M.Fabij Quintiliani orato-
RIARVM INSTITVTIONVM LIB.XII.CA-

ſtigati ad fidem optimorum exemplarium, inſignitáq; lectionis diſtin ctione, & additis in marginem adnotationibus percõmodè illuſtrati.

PARISIIS
APVD SIMONEM COLINAEVM,
1541.

M. Fabij Quintiliani vita.

MArcus Fabius Quintilianus Romæ natus eſt. Quibus cõſulibus, aut quo imperãte Cæſare non legi. Veriſſima cõiectura adducor, vt fidẽ libris tẽporũ nõ habeã, vbi legitur, Quintilianus Calagura vrbe Hyſpaniæ oriundus. Nam M. Valerius Martialis Calaguritani agri alumnus cum Iberos memoria dignos ſuis epigrammatibus inſerat, nullam de Quintiliano mentionem fecit, ſed eum ſeparatim cum veneratione nominat,

Quintiliane vagæ moderator ſumme iuuentæ,
Gloria Romanæ Quintiliane togæ.

Et ipſe dicit, ſe, cum eſſet adoleſcentulus, cognouiſſe Domitium Afrum & Senecã: Qui ambo ſub Nerone periere. Seneca in libro ſexto diuiſionũ, Quintiliani Declamatoris meminit, cuius adhuc extãt multæ Declamationes acutæ & breues ſtylo aliquantulũ remiſſiore. Is auus fuit M. Fabij Quintiliani, qui Romæ multis annis Rhetoricen cũ ſumma laude docuit. Et ipſe rurſus Quintilianus mẽtionẽ facit patris qui cauſidicus fuit apud Principem. Neq; notitia, neq; gratia caruit. Domitiani enim Cæſaris nepotũ cura ei delegata fuit. Diſciplinæ eius caſtigatiſſimæ pleniſſimũ teſtimoniũ Caius Cælius affert. Qui ſub tali præceptore tantum profecit, vt ſui tẽporis oratores facile ſuperauerit. Duxit vxorem ex nobili familia, ex qua liberos ſuſcepit, quæ acerbiſſima fatorum ſorte in primo iuuentutis flore rapta fuit. Alterum ex liberis quum librum de cauſis corruptæ eloquentiæ edidiſſet, amiſit: poſtea cum Rhetorices libros ſcriberet, Marcellum vnicum parentis lumen ac ſolatium rogo dedit. Teſtis & ipſe infelix ſenex ſuarum lachrymarum eſt. Eius filiola ex alia (vt credo) vxore Tutilij equitis Romani filia genita, nupſit Nouio Celeri, viro claro. Quo tẽpore deceſſerit affirmare nõ audeo, quoniam is qui tradit, fide caret.

INDEX SERIE LITERArum diligenter collectus.

Abuſio uerborum 160
Accentuum regulæ apud Latinos 12
ἄκυρον uitioſum 147
Affectuum diuiſio 115
Affectus etiam mouentur rebus 112
Affectus in narrando 72
Affectus in peroratione 111
Affectuum mouendorũ ſumma præceptio 116
Agẽdi ratio quadripartita ĩ omni cauſa &c. 56
Alexandri Mag. de arte friuola iudicium 41
Allegoria 161
Altercationis uſus in iudicio 124
Amplificatio in nomine 154
Anaſtrophe 162 Analogia 14
Animorũ uitia 59 Anœconomatum 152
Antanaclaſis 178 Antinomia 141
Anticategoria 65 Antonomaſia 160
ἀφελεία 154 Apodixis 90
Apophaſis 170 Appellatio 9
Apoſiopeſis 170 Apoſtrophe 169
Apte dicere, & quid in eo obſeruandum 209
Argumentum 28 & 90
Argumenta à fictione 96
Argumenta non ſolum inuenienda &c. eodem
Argumentorum diſpoſitio 101
Argumentatio in narratione 79
Arte non omnia tradi poſſe 143
Aſchematon 152
Attentio 69 Auerſio 169
Autores optimi quique quomodo legendi 192
Autoritas dicentis in narrando. 80
Barbariſmus 10
Barbariſmi ſpecies eodem
Beneuolentia unde ducatur 67
Boni conſulere 16 βραχυλογία 155
Cacophaton 151
Cacoſyntheton 152 Cacozelon eodem
Cauſa 51
Cauſa iniqua, etiã cũ ſuſceperis deſerenda 240
Ceratinæ & Crocodilinæ ambiguitates 20
Cxuiſmos 152
Chironomia 24
Chriarum genera 20
Ciceronis prudentia 126
Ciceronis immodica iactatio 210
Clauſula 157
Confirmatio & deſtructio narrationum 29
Coniectura 53
Coniect. animi 135
Coniecturæ diuiſio &c. 131
Coniectura in iudicijs &c. eodem
Coniecturæ tractatio &c. 133
Communicatio 168
Communia optime refutantur 104
Compoſitionis commendatio 181
Compoſitionis diuiſio 182
Cornelia Gracchorum mater 3
Contemnenda quædam in refutando 104
Contra declamatores 80
Contra imperitos 25
Continens cauſſarum 66
Critici 8 Cultus oratoris 228
Damnas, pro damnatus 143
De Cicerone & Demoſthene 232
Declamandi ratio quando primũ extiterit 31
Defendere quàm facere reos præſtat &c. 239
Δείνωσις 154 Dialyſis 163
Diligentia nimia nocet 145
Diſpoſitio 126 Diſpoſitio actoris 127
Diſpoſitio pro reo eodem
Diſcentibus à Græco auſpicandum 3
Diſcentis animus quomodo tractandus 7
Diuiſio 126 Docilitas 69
Dubitatio 168
Duo in omni actu ſpectanda 36
Egreſſio 64
Egreſſionum materia 81
Egreſſio quid, & quàm late pateat eodem
Egrediendi locus in dicendo eodem
εἰκότα 89 Elocutionis diuiſio 145
Elocutio narrationis 79
Eloquentiæ laus 40
Eloquentia naturalis 245
Eloquentia occultanda 242
Emphaſis 171

BIBLIOT. CA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE

Enthymema 90. & 157
Enthymema & Syllogiſmus 108
Enumeratio in peroratione 110
ἐνέργεια 154 *Epanalepſis* 151
ἐπεξεργασία eodē *Epicherema* 90
Epicherematis partes 107
Epicherema quomodo refellatur 108
Epiphonema 157. *Epitheton* 161
Ephorus & Theopōpus diuerſis ingenijs 33
Eſſētia, & Entia 37 ἑτέρωσις 175
Ethopœia 170 *Etymologia* 16
Euphonia 10 *Exantlare* 16
Exemplum proprie dictum &c. 98
Exemplis adijcitur autoritas 100
Exēpla fabuloſa 99 ἐξεργασία 154
Exordiēdi modus 71 *Exordiorum uitia eodem.*
Exordiorum figuræ eodem
Exordium ex aduerſarij actione optimum 70
Exordio quæ elocutio conueniat, & quæ actio. 71
Fabula 28
Facultas difficilis paratu 207
Facundia Latina Græcæ minime par 245
Figura 163. & 164.
Figuræ genus non unum &c. eodem
Figuratæ controuerſiæ 171
Figuræ græcanicæ 175
Figuras non eſſe plurimas 165
Figuris quomodo utendum 181
Finis in ſuaſorijs 59
Finitio quid ſit & ubi adhibenda 135
Finitiuarum quæſtionum ſpecies 135
Ficta imaginatio 169
Formularij 238 *Frugalitas* 16
Geometria perutilis oratori 22
Genus epicœnum 9
Genus dicendi uarium 243
Genera dicendi tria 244 & 247
Geſtus in amictu quis ſeruandus 228
Geſtus in pronunciando 223
Gloſſemata 19 *Gradatio* 178
Grāmatices diuiſio, & q̄ lata eius profeſ. 8
Græci in componendo feliciores 14
Hebetudo contra naturam 3
Hiſtoria 28 & 189
Homœologia 151
Homœoptoton 179 *Homœoteleuton* eodem
Hyperbole 162 *Hyperbatō* 162 & 175
Hypotypoſis 169
Imitatio utilis, & quid in ea obſeruandum 199
Inanes hiſtoriæ 19
Indecorum eſt quicquid nimium eſt 215
Infantia quomodo tractanda 4
In refutando duo intuenda 102
Interrogandi & reſpondendi figuræ 167
Interfatio in narrando 75 *Ironia* 162
Inſinuatio quæ, & quando ea utendum 70
Inſinuationis præcepta eodem
Inſinuationis cauſæ ex perſona iudicis eodem
Iſocolon 179 *Iudicatio* 65
Iudicium quid diſtet à conſilio 125
Iudicialium cauſarum partes 64
Laus deorū 58 *Laus hominum* eodem
Licentia 168
Legum laus & uituperatio 30
Locus quid, & eius diuiſio 89
Loci factorum &c. 90
Loci rerum 91
Loci cōmunes ubi adhibendi 106
Loci perſonarum 89
Loci communes teſtium & argumentorum 30
Luſus puerorum 7
Materiæ declamationum uериſimiles 34
Memoria & imitatio ingenij ſigna 7
Memoriæ commendatio 215
Memoriæ uis eodem
Memoriæ exempla 218
Memoriæ confirmandæ artificium 216
Memoriæ artificioſæ inuentor ſimonides eodem
Merces quatenus à præcep. accipienda 240
Metaphora 158
Metaphoræ ſpecies 159
Metalepſis 158 & 161 *Metabole* 176
Metabaſis eodem
Metonimia ſiue Hypallage 160
Mioſis 151
Modus diſcendi & ſcribendi 246

Narratio quid, & uaria eius diuiſio 72
Narratio breuis 75
Narrandi ratio 74 Narrandi ordo 77
Narratio quomodo tractanda 78
Narratio aperta 74 Narrationis initiũ 80
Narratio quas figuras recipiat 79
Narrationum duæ ſpecies 73
Narratio quando neceſſaria 72
Narrationis locus in dicendo 73
Narratio credibilis 75
Narrationibus lõgioribus quomodo medẽdũ 75
Narrationum præexercitamenta 28
Narrationes fictæ 78 Narratio repet. 80
Narratio quæ contra nos eſt, quomodo tractanda. 76
Narrandum interdum ſæpius 77
Narrationis finis 80 Negocium 51
Neſcire aliqua utile 20
Noema 157 Nomen 9
Nominum origines 9 Nothus 57
Numerus & Rhythmus 184
Numeri duplices 22
Obſcuritas 147
Oeconomia in dicendo 48
Onomatopœia 60 Orator uir bonus 1
Oratori non una aliqua ſecta, ſed optima quæque amplectenda. 236
Oratoris ſeneſcentis officia 248
Ordo ſimilium quæſtionum 128
Ordo diſſimilium quæſtionum eodem
Ornatus dicendi proprius oratoris 148
Ornatus qualis eſſe debeat 149
Partes orationis apud grammaticos 9
Paradiaſtole 178 Paranomaſia eodem
Pariſon 179 Partitio 126
Partitione non ſemper utendum 82
Partiendi modus 84
Partes an opera rhethoricæ ſint appellanda 48
Parode 169 Παθος 115 & 160
Periergia 152
Periphraſis 162 Periſſologia. 162 & 172
Permiſſio 168 φαντασια 154 & 207
Philoſophiæ cognitio oratori neceſſaria 235
Philoſophia rationalis, moralis, naturalis eodem
Poetæ quomodo legendi 192
Poetica themata quomoda tractanda 34
Polyptoton 176 Polyſyndeton 177
Pleonaſmus 152 Ploce 177
Pragmatici 237
Prælectio authorum 31
Præceptis catholicis nõ ſemp inſiſtẽdũ &c. 37
Præcocia ingenia 7 Præſumptio 167
Probationum diuiſio 88
Procemiũ unde dictũ 67 Procemij uſus eodem
Procemij uis &c. 72 Procemij finis &c. eodẽ
Pronuntiatio quomodo formanda 5. & 221
Pronuntiatio in uoce & geſtu 216
Pronuntiatio ad partes cauſæ accõmod. 229
Pronunciatio apta 223
Pronunciatio ad uerba accommod. 230
Pronunciationis commendatio 219
Pronunciatio ad rem accommodanda 229
Propoſitio multiplex 82
Propoſitione quando utendum eodem
Propoſitio non ſeparatur à cõfirmat. &c. 81
Proſapia 16 Proſopopœia 168
Pudor in dicendo obſtat oratori. 238
Puerorum docilitas 25
Qualitas generalis 137
Qualitas iuridicialis eodem
Quæſtio 65
Quæſtiones quomodo reprehendendæ 129
Ratio 65 Refutatio 64 & 121
Reſpondendi figuræ 167
Retractatores 55
Rhetorice quid ſit 39
Rhetorice eſt uirtus 42
Rhetorice actiua ſcientia eſt 41
Rhetoricæ origo 47
Rhetoricæ quinque partes 48
Rhetoricæ & dialecticæ differentia 42
Rhetorices materia 43 Rhetoric. diuiſio 48
Rhetorices inſtrumentũ 44 Riſus 117
Ridiculi nomina uaria 118
Ridiculũ unde petendũ cũ in alios dicimus 119
Ridiculum in ſeipſum 122
Ridiculum in reſpondendo 121
Ridiculum ex rebus. 120

ſhemata λέξεως 174
Scribendi ratio 201
Scribendi argumenta quæ proponenda 5
Scriptores rhetoricæ 44
Senſus communis 6
Sententia quid ſignificet 156
Sententiæ uitioſæ 157
Sententiæ quatenus adhibendæ in dicendo 158
Sermocinatio 168
Serium triplex 125
Sextus & ſeptimus caſus 10
Signa neceſſaria 89
Signa non neceſſaria eodem
Similitudo 160
Similitudo & eius ſpecies 99
Simulatio 168
Solœciſmus 12
Solœciſmi ſpecies eodem
Solœciſmus uno in uerbo & in geſtu 13
Status quid & quot ſint 51
Status negocialis 55
Status legalis eodem
Status in ſuaſorijs 60
Statu quo utendum, cum plures fieri poſſint 57
Suadenti uel diſſuadenti tria ſpectanda 60
Suaſoriæ procemium eodem
Συνοικείωσις 178
Synecdoche 159
Tapinoſis 151
Tautologia eodem
Τεκμήριον 89
Teſtimoniorum tractatio 86
Teſtimonia diuina 88
Teſtimonia deſiderata. eodem
Teſtamētorū cauſæ quomodo tractandæ 141
Teſtium duo genera 86
Timotheus muſicus 27
Tropus 163
Troporum diuiſio 158
Tropi & figuræ quid conueniant 163
Verborum conſuetudo 16
Verborum autoritas eodem
Verba propria & tranſlata 14
Verba latina & peregrina 13
Verba uetuſta 16 Verba ſimplicia 10
Verba compoſita 14 Verba imperſonal. 10
Verborū idem ſignificantiū uarietas 191
Verborum idem ualentium uarietas eod.
Verborum copia legendo paranda eod.
Verecundia interim aduerſa oratori 238
Veterum poemata 19
Vocabulum 9 Vox uiua 27
Vox quomodo curanda 220
Vox ad orationem accommodanda 220
Vituperatio hominum 59
Vrbium laudes. eodem

INDEX CAPITVM INſtitutionum oratoriarum Quintiliani.

LIB. I.

Epiſtola ad Tryphonem. fo.1
Prooemium totius operis fo.eodem
Quam ſpem de filio recens nato præcipiat pater, &c.cap.1 fo.3
Quales præceptores ac pædagogi eſſe debeant &c.cap.2 fo.eodem
Vtrum utilius domi an in ſchol.erud.cap.3 fo.5
Qua ratione in paruis ingenia dignoſcantur, &c.cap.4 fo.7
De grammatica.cap.5 fo.8
De literis & earum poteſtate, & orationis partibus.cap.6 fo.eodem
Declinare in primis nomina & uerba ſcire oportere pueros, & genera ac caſus noſſe. cap.7 fo.9
De uerbis & uerborum appellationibus cap.8 fo.10
de uirtutibus, & uitijs orationis.ca.9. fo.eo.
De uerbis proprijs & tranſlatis, uſitatis & nouis, & de quatuor quibus ſermo conſtat. cap.10 fo.14
De uetuſtis uerbis, & quibus uerbis ſit utendum ca.11 fo.16
De conſuetudine.cap.12 fo.17
De orthographia.cap.13 fo.eodem
De electione pueri.cap.14 fo.18
De officio grammatici, & quæ primordia ſint

dicendi.cap.15 fo.20
An oratori futuro neceſſaria ſit pluriũ artium ſcientia.cap.16 fo.20
De muſice & eius laudibus.cap.17 fo.21
Cõmodã geometriã oratori eſſe.cap.18 fo.22
De prima pronunciatione & geſtus inſtitutione.cap.19 fo.23
An prædicta diſcenda ſint eodem tempore. cap.20 fo.24

LIB. II.

Quando Rhetoricæ tradẽdus puer.ca.1 fo.26
De moribus & officijs præcep.cap.2 fo.eodem
An protinus præcep.optimo. ſit utẽ.ca.3 fo.27
De primis apud Rhetorem exercitationibus cap.4 fo.28
De lectione oratorum & hiſtoricorũ apud rhetorem.cap.5 fo.31
Qui primi legendi.cap.6 fo.32
De Diuiſione & parencheresi.cap.7 fo.eodẽ
De Ediſcendo.cap.8 fo.33
An ſecundum ſui quiſque ingenij docendus ſit naturam.cap.9 fo.eodem
De officio diſcipulorum.cap.10 fo.34
De utilitate & ratione declamãdi.ca.11 fo.eo.
An artis neceſſaria cognitio ſit.cap.12 fo.35
Quare ineruditi ingenioſiores uulgo habeantur. cap.13 fo.eodem
Quis modus ſit habendus in arte.ca.14 fo.36
Rhetorices etymus & totius operis diuiſio. cap.15 fo.37
Quid ſit rhetorice,& quis eius finis.ca.16 fo.eo.
An utilis ſit rhetoricæ.cap.17 fo.40
An rhetoricæ ſit ars.cap.18 fo.41
Generalis diuiſio artium, & ex quibus ſit Rhetoricæ.cap.19 fo.eodem
Vtrum plus conferat eloquentiæ ars, an natura.cap.20 fo.42
An uirtus ſit rhetoricæ.cap.21 fo.eodem
Quæ ſit materia Rhetorices.cap.22 fo.43

LIB. III.

De ſcriptoribus artis Rhetoricæ.cap.1 fo.44
Quod initium Rhetorices.cap.2 fo.47
Quinque eſſe partes rhetoricæ.cap.3 fo.48
Tria eſſe genera cauſarum.cap.4 fo.49
Quibus contineatur omnis rõ dicendi.ca.5 fo.50
Quid ſit ſtatus.cap.6 fo.51
Vnde ducatur ſtatus,& reus an actor ſtatũ faciat.cap.7 fo.52
Quot & qui ſtatus.cap.8 fo.53
De demõſtratiuo, quod conſtat laude & uituperatione.cap.9 fo.58
De ſuaſoria ſeu deliberatiua & proſopopœia. cap.10 fo.59
De partibus cauſarum iudicialiũ.ca.11 fo.64
De generibus iudicialium controuerſiarum. cap.12 fo.eodem
Quid,& quæ ſit quæſtio,ratio,iudicatio,continens,& quatenus neceſſaria.cap.13 fo.65

LIB. IIII.

Prologus fo.67
De Exordio.ca.1 fo.eo.
De Narratione.cap.2 fo.72
De Egreſſione.cap.3 fo.80
De propoſitione.cap.4 fo.81
De Partitione.cap.5 fo.82

LIB. V.

Prologus fo.84
De Probationũ Diuiſione.cap.1 fo.eodem
De Præiudicijs.cap.2 fo.85
De Rumore & fama.cap.3 fo.eodem
De Tormentis.cap.4 fo.eodem
De Tabulis & ijs quæ contra tabul.ca.5 fo.eo.
De Iureiurando.cap.6 fo.eodem
De Teſtibus.cap.7 fo.86
De probatione artificiali.cap.8 fo.88
De Signis.cap.9 fo.89
De Argumentis.cap.10 fo.eodem
De Exemplis.cap.11 fo.98
De Vſu argumentorum.cap.12 101
De refutatione.cap.13 fo.102
Quibus conſtet epicherema, & quomodo refellatur.cap.14 fo.106

LIB. VI.

Proœmiũ,in quo de fortuna ſua queritur Quintilianus. fo.109
De Concluſione ſeu peroratione.cap.1 fo.110
Rurſus de affectibus mouendis.cap.2 fo.112
De Diuiſione affectuũ,& quomodo mouẽdi ſint. cap.3 fo.114

De Riſu.cap.4 fo.117
De altercatione.cap.5 fo.124
De Iudicio & conſilio.cap.6 fo.125

LIB. VII.

De Diuiſione in uniuerſum, ſeu de parenchireſi. cap.1 fo.126
De diſpoſitione facienda.cap.2 fo.eodẽ
De coniectura.cap.3 fo.131
De Finitione.cap.4 fo.135
De Qualitate.cap. 5 fo.137
De Actionis quæſtione.cap.6 fo.140
De Statu ex ſcripto & qualitate.cap.7.fo.eodẽ
De Contrarijs legibus.cap.8 fo.141
De Syllogiſmo ſeu ratiocinatione. cap.9 fo.142
De Ambiguo, ſeu Amphibolog.cap.10 fo. eodem
Quæ ſit inter ſtatus cognatio, & quæ diuerſitas.cap.11 fo.143

LIB. VIII.

Prooemium. fo.144
Quæ in elocutione ſpectanda.cap.1. fo. 145
De perſpicuitate.cap.2 fo.147
De Ornatu.cap.3 fo. 148
De amplificatione.cap.4 fo.154
De Generibus ſententiarum.cap.5 fo.156
De Tropis.cap.6 fo.158

LIB. IX.

In quo differant figuræ a Tropis.cap.1.fo. 163
De figuris ſententiarum.cap.2 fo.166
De figuris uerborum.cap.3 fo.174
De compoſitione.cap.4 fo.181

LIB. X.

De Copia uerborum.cap.1 fo.191
De Imitatione.cap.2 fo. 199
Quis modus ſcribendi ſit.cap.3 fo. 201
De Emendatione.cap.4 fo.203
Quæ ſcribenda ſunt præcipue.cap.5 fo.204
De Cogitatione.cap.6 fo.206
Quemadmodum extemporalis facultas paretur & contineatur.cap.7 fo.eodem

LIB. XI.

De Apte dicendo.cap.1 fo.209
De memoria.cap.2 fo.215
De pronunciatione cap.3 fo.219
De uocis natura & cura fo.220
De geſtu pronunciationis fo.223
Quid cuiq; parti & ſententijs & uerbis fo.eo.
Et quid quenque deceat.cap.eodem. fo.228

LIB. XII.

Prooemium fo.231
Non poſſe orat. eſſe niſi uirum bonum. cap.1 fo.eodem
Cognoſcenda eſſe oratori quibus mores formentur.cap.2 fo.235
Neceſſariam eſſe iuris ciuilis ſcientiam oratori.cap.3 fo.237
Neceſſariam oratori cognitionem hiſtoriarum. cap.4 fo.238
Quæ ſint oratoris inſtrumenta.cap.5 fo.eod.
Quod tempus ſit idoneum incipiendi agere cauſas.cap.6 fo.239
Quæ in ſuſcipiendis cauſis oratori obſeruanda ſint.cap.7 fo.eodem
Quæ in diſcendis cauſis oratori obſeruanda ſint. cap.8 fo.240
Quæ in agendis cauſis oratori ſeruanda ſint. cap.9 fo.241
De genere dicendi.cap.10 fo.243
Quæ poſt finem agendi ſint oratori ſtudia. cap.11 fo.248

FINIS.

M. FABIVS QVINTILIANVS Triphoni bibliopolæ S.

EFflagitaſti quotidiano conuicio, vt libros quos ad Marcellum meum de inſtitutione oratoria ſcripſerã, iam emittere inciperẽ. Nam ipſe eos nondũ opinabar ſatis maturuiſſe, quibus componendis (vt ſcis) paulo plus q̃ biennium tot alioqui negotijs diſtrictus impendi: quod tempus non tam ſtylo, quàm inquiſitioni inſtituti operis, propè infiniti, & legẽdis authoribus, qui ſunt innumerabiles, datum eſt. Vſus deinde Horatij conſilio, qui in Arte poetica ſuadet ne præcipitetur editio, nonúmq; prematur in annum, dabam ijs ocium, vt refrigerato inuentionis amore, diligentius repetitos tanquam lector perpẽderem. Sed ſi tantopere efflagitãtur, quàm tu affirmas, permittamus vela ventis, & oram ſoluentibus bene precemur. Multũ autem in tua quoque fide ac diligentia poſitum eſt, vt in manus hominũ quàm emendatiſſimi veniant. *Cauſa edendi operis.*

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE

¶M. F. Quintiliani in oratoriæ inſtitutionis librum primum, ad Marcellum Victorium Proœmium.

POſt impetratã ſtudijs meis quietẽ, quæ per XX. annos erudiẽdis iuuenibus impenderã, cum à me quidam familiariter poſtularẽt, vt aliquid de ratione dicendi cõponerem, diu ſum equidem reluctatus: ꝙ authores vtriuſque linguæ clariſſimos non ignorabam, multa quę ad hoc opus pertinerẽt, diligentiſſimè ſcripta poſteris reliquiſſe. Sed qua ego ex cauſa faciliorẽ mihi veniã meæ deprecationis arbitrabar fore, hac accendebãtur illi magis, ꝙ inter diuerſas opiniones priorũ, & quaſdam etiã inter ſe contrarias difficilis eſſet electio: vt mihi ſi nõ inueniẽdi noua, at certe iudicandi de veteribus iniungere laborẽ non iniuſte viderẽtur. Quãuis autẽ non tam me vinceret præſtãdi quod exigebatur fiducia, quàm negandi verecundia, latius ſe tamen aperiente materia, plus quàm imponebatur oneris ſponte ſuſcepi: ſimul vt pleniori obſequio demererer amantiſſimos mei, ſimul ne vulgarẽ viam ingreſſus alienis demũ veſtigijs inſiſterem. Nam cæteri ferè, qui artẽ orandi literis tradiderũt, ita ſunt exorſi, quaſi perfectis omni alio genere doctrinæ ſummã in eloquen- *Cauſa cõdendi operis.*

tia manũ imponerent: ſiue contemnentes tanquam parua, quę prius diſcimus ſtudia, ſiue non ad ſuum pertinere officiũ opinati, quando diuiſæ profeſſionũ vices eſſent: ſeu, quod proximum vero, nullam ingenij ſperantes gratiã circa res, etiam ſi neceſſarias, procul tamen ab oſtentatione poſitas: vt operũ faſtigia ſpectantur, latent fundamenta. Ego cum exiſtimẽ nihil arti oratoriæ alienum, ſine quo non fieri poſſe oratorem fatendum eſt, nec ad vllius rei ſummam niſi præcedentibus initijs perueniri: ad minora illa, ſed quæ ſi negligas, nõ ſit maioribus locus, demittere me nõ recuſabo: nec aliter, quàm ſi mihi tradatur educandus orator, ſtudia eius formare ab infantia incipiam. ¶ Quod opus Marcelle Victori tibi dicamus, quẽ cum amiciſſimũ nobis, tum eximio literarum amore flagrantẽ, non propter hæc modo (quanquã ſunt magna) digniſſimũ hoc mutuæ inter nos charitatis pignore iudicabamus: ſed ꝙ erudiendo nato tuo, cuius prima ætas manifeſtum iter ad ingenij lumen oſtendit, nõ inutiles fore libri videbantur: quos ab ipſis dicẽdi velut incunabulis per omnes (quæ modo aliquid oratori futuro conferant) artes, ad ſummã eius operis perducere deſtinabamus. Atque eo magis, quòd duo iam ſub nomine meo libri ferebãtur artis Rhetoricę, neque editi à me, neque in hoc comparati. Nanque alterum ſermone per biduum habito, pueri quibus id præſtabatur, exceperant: alterum pluribus ſanè diebus, quantum notando conſequi potuerant, interceptum boni iuuenes, ſed nimium amantes mei, temerario editionis honore vulgauerant. Quare in his quoque libris erunt eadem aliqua, multa mutata, plurima adiecta, omnia verò cõpoſitiora, & quàm nos poterimus elaborata. ¶ Oratorem autem inſtituimus illum perfectũ, qui eſſe niſi vir bonus non poteſt: ideóque non dicendi modo eximiã in eo facultatẽ, ſed omnes animi virtutes exigimus. Neque enim hoc cõceſſerim, rationem rectæ honeſtæque vitæ (vt quidam putauerũt) ad philoſophos relegandã: cum vir ille vere ciuilis, & publicarum priuatarúmque rerum adminiſtrationi accommodatus, qui regere conſilijs vrbes, fundare legibus, emendare iudicijs poſſit, non alius ſit profecto quàm orator. Quare tametſi me fateor vſurum quibuſdam, quę philoſophorũ libris continentur, tamen ea iure veréque contenderim eſſe operis noſtri, propriéq; ad artem oratoriam pertinere. An ſi frequentiſſimè de iuſtitia, fortitudine, temperantia, cæteriſque ſimilibus ſit diſſerendũ: & adeo

Orator vir bonus.

vt vix vlla poſſit cauſa reperiri,in qua nō aliqua quęſtio ex his incidat, eáque omnia inuentione atque elocutione ſint explicanda,dubitabitur vbicũque vis ingenij,& copia dicendi poſtulatur,ibi partes oratoris eſſe præcipuas?Fueruntque hæc,vt Cicero apertiſſimè colligit,quemadmodum iuncta natura,ſic officio quoque copulata, vt iidem ſapientes atque eloquentes haberētur.Scidit deinde ſe ſtudium,atq;inertia factum eſt,vt artes eſſe plures viderentur. Nam vt primum lingua eſſe cœpit in quæſtu,inſtitutúmque eloquentiæ bonis male vti, curā morum qui diſerti habebantur, reliquerunt. Ea verò deſtituta,infirmioribus ingenijs velut prædæ fuit. Inde quidam contempto bene dicendi labore ad formandos animos, ſtatuendáſque vitæ leges regreſſi,partem quidem potiorem (ſi diuidi poſſet)retinuerunt,nomen tamen ſibi inſolētiſſimum arrogauerunt,vt ſoli ſapientiæ ſtudioſi vocarētur.Quod neque ſummi imperatores, neque in conſilijs rerum maximarum ac totius adminiſtratione Reip.præclariſſimè verſati,ſibi vnquam vendicare ſunt auſi.Facere enim optima q̄ promittere maluerunt. Ac veterum quidē ſapientiæ profeſſorū multos & honeſta præcepiſſe,& vt præceperunt etiam vixiſſe,facile conceſſerim,noſtris vero tēporibus ſub hoc nomine maxima in pleriſque vitia latuerūt.Non enim virtute ac ſtudijs vt haberentur philoſophi laborabāt,ſed vultū & triſtitiam,& diſſentientē à cæteris habitū peſſimis moribus prætēdebant.Nunc autē quæ velut propria philoſophiæ aſſerūtur,paſſim tractamus omnes. Quis enim modo de iuſto,æquo,ac bono,non & vir peſſimus loquitur?quis non etiam ruſticorum aliqua de cauſis naturalibus quærit? Nam verborū proprietas ac differentia omnibus, qui ſermonem curæ habent, debet eſſe communis. Sed ea & ſciet optime,& eloquetur orator,qui ſi fuiſſet aliquando perfectus, non à philoſophorum ſcholis virtutis præcepta peterentur. Nunc neceſſe eſt ad eos aliquando authores recurrere,qui deſertam(vt dixi)partē oratoriæ artis, meliorem præſertim,occupauerunt,& velut noſtrum repoſcere,non vt illorum vtamur inuentis, ſed vt illos alienis vſos eſſe doceamus. Lib.3.de ora.

¶ Sit igitur orator vir talis, qualis vere ſapiens appellari poſſit:nec moribus modo perfectus(nam id mea quidem opinione,quanquam ſint qui diſſentiāt,ſatis non eſt)ſed etiam ſcientia & omni facultate dicendi,qualis adhuc fortaſſe nemo fuerit. Sed non ideo minus nobis ad ſummam tendendum eſt,

quod fecerunt plerique veterum:qui etſi nondum quenquam ſapientem repertum putabant,præcepta tamen ſapientiæ tradiderunt. Nam eſt certe aliquid conſummata eloquentia,neque ad eam peruenire natura humani ingenij prohibet: quod ſi non contingat,altius tamen ibunt,qui ad ſumma nitentur, quàm qui præſumpta deſperatione quo velint euadendi,protinus circa ima ſubſtiterint.¶Quo magis impetranda venia erit, ſi ne minora quidem illa,verùm operi quod inſtituimus neceſſaria,prætcribo.Nam liber primus ea,quæ ſunt ante officium rhetoris, continebit. Secundo, prima apud rhetorem elementa,& quæ de ipſa rhetoricæ ſubſtantia quæruntur, tractabimus.Quinque deinceps inuentioni(nam & huic diſpoſitio ſubiūgitur) quatuor elocutioni,in cuius partem memoria ac pronuntiatio veniunt,dabūtur. Vnus accedet in quo nobis orator ipſe informandus eſt, vt qui mores eius, quæ in ſuſcipiendis,diſcendis,agendis cauſis ratio,quod eloquētiæ genus, quis agendi debeat eſſe finis,quæ poſt finem ſtudia, quantum noſtra valebit infirmitas,diſſeramus.His omnibus admiſcebitur,vt quiſque locus poſtulabit,dicendi ratio:quæ non eorum modo ſcientia,quibus ſolis quidam nomen artis dederūt,ſtudioſos inſtruat, &(vt ſic dixerim) ius ipſum rhetorices interpretetur,ſed alere facundiam, vires augere eloquentiæ poſſit. Nam plerumque nudæ illę artes nimiæ ſubtilitatis affectatione frangunt atque concidunt quicquid eſt in oratione generoſius,& omnem ſuccum ingenij bibunt, & oſſa detegunt: quæ vt eſſe & aſtringi neruis ſuis debent, ſic corpore operienda ſunt. Ideóque nos non particulam illam (ſicut plerique) ſed quicquid vtile ad inſtituendum oratorem putabamus,in hos duodecim libros contulimus,breuiter omnia demonſtrando. Nam ſi quantum de quaque re dici poteſt,proſequamur, finis operis non reperietur.¶Illud tamen in primis teſtandum eſt, nihil præcepta atque artes valere,niſi adiuuante natura.Quapropter ei cui deerit ingenium, non magis hæc ſcripta ſunt, quàm de agrorum cultu ſterilibus terris.Sunt & alia ingenita cuique adiumenta,vox,latus patiens laboris,valetudo,cōſtantia,decor: quæ ſi modica obtigerunt, poſſunt ratione ampliari,ſed nonnunquam ita deſunt,vt bona etiam ingenij ſtudiſque corrumpant, ſicut & hæc ipſa ſine doctore perito, ſtudio pertinaci,ſcribendi,legendi,dicendi multa & continua exercitatione,per ſe nihil proſunt.

Totius operis diuiſio.

¶Quam ſpem de filio recens nato præcipiat pater, & à quali nutrice, & inter quos collactaneos educandum curet. Caput I.

IGitur nato filio pater ſpem de illo primū quamoptimam capiat, ita diligētior à principijs fiet. Falſa enim eſt querela, paucisſimis hominibus vim percipiendi quæ tradantur eſſe cōceſſam, pleroſque vero laborem ac tempora tarditate ingenij perdere. Nam contrà plures reperias & faciles in excogitando, & ad diſcendum promptos. Quippe id eſt homini naturale: ac ſicut aues ad volatum, equi ad curſum, ad ſæuitiam feræ gignuntur, ita nobis propria eſt mentis agitatio atque ſolertia: vnde origo animi cęleſtis creditur. Hebetes verò & indociles non magis ſecundum naturam hominis edūtur, quàm prodigioſa corpora, & monſtris inſignia. Sed hi pauci admodum fuerūt. Argumentū, quòd in pueris elucet ſpes plurimorum: quæ cum emoritur ætate, manifeſtum eſt non naturam defeciſſe, ſed curam. [Præſtat tamē ingenio alius alium, concedo: ſed vt plus efficiat aut minus. Nemo tamen reperitur, qui ſit ſtudio nihil conſecutus. Hoc qui peruiderit, protinus vt erit parēs factus, acrem quammaxime curam ſpei futuri oratoris impēdat. ¶Ante omnia ne ſit vitioſus ſermo nutricibus, quas (ſi fieri poſſet) ſapientes Chryſippus optauit: certè quantum res pateretur optimas eligi voluit. Et morum quidem in his haud dubiè prior ratio eſt, rectè tamen etiam loquantur. Has primum audiet puer, harum verba effingere imitando conabitur. Et natura tenaciſſimi ſumus eorum quæ rudibus annis percipimus, vt ſapor quo noua imbuas durat: nec lanarum colores, quibus ſimplex ille candor mutatus eſt, elui poſſunt. Et hæc ipſa magis pertinaciter hærent, quæ deteriora ſunt. Nam bona facilè mutantur in peius, nunc quando in bonum verteris vitia? Non aſſueſcat ergo, ne dum infans quidem eſt, ſermoni qui dediſcēdus ſit. ¶In parētibus verò quāplurimum eſſe eruditionis optauerim. Verùm nec de patribus tantum loquor. Nam Gracchorum eloquentiæ multū contuliſſe accepimus Corneliam matrem, cuius doctiſſimus ſermo in poſteros quoque eſt epiſtolis traditus. Et Lælij filia reddidiſſe in loquendo paternam eloquentiam elegantiorem dicitur. Et Q. Hortenſij filiæ oratio apud Triumuiros habita legitur, non tantum in ſexus honorem. Nec tamen ij quibus diſcere ipſis non contigit, minorem curam docendi liberos ha-

Hebetes contra naturam.

Cornelia Gracchorum mater.

beant, ſed ſint propter hoc ipſum ad cætera magis diligentes. De pueris inter quos educabitur ille huic ſpei deſtinatus, idem quod de nutricibus, dictum ſit.

¶ Quales præceptores ac pædagogi eſſe debeant, & à quo ſermone, & qua ætate auſpicandum ſit. Cap. II.

De pædagogis hoc ãplius, vt aut ſint eruditi planè, quã primã eſſe curã velim: aut ſe non eſſe eruditos ſciant. Nihil enim peius eſt ijs, qui paulum aliquid vltra primas literas progreſſi falſam ſibi ſciẽtiæ perſuaſionem induerunt. Nam & cedere præcipiendi peritis indignantur, & velut iure quodam poteſtatis, quò ferè hoc hominũ genus intumeſcit, imperioſi atq; interim ſæuientes ſtultitiã ſuam perdocẽt. Nec minus error eorũ nocet moribus. Siquidẽ Leonides Alexãdri pædagogus (vt à Babylonio Diogene traditur) quibuſdã eum vitijs imbuit, quæ robuſtũ quoq; & maximũ regẽ ab illa inſtitutione puerili ſunt perſecuta. Si cui multa videor exigere, cogitet oratorẽ inſtitui, rem arduam, etiã cum ei formando nihil defuerit, præterea plura ac difficiliora ſupereſſe. Nam & ſtudio perpetuo, & præſtantiſſimis præceptoribus, & pluribus diſciplinis opus eſt. Quapropter præcipiẽda ſunt optima, quę ſi quis grauabitur, nõ rationi defuerit, ſed oneri. Si tamen non continget quales maxime velim habere nutrices, pueros, pædagogos, at vnus certe ſit aſſiduus dicendi non imperitus: qui, ſi qua erũt ab his præſente alumno dicta vitioſè, corrigat protinus, nec inſidere illi ſinat, dum tamen intelligatur id, quod prius dixi bonũ eſſe, hoc remediũ. ¶ A ſermone græco puerũ incipere malo, quia latinus, qui plurib⁹ in vſu eſt, vel nobis nolentibus ſe præbet, ſimul quia diſciplinis quoque græcis prius inſtituendus eſt, vnde & noſtræ fluxerunt. Non tamẽ hoc adeo ſuperſtitioſè velim fieri, vt diu tantum loquatur græcè aut diſcat, ſicut pleriſq; moris eſt. Hinc enim accidunt, & oris plurima vitia in peregrinũ ſonũ corrupti, & ſermonis, cui cũ græcę figuræ aſſidua cõſuetudine hęſerint, in diuerſa quoq; loquẽdi ratione pertinaciſſimè durãt. Non lõge itaq; latina ſubſequi debent, & cito pariter ire. Ita fiet, vt cum æquali cura linguam vtranq; tueri cœperimus, neutra alteri officiat. ¶ Quidam literis inſtituendos, qui minores ſeptem annis eſſent, non putauerunt, quòd per illa primum ætas, & intellectum diſciplinarum capere, & laborem pati non poſſit. In qua ſentẽtia Heſiodum eſſe plurimi tradũt, qui ante grãmaticum Ariſtophanem fue-

A Græco auſpicandum.

Etiam ante ſeptimum annũ incipiendum.

runt. Nam is primus ὑποθήκας, in quo libro ſcriptum hoc inuenitur, negauit eſſe huius poetæ. Sed alij quoq; authores, inter quos Eratoſthenes, idem prçceperunt. Melius autē qui nullum tēpus vacare cura volūt, vt Chryſippus, nam is, quāuis nutricibus triennium dederit, tamen ab illis quoq; iam formandam quam optimis inſtitutis mentē infantium iudicat. Cur autem nō pertineat ad literas ætas, quæ ad mores iam pertinet? Neq; ignoro toto illo (de quo loquor) tēpore vix tantū effici, quantum cōferre vnus poſtea poſſit annus. Sed tamen mihi qui id ſenſerunt videntur non tam diſcentibus in hac parte, quàm docentibus peperciſſe. Quid melius alioqui facient, ex quo loqui poterūt? Faciāt enim aliquid neceſſe eſt. Aut cur hoc quantulūcunq; eſt vſq; ad ſeptē annos lucrū faſtidiamus? Nam certe quālibet parum ſit quod cōtulerit ætas prior, maiora tamen aliqua diſcet puer eo ipſo anno, quo minora didiciſſet. Hoc per ſingulos annos prorogatū in ſummam proficit, & quantum in infantia præſumptū eſt tēporis, adoleſcentię acquiritur. Idem etiam de ſequētibus annis præceptū ſit. Ne quod cuiq; diſcendū eſt, ſerò diſcere incipiat. Nō ergo perdamus primū ſtatim tempus, atq; eo minus ꝙ initia literarū ſola memoria cōſtāt: quæ non modo iam eſt in paruis, ſed tum etiā tenaciſſima eſt.

¶ Non ſum adeò ætatū imprudens, vt inſtandū teneris protinus acerbe putē, exigendámq; plenā operā. Nam id in primis *Infantia quomodo tractāda.* cauere oportebit, ne ſtudia qui amare nondū poteſt, oderit: & amaritudinē ſemel perceptā, etiā vltra rudes annos reformidet. Luſus hic ſit, etiā rogetur & laudetur, & nōnunq̄ ſciſſe ſe gaudeat. Aliquando ipſo nolente doceatur alius, cui inuideat: contēdat interim, & ſæpius vincere ſe putet: præmijs etiā quę capit illa ætas, euocetur. [Parua docemus inſtituendū oratorē profeſſi: ſed eſt ſua etiā ſtudijs infantia, & vt corporū mox fortiſſimorū educatio à lacte cuníſq; initiū ducit, ita futurus eloquentiſſimus edidit aliquādo vagitū, & loqui primum incerta voce tentauit, & hæſit circa formas literarum. Nec ſi quid diſcere ſatis non eſt, ideo neceſſe non eſt. Quòd ſi nemo reprehendit patrē qui hæc non negligēda in ſuo filio putet, cur improbetur, ſi quis ea quæ domi ſuæ rectè faceret in publicum promit? Atq; eo magis, ꝙ minora etiā facilius minores percipiunt: & vt corpora ad quoſdā membrorū flexus formari niſi tenera nō poſſunt, ſic animos quoq; ad pleraq; duriores robur ipſum facit. An Philippus Macedonum rex Alexandro filio

ſuo prima literarum elemēta tradi ab Ariſtotele ſummo eius ætatis philoſopho voluiſſet, aut ille ſuſcepiſſet hoc officium, ſi non ſtudiorū initia, à perfectiſſimo quoq; tractari, pertinere ad ſummā credidiſſet? Fingamus igitur Alexādrū dari nobis, impoſitū gremio, dignum tāta cura infantem (quāquam ſuus cuiq; dignus eſt) pudeat ne me ſtatim in ipſis elemētis etiam breuia docendi monſtrare cōpendia? ¶ Neq; enim mihi aliud ſaltē placet, quod fieri in plurimis video, vt literarū nomina & contextum, prius q̄ formas paruuli diſcant. Obſtat hoc agnitioni earum non intendentibus mox animū ad ipſos ductus, dum antecedentē memoriam ſequuntur. Quæ cauſa eſt præcipientibus, vt etiam cum ſatis affixiſſe eas pueris recto illo quo primū ſcribi ſolent contextu videntur, retroagāt rurſus, & varia permutatione perturbent, donec literas qui inſtituuntur, facię norint nō ordine. Quapropter optime, ſicut hominum, pariter & habitus & nomina edocebuntur. Sed quod in literis obeſt, in ſyllabis non nocebit. Non excludo autem id quod eſt notum, irritandę ad diſcendum infantiæ gratia eburneas etiā literarū formas in luſum offerre, vel ſi quid aliud, quo magis illa ætas gaudeat: inueniri poteſt, quod tractare, intueri, nominare, iucūdum ſit. ¶ Cū verò iam ductus ſequi cœperit, nō inutile erit, eas tabellæ quāoptime inſculpi, vt per illos velut ſulcos ducatur ſtylus. Nam neque errabit quēadmodum in ceris (continebitur vtrinq; marginibus) nec extra præſcriptū poterit egredi, & celerius ac ſæpius ſequēdo certa veſtigia formabit articulos, neque egebit adiutorio manū ſuam manu ſuperimpoſita regentis. Non eſt aliena res, quæ ferè ab honeſtis negligi ſolet, cura bene ac velociter ſcribendi. Nam cum ſit in ſtudijs præcipuum * quóq; ſolo verus ille profectus & altis radicibus nixus paretur, ſcribere ipſum, tardior ſtylus cogitationem moratur, & rudis & cōfuſus intellectu caret: vnde ſequitur alter dictandi, quæ ex his trāſferenda ſunt, labor. Quare cum ſemper & vbique, tùm præcipuè in epiſtolis ſecretis & familiaribus delectabit, ne hoc quidē neglectū reliquiſſe. ¶ Syllabis nullū compēdium eſt, perdiſcēdæ omnes, nec vt fit plerunque, difficillima quæque earum differenda, vt in nominibus ſcribendis deprchēdantur. Quinimo ne primæ quidem memoriæ temere credendum: repetere & inculcare diu fuerit vtilius, & in lectione quoq; nō properare ad continuādam eam vel accelerandā, niſi cū inoffenſa atq; indubitata literarū

De literis. *De ſcribēdo.* *De ſyllabis.*

inter ſe cõiunctio ſuppeditare ſine vlla cogitandi ſaltẽ mora poterit:tunc ipſis ſyllabis verba complecti, & his ſermonem connectere incipiat. Incredibile eſt quantũ moræ lectioni feſtinatione adijciatur. Hinc enim accidit dubitatio, intermiſſio,repetitio,pluſquã poſſunt audentibus:deinde cũ errarunt, etiam ijs quæ iam ſciunt diffidẽtibus. Certa ſit ergo in primis lectio, deinde coniuncta, & diu lentior, donec exercitatione cõtingat emendata velocitas. Nã proſpicere in dextrũ(quod omnes præcipiunt)& prouidere, non rationis modo,ſed vſus quoque eſt,quoniã ſequentia intuenti priora dicenda ſunt: & quod difficillimũ eſt,diuidenda intentio animi,vt aliud voce, aliud oculis agatur. ¶Illud non pœnitebit curaſſe, cũ ſcribere nomina puer (quemadmodum moris eſt) cœperit, ne hanc operã in vocabulis vulgaribus & forte occurrentibus ponat. Protenus enim poteſt interpretationem linguæ ſecretioris, id eſt,quas Græci Gloſſas vocant,dum aliud agitur, ediſcere: & inter prima elementa cõſequi rem poſtea propriũ tempus deſideraturã.Et quoniã adhuc circa res tenues moramur:ij quoque verſus, qui ad imitationem ſcribendi proponentur, non ocioſas velim ſententias habeant, ſed honeſtum aliquid monentes. Proſequitur hæc memoria in ſenectutem, & impreſſa animo rudi vſq; ad mores proficiet.Etiam dicta clarorũ virorum,& electos ex poetis maxime(nãque eorũ paruis cognitio gratior eſt)locos ediſcere inter luſum licet. Nam & maxime neceſſaria eſt oratori (ſicut ſuo loco dicam) memoria: & ea præcipuè firmatur atque alitur exercitatione:& in his de quibus nunc loquimur ætatibus, quæ nihil dum ipſæ generare ex ſe queunt, propè ſola eſt quæ iuuare cura docentium poſſit. *Quæ in ſcribendo proponenda.*

¶Non alienũ fuerit exigere ab his ætatibus,quo ſit abſolutius os & expreſſior ſermo,vt nomina quædã verſúſque affectatæ difficultatis ex pluribus aſperrimè coeuntibus inter ſe ſyllabis catenatos, & velut confragoſos quamcitatiſſimè voluant: χαλινοὶ græcè vocantur, res modica dictu,qua tamen omiſſa, multa linguæ vitia, niſi primis eximuntur annis, inemendabili in poſterum prauitate durentur. *Pronuntiatio quomodo formanda.*

¶Vtrum vtilius domi an in ſcholis erudiãtur. Cap. II.

SEd nobis iam paulatim accreſcere puer & exire de gremio,ac diſcere ſeriò incipiat.Hoc igitur potiſſimũ loco tractanda quæſtio eſt, Vtilius ne ſit domi atque intra priuatos parietes ſtudẽtem cõtinere: an frequentiæ ſcholarũ,

& velut publicis præceptoribus tradere. Quod quidē cum iis, à quibus clariſſimarum ciuitatum mores ſunt inſtituti, tum eminētiſſimis authoribus video placuiſſe. Nō eſt tamen diſſimulandū eſſe nonnullos, qui ab hoc propè publico more priuata quadam perſuaſione diſſentiant.

Profert opiniones cōtrarias, & ordi- ne ſoluit.

¶Hi duas præcipuè rationes ſequi videntur: vnam ꝙ moribus magis conſulant fugiendo turbam hominū eius ætatis, quæ ſit ad vitia maximè prona: vnde cauſas turpium factorum ſæpe extitiſſe vtinam falſò iactaretur. [Alteram, ꝙ quiſquis futurus eſt ille præceptor, liberalius tempora ſua impenſurus vni videtur, q̄ ſi eadē in plures partiatur.

Confutatio.

¶ Prior cauſa prorſus grauis. Nam ſi ſtudijs qnidem ſcholas prodeſſe, moribus autem nocere conſtaret, potior mihi ratio viuendi honeſte, q̄ vel optimè dicendi videretur. Sed mea quidē ſententia, iuncta iſta atq; indiſcreta ſunt. Neque enim eſſe oratorē niſi bonum virū iudico, & fieri etiam ſi poſſet nolo. De hac re igitur prius. Corrūpi mores in ſcholis putant: nam & corrūpuntur interim, ſed domi quoq;: & ſunt multa eius rei exempla, tam læſæ hercle, q̄ cōſeruatæ ſanctiſſimæ vtrobiq; opinionis. Natura cuiuſque totū curáque diſtat: da mentem ad peiora facilē, da negligentiā formandi cuſtodiendíq; in ætate prima pudoris, non minorem flagitijs occaſionē ſecreta præbuerint. Nam & eſſe poteſt turpis domeſticus ille præceptor, nec tutior inter ſeruos malos, q̄ ingenuos parum modeſtos conuerſatio eſt. At ſi bona ipſius indoles, ſi non cæca ac ſopita parentū ſecordia eſt, & præceptorē eligere ſanctiſſimū quēq;, cuius rei præcipua prudentibus cura eſt, & diſciplinam quæ maxime ſeuera fuerit, licet: & nihilominus amicum grauē virum, aut fidelē libertum lateri filij ſui adiungere, cuius aſſiduus co mitatus etiā illos meliores faciat qui timebātur.

Contra parentes.

Facile erat huius metus remediū. Vtinā liberorū noſtrorū mores nō ipſi perderemus. Infantiā ſtatim delicijs ſoluimus. Mollis illa educatio, quam indulgentiā voca mus, neruos omnes & mentis & corporis frangit. Quid nō adultus concupiſcet, qui in purpuris repit? Nondū prima verba exprimit, & iam coccum intelligit, iam conchyliū poſcit. Antè palatum eorum q̄ os inſtituimus. In lecticis creſcūt: ſi terrā attigerint, è manibus vtrinq; ſuſtinentiū pendēt. Gaudemus ſi quid licētius dixerint. Verba ne Alexandrinis quidē permittenda delicijs, riſu & oſculo excipimus. Nec mirum. nos docuimus, ex nobis audierunt, noſtras amicas, noſtros concubinos vident.

Omne conuiuium obſcœnis canticis ſtrepit, pudenda dictu ſpectantur. Fit ex his cõſuetudo, deinde natura diſcunt hæc miſeri antequam ſciant vitia eſſe. Inde ſoluti ac fluentes non accipiunt ex ſcholis mala iſta, ſed in ſcholas afferunt. [Verũ in ſtudijs magis vacabit vnus vni. Ante omnia nihil prohibet eſſe iſtum neſcio quẽ vnum etiam cum eo, qui in ſcholis eruditur. Sed etiamſi iungi vtrumque non poſſet, lumen tamen illud conuentus honeſtiſſimi, tenebris ac ſolitudini prætuliſſem. Nam optimus quiſque præceptor frequentia gaudet, ac maiore ſe theatro dignum putat. At ferè minores ex conſcientia ſuæ infirmitatis hærere ſingulis, & officio fungi quodammodo pædagogorum non indignantur. Sed præſtet alicui vel gratia, vel amicitia, vel pecunia, vt doctiſſimũ atque incomparabilem magiſtrum domi habeat, non tamen ille totum in vno diem conſumpturus eſt. Haud poteſt eſſe vlla tam perpetua diſcentis intentio, quæ non vt viſus oculorum obtutu continuo fatigetur, cum præſertim plus ſecreti temporis ſtudia deſiderent. Neque enim ediſcenti, ſcribẽti, & cogitanti præceptor aſſiſtit, quorũ aliquid agentibus cuiuſcunq; interuentus impedimento eſt. Lectio quoque non omnis nec ſemper præeunte, vel interpretante eget. Quando enim tot authorum notitia contingeret? Ergo modicum tempus eſt, quo in totum diem velut opus ordinetur. Ideóque per plures ire poſſunt etiam quæ ſingulis tradenda ſunt. Pleraque verò hanc conditionem habent, vt eadem voce ad omnes ſimul perferantur. Taceo de partitionibus & declamationibus rhetorum, quibus certe quantuſcũque numerus adhibeatur, tamen vnuſquiſque totum feret. Non enim vox illa præceptoris, vt cœna, minus pluribus ſufficit: ſed vt ſol, vniuerſis idem lucis caloríſq; largitur. Grammaticus quoque ſi de ratione loquendi diſſerat, quæſtiones explicet, hiſtorias exponat, poemata enarret: tot illa diſcent, quot audient. [At enim emendationi prælectioníque numerus obſtat. Sit incõmodũ, nam quid ferè vndique placet? mox illud cõparabimus commodis. Nec ego tamen eò mitti puerum volo, vbi negligatur. Sed neq; præceptor bonus maiore ſe turba, q̃ vt ſuſtinere eam poſſit, onerauerit. & in primis ea habenda cura eſt, vt is omnino fiat nobis familiariter amicus, nec officium in docendo ſpectet, ſed affectũ: ita nunquã erimus in turba. Nec ſanè quiſquã literis ſaltem leuiter imbutus, eũ in quo ſtudiũ ingeniũq;

Obiectio ſecunda & cõfutatio.

Alia obiectio.

perſpexerit, nō in ſuam quoq; gloriā peculiariter fouebit. Sed vt fugiendæ ſint magnæ ſcholæ (cui ne ipſe quidē rei aſſentior, ſi ad aliquem meritò cōcurritur)non tamen hoc eò valet, vt fugiendæ ſint omnino ſcholæ. Aliud eſt enim vitare eas, aliud eligere. Et ſi refutauimus quæ cōtrà dicuntur, iam explicemus quid ipſi ſequamur. ❨ Ante omnia, futurus orator, cui in maxima celebritate, & in media Reipub. luce viuendū eſt, aſſueſcat iam à tenero non reformidare homines, neque illa ſolitaria, & velut vmbratili vita palleſcere. Excitanda mens & attollenda ſemper eſt, quæ in huiuſmodi ſecretis, aut langueſcit, & quendā velut in opaco ſitum ducit, aut contrà tumeſcit inani perſuaſione. Neceſſe eſt enim ſibi nimiū tribuat, qui ſe nemini cōparat. [Deinde cum proferenda ſunt ſtudia, caligat in ſole, & omnia noua offendit, vt qui ſolus didicerit, quod inter multos faciendū eſt. [Mitto amicitias, quæ vſque ad ſenectutem firmiſſimè durant, religioſa quadam neceſſitudine imbutæ. Neq; enim eſt ſanctius, ſacris iiſdem q̄ ſtudijs initiari. [Senſum ipſum, qui communis dicitur, vbi diſcet, cum ſe à congreſſu, qui nō hominibus ſolum, ſed multis quoque animalibus naturalis eſt, ſegregarit? Adde quòd domi ea ſola diſcere poteſt, quæ ſibi præcipientur: in ſchola, etiam quæ alijs. Audiet multa quotidie probari, multa corrigi, proderit alicuius obiurgata deſidia, proderit laudata induſtria, ipſe excitabitur laude, æmulatione: turpe ducet cedere pari, pulchrū ſuperaſſe maiores. Accendunt omnia hæc animos, & licet ipſa vitium ſit ambitio, frequenter tamen cauſa virtutū eſt. [Non inutilem ſcio ſeruatum eſſe à præceptoribus meis morem, qui cum pueros in claſſes diſtribuerant, ordinē dicendi ſecundum vires ingenij dabant, & ita ſuperiore loco quiſq; declamabat, vt præcedere profectu videbatur. Huius rei iudicia præbebantur, ea nobis ingens palmæ cōtentio: ducere vero claſſem multo pulcherrimū. Nec de hoc ſemel decretum erat, triceſimus dies reddebat victo certaminis poteſtatē. Ita nec ſuperior ſucceſſu curam remittebat, & dolor victum ad depellendā ignominiam cōcitabat. Id nobis acriores ad ſtudia dicendi faces ſubdidiſſe, q̄ exhortationes docentiū, pædagogorū cuſtodiā, vota parentū, quantū animi mei cōiectura colligere poſſum, contenderim. [Sed ſicut firmiores in literis profectus alit æmulatio, ita incipientibus atque adhuc teneris, cōdiſcipulorum q̄ præceptorum iucundior, hoc ipſo quod facilior imitatio

Sentētia authoris, quam multis rationibus confirmat.

Senſus communis.

eſt. Vix enim ſe prima elementa ad ſpem tollere effingendæ quam ſummam putant, eloquentiæ audebunt, proxima amplectūtur magis, vt vites arboribus applicitæ inferiores prius apprehendendo ramos in cacumina euadunt. Quod adeo verum eſt, vt ipſius etiam magiſtri (ſi tamen ambitioſis vtilia præferet) hoc opus ſit, cum adhuc rudia tractabit ingenia, non ſtatim onerare infirmitatem diſcentiū, ſed temperare vires ſuas, & ad intellectū audientis deſcendere. Nā vt vaſcula oris anguſti ſuperfuſam humoris cōpiā reſpuunt, ſenſim autē influentibus, vel etiam inſtillatis cōplentur: ſic animi puerorū quantum accipere poſſint, videndum eſt. Nam maiora intellectu, velut parum aptos ad percipiendū animos nō ſubibunt. Vtile igitur eſt habere quos imitari primū, mox vincere velis: ita paulatim & ſuperiorū ſpes erit. [His adijcio præceptores ipſos nō idem mentis ac ſpiritus in dicendo poſſe concipere ſingulis tantum præſentibus, quod illa celebritate audientiū inſtinctos. Maxima enim pars eloquentiæ conſtat animo: hūc affici, hunc concipere imagines rerum & tranſformari quodā modo ad naturam eorum de quibus loquimur, neceſſe eſt. Is porrò quo generoſior celſiórq; eſt, hoc maioribus velut organis cōmouetur: ideóq; laude creſcit, & impetu augetur, & aliquid magnū agere gaudet. Eſt quædā tacita dedignatio, vim dicendi tantis comparatam laboribus ad vnum auditorē demittere, pudet ſupra modum ſermones attollere. Et ſanè cōcipiat quis mente, vel declamantis habitum, vel orantis vocem, inceſſum, pronūciationem, illū deniq; animi & corporis motum, ſudorē (vt alia prætercam) & fatigationem audiente vno, nónne quiddam pati furori ſimile videatur? Nō eſſet in rebus humanis eloquentia, ſi tantū cum ſingulis loqueremur.

¶ Qua ratione in paruis ingenia dignoſcantur. & quomodo tractanda ſint. Cap. IIII.

TRadito ſibi puero docendi peritus ingenium eius in primis, naturâque perſpiciat. Ingenij ſignū in paruis præcipuū memoria eſt. Eius duplex virtus: facilè percipere, & fideliter cōtinere. Proximum imitatio. Nam id quoq; eſt docilis naturæ, ſic tamen vt ea quæ dicit effingat, non habitū fortè & inceſſum, & ſi quid in peius notabile eſt. Nō dabit mihi ſpem bonæ indolis, qui hoc imitandi ſtudio petet, vt rideatur. Nam probus quoque in primis erit ille verè ingenioſus: alioqui peius duxerim tardi eſſe ingenij q̄ mali. Probus

Memoria & imitatio, ingenij ſigna.

autē ab illo ſegni & iacēte plurimū aberit. Hic meus quæ tradentur nō difficulter accipiet, quædā etiā interrogabit, ſequetur tamē magis q̄ præcurret. Illud ingeniorū velut præcox genus, non temerè vnq̄ peruenit ad frugem. Hi ſunt qui parua facilè faciunt, & audacia prouecti, quicquid poſſunt, ſtatim oſtendunt: poſſunt autem id demum, quod in proximo eſt, verba continuāt, hæc vultu interrito nulla tardati verecūdia proferunt: non multū præſtant, ſed cito: non ſubeſt vera vis, nec penitus immiſſis radicibus nititur: vt quæ ſummo loco ſparſa ſunt ſemina, celerius ſe effundunt: & imitatæ ſpicas herbulæ, inanibus ariſtis ante meſſem flaueſcunt. Placent hæc annis comparata, deinde ſtat profectus, admiratio decreſcit.

Præcocia ingenia.

¶ Hæc cum animaduerterit, perſpiciat deinceps quónā modo tractandus ſit diſcentis animus. ſunt quidam, niſi inſtiteris remiſſi: quidā imperia indignantur: quoſdam cōtinet metus, quoſdam debilitat: alios cōtinuatio extundit, in alijs plus impetus facit. Mihi ille detur puer, quem laus excitet, quē gloria iuuet, qui victus fleat, hic erit alendus ambitu, hunc mordebit obiurgatio, hunc honor excitabit, in hoc deſidiā nunq̄ verebor. Danda eſt tamen omnibus aliqua remiſſio, nō ſolum quia nulla res eſt quæ perferre poſſit cōtinuū laborem (atque ea quoque, quæ ſenſu & anima carent, vt ſeruare vim ſuā poſſint, velut quiete alterna ✻ retinentur) ſed ꝙ ſtudiū diſcendi, voluntate, quæ cogi non poteſt, conſtat. Itaque & virium plus afferunt ad diſcendum renouati ac recentes, & acriorem animum, qui ferè neceſſitatibus repugnat.

Animus diſcentis quomodo tractandus.

✻ Retenduntur.

¶ Nec me offenderit luſus in pueris, eſt & hoc ſignum alacritatis, neque illum triſtem, ſempérque demiſſum ſperare poſſim erectæ circa ſtudia mentis fore, cum in hoc quoque maxime naturali ætatibus illis impetu iaceat. Modus tamen ſit remiſſionibus, ne aut odium ſtudiorum faciant negatæ, aut ocij conſuetudinem nimiæ. Sunt etiam nōnulli acuendis puerorū ingenijs non inutiles luſus, cum poſitis inuicem cuiuſcunque generis quæſtiunculis æmulantur. Mores quoque ſe inter ludendum ſimplicius detegunt, modo nulla videatur ætas tam infirma, quæ non protinus quid rectum prauúmque ſit, diſcat: tum vel maximè formanda, cum ſimulandi neſcia eſt, & præcipientibus facillimè cedit. Frangas enim citius q̄ corrigas, quæ in prauum indurüerunt. Protinus ergo ne quid cupidè, ne quid improbè, ne quid impotenter faciat, monendus eſt puer. Ha-

De luſu puerorum.

bendúmque in animo ſemper illud Vergil. Adeo in teneris cõſueſcere multum eſt. ¶ Cædi vero diſcipulos, quanq̃ id receptum ſit, & Chryſippus non improbet, minime velim. Primum, quia deforme ac ſeruile eſt, & certe quod conuenit, ſi ætatem mutes, iniuria. [Deinde, quòd ſicui eſt mens tam illiberalis vt obiurgatione non corrigatur, is etiam ad plagas, vt peſſima quæque mancipia, durabitur. [Poſtremo, quòd ne opus erit quidem hac caſtigatione, ſi aſſiduus ſtudiorum exactor aſtiterit. Nunc ferè negligentia pædagogorum ſic emendari videntur, non vt pueri facere quæ recta ſunt cogantur, ſed cur non fecerint puniantur. [Denique cum paruulum verberibus coegeris, quid iuueni facias, cui nec adhiberi poteſt hic metus, & maiora dicẽda ſunt? [Adde ꝙ multa vapulãtibus dictu deformia, & mox verecundiæ futura ſæpe dolore vel metu accidũt, qui pudor refringit animũ & abijcit, atque ipſius lucis fugã & tædiũ dictat. [Iam ſi minor in eligendis cuſtodum & præceptorũ moribus fuit cura, pudet dicere in quæ probra nefandi homines iſto cædendi iure abutantur, quam det alijs quoque nõnunquã occaſionẽ hic miſerorum metus. [Non morabor in parte hac, nimiũ eſt quod intelligitur. Quare hoc dixiſſe ſatis eſt, in ætatem infirmam & iniuriæ obnoxiã nemini debere nimium licere. Nunc quibus inſtituendus ſit artibus qui ſic formabitur, vt fieri poſſit orator, & quæ in quaque ætate inchoanda, dicere ingrediar.

¶ De grammatica. Cap. V.

Grãmatices diuiſio, & quam late pateat eius profeſſio

PRimus in eo qui legendi ſcribendíque adeptus erit facultatẽ, grãmaticis eſt locus: nec refert de Græco an de Latino loquar, quanq̃ Græcũ eſſe priorẽ placet. Vtrique eadem via eſt. Hæc igitur profeſſio cum breuiſſimè in duas partes diuidatur, rectè loquendi ſcientiam & poetarũ enarrationẽ, plus habet in receſſu q̃ fronte promittit. Nam & ſcribendi ratio cõiuncta cũ loquendo eſt, & enarrationẽ præcedit emẽdata lectio, & mixtũ his omnibus iudicium eſt. Quo quidẽ ita ſunt ſeuerè vſi veteres grammatici, vt non verſus modo cenſoria quadam virgula notare, & libros, qui falſò viderẽtur inſcripti, tanq̃ ſubdititios ſummouere familia permiſerint ſibi: ſed authores alios in ordinẽ redegerint, alios omnino exemerint numero. *Critici.* Nec poetas legiſſe ſatis eſt, excutiendũ omne ſcriptorũ genus, non propter hiſtorias modo, ſed verba quæ frequẽter ius ab authoribus ſumũt. Tũ nec citra muſicen

grãmatice poteſt eſſe perfecta, cum ei de metris rhythmiſq; dicẽdum ſit. Nec ſi rationẽ ſyderũ ignoret, poetas intelligat: qui (vt alia omittã) toties ortu occaſúq; ſignorũ in declarãdis temporibus vtuntur. Nec ignara philoſophiæ, cũ propter plurimos in omnibus ferè carminibus locos, ex intima quæſtionum naturaliũ ſubtilitate repetitos, tum vel propter Empedoclea in Græcis, Varronẽ ac Lucretium in Latinis, qui præcepta ſapientiæ verſibus tradiderunt. Eloquentia quoq; non mediocri eſt opus, vt de vnaquaq; earum quas demonſtrauimus rerum dicat propriè & copioſe. Quo minus ſunt ferendi, qui hanc artem vt tenuem ac ieiunam cauillãtur: quæ niſi oratoris futuri fundamenta fideliter iecerit, quicquid ſuperſtruxeris corruet: neceſſaria pueris, iucunda ſenibus, dulcis ſecretorum comes, & quæ vel ſola omni ſtudiorum genere plus habet operis q̃ oſtentationis.

¶De literis & earũ poteſtate, ac orationis partibus. Cap. VI.

NE quis igitur tanq̃ parua faſtidiat grãmatices elementa, non quia magnæ ſit operæ cõſonantes à vocalibus diſcernere, ipſáſq; eas in ſemiuocaliũ numerũ, mutarũq; partiri: ſed quia interiora velut ſacri huius adeũtibus apparebit multa rerũ ſubtilitas, quæ non modo acuere ingenia puerilia, ſed exercere altiſſimã quoque eruditionẽ ac ſcientiã poſſit. An cuiuſlibet auris eſt exigere literarum ſonos? non hercule magis q̃ neruorum. At grammatici ſaltem omnes in hanc deſcendent rerum tenuitatem, deſint ne aliquæ nobis neceſſariæ literæ, non cum græca ſcribimus (tum enim ab iiſdẽ duas mutuamur) ſed propriè in Latinis, vt in his, ſeruus & vulgus, æolicum digamma deſideratur. Et medius eſt quidam u & i literæ ſonus. Non enim ſic optimũ dicimus, vt opimum, & in here, neque e plane neque i auditur. [An rurſus aliæ redundent, præter illam aſpirationis Ͱ, quæ ſi neceſſaria eſt, etiam contrariã ſibi poſcit, ꟻ. Et q̃, quæ & ipſa quorundã nominũ nota eſt: & lz, cuius ſimilis effectus ſpeciéſq;, niſi ꝙ paulũ à noſtris obliquatur, lzappa apud Græcos, nunc tantum in numero manet: & noſtrarum vltima x qua tamen carere potuimus, ſi non quæſiſſemus. [Atque etiam in ipſis vocalibus grammatici eſt videre, an aliquas pro conſonanti vſus acceperit: quia iam ſicut tam ſcribitur, & vos vt cos. Atque vt vocales iungantur. aut enim vnam longam faciunt, vt veteres ſcripſere, qui geminatione earum velut apice vtebantur: aut

duas, niſi quis putat etiã ex tribus vocalibus ſyllabã, quod ne-
quit fieri ſi nõ aliquæ officio cõſonantiũ fungantur. [Quæret
etiã hoc, quomodo duabus demũ vocalibus in ſeipſas coeũdi
natura ſit, cum conſonantiũ coeat nulla niſi alteram frangat.
Atqui litera i, ſibi incidit. Conijcit enim eſt ab illo iacit.
Et u, quomodo nunc ſcribitur vulgus, & ſeruus. Sciat etiam
Ciceroni placuiſſe aïjo maijámq; geminata i, ſcribere. Quod
ſi eſt, etiam iungetur vt conſonans. [Quare diſcat puer quid
in literis proprium, quid cõmune, quæ cum quibus cognatio:
nec miretur cur ex ſcamno fiat ſcabellum, aut à pinna (quod
eſt acutũ) ſecuris vtrinq; habens aciem, bipennis: ne illorum
ſequatur errorẽ, qui quia à pẽnis duabus hoc eſſe nomẽ exiſti-
mant, pennas auiũ dici volunt. [Neq; has modo nouerit muta-
tiones quas afferunt declinatio aut præpoſitio, vt ſecat ſecuit,
cadit excidit, calcat exculcat, & ſic à lauãdo lotus, & inde rur
ſus illotus, & mille alia: ſed & quæ rectis quoque caſibus æta-
te tranſierunt. Nam vt Valeſij & Fuſij in Valerios Furióſque
venerunt: ita arbos, labos, vapos, etiam & clamos ac laſes
ætatis fuerunt. Et hæc ipſa s litera, ab his nominibus exclu-
ſa, in quibuſdam ipſa alteri ſucceſſit: nam mertare atque pul-
tare dicebant: quin fordeum fœdúſque, pro aſpiratione, u ſi-
mili litera vtentes. nam contrà Græci aſpirare ſolent, vt pro
Fundanio Cicero teſtem, qui primam eius literam dicere nõ
poſſet, irridet. Sed b quoque in locum aliarum dedimus ali-
quando, vnde proprium Byrrhus, & Bruges, & Belena. nec
non eadem fecit ex duello bellum, vnde duellios quidam di-
cere bellios auſi. Quid ſtlatum, ſtlitéſque? Quid d literæ
cum t quædam cognatio? Quare minus mirum ſi in vetu-
ſtis operibus vrbis noſtræ, & celebribus templis legantur Ale-
xanter, & Caſſantra. Quid o atque u permutatæ inuicem?
vt Hecoba, & notrix. Culchides, & Pulyxena ſcriberentur:
ac ne in Græcis id tantum notetur, dederont, ac probaue-
ront, ſicut ὀδυσσεύς, quẽ ὀυδυσσέα fecerunt Aeoles, ad Vlyſſem
deductus eſt. Quid? non e quoque i loco fuit, vt Menerua,
& leber, & mageſter, & deioue victore, pro deioui victori?
Sed mihi locum ſignare ſatis eſt. Non enim doceo, ſed ad-
moneo docturos. Inde in ſyllabas cura tranſibit, de quibus in
orthographia pauca annotabo. ¶ Tum videbit ad quem hoc
pertinet, quot & quæ ſint partes orationis: q̃q̃ de numero parũ
conuenit. Veteres enim, quorum fuerunt Ariſtoteles atque

Laſes pro laſer, quod in alijs codicibus expunctum fuit.

De partibus orationis.

Theodectes, verba modo & nomina, & conuinctiones tradiderunt: videlicet quòd in verbis vim ſermonis, in nominibus materiam, quia alterũ eſt quod loquimur, alterũ de quo loquimur: in conuinctionibus autem eorum complexũ eſſe iudicauerunt: Quas cõiunctiones à pleriſque dici ſcio, ſed hæc videtur ex ſyndeſmo magis propria tranſlatio. Paulatim à philoſophis maximè Stoicis auctus eſt numerus, ac primũ conuinctionibus articuli adiecti, poſt præpoſitiones, nominibus appellatio, deinde pronomen, deinde mixtum verbo participium, ipſis verbis aduerbia. Noſter ſermo articulos non deſiderat, ideóque in alias partes orationis ſparguntur. Sed accedit ſuperioribus interiectio. Alij tamen ex idoneis authoribus octo dumtaxat partes ſecuti ſunt, vt Ariſtarchus, & ætate noſtra Palæmon, qui vocabulum, ſiue appellationẽ nomini ſubiecerunt tanq̃ ſpecies eius. At ij qui aliud nomen, aliud vocabulum faciunt, nouẽ. Nihilominus fuerunt qui ipſum adhuc vocabulum ab appellatione diducerent, vt eſſet vocabulum corpus viſu tactúque manifeſtum, domus, lectus: Appellatio, cui vel alterum deeſt, vel vtrumque, ventus, cælum, deus, virtus. Adijciebant & aſſeuerationem, vt heu: & attractionem, vt faſceatim: quæ mihi non approbantur. Vocabulum an appellatio dicenda ſit προσηγορία, & ſubijcienda nomini nec ne, quia parui refert, liberum opinaturis relinquo.

Nomen. Vocabulum. Appellatio.

¶ Declinare in primis nomina & verba ſcire oportere pueros: & genera noſſe, ac caſus. Cap. VII.

NOmina declinare & verba in primis pueri ſciant, neque enim aliter peruenire ad intellectum ſequentium poſſunt. Quod etiam admonere ſuperuacuũ erat, niſi ambitioſa feſtinatione plerique à poſterioribus inciperent: & dum oſtentare diſcipulos circa ſpecioſiora malunt, compendio morantur. At ſi quis & didicerit ſatis, & (quod non minus deeſſe interim ſolet) voluerit docere quæ didicit, non erit cõtentus tradere in nominibus tria genera, & ea quæ ſunt duobus, omnibúſve communia. Nec ſtatim diligentem putabo, qui promiſcua (quæ epicœna dicuntur) oſtenderit: in quibus ſexus vterque per alterum apparet, aut quæ fœminina poſitione mares, aut neutrali fœminas ſignificant, qualia ſunt murena, & Glyceriũ. ¶ Scrutabitur mille præceptor acer atque ſubtilis origines nominum, vt quæ ex habitu corporis Rufos Lõgóſq; fecerũt. Vbi erit aliquid ſecretius, vnde Syllæ,

Genus epicœnum.

Origenes nominum.

Burri,Galbæ, Planci,Panſæ,Scauri,taliáq;:& ex ca ſu naſcentium,hinc Agrippa & Opiter,& Cordus, & Poſthumus erunt: & ijs quæ poſt natos eueniunt, vnde Vopiſcus. Iam Cotta,Scipiones,Lenates, Serani, ſunt ex varijs cauſis. Gentes quoque ac loca,& aliá multa reperias inter nominum cauſas.In ſeruis iam intercidit illud genus, quod ducebatur à domino, vnde marcipores, publipores. Quærat etiam, ſit ne apud Græcos vis quædam ſexti caſus, & apud nos quoque ſeptimi. Nam cum dico,haſta percuſſi,non vtor ablatiui natura:nec ſi idem græce dicam,datiui, τῷ δόρι. *Sextus & ſeptimus caſus*

¶De verbis & verborum appellationibus. Cap.VIII.

SEd in verbis quoque quis eſt adeo imperitus, vt ignoret genera,& qualitates, & perſonas, & numeros? Literarij penè iſta ſunt ludi,& triuialis ſcientiæ. Iā quoſdam illa turbabunt, quæ declinationibus non tenētur. Nam & quædam participia, an verbi appellationes ſint: dubitari poteſt: quia aliud alio loco valent, vt lectus, & ſapiens. Quædam appellationibus ſimilia, vt fraudator, nutritor.Iam,Itur in antiquam ſyluam, nónne propriæ cuiuſdam rationis eſt? Nam quod initium eius inuenias? Cui ſimile,fletur. Accipimus aliter, vt Panditur interea domus omnipotentis olympi. aliter, vt Totis vſqueadeo turbatur agris. Eſt etiam quidam tertius modus, vt vrbs habitatur, vnde & campus curritur, mare nauigatur. Pranſus quoque atq; potus diuerſum valent quàm indicant. Quid? quòd multa verba non totum declinationis ordinem ferunt. Quædam etiam mutantur, vt fero in præterito. Quædam tertiæ demum perſonæ figura dicuntur, vt licet, piget. Quædam ſimile quiddam patiuntur vocabulis in aduerbium tranſeuntibus. Nam vt noctu & diu, ita & dictu & factu. Sunt enim hæc quoque verba participialia quidē,non tamen qualia dicto factóque. *Verba imperſonalia.*

¶De virtutibus & vitijs orationis. Cap.IX.

IAm cum oratio tres habeat virtutes, vt emendata, vt dilucida,vt ornata ſit: quia dicere aptè (quod eſt præcipuum)plerique ornatui ſubijciunt: totidem vitia,quæ ſunt ſupradictis contraria, emendatè loquendi regula (quæ grammatices prior eſt pars)examinet. Hæc igitur verbis aut ſingulis,aut pluribus.Verba nūc generaliter accipi volo: nam duplex eorum intellectus eſt: Alter qui omnia per quæ ſermo nectitur ſignificat, vt apud Horatium, Verbáque prouiſam

Hora. de arte poetica. rem non inuita ſequentur. Alter in quo eſt vna pars orationis, lego, ſcribo. Quam vitantes ambiguitatem quidam dicere maluerunt, voces, dictiones, locutiones. Singula ſunt aut noſtra aut peregrina, aut ſimplicia aut compoſita, aut propria aut tranſlata, aut vſitata aut ficta.

De vocibus ſimplicibus. ¶ Vni verbo vitium ſæpius q̃ virtus ineſt. Licet enim dicamus aliquid proprium, ſpecioſum, ſublime, nihil tamen horum niſi in complexu loquendi ſerieque contingit. Laudamus enim verba rebus bene accommodata. Sola eſt quæ notari poſſit velut vocalitas, quæ εὐφωνία dicitur, cuius in eo delectus eſt, vt inter duo quæ idem ſignificant ac tantundē valent, quod melius ſonet, malis.

Euphonia. Prima barbariſmi, ac ſolœciſmi fœditas abſit. Sed quia interim excuſantur hæc vitia, aut conſuetudine, aut authoritate, aut vetuſtate, aut deniq; vicinitate virtutū (nam ſæpe à figuris ea ſeparare difficile eſt) ne quē tam lubrica obſeruatio fallat, acriter ſe in illud tenue diſcrimē grāmaticus intendat: de quo nos latius ibi loquemur, vbi de figuris oratiōis tractandū erit.

Barbariſmus. Interim vitium quod fit ſingulis verbis, ſit Barbariſmus. [Occurrat mihi forſan aliquis, quid hic promiſſor tanti operis dignū? aut quis hoc neſcit, alios barbariſmos ſcribendo fieri, alios loquēdo? quia quod malè ſcribitur, male etiā dici neceſſe eſt: qui vitioſè dixerit, nō vtiq; & ſcripto peccat: Illud prius additione, detractione, immutatione, trāſmutatione: hoc ſecundū diuiſione, cōplexione, aſpiratione, ſono, cōtineri? Sed vt parua ſint hæc, pueri docentur adhuc, & grāmaticos officij ſui cōmonemus. Ex quibus ſi quis erit planè impolitus, & veſtibulum modo artis huius ingreſſus, intra hæc quæ profitentiū cōmētariolis vulgata ſunt, cōſiſtet: doctiores multa adijcient, vel hoc primum, q barbariſmum pluribus modis accipimus.

Barbariſmi ſpecies. ¶ Vnū in gente, quale ſit, ſi quis Afrū, vel Hiſpanū latinæ orationi nomen inſerat, vt ferrū quo rotæ vinciuntur, dici ſolet canthus, q̃q̃ eo tanq̃ recepto vtitur Perſius, ſicut Catullus ploxenum circa Padum inuenit, & in oratione Labieni (ſiue illa Cornelij Galli eſt) in Pollionem, Caſnar aſſectator, è Gallia ductum eſt. Nam maſtrugā, quod Sardū eſt, illudens Cicero ex induſtria dixit. [Alterum genus barbariſmi accipimus, quod fit animi natura, vt is à quo inſolēter quid aut minaciter aut crudeliter dictū ſit, barbarè locutus exiſtimetur. [Tertiū eſt illud vitiū barbariſmi, cuius exempla vulgo ſunt plurima, ſibi etiam quiſq; fingere poteſt, vt verbo cui libebit,

adijciat literā ſyllabámve,vel detrahat, aut aliā pro alia, aut
eandē alio q̄ rectum eſt loco ponat.Sed quidā ferè in iactatio-
nem eruditionis ſumere illa ex poetis ſolent,& authores quos
prælegūt criminātur.Scire autē debet puer hæc apud ſcripto-
res carminū aut venia digna,aut etiam laude duci,potiúſq; il-
la docenda erunt minus vulgata.Nā duos in vno nomine fa-
ciebat barbariſmos Tinca Placētinus(ſi reprehendēti Hortē-
ſio credimus) preculā pro pergulā dicens : & immutatione,
cum c pro g,vteretur: & trāſmutatione,cū r,præponeret e an-
tecedēti.At in eadē vitij geminatione Metieo Suffecieo dicēs
Ennius,poetico iure defenditur.[Sed in proſa quoq; eſt quædā
iam recepta immutatio.Nam Cic.Canopitarū exercitū dicit,
ipſi Canobon vocāt, & Tharſimenū pro Thraſimeno, multi
authores, etiā ſi eſt in eo trāſmutatio , vendicauerūt. ſimiliter
alia.Nā ſiue eſt falſū aſſentior,Siſenna dixit aſſentio: multíq;
& hūc & analogiā ſecuti:ſiue illud verū eſt,hæc quoq; pars cō
ſenſu defendit̄. At ille pexus pinguíſq; doctor, aut illic detra-
ctionē, aut hic adiectionē putabit.[Quid? ꝙ quædā quæ ſin-
gula proculdubio vitioſa ſunt,iūcta ſine reprehēſiōe dicūtur?
Nam dua & tre & pondo diuerſorū generū ſunt barbariſmi.
At duapondo & trepondo vſq; ad noſtram ætatē ab omnibus
dictum eſt,& rectè dici Meſſala confirmat.[Abſurdū forſan
videatur dicere barbariſmum,quod eſt vnius verbi vitiū,fieri
per numeros,aut genera,ſicut ſolœciſmū:ſcala tamē & ſcopa,
contráq; hordea & muſta,licet literarū mutationē,detractio-
nem,adiectionē,nō habeant,nō alio vitioſa ſunt q̄ ꝙ pluralia
ſingulariter, & ſingularia pluraliter efferūtur:& gladia qui di-
xerunt,genere exciderūt.Sed hoc quoq; notare cōtentus ſum,
ne arti culpa quorundā peruicacium perplexæ,videar & ipſe
quæſtionem addidiſſe.[Plus exigunt ſubtilitatis quæ accidūt
in dicendo vitia, quia exempla eorum tradi ſcripto non poſ-
ſunt,niſi cum in verſus inciderunt, vt διαίρεσις, europai: & ei
contrariū vitiū , quod συναίρεσιν καὶ συναλοιφὴν Græci vocant,nos
complexionē dicimus,qualis eſt apud P. Varronē,Cum te fla-
granti deiectum fulmine Phæton. Nam ſi eſſet proſa oratio,
eaſdem literas enūciare veris ſyllabis licebat. [Præterea quæ
fiunt ſpatio,ſiue cum ſyllaba correpta producitur,vt, Italiam *Aeneid.1.*
fato profugus:ſeu longa corripitur,vt,Vnius ob noxam & fu- *ibidem.*
rias . extra carmen non deprehendas , ſed in carmine vitia
ducenda ſunt. [Illa verò non niſi aure exiguntur , quæ fiunt

per ſonos, q̄q̄ per aſpirationem, ſiue adijcitur vitioſè, ſiue detrahitur. [Apud nos poteſt quæri an inſcriptio ſit vitium, ſi h litera eſt, non nota. Cuius quidem ratio mutata cum temporibus eſt ſæpius. Parciſſimè ea veteres vſi etiam in vocalibus, cum œdos, ircóſque dicebant. Diu deinde obſeruatum, ne cōſonantibus aſpiraretur, vt in Graccis, & triūpis. Erupit breui tempore nimius vſus, vt choronæ, chenturiones, præchones, adhuc quibuſdam inſcriptionibus maneant. Qua de re Catulli nobile epigrāma eſt. Inde durat ad nos vſque, vehementer, & comprehendere, & mihi: nam mehe quoq; pro me, apud antiquos Tragœdiarum præcipuè ſcriptores in veteribus libris inuenimus. [Adhuc difficilior obſeruatio eſt per tenores, quos quidem ab antiquis dictos Tonores comperi, videlicet declinato à Græcis verbo, qui τόνος dicunt: vel accentus, quas Græci προσῳδίας vocant, cum acuta & grauis alia pro alia ponitur, vt in hoc Cámillus, ſi acuitur prima: aut grauis pro flexa, vt Céthegus, & hic prima acuta. Nam ſi media mutatur, aut flexa pro graui, aut apice circunducta ſequente: quā ex duabus ſyllabis in vnam cogētes, & deinde flectentes, dupliciter peccāt. Sed id ſæpius in Græcis nominibus accidit, vt Atreus, quem nobis iuuenibus doctiſſimi ſenes acuta prima dicere ſolebant, vt neceſſariò ſecunda grauis eſſet. Item Terei, Nereíq;. Hæc de accentibus tradita. Cæterum iam ſcio quoſdam eruditos, nōnullos etiam grammaticos ſic docere ac loqui, vt propter quædā vocū diſcrimina verbū interim acuto ſono finiant: vt in illis, Quæ circúm

Aeneid. 4.

littora, circúm Piſcoſos ſcopulos: ne ſi grauem poſuerint ſecundā, circus dici videatur, nō circuitus. Item quantū, quale, interrogantes graui, comparantes acuto tenore concludunt: quod tamen in aduerbijs ferè ſolis, ac pronominibus vendicant, in cæteris veterem legem ſequūtur. Mihi videtur conditionem mutare, ꝙ his locis verba coniungimus. Nam cum dico, circúm litora, tanq̄ vnū enuncio diſſimulata diſtinctione: itaq; tanq̄ in vna voce, vna eſt acuta. Quod idem accidit in illo, Troiæ qui primus ab oris. Euenit vt metri quoq; conditio mutet accentum, vt Pecudes pictæque volucres. Nā volúcres media acuta legam, quia etſi natura breuis, tamē poſitione lōga eſt, ne faciat iambū, quem nō recipit verſus heroicus. Separata verò hæc, à præcepto noſtro non recedent: aut ſi conſuetudo vicerit, vetus lex ſermonis abolebitur. Cuius

difficilior apud Græcos obſeruatio eſt, quia plura illis loquendi genera, quas διαλέκτους vocant, & quod aliàs vitioſum, interim aliàs rectum eſt: apud nos verò breuiſſima ratio. Nãq; in omni voce, acuta intra numerum trium ſyllabarum continetur: ſiue eæ ſint in verbo ſolæ, ſiue vltimæ: & in his aut proxima extremæ, aut ab ea tertia. Trium porrò, de quibus loquor, media lõga, aut acuta, aut flexa erit. Eodẽ loco breuis vtĩq; graue habebit ſonũ, ideóq; poſitã ante ſe, id eſt, ab vltima tertiã acuet. Eſt autem in omni voce vtiq; acuta, ſed nunquam plus vna, nec vltima vnquã, ideóq; in diſſyllabis prior. Præterea nunq̃ in eadem, flexa & acuta, quia eadem flexa ex acuta, vtiq; neutra cludet vocem latinam. Ea vero quæ ſunt ſyllabæ vnius, erũt acuta aut flexa, ne ſit aliqua vox ſine acuta.

Accentuũ regulæ apud Latinos.

[Et illa per ſonos accidunt, quæ demõſtrari ſcripto non poſſunt, vitia oris, & linguæ ἰωτακισμοὺς, & λαβδακισμοὺς, & ἰσχνότητας, & πλατειασμοὺς feliciores fingendis nominibus Græci vocant: ſicut κοιλοστομίαν, cum vox quaſi in receſſu oris auditur. Sunt etiam proprij quidam & ineuitabiles ſoni, quibus nonnunq̃ nationes reprehendimus. Remotis igitur omnibus, de quibus ſupra diximus, vitijs, erit illa quæ vocatur ὀρθοέπεια, id eſt, emẽdata cũ ſuauitate vocũ explanatio. Nã ſic accipi poteſt recta. ⸿Cætera vitia omnia ex pluribus vocibus ſunt, quorũ eſt ſolœciſmus, q̃q̃ circa hoc quoq; diſputatũ eſt. Nam etiam qui contextu, vel cõplexu orationis accidere eum cõfitentur, quia tamen vnius emendatione verbi corrigi poſſit, in verbo eſſe vitiũ, non in ſermone, cõtendũt: cum ſiue amaræ corticis, ſiue medio cortice, per genus facit ſolœciſmũ: quorũ neutrum quidẽ reprehendo, cum ſit vtriuſq; Vergilius author. Sed fingamus vtrũlibet non rectè dictum, mutatio vocis alterius, in qua vitiũ erat, rectã loquendi rationẽ ſic reddit, vt amari corticis fiat, vel media cortice, quod manifeſtæ calũniæ eſt: neutrũ enim vitioſum ſeparatũ eſt, ſed cõpoſitione peccatur, quæ iã ſermonis eſt. [Illud eruditius quæritur, an in ſingulis quoq; verbis poſſit fieri ſolœciſmus, vti ſi vnũ quis ad ſe vocans dicat, venite: aut ſi plures à ſe dimittens, ita loquatur, abi, aut diſcede. Nec nõ cum reſpõſum ab interrogãte diſſentit, vt ſi dicenti quẽ video, ita occurras, ego. In geſtu etiã nõnulli putãt illud idem vitiũ ineſſe, cũ aliud voce, aliud nutu, vel manu demõſtratur. Huic opinioni neq; omnino accedo, neq; planè diſſentio. nam id fateor poſſe accidere voce vna, nõ tamẽ aliter q̃

Solœciſmus.

Aeglog.6.

Georg.2.

Solœciſmus vno in verbo, & etiam in geſtu.

ſi ſit aliquid quod vim alterius vocis obtineat, ad quod vox illa referatur, vt ſolœciſmus ex complexu fiat eorum, quibus res ſignificãtur, & voluntas oſtenditur. [Atq; vt omnẽ effugiã cauillationẽ, fit aliquãdo in vno verbo, nunquã in ſolo verbo. Per quot autem & quas accidat ſpecies, non ſatis conuenit: qui pleniſſimè, quadripertitã volunt eſſe rationem, nec aliam q̃ barbariſmi: vt fiat adiectione. vt, veni de Suſis in Alexandriam: detractione, ambulo viam, Aegypto venio, ne hoc fecit: tranſmutatione, qua ordo turbatur, quoq; ego enim hoc volui, autem non habui. Ex quo genere an ſit, igitur, in initio ſermonis poſitum, dubitari poteſt, quia maximos authores in diuerſa fuiſſe opinione video, cũ apud alios ſit etiã frequens, apud alios nunq̃ reperiatur. Hæc tria genera quidam diducũt à ſolœciſmo, & adiectionis vitium πλεονασμὸν, detractionis ἔλλειψιν, inuerſionis ἀναστροφὴν vocãt: quæ ſi in ſpeciẽ Solœciſmi cadant, ὑπερβατὸν quoque appellari eodem modo poſſe. Immutatio ſine controuerſia eſt, cum aliud pro alio ponitur. [Id per omnes orationis partes deprehendimus, frequẽtiſſimè in verbo, quia plurima huic accidunt, ideóq; in eo fiunt ſolœciſmi per genera, tempora, perſonas, modos, ſiue cui ſtatus eos dici, ſeu qualitates placet: vel ſex, vel vt alij dicunt, octo. nam totidem vitiorum erunt formæ, in quot ſpecies eorum quodq;, de quibus ſupradictũ eſt, diuiſeris. Præterea numeros, in quibus nos ſingularẽ ac pluralem habemus, Græci & δυϊκὸν, quãquã fuerunt qui nobis quoque adijcerent dualem, ſcripſere, legêre, quod deuitandæ aſperitatis gratia mollitũ eſt, vt apud veteres, pro male mereris, male merere: ideóq; quod vocant duale, in illo ſolo genere conſiſtit, cum apud Græcos & in verbi tota ferè ratione, & in nominibus ferè deprehendatur, & ſic quoque rariſſimus eius ſit vſus, apud noſtrorum verò
Aeneid. 1. neminem hæc obſeruatio reperiatur, quin econtrario, De-
Aeneid. 2. uenêre locos, & Cõticuêre omnes, & Cõſedêre duces, apertè
13. Meta. nos doceant, nihil horum ad duos pertinere. Dixêre quoque, quanquã id Antonius Rufus ex diuerſo ponit exemplum, de pluribus patronis præco pronunciat. Quid? non Liuius circa initia ſtatim primi libri, Tenuêre inquit arcem Sabini: & mox, In aduerſum Romani ſubiêre? Et quem potius ego quàm M. Tullium ſequar? qui in Oratore, Non reprehendo inquit ſcripſere, ſcripſerunt eſſe verius ſentio. [Similiter in vocabulis, & nominibus fit ſolœciſmus, in genere, numero,

proprie autem caſibus. Quicquid eorum alteri ſuccedet, huic parti ſubiungatur, licet per comparationes & ſuperlationes, itémque in quibus patrium pro poſſeſſiuo dicitur, vel contra. Nam vitium quod fit per quantitatem, vt magnum peculiolum, erunt qui ſolœciſmũ putent, quia pro nomine integro poſitum ſit diminutiuũ. Ego dubito an id improprium potius appellẽ, ſignificatione enim deerat. Solœciſmi porrò vitiũ nõ eſt in ſenſu, ſed in complexu. [In participio per genus & caſum, vt in vocabulo: per tempora, vt in verbo: per numerum, vt in vtroque peccatur. [Pronomen quoque genus, numerum, caſus habet: quæ omnia recipiunt huiuſmodi errorem. [Fiunt ſolœciſmi & quidem plurimi per partes orationis: ſed id tradere ſatis non eſt, ne ita demum vitium credat eſſe puer, ſi pro alia ponatur alia, vt verbum vbi nomen eſſe debuerit, vel aduerbium vbi pronomen, & ſimilia. Nam ſunt quædam cognata, vt dicunt, id eſt, eiuſdem generis, in quibus qui alia ſpecie quàm oportet vtetur, nõ minus q̃ ipſo genere permutato, deliquerit. Nam & an & aut coniunctiones ſunt, male tamen interroges, hic aut ille ſit? & ne ac non aduerbia, qui tamẽ dicat pro illo ne feceris, non feceris, in idem incidat vitium: quia alterum negandi eſt, alterum vetandi. Hoc amplius, intro & intus loci aduerbia, eo tamẽ intus, & intro ſum, Solœciſmi ſunt. Eadem in diuerſitate pronominum, interiectionum, præpoſitionum accident. Eſt enim Solœciſmus in oratione comprehenſionis vnius ſequentium ac priorum inter ſe incõueniens poſitio. [Quædam tamen & faciem ſolœciſmi habent, & dici vitioſa nõ poſſunt, vt Tragœdia Thyeſtes, & ludi Floralia ac Megaleſia: quanquã hæc ſequenti tẽpore interciderunt, nunquam aliter à veteribus dicta. Schemata igitur nominabuntur frequentiora quidẽ apud poetas, ſed oratoribus quoq; permiſſa. Verum ſchema ferè habebit aliquam rationem, vt docebimus eo quẽ paulo antè promiſimus, loco. Sed hoc quoq; quod ſchema vocatur, ſi ab aliquo per imprudentiam factum erit, ſolœciſmi vitio non carebit. In eadẽ ſpecie ſunt, ſed ſchemate carent, vt ſupra dixi nomina fœminea, quibus mares vtuntur: & neutralia, quibus fœminæ. Hactenus de ſolœciſmo, neque enim artem grammaticam cõponere aggreſſi ſumus, ſed cum in ordinem incurreret, inhonoratam tranſire noluimus.

Solœciſmus in ſpeciẽ tantũ.

¶Hoc amplius, vt inſtitutum ordinem ſequar, verba aut latina, aut peregrina ſunt. Peregrina porrò ex omnibus propè di-

De verbis latinis & peregrinis.

xerim gentibus,vt homines,vt inſtituta etiã multa,venerunt. Taceo de Thuſcis,& Sabinis,& Prænestinis quoq;: nam vt eo ſermone vtentem Vectium Lucillius inſectatur,quemadmodum Pollio deprehendit in Liuio Patauinitatem:licet omnia Italica pro Romanis habeam.Plurima Gallica valuerunt, vt rheda,& petoritum quoque:quorum altero Cicero tamen,altero Horatius vtitur . Et mappam quoque vſitatum circo nomen,Pœni ſibi vendicant:& gurdos,quos pro ſtolidis accipit vulgus,ex Hiſpania duxiſſe originem audiui.Sed hæc diuiſio mea ad Græcum ſermonem præcipue pertinet:nam & maxima ex parte Romanus inde conuerſus eſt,& confeſſis quoque græcis vtimur verbis,vbi noſtra deſunt,ſicuti illi à nobis nonnunquam mutuantur. [Inde illa quæſtio exoritur,an eadẽ ratione per caſus duci externa qua noſtra conueniat.At ſi reperias grammaticum veterum amatorẽ,neget quicquam ex latina ratione mutãdum:quia cum ſit apud nos caſus ablatiuus, quem illi non habent,parum cõueniat vno caſu noſtro,quinque Græcis vti.Quinetiam laudet virtutem eorum,qui potentiorem facere linguam latinam ſtudebãt,nec alienis egere inſtitutis fatebantur.Inde Caſtorẽ media ſyllaba producta pronuntiarunt,quia hoc noſtris nominibus accidebat,quorũ prima poſitio in eaſdem quas Caſtor literas exit. Et vt Palæmo, ſic Thelamo & Plato (nam ſic eum Cicero quoque appellat) dicerentur,retinuerũt: quia latinum quod o & n literis finiretur,non reperiebant.Nec in a quidem atque s literas exire temerè maſculina Græca nomina recto caſu patiebantur.Ideóque & apud Cælium legimus,Pelia cincinnatus:& apud Meſſalam,Benefecit Euthia:& apud Ciceronẽ Hermagora.Nec miremur,quòd ab antiquorum pleriſque Aenea & Anchiſa ſit dictus. Nam ſi vt Mecœnas,Suffenas,Aſprenas dicerẽtur,genitiuo caſu nõ e litera,ſed tis ſyllaba terminarẽtur.Inde olympo & tyranno acutam mediam ſyllabam dederunt, quia vna longa aut duabus longis ſequentibus primam breuem acui noſter ſermo non patitur . Sic genitiuus Achillis & Vlyſſis fecit,ſic alia plurima.Nunc recentiores inſtituerunt Græcis nominibus Græcas declinationes potius dare,quod tamen ipſum non ſemper fieri poteſt.[Mihi autẽ placet Latinam rationem ſequi, quouſque patitur decor.Neque enim iam Calypſonem dixerim,vt Iunonem,quanquã ſecutus antiquos C.Cæſar vtitur hac ratione declinandi. Sed authoritatem conſuetudo ſu-

Pro Miſone. *Sermone 1.*

perauit.In cæteris quæ potuerunt vtroque modo non indecenter efferri,qui Græcā figurā ſequi malet, non Latinè quidem, ſed citra reprehenſionem loquetur. ¶Simplices voces prima poſitione,id eſt,natura ſua conſtant.Compoſitæ autem præpoſitionibus ſubiunguntur,vt innocens:interdum repugnātibus inter ſe duab9,quale eſt imperterritus:alioqui poſſunt aliquando continuari duæ,vt incompoſitus,reconditus, & quo Cicero vtitur,ſubabſurdum: aut è duobus quaſi corporibus coaleſcunt,vt maleficus. Nam ex tribus noſtræ vtique linguæ non conceſſerim, quanuis capſis Cicero dicat compoſitum eſſe ex cape & ſi vis:& inueniantur qui lupercalia æque tres partes orationis eſſe cōtendant,quaſi luere per caprum: nam ſolitaurilia iam perſuaſum eſt eſſe ex ſue,oue,& tauro. Et ſanè ita ſe habet ſacrum,quale apud Homerum quoque eſt.Sed hæc non tam ex tribus quàm ex particulis trium coeunt. Cæterum etiam ex præpoſitione & duobus vocabulis durè videtur ſtruxiſſe Pacuuius, Nerei repādiroſtrum incuruiceruicum pecus. ¶Iunguntur autē aut ex duobus latinis integris, vt ſuperfui & ſubterfugi:quāquam ex integris an cōpoſita ſint quæritur:aut ex integro & corrupto, vt maleuolus: aut ex corrupto & integro,vt noctiuagus:aut duobus corruptis,vt pediſſequus:aut ex noſtro & peregrino,,vt biclinium: aut contra,vt epitogium & Anticato:aut ex duobus peregrinis,vt epirhedium.Nam cū ſit præpoſitio ἐπὶ Græca,rheda Gallicum, nec Græcus tamen nec Gallus vtitur compoſito,Romani ſuum ex vtroq; alieno fecerunt.Frequenter autē præpoſitiones quoque copulatio iſta corrumpit,inde abſtulit,aufugit,amiſit,cum prępoſitio ſit ab ſola: & coit,cum ſit prępoſitio con:ſic ignaui & è Repub.& ſimilia. Sed res tota magis Græcos decet, nobis minus ſuccedit: nec id fieri natura puto, ſed alienis fauemus: ideóque cum κυρταύχενα mirati ſumus, incuruiceruicum vix à riſu defendimus.

De vocibus compoſitis.

Iliados 1.

Græci in componendo feliciores.

¶De verbis proprijs & trāſlatis,vſitatis & nouis,& de quatuor quibus ſermo conſtat. Cap.X.

PRopria ſunt verba,cum id ſignificāt,in quod primo denominata ſunt:Trāſlata, cum aliū natura intellectum, alium loco præbent.Vſitatis tutius vtimur:noua non ſine quodam periculo fingimus.Nam ſi recepta ſunt,modicam laudem afferunt oratori : repudiata , etiam in iocos exeunt. Audendum tamen : nanque vt Cicero ait , etiam quæ primo dura viſa ſunt, vſu molliuntur. Sed minime nobis cōceſſa eſt

De proprijs & tranſlatis.

ὀνοματοποιΐα. quis enim ferat, ſi quid ſimile illis merito laudatis λίγξε βιὸς, & σίζ᾽ ὀφθαλμὸς, fingere audeamus? Iam ne balare quidẽ aut hinnire fortiter diceremus, niſi iudicio vetuſtatis niterẽtur. Eſt etiam ſua loquentibus obſeruatio, ſua ſcribentibus.

Sermo quatuor rebus cõſtat.

¶Sermo cõſtat ratione, vetuſtate, authoritate, conſuetudine. [Rationem præſtat præcipue analogia, nonnunquam & etymologia. [Vetera maieſtas quædam, & vt ſic dixerim, religio commendat. [Authoritas ab oratoribus vel hiſtoricis peti ſolet. Nã poetas metri neceſſitas excuſat, niſi ſi quando nihil impediente in vtroq; modulatione pedum alterum malunt: qualia ſunt, Imo de ſtirpe reciſum. & Aeriæ quo cõgeſſere palumbes. & Silice in nuda: & ſimilia. Cum ſummorum in eloquentia virorum iudicium pro ratione, & vel error honeſtus ſit magnos duces ſequentibus. [Conſuetudo verò certiſſima loquendi magiſtra: vtendũmque planè ſermone, vt numo, cui publica forma eſt.

Aeneid. 11.

Analogia.

¶Omnia tamen hæc exigunt acre iudicium. Analogia præcipuè, quam proxime ex Græco transferentes in Latinum, proportionẽ vocauerũt. Eius hæc vis eſt, vt id quod dubium eſt, ad aliquid ſimile, de quo non quæritur, referat: vt incerta certis probet. Quod efficitur duplici via, cõparatione ſimilium in extremis maxime ſyllabis (propter quod ea quæ ſunt è ſingulis, negantur debere rationem) & diminutione. [Comparatio in nominibus, aut genus deprehendit, aut declinationem. Genus, vt ſi quæratur, funis maſculinum ſit, an fœmininum, ſimile illi ſit panis. Declinationẽ, vt ſi veniat in dubium, hac domu dicendum ſit, an hac domo, & domuum an domorum, ſimilia ſunt domus, anus, manus. [Diminutio genus modo detegit. Et ne ab eodem exemplo recedam, funem maſculinum eſſe funiculus oſtendit. Eadem in verbis quoque ratio comparationis, vt ſiquis antiquos ſecutus feruere breui media ſyllaba dicat, deprehẽdatur vitioſe loqui, quòd omnia quæ e & o literis fatendi modo terminãtur, eadem ſi in infinitis e literam media ſyllaba acceperunt vtique productam habent, prandeo, pendeo, ſpondeo, prandere, pendere, ſpondere. At quæ o ſolam habent dummodo per eandem literam infinita exeant, breuia fiunt, lego, dico, curro: legere, dicere, currere. Etiamſi eſt apud Lucillium, Feruit aqua & feruet, feruit nunc, feruet ad annum. Sed pace dicere hominis eruditiſſimi liceat, ſi feruit, putat illi ſimile currit & legit, feruo dicetur, vt curro & lego, quod nobis inauditum eſt. Sed non eſt hæc vera

comparatio,nam ſeruit illi eſt ſimile ſeruit:quam proportio-
nem ſequenti dicere neceſſe eſt ſeruire,vt ſeruire.Prima quo-
que aliquando poſitio ex obliquis inuenitur,vt memoria repe
to conuictos à me qui reprehenderant, quòd hoc verbo vſus
eſſem pepigi.Nam id quidem dixiſſe ſummos authores confi
tebantur, rationem tamen negabant permittere, quia prima
poſitio paciſcor cum haberet naturam patiendi,faceret tem-
pore præterito pactus ſum.Nos præter authoritatē oratorum
atque hiſtoricorum, analogia quoque hoc dictum tuebamur.
Nam cum in duodecim tabulis legerimus,Ni ita pagunt,inue
niebamus ſimile huic cadunt.Inde prima poſitio,etiam ſi ve-
tuſtate exoleuerat,apparebat pago,vt cado:vnde non erat du
bium,ſic pepigi nos dicere,vt cecidi.[Sed meminerimus non
per omnia duci analogiæ poſſe rationem, cum ſibi ipſa pluri-
mis in locis repugnet. Quædam ſine dubio conantur eruditi
defendere,vt cū deprehenſum eſt lepus & lupus ſimili poſitio-
ne quantum in caſibus numeríſque diſſentiant,ita reſpōdent,
non eſſe paria , quia lepus epicœnum ſit , lupus maſculinum.
quanquam Varro in eo libro quo initia Romanæ vrbis enar-
rat,lupum fœminam dicit,Ennium, Pictorémque Fabium ſe-
cutus.Illi autem ijdem cum interrogantur,cur aper apri,& pa
ter patris faciat,illud nomē poſitum,hoc ad aliquid eſſe con-
tendunt.Præterea quoniam vtrunque à Græcis ductum eſt,ad
eam rationem recurrunt,vt πατρὸς patris,κάπρου apri faciat.Illa
tamen quomodo effugiēt,vt nomina quamuis fœminina,ſin-
gulari nominatiuo us finita,núquam genitiuo caſu in eris,ſyl
labam terminantur,faciat tamen Venus Veneris?Item cum e
s literis finita per varios exeant genitiuos,nūquam tamen ea-
dē ris ſyllaba terminatos,Ceres cogat dici Cereris? Quid ve-
ro,quæ tota poſitionis eiuſdem in diuerſos flexus exeunt?cum
Alba faciat albanus & albēſis,volo,volui & volaui.Nam præ-
terito quidem tempore varie formari verba prima perſona o
litera terminata,ipſa analogia confitetur. Siquidem facit ca-
do cecidi,ſpondeo ſpopondi,pingo pinxi,lego legi,pono po-
ſui,frango fregi,laudo laudaui.Non enim cum primum finge
rentur homines,analogia demiſſa cælo formam loquendi de-
dit:ſed inuenta eſt poſtquam loquebantur, & notatum in ſer-
mone,quid quo modo caderet:ita non ratione nititur,ſed ex-
emplo:nec lex eſt loquendi,ſed obſeruatio:vt ipſam analogiā
nulla res alia fecerit quàm conſuetudo.[Inhærent tamen qui-

Contra analo gię nimiũ ſtudioſos.

dam moleſtiſſima diligentiæ peruerſitate, vt audaciter potius dicant q̃ audacter, licet omnes oratores aliud ſequantur, vt emicauit non emicuit, & conire non coire. His permittamus & audiuiſſe & ſciuiſſe, & tribunale, & faciliter dicere: frugalis quoque ſit, apud illos non frugi, nam quo alio modo fiat frugalitas? Iidem centum millia nummum, & fidem deum oſtendant duplices quoque ſolœciſmos eſſe, quando & caſum mutant & numerum. Neſciebamus enim, ac non conſuetudini & decori ſeruiebamus, ſicut in plurimis, quæ Tullius in Oratore diuine vt omnia exequitur. Sed Auguſtus quoque in epiſtolis ad C. Cæſarem ſcriptis, emendat, quòd is calidũ dicere quàm caldum maluit: non quia illud non ſit latinum, ſed quia ſit odioſum, & vt ipſe Græco verbo ſignificauit περίεργον. Atqui hãc quidam ὀρθοέπειαν ſolam putant, quam ego minime excludo. quid enim tam neceſſarium q̃ certa locutio? imò inhærẽdum ei iudico quoad licet, diu etiam mutantibus repugnandũ: ſed abolita atque abrogata retinere, inſolentiæ cuiuſdam eſt, & friuolæ in paruis iactantiæ. Multum enim literatus, qui ſine aſpiratione producta ſecunda ſyllaba ſalutauit, auete (eſt enim) & calefacе dixerit potius, q̃ quod dicimus, & cõſeruauiſſe: ijs adijciat face & dice, & ſimilia. Recta eſt hæc via: quis negat? ſed alia eſt & mollior, & magis trita. Ego tamen non alio magis angor, q̃ quòd obliquis caſibus ducti, etiam primã ſibi poſitionem nõ inuenire, ſed mutare permittũt: vt cum ebur & robur ita dicta ac ſcripta in ſummis authoribus, in o literã ſecundæ ſyllabæ trãſferunt, quia ſit roboris & eboris: ſulphur autem & guttur u literã in genitiuo ſeruẽt, ideoq; iecur etiam & femur controuerſiã fecerunt. quod non minus eſt licẽtioſum q̃ ſi ſulphuri & gutturi ſubijcerent in genitiuo literã o mediam, quia eſſet eboris & roboris: ſicut Antonius Gnifo, qui robur quidem & ebur atque etiam marmur fatetur eſſe, verùm fieri vult ex his robura & ebura, marmura. Quòd ſi animaduerterent literarum affinitatem, ſcirent ſic ab eo quod eſt robur, roboris fieri, quomodo ab eo quod eſt miles limes, militis limitis, iudex vindex, iudicis vindicis, & quæ ſuprà iam attigi. Quid? non ſimiles quoque (vt dicebam) poſitiones in longe diuerſas figuras per obliquos caſus exeunt? vt virgo, Iuno, fuſus, luſus, cuſpis, puppis, & mille alia: cum illud etiam accidat, vt quædam pluraliter non dicantur, quædã contrà ſingulari numero, quædam caſibus careant, quædam à primis ſtatim poſitionibus to

ta mutentur, vt Iuppiter. Quod verbis etiam accidit, vt fero, tuli, cuius præteritum perfectum & vlterius non inuenitur. Nec plurimum refert, nulla hæc, an prædura ſint. Nam quid progenies genitiuo ſingulari, quid ſpes plurali faciet? Quomodo autem quire & ire, vel in præterita patiendi modo, vel in participia tranſibunt? Quid de alijs dicam, cum ſenatus ſenatus ſenatui, an ſenatus ſenati ſenato faciat, incertum ſit? Quare mihi non inuenuſtè dici videtur, Aliud eſſe latinè, aliud grammaticè loqui. Hæc de analogia nimium. ¶Etymologia quæ verborum originem inquirit, à Cicerone dicta eſt notatio, quia nomen eius apud Ariſtotelem inuenitur σύμβολον, quod eſt nota: nam verbum ex verbo ductum, id eſt veriloquium, ipſe Cicero qui finxit, reformidat. Sunt qui vim potius intuiti originationem vocent. [Hæc habet aliquando vſum neceſſarium, quoties interpretatione res, de qua quæritur, eget: vt cum Marcus Cœlius ſe eſſe hominem frugi vult probare, non quia abſtinẽs ſit (nam id ne mentiri quidem poterat) ſed quia vtilis multis, id eſt, fructuoſus, vnde ſit dicta frugalitas. Ideóque in diffinitionibus cum triquetrã dici Siciliam an triquedram, meridiem an medidiem oporteat, quæritur, aliquando conſuetudini ſeruit. [Continet autem in ſe multam eruditionem, ſiue illa ex Græcis orta tractemus, quæ ſunt plurima, pręcipuéq; Aeolica ratione, cui eſt ſermo noſter ſimillimus, declinata: ſiue ex hiſtoriarũ veterum noticia nomina hominum, locorũ, gentium, vrbium requiramus, vnde Bruti, Publicolæ, Pici: cur Latium, Italia, Beneuentum: quæ capitolium, collem quirinalem, & argiletum appellãdi ratio. [Iam illa minora in quibus maxime ſtudioſi eius rei fatigantur, qui verba paulum declinata, variè & multipliciter ad etymum reducũt, aut correptis aut porrectis, aut adiectis, aut detractis, aut permutatis literis ſyllabíſve. Inde paruis ingenijs ad fœdiſſima vſque ludibria dilabuntur. Sítne Conſul à conſulendo, an iudicando. nam & hoc conſulere veteres vocauerunt. vnde adhuc remanet illud, Rogat boni conſulas, id eſt bonum iudices. Senatui nomen dederit ætas: nam ijdem patres ſunt, & rex & rector, & alia plurima indubitata. Nec abnuerim tegulæ, regulęque, & ſimilium his rationem. Iam ſit & claſſis à calando, & lepus leuipes, & vulpes volipes. Et etiámne à cõtrarijs aliqua ſinamus trahi, vt lucus, quia vmbra opacus parũ luceat: & ludus quia ſit lõgiſſime ab luſu: & Dis, quia minime diues: etiámne

Etymologia.

Frugalitas.

Conſul.

Boni cõſulere

hominem appellari, quia ſit humo natus? quaſi vero non omnibus animalibus eadem origo, aut illi primi mortales antè nomen impoſuerint terrę q̃ ſibi: & verba ab aere verberato. Pergamus. ſic perueniemus eouſque, vt ſtella, luminis ſtilla credatur. cuius etymologiæ authorẽ clarũ ſanè in literis nominari in ea parte, qua à me reprehenditur, inhumanum eſt: qui verò talia libris complexi ſunt, nomina ſua ipſi inſcripſerunt. ingenioſéque ſibi viſus eſt Gabinius cælibes dicere veluti cælites, quòd onere grauiſſimo vacent, ídque Græco argumẽto iuuit, ἠιθέους eadẽ de cauſa dici affirmat, nec ei cedit Modeſtus in inuentione. Nam quia Cælo Saturnus genitalia abſciderit, hoc nomine appellatos qui vxore careant. At Aelius pituitã, quia petit vitam. Sed cui non poſt Varronem ſit venia? qui agrum quòd in eo agatur aliquid, & graculos quia gregatim volent, dictos Ciceroni perſuadere voluit (ad eum enim ſcribit) cum alterum ex Græco ſit manifeſtum duci, alterum ex vocibus auium. Sed huic tanti fuit vertere, vt merula, quia ſola volat, quaſi mera volans, nominaretur. [Quidam non dubitauerunt etymologiæ ſubijcere omnem nominis cauſam, vt ex habitu quemadmodum dixi Longos & Rufos: ex ſono ſtrepere, murmurare: etiam deriuata, vt à velocitate dicitur velox: & compoſita, pluráque his ſimilia, quæ ſine dubio aliunde originem ducunt, ſed arte non egent. Cuius in hoc opere non eſt vſus niſi in dubijs.

¶ De vetuſtis verbis, & quibus verbis ſit vtendum, & de authoritate. Cap. XI.

De verbis vetuſtis.

VErba à vetuſtate repetita non ſolum magnos aſſertores habent, ſed etiam afferunt orationi maieſtatem aliquam, non ſine delectatione: nam & authoritatẽ antiquitatis habent: & quia intermiſſa ſunt, gratiã nouitati ſimilem parant. Sed opus eſt modo, vt neque crebra ſint hæc, neq; manifeſta: quia nihil eſt odioſius affectatione. nec vtiq; ab vltimis & iam obliteratis repetita temporibus, qualia ſunt toper, & antigerio, & exãtlare, & proſapia, & Saliorum carmina vix ſacerdotibus ſuis ſatis intellecta. Sed illa mutari vetat religio, & conſecratis vtendum eſt. Oratio vero, cuius ſumma virtus eſt perſpicuitas, quàm ſit vitioſa, ſi egeat interprete? Ergo vt nouorum optima erunt maxime vetera, ita veterum maxime noua. Similis circa authoritatem ratio. Nam etiamſi poteſt videri nihil peccare, qui vtitur his verbis, quæ ſummi autho-

Exantlare. Proſapia.

De authoritate.

res tradiderunt, multum tamen refert non ſolum quid dixerint, ſed etiam quid perſuaſerint. Neque enim tuburcinabundum & lurcabundum iam in nobis quiſquam ferat, licet Cato ſit author: nec hos lodices, quanquam id Pollioni placeat: nec gladiola, atque Meſſala dixit: nec parricidatū, quod in Cælio vix tolerabile videtur: nec collos mihi Caluus perſuaſerit, quæ hec ipſi iam dicerent.

De Conſuetudine. Cap. X I I.

SVpereſt igitur conſuetudo: nam fuerit penè ridiculum, malle ſermonem quo locuti ſunt homines, quàm quo loquantur. & ſanè quid eſt aliud vetus ſermo, q̄ vetus loquendi cōſuetudo? Sed huic ipſi neceſſarium eſt iudicium, conſtituendúmque in primis idipſum, quid ſit, quod conſuetudinem vocemus. Quæ ſi ex eo quod plures faciunt, nomen accipiat, periculoſiſſimum dabit præceptum non orationi modo, ſed (quod maius eſt) vitæ. Vnde enim tãtum boni, vt pluribus quæ recta ſunt placeant? Igitur vt velli, & comam in gradus frangere, & in balneis perpotare, quamlibet hæc inuaſerint ciuitatem, non erit conſuetudo, quia nihil horum careat reprehenſione: at lauamur, & tondemur, & conuiuimus, ex conſuetudine. Sic in loquendo, non ſi quid vitioſe multis inſederit, pro regula ſermonis accipiendū erit. Nam vt tranſeam quemadmodum vulgo imperiti loquuntur, tota ſæpe theatra, & omnem Circi turbam exclamaſſe barbare ſcimus. Ergo cōſuetudinem ſermonis, vocabo conſenſum eruditorū: ſicut viuendi, conſenſum bonorum. *Conſuetudo.*

De Orthographia. Cap. X I I I.

NVnc quoniam diximus quæ ſit loquendi regula, dicendum quæ ſcribentibus cuſtodienda. Quod Græci orthographiam vocant, nos rectè ſcribendi ſcientiam nominemus. Cuius ars nō in hoc poſita eſt, vt nouerimus quibus quæque ſyllaba literis conſtet (Nam id quidē infra grammatici officium eſt) ſed totam, vt mea fert opinio, ſubtilitatē in dubijs habet, vt longis ſyllabis omnibus apponere apicem ineptiſſimum eſt, quia plurimæ natura ipſa verbi quod ſcribitur, patent: ſed interim neceſſarium, cum eadem litera alium atque alium intellectum, prout correpta vel producta eſt, facit. Vt malus vtrum arborem ſignificet, an hominem non bonum, apice diſtinguitur. Palus aliud priore ſyllaba longa, aliud ſequenti ſignificat: & cum eadem litera nominatiuo ca-

ſu breuis, ablatiuo longa eſt, vtrum ſequamur, plerunque hac
nota monendi ſumus. [Similiter putauerũt illa quoq; ſeruan-
da diſcrimina, vt ex præpoſitione, ſi verbum ſequeretur ſpe-
cto, adiecta ſecundæ ſyllabæ s litera, exſpecto: ſed ſi pecto, re-
mota s, ſcriberemus. [Illa quoque ſeruata eſt à multis differen-
tia, vt ad, cum eſſet præpoſitio, d literam: cum autem coniun-
ctio, t acciperet. Itémq; cum, ſi tempus ſignificaret, per q: ſi co-
mitem, per c: ſi vero cauſam, per q, ac duas ſequentes uu, ſcri-
beretur. [Frigidiora his alia, vt quicquid c quartum haberet,
ne interrogare bis videremur. Et quotidie non cotidie, vt ſit
quot diebus. Verum hæc iam etiã inter ipſas ineptias euanue-
runt. [Quæri ſolet in ſcribendo præpoſitiones ſonũ quem iun
ctæ efficiunt, an quem ſeparatæ, obſeruare conueniat: vt cum
dico obtinuit, ſecundam enim b literam, ratio poſcit, aures
magis audiunt p. Et immunis, illud n, quod veritas exigit, ſe-
quẽtis ſyllabæ ſono victũ m gemino commutatur. [Eſt etiam
in diuidendis verbis obſeruatio, mediam literã conſonantem
priori an ſequenti ſyllabæ adiungas. Aruſpex enim quia pars
eius poſterior à ſpectando eſt, s literam tertiæ dabimus: abſte
mius quia ex abſtinentia temeti compoſita vox eſt, primæ re-
linquetur. [Nam k, quidem in nullis verbis vtendum puto, ni-
ſi quæ ſignificat, etiam vt ſola ponatur. Hoc eò non omiſi, ꝙ
quidam eam quoties a ſequatur, neceſſariam credunt: cũ ſit c
litera, quæ ad omnes vocales vim ſuam perferat. Verũ ortho-
graphia quoque conſuetudini ſeruit, ideóq; ſæpe mutata eſt.
[Nam illa vetuſtiſſima tranſeo tempora, quibus & pauciores
literæ, nec ſimiles his noſtris earum formæ fuerunt, & vis quo-
que diuerſa: ſicut apud Græcos o litera, quæ interim longa ac
breuis, vt apud nos, interim pro ſyllaba, quam nomine ſuo ex-
primit, poſita eſt. Et Latinis veteribus d, plurimis verbis vlti-
mam adiectã, quod manifeſtum eſt etiam ex columna roſtra-
ta, quæ eſt D. Iulio in foro poſita. Interim g quoque, vt in pul-
uinari Solis, qui colitur iuxta ædem Quirini, veſperug. quod
veſperuginem accipimus. [De mutatione etiam literarum, de
qua ſupra dixi, nihil repetere hic neceſſe. Fortaſſe enim ſicut
ſcribebant, etiam ita loquebãtur. [Semiuocales non gemina-
re diu fuit vſitatiſſimi moris: atque econtrario vſque ad Acti-
um & vltra, porrectas ſyllabas geminis (vt dixi) vocalibus ſcri
pſerunt. Diutius durauit, vt e i iungendis eadem ratione, qua
Græci ει vterentur, ea caſibus numeríſque diſcreta eſt, vt Lu-

g. Duilio. v. Lipſ. Antiq. Lect. l. 2. c. 14.

cilius præcipit: Iam puerei venere, e poſtremũ facito atque i, Vt puerei plures fiant. At deinceps idem, Mendacei, fureíque addes e, cum dare furi Iuſſeris. Quod quidem quum ſuperuacuum eſt, quia i tam longæ q̃ breuis, naturã habet, tum incom modum aliquando. Nam in ijs quæ proximam ab vltima literam e habebunt, & i longa terminabũtur, illam rationem ſequentes vtemur e gemina: qualia ſunt hæc, aureei, argẽteei, & ſimilia. Idque ijs præcipuè, qui ad lectionem inſtruẽtur, etiam impedimento erit, ſicut in Græcis accidit adiectione i literæ: quam non ſolum datiuis caſibus in parte vltima ſcribunt, ſed quibuſdam etiam interponunt, vt in λῃστῇ, quia etymologia ex diuiſione in triſyllabis facta deſideret eam literam. [Ai ſylla bam, cuius ſecundam nunc e literam ponimus, variè per a & i efferebãt, quidam ſemper, vt Græci: quidam ſingulariter tantum, cum in datiuum vel genitiuum caſum incidiſſent: vnde Pictai veſtis, & aquai Vergilius amãtiſſimus vetuſtatis, carminibus inſeruit. In ijſdem plurali numero e vtebãtur, vt ſtyllæ, Galbæ. Eſt in hac quoque parte Lucilij præceptum, quod quia pluribus explicatur verſibus, ſi quis parum credat, apud ipſum in nono requirat. [Quid, quòd Ciceronis tẽporibus, paulúmque infra, ferè quoties s litera media vocalium longarum, vel ſubiecta lõgis eſſet, geminabatur? vt cauſſę, caſſus, diuiſſiones: quo modo & ipſum, & Vergilium quoque ſcripſiſſe manus eorum docẽt. [Atqui paululum ſuperiores etiam illud quod nos gemina s, dicimus, iuſſi, vna dixerũt, iuſi. [Etiam optimus, maximus vt mediam i literam, quæ veteribus u fuerat, acciperent, C. primum Cæſaris inſcriptione traditur factum. [Here nunc e litera terminamus: at veterum comicorum adhuc libris inuenio, Heri ad me venit: quod idem in epiſtolis Augu ſti, quas ſua manu ſcripſit, aut emendauit, deprehenditur. [Quid? non Cato Cẽſorius, dicam & faciam, dicem & faciem ſcripſit, eundémque in cæteris quæ ſimiliter cadunt, modum tenuit? quod ex veteribus eius libris manifeſtum eſt. [Et à Meſ ſala in libro de s litera poſitũ ſibe & quaſe ſcriptum in multorum libris eſt. Sed an hoc voluerint authores neſcio, T. Liuium ita his vſum ex Pædiano comperi, qui & ipſe eum ſequebatur, hæc nos i, litera finimus. [Quid dicam vortices, & vorſus, cæteráque ad eundem modum, quæ primo Scipio Africanus in e literã ſecundã vertiſſe dicitur. noſtri præceptores ceruom ſeruómq; u, & o, literis ſcripſerũt, quia ſubiecta ſibi vocalis in

Æneid. 9.
Æneid. 3.

vnum ſonum coaleſcere & confundi nequiret: nunc u, gemina ſcribuntur, ea ratione, quam reddidi: neutro ſanè modo vox quam ſentimus, efficitur. Nec inutiliter Claudius Aeolicā illam Ⱶ ad hos vſus literam adiecerit. [Illud nūc melius, quòd cui, tribus quos propoſui literis enotamus, in quo pueris nobis ad pinguem ſanè ſonum quoi vtebantur, tātum vt ab illo qui diſtingueretur. [Quid quæ ſcribuntur aliter quàm enuntiantur? Nam & Caius C litera notatur, quæ inuerſa mulierem declarat, quia tam Caias eſſe vocitatas quam Caios etiam ex nuptialibus ſacris apparet. Nec Cneus eam literam in prænominis nota accipit, qua ſonat: & columa, exempta n litera: ſimiliter conſules, ſed geminata ſſ Coſſ. legimus: & ſuburra cum tribus literis notatur, c tertiam oſtendit. Multa ſunt generis huius. Sed hæc quoque vereor, ne modum iam paruæ quæſtionis exceſſerint. [Iudicium autem ſuum grammaticus interponat his omnibus. Nam hoc valere plurimum debet. Ego, niſi quod conſuetudo obtinuerit, ſic ſcribendum quicque iudico quo modo ſonat. Hic enim eſt vſus literarum, vt cuſtodiant vocem, & velut depoſitum reddant legentibus. Itaque id exprimere debent, quod dicturi ſumus. ¶ Hæ ferè ſunt emendatè loquendi, ſcribendíque partes, duas reliquas ſignificanter, ornatéque dicendi, nō equidem grammaticis aufero: ſed cum mihi officia rhetoris ſuperſint, maiori operi reſeruo. [Redit autem illa cogitatio, quoſdam fore, qui hæc quæ diximus, parua nimium, & impedimenta quoque maius aliquid agendi putent. Nec ipſe ad extremam vſque anxietatem, & ineptas cauillationes deſcendendum, atque his ingenia concidi & comminui credo. Sed nihil ex grammatica nocuerit, niſi quod ſuperuacuū eſt. An ideo minor eſt M. Tullius orator, quòd idem artis huius diligentiſſimus fuit, & in filio, vt in epiſtolis apparet, rectè loquēdi vſquequaque aſper quoque exactor? aut vim C. Cæſaris fregerunt editi de analogia libri? aut ideo minus Meſſala nitidus, quia quoſdam totos libellos non de verbis modo ſingulis, ſed etiam literis dedit? Non obſtant hæ diſciplinæ per illas euntibus, ſed circa illas hærentibus.

¶ De lectione pueri. Cap. XIIII.

SVpereſt lectio, in qua puer vt ſciat vbi ſuſpendere ſpiritum debeat, quo loco verſum diſtinguere, vbi claudatur ſenſus, vnde incipiat, quādo attollenda vel ſubmittenda ſit vox, quid quo flexu, quid lentius, concitatius, celerius,

lenius dicendum, demonſtrari niſi in opere ipſo non poteſt. Vnum eſt igitur quod in hac parte præcipiã, vt omnia iſta facere poſſit, intelligat. [Sit autẽ in primis lectio virilis, & cum ſuauitate quadã grauis, & non quidem proſæ ſimilis, quia carmen eſt, & ſe poetæ canere teſtantur: non tamen in canticum diſſoluta, nec pſalmate (vt nunc à pleriſque fit) effœminata. De quo genere optimè C. Cæſarem prætextatum adhuc accepimus dixiſſe, Si cantas, male cantas: ſi legis, cantas. Nec proſopopœias, vt quibuſdam placet, ad comicum morem pronuntiari velim: eſſe tamẽ flexum quendam, quo diſtinguãtur ab ijs, in quibus poeta perſona ſua vtetur. ¶Cætera admonitione magna egent, in primis, vt teneræ mentes tracturæque altius quicquid rudibus & omnium ignaris inſederit, non modo quæ diſerta, ſed vel magis quæ honeſta ſunt, diſcant. Ideóque optimè inſtitutum eſt, vt ab Homero atque Vergilio lectio inciperet: quanquam ad intelligendas eorum virtutes firmiori iudicio opus eſſet. Sed huic rei ſupereſt tempus. Nec enim ſemel legentur. Interim & ſublimitate heroici carminis animus aſſurgat, & ex magnitudine rerum ſpiritum ducat, & optimis imbuatur. Vtiles Tragœdiæ, alunt & Lyrici: ſi tamen in ijs non authores modo, ſed etiam partes operis elegeris. Nam & Græci licenter multa, & Horatium in quibuſdam nolim interpretari. Elegia vero (vtique qua amat) & hendecaſyllaba: & quibus ſunt ſcommata Sotadeorum (nam de Sotadeis ne præcipiendũ quidem eſt) amoueantur, ſi fieri poteſt: ſi minus, certe ad firmius ætatis robur reſeruentur. Comœdiæ, quæ plurimum ad eloquentiam conferre poteſt, cum per omnes & perſonas & affectus eat, quem vſum in pueris putem, paulo pòſt ſuo loco dicam. Nam cum mores in tuto fuerint, inter præcipua legenda erit. De Menandro loquor, nec tamen excluſerim alios. [Nam Latini quoque authores afferent vtilitatis aliquid. Sed pueris, quæ maximè ingenium alant, atque animum augeant, prælegenda: cæteris, quæ ad eruditionem modo pertinent, longa ętas ſpatium dabit. Multum autem veteres etiam Latini conferunt (quanquam plerique plus ingenio quàm arte valuerunt) in primis copiam verborũ, quorum in tragœdijs grauitas, in comœdijs elegantia, & quidam velut atticiſmos inueniri poteſt. Oeconomia quoque in his diligentior, quàm pleriſque nouorum erit, qui omnium operũ ſolam virtutum ſententias putauerunt. Sanctitas certè, &(vt ſic di-

Qui primum legendum.

cam) virilitas ab his petenda: quãdo nos in omnia deliciarum vitia dicẽdi quoq; ratione deflexımus. Deniq; credamus ſummis oratoribus, qui veterũ poemata, vel ad fidem cauſarum, vel ad ornamentũ eloquentiæ aſſumunt. Nã præcipuè quidem apud Ciceronẽ, frequenter tamen apud Aſinium etiã, & cæteros, qui ſunt proximi, vidimus Ennij, Accij, Pacuuij, Lucillij, Terentij, Cæcilij & aliorum inſeri verſus: ſumma non eruditionis modo gratia, ſed etiã iucũditatis, cum poeticis voluptatibus aures à forenſi aſperitate reſpirẽt. Quibus accedit non mediocris vtilitas, cum ſententijs eorum velut quibuſdam teſtimonijs, quæ propoſuere cõfirment. Verũ priora illa ad pueros magis, hæc ſequentia ad robuſtiores pertinebunt. ¶ Cum grammatices amor, & vſus lectionis, non ſcholarum temporibus, ſed vitæ ſpatio terminẽtur: in prælegendo, grammaticus & illa quidẽ minora præſtare debebit, vt partes orationis reddi ſibi ſoluto verſu deſideret, & pedũ proprietates, quæ adeo debent eſſe notæ in carminibus, vt etiam in oratoria compoſitione deſiderentur, deprehẽdãtque quæ barbara, quæ impropria, quæ cõtra legem loquendi ſunt poſita: non vt ex his vtique improbentur poetæ (quibus, quia plerunq; ſeruire metro coguntur, adeo ignoſcitur, vt vitia ipſa alijs in carmine appellationibus nominentur: Metaplaſmos enim, & ſchematiſmos, & ſchemata (vt dixi) vocamus, & laudẽ virtutis neceſſitati damus) ſed vt commoneat artificialium, & memoriam agitet. [Id quoq; inter prima rudimẽta non inutile, demõſtrare quot quæq; verba modis intelligẽda ſint. [Circa gloſſemata etiam, id eſt voces minus vſitatas, non vltima eius profeſſionis diligentia eſt. [Enimuero maiore cura iam doceat tropos omnes quibus præcipuè non poema modo, ſed etiã oratio ornatur, ſchemata vtraq;, id eſt figuras, quæq; λέξεως, quæq; διανοίας vocantur. quorum ego, ſicut troporum, tractatum in eum locum differo, quo mihi de ornatu orationis dicendũ erit. [Præcipuè vero illa infigat animis, quæ in œconomia virtus, quæ in decoro rerũ, quid perſonæ cuique conuenerit, quid in ſenſibus laudandum, quid in verbis, vbi copia probabilis, vbi modus. His accedat enarratio hiſtoriarum: diligens quidem illa, non tamen vſque ad ſuperuacuũ laborem occupata. Nam receptas, aut certe claris authoribus memoratas expoſuiſſe ſatis eſt. Perſequi quidem quod quiſque vnquam vel contemptiſſimorum hominum dixerit, aut nimiæ miſeriæ, aut inanis iactãtiæ eſt,

Veterum poemata.

Gloſſemata.

Inanes hiſtoriæ.

& detinet, atque obruit ingenia melius alijs vacatura. Nam qui omnes etiam indignas lectione ſchedas excutit, anilibus quoque fabulis accommodare operam poteſt. Atqui pleni ſunt eiuſmodi impedimentis grammaticorum commentarij, vix ipſis, qui compoſuerunt, ſatis noti. Nam Didymo quoque, quo nemo plura ſcripſit, accidiſſe compertum eſt, vt cum hiſtoriæ cuidam tanquam vanæ repugnaret, ipſius proferretur liber, qui eam continebat. Quod euenit præcipuè in fabuloſis vſque ad ridicula, quædam etiam pudenda. Vnde improbiſſimo cuique pleraq; fingendi licētia eſt, adeo vt de libris totis & authoribus, vt ſuccurrit, mentiatur tutò, quia inueniri qui nunquam fuere, non poſſunt. Nam in notioribus frequentiſſimè deprehendūtur à curioſis. Ex quo mihi inter virtutes grammatici habebitur, aliqua neſcire. *Vtile aliqua neſcire.*

¶De officio grammatici, & quæ primordia ſint dicendi. Cap. XV.

ET finitæ quidē ſunt partes duæ, quas hæc profeſſio pollicetur, id eſt ratio loquendi, & enarratio authorum: quarum illam Methodicen, hanc Hiſtoricen vocant. Adijciamus tamen eorum curæ quædam dicendi primordia, quibus ætates nondum rhetorem capientes inſtituant. ¶Igitur Aeſopi fabellas, quæ fabulis nutricularum proximè ſuccedunt, narrare ſermone puro, & nihil ſe ſupra modum extollente: deinde eandem gracilitatem ſtylo exigere condiſcant: verſus primo ſoluere: mox mutatis verbis interpretari: tum paraphraſi audacius vertere: qua & breuiare quędam, & exornare, ſaluo modo poetæ ſenſu, permittitur. Quod opus etiā conſummatis profeſſoribus difficile, qui cōmodè tractauerit, cuicunque diſcendo ſufficiet. ¶Sententiæ quoque, & Chriæ, & Ethologiæ, ſubiectis dictorum rationibus apud grammaticos ſcribantur, quia initium ex lectione ducunt. Quorum omnium ſimilis eſt ratio, forma diuerſa: quia ſententia vniuerſalis eſt vox, ethologia perſonis continetur. Chriarum plura genera traduntur. *Chriarum genera.* Vnum ſimile ſententiæ, quod eſt poſitum in voce ſimplici, dixit ille, aut dicere ſolebat. Alterū quod eſt in reſpondendo, interrogatus ille, vel cum hoc ei dictum eſſet, reſpondit. Tertium huic non diſſimile, cum quis non dixiſſet, ſed aliquid feciſſet, etiam in ipſis factis Chriam putant, vt Crates, cum indoctum puerum vidiſſet, pædagogū eius percuſſit. Et aliud penè par ei, quod tamen eodem nomine appellare nō

audent,ſed dicunt χ᾽ζῶδης, vt Milo, quem vitulum aſſueuerat ferre,taurũ ferebat.In his omnibus & declinatio per eoſdem ducitur caſus,& tam factorum q̃ dictorum ratio eſt.¶Narratiunculas à poetis celebratas, notitiæ cauſa, non eloquentiæ, tractandas puto.¶Cętera maioris operis ac ſpiritus latini rhetores relinquendo , neceſſaria grammaticis fecerunt . Græci magis operum ſuorum & opera & modum norunt.

¶An oratori futuro neceſſaria ſit plurium artium ſcientia. Cap.X V I.

HAec de grãmatica quãbreuiſſimè potui,non vt omnia dicerem,ſectatus (quod infinitum erat) ſed vt maxime neceſſaria:nunc de cæteris artibus,quib⁹ inſtituendos priuſquã tradantur rhetori,pueros exiſtimo,ſtrictim ſubiungam:vt efficiatur orbis ille doctrinæ, quem Græci ἐγκυκλοπαιδείαν vocant.Nam iiſdem ferè annis aliarum quoque diſciplinarum ſtudia ingredienda ſunt,quæ quia & ipſæ artes ſunt, & eſſe perfecta ſine his orandi ſcientia non poteſt, nec rurſus ad efficiendum oratorem ſatis valent ſolæ, an ſint huic operi neceſſariæ,quæritur.Nam quid,inquiunt, ad agẽdam cauſam dicendámve ſententiam pertinet ſcire, quemadmodum data linea conſtitui triangula æquis lateribus poſſint? Aut quo melius vel defendet reum,vel reget conſilia, qui cytharæ ſonos nominibus & ſpatijs diſtinxerit?Enumerent fortaſſe multos quamlibet vtiles foro,qui nec Geometren audiuerunt,nec muſicos,niſi hac cõmuni voluptate aurium,intelligãt. [Quibus ego primum hoc reſpondeo,quod & M.Cicero ſcripto ad Brutum libro frequentius teſtatur,non eum à nobis inſtitui oratorem,qui ſit,aut fuerit,ſed imaginem quandam concepiſſe nos animo perfecti illius ex nulla parte ceſſantis.Nam & ſapientem formantes eum, qui ſit futurus conſummatus vndique,&(vt dicunt)mortalis quidam deus,non modo cognitione cæleſtium vel mortalium putant inſtituendũ,ſed per quædam parua ſanè,ſi ipſa demum exiſtimes,ducunt,ſicut exquiſitas interim ambiguitates:non quia Ceratinæ aut Crocodilinę poſſint facere ſapientem,ſed quia illum ne in minimis quidem oporteat falli.Similiter oratorem(qui debet eſſe ſapiẽs) non Geometres faciet,aut muſicus,quęq; his alia ſubiungã:ſed hæ quoq; artes,vt ſit cõſummatus,iuuabũt.Niſi fortè antidotũ quidẽ atq; alia,quæ morbis aut vulneribus medẽtur,ex multis atque interim contrarijs quoque inter ſe effectibus componi

Ceratinæ & Crocodilinæ ambiguitates

videmus:quorũ ex diuerſis fit illa mixtura vna, quæ nulli earum ſimilis eſt,quibus conſtat, ſed proprias vires ex omnibus ſumit: & muta animalia mellis illum inimitabilẽ humanæ rationis ſaporem vario florũ ac ſuccorum genere perficiũt: nos mirabimur, ſi oratio,qua nihil præſtantius homini dedit prouidentia,pluribus artibus eget,quæ etiam cum ſe oſtendunt in dicendo,nec proferũt,vim tamen occultam ſuggerunt, & tacitæ quoque ſentiuntur. [Fuit aliquis ſine his diſertus: at ego oratorem volo. Non multũ adijciunt, ſed vtiq; non erit totũ cui vel parua deerunt: & optimum quidem hunc eſſe conueniet,cuius etiam ſi in arduo ſpes eſt, nos tamen præcipiamus omnia, vt ſaltem plura fiant. [Sed cur deficiat animus? natura enim perfectum oratorem eſſe non prohibet. Turpitérque deſperatur quicquid fieri poteſt.

¶De muſice, & eius laudibus. Cap.XVII.

ATque ego vel iudicio veterum poteram eſſe contentus. Nam quis ignorat muſicen(vt de hac primum loquar)tantum illis iam antiquis temporibus non ſtudij modo,verum etiam venerationis habuiſſe, vt ijdem muſici, & vates, & ſapientes iudicarentur? Mittam alios, Orpheus & Linus,quorum vtrumq; dijs genitum, alterum vero quòd rudes quoque,atque agreſtes animos admiratione mulceret, nõ feras modo, ſed ſaxa etiam ſyluáſq; duxiſſe, poſteritatis memoriæ traditũ eſt.Timagenes author eſt, omniũ in literis ſtudiorum antiquiſſimam muſicen extitiſſe. Et teſtimonio ſunt clariſſimi poetæ, apud quos inter regalia conuiuia laudes heroum ac deorum ad cytharam canebãtur. Iopas ille Vergilij, nónne canit Errantẽ Lunam, Soliſque labores?& cætera quibus certè palã confirmat author eminentiſſimus,Muſicẽ cum diuinarum etiam rerum cognitione eſſe coniunctam. Quod ſi datur,erit etiam oratori neceſſaria: ſiquidem(vt diximus) hæc quoque pars quæ ab oratoribus relicta, à philoſophis eſt occupata,noſtri operis fuit,ac ſine omniũ talium ſcientia non poteſt eſſe perfecta eloquentia. Atque claros nomine ſapientiæ viros nemo dubitauerit ſtudioſos Muſices fuiſſe, cum Pythagoras,atque eum ſecuti,acceptã ſine dubio antiquitus opinionẽ vulgauerint, mundũ ipſum ea ratione eſſe compoſitũ, quam poſtea ſit lyra imitata.Nec illa modo contenti diſſimilium concordia,quam vocant ἁρμονίαν,ſonum quoque his motibus dederunt.Nam Plato cum in alijs quibuſdam,tum præ-

AEneid.1.

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE

cipuè in Timæo, ne intelligi quidem, niſi ab ijs qui hanc quoque partem diſciplinæ diligẽter perceperint, poteſt. Quid de philoſophis loquor? quorum fons ipſe Socrates iam ſenex inſtitui lyra non erubeſcebat. Duces maximos & fidibus & tibijs ceciniſſe traditum, & exercitus Lacedæmoniorũ muſicis accenſos modis. Quid autẽ aliud in noſtris legionibus cornua, ac tubæ faciunt? quorum concentus quanto eſt vehementior, tantum Romana in bellis gloria cæteris præſtat. Non igitur fruſtra Plato ciuili viro, quem πολιτικὸν vocant, neceſſariam Muſicen credidit. Et eius ſectæ, quæ alijs ſeueriſſima, alijs aſperrima videtur, principes in hac fuere ſentẽtia, vt exiſtimarent ſapientum aliquos nonnullam operam his ſtudijs accommodaturos. Lycurgus duriſſimarum Lacedæmonijs legum author, Muſices diſciplinam probauit. Atque eam natura ipſa videtur ad tolerandos facilius labores, velut muneri nobis dediſſe. Siquidem & remigẽ cantus hortatur. Nec ſolum in ijs operibus, in quibus pluriũ conatus præeunte aliqua iucunda voce cõſpirant, ſed etiã ſingulorũ fatigatio quãlibet ſe rudi modulatione ſolatur. [Laudem adhuc dicere artis pulcherrimæ videor, nondum tamen eam oratori coniungere. Tranſeamus igitur id quoque, ꝙ Grammatice quondam ac Muſice iunctæ fuerunt. Siquidẽ Architas atque Ariſtoxenus etiam ſubiectã Grammaticẽ Muſicæ putauerunt: & eoſdem vtriuſq; rei præceptores fuiſſe, cum Sophron oſtendit mimorũ quidem ſcriptor, ſed quem Plato adeo probauit, vt ſuppoſitos capiti libros eius, cum moreretur, habuiſſe tradatur: tum Eupolis, apud quẽ Prodamus & Muſicẽ & literas docet: & Maricas, qui eſt Hyperbolus, nihil ſe ex Muſicis ſcire, niſi literas confitetur. Ariſtophanes quoq; non vno libro ſic inſtitui pueros antiquitus ſolitos eſſe demonſtrat. Et apud Menandrũ in Hypobolimæo ſenex, qui repoſcenti filiũ patri, velut rationẽ impendiorum, quæ in educationem contulerat exponens, ſe pſaltis & Geometris multa dicit dediſſe. Vnde etiam ille mos, vt in cõuiuijs poſt cœnam circunferretur lyra: cuius cũ ſe imperitum Themiſtocles cõfeſſus eſſet, vt verbis Ciceronis vtar, habitus eſt indoctior. Sed veterum quoq; Romanorũ epulis fides ac tibias adhibere moris fuit. Verſus quoq; Saliorũ habẽt carmen. Quæ cum omnia ſint à Numa rege inſtituta, faciunt manifeſtũ, ne illis quidem qui rudes ac bellicoſi videntur, curam Muſices, quantã illa recipiebat ætas, defuiſſe. Denique in

prouerbium vſq; Græcorũ celebratum eſt, Indoctos à Muſis atque Gratijs abeſſe. ❡ Verum quid ex ea propriè petat futurus orator, diſſeramus. Numeros muſice habet duplices, in vocibus, & in corpore: vtriuſque enim rei aptus quidam modus deſideratur. Vocis rationẽ Ariſtoxenus muſicus diuidit in ῥυθμὸν καὶ μέλος ἔμμετρον, quorum alterum modulatione, canore alterum, ac ſonis conſtat. Non igitur hæc omnia oratori neceſſaria? quorum vnum ad geſtũ, alterum ad collationẽ verborum, tertium ad flexus vocis, qui ſunt in agendo quoq; plurimi, pertinet. Niſi fortè in carminibus tantum, & in canticis exigitur ſtructura quædam, & inoffenſa copulatio vocũ, & in agendo ſuperuacua eſt: aut non compoſitio, & ſonus in oratione quoq; variè pro rerũ modo adhibetur, ſicut in Muſice. Nãque & voce & modulatione grandia elatè, iucunda dulciter, moderata leniter canit: totáq; arte conſentit cum eorum, quæ dicũtur, affectibus. Atqui in orando quoque intenſio vocis, remiſſio, flexus, pertinet ad mouendos audientium affectus. Alia quoque & collocationis & vocis (vt eodem vtar verbo) modulatione concitationem iudicum, alia miſericordiam petimus: cum etiã organis, quibus ſermo exprimi non poteſt, affici animos in diuerſum habitũ ſentiamus. Corporis quoque decens & aptus motus, qui dicitur εὐρυθμία, eſt neceſſarius, nec aliunde peti poteſt; in quo pars actionis nõ minima conſiſtit, qua de re ſepoſitus nobis eſt locus. Age ſi habebit in primis curam vocis orator, quid tam Muſices propriũ? Sed ne hæc quidem præſumenda pars eſt, vt vno interim cõtenti ſimus exemplo C. Gracchi præcipui ſuorũ temporũ oratoris: cui concionãti conſiſtens poſt eum muſicus fiſtula, quam τονάριον vocant, modos quibus deberet intendi, miniſtrabat. Hæc ei cura inter turbidiſſimas actiones, vel terrenti optimates, vel iã timẽti fuit. Libet propter quoſdã imperitiores etiã craſſiore (vt vocãt) Muſa dubitationẽ huius vtilitatis eximere: nam poetas certe legẽdos oratori futuro conceſſerint. Nũ igitur hi ſine Muſice? At ſi quis tam cæcus animi eſt, vt de alijs dubitet, illos certè qui carmina ad lyrã compoſuerũt. Hęc diutius forent dicenda, ſi hoc ſtudium velut nouũ præciperem. Cum verò antiquitus vſq; à Chirone atque Achille ad noſtra tempora apud omnes, qui modo legitimam diſciplinam nõ ſint peroſi, durauerit, non eſt cõmittendum vt illa dubia faciam defenſionis ſolicitudine. ❡ Quamuis autem ſatis iam ex ipſis

Numeri duplices in voce & corpore

quibus ſum modò vſus, exemplis, credã eſſe manifeſtum quæ mihi & quatenus muſice placeat, apertius tamen profitendũ puto, non hanc à me præcipi, quæ nunc in ſcenis effœminata, & impudicis modis fracta, non ex parte minima, ſi quid in nobis virilis roboris manebat, excidit: ſed qua laudes fortiũ canebantur, quáque & ipſi fortes canebant: nec pſalteria, & ſpadicas, etiam virginibus probis recuſanda, ſed cognitionẽ rationis, quæ ad mouendos leniendóſque affectus plurimum valet. Nam & Pythagoram accepimus, concitatos ad vim pudicæ domui afferendam iuuenes, iuſſa mutare in ſpondeum modos tibicina, compoſuiſſe. Et Chryſippus etiam nutricum, quæ adhibentur infantibus, allectationi, ſuum quoddam carmen aſſignat. Eſt etiã non ineruditè ad declamandũ ficta materia, in qua ponitur tibicen, qui ſacrificanti Phrygiũ cecinerat, acto illo in inſaniã, & per præcipitia delato, accuſari quòd cauſa mortis extiterit. Quæ ſi dici debent ab oratore, nec dici citra ſcientiam muſices poſſunt, quomodo non hanc quoque artem neceſſariam eſſe operi noſtro, vel iniqui conſentient?

Tibicen. quia Antiq: Script. Tibicen.

¶ Commodam geometriam oratori. Cap. XVIII.

IN geometria partem fatentur eſſe vtilem teneris ætatibus, agitari námque animos, atque acui ingenia, & celeritatem percipiendi venire inde cõcedunt: ſed prodeſſe eam, non vt cæteras artes, cum perceptæ ſint, ſed cum diſcatur, exiſtimant. Id vulgaris opinio eſt, nec ſine cauſa ſummi viri etiam impenſam huic ſcientiæ operam dederunt. Nam cum ſit Geometria diuiſa in numeros atque formas, numerorum quidem notitia non oratori modo, ſed cuicũque primis ſaltem literis erudito neceſſaria eſt. In cauſis verò vel frequẽtiſſimè verſari ſolet, in quibus actor, nõ dico ſi circa ſummas trepidat, ſed ſi digitorum ſaltem incerto aut indecoro geſtu à computatione diſſentit, iudicatur indoctus. Illa vero linearis ratio, & ipſa quidem cadit frequenter in cauſas, ſi de terminis menſuríſque ſunt lites. ¶ Sed habet maiorem quandam aliam cum arte oratoria cognationem. Iam primum ordo eſt Geometriæ neceſſarius, nónne & eloquentiæ? Ex prioribus Geometria probat inſequentia, & certis incerta: nónne id in dicendo facimus? Quid illa propoſitarum quæſtionũ cõcluſio non tota ferè conſtat ſyllogiſmis? Propter quod plures inuenies qui dialecticæ ſimilẽ, quàm qui rhetoricæ fateantur hanc artem. Verum & orator etiam ſi rarò, non tamen nunquam

Exẽplis docet Geometriam perutilem eſſe oratori.

probauit dialectice. Nam & ſyllogiſmis, ſi res poſcet, vtetur:
& certe enthymemate, qui rhetoricus eſt ſyllogiſmus. Deniq;
probationum quæ ſunt potentiſſimæ, grammicæ ἀποδείξεις vul-
go dicuntur. Quid autem magis oratio quàm probationē pe-
tit? Falſa quoque veriſimilia Geometria ratione deprehendit.
Fit hoc & in numeris per quaſdam, quas pſeudographias vo-
cant, quibus pueri ludere ſolebamus. ¶ Sed alia maiora ſunt.
Nam quis non ita proponenti credat? Quorum locorum ex-
tremæ lineæ eandē menſuram colligunt, eorum ſpatiū quoq;
quod ijs lineis continetur, par ſit neceſſe eſt. At id falſum eſt.
Nam plurimum refert, cuius ſit formæ ille circuitus: repre-
henſique à Geometris ſunt hiſtorici, qui magnitudinem in-
ſularum ſatis ſignificari nauigationis ambitu crediderūt. Nā
vt quæque forma perfectiſſima eſt, ita capaciſſima. Ideóque
illa circūcurrens linea, ſi efficiet orbem, quæ forma eſt in pla-
nis maximè perfecta, amplius ſpatium complectetur, quàm
ſi quadratum paribus oris efficiat. Rurſus quadrata triangu-
lis, triangula ipſa plus æquis lateribus q̄ inæqualibus. [Sed
alia forſitan obſcuriora, nos facillimū etiam imperitis, ſequa-
mur experimentū. Iugeri menſuram ducentos & quadraginta
longitudinis pedes eſſe, dimidióque in latitudinē patere, non
ferè quiſquam eſt qui ignoret: & qui ſit circuitus, & quantum
campi claudat, colligere expeditum. At centeni & octogeni
in quáque partem pedes idem ſpatium extremitatis, ſed mul-
to amplius diuiſæ quatuor lineis areæ faciunt. Id ſi computare
quem piget, breuioribus numeris idem diſcat: nam deni in
quadram pedes, quadraginta per oram, intra centum erunt.
At ſi quinideni per latera, quini in fronte ſint, ex illo quod
amplectuntur quartam partem deducent eodem circūductu.
Si verò porrecti vtrinque vndeuiceni ſingulis diſtent, nō plu-
res intus quadratos habebunt, quàm per quot longitudo du-
cetur: quæ circumibit autem linea, eiuſdem ſpatij erit, cu-
ius ea quæ centum continet. Ita quicquid formæ quadrati de-
traxeris, amplitudini quoque peribit. Ergo etiam id fieri po-
teſt, vt maiore circuitu minor loci amplitudo claudatur. Hoc
in planis. Nam in collibus vallibúſque etiam imperito patet
plus ſoli eſſe quàm cœli. ¶ Quid? quòd ſe eadem Geometria Exempla
tollit ad rationem vſque mundi, in qua cum ſiderum certos Aſtrologiæ.
conſtitutóſq; curſus numeris docet, diſcimus nihil eſſe inor-
dinatum atque fortuitum: quod ipſum nōnunquam pertinere

ad oratorem poteſt. An verò cum Pericles Athenienſes Solis obſcuratione territos, redditis eius rei cauſis, metu liberauit: aut cum Sulpitius ille Gallus in exercitu L. Pauli de Lunæ defectione diſſeruit, ne velut prodigio diuinitus facto militum animi terrerētur, nō videtur eſſe vſus oratoris officio? Quod ſi Nicias in Sicilia ſciſſet, non eodem confuſus metu pulcherrimum Athenienſiū exercitum perdidiſſet. Sicut Dion cum ad deſtruendam Dionyſij tyrannidem venit, non eſt tali caſu deterritus. Sint exempla licet vſus bellici, tranſeamúſque ꝙ Archimedes vnus obſidionem Syracuſarū in longius traxit: illud vtique iam proprium eſt ad efficiendū quod intendimus, plurimas quæſtiones, quarum difficilior alia ratione explicatio eſt, vt de ratione diuidendi, de ſectione in infinitum, de celeritate augendi, linearibus illis probationibus ſolui ſolere: vt ſi eſt oratori (quod proximus demonſtrabit liber) de omnibus rebus dicendum, nullo modo ſine Geometria eſſe poſſit orator.

¶De prima pronunciatione, & geſtus inſtitutione. Cap. XIX.

DAndum aliquid Comœdo quoq;, eatenus, qua pronunciandi ſcientiam futurus orator deſiderat. Non enim puerum, quem in hoc inſtituimus, aut fœmineæ vocis exilitate frangi volo, aut ſeniliter tremere: nec vitia ebrietatis effingat, nec ſeruili vernilitate imbuatur, nec amoris, auaritiæ, metus, diſcat affectū: quæ neq; oratori ſunt neceſſaria, & mentē præcipuè in ætate prima teneram adhuc & rudē inficiunt. Nam frequens imitatio tranſit in mores. Ne geſtus quidem omnis ac motus à Comœdis petendus eſt. quanq̄ enim vtrūq; eorum ad quendā modum præſtare debet orator: plurimum tamen aberit à ſcenico, nec vultu, nec manu, nec excurſionibus nimius. Nam ſi qua in his ars eſt dicentiū, ea prima eſt, ne ars eſſe videatur. ¶Quod eſt igitur huius doctoris officiū? In primis vitia, ſi qua ſunt oris emendet, vt expreſſa ſint verba, vt ſuis quæque literæ ſonis enūcientur. Quarundā enim vel exilitate, vel pinguitudine nimia laboramus, quaſdā velut acriores parū efficimus, & alijs nō diſſimilibus, ſed quaſi hebetioribus permutamus. Quippe ρ literæ, qua Demoſthenes quoque laborauit, λ ſuccedit, quarū vis eſt apud nos quoq;. Et cum c ac ſimiliter t non valuerunt, in t ac g demolliuntur. [Ne puero quidem illas circa s literam delicias hic magiſter feret, nec verba in faucibus patietur audiri, nec oris inanitate

Pronunciatio aliquatenus à Comœdo petenda.

reſonare, nec quod minimè ſermoni puro conueniat, ſimplicem vocis naturam pleniore quodã ſono circumlinire, quod Græci κατατεπλασμένον dicunt. Sic appellatur cantus tibiarum quæ præcluſis quibus clareſcunt foraminibus, recto modo exitu grauiorem ſpiritum reddunt. [Curabit etiam ne extremæ ſyllabæ intercidant, vt par ſibi ſermo ſit, vt quoties exclamandum ſit, laterum conatus ſit ille, non capitis: vt geſtus ad vocem, vultus ad geſtum accommodetur. [Obſeruandum erit etiam, vt recta ſit facies dicentis, ne labra detorqueantur, ne immodicus hiatus rictum diſtendat, ne ſupinus vultus, ne deiecti in terram oculi, ne inclinata vtrolibet ceruix. Nam frons pluribus generibus peccat. Vidi multos quorum ſupercilia ad ſingulos vocis conatus alleuarentur, aliorum conſtricta, aliorum etiam diſſidentia, cum altero in verticem tenderent, altero penè oculus ipſe premeretur. Infinitum autem, vt mox dicemus, in his quoque rebus momentũ eſt. Et nihil poteſt placere, quod non decet. [Debet etiam docere Comœdus, quo modo narrandum, qua ſit authoritate ſuadendum, qua concitatione conſurgat ira, quis flexus deceat miſerationem. Quod ita optimè faciet, ſi certos ex Comœdijs elegerit locos, & ad hoc maximè idoneos, id eſt actionibus ſimiles. Iidem autem ad pronunciandum non modo vtiliſſimi, verum ad augendam quoque eloquentiam maximè accommodati erunt. Et hæc, dum infirma ætas maiora non capiet. ⸿ Cæterum cum legere orationes oportebit, cum virtutes earum iam ſentiet, tum mihi diligens aliquis, ac peritus aſſiſtat: neque ſolum lectione formet, verũ etiam ediſcere electa ex his cogat, & ea dicere ſtantem clarè, & quemadmodum agere oportebit, vt protinus pronunciatione vocẽ & memoriam exerceat. ⸿ Ne illos quidem reprehendendos putem, qui paulum etiam palæſtritis vacauerint. Non de ijs loquor, quibus pars vitæ in oleo, pars in vino conſumitur, qui corporis cura mentem obruerunt (hos enim abeſſe ab eo quem inſtituimus, quamlongiſſimè velim) ſed nomen eſt idem ijs à quibus geſtus, motúſq; formãtur, vt recta ſint brachia, ne indoctæ ruſticæve manus, ne ſtatus indecorus, ne qua in proferendis pedibus inſcitia, ne caput oculíque ab alia corporis inclinatione diſſideant. Nam nec hoc eſſe in parte pronunciationis negauerit quiſquam, nec ipſam pronunciationem ab oratore ſecernet. Et certe quod facere oporteat,

Ediſcenda quedã in pronunciando.

Palæſtritis etiam vacandũ.

Chironomia. non indignum eſt diſcere, cum præſertim hæc Chironomia, *Odyſ.3.& 8.* quæ eſt(vt nomine ipſo declaratur)lex geſtus, & ab illis tem- *Ilia.17.* poribus heroicis orta ſit, & à ſummis Græciæ viris,& ab ipſo *Plat.lib.3. de re pub.* etiam Socrate probata:à Platone quoq; in parte ciuilium poſita virtutum: & à Chryſippo in præceptis de liberorum educatione compoſitis non omiſſa. Nam Lacedæmonios quidem etiam ſaltationem quandam tanquã ad bella quoque vtilem, habuiſſe inter exercitationes accepimus. Neque id veteribus Romanis dedecori fuit. Argumentum eſt ſacerdotum nomine ac religione durans ad hoc tempus ſaltatio. Et illa in tertio Ciceronis de Oratore libro verba Craſſi,quibus præcepit, vt orator vtatur laterũ inclinatione forti ac virili,nõ à ſcena & hiſtrionibus, ſed ab armis, aut etiam à palæſtra,cuius etiã diſciplinæ vſus in noſtram vſque ætatem ſine reprehenſione deſcendit. ¶ A me tamen nec vltra pueriles annos retinebitur, nec in ijs ipſis diu:neque enim geſtum orationis componi ad ſimilitudinẽ ſaltationis volo, ſed ſubeſſe aliquid ex hac exercitatione puerili, vnde nos non id agentes furtim decor ille diſcentibus traditus proſequatur.

¶ An prædicta diſcenda ſint eodem tempore. Cap. XX.

QVæri ſolet,an etiam ſi diſcenda ſint hæc, eodem tempore tamẽ tradi omnia, & percipi poſſint. Negãt enim quidã, quia cõfundatur animus, ac fatigetur tot diſciplinis in diuerſum tendẽtibus, ad quas nec mens, nec corpus, nec dies ſufficiat. Et ſi maximè hæc patiatur ætas robuſtior, tamen pueriles annos onerari non oporteat. Sed non ſatis perſpiciunt quantum natura humani ingenij valeat: quæ ita eſt agilis & velox,ſic in omnem partem (vt ita dixerim)ſpectat,vt ne poſſit quidem aliquid agere tantum vnum, in plura verò non eodem die modo,ſed eodem temporis momento,vim ſuam impendat. An verò citharœdi non ſimul & memoriæ,& ſono vocis,& pluribus flexibus ſeruiunt?cum interim alios neruos dextra percutiunt,alios læua trahunt,continent, probant, ne pes quidem ocioſus certam legem temporum ſeruat. Et hæc pariter omnia. [Quid nos agendi ſubita neceſſitate deprehenſi?nónne alia dicimus,alia prouidemus,cum pariter inuẽtio rerum,electio verborũ, compoſitio, geſtus,pronunciatio,vultus,motúſque deſiderẽtur?Quæ ſi velut vno conatu tam diuerſa parent ſimul,cur non plurimis curis horas patiamur? cum præſertim reficiat animos ac repa-

ret varietas ipſa,cõtrâque ſit aliquãto difficilius in labore vno perſeuerare. Ideóque & ſtylus lectione requieſcit, & ipſius lectionis tædium vicibus leuatur. Quamlibet multa egerimus, quodam tamen modo recentes ſumus ad id quod incipimus. [Quis non obtundi poſſit, ſi per totũ diem cuiuſcunque artis vnum magiſtrum ferat? mutatione recreabitur: ſicut in cibis, quorum diuerſitate reficitur ſtomachus, & pluribus minore faſtidio alitur. [Aut dicant iſti mihi, quæ ſit alia ratio diſcendi, ſi grammatico ſoli deſeruiamus: deinde geometræ tantũ, omittamus interim quod didicimus, mox tranſeamus ad muſicum, excidant priora, & cum Latinis ſtudebimus literis, non reſpiciamus ad Græcas, & vt ſemel finiam, nihil faciamus niſi nouiſſimũ. [Cur nõ idem ſuademus agricolis, ne arua ſimul & vineta, & oleas & arbuſtũ colãt? ne pratis, & pecoribus, & hortis, & aluearibus accõmodent curã? [Cur ipſi aliquid forenſibus negocijs, aliquid deſiderijs amicorũ, aliquid rationibus domeſticis, aliquid curæ corporis, nõnihil voluptatibus quotidie damus? quarum nos vna res quælibet nihil intermittentes fatigaret. Adeo facilius eſt multa facere quàm diu. ¶ Illud quidem minimè verendum eſt, ne laborem ſtudiorũ pueri difficilius tolerent, neque enim vlla ætas minus fatigatur. Mirum ſit forſitan, ſed experimentis deprehendas. Nam & dociliora ſunt ingenia prius quàm obduruerunt. Id vel hoc argumento patet, quòd intra biennium quàm verba rectè formare potuerunt, quãuis nullo inſtante, omnia ferè loquuntur. At nouitijs noſtris, per quot annos ſermo Latinus repugnat? Magis ſcias, ſi quem iam robuſtũ inſtituere literis cœperis, non ſine cauſa dici παιδομαθεῖς eos qui in ſua quidque arte optimè faciant. Et patientior eſt laboris natura pueris quàm iuuenibus. Videlicet vt corpora infantium nec caſus, quo in terram toties deferuntur, tam grauiter affligit, nec illa per manus & genua reptatio, nec poſt breue tempus cõtinui luſus, & totius diei diſcurſus, quia pondus illis abeſt, nec ſe ipſi grauant: ſic animi quoq; credo, quia minore conatu mouẽtur, nec ſuo nixu ſtudijs inſiſtunt, ſed formandos ſe tantummodo præſtant, non ſimiliter fatigantur. [Præterea ſecundum aliam ætatis illius facilitatem, velut ſimplicius docentes ſequuntur, nec quæ iam egerint, metiuntur. Abeſt illis etiam adhuc laboris iudiciũ. [Porrò vt frequenter experti ſumus, minus afficit ſenſus fatigatio, quàm cogitatio. ¶ Sed ne temporis quidem vnquã plus erit,

Quanta in pueris docilitas.

quia his ætatibus omnis in audiendo profectus eſt. Cum ad ſtylum ſecedet, cum generabit ipſe aliquid atque componet, tum inchoare hæc ſtudia, vel non vacabit, vel non libebit. Ergo cum grammaticus totum diem occupare nõ poſſit, nec debeat, ne diſcentis animum tædio auertat, quibus potius ſtudijs hæc temporũ velut ſucciſiua donabimus? [Nam nec ego conſumi ſtudentem in his artibus volo, nec moduletur, aut muſicis notis cantica excipiat, nec vtiq; ad minutiſſima vſq; Geometriæ opera deſcendat. Non comœdum in pronunciando, nec ſaltatorẽ in geſtu facio: quæ ſi omnia exigerẽ, ſuppeditabat tamen tempus. Longa eſt enim quæ diſcit ætas, & ego non de tardis ingenijs loquor. [Denique cur in his omnibus, quæ diſcenda oratori futuro puto, eminuit Plato? qui non contentus diſciplinis quas præſtare poterant Athenæ, non Pythagoreorum, ad quos in Italiam nauigauerat: Aegypti quoq; ſacerdotes adijt, atque eorum arcana perdidicit. [Difficultatis patrocinia præteximus ſegnitiæ. Neque enim nobis operis amor eſt, nec quia ſit honeſta, atque rerum pulcherrima eloquentia, petitur ipſa, ſed ad vilem vſum & ſordidum lucrum accingimur. Dicant ſine his in foro multi & acquirant, dum ſit locupletior aliquis ſordidæ mercis negotiator, & plus voci ſuæ debeat præco, ne velim quidem lectorem dari mihi, quid ſtudia referant computaturum. Qui vero imaginem eloquẽtiæ diuina quadam mente conceperit, quiſque illam (vt ait Sophocles, non ignobilis tragicus) reginam rerum orationem ponet ante oculos, fructúmque non ex ſtipe aduocationum, ſed ex animo ſuo, & contemplatione, ac ſcientia petet, perpetuum illũ, nec fortunæ ſubiectum, facilè perſuadebit ſibi, vt tempora quæ ſpectaculis, campo, teſſeris, ocioſis denique ſermonibus, ne dicam ſomno, & conuiuiorum mora conterũt, Geometræ potius ac muſico impendat, quanto plus delectationis habiturus, quàm ex illis ineruditis voluptatibus? Dedit enim hoc prouidentia hominibus munus, vt honeſta magis iuuarent. ¶ Sed nos hæc ipſa dulcedo lõgius duxit. Hactenus ergo de ſtudijs, quibus antequam maiora capiat puer, inſtituẽdus eſt. proximus liber velut nouum ſumet exordium, & ad rhetoris officia tranſibit.

Contra ignauos, & ſtudia ſordide æſtimantes.

M. FABII QVINTILIANI DE institutione oratoria Liber II.

¶Quando rhetori ſit tradendus puer. Cap.I.

TEnuit cõſuetudo,quæ quotidie magis in-
ualeſcit,vt præceptoribus eloquentiæ La-
tinis quidẽ ſemper,ſed etiã Græcis inte-
rim,diſcipuli ſerius q̃ ratio poſtulat trade
rentur.Eius rei duplex eſt cauſa,ꝙ & rhe-
tores vtique noſtri ſuas partes omiſerũt,
& grãmatici alienas occupauerũt. Nã &
illi declamare modo,& ſcientiã declamã
di,ac facultatẽ tradere officij ſui ducũt, ídque intra delibera-
tiuas iudicialéſq; materias:nã cætera vt profeſſione ſua mino-
ra deſpiciũt.Et hi nõ ſatis credũt excepiſſe,quæ derelicta erãt,
quo nomine gratia quoq; his habẽda eſt:ſed ad Proſopopœias
vſq;, & ad ſuaſorias, in quibus onus dicendi vel maximũ eſt,
irrumpũt.Hinc ergo accidit, vt quæ alterius artis prima erãt
opera, facta ſint alterius nouiſſima:& ætas altioribus iã diſci-
plinis debita, in ſchola minore ſubſidat, ac rhetoricen apud
grãmaticos exerceat.Itaq; quod eſt maximè ridiculũ nõ ante
ad declamãdi magiſtrũ mittendus videtur puer,q̃ declamare
iam ſciat.¶Nos ſuũ cuique profeſſioni modũ demus, & grã-
matice(quã in Latinũ tranſferentes Literaturam vocauerũt)
fines ſuos norit,præſertim tantũ ab hac appellationis ſuæ pau
pertate, intra quã primi illi cõſtitere,prouecta. Nam tenuis à
fonte,aſſumptis poetarũ hiſtoricorũmq; viribus pleno iã ſatis
alueo fluit, cum præter rationẽ rectè loquẽdi nõ parũ alioqui
copioſam, propè omniũ maximarum artium ſcientiam am-
plexa ſit:& rhetorice,cui nomen vis eloquendi dedit, officia
ſua non detrectet, nec occupari gaudeat pertinentẽ ad ſe la-
borem:quæ dũ operæ cedit, iam penè poſſeſſione depulſa eſt.
¶Nec inficiabor aliquem ex ijs qui grammaticen profitean-
tur, eo vſque ſcientíæ progredi poſſe,vt ad hæc quoq; traden-
da ſufficiat.Sed cum id aget,rhetoris officio fungetur,nõ ſuo.
¶Nos porrò quærimus quãdo ijs quæ rhetorice præcipit, per-
cipiendis puer maturus eſſe videatur.In quo quidẽ non id eſt
æſtimandũ,cuius quíſque ſit ætatis, ſed quãtum in ſtudijs iam
effecerit.[Et ne diutius diſſeram quãdo ſit rhetori tradendus,

ſic optimè finiri credo, cum poterit. Sed hoc ipſum ex ſuperiore pendet quæſtione. Nam ſi grammatices munus vſq; ad ſuaſorias(quæ ſunt apud rhetorē materiæ inter rudiméta dicendi)prorogatur,tardius rhetore opus eſt. At ſi rhetor prima officia operis ſui non recuſat, à narrationibus ſtatim, & laudandi vituperandiq; opuſculis cura eius deſideratur. An ignoramus antiquis hoc fuiſſe ad augendam eloquentiam genus exercitationis, vt Theſis dicerent, & cōmunes locos, & cætera citra complexum rerum perſonarúmque, quibus veræ fictæq; controuerſiæ continentur? Ex quo palàm eſt q̃ turpiter deſerat eam partem rhetorices inſtitutio, quam & primā habuit, & diu ſolam. ¶ Quid autē eſt ex ijs de quibus ſupra dixi, quod non cum in alia quæ ſunt rhetorū propria, tum certè in illud iudiciale cauſæ genus incidat? an non in foro narrandum eſt? qua in parte neſcio an ſit vel plurimum. Nōne laus ac vituperatio certaminibus illis frequenter inſeritur? Non cōmunes loci, ſiue qui ſunt in vitia directi, quales legimus à Cicerone cōpoſitos: ſeu quibus quæſtiones generaliter tractantur, quales ſunt editi à Q. quoq; Hortenſio, vt ſit ne paruis argumentis credendum, & pro teſtibus, & in teſtes, in medijs litiū medullis verſantur? Arma ſunt hæc quodammodo præparanda ſemper, vt ijs cū res poſcat, vtaris. Quæ qui pertinere ad oratorem nō putabit, is ne ſtatuam quidē inchoari credet cū eius membra fundentur. ¶ Neq; hanc(vt aliqui putabunt)feſtinationē meam ſic quiſq̃ calūnietur, tanquā eum qui ſit rhetori traditus, abducendū protinus à grāmaticis putē. Dabuntur illis tum quoq; tempora ſua, neque erit verendū, ne binis præceptoribus oneretur puer. Nō enim creſcet, ſed diuidetur, qui ſub vno miſcebatur labor, & erit ſui quiſq; operis magiſter vtilior: quod adhuc obtinent Græci & à Latinis omiſſum eſt, & fieri videtur excuſate, quia ſunt qui labori iſti ſucceſſerunt.

¶ De moribus & officijs præceptoris. Cap. II.

Ergo cum ad eas in ſtudijs vires peruenerit puer, vt quæ prima eſſe præcepta rhetorum diximus, mente conſequi poſſit, tradendus eius artis magiſtris erit. Quorum in primis inſpici mores oportebit. Quod ego non idcirco potiſſimum in hac parte tractare ſum aggreſſus, quia non in cæteris quoque doctoribus idem hoc examinandum quamdiligentiſſimè putē, ſicut teſtatus ſum libro ſuperiore, ſed ꝙ magis neceſſariam eius rei mentionem facit ætas ipſa diſcentiū.

Nam & adulti ferè pueri ad hos præceptores tranſferuntur,& apud eos iuuenes etiam facti perſeuerāt. Ideóque maior adhibēda tū cura eſt, vt & teneriores animos ab iniuria ſanctitas docentis cuſtodiat, & ferociores à licentia grauitas deterreat. Neque vero ſatis eſt ſummā præſtare abſtinentiam, niſi diſciplinæ ſeueritate conuenientiū quoq; ad ſe mores aſtrinxerit. ¶ Sumat igitur ante omnia parentis erga diſcipulos ſuos animum,ac ſuccedere ſe in eorum locum à quibus ſibi liberi traduntur,exiſtimet. [Ipſe nec habeat vitia, nec ferat. Non auſteritas eius triſtis, non diſſoluta ſit comitas:ne inde odium, hinc contemptus oriatur. [Plurimus ei de honeſto ac bono ſermo ſit. Nam quo ſæpius monuerit, hoc rarius caſtigabit. [Minime iracundus, nec tamen eorū quæ emendanda erunt diſſimulator:ſimplex in docendo,patiens laboris,aſſiduus potius quàm immodicus.[Interrogantibus libenter reſpondeat, non interrogantes percōtetur vltro.[In laudādis diſcipulorū dictionibus nec malignus,nec effuſus: quia res altera tædium laboris,altera ſecuritatē parit.[In emendādo quæ corrigenda erunt,nō acerbus, miniméq; cōtumelioſus. Nā id quidē multos à propoſito ſtudendi fugat,ꝙ quidā ſic obiurgāt quaſi ōderint.Ipſe aliquid immo multa quotidie dicat,quæ ſecū audita referant.Licet enim ſatis exemplorū ad imitandum ex lectione ſuppeditet, tamē viua illa(vt dicitur)vox alit plenius, *Viua vox.* præcipuéque præceptoris,quem diſcipuli(ſi modo rectè ſunt inſtituti)& amant,& verentur. Vix autem dici poteſt quanto libentius imitemur eos, quibus fauemus. ¶Minime verò permittenda pueris(vt ſit apud pleroſq;)aſſurgendi, exultandíq; in laudādo licentia. Quinetiā iuuenum modicū eſſe,cum audiēt,teſtimoniū debet.Ita fiet vt ex iudicio præceptoris diſcipulus pendeat,atq; id ſe dixiſſe rectè, quod ab eo probabitur, credat.[Illa verò vitioſiſſima , quæ iam humanitas vocatur, inuicem qualiacunq; laudandi , cum eſt indecora, & theatralis,& ſeuerè inſtitutis ſcholis aliena,tum ſtudiorū pernicioſiſſima hoſtis . Superuacua enim videntur cura ac labor, parata quicquid effuderint laude. ¶Vultū igitur præceptoris intueri tam qui audiunt debent,q̄ ipſe qui dicit. Ita enim probanda atq; improbāda diſcernēt,ſic ſtylo facultas cōtinget, auditioni iudiciū.At nunc proni atque ſuccincti ad omnem clauſulā non exurgunt modo , verum etiam excurrunt, & cum indecora exultatione conclamant.Id mutuum eſt, & ibi declama-

tionis fortuna. Hinc tumor, & vana de ſe perſuaſio, vſqueadeo vt illo condiſcipulorum tumultu inflati, ſi parũ à præceptore laudentur, ipſi de illo male ſentiant. ¶ Sed ſe quoq; præceptores intentè ac modeſtè audiri velint. Non enim iudicio diſcipulorum dicere debet magiſter, ſed diſcipuli magiſtri. [Quin (ſi fieri poteſt) intendẽdus animus in hoc quoq;, vt perſpiciat quæ quiſque, & quomodo laudet, & placere quæ benè dicet, nõ ſuo magis quàm eorum nomine delectetur, qui rectè iudicabunt. ¶ Pueros adoleſcentibus ſedere permixtos non placet mihi. Nam etiam ſi vir talis, qualem eſſe oportet ſtudijs moribúſq; præpoſitum, modeſtam habere poteſt etiam iuuentutẽ, tamen vel infirmitas à robuſtioribus ſeparanda eſt, & carendũ non ſolũ crimine turpitudinis, verumetiam ſuſpicione. ¶ Hæc notãda breuiter exiſtimaui: nam vt abſit ab vltimis vitijs ipſe præceptor, ac ſchola, ne præcipiẽdum quidẽ credo.. Ac ſi quis eſt, qui flagitia manifeſta in deligendo filij præceptore non vitet, iam hinc ſciat cætera quoque quæ ad vtilitatem iuuentutis cõponere conamur, ſibi eſſe, hac parte omiſſa, ſuperuacua.

¶ An protinus præceptore optimo ſit vtendum. Cap. III.

NE illorum quidem perſuaſio ſilentio tranſeunda eſt, qui etiam cum idoneos rhetori pueros putauerũt, nõ tamen continuo tradendos eminentiſſimo credunt. Sed apud minores aliquandiu detinent, tanquam inſtituendis artibus magis ſit apta mediocritas præceptoris, cum ad intellectum, atque imitationem facilior, tum ad ſuſcipiẽdas elementorum moleſtias minus ſuperba. Qua in re mihi non arbitror diu laborandum, vt oſtendam quanto ſit melius optimis imbui, quantáq; in eluendis quæ ſemel inſederint vitijs difficultas cõſequatur, cum geminatũ onus ſuccedentes premat. Et quidem dedocendi grauius ac prius q̃ docendi. Propter quod Timotheũ clarum in arte tibiarũ ferunt duplices ab ijs, quos alius inſtituiſſet, ſolitum exigere mercedes, q̃ ſi rudes traderentur. ¶ Error tamẽ eſt in re duplex: vnus, ꝙ interim ſufficere illis minores exiſtimant, & bono ſani ſtomacho cõtenti ſunt. Quæ quanq̃ & ipſa reprehenſione digna ſecuritas, tamẽ eſſet vtcunq; tolerabilis, ſi eiuſmodi præceptores minus docerẽt non peius. ¶ Alter error, ille etiã frequẽtior, ꝙ eos qui ampliorẽ dicendi facultatẽ ſint conſecuti, nõ putant ad minora deſcẽdere. Idque interim fieri, quia faſtidiant præſtare hãc in-

Timotheus muſicus.

ferioribus curã,interim quia omnino non poſſint.❡Ego porrò eum qui nolit,in numero præcipientiũ non habeo:poſſe autẽ maximè ſi velit,optimũ quemq; contendo. [Primũ, ꝙ eũ qui eloquentia cæteris præſtet, illa quoque per quæ ad eloquentiã peruenitur, diligentiſſimè percepiſſe credibile eſt. [Deinde quia plurimum in præcipiendo valet ratio,quæ doctiſſimo cuique planiſſima eſt. [Poſtremo quia nemo ſic in maioribus eminet, vt eum minora deficiant. Niſi forte Iouem quidem Phidias optime fecit, illa autem quæ in ornamentum eius operis accedunt,alius melius elaboraſſet,aut orator loqui neſciet, aut leuiores morbos curare non poterit præſtantiſſimus medicus.❡Quid ergo?non eſt quædam eloquentia maior q̃ vt eam intellectu conſequi puerilis infirmitas poſſit?Ego verò confiteor, ſed hunc diſertum præceptorem, prudentem quoque, & non ignarum docendi eſſe oportebit, ſubmittentem ſe ad menſuram diſcentis:vt velociſſimus quiſque ſi forte iter cum paruulo faciat,det manum,& gradum ſuum minuat,nec procedat vltra q̃ comes poſſit.[Quid,ſi plerunque accidit,vt faciliora ſint ad intelligendum,& lucidiora multo,quæ à doctiſſimo quoque dicuntur? Nam & prima eſt eloquentiæ virtus perſpicuitas:& quo quiſq; ingenio minus valet,hoc ſe magis attollere,& dilatare conatur : vt ſtatura breues in digitos eriguntur,& plura infirmi minantur.Nam & tumidos,& corruptos,& tinnulos,& quocunque alio cacozeliæ genere peccãtes certum habeo non virium, ſed infirmitatis vitio laborare: vt corpora non robore,ſed valitudine inflantur,& recto itinere lapſi plerunque diuertunt. Erit ergo etiam obſcurior quo quiſque deterior. Nõ excidit mihi ſcripſiſſe me libro priore, cum potiorem in ſcholis eruditionem eſſe quàm domi dicerem,libentius ſe prima ſtudia tenerósque profectus ad imitationem condiſcipulorum quæ facilior eſſet,erigere. Quod â quibuſdam ſic accipi poteſt,tanquam hæc,quam nunc tueor, ſententia priori diuerſa ſit.Id à me procul aberit. namque ea cauſa vel maxima eſt cur optimo cuique præceptori ſit tradẽdus puer,quòd apud eum diſcipuli quoq; melius inſtituti, aut dicent quod inutile non ſit imitari, aut ſi quid errauerint, ſtatim corrigentur. At indoctus ille etiam probabit fortaſſe vitioſa, & placere audientibus iudicio ſuo coget. Sit ergo tam eloquentia quàm moribus præſtantiſſimus, qui ad Phœnicis Homerici exemplum dicere ac facere doceat. *Lib.9.Iliad.*

¶De primis apud Rhetorem exercitationibus. Cap. IIII.

HInc iam quas primas in docendo partes rhetorũ putem, tradere incipiam, dilata parumper illa, quæ ſola vulgo vocatur, arte rhetorica. Ac mihi oportunus maximè videtur ingreſſus ab eo, cuius aliquid ſimile apud grammaticos puer didicerit. ¶Et quia narrationum, excepta qua in cauſis vtimur, tres accipimus ſpecies: Fabulam, quæ verſatur in tragœdijs, atque carminibus, non à veritate modo, ſed etiam à forma veritatis remotam: Argumentum, quod falſum, ſed vero ſimile comœdiæ fingunt: Hiſtoriã, in qua eſt geſtæ rei expoſitiò. Grãmaticis autẽ poeticas dedimus: apud rhetores initium ſit hiſtoria, tanto robuſtior, quanto verior. [Sed narrandi quidẽ quæ nobis optima ratio, tum demonſtrabimus, cum de iudiciali parte dicemus. Interim admonere illud ſatis eſt, vt ſit ea nec arida prorſus nec ieiuna. Nam quid opus erat tantum ſtudijs laboris impendere, ſi res nudas atque inornatas indicare ſatis videretur? [Neque rurſus ſinuoſa, & acceſitis deſcriptionibus, in quas plerique imitatione poeticæ licentiæ ducuntur, laſciuiat. Vitium vtrũque: peius tamen illud quod ex inopia, quàm quod ex copia venit. Nam in pueris oratio perfecta, nec exigi, nec ſperari poteſt: melior autem eſt indoles læta generoſique conatus, & vel plura iuſto concipiens interim ſpiritus. Nec vnquã me in his diſcentis annis offendat, ſi quid ſuperfuerit: quin ipſis doctoribus hoc eſſe curæ velim, vt teneras adhuc mentes more nutricum mollius alant, & ſatiari veluti quodam iucundioris diſciplinæ cibo lactéque patiantur. Erit illud plenius interim corpus, quod mox adulta ætas aſtringat. Hinc ſpes roboris. Maciem nãque & infirmitatẽ in poſterum minari ſolet protinus omnibus membris expreſſus infans. Audeat hæc ætas plura, & inueniat, & inuentis gaudeat, ſint licet illa non ſatis ſicca interim ac ſeuera. Facile remedium eſt vbertatis, ſterilia nullo labore vincuntur. Illa mihi in pueris natura minimum ſpei dederit, in qua ingenium iudicio præſumitur. Materiam eſſe primum volo vel abundantiorem, atque vltra quàm oporteat fuſam. Multum inde decoquent anni, multum ratio limabit, aliquid velut vſu ipſo deteretur. Sit modo vnde excidi poſſit, & quod exſculpi: erit autem, ſi non ab initio tenuem nimium laminam duxerimus, & quam

Fabula.

Argumentũ

Hiſtoria.

Narrationũ præexercitamenta.

cælatura altior rumpat. Quod me de his ætatibus ſentire minus mirabitur, qui apud Ciceronem legerit, Volo enim ſe efferat in adoleſcēte fœcunditas. [Quapropter in primis euitandus, & in pueris præcipuè, magiſter aridus, non minus quàm teneris adhuc plantis ſiccum & ſine humore vllo ſolum. Inde fiunt humiles ſtatim, & velut terram ſpectantes, qui nihil ſupra quotidianum ſermonē attollere audeant. Macies illis pro ſanitate, & iudicij loco infirmitas eſt: & dum ſatis putant vitio carere, in idipſum incidunt vitium, quòd virtutibus caret. [Quare mihi ne maturitas quidem ipſa feſtinet, nec muſta in lacu ſtatim auſtera ſint. Sic & annos ferent, & vetuſtate proficient. [Ne illud quidem quod admoneamus indignum eſt, ingenia puerorum nimia interim emendationis ſeueritate deficere, nā & deſperant, & dolent, & nouiſſimè oderūt, & quod maxime nocet, dum omnia timent, nihil conātur. Quod etiā ruſticis notū eſt, qui frondibus teneris non putāt adhibendam eſſe falcem, quia reformidare ferrum videntur, & nondum cicatricē pati poſſe. Iucundus ergo tum maxime debet eſſe præceptor, vt remedia, quæ alioqui natura ſunt aſpera, molli manu, & læui leniantur, laudare aliqua, ferre quædam, mutare etiam, reddita cur id fiat ratione, illuminare interponendo aliquid ſui. [Nonnunquam hoc quoque erit vtile, totas ipſum dictare materias, quas & imitetur puer, & interim tanquā ſuas amet. At ſi tam negligens ei ſtylus fuerit, vt emendationem non recipiat, expertus ſum prodeſſe, quoties eandē materiam rurſus à me retractatam ſcribere deintegro iuberem, poſſe enim eum adhuc melius: quatinus nullo magis ſtudia quàm ſpe gaudent. Aliter autem alia ætas emendanda eſt, & pro modo virium & exigendum opus & corrigendum. Solebam ego dicere pueris aliquid auſis licentius aut lætius, laudare illud me adhuc, venturum tempus quo idem nō permitterem: ita & ingenio gaudebant, & iudicio non fallebantur. Sed (vt eò reuertar vnde egreſſus ſum) narrationes ſtylo componi, quanta maxima poſſit adhibita diligentia, volo. Nam vt primo cum ſermo inſtituitur, dicere, quæ audierint, vtile eſt pueris ad loquendi facultem, ideóque & retro agere expoſitionem, & à media in vtranque partem diſcurrere ſanè merito cogantur, ſed ad gremium præceptoris, & dum non poſſunt, & dum res ac verba connectere incipiunt, vt protinus memoriam firment: ita cum iam formam rectè loquendi, & emendatæ orationis acci-

Lib. 2. de ora.

pient, extemporalis garrulitas, nec expectata cogitatio, & vix ſurgendi mora, circulatoriæ vere iactationis eſt. Hinc parentum imperitorum inane gaudium, ipſis verò contemptus operis, & inuerecunda frons, & cõſuetudo peſſimè dicendi, & malorum exercitatio, & quæ magnos quoque profectus frequẽter perdidit, arrogãs de ſe perſuaſio innaſcitur. Erit ſuum parãdæ facultatis tempus, neq; à nobis negligenter locus iſte tranſibitur. Interim ſatis eſt, ſi puer omni cura & ſummo (quãtum illa ætas capit) labore aliquid probabile ſcripſerit, in hoc aſſueſcat, huius rei ſibi naturam faciat. Ille demum in id quod quærimus, aut ei proximum poterit euadere, qui antè diſcet recte dicere, quàm cito. [Narrationibus non inutiliter ſubiungitur opus deſtruendi, confirmandíque eas, quod ἀνασκευὴ καὶ κατασκευὴ vocatur. Id porrò non tantum in fabuloſis & carmine traditis fieri poteſt, verumetiam in ipſis annalium monimentis: vt ſi quæratur, an ſit credibile ſuper caput Valerij pugnãtis ſediſſe coruũ, qui os oculóſq; hoſtis Galli roſtro atq; alis euerberaret. Sit in vtrãq; partẽ ingẽs ad dicẽdũ materia, vt de ſerpente quo Scipio traditur genitus, & lupa Romuli, & Aegeria Numæ. Nam Græcis hiſtoricis plerunq; poeticæ ſimilis eſt licentia. [Sæpe etiam quæri ſolet de tempore, de loco, quo geſta res dicitur, nonnunquam de perſona quoque, ſicut Liuius frequentiſſime dubitat, & alij ab alijs hiſtoricis diſſentiũt. ¶ Inde paulatim ad maiora tẽdere incipiet, laudare claros viros, & vituperare improbos, quod non ſimplicis vtilitatis opus eſt. Nanq; & ingeniũ exercetur multiplici variáque materia, & animus contẽplatione recti prauíq; formatur, & multa inde cognitio rerum venit, exẽplíſque, quæ ſunt in omni genere cauſarum potentiſſima, iã tum inſtruitur, cum res poſcet vſurus. [Hinc illa exercitatio ſubit comparationis: vter melior, vtérve deterior: quæ quanquã verſatur in ratione ſimili, tamen & duplicat materiam, & virtutum vitiorúmq; non tantum naturã, ſed etiam modum tractat. Verùm de ordine laudis contráque, quoniam hæc tertia rhetorices pars eſt, præcipiemus ſuo tempore. ¶ Et communes loci (de ijs loquor, quibus citra perſonas in ipſa vitia moris eſt perorare, vt in adulterum, aleatorem, petulantẽ) ex medijs ſunt iudicijs: &, ſi reũ adijcias, accuſationes: quanq̃ hi quoque ab illo generali tractatu ad quaſdã deduci ſpecies ſolent: vt ſi ponatur adulter cæcus, aleator pauper, petulans ſenex. Habent autem nõnunquam etiam defenſionem. Nam &

De confirmatiõe & deſtructione narrationum.

Laus & vituperatio.

Loci cõmunes virtutum & vitiorum.

pro luxuria, & pro amore dicimus: & leno interim paraſitúſque defenditur ſic,vt non homini patrocinemur,ſed crimini. ¶Theſes autem,quæ ſumũtur ex rerum comparatione,vt ruſtica ne vita an vrbana potior,iuriſperiti an militaris viri laus maior,mire ſunt ad exercitationem dicẽdi ſpatioſæ,atq; vberes,quæ vel ad ſuadẽdi officium,vel etiam ad iudiciorũ diſceptationem iuuãt plurimũ.Nam poſterior ex prędictis locus in cauſa Murenæ copioſiſſimè à Cicerone tractatur. Sunt & penè illæ totæ ad deliberatiuum pertinentes genus,ducenda ne vxor,petendi ne ſint magiſtratus. Nanque hæ perſonis modo adiectis ſuaſoriæ erunt. ¶Solebant præceptores mei, nec inutili,& nobis etiam iucundo genere exercitationis præparare nos coniecturalibus cauſis, cũ quærere atque exequi iuberẽt, cur armata apud Lacedæmonios Venus, quid ita crederetur Cupido puer,ac volucer,& ſagittis,ac face armatus,& ſimilia: in quibus ſcrutabamur voluntatem,cuius in controuerſijs frequens quæſtio eſt,quod genus Chriæ videri poteſt.Nam locos quidem,quales ſunt de teſtibus, ſemper ne his credendum,& de argumentis, an habenda etiam paruis fides, adeo manifeſtum eſt ad forenſes actiones pertinere , vt quidam nec ignobiles in officijs ciuilibus,ſcriptos eos,memorięque diligentiſſimè mandatos in promptu habuerint, vt quoties eſſet occaſio,extemporales eorum dictiones his velut emblematis exornarẽtur. Quo quidem(nec enim huius rei iudiciũ differre ſuſtineo)ſummam videbãtur mihi infirmitatem de ſe cõfiteri. Nam quid ij poſſint in cauſis (quarum varia ac noua ſemper eſt facies)proprium inuenire?quomodo propoſitis ex parte diuerſa reſpondere?altercationibus velociter occurrere? teſtem rogare?qui etiam in ijs quæ ſunt cõmunia,& in plurimis cauſis tractantur,vulgatiſſimos ſenſus verbis,niſi tanto ante præparatis,proſequi nequeãt. Neceſſe eſt his cum eadem iudicijs pluribus dicunt,aut faſtidium moueant,veluti frigidi & repoſiti cibi: aut pudorem, deprehenſa toties audientium memoria,infelix ſupellex: quæ ſicut apud pauperes ambitioſos pluribus & diuerſis officijs conteratur,cum eo quidem,quòd vix vllus eſt tam communis locus,qui poſſit cohærere cum cauſa, niſi aliquo propriæ quæſtionis vinculo copulatus : appareátque cum non tam inſertum quàm applicitum,vel quòd diſſimilis eſt cæteris, vel quòd plerumq; aſſumi etiam parum aptè ſolet:non quia deſideratur,ſed quia paratus eſt:vt quidam ſen

Theſes.

Coniecturæ.

Loci cõmunes teſtium & argumẽtorum.

tentiarum gratia verboſiſſimos locos arceſſunt, cum ex locis debeat naſci ſententia. Ita ſunt autem ſpecioſa hæc & vtilia, ſi oriuntur ex cauſa. Cæterum quålibet pulchra locutio, niſi ad victoriam tendit, vtique ſuperuacua, ſed interim etiam contraria eſt. Verùm hactenus euagari ſatis fuerit. ¶ Legum laus & vituperatio iam maiores ac propè ſummis operibus ſuffecturas vires deſiderant: quæ quidẽ ſuaſorijs an controuerſijs magis accõmodata ſit exercitatio, conſuetudine, & iure ciuitatum differt. Apud Græcos enim lator earũ ad iudicẽ vocabatur, Romanis pro concione ſuadere ac diſſuadere moris fuit.

Legũ laus & vituperatio.

[Vtroq; autẽ modo pauca de his & ferè certa dicuntur. Nã & genera ſunt tria, ſacri, publici, priuati iuris. Quæ diuiſio ad laudem magis ſpectat: ſi quis eam per gradus augeat, quòd lex, quòd publica, quòd ad religionẽ deûm comparata ſit. Ea quidem de quibus quæri ſolet communia omnibus. Aut enim de iure dubitari poteſt eius qui rogat, vt de P. Clodij, qui non ritè creatus Tribunus arguebatur: aut de ipſius rogationis, quod eſt varium: ſiue non trino fortè nundino promulgata, ſiue nõ idoneo die, ſiue contra interceſſiones vel auſpicia, aliúdve quid quod legitimè obſtet, dicitur lata eſſe vel ferri, ſiue alicui manentium legum repugnare. [Sed hæc ad illas primas exercitationes non pertinent. Nam ſunt hæ citra complexum perſonarum, temporum, cauſarum. Reliqua eadem ferè vero fictóque certamine huiuſmodi tractantur. Nam vitium, aut in verbis, aut in rebus eſt. In verbis quæritur an ſatis ſignificent, an ſit in his aliquid ambiguum. In rebus, an lex ſibi ipſa conſentiat, an in populũ referri debeat, an in ſingulos homines. [Maximè verò commune eſt quærere, an ſit honeſta, an vtilis. Nec ignoro plures fieri à pleriſq; partes, ſed nos iuſtum, pium, religioſum, cæteráque his ſimilia, honeſto complectimur. Iuſti tamen ſpecies non ſimpliciter excuti ſolet. Aut enim de re ipſa quęritur, vt digna ne pœna, vel pręmio ſit, aut de modo pręmij pœnæve, qui tam maior, quàm minor culpari poteſt. Vtilitas quoque interim natura diſcernitur, interim tẽpore. Quædam an obtineri poſſint, ambigi ſolet. [Ne illud quidem ignorare oportet, leges aliquando totas, aliquando ex parte reprehendi ſolere, cum exẽplum rei vtriuſque nobis claris orationibus præbeatur. [Nec me fallit eas quoque leges eſſe, quæ non in perpetuum rogentur, ſed de honoribus, aut imperijs, qualis Manilia fuit, de qua Ciceronis oratio eſt: ſed de his nihil hoc

loco præcipi poteſt. Conſtat enim propria rerum, de quibus agitur, non communi qualitate. ¶His ferè veteres facultatem dicendi exercuerunt, aſſumpta tamen à dialecticis argumentandi ratione. Nam fictas ad imitationem fori conſiliorúmq; materias apud Græcos dicere, circa Demetrium Phalerea inſtitutum ferè conſtat. An ab ipſo id genus exercitationis ſit inuentum (vt alio quoque libro ſum confeſſus) parum comperi. Sed ne ij quidē, qui hoc fortiſſimè affirmant, vllo ſatis idoneo authore nituntur. Latinos vero dicēdi præceptores extremis L. Craſſi temporibus cœpiſſe Cicero author eſt, quorum inſignis maximè Plotius fuit. Quādo declamandi ratio primum extiterit.

¶De lectione oratorum, & hiſtoricorum apud rhetorem. Cap. V.

SEd de ratione declamandi poſt paululum, interim quia prima rhetorices rudimenta tractamus, non omittendum videtur id quoque, vt moneam quantum ſit collaturus ad profectum diſcentium rhetor, ſi quemadmodum à grammaticis exigitur poetarum enarratio, ita ipſe quoque hiſtoriæ, atque etiam magis orationum lectione ſuſceptos à ſe diſcipulos inſtruxerit, quod nos in paucis, quorū id ætas exigebat, & parentes vtile eſſe crediderāt, ſeruauimus. ¶Cæterum ſentientibus iam tum optima, duæ res impedimento fuerunt, quòd & longa conſuetudo aliter dicendi fecerat legem, & robuſti ferè iuuenes, nec hunc laborem deſiderātes, exemplum noſtrum ſequebantur. Nec tamen etiam ſi quid noui vel ſerò inueniſſem, præcipere in poſterum puderet. Nunc verò ſcio id fieri apud Græcos, ſed magis per adiutores: quia non videtur tempora ſuffectura, ſi legētibus ſingulis præire ſemper ipſi velint. ¶Et hercle prælectio, quæ in hoc adhibetur, vt facile atque diſtinctè pueri ſcripta oculis ſequantur, etiā illa quæ vim cuiuſque verbi, ſi quod minus vſitatū incidat, docet, multum infra rhetoris officium exiſtimanda eſt. At demōſtrare virtutes, vel (ſiquādo ita incidat) vitia, id profeſſionis eius atq; promiſſi, qui ſe magiſtrum eloquentiæ pollicetur, maximè proprium eſt: eo quidem validius, quòd nō vtique hunc laborem docētium poſtulo, vt ad gremiū reuocatis cuius quiſq; eorum velit libri lectioni deſeruiant. Nā mihi cū facilius, tū etiā multo videtur magis vtile, facto ſilentio, vnum aliquem (quod ipſum imperari per vices optimum eſt) conſtituere lectorem, vt protinus pronuntiationi quoque aſſueſcant, tum expoſita cau

De prælectione authorum.

ſa, in quã ſcripta legetur oratio (nam ſic clarius quæ dicentur intelligi poterunt) nihil ocioſum pati quódque in inuentione, quódq; in elocutione annotandũ erit, quæ in procemio conciliandi iudicis ratio, quæ narrandi lux, breuitas, fides, quod aliquando conſiliũ, & quàm occulta calliditas. Nanque ea ſola in hoc ars eſt, quæ intelligi niſi ab artifice nõ poſſit. Quanta deinceps in diuidendo prudentia, quàm ſubtilis & crebra argumentatio, quibus viribus inſpiret, qua iucũditate permulceat, quanta in maledictis aſperitas, in iocis vrbanitas, vt denique dominetur in affectibus, atq; in pectora irrumpat, animúmq; iudicũ ſimilem ijs quæ dicit efficiat. ¶ Tum in ratione eloquẽdi, quod verbum proprium, ornatum, ſublime: ubi amplificatio laudanda, quę virtus ei contraria, quod ſpecioſe tranſlatũ, quæ figura verborum, quæ lenis & quadrata, ſed virilis tamen compoſitio. ¶ Ne id quidem inutile, etiam corruptas aliquando & vitioſas orationes, quas tamen pleriq; iudiciorum prauitate mirantur, legi palàm pueris, oſtendíque in ijs quàm multa impropria, obſcura, tumida, humilia, ſordida, laſciua, effœminata ſint: quæ non laudantur modo à pleriſque, ſed (quod peius eſt) propter hoc ipſum quòd ſunt praua, laudãtur. Nam ſermo rectus, & ſecundum naturam enuntiatus, nihil habere ex ingenio videtur. Illa vero quæ vtcunque deflexa ſunt, tanquam exquiſitiora miramur, non aliter quàm diſtortis, & quocunq; modo prodigioſis corporibus apud quoſdam maius eſt precium, q̃ ijs quæ nihil ex communis habitus bonis perdiderunt. Atq; etiã qui ſpecie capiuntur, vulſis lęuatiſq;, & inuſtas comas acu comẽtibus, & nõ ſuo colore nitidis, plus eſſe formę putãt, quàm poſſit tribuere incorrupta natura, vt pulchritudo corporis venire videatur ex malis morib⁹. ¶ Nec ſolũ hęc ipſe debebit docere præceptor, ſed frequenter interrogare, & iudicium diſcipulorum experiri. Sic audientibus ſecuritas aberit, nec quæ dicentur perfluent aures, ſimũlque ad id perducẽtur, quod ex hoc quæritur, vt inueniant ipſi & intelligant. Nam quid aliud agimus docendo eos, quàm ne ſemper docẽdi ſint? Hoc diligentiæ genus auſim dicere plus collaturum diſcentibus, quàm omnes omnium artes, quæ iuuant ſine dubio multum, ſed latiore quadam comprehenſione per omnes quidem ſpecies rerum quotidie penè naſcentium ire quî poſſunt. Sicut de re militari, quanquam ſint tradita quædam præcepta communia, magis tamen proderit ſcire, qua ducum quiſque ratio-

ne,in quali loco,tempore,ſit vſus ſapienter,aut cōtra.Nam in omnibus ferè minus valent præcepta,quàm experimenta.An verò declamabit quidem præceptor,vt ſit exemplo ſuis auditoribus? non plus contulerint lecti Cicero ac Demoſthenes, Corrigetur palàm, ſi quid in declamando diſcipulus errauerit? non potentius erit emendare orationem? quinimo etiam iucundius:aliena enim vitia reprehēdi mauult quàm ſua.Nec deerant plura quæ dicerem, ſed neminem hæc vtilitas fugit: atq; vtinam tam non pigeat facere iſtud,quàm nō diſplicebit.

¶Qui primi legendi. Cap.VI.

QVod ſi potuerit obtineri, non ita difficilis ſupererit quæſtio,qui legendi ſint incipientibus.Nam quidam illos minores,quia facilior eorum intellectus videbatur,probauerunt:alij floridius genus, vt ad alenda primarum ætatum ingenia magis accommodatum.Ego optimos quidem,& ſtatim,& ſemper: ſed tamen eorum candidiſſimum quemque, & maxime expolitum velim, vt Liuium *Liuius.* à pueris magis,quàm Saluſtium,& hic hiſtoriæ maioris eſt autor,ad quem tamen intelligendum iam profectu opus eſt.Cicero, *Cicero.* vt mihi quidem videtur, & iucundus incipiētibus quoq; & apertus eſt ſatis, nec prodeſſe tantum ſed etiam amari poteſt:tum(quēadmodum Liuius præcipit) vt quiſque erit Ciceroni ſimillimus.¶Duo autē genera maximè cauēda pueris puto.Vnum,ne quis eos antiquitatis nimius admirator in Gracchorum Catoniſque, & aliorum ſimilium lectione dureſcere velit:fient enim horridi atq; ieiuni. Nam neq; vim eorum adhuc intellectu conſequētur,& elocutione:quæ tum ſine dubio erat optima, ſed noſtris temporibus aliena, contenti (quod eſt peſſimum)ſimiles ſibi magnis viris videbuntur.¶Alterum, quod huic diuerſum eſt,ne recentis huius laſciuiæ floſculis capti,voluptate quadam praua deliniantur,vt prædulce illud genus, ac puerilibus ingenijs hoc gratius, quo propius eſt, adament. ¶Firmis autem iudicijs,iámque extra periculū poſitis ſuaſerim & antiquos legere,ex quibus ſi aſſumatur ſolida, ac virilis ingenij vis deterſo rudis ſeculi ſquallore, tum noſter hic cultus clarius eniteſcet:& nouos, quibus & ipſis multa virtus adeſt.Nec enim nos tarditatis natura damnauit,ſed dicendi mutauimus genus, & vltra nobis quàm oportebat indulſimus:ita non tā ingenio illi nos ſuperauerunt,quàm propoſito. Multa ergo licebit eligere.Sed curandū erit,ne ijs quibus per-

mixta ſunt, inquinentur. Quoſdam verò etiam quos totos imi tari oporteat, & fuiſſe nuper, & nunc eſſe, quídni libenter non conceſſerim modo, verũ etiam contenderim? Sed hi qui ſint, non cuiuſque eſt pronuntiare. Tutius circa priores vel erratur. Ideóque hanc nouorum diſtuli lectionem, ne imitatio iudicium antecederet.

¶De diuiſione. Cap. VII.

De materijs dandis.

FVit etiam in hoc diuerſum præcipientium propoſitũ, quòd eorum quidam materias quas diſcipulis ad dicendum dabant, non cõtenti diuiſione dirigere, latius dicendo proſequebantur: nec ſolum probationibus implebãt, ſed etiam affectibus. Alij, cum primas modo lineas duxiſſent, poſt declamationes quid omiſiſſet quiſque, tractabant: quoſdam vero locos non minore cura quàm cum ad dicẽdum ipſi ſurgerent, excolebant. ¶Vtile vtrunque, & ideo neutrum ab altero ſeparo. Sed ſi facere tantum alterum neceſſe ſit, plus proderit demonſtraſſe rectam protinus viam, quàm reuocare ab errore iam lapſos. Primùm, quia emendationem auribus modo accipiunt, diuiſionem vero ad cogitationem etiam & ſtylum perferunt. Deinde ꝙ libentius præcipientem audiunt, quàm reprehendentem. Si qui vero paulò ſunt viuaciores, in his præſertim moribus, etiam iraſcuntur admoniti, & taciti repugnant. Nec ideo tamen minus vitia apertè coarguenda ſunt. Habenda enim ratio cæterorum, qui recta eſſe, quæ præceptor non emendauerit, credent. ¶Vtraque autem ratio miſcenda eſt, & ita tractãda, vt res ipſæ poſtulabunt. Nanque incipientibus danda erit velut præformata materia ſecundum cuiuſque vires. At cum ſatis compoſuiſſe ſe ad exemplum videbuntur, breuia quædam demonſtranda veſtigia, quæ perſecuti, iam ſuis viribus ſine adminiculo progredi poſſint. Nonnunquam credi ſibi eos oportebit, ne mala cõſuetudine ſemper alienum laborem ſequendi, nihil per ſe conari, & quærere ſciant. Quòd ſi ſatis prudenter dicenda viderint, iam propè conſummata fuerit præcipientis opera. Si quid errauerint, adhuc erunt ad ducem reducẽdi. Cui rei ſimile quiddam facientes aues cernimus, quæ teneris infirmíſque fœtibus cibos ore ſuo collatos partiuntur. At cum viſi ſunt adulti, paululũ egredi nidis, & circũuolare ſedem illam præcedentes ipſæ docent, tum expertas vires libero cœlo, ſuæque ipſorum fiduciæ permittunt.

¶De ediſcendo. Cap. VIII.

ILlud ex conſuetudine mutandũ prorſus exiſtimo in his, de quibus nunc diſſerimus, ætatibus, ne omnia quæ ſcripſerint, ediſcát: & certa(vt moris eſt)die dicant. Quod quidem maximè patres exigũt: atque ita demum ſtudere libe ros ſuos, ſi quamfrequentiſſimè declamauerint, credunt: cum profectus præcipuè diligentia conſtet. Nã vt ſcribere pueros, plurimúmque eſſe in hoc opere, planè velim, ſic ediſcere electos ex orationibus vel hiſtorijs alióve quo genere dignorum ea cura voluminũ locos, multo magis ſuadeam. [Nam etiam exercebitur acrius memoria aliena complectendo quàm ſua: & qui erũt in difficiliore huius generis labore verſati ſine moleſtia, quæ ipſi compoſuerunt, iam familiarius animo ſuo affigent, & aſſueſcent optimis, ſempérque habebũt intra ſe, quod imitentur. Etiam non ſentientes, formam orationis illã, quam mente penitus acceperint, expriment. [Abundabunt autem copia verborum optimorum, & compoſitione ac figuris iam non quæſitis, ſed ſpõte & ex repoſito velut theſauro ſe offerẽtibus. [Accedit his & iucũda in ſermone bene à quoq; dictorum relatio, & in cauſis vtilis. Nã & plus authoritatis afferũt ea quæ non præſentis gratia litis ſunt comparata, & laudem ſępe maiorem, quàm ſi noſtra ſint, conciliant. ¶Aliquando tamen permittendum, quæ ipſi ſcripſerint dicere, vt laboris ſui fructum etiam ex illa, quæ maxime petitur, laude plurimum capiant. [Verum id quoque tum fieri oportebit, cum aliquid commodius elimauerint, vt eo velut præmio ſtudij ſui donẽtur, ac ſe meruiſſe vt dicerent, gaudeant.

¶An ſecundum ſui quiſque ingenij docendus ſit naturam. Cap. IX.

VIrtus præceptoris haberi ſolet, nec immerito, diligenter in ijs quos erudiendos ſuſcepit, notare diſcrimina ingeniorũ, & quo quenque natura maximè ferat. Nam eſt in hoc incredibilis quædam varietas, nec pauciores animorum penè quàm corporũ formæ. Quod intelligi etiã ex ipſis oratoribus poteſt, qui tantum inter ſe diſtant genere dicendi, vt nemo ſit alteri ſimilis: quanuis plurimi ſe ad eorum, quos probabant, imitationem compoſuerint. [Vtile deinde pleriſque viſum eſt, ita quẽq; inſtituere, vt propria naturæ bona, doctrina fouerent, & in id potiſſimũ ingenia quò tenderent, adiuuarentur. Vt ſi quis palæſtrę peritus, cum in aliquod plenum

pueris gymnaſium venerit, expertus eorum omni modo corpus animúmque diſcernat cui quiſque certamini præparandus ſit: ita præceptorem eloquentiæ cum ſagaciter fuerit intuitus cuius ingenium preſſo, limatóque genere dicendi, cuius acri, graui, dulci, aſpero, nitido, vrbano maximè gaudeat, ita ſe cõmodaturum ſingulis, vt in eo quo quiſq; eminet proueha tur, quòd & adiuta cura natura magis eualeſcat: & qui in diuerſa ducatur, nec in ijs quibus minus aptus eſt, ſatis poſſit effi cere, & ea in quæ natus videtur, deſerendo faciat infirmiora.

Ponit ſuam ſententiam.

¶ Quod mihi (libera enim vel cõtra receptas perſuaſiones rationem ſequenti ſententia eſt) in parte verum videtur. Nam proprietates ingeniorum diſpicere prorſus neceſſarium eſt. In his quoque certum ſtudiorum facere delectum nemo diſſuaſerit. Nanque erit alius hiſtoriæ magis idoneus, alius compoſitus ad carmen, alius vtilis ſtudio iuris, vt nonnulli rus fortaſſe mittendi. Sic diſcernet hæc diſcendi magiſter, quomodo palæſtricus ille curſorem faciet aut pugilem, aut luctatorem, aliúdve quid ex ijs quæ ſunt ſacrorum certaminum. ¶ Verum ei qui foro deſtinabitur, non in vnam partem aliquam, ſed in omnia quæ ſunt eius operis, etiam ſiqua difficiliora diſcenti videbuntur, elaborandum eſt. Nam & omnino ſuperuacua erat doctrina, ſi natura ſufficeret. An ſi quis ingenio corruptus ac tumidus (vt pleriq; ſunt) inciderit, in hoc eũ ire patiemur? aridum atque ieiunum non alemus, & quaſi veſtiemus? Nam ſi quædam detrahere neceſſarium eſt, cur non ſit adijcere conceſſum? [Neque ego contra naturam pugno. Non enim deſerendum id bonum, ſi quod ingenitum eſt, exiſtimo, ſed augendum addẽdúmque quod ceſſat. An verò clariſſimus ille præceptor Iſocrates, quem non magis libri bene dixiſſe, quàm diſcipuli bene docuiſſe teſtantur, cum de Ephoro atq; Theopompo ſic iudicaret, vt alteri frenis, alteri calcaribus opus eſſe diceret: aut in illo lentiore tarditatẽ, aut in hoc penè præcipiti concitationem adiuuandam docendo exiſtimauit? cum alterum alterius natura miſcendum arbitraretur. ¶ Imbecillis tamen ingenijs ſanè ſic obſequendum ſit, vt tantum in id quò vocat natura, ducantur. Ita enim quod ſolum poſſunt, melius efficient. Si vero liberalior natura contigerit, & in qua merito ad ſpem oratoris ſimus aggreſſi, nulla dicendi virtus omittenda eſt. Nam licet ſit aliquam in partem pronior, vt neceſſe eſt, cæteris tamen non repugnabit, atque ea cura paria faciet ijs, in

Ephorus & Theopompus diuerſis ingenijs.

quibus eminebit. Sicut ille(ne ab eodem exēplo recedamus) exercendi corpora peritus,non ſi docendum pancratiaſten ſuſceperit,pugno ferire,vel calce tantum,aut nexus modo,atque in his certos aliquos docebit,ſed omnia quæ ſunt eius certaminis.[Erit qui ex ijs aliqua non poſſit?In id maxime quod poterit incūbet.Nam ſunt hæc duo vitāda prorſus:Vnum,ne tentes quod effici non poſſit: Alterum, ne ab eo quod quis optime facit,in aliud, cui minus eſt idoneus, transferas. At ſi fuerit qui docebitur, ille quem adoleſcentes ſenem vidimus, Nicoſtratus,omnibus in eo dicendi partibus ſimiliter vtetur:efficiétque illum,qualis hic fuit,luctando pugnādóque,quorum vtroque certamine iiſdem diebus coronabatur, inuictum. Et quanto id magis oratoris futuri magiſtro prouidendum erit? Non enim ſatis eſt dicere preſſe tātum,aut ſubtiliter,aut aſpere,non magis quàm phonaſco acutis tantum, aut medijs, aut grauibus ſonis, aut horum etiam particulis excellere. Nam ſicut cithara,ita oratio perfecta nō eſt,niſi ab imo ad ſummum omnibus intenta neruis conſentiat. *Pācratiaſtes*

¶De officio diſcipulorum. Cap.X.

PLura de officijs docētium locutus,diſcipulos id vnum interim moneo,vt præceptores ſuos non minus quàm ipſa ſtudia ament:& parentes eſſe,non quidem corporum,ſed mentium credāt. Multum hæc pietas confert ſtudio. Nam ita,& libenter audient, & dictis credent, & eſſe ſimiles concupiſcent, in ipſos denique cœtus ſcholarum læti, & alacres conuenient: emendati non iraſcentur,laudati gaudebūt: vt ſint chariſſimi,ſtudio merebūtur.Nam vt illorum officium eſt docere, ſic horum præbere dociles. Alioqui neutrum ſine altero ſufficiet.Et ſicut hominis ortus ex vtroque gignentium confertur,& fruſtra ſparſeris ſemina, niſi illa præmollitus fouerit ſulcus,ita eloquentia coaleſcere nequit, niſi ſociata tradentis,accipientiſque concordia.

¶De vtilitate & ratione declamandi. Cap.XI.

IN his primis operib⁹,quæ non ipſa parua ſunt,ſed maiorum quaſi mēbra atq; partes,bene inſtituto,ac ſatis exercitato,iam ferè tempus appetet aggrediēdi ſuaſorias iudicialéſque materias:quarum antequam viam ingrediar,pauca mihi de ipſa declamandi ratione dicēda ſunt,quæ quidem vt ex omnibus nouiſſimè inuēta,ita & multo eſt vtiliſſima.Nā

& cuncta illa, de quibus diximus, in ſe ferè cõtinet, & veritati proximam imaginem reddit. Ideóque ita eſt celebrata, vt pleriſq; videretur ad formãdam eloquentiam vel ſola ſufficere. Neque enim virtus vlla perpetuæ duntaxat orationis reperiri poteſt, quæ non ſit cum hac dicendi meditatione communis. Eò quidem res iſta culpa docentiũ recidit, vt inter præcipuas quæ corrumperent eloquẽtiam cauſas licentia atque inſcitia declamantium fuerit. Sed eo quod natura bonum eſt, bene vti licet. Sint ergo & ipſæ materiæ, quæ fingentur, quamſimillimæ veritati. Et declamatio inquantum maximè poteſt, imitetur eas actiones in quarum exercitationem reperta eſt. Nam magos, & peſtilentiam, & reſponſa, & ſæuiores tragicis nouercas, aliáque magis adhuc fabuloſa, fruſtra inter ſponſiones & interdicta quæremus. Quid ergo? Nunquam hæc ſupra fidem & poetica (vt verè dixerim) themata iuuenibus pertractare permittemus? vt expatientur, & gaudeant materia, & quaſi in corpus eant? Erit optimum. Sed certè ſint grandia & tumida: non ſtulta etiam, & acrioribus oculis intuenti ridicula: ac ſi iam cedendum eſt, impleat ſe declamator aliquando, dum ſciat, vt quadrupedes cum viridi pabulo diſtẽtæ ſunt, ſanguinis detractione curantur, & ſic ad cibos viribus conſeruandis idoneos redeunt, ita ſibi quoque tenuãdos adipes, & quicquid humoris corrupti contraxerit emittendum, ſi eſſe ſanus ac robuſtus volet. Alioqui tumor ille inanis primo cuiúſque veri operis conatu deprehendetur. [Totum autem declamandi opus, qui diuerſum omnino à forenſibus cauſis exiſtimant, ij profecto, ne rationem quidem, qua iſta exercitatio inuenta ſit peruident. Nam ſi foro non præparat, aut ſcenicæ oſtentationi, aut furioſæ vociferationi ſimillimum eſt. Quid enim attinet iudicem præparare, qui nullus eſt? narrare, quod omnes ſciant falſum? probationes adhibere cauſæ, de qua nemo ſit pronuntiaturus? Et hæc quidem otioſa tantum. [Affici vero, & ira vel luctu permouere, cuius eſt ludibrij, niſi quibuſdam pugnæ ſimulacris ad verum diſcrimen, aciémque iuſtam conſueſcimus? [Nihil ergo inter forenſe genus dicendi, atque hoc declamatoriũ intererit? Si profectus gratia dicimus, nihil. Vtinámq; adijci ad conſuetudinẽ poſſet, vt nominibus vteremur, & perplexè magis, & longioris aliquãdo actus cõtrouerſiæ fingerentur, & verba in vſu quotidiano poſita minus timeremus, & iocos inſerere moris eſſet: quæ nos quamlibet per

Materiæ declamationum ſint veriſimiles.

Poetica themata quatenus tractãda

alia in ſcholis exercitati ſimus, tyrones in foro inueniunt.[Si vero in oſtentationē comparetur declamatio, ſanè paulum aliquid inclinare ad voluptatē audientiū debemus. Nam & in ijs actionib⁹, quę in aliqua ſine dubio veritate verſantur, ſed ſunt ad popularem aptatæ delectationem, quales legimus Panegyricos, totúmque hoc demonſtratiuum genus, permittitur adhibere plus cultus, omnémq; artem, quæ latere plerūque in iudicijs debet, non cōfiteri modo, ſed oſtentare etiam hominibus in hoc aduocatis. ❡Quare declamatio, quoniā eſt iudiciorum conſiliorūmq; imago, ſimilis eſſe debet veritati: quoniam autem aliquid in ſe habet ἐπιδεικτικὸν, nōnihil ſibi nitoris aſſumere, quod faciunt actores comici: qui nec ita prorſus, vt nos vulgo loquimur, pronuntiant, quod eſſet ſine arte: nec tamen procul à natura recedunt, quo vitio periret imitatio, ſed morem communis huius ſermonis, decore quodam ſcenico exornant. Sic quoque aliqua nos incommoda ex ijs quas finxerimus materijs, conſequētur: in eo præcipuè, quòd multa in his relinquuntur incerta, quæ ſumimus (vt videtur:) ætates, facultates, liberi, parentes, vrbium ipſarum vires, iura, mores, alia his ſimilia. Quin aliquando etiam argumenta ex ipſis poſitionum vitijs ducimus. Sed hæc ſuo quæque loco. quamuis enim omne propoſitum operis à nobis deſtinati eò ſpectet, vt orator inſtituatur, tamē ne quid ſtudioſi requirant, etiam ſi quid erit quod ad ſcholas pertineat proprie, in tranſitu non omittemus.

Abſoluit qualis declamatio eſſe debeat.

❡An artis neceſſaria cognitio ſit. Cap. XII.

IAm hinc ergo nobis inchoanda eſt ea pars artis, ex qua capere initium ſolent, qui priora omiſerunt: quanquam video quoſdam in ipſo ſtatim limine obſtaturos mihi, qui nihil egere huiuſmodi præceptis eloquentiam putent, ſed natura ſua, & vulgari modo, & ſcholarum exercitatione contenti, rideant etiam diligentiam noſtram: exemplo quoque magni nominis profeſſorum, quorum aliquis (vt opinor) interrogatus quid eſſet ſchema & noema, neſcire ſe quidem, ſed ſi ad rem pertineret, eſſe in ſua declamatione reſpondit. Alius percontanti Theodoreus an Appollodoreus eſſet, ego, inquit, parmularius ſum. Nec ſanè potuit vrbanius ex confeſſione inſcitiæ ſuæ elabi. ❡Porrò ij, quia & beneficio ingenij præſtantes ſunt habiti, & multa etiam memoria digna exclamauerūt, plurimos habent ſimiles negligentiæ ſuæ, pauciſſimos naturæ.

Igitur & impetu dicere ſe, & viribus vti gloriantur. Nec enim opus eſſe probatione, aut diſpoſitione in rebus fictis: ſed cuius rei gratia plenum ſit auditorium, ſententijs grandi-
popuſo. bus, quarum optima quęque à *periculo petatur. Quinetiam in cogitando nulla ratione adhibita, aut tectum intuentes, magnum aliquid quod vltro ſe offerat, pluribus ſæpe diebus expectantes: aut murmure incerto, velut claſſico inſtincti, concitatiſſimum corporis motum non enuntiandis, ſed quærendis verbis accommodant. ¶Nonnulli certa ſibi initia priuſquam ſenſum inuenerint, deſtinant, quibus aliquid diſerti ſubiungendum ſit: eáque diu ſecum ipſi claréque meditati, deſperata connectendi facultate deſerunt, & ad alia deinceps, atque inde alia non minus communia, atque nota diuertunt. ¶Qui plurimum videntur habere rationis, non in cauſas tamen laborem ſuum, ſed in locos intendunt: atque in ijs non corpori proſpiciunt, ſed abrupta quædam, vt forte ad manum venere, iaculantur. Vnde fit vt diſſoluta & ex diuerſis congeſta oratio cohærere non poſſit: ſimilíſque ſit commentarijs puerorum, in quos ea quæ alijs declamantibus laudata ſunt regerunt: Magnas tamen ſententias & res bonas (ita enim gloriari ſolent) elidunt. Nam & barbari & ſerui: &, ſi hoc ſat eſt, nulla eſt ratio dicendi.

¶Quare inerudici ingenioſiores vulgo habeantur. Cap. XIII.

NE hoc quidem negauerim, ſequi plerumque hanc opinionem, vt fortius dicere videâtur indocti. Primum, vitio male iudicantium: qui maiorem habere vim credunt ea quæ non habent artem, vt effringere quàm aperire, rumpere quàm ſoluere, trahere quàm ducere putant robuſtius. Nam & gladiator qui armorum inſcius in rixam ruit, & luctator qui totius corporis nixu in id quod ſemel inuaſit, incumbit, fortior ab his vocatur: cum interim & hic frequenter ſuis viribus ipſe proſternitur, & illius vehementes impetus excipit aduerſarij mollis articulus. [Sed ſunt in hac parte, quæ imperitos etiam naturaliter fallant. Nam & diuiſio, cum plurimum valeat in cauſis, ſpeciem virium minuit, & rudia politis maiora, & ſparſa compoſitis numeroſiora creduntur. Eſt præterea quædam virtutum vitiorúmque vicinia, qua maledicus pro libero, temerarius pro forti, effuſus pro copioſo accipitur. [Maledicit autem ineruditus apertius & ſæpius,

vel cum periculo ſuſcepti litigatoris, frequenter etiam ſuo. Affert & iſta res opinionem, quia libentiſſime homines audiunt ea quæ ipſi dicere voluiſſent. Illud quoque alterum quod eſt in elocutione ipſa periculum, minus vitat, conatúrque perdite. Inde euenit nonnunquam, vt aliquid grande inueniat qui ſemper quærit quod nimium eſt: verum & raro euenit, & cætera vitia non penſat. [Propter hoc quoque interdum videntur indocti copiam habere maiorem, quòd dicunt omnia: doctis eſt & electio, & modus. [His accedit, quòd à cura docendi quod intenderint, recedunt. Itaque illud quæſtionum, & argumentorum apud corrupta iudicia frigus euitant, nihílque aliud, quàm quo vel prauis voluptatibus aures aſſiſtētium permulceant, quærunt. [Sentētiæ quoque ipſæ, quas ſolas petunt, magis eminēt, cum omnia circa illas ſordida & abiecta ſunt: vt lumina non inter vmbras (quēadmodum Cicero dicit) ſed planè in tenebris clariora ſunt. Itaque ingenioſi vocentur, vt libet, dum tamen conſtet, contumelioſe ſic laudari diſertum. [Nihilominus confitendum eſt, etiam detrahere doctrinam aliquid, vt limam rudibus, & cotes hebetibus, & vino vetuſtatem, ſed vitia detrahit: atq; eo ſolo minus eſt quod literæ perpolierunt, quo melius. [Verum hi pronuntiatione quoque famam dicendi fortius quærunt. Nam & clamant vbique, & omnia leuata (vt ipſi vocant) manu emugiunt, multo diſcurſu, anhelitu, iactatione, geſtu, motu capitis furētes. Iam collidere manus, terræ pedem incutere, femur, pectus, frontem cædere, mirè ad pullatū circulū facit: cum ille eruditus, vt in oratione multa ſummittere, variare, diſponere, ita etiam in pronūtiando ſuum cuique eorum quæ dicet, colori accōmodare actum ſciat: & ſi quid ſit perpetua obſeruatione dignum, modeſtus, & eſſe, & videri malit. At illi hanc vim appellant, quæ eſt potius violentia. Cum interim non actores modo aliquos inuenias, ſed (quod eſt turpius) præceptores etiam, qui breuē dicendi exercitationem conſecuti, omiſſa ratione, vt tulit impetus, paſſim tumultuentur: eóſq;, qui plus honoris literis tribuerūt, ineptos & ieiunos, & trepidos, & infirmos, vt quodq; verbum contumelioſiſſimū occurrit, appellent. ¶ Verum illis quidem gratulemur, ſine labore, ſine ratione, ſine diſciplina diſertis. Nos quādo & præcipiendi munus iāpridem deprecati ſumus, & in foro quoque dicendi, quia honeſtiſſimum finem putabamus, deſinere dum deſideraremur, inquirendo, ſcribendóque

talia conſolemur otium noſtrum,quæ futura vſui bonæ mentis iuuenibus arbitramur,nobis certe ſunt voluptati.

¶Quis modus in arte. Cap.XIIII.

NEmo autem à me exigat id præceptorum genus,quod eſt à pleriſque ſcriptoribus artium traditum, vt quaſi quaſdam leges immutabili neceſſitate cõſcriptas ſtudioſis dicendi feram:vtique procemium,& id quale:proxima huic narratio,quæ lex deinde narrandi:propoſitio poſt hanc, vel(vt quibuſdam placuit)excurſio:tum certus ordo quæſtionum,cæteráque:quæ velut ſi aliter facere fas non ſit,quidam tanquam iuſſi ſequuntur. Erat enim rhetorice res prorſus facilis ac parua,ſi vno & breui præſcripto contineretur Sed mutantur pleraque cauſis,temporibus,neceſſitate,occaſione. Atque ideo res in oratore præcipua cõſilium eſt,quia variè,& ad rerum momenta conuertitur. Quid enim ſi præcipias imperatori quoties aciem inſtruet, vt dirigat frontẽ,cornua vtrinque promoueat, equites pro cornibus locet? Erit hæc quidem rectiſſima fortaſſe ratio, quoties licebit: ſed mutabitur natura loci, ſi mons occurret, ſi flumen obſtabit, ſi collibus, ſyluis,aliáve aſperitate aliqua prohibebitur. Mutabit hoſtium genus, mutabit præſentis conditio diſcriminis: nunc acie directa,nunc cuneis,nunc auxilijs,nunc legione pugnabitur:nonnunquam terga etiam dediſſe ſimulata fuga proderit.Ita procemium neceſſarium an ſuperuacaneum,breue an longius,ad iudicem omni ſermone directo, an aliquando auerſo per aliquam figuram dicendum ſit: conſtricta, an latius fuſa narratio,cõtinua an diuiſa,recta an ordine permutato,cauſæ docebunt.Itémque de quæſtionũ ordine,cum in eadem controuerſia aliud alij parti prius quæri frequenter expediat.Neq; enim rogationibus,plebíſve ſcitis ſancta ſunt iſta præcepta:ſed hoc quicquid eſt,vtilitas excogitauit. ¶Non negabo autẽ ſic vtile eſſe plerunque,alioqui nec ſcriberem,verũ ſi eadem illa nobis aliud ſuadebit vtilitas,hanc, relictis magiſtrorum authoritatibus,ſequemur.Equidem id maximè præcipiam,ac repetens iterúmque iterúmque monebo:Res duas in omni actu ſpectet orator,quid deceat,quid expediat. Expedit autẽ ſæpe mutare ex illo conſtituto traditóque ordine aliqua,& interim decet, vt in ſtatuis atq; picturis videmus variari habitus, vultus,ſtat⁹. Nã recti quidẽ corporis vel minima gratia eſt.Neq; enim aduerſa ſit facies, & demiſſa brachia,& iũcti pedes,& à ſummis

Duo in omni actu ſpectanda eſſe, quid deceat & quid expediat.

ad ima rigens opus. Flexus ille, & vt ſic dixerim, motus, dat actum quendam effictis. Ideo nec ad vnum modum formatæ manus, & in vultu mille ſpecies. Curſum habent quædam & impetum, ſedent alia vel incũbunt, nuda hæc, illa velata ſunt, quædã mixta ex vtroq;. Quid tam diſtortũ & elaboratũ quàm ille diſcobolos Myronis? Si quis tamen vt parum rectum improbet opus, nõne ab intellectu artis abfuerit? in qua vel præcipuè laudabilis eſt illa ipſa nouitas, ac difficultas. Quam quidem gratiam & delectationẽ afferunt figuræ, quæque in ſenſibus, quæque in verbis ſunt. Mutant enim aliquid à recto, atq; hanc præ ſe virtutem ferunt, quòd à conſuetudine vulgari receſſerunt. [Habet in pictura ſpeciem tota facies, Appelles tamen imaginem Antigoni latere tantum altero oſtendit, vt amiſſi oculi deformitas lateret. Quid? non in oratione operienda ſunt quædam, ſiue oſtendi nõ debent, ſiue exprimi pro dignitate nõ poſſunt? vt fecit Timantes (vt opinor) Cithnius in ea tabula, qua Coloten Teium vicit. Nã cum in Iphigeniæ immolatione pinxiſſet triſtem Chalcantẽ, triſtiorẽ Vlyſſem, addidiſſet Menelao quem ſummũ poterat ars efficere mœrorem, conſumptis affectibus, nõ reperiens quo dignè modo patris vultum poſſet exprimere, velauit eius caput, & ſuo cuique animo dedit æſtimandum. Nónne huic eſt illud ſimile Salluſtianum? Nam de Carthagine tacere ſatius puto, q̃ parum dicere. ¶ Propter quæ mihi ſemper moris fuit, quamminimũ alligare me ad præcepta, quæ καθολικὰ vocant, id eſt (vt dicamus quomodo poſſumus) vniuerſalia, vel perpetualia. Raro enim reperitur hoc genus, vt non labefactari parte aliqua, & ſubrui poſſit. Sed de his plenius ſuo quicq; loco tractabimus. Interim nolo ſe iuuenes ſatis inſtructos, ſi quem ex his, qui breues plerũque circumferuntur, artis libellum edidicerint, & velut decretis technicorum, tutos putent. Multo labore, aſſiduo ſtudio, varia exercitatione, pluribus experimentis, altiſſima prudentia, præſentiſſimo conſilio conſtat ars dicendi. Sed adiuuatur his quoque, ſi tamen rectam viam, non vnam orbitam monſtrent: à qua declinare qui crediderit nefas, patiatur neceſſe eſt illam per funes ingredientium tarditatem. Itaque & ſtratũ militari labore iter ſæpe deſerimus cõpendio ducti, & ſi rectum limitem rupti torrentibus pontes inciderint, circuire cogemur: & ſi ianua tenebitur incendio, per parietem exibimus. Latè fuſum opus eſt, & multiplex, & propè quotidie

Rem declarat ſimilitudinibus, ex ſtatuaria & pictura.

Antigonus Appellis.

Timantes.

In Iugurtha

Catholicis præceptis nõ ſemper inſiſtendũ ſicut neq; ars per ſe vbique eſt ſatis.

nouum, & de quo nunquam dicta erunt omnia. Quæ ſunt tamen tradita, quid ex his optimum, & ſi qua mutari, adijci, detrahi, melius videbitur, dicere experiar.

¶ Rhetorices etymon, & totius operis diuiſio. Cap. X V.

RHetoricen in Latinũ transferentes, tum oratoriam, tum oratricem nominauerũt. Quos equidẽ non fraudauerim debita laude, quòd copiã Romani ſermonis augere tentauerũt. Sed non omnia nos ducentes ex Græco ſequuntur, ſicut ne illos quidẽ, quoties ſuis vtique verbis ſignare noſtra voluerũt: & hæc interpretatio nõ minus dura eſt, quàm illa * Plauti eſſentia, atque entia, ſed ne propria quidẽ. Nam oratoria ſic effertur vt elocutoria, oratrix vt elocutrix. Illa autẽ de qua loquimur rhetorice talis eſt, qualis eloquẽtia. Nec dubie apud Græcos quoque duplicem intellectũ habet. Námq; vno modo ſit appoſitum ars rhetorica, vt nauis piratica: altero nomen rei, qualis eſt philoſophia, amicitia. Nos ipſam nunc volumus ſignificare ſubſtantiam, vt grammatice literatura eſt non literatrix, quemadmodũ oratrix, nec literatoria quemadmodum oratoria. Verum in rhetorice non ſic. Ne pugnemus igitur cũ præſertim plurimis alioqui Græcis ſit vtendum. Nam certè phyſicos, muſicos, & geometras dicam, ne vim afferã ijs nominibus, indecora in latinum ſermonẽ mutatione. Denique cum M. Tullius etiam ipſis librorum, quos de hac re primũ ſcripſerat, titulis græco nomine vtatur, profecto non eſt verendum, ne temerè videamur oratori maximo de nomine artis ſuæ crediddiſſe. ¶ Igitur rhetorice (iam enim ſine metu cauillationis vtemur hac appellatione) ſic, vt opinor, optime diuidetur, vt de arte, de artifice, de opere dicamus. [Ars erit, qua diſciplina percipi debet: ea eſt, bene dicendi ſcientia. [Artifex, qui percipit hanc artem, id eſt, orator, cuius eſt ſumma, bene dicere. [Opus, quod efficitur ab artifice, id eſt, bona oratio. Hæc omnia rurſus diducuntur in ſpecies. Sed illa ſequentia ſuo loco, nunc quæ de prima parte tractanda ſunt, ordiar.

Flauij eſſentia & entia.

Rhetorices diuiſio.

¶ Quid ſit rhetorice, & quis eius finis. Cap. X V I.

ANte omnia quid ſit rhetorice: quæ finitur quidem varie, ſed quæſtionem habet duplicem: aut enim de qualitate ipſius rei, aut de cõprehenſione verborũ diſſenſio eſt. Prima ac præcipua opinionũ circa hoc differẽtia, quòd alij malos quoq; viros poſſe oratores dici putant, alij (quorũ

nos ſententiæ accedimus) nomen hoc, artémq;, de qua loquimur, bonis demum tribui volũt. ¶Eorum autem, qui dicendi facultatẽ à maiore, ac magis expetenda vitæ laude ſecernũt, quidam rhetoricen vim tantum, quidam ſcientiã, ſed nõ virtutem, quidam vſum, quidam artem quidem, ſed à ſcientia, & virtute diſiunctam, quidã etiam prauitatem quandam artis, id eſt, κακοτεχνίαν nominauerunt. [Hi ferè aut in perſuadendo, aut in dicendo apposite ad perſuadendum, poſitum orandi munus ſunt arbitrati. id enim fieri poteſt ab eo quoque, qui vir bonus non ſit. Eſt igitur frequentiſſimus finis Rhetorices vis perſuadendi. Quod ego vim appello, plerique poteſtatem, nonnulli facultatem vocant: quæ res ne quid afferat ambiguitatis, vim dico τὴν δύναμιν. Hæc opinio originem ab Iſocrate (ſi tamen re vera ars, quæ circumfertur, eius eſt) duxit. Qui cum longe ſit à voluntate infamantium oratoris officia, finem artis temerè comprehendit, dicens eſſe rhetoricen perſuadendi opificem, id eſt, πειθοῦς δημιουργόν. Neq; enim mihi permiſerim eadem vti declinatione, qua Ennius M. Cethegum Suadai medullam vocat. [Apud Platonem quoque Gorgias in libro, qui nomine eius inſcriptus eſt, idem ferè dicit: ſed hanc Plato illius opinionem vult accipi, non ſuam. [Cicero pluribus locis ſcripſit, oratoris officium eſſe, dicere appoſitè ad perſuadendum. In Rhetoricis etiam, quos ſine dubio ipſe non probat, finem facit perſuadere. Verum & pecunia perſuadet, & gratia, & authoritas dicẽtis, & dignitas, poſtremo aſpectus etiã ipſe ſine voce, quo vel recordatio meritorum cuiuſq;, vel facies aliqua miſerabilis, vel formæ pulchritudo ſententiam dictat. Nam & M. Aquilium defendens Antonius cũ ſciſſa veſte cicatrices, quas is pro patria pectore aduerſo ſuſcepiſſet, oſtendit, non orationis habuit fiduciam, ſed oculis Populi Romani attulit vim: quẽ illo ipſo aſpectu maximè motũ in hoc vt abſolueret reum, creditum eſt. Seruium quidem Galbam miſeratione ſola, qua non ſuos modo liberos paruulos in concionem produxerat, ſed Galli etiam Sulpitij filium ſuis ipſe manibus circũtulerat, elapſum eſſe cum aliorum monumentis, tum Catonis oratione teſtatum eſt. Et Phrynen non Hyperidis actione quãquam admirabili, ſed cõſpectu corporis, quod illa ſpecioſiſſimũ alioqui diducta nudauerat tunica, putant periculo liberatã. Quæ ſi omnia perſuadent, non eſt hic, de quo locuti ſumus, idoneus finis. [Ideóque

Refert varias opiniones.

Rhetorice vis perſuadendi.

De Orat. 1.

diligẽtiores ſunt viſi ſibi, qui cũ de Rhetorice idem ſentirent, exiſtimarunt eam, vim dicendo perſuadendi. Quem finem Gorgias in eodem de quo ſupra diximus, libro, velut coactus à Socrate facit. [A quo non diſſentit Theodectes, ſiue ipſius id opus eſt, quod de rhetorice nomine eius inſcribitur: ſiue, vt creditum eſt, Ariſtotelis. in quo eſt, finẽ eſſe rhetorices, ducere homines dicendo in id, quod actor velit. Sed ne hoc quidem ſatis eſt comprehenſum. Perſuadent enim dicendo, vel ducunt in id quod volunt, alij quoq;, vt meretrices, adulatores, corruptores. At contrà non perſuadet ſemper orator, vt interim non ſit proprius hic finis eius, interim ſit cõmunis cum ijs, qui ab oratore procul abſunt. [Atqui non multum ab hoc fine abeſt Appollodorus, dicens iudicialis orationis primum & ſuper omnia eſſe, perſuadere iudici, & ſententiã eius ducere in id quod velit. Nam & ipſe oratorẽ fortunæ ſubijcit, vt ſi non perſuaſerit, nomen ſuum retinere non poſſit. [Quidam receſſerunt ab euentu, ſicut Ariſtoles, qui dicit, Rhetorice eſt vis inueniendi omnia in oratione perſuadibilia. Qui finis & illud vitium, de quo ſupra diximus, habet: & inſuper, quòd nihil niſi inuentionem complectitur, quæ ſine elocutione non eſt oratio. [Hermagoræ, qui finem eius eſſe ait perſuadibiliter dicere, & alijs, qui eandem ſententiam non ijſdem tamen verbis explicant, ac finem eſſe demonſtrant, dicere quæ oporteat omnia ad perſuadendũ, ſatis reſponſum eſt, cum perſuadere non tantum oratoris eſſe conuicimus. [Addita ſunt his alia variè. Quidam enim circa res omnes, quidam circa ciuiles modo verſari Rhetoricen putauerunt, quorum verius vtrũ ſit, in eo loco, qui huius quæſtionis proprius eſt, dicã. [Omnia ſubieciſſe oratori videtur Ariſtoteles, cum dixit vim eſſe dicendi, quid in quaq; re poſſit eſſe perſuadibile. [Et Patrocles, qui non quidẽ adijcit in quaque re, ſed nihil excipiendo idem oſtẽdit, vim enim vocat inueniẽdi, quod ſit in oratione perſuadibile, qui fines & ipſi ſolam cõplectuntur inuentionẽ. [Quod vitium fugiens Theodorus, vim putat inueniendi, & eloquendi cum ornatu credibilia in omni oratione. Sed cum eodem modo credibilia, quo perſuadibilia etiã non orator inueniat, adijciendo in omni oratione, magis quàm ſuperiores cõcedit ſcelera quoque perſuadentibus, pulcherrimæ rei nomen. [Gorgias apud Platonem, perſuadendi ſe artificẽ in iudicijs & alijs cœtibus eſſe ait, de iuſtis quoque & iniuſtis tractare, cui

Socrates perſuadendi non docendi cõcedit facultatẽ. ¶Qui vero non omnia ſubijciebant oratori,ſolicitius ac verboſius, vt neceſſe erat,adhibuerunt diſcrimina:quorum fuit Ariſton Critolai Peripatetici diſcipulus,cuius hic finis eſt,ſcientia videndi, & agendi in quæſtionibus ciuilibus per orationem popularis perſuaſionis. Hic ſcientiam, quia Peripateticus eſt, non,vt Stoici,virtutis loco ponit:popularem autem comprehendendo perſuaſionem,etiam cõtumelioſus eſt aduerſus artem orandi, quam nihil putat doctis perſuaſuram. Illud de omnibus, qui circa ciuiles demum quæſtiones oratorem iudicant verſari, dictũ ſit, excludi ab his plurima oratoris officia, illã certè laudatiuam totã, quæ eſt rhetorices pars tertia. *Rhetorice: ſcientia.*

¶Cautius Theodorus Gadaræus,vt iam ad eos veniamus qui artem quidẽ eſſe eam,ſed non virtutem,putauerunt.Ita enim dicit(vt ipſis eorum verbis vtar, qui hoc ex græco tranſtulerunt) Ars inuentrix & iudicatrix & enunciatrix decente ornatu ſecundum mentionẽ eius quod in quoque poteſt ſumi perſuadibile in materia ciuili.¶Itémque Cornelius Celſus,qui finẽ Rhetorices ait, dicere perſuadibiliter in dubia vel ciuili materia. ¶Quibus ſunt non diſſimiles, qui ab alijs traduntur, qualis eſt & ille,Vis vidẽdi & eloquẽdi de rebus ciuilibus ſubiectis ſibi,cum quadã perſuaſione,& quodã decenti corporis habitu,& eorũ,quæ dicet, pronunciatione. Mille alia,ſed aut eadem,aut ex iiſdem compoſita:quibus item cum de materia Rhetorices dicendum erit, reſpondebimus. *Rhetorice ars.*

¶Quidam eam neque vim, neque ſcientiam, neque artem putauerunt. Sed Critolaus vſum dicendi : nam hoc τριβὴ ſignificat. Athenæus fallendi artem. Plerique autem dum pauca ex Gorgia Platonis,à prioribus imperitè excerpta,legere contenti, neque hoc totum,neq; alia eius volumina euoluunt,in maximum errorẽ inciderunt: credũntque eum in hac eſſe opinione, vt Rhetoricen non artem, ſed peritiam quandam gratiæ ac voluptatis exiſtimet, & alio loco ciuilitatis particulæ ſimulacrũ, & quartam partem adulationis: quòd duas partes ciuilitatis corpori aſſignet, medicinam & quam interpretantur exercitatricem: duas animo, legalem atque iuſtitiam. Adulationem autẽ medicinæ,vocet coquorum artificium : & exercitatricis mangonum, qui colorem fuco, & verum robur inani ſagina mentiantur: legalis, cauillatricem: iuſtitiæ,Rhetoricen.Quæ omnia ſunt quidem ſcripta in hoc libro, dictáque à Socrate, cu- *Rhetorice vſus dicẽdi.* *Rhetorice κακοτεχνία falſo ex Platone.*

ius perſona videtur Plato ſignificare quid ſentiat. Sed alij ſũt eius ſermones ad coarguendos qui contrà diſputant cõpoſiti, quos ἐλεγκτικοὺς vocãt: alij ad præcipiendũ, qui δογματικοὶ appellantur. Socrates autẽ, ſeu Plato eam quidẽ, quæ tũ exercebatur Rhetoricẽ, talẽ putauit: nã & dicit his verbis ὅπερ τὸν ῥήτορα, ὃν ὑμεῖς πολιτεύεσθε. Nõ autẽ verã & honeſtã intelligit. Itaq; diſputatio illa cõtra Gorgiã ita claudit̃, οὐκοῦν ἀνάγκη τὸν ῥητορικὸν δίκαιον εἶναι, τὸν δὲ δίκαιον βούλεσθαι δίκαια πράττειν. Ad quod ille quidẽ conticeſcit, ſed ſermonẽ ſuſcipit Polus iuuenili calore incõſideratior, cõtra quẽ illa de ſimulacro & adulatiõe dicũtur. Tũ Callicles adhuc cõcitatior, qui tamẽ ad hanc perducitur clauſulã, τὸν μέλλοντα ὀρθῶς ῥητορικὸν ἔσεσθαι, δίκαιον ἄρα δεῖ εἶναι, καὶ ἐπιστήμονα τῶν δικαίων. Vt appareat Platoni nõ Rhetoricen videri malũ, ſed eã verã niſi iuſto ac bono nõ cõtingere. Adhuc autẽ in Phædro manifeſtius facit hãc artẽ cõſũmari citra iuſtitiæ quoq; ſcientiã nõ poſſe: cui opinioni nos quoq; accedim⁹. An aliter defenſionẽ Socratis & eorũ q ꝑ patria ceciderãt, laudẽ ſcripſiſſet? q̃ certè ſũt oratoris opera. Sed in illud hominũ gen⁹, quod facultate dicẽdi malè vtebat̃ inuect⁹ eſt. Nã & Socrates inhoneſtã ſibi credidit orationem, quã ei Lyſias reo cõpoſuerat: & tum maximè ſcribere litigatoribus quæ illi ꝑ ſe ipſi dicerẽt, erat moris: atq; ita iuri, quo nõ licebat ꝑ altero agere, fraus adhibebatur. Doctores quoq; eius artis parũ idonei Platoni videbãtur qui rhetoricẽ à iuſtitia ſepararẽt, & veris credibilia præferrẽt. Nã id quoq; dicit in Phædro. [Cõſenſiſſe autẽ illis ſuperioribus videri poteſt etiã Cornelius Celſus: cuius hæc verba ſunt, Orator ſimile tantũ veri petit. Deinde paulò pòſt, Nõ enim bona cõſcientia, ſed victoria litigantis eſt præmium. Quæ ſi vera eſſent, peſſimorũ hominũ foret, hæc tam pernicioſa nocentiſſimis moribus dare inſtrumenta, & nequitiã præceptis adiuuare. Sed illi rationẽ opinionis ſuæ viderint. ❡ Nos autem ingreſſi formare perfectũ oratorem, quem in primis eſſe bonum virum volumus, ad eos, qui de hoc opere melius ſentiunt, reuertamur. Rhetoricen autem quidã eandem ciuilitatem eſſe iudicauerunt.

Quid ſit rhetorice ſecundum veras opiniones.

Cicero ſcientiæ ciuilis partẽ vocat, ciuilis autẽ ſcientia idem quod ſapientia eſt. Quidã etiam philoſophiæ, quorum eſt Iſocrates. Huic eius ſubſtantiæ maximè conuenit finitio, rhetoricen eſſe benè dicendi ſcientiã. Nam & oratiõis oẽs virtutes ſimul cõplectitur, & ꝑtinus mores etiã oratoris, cũ benè dicere nõ poſſit, niſi vir bon⁹. Idẽ valet Chryſippi finis ille ductus à Cleãthe, ſciẽtia rectè dicẽdi. Sũt plures

eiuſdẽ,ſed ad alias quæſtiões magis ꝑtinent.Idẽ ſentiret finis
hoc modo cõprehẽſus,ꝑſuadere quod oporteat,niſi ꝙ artẽ ad
exitũ alligat.At bene Areus,dicere ſecundũ virtutẽ orationis.
Excludũt à rhetorice malos, & illi q ſcientiã ciuiliũ officiorũ
eã putauerũt,ſi ſciẽtiã virtutẽ iudicãt:ſed anguſte intráq; ciui
les q̃ſtiones coercẽt. Albutius nõ obſcurus ꝓfeſſor atq; author
ſciẽtiã bene dicẽdi eſſe cõſentit: ſed exceptióibꝰ peccat, adij-
ciẽdo circa ciuiles quæſtiões,& credibiliter, quarũ iam vtriq;
reſpõſũ eſt.Probabilis & illi volũtatis,q recte ſẽtire,& dicere,
rhetorices finẽ putauerũt.[Hi ſũt ferè fines maxime illuſtres,
& de quibꝰ p̃cipue diſputat̃. Nã oẽs quidẽ ꝑſequi, nec attinet
nec poſſũ:cũ prauũ quoddã(vt arbitror)ſtudiũ circa ſcriptores
artiũ extiterit,nihil ijſdẽ verbis q̃ prior aliqs occupaſſet,finiẽ-
di,q̃ ambitio ꝓcul aberit à me.[Dicã eñ nõ vtriq; q̃ inuenero,
ſed q̃ placebũt: ſicut hoc,Rhetoricen eſſe benè dicẽdi ſciẽtiã,
cũ reperto quod eſt optimũ,q quærit aliud,peius velit. His ap-
probatis,ſimul manifeſtũ eſt illud quoq;,quẽ finẽ, qd ſummũ
& vltimũ habeat, quod τέλος dicit̃, ad quod omnis ars tendit.
Nã ſi eſt ipſa benè dicẽdi ſciẽtia,finis eius & ſummũ eſt, benè
dicere.

Rhetorice bene dicendi ſcientia.

Finis eius, bene dicere

¶An vtilie ſit rhetorice. Cap.XVI.

SEquit̃ quæſtio,an vtilis rhetorice. Nã quidã vehemẽter
in eã ĩuehi ſolẽt:& quod ſit ĩdigniſſimũ,in accuſationẽ
oratiõis vtũtur orãdi viribꝰ, eloquẽtiã eſſe q̃ pœnis eri-
piat ſceleſtos,cuiꝰ fraude dãnent̃ interim boni,cõſilia ducant̃
in peiꝰ,nec ſeditiões modo,turbæq; populares,ſed bella etiã in-
expiabilia excitẽtur:cuiꝰ deniq; tũ maximè ſit vſus,cũ ꝓ falſis
cõtra veritatẽ valet. Nã & Socrati obijciũt comici, docere eũ
quomodo peiorẽ cauſam meliorem faciat, & cõtra Liſiam &
Gorgiã ſimilia dicit polliceri Plato.Et his adijciũt exẽpla Græ-
corũ Romanorũmq;, & enumerãt, qui pernicioſa nõ ſingulis
tantũ,ſed rebus etiã publicis, vſi eloquẽtia, turbauerint ſtatus
ciuitatũ,vel euerterint,Eóque & Lacedæmoniorũ ciuitate ex-
pulſam,& Athenis quoq;,vbi actor mouere affectꝰ vetabat̃,ve
lut reciſã orãdi poteſtatẽ. [Quo quidẽ modo nec duces erũt
vtiles, nec magiſtratꝰ,nec medicina, nec deniq; ipſa ſapiẽtia.
Nã & dux Flaminiꝰ,& Gracchi,Saturnini,Glauciæ magiſtratꝰ,
& in medicinis venena,& ĩ ijs q philoſophorũ noĩe malè vtũt̃,
grauiſſima nõnunq̃ flagitia deprehẽſa ſũt.Cibos aſpnemur,at-
tulerũt ſæpe valetudinis cauſas.nunq̃ tecta ſubeamꝰ,ſup habi-
tantes aliquãdo ꝓcumbũt.Nõ fabricet̃ militi gladiꝰ,poteſt vti

Comici, vt Ariſtopha. in Nebulis.

Refutatio calumniæ, quã exemplis probat.

eodem ferro latro. Quis neſcit ignes, aquas, ſine quibus nulla ſit vita, &(ne terrenis immorer) ſolem lunámque præcipua ſiderum, aliquando etiam nocere? Num igitur negabitur deformem Pyrrhi pacem Cæcus ille Appius dicendi viribus diremiſſe? Aut non diuina M. Tullij eloquentia, & contra leges agrarias popularis fuit? & Catilinæ fregit audaciã? & ſupplicationes, qui maximus honor victoribus bello ducibus datur, in toga meruit? Nónne perterritos militum animos frequenter à metu reuocat orator, & tot pugnandi pericula ineuntibus laudem vita potiorẽ eſſe perſuadet? Nec vero me Lacedæmonij aut Atheniẽſes magis mouerint, quàm populus Romanus, apud quem ſumma ſemper oratoribus dignitas fuit. Equidem nec vrbium conditores reor aliter effecturos fuiſſe, vt vaga illa multitudo coiret in populos, niſi docta voce cõmota, nec legum repertores ſine ſumma vi orandi conſecutos, vt ſe ipſi homines ad ſeruitutẽ iuris aſtringerent. Quin ipſa vitæ præcepta, etiam ſi natura ſunt honeſta, plus tamen ad formandas mentes valent, quoties pulchritudinem rerum claritas orationis illuminat. Quare etiã ſi in vtramque partem valent arma facundiæ, non tamen eſt æquum id haberi malum, quo benè vti licet.

Eloquentiæ laus.

¶ Verum hæc apud eos forſitan quærantur, qui ſummam rhetorices ad perſuadendi vim retulerunt. Si vero eſt bene dicendi ſcientia, quem nos finem ſequimur, vt ſit orator in primis vir bonus, vtilem certe eſſe eam confitendum eſt. Et hercle Deus ille princeps, parens rerum, fabricatórq; mundi, nullo magis hominẽ ſeparauit à cæteris (quæ quidẽ mortalia eſſent) animalibus, quàm dicendi facultate. Nam corpora quidem magnitudine, viribus, firmitate, patientia, velocitate præſtantiora in illis mutis videmus, eadem minus egere acquiſitæ extrinſecus opis. Nam & ingredi citius, & paſci, & tranare aquas, citra docentem natura ipſa ſciunt. Et pleraq; contra frigus ex ſuo corpore veſtiuntur, & arma ijs ingenita quædam, & ex obuio ferè victus, circa quæ omnia multus hominibus labor eſt. Rationem igitur nobis præcipuam dedit, eiúſque nos ſocios eſſe cum dijs immortalibus voluit. Sed ipſa ratio neque tam nos iuuaret, neque tam eſſet in nobis manifeſta, niſi quæ cõcepiſſemus mente, promere etiam loquendo poſſemus: quod magis deeſſe cæteris animalibus, quàm intellectum & cogitationem quandam videmus. Nam & moliri cubilia, & nidos texere, & educare fœtus, & excludere, quin etiã

reponere in hyemem alimenta, opera quædam nobis inimitabilia, qualia ſunt cærarum & mellis, efficere, nõnullius fortaſſe rationis eſt: ſed quia carent ſermone quæ id faciunt, muta atque irrationabilia vocantur. Denique homines, quibus negata vox eſt, quantulum adiuuat animus ille cæleſtis? [Quare ſi nihil à dijs oratione melius accepimus, quid tam dignũ eſſe cultu ac labore ducamus, aut in quo malimus præſtare hominibus, quàm quo ipſi homines cæteris animalibus præſtent? Eo quidem magis, quòd nulla parte plenius labor gratiam refert. Id adeo manifeſtum erit, ſi cogitauerimus, & vnde, & quouſq; iam prouecta ſit orandi facultas, & adhuc augeri poteſt. Nam vt omittã defendere amicos, regere conſilijs ſenatum, populum, exercitum in quæ vult ducere, quàm ſit vtile, conueniátque bono viro, nónne pulchrum vel hoc ipſum eſt, ex communi intellectu verbíſque, quibus vtuntur omnes, tantum aſſequi laudis & gloriæ, vt non loqui & orare, ſed quod Pericli contigit, fulgurare ac tonare videaris?

¶An rhetorice ſit ars. Cap.XVIII.

Finis non erit ſi expatiari parte in hac, & indulgere voluptati velim. Tranſeamus igitur ad eam quæſtiõnem quæ ſequitur, an rhetorice ars ſit. Quod quidẽ adeo ex ijs qui præcepta dicendi tradiderũt, nemo dubitauit, vt etiam ipſis librorum titulis teſtatum ſit, ſcriptos eos eſſe de arte Rhetorica: Cicero vero etiam eam quæ Rhetorice vocetur, eſſe artificioſam eloquentiam dicat. Quod non oratores tantum vindicauerũt, vt ſtudijs aliquid ſuis præſtitiſſe videantur: ſed cum ijs Philoſophi, & Stoici, & Peripatetici plerique conſentiunt. [Ac me dubitaſſe confiteor, an hanc partem quæſtionis tractandam putarem. Nam quis eſt adeo non ab eruditione modo, ſed à ſenſu remotus hominis, vt fabricãdi quidem & texendi, & è luto vaſa ducendi artem putet, Rhetoricen autem maximum ac pulcherrimum (vt ſupra diximus) opus, in tam ſublime faſtigium exiſtimet ſine arte veniſſe? Equidem illos, qui contra diſputarũt, non tam id ſenſiſſe quod dicerent, quàm exercere ingenia materiæ difficultate credo voluiſſe: ſicut Polycratem cum Buſirim laudaret, & Clytemneſtram: quanquam is, quod his diſſimile non eſſet, compoſuiſſe orationem, quæ eſt habita contra Socratem, dicitur. [Quidam naturalem eſſe Rhetoricen volunt, & tamen adiuuari exercitatione non diffitentur. vt in libris Ciceronis de Rhetori. I.

Oratore dicit Antonius, obſeruationem quandam eſſe, non artem. Quod non ideo, vt pro vero accipiamus, eſt poſitum, ſed vt Antonij perſona ſeruetur, qui diſſimulator artis fuit.

Refert varias argumẽtationes contra artem, & eaſdẽ ſoluit.

¶Hanc autem opinionem habuiſſe Lyſias videtur, cuius ſententiæ talis defenſio eſt, quòd indocti, & barbari, & ſerui pro ſe quum loquũtur, aliquid dicãt ſimile principio, narrent, probent, refutent, & (quod vim habeat epilogi) deprecentur. [Deinde adijciunt illas verborum cauillationes: Nihil quod ex arte fiat, ante artem fuiſſe: atqui dixiſſe homines pro ſe, & in alios ſemper, doctores artis ſerò iam & circa Tiſiam & Coraca primum repertos: orationem igitur ante artem fuiſſe, eóque artem non eſſe. Nos porrò quãdo cœperit huius rei doctrina, non laboramus exquirere, quanquam apud Home-
1 rum, & præceptorem Phœnicem, tum agendi, tum etiam elo-
Iliа.9. quendi, & oratores plures, & omne in tribus ducibus oratio-
Iliа.15. nis genus, & certamina quoque propoſita eloquentiæ inter iu-
Iliа.18. uenes inuenimus: quin in cælatura clypei Achillis & lites ſũt, & actores. Illud enim admonere ſatis eſt, omnia quæ ars cõſummarit, à natura initia duxiſſe. Aut tollatur medicina, quæ ex obſeruatione ſalubrium, atque his contrariorum reperta eſt, & vt quibuſdã placet, tota cõſtat experimẽtis. Nam & vulnus deligauit aliquis antequã hæc ars eſſet: & febrem quiete & abſtinentia, non quia rationem videbat, ſed quia id valetudo ipſa coegerat, mitigauit. Nec fabrica ſit ars: caſas enim primi illi ſine arte fecerunt: Nec muſica, cantatur ac ſaltatur per omnes gentes aliquo modo. Ita ſi rhetorice vocari debet ſermo quicunque, fuiſſe eam antequam eſſet ars, confitebor. Si vero non quiſquis loquitur orator eſt, & tum non tanquam oratores loquebantur, neceſſe eſt oratorem factum arte, nec ante artem fuiſſe fateantur. [Quo illud quoque excluditur, quod dicunt, nõ eſſe artis id, quod faciant qui non didicerint:
2 dicere autem homines, & qui non didicerunt. Ad cuius rei confirmationem afferũt, Demadem remigem & Aeſchinem hypocriten oratores fuiſſe, falſò. Nam neque orator eſſe qui non didicit, poteſt: & hos ſero potius quàm nunquã didiciſſe quis dixerit: quanquam Aeſchines ab initio ſit verſatus in literis, quas pater eius etiam docebat. Demadem neque non didiciſſe certum ſit, & continua dicendi exercitatio potuerit tantum, quantuſcunque poſtea fuit, feciſſe. Nam id poten-
3 tiſſimum diſcendi genus eſt. Sed adhuc præſtantiorem, ſi di-

diciſſet, futurum fuiſſe dicere licebit. Neque enim orationes ſcribere eſt auſus, vt eum multũ valuiſſe in dicendo ſciamus. [Ariſtoteles, vt ſolet, quærendi gratia quædã ſubtilitatis ſuæ argumenta excogitauit in Gryllo: ſed idem & de arte rhetorica tres libros ſcripſit, & in eorũ primo non artem ſolum eam fatetur, ſed ei particulam ciuilitatis, ſicut dialecticis, aſſignat.
[Multa Critolaus cõtrà, multa Rhodius Athenodorus. Agnon 4
quidem detraxit ſibi inſcriptione ipſa fidem, qua rhetorices accuſationem profeſſus eſt. Nam de Epicuro, qui diſciplinas omnes fugit, nihil miror. Hi cõplura dicunt, ſed ex paucis locis ducta. Itaque potentiſſimis eorum breuiter occurrã, ne in infinitũ quæſtio euadat. ¶Prima his argumentatio ex materia eſt. Omnes enim artes aiunt habere materiã, quod eſt verum: Rhetorices nullam eſſe propriã, quod eſſe falſum in ſequentibus probabo. *Contra Critolaum & Athenodorũ.* [Altera eſt calumnia, nullam artem falſis aſſen- 5
tire opinionibus, quia conſtitui ſine præceptione non poſſit, quæ ſemper vera ſit: rhetoricen aſſentiri falſis, non eſſe igitur artem. Ego rhetoricen nonnunquã dicere falſa pro veris confitebor, ſed non ideo in falſa quoq; eſſe opinione concedam: quia longe diuerſum eſt ſibijpſi quid videri, & vt alij videatur efficere. Nam & imperator falſis vtitur ſæpe, vt Hannibal, cũ incluſus à Fabio ſarmentis circum cornua boum deligatis, incenſiſque, per noctem in aduerſos montes agens armẽta, ſpeciem hoſti abeuntis exercitus dedit: ſed illũ fefellit, ipſe quid verum eſſet, nõ ignorauit. Nec verò Theopompus Lacedæmonius, cum permutato cum vxore habitu è cuſtodia, vt mulier euaſit, falſam de ſe opinionem habuit, ſed cuſtodibus præbuit. Item orator cum falſo vtitur pro vero, ſcit eſſe falſum, eóque ſe pro vero vti: non ergo falſam habet ipſe opinionẽ, ſed fallit alium. Nec Cicero quũ ſe tenebras offudiſſe iudicibus in cauſa Cluentij gloriatus eſt, nihil ipſe vidit. Et pictor cum vi artis ſuæ efficit, vt quædam eminere in opere, quædã receſſiſſe credamus, ipſe ea plana eſſe non neſcit. [Aiunt etiam omnes ar- 6
tes habere finem aliquem propoſitum ad quem tendant: hunc modo nullũ eſſe in rhetorice, modo non præſtari eum qui promittatur, mentiuntur. Nos enim eſſe finem iam oſtendimus, & quis eſſet diximus. præſtabit hunc ſemper orator, ſemper enim benè dicet. Firmum autem hoc, quod opponitur aduerſus eos fortaſſe ſit, qui perſuadere finem putauerunt. Noſter orator, ârſque à nobis finita, nõ ſunt poſita in euentu. Tendit quidem

ad victotiam qui dicit,ſed cum bene dixit,etiamſi nō vincat, id quod arte continetur,effecit. Nam & gubernator vult ſalua naue in portū peruenire: ſi tamen tempeſtate fuerit abreptus, non ideo minus erit gubernator,dicétque notum illud, Dum clauum rectum teneam. Et medicus ſanitatem ægri petit: ſi tamen aut valetudinis vi, aut intemperantia ægri, aliốve quo caſu ſumma non contigit, dum ipſe omnia ſecundum rationem fecerit, medicinæ fine non excidit. Ita oratori benè dixiſſe finis eſt. Nam eſt ars ea, vt poſt paulum clarius oſtendemus, in actu poſita, non in effectu. [Ita falſum erit illud quoq; quod dicitur, Artes ſcire quando ſint finem conſecutæ, rhetoricen neſcire. Nam ſe quiſque benè dicere intelligit. Vti etiam vitijs rhetoricen, quod ars nulla faciat, criminantur: quia & falſum dicat, & affectus moueat. Quorum neutrū eſt turpe, cum ex bona ratione proficiſcitur, ideóque nec vitium. Nam & mendaciū dicere, etiam ſapienti aliquādo cōceſſum eſt: & affectus, ſi aliter ad æquitatem perduci iudex non poterit, neceſſario mouebit orator. Imperiti enim iudicant, & qui frequenter in hoc ipſum fallendi ſunt, ne errent. Nam ſi mihi ſapientes iudices dentur, ſapientum conciones, atque omne concilium, nihil inuidia valeat, nihil gratia, nihil opinio præſumpta, falſiq; teſtes, perquā ſit exiguus eloquentiæ locus, qui propè in ſola delectatione ponatur. Sin & audientiū mobiles animi, & tot malis obnoxia veritas, arte pugnandum eſt, & adhibenda quæ proſunt: nec enim qui recta via depulſus eſt,

8 *Hæc proponit ſimul, deinde ordine ſoluit.* reduci ad eam, niſi alio flexu poteſt. [Plurima verò ex eo contra rhetoricen cauillatio eſt, quòd ex vtraque cauſæ parte dicatur. Inde hoc, nullam eſſe artem ſibi contrariam, rhetoricā eſſe contrariā ſibi. Nullā artem deſtruere quod effecerit, accidere hoc rhetorices operi. Item, aut dicenda eam docere, aut non dicenda. Itaque vel per hoc non eſſe artem quòd non dicenda præcipiat, vel per hoc, quòd cum dicenda præceperit, etiam contraria his doceat. [Quæ omnia apparet de ea rhetorice dici, quæ ſit à bono viro, atque ab ipſa virtute ſeiuncta: alioqui vbi iniuſta cauſa eſt, ibi rhetorice non eſt: adeo vt vix ex admirabili quodam caſu poſſit accidere, vt ex vtraque parte orator, id eſt vir bonus, dicat. Tamen quoniā hoc quoque in rerum naturam cadit, vt duos ſapientes aliquando iuſtæ cauſæ in diuerſum trahant, quando etiam pugnaturos inter ſe eos ſi ratio ita duxerit, credunt: reſpondebo propoſitis,

atque ita quidẽ, vt appareat hęc aduerſus eos quoque fruſtra
excogitata,qui malis moribus nomẽ oratoris indulgent.Nam
rhetorice non eſt cõtraria ſibi:cauſa enim cum cauſà, nõ illa
ſecum ipſa componitur.Nec ſi pugnent inter ſe qui idem di-
dicerũt, idcirco ars,quæ vtriq; tradita eſt,nõ erit.Alioqui nec
armorum, quia ſæpe gladiatores ſub eodem magiſtro eruditi
inter ſe cõponuntur:Nec gubernandi, quia naualibus prælijs
gubernator eſt gubernatori aduerſus: Nec imperatoria , quia
imperator cum imperatore contendit.Item non euertit opus
rhetorice quod efficit.neque enim poſitum à ſe argumentum
ſoluit orator , ſed ne rhetorice quidem.Quia apud eos,qui in
perſuadendo finem putant,aut ſi quis(vt dixi)caſus,duos in-
ter ſe bonos viros compoſuerit , veriſimilia quærentur. Non
autem ſi quid eſt altero credibilius,id ei contrarium eſt,quod
fuit credibile.Nam vt candido candidius,& dulci dulcius nõ
eſt aduerſum,ita nec probabili probabilius. Nec præcipit vn-
quam non dicenda , nec dicendis contraria , ſed quæ in qua-
que cauſa dicenda ſunt.Non ſemper autem,etiam ſi frequen-
tiſſimè, veritas tuenda erit , ſed aliquando exigit communis
vtilitas , vt etiam falſa defendantur. [Ponuntur hæc quoque 11
in ſecundo Ciceronis de Oratore libro contradictiones : ar-
tem earum rerum eſſe quæ ſciantur : oratoris omnem actio-
nem opinione non ſcientia contineri : quia & apud eos dicat
qui neſciant,& ipſe dicat aliquando quæ neſciat. Ex his alte-
rum,id eſt,an ſciat iudex de quo dicatur,nihil ad oratoris ar-
tem:alteri reſpondendum. Ars earum rerũ eſt, quæ ſciuntur,
rhetorice eſt ars benè dicendi,benè autem dicere ſcit orator.
[Sed neſcit an verũ ſit, quod dicit.Ne hi quidem qui ignem, 12
aut aquã , aut quatuor elementa , aut corpora inſecabilia eſſe,
ex quibus res omnes initium duxerũt , tradunt:nec qui inter-
ualla ſiderum,& menſuras ſolis ac terræ colligunt, diſciplinã
tamen ſuam artem vocant. Quòd ſi ratio efficit, vt hæc non
opinari , ſed propter vim probationũ ſcire videantur,eadem
ratio idem præſtare oratori põteſt . [Sed an cauſa vera ſit ,
neſcit.Ne medicus quidẽ, an dolorem capitis habeat qui hoc
ſe pati dicet, curabit tamen tanquã id verũ ſit, & erit ars me-
dicina. Quid? quòd rhetorice non vtique propoſitum habet
ſemper vera dicendi, ſed ſemper veriſimilia: ſcit autem eſſe
veriſimilia quæ dicit. [Adijciunt his qui contra ſentiũt, quòd
ſæpe quæ in alijs litibus impugnarunt actores cauſarũ , eadem

in alijs defendant: quod non artis,ſed hominis eſt vitiũ. Hęc ſunt præcipua, quæ contra rhetoricen dicãtur. Alia & minora & tamen ex his fontibus deriuata. ¶Confirmatur autẽ eam eſſe artem breuiter. Nam ſiue(vt Cleãthes voluit)ars eſt poteſtas viam ac ordinem efficiens, eſſe certam viam atque ordinem in benè dicendo nemo dubitauerit: ſiue ille ab omnibus ferè approbatus finis obſeruatur, artem cõſtare ex præceptionibus conſentientibus, & coexercitatis ad finem vtilem vitæ, iam oſtendimus nihil non horum rhetoricę ineſſe. Quid? ꝙ & inſpectione & exercitatione, vt artes cæteræ, conſtat. Nec poteſt ars non eſſe, ſi eſt ars dialectice, quod ferè conſtat: cum ab ea, ſpecie magis quàm genere differat. Sed nec illa omittenda ſunt, qua in re alius ſe inartificialiter, alius artificialiter gerat, in ea eſſe artem: & in eo quod qui didicerit, melius faciat quàm qui non didicerit, eſſe artem. Atqui non ſolum doctus indoctum, ſed etiam doctior doctum in rhetorices opere ſuperabit: nec eſſent eius aliter tam multa præcepta, támque magni qui docerent. Idque cum omnibus confitendũ eſt, tum nobis præcipuè, qui rationem dicendi à bono viro non ſeparamus.

Rhetoricen artem eſſe confirmat.

¶Generalis diuiſio artium, & ex quibus ſit rhetorica. Cap. XIX.

CVm ſint autẽ artium aliæ poſitæ in inſpectione, id eſt, cognitione & æſtimatione rerũ, qualis eſt Aſtrologia, nullum exigens actum, ſed ipſo rei, cuius ſtudium habet, intellectu contenta, quæ θεωρητική vocatur: aliæ in agendo, quarum in hoc finis eſt, & ipſo actu perficitur, nihílque poſt actum operis relinquit, quæ πρακτική dicitur, qualis eſt ſaltatio: aliæ in effectu, que operis, quod oculis ſubijcitur, conſummatione finem accipiunt, quam Poeticen appellamus, qualis eſt pictura ferè: iudicandum eſt Rhetoricen in actu cõſiſtere. Hoc enim quod eſt officij ſui perficit, atque ita ab omnibus dictum eſt. [Mihi autem videtur etiam ex illis cæteris artibus multum aſſumere. Nam & poteſt aliquando ipſa res per ſe inſpectione eſſe cõtenta. Erit enim rhetorice in oratore etiam tacente, & ſi deſierit agere, vel propoſito, vel aliquo caſu impeditus, non magis deſinet eſſe orator, quàm medicus, qui curandi fecerit finem. Nam eſt aliquis, ac neſcio an maximus, etiam ex ſecretis ſtudijs fructus, ac tum pura voluptas literarum, cum ab actu, id eſt opere receſſerunt, & con-

Rhetorica actiua ſciẽtia eſt, vt actu conſiſtẽs. Aſſumit tamen & ex cæteris generibus nõ parũ, ita vt media videri poſſit.

templatione ſui fruuntur.[Sed effectiuæ quoq; aliquid ſimile, ſcriptis orationibus, vel hiſtorijs, quod ipſum opus in parte oratoria meritò ponimus, cõſequetur. [Si tamen vna ex tribus artibus habenda ſit, quia maximus eius vſus actu continetur, atque eſt in eo frequentiſſima, dicatur actiua, vel adminiſtratiua. Nam & hoc eiuſdem rei nomen eſt.

¶ Vtrum plus cõferat eloquentiæ ars, an natura. Cap. X X.

SCio quæri etiam, natura ne plus ad eloquentiam conferat, an doctrina. Quod ad propoſitum quidem noſtri operis nihil pertinet, nec enim conſummatus orator, niſi ex vtroque fieri poteſt, plurimum tamẽ referre arbitror, quam eſſe quæſtionem in hoc loco velimus. Nam ſi parti vtrilibet omnino alteram detrahas, natura etiam ſine doctrina multum valebit, doctrina nulla eſſe ſine natura poterit. Sin ex pari coeant, in mediocribus quidem vtriſque maius adhuc naturæ credam eſſe momentum, conſummatos autem plus doctrinæ debere quàm naturæ putabo. Sicut terræ nullã fertilitatem habenti nihil optimus agricola profuerit, è terra vberi vtile aliquid, etiam nullo colente, naſcetur. At in ſolo fœcundo plus cultor, quàm ipſa per ſe bonitas ſoli efficiet. Et ſi Praxiteles ſignum aliquod ex molari lapide conatus eſſet exculpere, Parium marmor mallem rude. At ſi illud idem artifex expoliſſet, plus in manibus fuiſſet quàm in marmore. Denique natura materiæ, ars doctrinæ eſt. Hæc fingit, illa fingitur. Nihil ars ſine materia: materiæ etiam ſine arte precium eſt. Ars ſumma, materia optima melior.

¶ An virtus ſit rhetorica. Cap. X X I.

ILla quæſtio eſt maior, an ex medijs artibus, quæ neque laudari per ſe, neque vituperari poſſunt, ſed vtiles aut ſecus ſecundum mores vtentiũ fiunt, habenda ſit Rhetorice: an ſit, vt compluribus etiam philoſophorum placet, virtus. Equidem illud quod in ſtudijs dicendi plerique & exercuerunt & exercent, aut nullã artem, quæ ἀτεχνία nominatur, puto (multos enim video, ſine ratione, ſine literis, qua vel impudentia, vel fames duxit, ruentes) aut malã quaſi artẽ, quam κακοτεχνίαν dicimus. Nã & fuiſſe multos, & eſſe nõnullos exiſtimo, qui facultatẽ dicendi ad hominũ perniciem cõuerterũt. Ματαιοτεχνία quoq; eſt quædã, id eſt, ſuperuacua artis imitatio, quæ nihil ſanè nec boni nec mali habeat, ſed vanũ laborẽ: qualis illius fuit, qui grana ciceris ex ſpatio diſtãti miſſa, in acũ cõ

Alex. Ma. de arte friuola iudicium.

tinuo & ſine fruſtratione inſerebat. Quē cum ſpectaſſet Alexander, donaſſe eum dicitur eiuſdē leguminis modio. Quod quidem præmiū fuit illo opere digniſſimū. His ego cōparandos exiſtimo, qui in declamationibus, quas eſſe veritati diſſimillimas volunt, ætatem multo ſtudio ac labore conſumunt.

Rhetorice eſt virtus.

¶Verum hæc quā inſtituere conamur, & cuius imaginē animo cōcepimus, quæ bono viro cōuenit, quæque eſt vera Rhetorice, virtus erit. Quod philoſophi quidem multis & acutis concluſionibus colligunt: mihi vero etiam planiore hac, propriéque noſtra probatione videtur eſſe perſpicuū. Ab his hæc dicuntur. [Si conſonare ſibi in faciendis ac non faciendis, virtutis eſt, quæ pars eius prudentia vocatur, eadem in dicēdis ac non dicendis erit. [Et ſi virtutes ſunt, ad quas nobis etiam, antequā doceremur, initia quædam ac ſemina ſunt conceſſa natura, vt ad iuſtitiam, cuius ruſticis quoque ac barbaris apparet aliqua imago: nos certè ſic eſſe ab initio formatos, vt poſſemus orare pro bonis, etſi non perfecte, tamen vt ineſſent quædam (vt dixi) ſemina eius facultatis, manifeſtū eſt. [Non eadem autem his natura artibus eſt, quæ à virtute ſunt remotæ. Itaque cum duo ſint genera orationis, altera perpetua, quæ rhetorice dicitur: altera conciſa, quæ dialectice: quas quidem Zeno adeo cōiunxit, vt hanc compreſſæ in pugnum manus, illam explicitæ diceret ſimilem, etiam diſputatrix virtus erit adeo de hac, quæ ſpecioſior atque apertior tanto eſt, nihil dubitabitur. [Sed planius hoc idem atque apertius intueri ex ipſis operibus volo. Nam quid orator in laudando faciet, niſi honeſtorum ac turpium peritus: aut in ſuadendo, niſi vtilitate perſpecta: aut in iudicijs, ſi iuſtitiæ ſit ignarus? [Quid? non fortitudinem poſtulat res eadem, cum ſæpè contra turbulentas populi minas, ſæpè cum periculoſa potentium offenſa, nonnunquam, vt in iudicio Miloniano, inter circumfuſa militum arma dicendum ſit? vt ſi virtus non eſt, ne perfecta quidem eſſe poſſit oratio. [Quòd ſi ea in quoque animalium eſt virtus, qua præſtat cætera vel pleraque, vt in leone impetus, in equo velocitas, hominem porrò ratione atq; oratione excellere cæteris certum eſt: cur non tam in eloquentia, quàm in ratione virtutem eius eſſe credamus? Rectéque hoc apud Ciceronem diſſerit Craſſus. Eſt enim eloquentia vna quædā de ſummis virtutibus. Et ipſe Cicero in ſua perſona, cum ad Brutū in epiſtolis, tum etiam alijs locis, virtutē eam appellat.

Rhetoricæ & dialecticæ differentia ex Zenone.

[At procemium aliquãdo & narrationem dicit malus homo, & argumẽta,ſic,vt nihil ſit in his requirendum.Nam & latro pugnabit acriter,virtus tamen erit fortitudo:& tormenta ſine gemitu feret malus ſeruus,tolerantia tamen doloris laude ſua non carebit.Multa fiunt eadẽ,ſed aliter.Sufficiant igitur hæc, quia de vtilitate ſuprà tractauimus.

¶Quæ ſit materia rhetorices. Cap. XXII.

MAteriam Rhetorices quidam dixerunt eſſe orationem, quam ſententiam ponit apud Platonem Gorgias. Quæ ſi ita accipitur,vt ſermo quacunque de re compoſitus dicatur oratio,non materia,ſed opus eſt:vt ſtatua rij,ſtatua: nam & oratio efficitur arte,ſicut ſtatua. Sin hac appellatione verba ipſa ſignificari putamus, nihil hæc ſine rerum ſubſtantia faciunt. [Quidam argumenta perſuadibilia: quæ & ipſa in parte ſunt operis, & arte fiunt, & materia egent.[Quidam ciuiles quæſtiones:quorum opinio non qualitate, ſed modo errauit. Eſt enim hæc materia rhetorices,ſed non ſola. [Quidam, quia virtus ſit rhetorice, materiam eius totam vitam vocant.[Alij,quia non omnium virtutum materia ſit tota vita,ſed pleræque earum verſentur in partibus, ſicut iuſtitia,fortitudo,continentia,proprijs officijs,& ſuo fine intelliguntur: Rhetoricen quoque dicunt in vna aliqua parte ponẽdam,eíque locum in Ethice negotialem aſſignant, id eſt πραγματικόν.¶Ego(neque id ſine authoribus)materiã eſſe rhetorices iudico, omnes res quæcunque ei ad dicendum ſubiectæ erunt.Nam Socrates apud Platonem dicere Gorgiæ videtur,non in verbis eſſe materiam, ſed in rebus.Et in Phædro, palàm non in iudicijs modo & concionibus,ſed in rebus etiã priuatis ac domeſticis Rhetoricen eſſe demonſtrat. Quo manifeſtum eſt,hanc opinionem ipſius Platonis fuiſſe. Et Cicero quodam loco materiam rhetorices vocat res, quæ ſubiectæ ſunt ei,ſed certas demum putàt eſſe ſubiectas:alio verò de omnibus rebus oratori dicendũ arbitratur, his quidem verbis, Quanquam vis oratoris profeſſióque ipſa benè dicendi hoc ſuſcipere ac polliceri videatur, vt omni de re quæcunque ſit propoſita,ornate ab eo copioſéque dicatur. Atq; adhuc alibi, Verum enim oratori,quæ ſunt in hominum vita(quandoquidem in ea verſatur orator,atque ea eſt ei ſubiecta materia)omnia quæſita,audita,lecta,diſputata,tractata, agitata eſſe debent. ¶Hanc autem quam nos materiam vocamus,id eſt res

Materia rhetorices.

De Orat. 1.

Ibidem.

De Orat. 3.

ſubiectas,quidam modo infinitam,modo non propriam rhetorices eſſe dixerunt, eámque artem circumcurrentem vocauerunt,quòd in omni materia diceret:cum quibus mihi minima pugna eſt. Nam de omni materia dicere eam fatetur,propriam habere materiam, quia multiplicem habeat, negant.

Soluit diuerſas opiniones. [Sed nec infinita eſt,etiam ſi eſt multiplex:& aliæ quoque artes minores habent multiplicem materiam,velut architectonice.Nanque ea in omnibus,quæ ſunt in ædificio vtilia verſatur.Et cælatura,quæ auro,argẽto,ære,ferro,opera efficit. Nam ſculptura etiam lignum,ebur,marmor,vitrum gemmas, præter ea,quæ ſupra dixi,cõplectitur.Neque protinus non eſt materia rhetorices,ſi in eadem verſatur & alius. Nam ſi quæram quæ ſit materia ſtatuarij,dicetur æs:ſi quæram quæ ſit excuſoris,id eſt eius fabricæ,quam Græci vocant χαλκωτικὴν,ſimiliter æs eſſe reſpondeant. Atqui plurimum ſtatuis differunt vaſa. Nec medicina ideo nõ erit ars,quia vnctio & exercitatio cum palæſtrica, ciborum vero qualitas etiam cum coquorum ei ſit arte communis.[Quòd verò de bono,vtili,iuſto diſſerere,philoſophiæ officium eſſe dicunt,non obſtat. Nam cum philoſophum dicunt,hoc accipi volunt,virum bonum.Cur igitur oratorem,quem à bono viro non ſeparo,in eadem materia verſari mirer?Cum præſertim primo libro iam oſtenderim,philoſophos omiſſam hanc ab oratoribus partem occupaſſe, quæ rhetorices propria ſemper fuiſſet,vt illi potius in noſtra materia verſentur.

Alia obiectio. [Denique cum ſit dialectices materia de rebus ſubiectis diſputare,ſit autẽ dialectices oratio conciſa,cur non eadem perpetuæ quoq; materia videatur?[Solet à quibuſdam & illud poni,Omnium igitur artium peritus erit orator, ſi de omnibus ei dicendum eſt. Poſſem hic Ciceronis reſpondere verbis,apud quem hæc inuenio, Mea quidem ſententia nemo poterit eſſe omni laude cumulatus orator,niſi erit omnium rerum magnarum,atque artium ſcientiam conſecutus.Sed mihi ſatis eſt, eius eſſe oratorem rei de qua dicit, non inſcium. Nec enim omnes cauſas nouit, & debet poſſe de omnibus dicere.De quibus ergo dicet?de quibus didicit.Similiter de artibus quoque,de quibus dicẽdum erit,interim diſcet:& de quibus didicerit,dicet.[Quid ergo,non aut faber de fabrica melius, aut de muſice muſicus? Si neſciat orator, quid ſit, de quo quæratur, planè melius. Nam & litigator ruſticus illiteratúſque de cauſa ſua melius quàm orator, qui neſciet quid in li-

De Orat. I.

te ſit, dicet. Sed accepta à muſico, à fabro, ſicut à litigatore, melius orator quàm ipſe qui docuerit. Verùm & faber cum de fabrica, & muſicus cum de muſica, ſiquid cōfirmationem deſiderauerit, dicet: nō erit quidem orator, ſed faciet illud quaſi orator. Sicut cum vulnus imperitus deligabit, nō erit medicus, ſed faciet vt medicus. An huiuſmodi res, nec in laudem, nec in deliberationem, nec in iudicium veniunt? Ergo cum de faciendo portu Hoſtienſi deliberatum eſt, non debuit dicere ſen tentiam orator? atqui opus erat ratione architectorum. Liuores & tumores in corpore, cruditatis an veneni ſigna ſint, non tractat orator? at eſt id ex ratione medicinæ. Circa menſuras & numeros non verſabitur? dicamus has Geometriæ eſſe partes. Equidem omnia credo poſſe ferè caſu aliquo venire in of ficium oratoris, quod ſi non accidet, non erunt ei ſubiecta. Ita ſic quoque rectè diximus materiam rhetorices eſſe, omnes res ad dicendum ei ſubiectas, quod quidem probat etiam ſermo communis. Nam cum aliquid de quo dicamus accepimus, po ſitam nobis eſſe materiam frequenter etiam præfatione teſtamur. [Gorgias quidem adeo rhetori de omnibus putauit eſſe dicendum, vt ſe in auditorijs interrogari pateretur, qua quiſque audire de re vellet. [Hermagoras quoque, dicendo materiam eſſe in cauſa & in quæſtionibus, omnes res ſubiectas erat complexus. Sed quæſtiones ſi negat ad rhetoricen pertinere, diſſentit à nobis: ſi autem ad rhetoricen pertinent, ab hoc quoque adiuuamur. Nihil eſt enim quod non in cauſam, aut in quæſtiones cadat. [Ariſtoteles tres faciendo partes orationis, iudicialem, deliberatiuam, demonſtratiuam, penè & ipſe oratori ſubiecit omnia. nihil enim non in hæc cadit. ¶ Quæſitum à pauciſſimis etiam de inſtrumento eſt. Inſtrumētum voco, ſine quo formari materia in id, quod velimus effici opus, non poſſit. Verum hoc ego nōn artem credo egere, ſed artificem. Neque enim ſcientia deſiderat inſtrumentum, quę poteſt eſſe conſummata etiam ſi nihil faciat: ſed ille opifex, vt cælator cælum, & pictor penicilla. Itaque hæc in eum locum, quo de oratore dicturi ſumus, differamus.

Inſtrumentū Rhetorices.

mo non didiciſſe mauult quàm diſcere. ¶ Eſt autem, vt procedente libro patebit, infinita diſſenſio authorum, primo ad ea quæ rudia atque imperfecta adhuc erant, adijcientibus quod inueniſſent ſcriptoribus: mox, vt aliquid ſui viderentur afferre, etiam recta mutantibus. Nam primus poſt eos quos poetæ tradiderunt, mouiſſe aliqua circa rhetoricen Empedocles dicitur. Artium autem ſcriptores antiquiſſimi Corax & Thyſias Siculi, quos inſecutus eſt vir eiuſdem inſulæ Gorgias Leontinus, Empedoclis (vt traditur) diſcipulus. Is beneficio longiſſimæ ætatis (Nam centum & nouem vixit annos) cum multis ſimul floruit. Ideóque & illorum, de quibus ſupra dixi, fuit æmulus, & vltra Socratem vſque durauit. Thraſymachus Chalcedonius cũ hoc, & Prodicus Chius & Abderites Protagoras: à quo decem millibus denariorum didiciſſe artem, quam edidit Euathlus, dicitur: & Hippias Elæus, & quẽ Palameda Plato appellat, Alcidamas Eleates. Antiphon quoque, & primus omnium orationem ſcripſit, & nihilominus artem ipſe compoſuit, & pro ſe dixiſſe optimè eſt creditus. Etiam Polycrates, à quo ſcriptam in Socratem diximus orationem. Et Theodorus Byzantius, ex his & ipſe, quos Plato appellat λογοδαιδάλους. Horum primi communes locos tractaſſe dicuntur, Protagoras, Gorgias, Prodicus, & Thraſimachus. Cicero in Bruto negat ante Periclem ſcriptum quicquam, quod ornatum oratorium habeat: eius aliqua ferri. Equidem nõ reperio quicquam tantæ eloquẽtiæ fama dignum. Ideóque minus miror, eſſe qui nihil ab eo ſcriptum putent: hæc autem, quæ feruntur, ab alijs eſſe cõpoſita. His ſucceſſere multi, ſed clariſſimus Gorgiæ auditor Iſocrates, quanquam de præceptore eius inter authores non cõuenit. Nos autẽ Ariſtoteli credimus. Hinc velut diuerſę ſecari cœperũt vię. Nã & Iſocratis præſtãtiſſimi diſcipuli fuerũt in omni ſtudiorũ genere: eóque iam ſeniore (octauũ enim & nonageſimum impleuit annum) pomeridianis ſcholis Ariſtoles præcipere artem oratoriam cœpit, noto quidem illo (vt traditur) verſu ex Philocteta frequẽter vſus, αἰσχρὸν σιωπᾶν, καὶ Ισοκράτην ἐᾶν λέγειν, Turpe eſſe tacere, & Iſocratem pati dicere. Ars eſt vtriuſque, ſed pluribus eam libris Ariſtoteles complexus eſt. Eodem tempore Theodectes fuit, de cuius opere ſupra dictum eſt. Theophraſtus quoque Ariſtotelis diſcipulus, de rhetorice diligenter ſcripſit, atque hinc vel ſtudioſius philoſophi quàm rhetores, præcipuéque Stoicorum ac Peripatetico-

Recẽſet ſcriptores artis rhetoricæ, & primum Græcos, deinde Latinos.

rum principes. Fecit deinde velut propriã Hermagoras viam, quam plurimi ſunt ſecuti, cui maximè par atque ęmulus videtur Athenæus fuiſſe. Multa pòſt Apollonius Molon, multa Areus, multa Cæcilius, & Halycarnaſeus Dionyſius. Pręcipuè tamen in ſe conuerterunt ſtudia Apollodorus Pergamenus, qui præceptor Apolloniæ Cæſaris Auguſti fuit: & Theodorus Gadaræus, qui ſe dici maluit Rhodium: quem ſtudioſe audiſſe, cum in eam inſulam ſeceſſiſſet, dicitur Tyberius Cæſar. Hi diuerſas opiniones tradiderunt, appellatíque inde Apollodorei ac Theodorei, ad morem certas in philoſophia ſectas ſequendi. Sed Apollodori præcepta magis ex diſcipulis cognoſcas, quorũ diligentiſſimus in tradendo latine fuit *C. Valgius, gręce Atticus. Nam ipſius ſola videtur ars edita ad Matium, quia cæteras miſſa ad Domitiũ epiſtola nõ agnoſcit. Plura ſcripſit Theodorus, cuius auditorem Hermagorã ſunt qui viderunt.

Eualgius.

[Romanorum primus (quãtum ego quidem ſciam) condidit aliqua in hac materia M. Cato ille Cẽſorius: poſt M. Antonius inchoauit. Nam hoc ſolum opus eius, & id ipſum imperfectũ, manet. Secuti minus celebres, quorum memoriam ſi quo loco res poſcet, non omittã. Præcipuũ vero lumen ſicut eloquentiæ, ita præceptis quoq; eius dedit vnicũ apud nos ſpecimen orandi, docẽdíq; oratorias artes M. Tullius, poſt quẽ tacere modeſtiſſimũ foret, niſi & rhetoricos ſuos ipſe adoleſcẽti ſibi elapſos diceret, & in oratorijs hæc minora quæ pleriq; deſiderãt, ſciens omiſiſſet. Scripſit de eadẽ materia non pauca Cornificius, aliqua Stertinius, nonnihil pater Gallio: accuratius verò priores Gallione Celſus & Lenas, & ętatis noſtrę Virginius, Plinius, Rutilius. Sunt & hodie clari eiuſdem operis authores, qui ſi omnia cõplexi forẽt, conſuluiſſent labori meo, ſed parco nominibus viuentiũ: veniet eorũ laudi ſuum tẽpus, ad poſteros enim virtus durabit, nõ perueniet inuidia. ¶ Non tamẽ poſt tot ac tantos ſcriptores pigebit, meam quibuſdã locis poſuiſſe ſententiam. Neque enim me cuiuſquã ſectæ, velut quadã ſuperſtitione imbutus, addixi: & electuris quæ volent facienda copia fuit. ſicut ipſe plurium in ynũ confero inuenta, vbicunq; ingenio non erit locus, curæ teſtimonium promeruiſſe contentus.

Romani ſcriptores Rhetoricorum.

De Orat. I.

¶ Quod initium rhetorices. Cap. I I.

NEc diu nos moretur quæſtio, quæ Rhetorices origo ſit. Nam cui dubium eſt, quin ſermonem ab ipſa rerũ natura geniti protinus homines acceperint? quod certe

Rhetoricę origo, ſicut & ſermõis à natura

principium eſt eius rei,huic ſtudium & incremẽtum dederit vtilitas,ſummã ratio & exercitatio? ¶Nec video quare curam dicendi putẽt quidam inde cœpiſſe,quòd ij qui in diſcrimen aliquod vocabantur,accuratius loqui defendẽdi ſui gratia inſtituerint. Hæc enim vt honeſtior cauſa,ita non vtique prior eſt,cum præſertim accuſatio præcedat defenſionem: niſi quis dicit etiam gladium fabricatum ab eo prius qui ferrum in tutelam ſui, quàm qui in perniciem alterius cõparauit. Initium ergo dicendi dedit natura:initium artis,obſeruatio.Homines enim,ſicut in medicina cum viderent alia ſalubria,alia inſalubria,ex obſeruatione eorum effecerunt artem: ita cum in dicendo alia vtilia,alia inutilia deprehenderent,notarunt ea ad imitandum vitandúmque, & quædam ſecundum rationem eorum adiecerunt ipſi quoque: hæc confirmata ſunt vſu,tum quæ ſciebat quiſque docuit. ¶Cicero quidem initium orandi conditoribus vrbium ac legum latoribus dedit, in quibus fuiſſe vim dicendi neceſſe eſt:cur tamen hanc primam originem putet,non video,cum ſint adhuc quædam vagæ,& ſine vrbibus ac ſine legibus gentes,& tamen qui ſunt in his nati,& legationibus fungantur, & accuſent aliqua ac defendant, & denique alium melius alio loqui credant.

In prologo Rhetoricorũ veterum.

¶Quinque eſſe partes rhetoricæ. Cap.III.

Omnis autem orandi ratio, vt plurimi maximíque autores tradiderunt, quinque partibus conſtat: inuentione,diſpoſitione, elocutione, memoria, pronuntiatione ſiue actione: vtroque enim modo dicitur. Omnis verò ſermo,quo quidem voluntas aliqua enntiatur,habeat neceſſe eſt & rem, & verba. Ac ſi eſt breuis, & vna concluſione finitur,nihil fortaſſe vltra deſideret.At oratio longior plura exigit. Non enim tantum refert,quid,& quo modo dicamus,ſed etiam quo loco:opus ergo eſt & diſpoſitione. Sed neq; omnia quæ res poſtulat, dicere, neque ſuo quæq; loco poterimus,niſi adiuuãte memoria.Quapropter ea quoq; pars quarta erit.Verum hæc cuncta corrũpit ac propemodũ perdit indecora vel voce vel geſtu pronuntiatio.Huic quoque igitur neceſſariò tribuendus eſt quintus locus.¶Nec audiendi quidam,quorũ eſt Albutius,qui tres modo primas eſſe partes volunt,quia memoria atque actio natura, non arte contingant:quarum nos præcepta ſuo loco dabimus,licet Thraſimachus quoq; idem de actione tradiderit. [His adiecerũt quidã ſextam partem,ita vt

Quinque partes rhetoricæ

Varietas opinionum circa partes Rhetoricæ.

inuentioni iudicium ſubnecterent:quia primũ eſſet inuenire, deinde iudicare.Ego porrò ne inueniſſe quidẽ credo eum,qui non iudicauit:nec enim contraria,communia, ſtulta inueniſſe dicitur quiſquam,ſed non vitaſſe.Et Cicero quidem in rhetoricis iudicium ſubiecit inuentioni.Mihi autem adeo primis tribus partibus videtur eſſe permixtum(nam neque diſpoſitio ſine eo,neque elocutio fuerit)vt pronuntiationem quoque vel plurimũ ab eo mutuari putem. Quod hoc audacius dixerim, quòd in partitionibus oratorijs ad eaſdem,de quibus ſupra dictum eſt,quinque peruenit partes. Nam cũ dupliciter primũ diuiſiſſet,in inuẽtionem atq; elocutionẽ, res ac diſpoſitionem inuẽtioni,verba & pronuntiationẽ elocutioni dedit:quintam quoque conſtituit communem,ac velut cuſtodem omniũ,memoriam. Idem in Oratore quinque rebus conſtare eloquentiam dicit, in quibus poſtea ſcriptis certior eius ſententia eſt. [Non minus mihi cupidi nouitatis alicuius vidẽtur fuiſſe,qui adiecerũt ordinem,cum diſpoſitionem dixiſſent, quaſi aliud ſit diſpoſitio, quàm rerum ordine quamoptima collocatio. [Dion inuẽtionem modo & diſpoſitionem tradidit,ſed vtranque duplicem,rerum ac verborum:vt ſit elocutio inuentionis, pronuntiatio diſpoſitionis:his quinta pars,memoria accedat. [Theodorei ferè inuentionem duplicem, rerum atque elocu-

Oeconomia. tionis,deinde tres partes cęteras. [Hermagoras,iudiciũ,partitionem,ordinẽ,quæque elocutionis ſunt,ſubiecit œconomiæ: quæ græcè appellata ex cura rerum domeſticarum, & hic per abuſionem poſita, nomine latino caret. [Eſt etiam circa hoc quæſtio: quòd memoriam in ordine partium quidam inuentioni,quidam diſpoſitioni ſubiunxerunt : nobis vt quartus ſit ei locus,maximè placet.Non enim inuenta tantum tenere,vt diſponamus,nec diſpoſita vt eloquamur,ſed etiam verbis for-

Alia opinio. mata memoriæ mandare debemus.Hac enim omnia quæcunque in orationem collata ſunt,continentur. ¶Fuerunt etiam in hac opinione non pauci, vt has non rhetorices partes eſſe exiſtimarẽt,ſed opera oratoris. Eius enim eſſe inuenire,diſponere,eloqui,& cætera. Quod ſi accipimus,nihil arti relinquemus.Nam benè dicere eſt oratoris.Rhetorice tamen eſt benè

Partes an opera rhetoricæ ſint appellanda. dicendi ſcientia:vel,vt alij putant,artificis eſt perſuadere: vis autem perſuadendi,artis.Ita inuenire quidem & diſponere,oratoris:inuentio autem & diſpoſitio, rhetorices propria videri poteſt.¶In eo plures diſſenſerũt, vtrum ne hæ partes eſſent

rhetorices,an eiuſdem opera,an(vt Athenęus credit)elementa quæ vocant ςοιχεῖα. Sed neque elementa rectè quis dixerit, alioqui tantum initia erunt, vt mundi, vel humor, vel ignis, vel materia,vel corpora inſecabilia: nec operũ rectè nomen accipient, quæ non ab alijs perficiuntur, & aliud ipſa perficiunt.Partes igitur.Nam cum ſit ex his Rhetorice,fieri non poteſt,vt totum ex partibus cõſtet,niſi ſint partes totius,ex quibus conſtet. [Videntur autem mihi,qui hæc opera dixerunt, eo quoque moti,quòd in alia rurſus diuiſione nollent in idem nomen incidere,partes enim Rhetorices eſſe dicebant laudatiuam,deliberatiuam, iudicialem. Quæ ſi partes ſunt, materiæ ſunt potius quàm artis. Namque in his ſingulis Rhetorice tota eſt, quia & inuentionem,& diſpoſitionem,& elocutionem, & memoriam, & pronuntiationem, quæcunque earum deſiderat.Itaque quidam ea tria genera Rhetorices dicere maluerunt: optimè autem ij,quos ſecutus eſt Cicero, qui genera cauſarum.

¶Tria eſſe genera cauſarum. Cap.IIII.

Diſputatio & varietas opinionũ de cauſarũ generib⁹

SEd tria an plura ſint, ambigitur. Nec dubiè,propè omnes vtique ſummæ apud antiquos authoritatis ſcriptores Ariſtotelem ſecuti,qui nomine tantum alio concionalem pro deliberatiua appellat,hac partitione contenti fuerunt. [Verum & tum leniter eſt tentatum,cùm apud Græcos quoſdam,tum apud Ciceronem in libris de Oratore, & nunc maximo temporum noſtrorum authore propè impulſum, vt non modo plura hæc genera, ſed etiã penè innumerabilia videantur. Nam ſi laudandi ac vituperandi officium in parte tertia ponimus,in quo genere verſari videbimur, cum quærimur,conſolamur,mitigamus,concitamus,terremus,cõfirmamus,præcipimus, obſcurè dicta interpretamur,narramus,deprecamur,gratias agimus,gratulamur,obiurgamus,maledicimus, deſcribimus, mandamus,renuntiamus,optamus,opinamur, & plura alia? vt mihi in illa vetere perſuaſione permanenti,velut petenda ſit venia:quærendúmque,quo moti priores rem tam latè fuſam, tam breuiter aſtrinxerint. Quos qui erraſſe putant, hoc ſecutos arbitrantur, quòd in his ferè verſari tum oratores videbant. Nam & laudes & vituperationes ſcribebantur,& ἐπιταφίους dicere erat moris,& plurimũ in conſilijs ac iudicijs inſumebatur operæ, vt ſcriptores artium pro ſolis comprehenderint frequentiſſima. Qui vero defendunt,

tria faciunt genera auditorum:vnum quod ad delectationem conueniat,alterum quod conſilium accipiat,tertium quod de
Interponit ſu cauſis iudicet. [Mihi cuncta rimanti talis quædam ratio ſuc-
am ſententiã currit,quòd omne oratoris officium,aut in iudicijs eſt,aut extra iudicia.Eorum de quibus in iudicio quæritur,manifeſtum genus eſt: ea quæ ad iudicem non veniunt,aut præteritũ habẽt tempus,aut futurum.Præterita laudamus aut vituperamus,de futuris deliberamus.Item omnia,de quibus dicendum eſt,aut certa ſint neceſſe eſt, aut dubia. Certa, vt cuique eſt animus, laudat aut culpat: ex dubijs partim nobiſipſis ad electionem ſunt libera,de his deliberatur,partim aliorum ſententiæ commiſſa,de his lite cõtenditur.[Anaximenes iudicialem & concionalem generales partes eſſe voluit.Septem autem ſpecies: hortandi,dehortandi,laudandi,vituperandi,accuſandi,defendendi,exquirendi,quod ἐξεταστικὸν dicunt: quarum duæ primæ deliberatiui,duæ ſequentes demonſtratiui,tres vltimæ iudicialis generis ſunt partes. [Protagoram tranſeo,qui interrogandi,reſpondendi,mandandi,precãdi,quod εὐχωλὴν dixit,partes ſolas putat.[Plato in Sophiſte iudiciali,& concionali tertiam adiecit προσομιλητικὴν,quam ſanè permittamus nobis dicere ſermocinatricem,quæ à forenſi ratione diſiungitur,& eſt accommodata priuatis diſputationib⁹,cuius vis eadem profecto eſt, quæ dialecticæ. [Iſocrates in omni genere ineſſe laudem ac vituperationem exiſtimauit. Nobis autem & tutiſſimum eſt
Cõfirmat ſuã authores plures ſequi , & ita videtur ratio dictare . ¶Eſt igi-
ſentẽtiam de tur,vt dixi,vnum genus, quo laus ac vituperatio continetur,
tribus cauſa- ſed eſt appellatum à parte meliore laudatiuum: idem alij de-
rũ generibus. monſtratiuum vocãt,vtrunque nomen ex græco creditur fluxiſſe.Nam & ἐγκωμιαστικὸν & ἐπιδεικτικὸν dicunt.Sed mihi ἐπιδεικτικὸν non ita demonſtrationis vim habere, quàm oſtentationis videtur,& multum ab illo ἐγκωμιαστικῷ differre.nam vt continet laudatiuum in ſe genus, ita non intra hoc ſolum conſiſtit. An quiſquam negauerit panegyricos ἐπιδεικτικοὺς eſſe? Atqui formam ſuadendi habent,& plerũque de vtilitatibus Græciæ loquuntur,vt cauſarũ quidem genera tria ſint,ſed ea tum in negotijs,tum in oſtentatione poſita. Niſi forte non ex græco mutuantes demonſtratiuum vocant, verum id ſequuntur quòd laus ac vituperatio quale ſit quicque demonſtrat.[Alterum eſt deliberatiuũ,tertium iudiciale. Cæteræ ſpecies in hæc tria incidũt genera.Nec inuenitur ex his vlla,in qua non lau-

dare aut vituperare,ſuadere aut diſſuadere, intēdere quid vel depellere debeamus. Illa quoque ſunt communia, conciliare, narrare,docere,augere,diminuere, cōcitandis componendiſ-que affectibus animos audiētium fingere.❡Ne his quidem ac ceſſerim,qui laudatiuā materiam honeſtorum,deliberatiuam vtilium, iudicialem iuſtorum quæſtione contineri putant;celeri magis ac rotūda vſi diſtributione,quàm vera.Stant enim quodammodo mutuis auxilijs omnia. Nam & in laude iuſtitia vtilitáſque tractantur,& in conſilijs honeſtas: & raro iudicialem inueneris cauſam , in cuius non parte aliquid eorum, quæ ſupra diximus,reperiatur.

❡Quibus contingatur omnis ratio dicendi. Cap.V.

OMnis autem oratio conſtat ex his quæ ſignificantur, aut ex his quæ ſignificant, id eſt rebus & verbis. Facultas orandi conſummatur natura,arte,exercitatione: cui quartam partem adijciunt quidam imitationis,quam nos arti ſubijcimus. Tria ſunt autem quæ præſtare debet Orator, vt doceat, moueat,delectet.Hæc enim clarior diuiſio, quàm eorum qui totum opus in res & in affectus partiuntur. ❡Non ſemper autem omnia in eam, quæ tractabitur, materiam cadent. Erunt enim quædam remota ab affectibus, qui vt non vbique habent locum, ita quocunque irruperint, plurimum valent.❡Præſtātiſſimis authoribus placet,alia in Rhetorica eſſe quæ probationem deſiderent , alia quæ non deſiderent:cum quibus ipſe conſentio.❡Quidam vero,vt Celſus, de nulla re dicturum oratorem niſi de qua quæritur , exiſtimant:cui cum maxima pars ſcriptorum repugnat,tum etiam ipſa partitio,niſi forte laudare quæ conſtet eſſe honeſta,& vituperare quæ ex cōfeſſo ſint turpia,non eſt oratoris officium. ❡Illud iam omnes fatentur eſſe quæſtiones aut in ſcripto,aut in non ſcripto. In ſcripto ſunt de iure, in non ſcripto de re. Illud legale, hoc rationale genus. Hermagoras atque eum ſecuti,vocant νομικὸν & λογικόν.Idem ſentiunt,qui omnē quæſtionem ponunt in rebus & in verbis. ❡Item conuenit quæſtiones eſſe aut infinitas aut finitas.Infinitæ ſunt,quæ remotis perſonis,& temporibus, & locis, cæteríſque ſimilibus, in vtramque partem tractantur:quod Græci θέσιν dicunt, Cicero propoſitum, alij quæſtiones vniuerſales ciuiles, alij quæſtiones philoſopho conuenientes. Athenæus partem cauſæ appellat.Hoc genus Cicero ſcientia & actione diſtinguit: vt ſit ſcientiæ,an

Repetit mēbra diuiſionis quā priori ſi. ca.15.poſuit, & porrò in aliás partes diuidit.

Ea ſunt opus, facultas,& artifex.Op⁹ oratio eſt quę rebus & verbis cōſtat,res quæſtione cōtinentur,quā hic porrò i finitā & in infinitā diuidit.

prouidentia mundus regatur: actionis, an accedẽdum ad rempublicam adminiſtrandam. Prius trium generum, an ſit, quid ſit, quale ſit: omnia enim hæc ignorari poſſunt. Sequens duorum, quomodo adipiſcamur, quomodo vtamur. [Finitę autem ſunt ex complexu rerum, perſonarum, temporum, cæterorúmque: hæ ὑποθέσεις à Græcis dicuntur, cauſæ à noſtris. In his omnis quæſtio videtur circa res perſonáſque conſiſtere. Amplior eſt ſemper infinita, inde enim finita deſcendit. Quod vt exemplo pateat infinita eſt, an vxor ducenda: finita, an Catoni ducenda. Ideóque eſſe ſuaſoria poteſt. Sed etiam remotæ à perſonis proprijs ad aliquid referri ſolent. Eſt enim ſimplex an reſpub. adminiſtranda: refertur ad aliquid, an in tyrannide adminiſtranda. Sed hic quoque ſubeſt velut latens perſona, tyrannus enim geminat quæſtionem, ſubéſtque & temporis & qualitatis tacita vis, nondum tamen hoc propriè dixeris cauſam. [Hæ autem quas infinitas voco, & generales appellantur: quod ſi eſt verum, finitæ ſpeciales erunt. [In omni autem ſpeciali vtique ineſt generalis, vt quæ ſit prior. [Ac neſcio an in cauſis quoque quicquid in quæſtionem venit qualitatis, generale ſit. Milo Clodium occidit, iure occidit inſidiatorem, nónne hoc quæritur, an ſit ius inſidiatorem occidi? Quid in coniecturis? non illa generalia, an cauſa ſceleris odium, cupiditas: an tormentis credendum: teſtibus an argumentis maior fides habẽda? Nam finitione quidem comprehendi nihil non in vniuerſum certum erit. [Quidam putant etiam eas poſſe Theſes aliquando nominari, quæ perſonis cauſiſq; contineantur, aliter tantummodo poſitas: vt cauſa ſit, cum Oreſtes accuſatur: Theſis, an Oreſtes rectè ſit abſolutus. Cuius generis eſt, an Cato rectè Martiã Hortenſio tradiderit. Hi theſim à cauſa ſic diſtinguũt, vt illa ſit ſpectatiuę partis, hęc actiuę. Illic enim veritatis gratia tantum diſputari, hic negotiũ agi. ¶Quanquã inutiles quidam oratori putãt vniuerſales quæſtiones, quia nihil proſit quòd conſtet ducendam eſſe vxorem, vel adminiſtrãdam rempub. ſi quis vel ætate, vel valetudine impediatur. [Sed non in omnibus eiuſmodi quæſtionibus ſic occurri poteſt; vt illis, ſit ne virtus finis, regatur ne mundus prouidentia. [Quinetiam in ijs, quæ ad perſonã referuntur, vt non eſt ſatis generalem tractaſſe quæſtionẽ, ita perueniri ad ſpeciem, niſi illa prius excuſſa, non poteſt. Nã quomodo an ſibi vxor ducẽda ſit, deliberabit Cato, niſi cõſtiterit vxores eſſe ducẽdas? Et quo-

modo an ducere debeat Martiam quæretur, niſi Catoni ducenda vxor eſt? [Sunt tamen inſcripti nomine Hermagoræ libri, qui confirment illam opinionem, ſiue falſus eſt titulus, ſiue hic Hermagoras alius fuit. Nam eiuſdem eſſe quomodo *Hermagoras* poſſunt, qui de hac arte mirabiliter multa compoſuit? Cum ſicut ex Ciceronis quoque Rhetorico primo manifeſtum eſt, *De inuent.* materiam Rhetorices in theſes & cauſas diuiſerit. Quod reprehendit Cicero, ac theſim nihil ad oratorem pertinere contendit, totúmq; hoc genus quæſtionis ad philoſophos refert. Sed me liberauit reſpondẽdi verecundia, & quòd ipſe hos libros improbat, & quòd in Oratore, atque ijs quos de Oratore *De Orat. 3.* ſcripſit libris, & Topicis, præcipit, vt à proprijs perſonis atque temporibus auocemus controuerſiam, quia latius liceat dicere de genere quàm de ſpecie: & quod in vniuerſo probatum eſt, id in parte probatum eſſe neceſſe ſit. ¶ Status autẽ in hoc omne genus materiæ idem, qui in cauſas cadunt. ¶ Adhæc adijcitur alias eſſe quæſtiones in rebus ipſis, alias quæ ad aliud referantur. Illud, an vxor ducenda: hoc, an ſeni ducenda. Illud an fortis, hoc an fortior, & ſimilia. [Cauſam finit Apollodorus, vt interpretatione Valgij diſcipuli eius vtar, ita: Cauſa eſt *Cauſa.* negotium omnibus ſuis partibus ſpectans ad quæſtionem, aut *Negotium.* cauſa eſt negotium, cuius finis eſt controuerſia. [Ipſum deinde negotium ſic finit: Negotium eſt congregatio perſonarum, locorum, temporum, cauſarum, modorum, caſuum, factorum, inſtrumentorum, ſermonum, ſcriptorum, & non ſcriptorum. Cauſam nunc intelligimus ὑπόθεσιν, negotium περίστασιν. Sed ipſam cauſam quidam ſimiliter finierunt, vt Apollodorus negotium. [Iſocrates cauſam eſſe ait, quæſtionem finitam ciuilem, aut rerum controuerſiam in perſonarum finitarum complexu. [Cicero his verbis, Cauſa certis perſonis, locis, temporibus, actionibus, negotijs cernitur, aut in omnibus, aut in pleriſque eorum.

¶ Quid ſit Status. Cap. VI.

ERgo cum omnis cauſa contineatur aliquo ſtatu, priuſquam dicere aggrediar quomodo genus quodque cauſæ ſit tractãdum, id quod commune eſt omnibus, quid ſit ſtatus, & vnde ducatur, & quot, & qui ſint, intuendum puto: quanquam id nonnulli ad iudiciales tantum pertinere materias putauerunt. Quorum inſcitiam cum omnia tria genera fuero executus, res ipſa deprehendet. ¶ Quod nos ſtatum, id

quidam conſtitutionem vocant,alij quæſtionem,alij quod ex quæſtione appareat,caput. Theodorus generale caput, id eſt, κεφάλαιον γενικώτατον, ad quod referuntur omnia. Quorum diuerſa appellatio, vis eadem eſt: nec intereſt diſcentium quibus quicque nominibus appelletur, dum res ipſa manifeſta

Status varia appellatio,& nominis origo

ſit.[Statum Græci ϛάσιν vocant,quod nomen non primum ab Hermagora traditum putant, ſed alij ab Eucrate Socratis diſcipulo: alij à Zopyro Clazomenio: quanquam videtur Aeſchines quoque in oratione,contra Cteſiphôtem vti hoc verbo,cum à iudicibus petit,ne Demoſthenem permittant euagari,ſed eum dicere de ipſo cauſæ ſtatu cogant. Quæ appellatio dicitur ducta vel ex eo,quòd ibi ſit primus cauſæ congreſſus, vel quòd in hoc cauſa cõſiſtat.Et nominis quidem hæc origo.

Status quid.

Nunc quid ſit.¶Statum quidam dixerunt primam cauſarum conflictionem: quos recte ſenſiſſe, ſed parum elocutos puto. Non eſt enim ſtatus prima cõflictio,feciſti:non feci:ſed quod ex prima cõflictione naſcitur, id eſt genus quæſtionis,feciſti, non feci: An fecerit: hoc feciſti, hoc non feci, Quid fecerit, quia ex his apparet,illud coniectura,hoc finitione quærendũ: atque in eo pars vtraque inſiſtit,erit quæſtio coniecturalis vel finitiui ſtatus. Quid enim?ſi dicat quis,Sonus eſt duorum inter ſe corporum conflictio, erret,vt opinor: non enim ſonus eſt conflictio,ſed ex conflictione.Et hoc leuius:intelligitur enim vtcunque dictum.

Status nõ ex quæſtione prima vel ſecunda,ſed ex cauſa naſcitur.

¶Inde vero ingens male interpretantibus innatus eſt error, qui quia primam conflictionem legerant, crediderunt ſtatum ſemper ex prima quæſtione ducendum,quod eſt vitioſiſſimũ.Nam quæſtio nulla non habet vtique ſtatum,conſtat enim ex intentione & depulſione:ſed aliæ ſunt propriæ cauſarum, de quibus ferenda ſententia eſt: aliæ adductæ extrinſecus, aliquid tamen ad ſummam cauſæ conferentes,velut auxilia quædam:quo fit,vt in controuerſia vna plures quæſtiones eſſe dicantur.Porrò harum plerunque leuiſſima quæque primo loco fungitur. Namque & illud frequens eſt,vt ea quibus minus confidimus,cum tractata ſint omittamus,interim ſponte noſtra velut donantes,interim ad ea,quę ſunt potentiora,gradum ex ijs feciſſe contẽti.Simplex autem cauſa etiam ſi variè defenditur, non poteſt habere plus vno de quo pronũtietur: atque erit inde ſtatus cauſæ,quod & orator præcipue ſibi obtinendum,& iudex ſpectandum maxime intelligit. In hoc enim cauſa conſiſtet. Cæterum quæſtionum

poſſunt eſſe diuerſi. Quod vt breuiſſimo pateat exemplo, cum dicit reus, etiã ſi feci, rectè feci, qualitatis vtitur ſtatu: cum dicit, Non feci, coniecturam mouet. Semper autem firmius eſt non feciſſe. Ideóque ſtatum eſſe in eo iudicabo, quod dicerem, ſi mihi plus quàm vnum dicere non liceret. [Rectè igitur eſt appellata cauſarum prima conflictio, non quæſtionũ. Nam & pro Rabirio Poſthumo Cicero prima parte orationis in hoc intendit, vt actionem competere in equitem Romanũ neget: ſecunda nullam ad eum pecuniam perueniſſe confirmat. Statum tamẽ dicam in eo fuiſſe, quod eſt potentius. Nec in cauſa Milonis circa primas quæſtiones, quæ ſunt ante in proœmiũ poſitæ, iudicabo conflixiſſe cauſam: ſed vbi totis viribus inſidiator Clodius, ideóque iure interfectus oſtenditur. ¶Et hoc eſt quod ante omnia conſtituere in animo ſuo debeat orator, etiam ſi pro cauſa plura dicturus eſt, quod maxime liquere iudici velit. Quod tamen vt primum cogitandum, ita non vtique primum dicendum erit.

¶Vnde ducatur ſtatus, & reus an actor ſtatũ faciat. Cap. VII.

ALij ſtatum crediderunt primum eius, cum quo ageretur, *deprecationem: Quam ſententiam his verbis Cicero complectitur: In quo primum conſiſtit, quaſi ad repugnandum congreſſa defenſio. ¶Vnde rurſus alia quæſtio, an eum ſemper is faciat, qui reſpondet. Cui rei præcipuè repugnat Cornelius Celſus, dicens non à depulſione ſumi, ſed ab eo qui propoſitionem ſuam confirmet: vt ſi hominem occiſum reus negat, ſtatus ab accuſatore naſcatur, quia is velit probare: ſi iure occiſum reus dicit, tranſlatæ probationis neceſſitate idem à reo fiat, & ſit eius intentio. [Cui non accedo equidem: nam eſt vero propius quod contra dicitur, nullam eſſe litem, ſi is, cum quo agitur, nihil reſpondeat, ideóque fieri ſtatum à reſpondente. ¶Mea tamen ſententia varium id eſt, & accidit pro conditione cauſarum, quia videri poteſt propoſitio aliquando ſtatum facere, vt in coniecturalibus cauſis: vtitur enim coniectura magis qui agit. [Quo moti quidam eundem à reo inficialem eſſe dixerũt, & in ſyllogiſmo tota ratiocinatio ab eo eſt, qui intendit. [Sed quia videtur illis quoq; neceſſitatem hos ſtatus exequendi facere qui negat (is enim ſi dicat, non feci, coget aduerſarium cõiectura vti: & ſi dicat, non habet legẽ, ſyllogyſmo) cõcedamus ex depulſione naſci ſtatũ, nihilominus enĩ res eò reuertetur, vt modo is qui agit, modo is

**depulſionem. in Topicis.*

Status varie modo ab accuſatore modo à reo oritur, quod remota diuerſa opinione exẽplis confirmatur.

cum quo agitur ſtatum faciat. Sit enim accuſatoris intentio, hominem occidiſti: ſi neget reus, faciet ſtatũ qui negat. Quid ſi cõfitetur, ſed iure à ſe adulterum dicit occiſum? Nempe eſſe legem certum eſt, quæ permittat: niſi aliquid accuſator reſpondeat, nulla lis eſt. Non fuit (inquit) adulter. Ergo depulſio incipit eſſe actoris, ille ſtatum faciet. Ita erit quidem ſtatus ex prima depulſione, ſed ea fiet ab accuſatore, non à reo. [Quid? quòd eadem quæſtio poteſt eundem vel accuſatorem facere, vel reum? Qui artẽ ludicram exercuerit, in quatuordecim primis ordinibus ne ſedeat: qui ſe Prætori in hortis oſtenderat, neque erat productus, ſedit in quatuordecim ordinibus. Nempe intentio eſt, artem ludicram exercuiſti: depulſio, nõ exercui artem ludicram: quæſtio, quid ſit artem ludicram exercere. Si accuſabitur theatrali lege, depulſio erit rei: ſi excitatus fuerit de ſpectaculis, & aget iniuriarum, depulſio erit accuſatoris. Frequentius tamen illud accidet, quod eſt à pluribus traditum. ¶Effugerunt has quæſtiones, qui dixerunt ſtatum eſſe id, quod appareat ex intentione & depulſione, vt feciſti: non feci, aut recte feci. ¶Viderimus tamen vtrum ſit ſtatus, an in eo ſtatus. [Hermagoras ſtatum vocat, per quem ſubiecta res intelligatur, & ad quem probationes etiam partium referantur. [Noſtra opinio ſemper hæc fuit, vt cum eſſent frequẽter in cauſa diuerſi quæſtionum ſtatus, in eo crederem ſtatum cauſæ, quod eſſet in ea potẽtiſſimum, & in quo maxime res verteretur. Id ſi quis generalem quæſtionem, vel caput generale dicere malit, cum hoc mihi non erit pugna: non magis quàm ſi aliud adhuc, quo idem intelligatur, eius rei nomẽ inuenerit: quãquam tota volumina in hanc diſputationem impendiſſe multos ſciam, nobis ſtatum dici placet. ¶Sed cum in alijs omnibus inter ſcriptores ſumma diſſentio eſt, tum in hoc videtur mihi præcipuum ſtudium quoq; diuerſa tradendi fuiſſe: adeo nec qui ſit numerus, nec quæ nomina, nec qui generales, quíve ſpeciales ſint ſtatus, conuenit. Ac primum Ariſtoteles elementa decem conſtituit, circa quæ verſari videatur omnis quæſtio, οὐσίαν quam Plautus eſſentiam vocat, nec ſanè aliud eſt eius nomen latinum: ſed ea quæritur, an ſit. Qualitatem, cuius apertus intellectus eſt. Quantitatem, quæ dupliciter à poſterioribus diuiſa eſt, quàm magnum, & quàm multum ſit. Ad aliquid, vnde ductæ trãſlatio & comparatio. Poſt hæc vbi, & quando, deinde facere, pati, habere: quod eſt

Status omnis ex intentione & depulſione apparet, ſed non quiuis eſt cauſſæ ſtatus.

Varietas opinionum de numero ſtatuũ, quam ſequẽti capite pleniꝰ perſequitur & poſtremo loco ſuam ponit.

quaſi armatum eſſe, & veſtitum eſſe. Nouiſſimè συγκεῖσθαι quod eſt compoſitũ eſſe quodãmodo, vt calefacere, ſtare, iraſci. Sed ex his omnibus prima quatuor ad ſtatus pertinere, cætera ad quoſdam locos argumentorum videntur. [Alij nouem elementa poſuerunt. Perſonam, qua de animo, corpore, & extra poſitis quæratur, quod pertinere ad coniecturæ & qualitatis inſtrumenta video. Tempus, quod χρόνον vocant, ex quo quæſtio, an is, quẽ dum addicta eſt mater peperit, ſeruus ſit natus. Locũ, vnde cõtrouerſia videtur, an fas fuerit tyrannũ in templo occidere: an exulauerit qui domi latuit. Tempus iterum, quod καιρὸν appellant: hanc autem videri volunt ſpeciẽ illius temporis, vt æſtatem, vel hyemem. Huic ſubijcitur ille in peſtilẽtia comeſſator. Actum, id eſt πρᾶξιν, quod eò referũt, ſciens commiſerit an inſciens, neceſſitate an caſu, & talia. Numerũ, qui cadit in ſpeciem quantitatis, an Thraſybulo triginta præmia debeãtur, qui tot tyrãnos ſuſtulerit. Cauſam, cui plurimæ ſubiacent lites, quoties factum non negatur, ſed quia iuſta ratione ſit factum, defenditur. τρόπον, cum id quod alio modo fieri licet, alio dicitur factum: hinc eſt adulter loris cæſus, vel fame necatus. Occaſionem factorũ, quod eſt apertius, quàm vt vel interpretandum, vel exemplo ſit demonſtrandũ: tamen ἀφορμὰς ἔργων vocãt. Hi quoque nullam quæſtionem extra hęc putant. [Quidam detrahunt duas partes, numerum & occaſionem, & pro illo quẽ dixi actu ſubijciũt res, id eſt πράγματα. Quæ ne præteriſſe viderer, ſatis habui attingere. Cæterum his nec ſtatus ſatis oſtendi, nec omnes cõtineri locos credo, quod apparebit diligentius legẽtibus, quæ de vtraque re dicã. Erunt enim plura multo, quàm quæ his elementis comprehendũtur.

[Apud plures authores legi, placuiſſe quibuſdam, vnũ omnino ſtatum eſſe coniecturalẽ. Sed quibus placuerit, neque illi tradiderunt, neque ego vſquam reperire potui. Rationem tamen hanc ſecuti dicuntur, ꝙ res omnes ſignis colligantur quomodolibet: vnde ſunt qui qualitatis quoque ſolũ ſtatum faciant, quia vbiq; qualis ſit cuiuſq; rei natura, quæri poteſt, ſed vtrocunque modo ſequetur ſumma confuſio. Neque intereſt, vnũ quis ſtatum faciat, an nullum, ſi omnes cauſæ ſint cõditionis eiuſdem. Coniectura dicta eſt à coniectu, id eſt directione quadam rationis ad veritatem: vnde etiam ſomniorũ atque omninum interpretes coniectores vocamus. Appellatum tamen eſt hoc genus variè, ſicut in ſequentibus apparebit.

Qui vnũ ſtatũ fecerunt.

Coniectura.

¶Quot,& qui ſtatus. Cap.VIII.

Qui duos ſtatus fecerunt.

FVerunt qui duos ſtatus facerent.[Archidemus coniecturalem & finitiuum excluſa qualitate,quia ſic de ea quæri exiſtimabat,quid eſſet iniquũ,quid iniuſtũ,quid dicto audientem nõ eſſe,quod vocat,de eodem & alio.[Huic diuerſa ſententia eorum fuit, qui duos quidem ſtatus eſſe voluerũt, ſed vnum inficialem,alterum iuridicialẽ.Inficialis quẽ nos dicimus cõiecturalem,cui ab inficiãdo nomen alij in totũ dederunt,alij in partẽ,quia accuſatorem cõiectura,reum inficiatione vti putauerunt.Iuridicialis eſt qui δικαιολογικὸς græcè dicitur. Sed quemadmodum ab Archidemo qualitas excluſa eſt,ſic ab his repudiata finitio.Nam ſubijciunt eam iuridiciali,quærendúmque arbitrantur, iuſtum ne ſit ſacrilegiũ appellari quod obijciatur, vel furtum, vel amentiam. Qua in opinione Pamphilus fuit:ſed qualitatẽ in plura partitus eſt.[Plurimi deinceps, mutatis tantũ nominibus, in rem de qua non conſtet,& in rem de qua cõſtet,partiti ſunt.Nam eſt verũ,nec aliter fieri poteſt,q̃ vt aut certum ſit factum eſſe quid,aut nó ſit:ſi non eſt certum,cóiectura ſit:ſi certum eſt,reliqui ſtatus. Nam idem dicit Apollodorus, cum quæſtionem aut in rebus extra poſitis quibus coniectura explicatur, aut in noſtris opinionibus exiſtimet poſitam: quorũ illud πραγματικὸν,hoc περὶ ἐννοίας,vocat.Idémque ἄπορον καὶ περιληπτικὸν dicũt,quo dubiũ & præſumptũ ſignificatur, de quo liquet.[Item Theodorus, qui de eo an ſit,& de accidentibus ei,quod eſſe conſtat,id eſt περὶ οὐσίας καὶ συμβεβηκότων,exiſtimat quæri. Nam in his omnibus prius genus coniecturam habet, ſequens reliqua. Sed hæc reliqua Apollodorus duo vult eſſe: qualitatem, & de nomine id eſt,finitiuam: Theodorus,quid,quale,quantum,ad aliquid. Sunt & qui de eodem, & de alio, modo qualitatem eſſe, modo finitionem velint. In duo & Poſſiodonius diuidit,vocem, & res. In voce quæri putat an ſignificet quicquam multa,quomodo in rebus cõiecturam,quod κατάστασιν vocat,& qualitatẽ, & finitionem,cui nomen dat κατ' ἔννοιαν,& ad aliquid.Vnde & alia diuiſio eſt,alia eſſe ſcripta,alia inſcripta.[Celſus Cornelius duos & ipſe fecit ſtatus generales,an ſit,quale ſit.Priori ſubiecit finitionem,quia æquè quæratur, an ſit ſacrilegus qui nihil ſe ſuſtuliſſe de templo dicit,& qui priuatam pecuniam confitetur ſe ſuſtuliſſe.Qualitatẽ in rem,& ſcriptum diuidit. Scripto quatuor partes legales,excluſa tranſlatione,quantitatem,

& mentis quæſtionem coniecturæ ſubiecit.[Eſt etiam alia in duos diuidendi ſtatus ratio, quæ docet, aut de ſubſtantia controuerſiam eſſe, aut de qualitate:ipſam porrò qualitatem, aut in ſummo genere cōſiſtere,aut in ſuccedentibus.De ſubſtātia eſt coniectura.Quæſtio enim tractatur rei,an facta ſit,an fiat, an futura ſit. Interdū etiam mentis,ídque melius quàm quod ijs placuit,qui ſtatum eundem facti nominauerunt,tanquā de præterito tantum & tantum de facto quæreretur. Pars qualitatis,quæ eſt de ſummo genere, raro in iudiciū venit: quale eſt, id ne ſit honeſtum , quod vulgo laudatur . Succedentium autem aliæ de communi appellatione,vt ſit ne ſacrilegus qui pecuniam priuatam ex templo furatus eſt, aut de re denominata,vbi & factum eſſe certum eſt,nec dubitatur quid ſit, quod factū eſt.Cui ſubiacent omnes de honeſtis,iuſtis,vtilibus,quęſtiones.His etiam cæteri ſtatus cōtineri dicuntur,quia & quātitas modo ad coniecturam referatur,vt maior ne ſol q̄ terra: modo ad qualitatem,quanta pœna quempiam quantóve præmio ſit affici iuſtum : & tranſlatio verſetur circa qualitatē, & definitio pars ſit tranſlationis. Quin & contrariæ leges & ratiocinatiuus ſtatus,id eſt,ſyllogiſmus,& plerūque ſcripti & voluntatis æquo nitantur, niſi quòd hic tertius aliquando coniecturam accipit,quid ſenſerit legis conſtitutor. Ambiguitatem vero ſemper coniectura explicari neceſſe ſit,quia cum ſit manifeſtum verborū duplicem eſſe intellectum,de ſola quæritur volūtate. ¶A plurimis tres ſunt facti generales ſtatus,quibus *Qui tres.*
& Cicero in Oratore vtitur,& omnia quæ aut in controuerſiā, aut in contentionē veniant, contineri putat, Sit ne,Quid ſit, Quale ſit:quorū nomina apertiora ſunt,q̄ vt dicenda ſint.Idē Patrocles ſentit.[Tres fecit & M.Antonius,his quidē verbis, *Lib.2.*
Paucæ res ſunt, quibus ex rebus omnes orationes naſcuntur, factum non factum, ius iniuria,bonum malum. [Sed quoniā quod iure dicimur feciſſe, non hunc ſolum intellectū habet, vt lege: ſed illum quoq;, vt iuſtè feciſſe videamur ſecuti Antonium apertius voluerunt eoſdem ſtatus diſtinguere. Itaque dixerunt coniecturalē,legalem,iuridſcialem.Qui & Virginio placent.Horū deinde fecerūt ſpecies, ita vt legali ſubijcerent finitionem,& alios qui ex ſcripto dicūtur legum contrariarū, quæ Α᾽ντινομία dicitur: & ſcripti & ſentētiæ vel volūtatis,id eſt, κατὰ ῥητὸν καὶ διάνοιαν:& μετάληψιν,quam nos variè tranſlatiuam, tranſſūptiuā,tranſpoſitiuā vocamus: συλλογισμὸν quē accipimus

ratiocinatiuũ vel collectiuũ:ambiguitatis, quæ ἀμφιβολία, nominatur. Quos poſui, quia & ipſi à pleriſq; ſtatus appellantur, *Qui quatuor.* quibuſdã legales potius quęſtiones eas dici placuit. ¶ Quatuor fecit Athenęus, προτρεπτικὴν ϛάσιν vel παρακλητικὴν. i. exhortatiuũ, qui ſuaſoriæ eſt proprius, συντελικὴν qua coniecturã ſignificari magis ex his quæ ſequũtur, q̃ ex ipſo nomine apparet, ὑπαλλακτικὴν, ea finitio eſt(mutatione enim nominis conſtat) iuridicialem : eadem appellatione græca, qua cæteri, vſus. Nam eſt (vt dixi)multa in nominibus differẽtia. Sunt qui ὑπαλλακτικὴν tranſlationẽ exiſtiment, ſecuti hãc mutationis ſignificationẽ. [Fecerunt alij totidẽ ſtatus, ſed alios, an ſit, quid ſit, quale ſit, quantum ſit, vt Cæcilius & Theon. [Ariſtoteles in Rhetoricis etiam ſic omne opus diuidit in veritatẽ, & petenda ac fugienda, quod eſt ſuaſoriæ, & de eodẽ atque alio: partiendo tamen ad hoc peruenit, vt an ſit, quid, quale, quantum, & quàm multum ſit, quærendũ putet. Quodam tamen loco finitionis quoque vim intelligit, quando dicit quædam ſic defendi, Suſtuli, ſed non furtum feci: percuſſi, ſed nõ iniuriam feci. [Poſuerat & Cicero in libris Rhetoricis, facti, nominis, generis, actionis: vt in facto coniectura, in nomine finitio, in genere qualitas, in actione ius intelligeretur: iuri ſubiecerat tranſlationẽ. Verum *Alio loco in partitionibus.* hic legales quoq; quæſtiones alio loco tractat, vt ſpecies actionis. ¶ Fuerunt qui facerent quinque, coniecturam, finitionem, qualitatẽ, quantitatẽ, ad aliquid. [Theodorus quoq;(vt dixi) *Qui quinque.* iiſdem generalibus capitibus vtitur, an ſit, quid ſit, quale ſit, quantum ſit, ad aliquid. Hoc vltimum maximè in cõparatiuo genere verſari putat: quoniã melius ac peius, maius & minus, niſi aliò relata, non intelliguntur. Sed in illas quoque tranſlatiuas(vt ſupra ſignaui)quæſtiones incidunt, an huic ius agẽdi ſit, vel facere aliquid cõueniat, an contra hunc, an hoc tẽpore, *Qui ſex.* an ſic. Omnia enim iſta referri ad aliquid neceſſe eſt. Alij ſex ſtatus putant, coniecturam quam γένεσιν vocant: & qualitatem, & proprietatem, id eſt, ἰδιότητα quo verbo finitio oſtenditur: & quantitatem, quam ἀξίαν dicunt: & cõparationem: & trãſlationem, cuius nouum nomen ad hoc inuentum eſt μετάϛασις, nouum tanquam in ſtatu, alioqui ab Hermagora inter ſpecies *Qui ſeptem.* iuridiciales vſitatum. ¶ Alijs ſeptem eſſe placuit, à quibus nec tranſlatio, nec quantitas, nec cõparatio recepta eſt. Sed in horum trium locũ ſubditæ quatuor legales, adiectæque illis tri- *Qui octo.* bus rationalibus. ¶ Alij peruenerũt vſque ad octo, tranſlationẽ

ad ſeptem ſuperiores adiecta. [A quibuſdam deinde diuiſa ratio eſt, vt ſtatus rationales appellarentur quæſtiones (quemadmodū ſupra dixi) legales: in illis de re, in his de ſcripto quęreretur. [Quidā in diuerſum, hos ſtatus eſſe, illas quæſtiones, maluerunt. Sed alij rationales tres putauerunt: an ſit, quid ſit, quale ſit. [Hermagoras ſolus quatuor: coniecturam, proprietatem, tranſlationem, qualitatem, quam per accidentia, id eſt, κατὰ συμβεβηκὸς vocat, hac interpretatione, an illi accidat viro bono eſſe vel malo. Hanc ita diuidit, de appetendis & fugiendis, quæ eſt pars deliberatiua. De perſona, ea oſtenditur laudatiua. Negocialē, quam πραγματικὴν vocat, in qua de rebus ipſis quæritur remoto perſonarū cōplexu, vt ſit ne liber qui eſt in aſſertione, an diuitiæ ſuperbiam pariant, an iuſtum ſit quid, an bonum ſit. Iuridicialem, in qua ferè eadē, ſed certis deſtinatíſque perſonis quærantur, an ille iuſtè hoc fecerit, vel benè. [Nec me fallit in primo Ciceronis Rhetorico, aliam eſſe loci negocialis interpretationē: cum ita ſcriptū ſit, Negocialis eſt, in qua quid iuris ex ciuili more & æquitate ſit cōſideratur: cui diligentiæ præeſſe apud nos iuriſconſulti exiſtimantur. Sed quod ipſis de his libris iudicium fuerit, ſupra dixi. Sunt enim velut regeſtæ in hos cōmentarios, quas adoleſcens deduxerat, ſcholæ: & ſi qua eſt in his culpa, tradentis eſt. ſiue eum mouit, quòd Hermagoras prima in hoc loco poſuit exempla ex quęſtionibus iuris, ſiue quòd Græci πραγματικοὺς vocant iuris interpretes. Sed Cicero quidem his pulcherrimos illos de Oratore ſubſtituit, ideóque culpari, tanquam falſa præcipiat, nō poteſt. Nos ad Hermagoram. [Tranſlationem hic primus omnium tradidit, quanquam ſemina eius quædam citra nomen ipſum apud Ariſtotelem reperiuntur. Legales autē quæſtiones has fecit, ſcripti & voluntatis, quā ipſe vocat κατὰ ῥητὸν, καὶ ὑπεξαίρεσιν id eſt, ſecundum dictum, & exceptionem, quorū: prius ei cum omnibus commune eſt, exceptionis nomen minus vſitatū: ratiocinatiuum, ambiguitatis, legum contrariarum. [Albutius eadem diuiſione vſus detrahit tranſlationem, ſubijciens eam iuridiciali. In legalibus quoq; quæſtionibus nullum putat eſſe, qui dicatur ratiocinatiuus. Scio plura inuenturos adhuc, qui legere antiquos ſtudioſius volēt. Sed ne hæc quoq; exceſſerint modum, vereor. ¶Ipſe me paulum in alia, quàm prius habuerim, opinione nunc eſſe confiteor. Et fortaſſe tutiſſimum erat famæ modò ſtudenti, nihil ex eo mutare, quod multis annis

Negocialis ſtatus apud Cic.

Rheto. 2.

Mutat & ſuam opinionē de ſtatibus, & excuſat.

non ſenſiſſem modò, verumetiã approbaſſem. Sed non ſuſtineo eſſe cõſcius mihi diſſimulãti,in eo præſertim opere,quod ad bonorum iuuenum aliquam vtilitatem cõponimus,in vlla parte iudicij mei.Nam & Hippocrates clarus arte medicinæ, videtur honeſtiſſimè feciſſe,qui quoſdã errores ſuos,ne poſteri

Retractatores.

errarent cõfeſſus eſt.Et M. Tullius non dubitauit aliquos ſuos iam editos libros,alijs poſtea ſcriptis ipſe damnare, ſicut Catulum atq; Lucullũ,& hos ipſos,de quibus modo ſum locutus, artis Rhetorices. Etenim ſuperuacuus foret in ſtudijs longior labor,ſi nihil liceret melius inuenire præteritis. [Neq; tamen ex his quicquã,quæ tum præcepi, ſuperuacuũ fuit:ad eaſdem enim particulas hæc quoque,quæ nũc præcipiam reuertentur. Ita neminem didiciſſe pœniteat. Colligere tantum eadem,ac diſponere paulò ſignificantius conor.Omnibus autem patefactum volo, non me hæc ſerius demonſtrare alijs, q̃ mihi ipſi

Legalis ſtatus ex generalibus tollendus.

perſuaſerim . [Secundum plurimos authores ſeruabam tres rationales ſtatus:Coniecturã,Finitionem,Qualitatem: vnum Legalẽ.Hi mihi Status generales erant.Legalem in quinq;ſpecies partiebar,Scripti & Voluntatis,Legũ contrariarũ, Collectiuum,Ambiguitatis,Tranſlationis.Nunc quartum ex generalibus intelligo poſſe remoueri. Sufficit enim prima diuiſio, qua diximus alios legales,alios rationales eſſe:ita non erit Status ſed quæſtionum genus, alioqui & rationalis ſtatus eſſet.

❨Ex his etiam quos ſpeciales vocabã,remoui tranſlationẽ:frequenter quidem(ſicut omnes, qui me ſecuti ſunt meminiſſe poſſunt)teſtatus,& in ipſis etiam illis ſermonibus me nolente

Tranſlationem non eſſe ſtatum.

vulgatis,hoc tamen cõplexus,vix in vlla cõtrouerſia, tranſlationis ſtatum poſſe reperiri,vt nõ & alius in eadẽ re rectè dici videretur:ideóque à quibuſdã eum excluſum.[Neque ignoro multa tranſferri,cũ in omnibus ferè cauſis,in quibus cecidiſſe quis formula dicitur,hæ ſint quæſtiones,An huic, An cũ hoc, An hac lege,An apud hunc,An hoc tempore liceat agere,& ſi qua ſunt talia.Sed perſonæ,tempora,actiones,cæteráque propter aliquam cauſam tranſferuntur.Ita non eſt in tranſlatione quæſtio,ſed in eo propter quod tranſferũtur. Non debes apud Prætorem petere fidei commiſſum,ſed apud Conſules,maior enim prætoria cognitione ſũma eſt.Quæritur an maior ſumma ſit, facti controuerſia eſt.Non licet tibi agere mecum, cognitor enim fieri non potuiſti.Iudicatio eſt,an potuerit. Non debuiſti interdicere,ſed petere.An rectè interdictum ſit,am-

bigitur. Quæ omnia ſuccedũt legitimis quæſtionibus. [An nõ præſcriptiones, etiam in quibus maximè videtur manifeſta tranſlatio, eaſdẽ omnes ſpecies habent, quas hæ leges, quibus agitur vt aut de nomine, aut ſcripto & ſentẽtia, vel ratiocinatione quæratur? deinde ſtatus ex quæſtione oriatur: tranſlatio non habeat quæſtionem de qua cõtendit Orator, ſed propter quam cõtendit? Hoc apertius. Occidiſti hominẽ, non occidi. Quæſtio, an occiderit: Status, Cõiectura. Non eſt tale, Habeo ius actionis, non habes: vt ſit Quæſtio an habeat, & inde Status. Accipiat enim actionẽ nec ne, ad euentũ pertinet, non ad cauſam: & ad id quod pronuntiat iudex, non id propter quod pronunciat. Hoc illi ſimile eſt, puniendus es, non ſum: videbit iudex an puniendus ſit. Sed nõ hic erit quæſtio, nec hic ſtatus. Vbi ergo? puniendus es, hominem occidiſti: non occidi, an occiderit. Honorãdus ſum, nõ es, num ſtatum habet? Nõ vt puto. Honorandus ſum, quia tyrannũ occidi, nõ occidiſti: Quæſtio, & ſtatus. Similiter, non rectè agis, rectè ago, nõ habet ſtatum. Vbi eſt ergo? non rectè agis ignominioſus, quæritur an ignominioſus ſit, aut an agere ignominioſo liceat, & Quæſtio eſt & Status. [Ergo tranſlatiuũ genus cauſæ eſt, vt comparatiuũ, & mutuæ accuſationis. At enim ſimile eſt illi, ius habeo, ius nõ habes: occidiſti, rectè occidi, non nego. Sed nec hæc res ſtatũ facit. Non enim ſunt hæ propoſitiones, alioqui cauſa non explicabitur, ſed cum ſuis rationibus. Scelus cõmiſit Horatius, ſororem enim occidit: non commiſit, debuit enim occidere eam, quæ hoſtis morte mœrebat, quæſtio an hæc iuſta cauſa, ita qualitas. At ſimiliter in Tranſlatione, non habes ius abdicandi, quia ignominioſo nõ eſt actio: habeo ius, quia abdicatio actio non eſt: quæritur quid ſit actio: finiemus, non licet abdicare: ſyllogiſmus. Item cætera per omnes, & rationales, & legales ſtatus. [Nec ignoro fuiſſe quoſdam, qui tranſlationẽ in rationali quoq; genere ponerent, hoc modo, hominem occidi iuſſus ab imperatore, dona tẽpli cogenti tyranno dedi, deſerui tempeſtatibus, fluminibus, valetudine impeditus. i. nõ per me ſtetit, ſed per illa. A quibus etiã liberius diſſentio. Nõ enim actio trãſfertur, ſed cauſa facti: quod accidit penè in omni defenſione. Deinde is, qui tali vtitur patrocinio, non recedit à forma qualitatis. dicit ẽm ſe culpa vacare, vt magis qualitatis duplex ratio faciẽda ſit: altera qua & factũ defendit: altera qua tantũ reus. ¶ Credẽdũ eſt igitur ijs, quorũ authoritatẽ ſecutꝰ eſt Cic.

Tria quæ in omni diſputatione quæruntur, ac proinde totidē ſtatus.

Tria eſſe, quæ in omni diſputatione quærantur: An ſit, quid ſit, quale ſit. Quod etiam ipſa nobis natura præſcribit. Nam primum oportet ſubeſſe aliquid, de quo ambigitur: quod, quid ſit, & quale ſit, certe non poteſt exiſtimari, niſi prius eſſe cōſtiterit. Ideóque ea prima quæſtio: ſed non ſtatim quod eſſe manifeſtum eſt, etiam quid ſit apparet. Hoc quoque conſtituto, nouiſſima qualitas ſupereſt, nec his exploratis aliud eſt vltra. His infinitæ quæſtiones, his finitæ continentur. Horum aliqua in demonſtratiua, deliberatiua, iudiciali materia vtique tractantur. Hæc rurſus iudiciales cauſas, & rationali parte & legali continet. Nec enim vlla iuris diſceptatio, niſi finitione, qualitate, cōiectura poteſt explicari. ¶Sed inſtituētib⁹ rudes, non erit inutilis latius primo fuſa ratio, etſi nō ſtatim rectiſſima linea tenſa, facilior tamen & apertior via. Diſcant igitur ante omnia quadripartitam in omnibus cauſis eſſe rationem, quam primam intueri debeat, qui acturus eſt. [Nam vt à defenſore potiſſimum incipiam, longe fortiſſima tuendi ſe ratio eſt, ſi quod obijcitur, negari poteſt. Proxima, ſi non id quod obijcitur, factum eſſe dicitur. Tertia honeſtiſſima, qua rectè factum defenditur. Quibus ſi deficiamur, vltima quidem, ſed iam ſola ſupereſt ſalus, aliquo iuris adiutorio elabendi ex crimine, quod nec negari, nec defendi poteſt, vt nō videatur iure actio intendi. Hinc illæ quæſtiones ſiue actionis, ſiue tranſlationis. Sunt enim quædam non laudabilia natura, ſed iure cōceſſa, vt in xij. tabulis, debitoris corpus inter creditores diuidi licuit, quam legem mos publicus repudiauit. Eſt aliquid æquū, ſed prohibitum iure, vt libertas teſtamentorū. [Accuſatori nihilo plura intuenda ſunt, q̄ vt probet factum eſſe, hoc eſſe factum, non rectè factum, iure ſe intendere. Ita circa ſpecies eaſdem lis omnis verſabitur, tranſlatis tantū aliquando partibus. vt in cauſis, in quibus de præmio agitur, rectè factum petitor probat. ¶Hęc quatuor velut propoſita formæq; actionis, quæ tum generales ſtatus vocabam, in duo (vt oſtendi) genera deſcendūt, rationale & legale. [Rationale ſimplicius eſt, quia ipſius tantum naturæ contemplatione conſtat. Itaque in eo ſatis eſt oſtendiſſe cōiecturam, finitionem, qualitatē. [Legaliū plures ſint ſpecies neceſſe eſt, propterea quòd multæ ſunt leges, & varias habent formas. Alia eſt cuius verbis nitimur, alia cuius voluntate: alias nobis, cum ipſi nullā habemus, adiungimus: alias inter ſe cōparamus: alias in diuerſū interpretamur.

Quadripartita ratio agendi in omni cauſa, quę tamen nō niſi triplici ſtatu cōtinetur.

Rationales ſpecies tres, Legales quatuor, quæ tamen non niſi ad tres ſtatus referuntur.

[Sic naſcũtur hæc veluti ſimulacra ex illis tribus,interim ſimplicia,interim & mixta,propriã tamẽ faciem oſtendentia: vt ſcripti & volũtatis,quæ ſine dubio aut qualitate,aut coniectura continentur: & ſyllogiſmus, qui eſt maximè qualitatis: & leges contrariæ,quæ iiſdẽ,quibus ſcriptũ & voluntas,cõſtant: *ἀμφιβολία*, quæ ſemper coniectura explicatur. Finitio quoque vtriq; generi quódque rerũ,quódque ſcripti contẽplatione cõſtat,cõmunis eſt.[Hæc omnia etiã ſi in illos tres ſtatus veniũt, tamen quia(vt dixi)habent aliquid velut proprium, videntur demonſtranda diſcentibus,& permittendũ ea dicere, vel ſtatus legales,vel quæſtiones,vel capita quædã minora:dũ ſciant nihil ne in his quidem præter tria , quæ prædiximus, quæri. [At quantum, & quam multum,& ad aliquid,&(vt nonnulli putauerunt)comparatiuus,non eandem rationẽ habent.Sunt enim hæc non ad varietatẽ iuris,ſed ad ſolam rationem referenda.Ideóque ſemper in parte,aut cõiecturæ, aut qualitatis ponenda ſunt,vt qua mente, & quo tempore,& quo loco. Sed de ſingulis dicemus quęſtionibus,cũ tractare præcepta diuiſionis cœperimus . ¶Hoc inter omnes conuenit, in cauſis ſimplicibus ſingulos ſtatus eſſe cauſarum : quæſtionũ autem, quæ velut ſubiacentes ad illud,quo iudiciũ continetur,referuntur, ſæpe in vnam cadere plures poſſe.[Etiam credo aliquãdo dubitari,quo ſtatu ſit vtendũ cum aduerſus vnã intentionẽ plura opponuntur.& ſicut in colore dicitur narrationis,eũ eſſe optimum quem actor optimè tueatur:ita hic quoq; poſſe dici, eũ ſtatum eſſe faciendũ,in quo tuendo plurimũ adhibere virium poſſit Orator. Ideóq; pro Milone, aliud Ciceroni agenti placuit,aliud Bruto,cum exercitationis gratia cõponeret orationem:cum ille iure tanquã inſidiatorẽ occiſum,& tamen non Milonis cõſilio dixerit:hic etiã gloriatus ſit,occiſo malo ciue. [In cõiunctis vero poſſe duos vel tres inueniri, vel diuerſos, vt ſi quis aliud ſe non feciſſe, aliud rectè feciſſe defendat: vel generis eiuſdẽ,vt ſi quis duo crimina vel omnia neget.Quod accidit etiã ſi de vna re quæratur aliqua,ſed eam plures petãt, vel eodẽ iure, vt proximitatis : vel diuerſo,vt cum hic teſtamento,ille ꝓximitate nitatur.Quoties autẽ aliud alij petitori opponitur,diſſimiles eſſe ſtatus neceſſe eſt,vt in illa cõtrouerſia: Teſtamenta legibus facta,rata ſint.Inteſtatorũ parentũ liberi hæredes ſint. Abdicatus, ne quid de bonis patris capiat. Nothus ante legitimũ natus, legitimus filius ſit, poſt legitimũ

Cauſæ vnius ac ſimplicis vnus tantũ ſtatus, quæſtionum plures eſſe poſſunt.

Quo ſtatu vtendũ cum plures fieri poſſint.

In cõiunctis cauſis duo vel tres interdum ſtatus,& vel diuerſi vel eiuſdem generis.

Nothus.

natus tantũ ciuis. In adoptionem dare liceat. In adoptionem dato redire in familiã liceat, ſi pater naturalis ſine liberis deceſſerit. Qui ex duobus legitimis alterũ in adoptionem dederat, alterum abdicauerat, ſuſtulit nothũ, inſtituto hærede abdicato deceſſit. Omnes tres de bonis contendunt. Nothũ, qui non ſit legitimus, Græci vocant: latinum rei nomen, vt Cato quoque in oratione quadã teſtatus eſt, non habemus, ideóque vtimur peregrino. Sed ad propoſitum. Hæredi ſcripto opponitur lex, Abdicatus, ne quid de bonis patris capiat: fit ſtatus ſcripti & voluntatis, an vllo modo capere poſſit, an ex voluntate patris, an hæres ſcriptus. Notho duplex fit quæſtio, quòd poſt legitimos natus ſit, & quòd non ſit ante legitimos natus. Prior ſyllogiſmum habet, an pro non natis ſint habendi, qui à familia ſunt alienati. Altera ſcripti & voluntatis. Non enim eſſe hunc natum ante legitimum conuenit, ſed voluntate legis ſe tuebitur, quam dicet talem fuiſſe, vt legitimus eſſet nothus, tum natus, cum alius legitimus in domo non eſſet. Scriptum quoque legis excludet dicens, non vtique ſi poſtea legitimus natus non ſit, notho nocere: vtetúrque hoc argumento, finge ſolum natum nothum, cuius conditionis erit? tantum ciuis? atqui non erit poſt legitimum natus: filius? atqui non erit ante legitimos natus. quare ſi verbis legis ſtari nõ poteſt, voluntate ſtandum eſt. Nec quenquam turbet, quòd ex vna lege duo ſtatus fiant: duplex eſt, ita vim duarum habet. Redire in familiam volenti dicitur ab altero: Primum, vt tibi redire liceat, hæres ſum: idẽ ſtatus qui in petitione abdicati, quæritur enim an poſſit eſſe hæres abdicatus. Adijcitur communiter à duobus, redire tibi in familiam non licet, non enim pater ſine liberis deceſſit. Sed in hoc propria quiſque eorum quæſtione nitetur. Alter enim dicet, abdicatum quoque inter liberos eſſe, & argumentum ducet ex ipſa, quà repellitur lege. Superuacuũ enim fuiſſe prohiberi patris bonis abdicatum, ſi eſſet numero alienorum: nunc quia filij iure futurus fuerit inteſtati hæres, oppoſitã eſſe legem, quæ tamen id non efficiat, ne filius ſit, ſed ne hæres. Status finitiuus, quid ſit filius. Rurſus nothus eiſdem colligit argumentis, non ſine liberis patrem deceſſiſſe, quibus in petitione vſus eſt, vt probaret ſe eſſe filium: niſi fortè & hic finitionẽ mouet, àn liberi ſint etiam non legitimi. Cadẽt igitur in vnam cõtrouerſiam, vel ſpecialiter duo legitimi ſtatus, ſcripti, & voluntatis, & ſyllogiſmus, & præterea finitio: vel

tres illi, qui natura ſoli ſunt, cõiectura in ſcripto & voluntate, qualitas in ſyllogiſmo, & quę per ſe eſt aperta finitio. ℂ Cauſa quoque, & iudicatio, & continens eſt in omni genere cauſarũ. Nihil enim dicitur, cui non inſit ratio, quo iudicium referatur, & quod rem maximè contineat. Sed quia magis hæc variantur in litibus, & ferè tradita ſunt ab iis, qui de iudicialibus cauſis aliqua compoſuerunt, in illam partem differantur. Nunc quia in tria genera cauſas diuiſi, ordinem ſequar.

Cauſa, iudicatio, co ntinens in omni cauſa.

ℂ De demonſtratiuo, quod conſtat laude & vituperatione. Cap. X.

AC potiſſimum incipiã ab ea, quæ conſtat, laude & vituperatione. Quod genus videtur Ariſtoteles, atque eum ſecutus Theophraſtus, à parte negociali, hoc eſt πραγματικῆς remouiſſe, totámq; ad ſolos auditores relegaſſe: & id eius nominis, quod ab oſtentatione ducitur, propriũ eſt. Sed mos Romanus etiam negocijs hoc munus inſeruit. Nam & funebres laudationes pendent frequenter ex publico aliquo officio, atque ex Senatuſconſulto magiſtratibus ſæpe mandãtur: & laudare teſtem, vel contrà, pertinet ad momentum iudiciorum: & ipſis etiam reis dare laudatores licet: & editi in competitores, in L. Piſonem, & Clodium, & Curionẽ libri, vituperationem cõtinent, & tamẽ in Senatu loco ſunt habiti ſententiæ. Neque inficias eo, eſſe quaſdã ex hoc genere materias ad ſolam cõpoſitas oſtentationem, vt laudes Deorum, virorúmq; quos priora tempora tulerunt. [Quo ſoluitur quæſtio ſupra tractata, manifeſtúmque eſt errare eos, qui nunquam oratorẽ dictura, niſi de re dubia putauerunt. An laudes Capitolini Iouis, perpetua ſacri certaminis materia, vel dubiæ ſunt, vel nõ oratorio genere tractãtur? Vt deſiderat autẽ laus, quę negocijs adhibetur, probationẽ: ſic etiam illa quæ oſtentationi cõponitur, habet interim aliquam ſpeciem probationis: Vt qui Romulum Martis filium, educatúmq; à lupa dicat, in argumentum cæleſtis ortus vtatur his, quòd abiectus in profluentẽ non potuerit extingui, ꝙ omnia ſic egerit, vt genitũ præſide bellorum deo incredibile nõ ſit, & ipſum quoq; cælo receptũ temporis eius homines non dubitauerint. [Quædã vero etiam in defenſionis ſpeciem cadent, vt ſi in laude Herculis, permutatum cum regina Lydiæ habitũ, & imperata (vt traditur) penſa Orator excuſet. ℂ Sed proprium laudis eſt res amplificare, & ornare. Quę materia prçipuè quidẽ in deos & homines cadit:

πραγματική

Laus deorũ.

eſt tamen & aliorũ animalium, & carentiũ anima. Verum in Deis, generaliter primũ maieſtatem ipſius eorum naturæ venerabimur, deinde propriam vim cuiuſque & inuenta, quæ vtile aliquid hominibus attulerunt. Vis oſtẽditur, vt in Ioue, regundorum omniũ: in Marte, belli: in Neptuno, maris. Inuenta vt artium in Minerua: Mercurio, literarũ: medicinæ, Apolline: Cerere, frugum: Libero, vini. Tum ſi qua ab his acta vetuſtas tradidit, commemoranda. Addunt etiam dijs honorẽ parentes, vt ſi quis ſit filius Iouis. Addit antiquitas, vt ijs qui ſunt ex Chao. Progenies quoq;, vt Apollo ac Diana Latonæ. Laudandum in quibuſdam, quòd geniti immortales, in quibuſdam ꝙ immortalitatẽ virtute ſunt conſecuti: quod pietas Principis noſtri, præſentium quoq; temporum decus, fecit. ¶ Magis eſt varia laus hominũ. Nam primũ diuiditur in tẽpora, quódque ante eos fuit, quódque ipſi vixerunt. In ijs autẽ qui fato ſunt functi, etiam quod eſt inſecutum. [Ante hominem patria, ac parentes, maioréſq; erunt, quorũ duplex tractatus eſt. aut enim reſpondiſſe nobilitati pulchrum erit, aut humilius genus illuſtraſſe factis. Illa quoque interim ex eo, quod ante ipſum fuit, tempore trahentur, quæ reſponſis vel augurijs futurã claritatem promiſerunt. Vt eum qui ex Thetide natus eſſet, maiorẽ patre ſuo futurũ ceciniſſe dicuntur oracula. [Ipſius vero laus hominis ex animo & corpore, & extra poſitis peti debet. Et corporis quidẽ fortuitorúmq; cum leuior, tum non vno modo tractanda eſt. Nam & pulchritudinem interim robũrq; proſequimur honore verborũ, vt Homerus in Agamemnone, atq; Achille. Interim confert admirationi multũ etiam infirmitas, vt cum idem Tydea paruum, ſed bellatorẽ dicit fuiſſe. Fortuna vero tum dignitatẽ affert, vt in regibus principibúſq; (nãq; eſt hæc materia oſtendendæ virtutis vberior) tũ quo minores opes fuerunt, eo maiorem benefactis gloriã parit. Sed omnia quæ extra nos bona ſunt, quæq; hominibus forte obtigerunt, non ideo laudãtur, ꝙ habuerit quis ea, ſed quòd his honeſtè ſit vſus. Nã diuitiæ, & potentia, & gratia, cum plurimũ viriũ dent in vtrãque partem, certiſſimũ faciunt morum experimentũ: aut enim meliores propter hæc, aut peiores ſumus. Animi ſemper vera laus. Sed non vna per hoc opus via ducitur. Nãq; aliâs ętatis gradus, geſtarũq; rerũ ordinẽ ſequi ſpecioſius fuit, vt in primis annis laudaretur indoles, tũ diſciplinæ, poſt hoc operum, id eſt, factorũ dictorũq; cõtextus. Aliàs in ſpecies

Domitianum intelligit.

Laus hominũ quæ per tempora diuiditur.

Achillem intelligit.

A corpore.

Iliados 4.

Iliados 2.

Iliados 5.

A fortuna.

Ab animo.

virtutum diuidere laudem,fortitudinis,iuſtitiæ, continentiæ,
cæterarúmque, ac ſingulis aſſignare, quæ ſecundum quãque
earum geſta erunt.Vtra ſit autẽ harum via vtilior,cũ materia
deliberabimus,dũ ſciamus gratiora eſſe audiẽtibus, quæ ſolus
quis,aut primus, aut certè cum paucis feciſſe dicetur : ſi quid
præterea ſupra ſpem aut expectationẽ, præcipuè ꝙ aliena po-
tius cauſa,q̃ ſua.[Tempus quod finẽ hominis inſequitur,non *A tempore.*
ſemper tractare contingit : non ſolum ꝙ viuentes aliquando
laudamus,ſed ꝙ rara hæc occaſio eſt, vt referri poſſint diuini
honores & decreta,vt publicè ſtatuæ cõſtituæ. Inter quæ enu-
merauerim ingeniorũ monumenta, quæ ſeculis probarentur.
Nam quidã ſicut Menãder, iuſtiora poſterorum,q̃ ſuæ ætatis
iudicia ſunt cõſecuti. Afferunt laudẽ liberi parentibus, vrbes
conditoribus,leges latoribus,artes inuentoribus, nec nõ inſti-
tuta quoque authoribus,vt à Numa traditũ deos colere,à Pu-
blicola faſces populo ſubmittere.¶Qui omnis etiam in vitu- *Vituperatio*
peratione ordo conſtabit, tamen in diuerſum. Nam & turpi- *hominum.*
tudo generis opprobrio multis fuit, & quoſdam claritas ipſa *Iliad.2.*
notiores circa vitia, & inuiſos magis fecit.Et in quibuſdã, vt
in Paride traditũ eſt,prædicta pernicies.& corporis,& formæ:
quibuſdam mala,contemptũ,vt Therſitæ:at vero quibuſdam
bona vitijs corrupta, odium attulerunt. Vt Nirea imbellem,
Pliſtinem *impudicũ,à poetis accepimus:Et animi totidẽ vi- *Cynedũ.*
tia quot virtutes ſunt:nec minus q̃ in laudibus,duplici ratione *Iliad.1.*
tractãtur. Et poſt mortem adiecta quibuſdã ignominia eſt,vt *Iliad.3.*
Melio,cuius domus ſolo æquata.M.q; Manlio,cuius prænomẽ *Animorũ*
è familia in poſterum exemptũ eſt.Et parentes malorum odi- *vitia.*
mus. Et eſt cõditoribus vrbium infamiæ, contraxiſſe aliquam
pernicioſam cæteris gentẽ,qualis eſt primus Iudaicæ ſuperſti-
tionis author, & Gracchorũ leges inuiſæ: & ſi quod eſt exẽplũ
deforme poſteris traditũ,quale libidinis vir Perſes in muliere
Samia inſtituere auſus dicitur primus.Sed in viuentibus quoq;
iudicia hominũ velut argumenta ſunt morum , & honos aut
ignominia veram eſſe laudem , vel vituperationem probat.
[Intereſſe tamen Ariſtoteles putat,vbi quiſq; laudetur,aut vi-
tuperetur.Nam plurimũ refert,qui ſint audientiũ mores, quæ
publicè recepta ꝑſuaſio,vt illa maximè quæ probẽt,eſſe in ea
qui laudabitur,credãt:aut in eo cõtra quẽ dicem⁹,ea quę ode-
rint.ita nõ dubiũ erit iudiciũ,quod orationẽ præceſſerit. [Ip-
ſorum etiã iudicũ permiſcẽda laus ſemper: nam id beneuolos

facit. Quoties autē fieri poterit, cum materiæ vtilitate iungenda. Minus Lacedæmone ſtudia literarum, q̄ Athenis honoris merebūtur: plus patiētia, vel fortitudo. Rapto viuere quibuſdā honeſtum, alijs cura legum. Frugalitas apud Sybaritas forſitan odio foret: veteribus Romanis ſummū luxuriæ crimen. Eadē in ſingulis differentia. Maximè fauet iudex, qui ſibi dicentē aſſentari putat. [Idem præcipit illud quoque, quod mox Cornelius Celſus propè ſupra modū inuaſit, quia ſit quædam virtutibus ac vitijs vicinitas, vtendum proxima deriuatione verborum, vt pro temerario fortem, pro prodigo liberalem, pro auaro parcum vocemus: quæ eadem etiā contrà valent, quod quidem orator, id eſt, vir bonus nunquam faciet, niſi fortè cōmuni vtilitate ducatur. *Vrbiū laudes* ¶ Laudantur autem vrbes ſimiliter atque homines. Nam pro parente eſt conditor, & multum authoritatis affert vetuſtas, vt ijs qui terra dicuntur orti, & virtutes ac vitia circa res geſtas, eadémq; in ſingulis. Illa propria quæ ex loci poſitione aut munitione ſunt. Ciues illis, vt hominibus liberi, decori. [Eſt laus & operum in quibus honor, vtilitas, pulchritudo, author ſpectari ſolet: honor, vt in templis: vtilitas, vt in muris: pulchritudo vel author, vtrobique. [Eſt & *In Verrem actione 4.* locorum, qualis Siciliæ apud Ciceronem, in quibus ſimiliter ſpeciem & vtilitatem intuemur: ſpeciem maritimis, planis, amœnis: vtilitatem, ſalubribus, fertilibus. [Erit etiam dictorū honeſtorum factorúmque laus generalis, erit & rerum omnis modi. Nam & ſomni & mortis ſcriptæ laudes, & quorundam à medicis ciborum. ¶ Itaque vt non conſenſi hoc laudatiuum genus circa ſolam verſari honeſti quæſtionem, ſic qualitate maximè contineri puto, quanquā omnes tres ſtatus cadere in hoc opus poſſint, híſque vſum C. Cæſarem in vituperando Catone, notauerit Cicero. Totum autē habet aliquid ſimile ſuaſorijs, quia plerumque eadem illic ſuaderi, hic laudari ſolent.

¶ De ſuaſoria ſeu deliberatiua, & proſopopœia. Cap. X.

Finis in ſuaſorijs. Eliberatiuas quoq; miror à quibuſdam ſola vtilitate finitas. At ſi quid in his vnum ſequi oporteret, potior fuiſſet apud me Ciceronis ſententia, qui hoc materiæ genus dignitate maximè contineri putat. Nec dubito quin ij, qui ſunt in illa priore ſententia, ſecundū opinionem pulcherrimam, ne vtile quidē, niſi quod honeſtum eſſet, exiſtimarint. Et eſt hæc ratio veriſſima, ſi conſilium contingat ſemper bonorum ac ſapientum. Verùm apud imperitos, apud quos fre-

quenter dicenda ſententia eſt, populúmque præcipuè, qui ex pluribus conſtat indoctis, diſcernenda ſunt hæc, & ſecundum communes magis intellectus loquendū. Sunt enim multi, qui etiam quæ credunt honeſta, nō tamen ſatis eadem vtilia quoque exiſtiment: quæ turpia eſſe dubitare nō poſſunt, vtilitatis ſpecie ducti probent, vt fœdus Numantinum iugúmque Caudinum. ❡ Ne qualitatis quidem ſtatu, in quo & honeſtorum & vtilium quæſtio eſt, complecti eas ſatis eſt. Nam frequenter in in his etiam coniecturæ locus eſt. Nonnunquā tractatur aliqua finitio. Aliquādo etiam poſſunt legales incidere tractatus in priuata maximè conſilia, ſi quando ambigitur an aliquid liceat. De coniectura paulò pòſt pluribus. Interim eſt finitio apud Demoſthenem, det Haloneſum Philippus, an reddat. Apud Ciceronē in Philippicis, quid ſit tumultus. Quid? non illa ſimilis iudicialium quæſtio, de Statua Seruij Sulpitij? an his demum ponenda ſit, qui in legatione ferro ſunt interēpti? ❡ Ergo pars deliberatiua (quæ eadē ſuaſoria dicitur, de tēpore futuro conſultans, quærit etiam de præterito) officijs conſtat duobus, ſuadendi & diſſuadendi. ❡ Procemio, quale eſt in iudicialibus, nō vbiq; eget, quia cōciliatus eſt ei quiſq;, quē cōſulit. Initiū tamen quodcunq; debet habere aliquā procemij ſpeciē. nec enim abruptè, nec vnde libuit, incipiendū: quia eſt aliquid in omni materia naturaliter primū. In Senatu & vtiq; in concionibus, eadem ratio, quæ apud iudices, acquirendæ ſibi plerūque eorum, apud quos dicendū ſit, beneuolentiæ. Nec mirū, cum etiam in panegyricis petatur audientiū fauor, vbi emolumentū non vtilitate aliqua, ſed in ſola laude cōſiſtit. Ariſtoteles quidē, nec ſine cauſa putat & à noſtra, & ab eius qui diſſentiet, perſona duci frequenter in cōſilijs exordiū, quaſi mutuantibus hoc nobis à iudiciali genere, nonnunquā etiam vt minor res maiórve videatur. In demōſtratiuis vero procemia eſſe maximè libera exiſtimat. Nam & longe à materia duci hæc, vt in Helenes laude Iſocrates fecerit, & ex aliqua rei vicinia, vt idem in panegyrico cōqueritur, plus honoris corporum quàm animorū virtutibus dari. Et Gorgias in Olympico laudans eos, qui primi tales inſtituerunt cōuentus. Quos ſecutus videlicet Criſpus Salluſtius in bello Iugurthino & Catilinario, nihil ad hiſtoriā pertinentibus principijs orſus eſt. Sed nūc ad ſuaſoriā, in qua etiā cū procemio vtemur breuiore tamen & velut quodā capite tātū, & initio debebim⁹ eſſe cōtēti.

Status.

In olinth.

Philip. 8. & 9.

Procemium ſuaſoriæ.

Rhet. 3.

¶Narrationē verò nunq̃ exiget priuata deliberatio eius dũtaxat rei, de qua dicẽda ſentẽtia eſt: qa nemo ignorat id de quo cõſulit. Extrinſecus poſſunt pertinentia ad deliberationē multa narrari. In cõcionibus ſæpe eſt etiã illa, quæ ordinē rei docet, neceſſaria ad affectus, vt quæq; maximè poſtulabit. Nã & concitãda & lenienda frequẽter eſt ira, & ad metũ, cupiditatē, odium, cõciliationē impellendi animi. Nonnunquã etiam mouenda miſeratio, ſiue vt auxiliũ obſeſſis feratur ſuadere oportebit, ſiue ſociæ ciuitatis euerſionē deflebimus. ¶Valet autem in cõſilijs authoritas plurimũ. Nam & prudentiſſimus eſſe haberíq; & is optimus debet, qui ſentẽtiæ ſuæ de vtilibus atq; honeſtis credere omnes velit. In iudicijs enim vulgo fas habetur indulgere aliquid ſtudio ſuo: cõſilia nemo eſt qui neget ſecundum mores dari. Græcorũ quidem plurimi omne hoc officiũ concionale eſſe iudicauerũt, & in ſola reipublicæ adminiſtratione poſuerunt. Quin & Cicero in hac maximè parte verſatur. Ideóque ſuaſuris de pace, bello, copijs, operibus, vectigalibus, hęc duo præcipuè nota eſſe voluit, vires ciuitatis & mores: vt ex natura tum ipſarum rerum, tum audientium ratio ſuadendi duceretur. [Nobis maior in re videtur varietas. nam & conſultantium & conſiliorũ plurima ſunt genera. Quare in ſuadendo & diſſuadendo tria primum ſpectanda erunt. Quid ſit de quo deliberetur, qui ſint qui deliberent, qui ſit qui ſuadeat. Rem de qua deliberatur, aut certum eſt poſſe fieri, aut incertum. Si incertum, hęc erit quęſtio ſola, aut potentiſſima: ſæpe enim accidet, vt prius dicamus, ne ſi poſſit quidem fieri, eſſe faciendũ, deinde fieri non poſſe. Cum autē de hoc quæritur, coniectura eſt, an Iſthmos intercidi, an ſiccari palus Pontina, an portus fieri Hoſtiæ poſſit, an Alexander terras vltra Oceanũ ſit inuẽturus. Sed in ijs quoq;, quæ cõſtabit poſſe fieri, coniectura erit aliquando: vt ſi quęratur, an vtique futurũ ſit, vt Carthaginē ſuperent Romani. Vt redeat Hãnibal, ſi Scipio exercitũ in Aphricam tranſtulerit. Vt ſeruent fidē Samnites, ſi Romani arma depoſuerint. Quædam & fieri poſſe, & futura eſſe credibile eſt: ſed aut alio tempore, aut alio loco, aut alio modo. [Vbi cõiecturæ non erit locus, alia ſunt intuenda. Et primũ aut propter ipſam rem, de qua ſententiæ rogantur, conſultabitur: aut propter alias interueniẽtes extrinſecus cauſas. Propter ipſam deliberant P.C. an ſtipendium militi conſtituant. Hęc materia ſimplex erit. Accedũt cauſæ aut faciẽdi,

Confirmati.

Tria in ſuaſorijs ſpectãda.

RES de qua deliberatur.

vt deliberant P.C. an Fabios dedant Gallis bellum minitantibus: aut non faciendi, vt deliberat C. Cæſar, an perſeueret in Germaniam ire, cum milites paſſim teſtamenta facerent. Hæ ſuaſoriæ duplices ſunt. Nã & illic cauſa deliberandi eſt, quòd bellum Galli minitentur, eſſe tamen quæſtio poteſt, dedendi ne fuerint etiam citra hanc denuntiationem, quia contra fas, cum Legati miſſi eſſent, prælium inierint: regémque ad quem mandata acceperant, trucidarint. Et hic nihil Cæſar ſine dubio deliberet, niſi propter hanc militum perturbationem: eſt tamen locus quærendi, an citra hunc quoque caſum penetrandum in Germaniam fuerit. Semper autem de eo prius loquemur, de quo deliberari etiam detractis ſequentibus poſſet.

Partes ſuadẽdi, quæ ad deliberationis ſinẽ pertinent, & quæſtionũ argumentorũ que materiã cõplectũtur.

[Partes ſuadendi quidam putauerunt honeſtũ, vtile, neceſſarium: ego non inuenio huic tertiæ locũ. Quãtalibet enim vis ingruat, aliquid fortaſſe pati neceſſe ſit, nihil facere, de faciendo autem deliberatur. Quòd ſi hanc vocant neceſſitatem, in qua homines grauiorum metu coguntur, vtilitatis erit quæſtio. Vt enim ſi obſeſſi, & impares, & aqua cibóque defecti, de facienda ad hoſtem deditione deliberent, & dicatur neceſſe eſt, nempe ſequitur vt hoc ſubijciatur, alioqui pereundum eſt, ita propter id ipſum non eſt neceſſe, quia perire potius licet. Deniq; non fecerũt Saguntini, nec in rate Opitergina circunuenti. Igitur in his quoque cauſis, aut de ſola ambigetur vtilitate, aut quæſtio inter vtile atque honeſtum conſiſtet. At enim ſi quis liberos procreare volet, neceſſe habeat vxorem ducere, quis dubitat? ſed ei, qui pater vult fieri, liqueat neceſſe eſt vxorem eſſe ducẽdam. Itaque mihi ne cõſilium quidem videtur, vbi neceſſitas eſt: non magis quàm vbi cõſtat quid fieri omnino nõ poſſe. Omnis enim deliberatio de dubijs eſt. Melius igitur, qui tertiam partem dixerunt δυνατ͂, quod noſtri poſſibile nominant: quæ vt dura videatur appellatio, tamen ſola eſt. [Quas partes non omnes in omnem cadere ſuaſoriam, manifeſtius eſt, quàm vt docendum ſit. Tamen apud pleroſque earum numerus augetur, à quibus ponũtur vt partes, quæ ſpecies ſunt partium. Nam fas, iuſtum, pium, æquum, mãſuetum quoque, ſic enim ſunt interpretati τὸ ἥμερον, & ſi qua adhuc adijcere quis eiuſdẽ generis velit, ſubijci poſſunt honeſtati. [An ſit autem facile, magnum, iucũdum, ſine periculo, ad quæſtionem pertinet vtilitatis, qui loci oriuntur ex contradictione. Eſt quidem vtile, ſed difficile, prauum, iniucundum, periculo-

ſum. [Tamen quibuſdam videtur eſſe nonnunquam de iucunditate ſola conſultatio, vt ſi de ædificando theatro, inſtituendis ludis deliberetur. Sed neminē adeo ſolutum luxu puto, vt nihil in cauſa ſuadendi ſequatur præter voluptatē. Præcedat enim ſemper aliquid neceſſe eſt: vt in ludis honor deorum, in theatro nō inutilis laborū remiſſio, deformis & incommoda turbæ: ſi id non ſit conflictatio, & nihilominus eadem illa religio, cum theatrum veluti quoddam illius ſacri tēplum vocabimus. [Sæpe vero & vtilitatem deſpiciendam eſſe dicimus, vt honeſta faciamus: vt cum illis Opiterginis damus conſilium, ne ſe hoſtibus dedant, quanquam perituri ſint, niſi fecerint. [Et vtilia honeſtis præferimus, vt cum ſuademus vt bello Punico ſerui armentur. Sed tamen neque hic planè concedendum eſt, eſſe id inhoneſtum. Liberos enim natura omnes, & iiſdem conſtare elementis, & fortaſſe antiquis etiam nobilibus ortos, dici poteſt. Et illic vbi manifeſtum periculum eſt, opponenda alia, vt crudelius etiam perituros affirmemus, ſi ſe dediderint, ſiue hoſtis non ſeruauerit fidē, ſiue Cæſar vicerit, quod eſt vero ſimilius. [Hæc autem, quæ tantum inter ſe pugnant, plerunque nominibus deflecti ſolent. Nam & vtilitas ipſa expugnatur ab iis, qui dicunt non ſolum potiora eſſe honeſta quàm vtilia, ſed ne vtilia quidem eſſe, quæ non ſunt honeſta: & contra, quod nos honeſtum, illi vanum, ambitioſum, ſtolidum, verbis quàm re probabilius vocant. [Nec tātum inutilibus comparantur vtilia, ſed inter ſe quoq; ipſa, vt ſi è duobus eligamus, in altero quid ſit magis, in altero quid ſit minus. [Creſcit hoc adhuc. Nam interim triplices etiam ſuaſorię incidunt, vt cum Pompeius deliberauit, Parthos, an Aphricam, an Aegyptum peteret. Ita non tantum vtrum ſit melius, ſed quid ſit optimum, quæritur. Item contrà. Nec vnquam incidet in hoc genere materiæ dubitatio rei, quæ vndique ſecundum nos ſit. Nam vbi contradictioni locus non eſt, quæ poteſt eſſe cauſa dubitandi? Ita ferè omnis ſuaſoria nihil eſt aliud, quàm comparatio. Videndúmq;, quid conſecuturi ſimus, & per quid, vt æſtimari poſſit, plus in eo, quod petimus, ſit commodi: an vero in eo, per quod petimus, incommodi. [Eſt vtilitatis & in tempore quæſtio, expedit, ſed non nunc. Et in loco, Non hic. Et in perſona, Non nobis, non contra hos. Et in genere agēdi, Non ſic. Et in modo, Non in tantum. ¶ Sed perſonam ſæpius

decoris cauſa intuemur, quæ & in nobis, & in ijs qui delibe- rant, ſpectáda eſt. Itaque quamuis exempla plurimum in conſilijs poſſint: quia facillimè ad cōſentiendum homines ducuntur experimentis, refert tamen, quorum authoritas, & quibus adhibeatur. Diuerſi ſunt enim deliberantium animi, duplex conditio. [Nam cōſultant aut plures, aut ſinguli, ſed in vtriſq; differentia: quia & in pluribus multum intereſt, ſenatus ſit, an populus: Romani, an Fidenates: Græci, an Barbari. Et in ſingulis, Catoni petēdos honores ſuadeamus, an C. Mario. De ratione belli Scipio prior, an Fabius deliberet. Proinde intueēda, ſexus, dignitas, ætas. Sed mores præcipuè diſcrimen dabunt. [Et honeſta quidem honeſtis ſuadere facillimum eſt: ſi vero apud turpes recta obtinere conabimur, ne videamur exprobrare diuerſam vitæ ſectam, cauendum eſt. Et animus deliberantis, non ipſa honeſti natura, quam ille non reſpicit, permouendus, ſed laude, vulgi opinione (& ſi parum proficiet hæc vanitas) ſecutura ex his vtilitate, aliquanto vero magis obijciendo aliquos ſi diuerſa fecerit metus. Nam præter id quòd his leuiſſimi cuiuſque animus facillimè terretur, neſcio an etiam naturaliter apud plurimos plus valeat malorū timor, quàm ſpes bonorum: ſicut facilior eiſdem turpium, quàm honeſtorum intellectus eſt. [Aliquando bonis quoque ſuadentur parum decora, dantur parum bonis conſilia: in quibus ipſorum, qui conſulunt, ſpectatur vtilitas. [Nec me fallit, quæ ſtatim cogitatio ſubire poſſit legentem. Hoc ergo præcipis? & hoc fas putas? Poterat me liberare M. Cicero, qui ita ſcribit ad Brutum, Propoſitis plurimis, quæ honeſtè ſuaderi Cæſari poſſent, *Sim*ne bonus vir, ſi hæc ſuadeam? minimè. *S*uaſoriæ enim eſt finis, vtilitas eius, cui quiſque ſuadet. At recta ſunt: quis negat? ſed non eſt ſemper rectis in ſuadēdo locus. *S*ed quia eſt altior quæſtio, nec tātum ad ſuaſorias pertinet, deſtinatus eſt mihi hic locus duodecimo, qui ſummus futurus eſt, libro. Nec ego quicquam fieri turpiter velim, verùm interim hæc, vel ad ſcholarum exercitationes pertinere credantur: nam & iniquorum ratio noſcenda eſt, vt melius æqua tueamur. Interim ſi quis bono inhoneſta ſuadebit, meminerit non ſuadere tāquam inhoneſta, vt quidam declamatores Sext. Pompeium ad piraticā, propter hoc ipſum ꝙ turpis ac crudelis ſit, impellunt. Sed dandus illis deformibus color, ídque etiam apud malos. Nec enim eſt quiſ-

PERSONA *deliberãtis*

*R*emouet *obiectionem.*

Color deformibus dãdus. quam tam malus,vt malus videri velit.Sic Catilina apud Sal
luſtium loquitur,vt rem ſceleratiſſimam non malitia,ſed in-
dignatione videatur audere. Sic Atreus apud Varum. Iam fe-
ro(inquit)infandiſſima,iam facere conor.Quanto magis eis,
quibus cura famæ fuit,cõſeruandus eſt hic vel ambitus?Qua-
re & cum Ciceroni dabimus conſilium, vt Antonium roget,
vel etiam vt Philippicas(ita vitam pollicente eo)exurat,non
cupiditatem lucis allegabimus(hoc enim ſi valet in animo e-
ius, tacentibus quoque nobis valet) ſed vt ſe Reipub. ſeruet,
hortabimur. Hac illi opus eſt occaſione,ne eum taliũ precum
pudeat.Et C.Cæſari ſuadẽtes regnum,affirmabimus ſtare iam
Remp.niſi vno regente,non poſſe.Nam qui de re nefaria deli
berat,id ſolum quærit,quomodo quamminimum peccare vi-
PERSONA ſuadentis. deatur.¶Multum refert etiam quæ ſit perſona ſuadẽtis,quia
anteacta vita,ſi illuſtris fuit,aut clarius genus,aut ætas,aut for
tuna,affert expectationem. Prouidendum eſt, ne quæ dicun-
tur,ab eo qui dicit,diſſentiant.At his cõtraria ſummiſſiorem
quendam modum poſtulant. Nam quæ in alijs libertas eſt,in
alijs licẽtia vocatur. Et quibuſdam ſufficit authoritas,quoſdã
Proſopopœiæ in declamationibus ſuaſorijs. ratio ipſa ægre tuetur.[Ideóque lõge mihi difficillimæ viden
tur Proſopopœię,in quibus ad reliquum ſuaſoriæ laborem,ac-
cedit etiam perſonæ difficultas.Nanque vnum & idem aliter
Cæſar, aliter Cicero, aliter Cato ſuadere debebit. Vtiliſſima
vero hæc exercitatio, vel quòd duplicis eſt operis, vel quòd
poetis quoque,aut hiſtoriarum futuris ſcriptoribus plurimum
confert. Verum & oratoribus neceſſaria. Nam ſunt multæ à
Græcis Latiníſque compoſitæ orationes,quibus alij vterẽtur,
ad quorum conditionem vitámque aptanda,quæ dicebantur
fuerũt.An eodem modo cogitauit,aut eandem perſonam in-
Domitio. duit Cicero cum ſcriberet Cn. Pompeio, & cum C. ✱Appio
cæteríſve,ac non vniuſcuiuſque eorum fortunã, dignitatem,
res geſtas intuitus,omnium etiam,quibus vocem dabat,imagi
nem expreſſit? vt melius quidem,ſed tamen ipſi dicere vide-
rẽtur.Neque minus vitioſa eſt oratio ſi ab homine,quàm ſi à
re,cui accõmodari debuit,diſſidet.Ideóque Lyſias optimè vi-
detur in ijs quæ ſcribebat indoctis,ſeruaſſe veritatis fidem.E-
nimuero præcipuè declamatoribus conſiderandum eſt, quid
cuique perſonæ conueniat: qui pauciſſimas controuerſias ita
dicunt vt aduocati,plerũque filij,patres,diuites, ſenes,aſperi,
lenes,auari,denique ſuperſtitioſi,timidi,deriſores fiunt:vt vix

comœdiarum actoribus plures habitus in pronuntiando concipiendi ſint,quàm his in dicendo, quæ omnia videri poſſunt Proſopopœiæ, quas ego ſuaſorijs ſubieci, quia nullo alio ab his,quàm perſona diſtant.[Quanquam hoc aliquando etiam in controuerſias ducitur,quæ ex hiſtorijs compoſitæ,certis agentium nominibus continentur. Neque enim ignoro plerunque exercitationis gratia poni,& poeticas & hiſtoricas,vt Priami verba ad Achillem, aut Syllæ Dictaturam deponentis in concione.Sed hæc in partes cedũt trium generum,in quæ cauſas diuiſimus. Nam & rogare,indicare, rationem reddere, & alia de quibus ſupra dictum eſt,variè atque vt res vult,in materia iudiciali,debiberatiua,demõſtratiua,ſubijcere ſolemus. ¶Frequẽtiſſimè tamen in his vtimur ficta perſonarum, quas ipſi ſubſtituimus,oratione,vt apud Ciceronem pro Cælio Clodiam,& Cæcus Appius,& Clodius frater: ille in caſtigationẽ, hic in hortationem amorum compoſitus,alloquitur. [Solent in ſcholis fingi materiæ ad deliberandum ſimiliores controuerſijs,ex vtroque genere cõmixtæ:vt cum apud C.Cæſarem conſultatio de pœna Theodoti ponitur. Conſtat enim accuſatione & defenſione cauſæ, quod eſt iudicialium proprium. Permixta autem eſt & vtilitatis ratio,an pro Cæſare fuerit occidi Pompeium,an timẽdum à rege bellum,ſi Theodotus ſit occiſus: an id minimè oportunum hoc tempore & periculoſum,& certe longum ſit futurum.Quæritur & de honeſto,deceat ne Cæſarem vltio Pompeij? an ſit verendum ne peiorem faciat ſuarum partium cauſam, ſi Pompeium indignum morte fateatur. Quod genus accidere etiam veritati poteſt. [Non ſimplex autem circa ſuaſorias error in pleriſque declamatoribus fuit,qui dicendi genus in his diuerſum,atque in totum illi iudiciali contrarium eſſe exiſtimauerũt.Nam & principia abrupta, & concitatam ſemper orationem, & in verbis effuſiorem(vt ipſi vocant)cultum affectauerunt,& earum breuiores vtique commẽtarios q̃ iudicialis materiæ facere elaborauerunt. Ego porrò vt procemio video non vtique opus eſſe ſuaſorijs,propter quas dixi ſuprà cauſas,ita cur initio furioſè ſit exclamandum,non intelligo:cum propoſita conſultatione rogatus ſentẽtiam,ſi modo eſt ſanus,non quiritet,ſed quammaximè poteſt ciuili & humano ingreſſu mereri aſſenſum deliberantis velit. Cur igitur torrens,& vtique æqualiter concitata ſit in ea dicẽtis oratio,cum vel præcipuè moderationem

Elocutio quæ ſuaſorijs conueniat.

rationémque conſilia deſiderent? Neque ego negauerim ſæpius ſubſidere in controuerſijs impetum dicendi prooemio, narratione, argumẽtis: quem ſi detrahas, id ferè ſupererit, quo ſuaſoriæ conſtant. Verum id quoque æqualius erit, non tumultuoſius, atque turbidius. [Verborum autem magnificẽtia non validius eſt affectanda ſuaſorias declamantibus, ſed contingit magis. Nam & perſonæ ferè magnæ fingentibus placent, Regum, principum, populi, Senatus, & res ampliores: ita cum verba rebus aptentur, ipſo materię nitore clareſcũt. Alia veris conſilijs ratio eſt. Ideóque Theophraſtus quammaximè remotum ab omni affectatione in deliberatiuo genere voluit eſſe ſermonem, ſecutus in hoc authoritatẽ præceptoris ſui, quanquam diſſentire ab eo non timidè ſolet. Nanq; Ariſtoteles idoneam maxime ad ſcribendum demonſtratiuã, proximámque ab ea iudicialem putauit, videlicet quoniam prior illa tota eſſet oſtentationis, hæc ſecunda egeret artis: vel quòd ad fallendum, ſi ita popoſciſſet vtilitas, conſilia fide, prudentiáque conſtarent. Quibus in demonſtratiua conſentio. Nam & omnes alij ſcriptores idem tradiderunt. In iudicijs autem conſilijſq;, ſecundum conditionem ipſius quæ tractabitur rei, accommodandam dicendi credo rationem. Nam & Philippicas Demoſthenis ijſdem, quibus habitas in iudicijs orationes, video eminere virtutibus. Et Ciceronis ſententiæ & conciones, non minus clarum quàm eſt in accuſationibus ac defenſionibus eloquentiæ lumen oſtendunt. Dicit tamen de ſuaſoria idem hoc modo, Tota autẽ oratio ſimplex & grauis, & ſententijs debet ornatior eſſe q̃ verbis. [Vſum exemplorum nulli materiæ magis conuenire meritò ferè omnes conſentiunt, cum plerũque videantur reſpondere futura præteritis, habeatúrque experimẽtum, velut quoddam rationis teſtimonium. [Breuitas quoque aut copia non genere materiæ, ſed modo conſtat. Nam vt in conſilijs plerunque ſimplicior quæſtio eſt, ita ſæpe in cauſis minor. Quæ omnia vera eſſe ſciet, ſi quis non orationes modo, ſed hiſtorias etiam (nanque in his conciones atque ſententiæ plerunq; ſuadendi fungũtur officio) legere maluerit, quàm in commentarijs Rhetorum conſeneſcere. Inueniet enim nec in cõſilijs abrupta initia, & concitatius ſæpe in iudicijs dictũ, & verba aptata rebus in vtroque genere, & breuiores aliquando cauſarum orationes quàm ſententiarum. Ne illa quidem in ijs vitia deprehendet, quibus quidam declamatores labo-

De verbis.

rant, quòd & contra ſentientibus inhumanè conuiciantur,& ita plerunque dicunt,tanquã ab his qui deliberant,vtique diſſentiant.Itaque obiurgantibus ſimiliores ſunt quàm ſuadentibus.[Hæc adoleſcẽtes ſibi ſcripta ſciãt,ne aliter quàm dicturi ſint exerceri velint,& in deſueſcendis morentur. Cæterum cum aduocari cœperint in conſilia amicorum,dicere ſententiàm in Senatu,ſuadere,ſi quid conſulet princeps,quod præceptis fortaſſe non credunt,vſu docebuntur.

¶De partibus cauſarum iudicialium. Cap.XI.

NVnc de iudiciali genere,quod eſt præcipuè multiplex, ſed officijs conſtat duobus, intẽtionis ac depulſionis. Cuius partes,vt plurimis authoribus placuit, quinque ſunt:procemium,narratio,probatio,refutatio,peroratio. [His adiecerunt quidam partitionem,propoſitionẽ,exceſſum:quarum priores duæ probationi ſuccedunt.Nam proponere quidem quæ ſis probaturus,neceſſe eſt,ſed & concludere.Cur igitur,ſi illa pars cauſæ eſt,non & hæc ſit?[Partitio vero diſpoſitionis eſt ſpecies,ipſa diſpoſitio pars Rhetorices,& per omnes materias totúmque earum corpus æqualiter fuſa,ſicut inuentio,elocutio.Ideóque eam non orationis tantum partẽ vnam eſſe credendum eſt,ſed quæſtionum etiam ſingularum. Quæ nanque eſt quæſtio, in qua non promittere poſſit orator, quid primo,quid ſecũdo,quid tertio ſit loco dicturus?quod eſt proprium partitionis.Quàm ergo ridiculum eſt,quęſtionem quidem ſpeciem eſſe probationis: partitionem autẽ, quæ ſit ſpecies quæſtionis,partem totius orationis vocari?[Egreſſio vero, vel(quod vſitatius eſſe cœpit)exceſſus, ſiue eſt extra cauſam, non poteſt eſſe pars cauſæ:ſiue eſt in cauſa,adiutorium vel ornamẽtum partium earũ eſt,ex quibus egreditur.Nam ſi quicquid in cauſa eſt,pars cauſæ vocabitur,cur non argumentũ,ſimilitudo,locus cõmunis, affectus, exempla,partes vocentur? [Tamẽ nec ijs aſſentior,qui detrahunt refutationẽ, tanquam probationi ſubiectã,vt Ariſtoteles. Hæc enim eſt quæ conſtituat,illa quæ deſtruat.[Hoc quoque idem aliquatenus nouat, quòd procemio nõ narrationem ſubiungit, ſed propoſitionẽ. Verum id facit, quia propoſitio genus, narratio ſpecies videtur:& hac non ſemper,illa ſemper & vbique credit opus eſſe.

¶Verum ex his quas conſtitui partibus,non vt quidq; primũ dicendũ,ita primum cogitandum eſt. Sed antè omnia intueri oportet quod ſit genus cauſæ,quid in ea quæratur,quid proſit,

Quinq; partes cauſarum iudicialium.

Partitio.

Egreſſio.

Refutatio.

De ordine partium.

quid noceat: deinde quid confirmandum atque refellendum ſit:tum,quomodo narrandum. Expoſitio enim probationum eſt præparatio,nec eſſe vtilis poteſt,niſi prius conſtiterit,quid debeat de probatione promittere.Poſtremo intuendũ quemadmodum iudex ſit conciliandus. Nec enim niſi totis cauſæ partibus diligenter inſpectis, ſcire poſſumus qualem nobis facere animum cognoſcentis expediat,ſeuerum an mitem,concitatum an remiſſum, aduerſum gratiæ an obnoxium. [Nec ideo tamen eos probauerim , qui ſcribendum quoque prooemium nouiſſimè putant. Nam vt conferri materiam omnem oportet,& quid quoq; loco ſit opus,conſtare debet,antequam dicere aut ſcribere ordiamur,ita incipiendum ab ijs,quæ prima ſunt. Nam nec pingere quiſquam aut fingere cœpit à pedibus.Nec denique ars vlla cõſummatur ibi,vnde ordiendum eſt.Quid fiet alioqui ſi ſpatium componendi orationem ſtylo non fuerit?nónne nos hæc inuerſa conſuetudo deceperit? Inſpicienda igitur materia eſt,quo præcipimus ordine:ſcribenda,quo dicimus.

¶De generibus iudicialium controuerſiarum. Cap.XII.

CAeterum cauſa omnis, in qua pars altera agentis eſt, altera recuſantis : aut vnius rei controuerſia conſtat, aut plurium.Illa ſimplex dicitur,hæc coniuncta.Vna controuerſia eſt,per ſe furti,per ſe adulterij. [Plures aut eiuſdem generis, vt in pecunijs repetundis: aut diuerſi, vt ſi quis ſacrilegij & homicidij ſimul accuſetur. Quod nunc in publicis iudicijs non accidit, quoniam Prætor certa lege ſortitur. Principum autem & Senatus cognitionibus frequens eſt,& populi fuit.Priuata quoque iudicia ſæpe vnum iudicem habere multis & diuerſis formulis ſolẽt:nec aliæ ſpecies erunt,etiam ſi vnus à duobus duntaxat eandem rem,atque ex eadem cauſa petet: aut duo ab vno,aut plures à pluribus,quod accidere in hæreditarijs litibus interim ſcimus:quia quamuis in multis perſonis, cauſa tamen vna eſt,niſi conditio perſonarum quæſtiones variauerit.[Diuerſum his tertium genus,quod dicitur comparatiuum,cuius rei tractatus in parte cauſæ frequens eſt: vt cum apud Centumuiros poſt alia quæritur & hoc, vter dignior hæreditate ſit. Rarum eſt autem vt in foro iudicia propter id ſolum conſtituantur, ſicut diuinationes, quæ fiunt de accuſatore conſtituendo,& nõnunquam inter delatores, vter præmium meruerit. ¶Adiecerunt quidam numero mutuam

accuſationem ,quæ ἀντικατηγορία vocatur,alijs videlicet ſucce-
dere hanc quoq; comparatiuo generi exiſtimantibus:cui ſimi-
lis erit petitionum inuicem diuerſarum,quod accidit vel fre-
quētiſſimè.Id ſi & ipſum vocari debet ἀντικατηγορία(nam pro-
prio caret nomine)duo erunt genera eius:alterū,quo litigato-
res idem crimen inuicem intentant: alterum, quo aliud atq;
aliud:cui & petitionum cōditio par eſt.¶Cum apparuerit ge-
nus cauſæ,tum intuebimur, negetúrne factum quod intendi-
tur, an defendatur, an alio nomine appelletur, an à genere a-
ctionis repellatur:vnde ſunt ſtatus.

¶Quid quæſtio & quæ ſit ratio,iudicatio,continens,& quatenus neceſſaria. Cap.XIII.

HIs inuētis intuendum deinceps Hermagoræ videtur,
quid ſit quæſtio,ratio,iudicatio,continens,id eſt συνέ-
χον,vel vt alij vocant,firmamētum.¶Quæſtio latius *Quæſtio.*
intelligitur omnis de qua in vtranque partem,vel in plures di-
ci credibiliter poteſt.In iudiciali autem materia dupliciter ac-
cipienda eſt:altero modo,quo dicimus multas quæſtiones ha-
bere controuerſiam,quo etiam minores omnes cōplectimur:
altero, quo ſignificamus ſummam illam, in qua cauſa verti-
tur:de hac nunc loquor, ex qua naſcitur ſtatus, an factum ſit,
quid factum ſit,an rectè factū ſit.[Has Hermagoras & Apol-
lodorus, & alij plurimi ſcriptores propriè quæſtiones vocant:
Theodorus (vt dixi)capita generalia, ſicut illas minores, aut
ex illis pendentes,ſpecialia.Nam & quæſtionem ex quæſtione
naſci,& ſpeciem in ſpecies diuidi,conuenit.Hanc igitur quæ-
ſtionem veluti principalem vocant ζήτημα.¶Ratio autem eſt, *Ratio.*
qua id quod factum eſſe cōſtat,defenditur.Et cur non vtamur
eodem quo ſunt vſi ferè omnes exemplo?Oreſtes matrem oc-
cidit.Hoc cōſtat,dicit ſe iuſtè feciſſe:ſtatus erit qualitatis.quę-
ſtio,an iuſtè fecerit, ratio quòd Clytemneſtra maritum ſuum
patrem Oreſtis occidit. Hoc αἴτιον dicitur: κρινόμενον autem iu-
dicatio, An oportuerit vel nocentem matrem à filio occidi.
[Quidā diuiſerūt αἴτιον & αἰτίαν,vt eſſet altera,propter quam *Iudicatio.*
iudicium conſtitutum eſt, vt occiſa Clytemneſtra: altera qua
factum defenditur,vt occiſus Agamemnon.Sed tanta eſt cir-
ca verba diſſenſio,vt alij αἰτίαν cauſam iudicij,αἴτιον autē facti
vocent,alij eadem in contrarium vertant.[Latinorum quidā
hæc initium & rationem vocauerunt:quidā vtrunque eodem
nomine appellant.[Cauſa quoque ex cauſa,id eſt αἴτιον δὲ αἰτίου

naſci videtur: quale eſt, occidit Agamemnonem Clytemneſtra, quia ille filiam cõmunem immolauerat, & captiuam pellicem adducebat. Iidem putant & ſub vna quæſtione plures eſſe rationes, vt ſi Oreſtes & alteram afferat cauſam matris necatæ, quòd reſponſis ſit impulſus. Quot autem cauſas faciendi, totidem iudicationes. Nam & hæc erit iudicatio, an reſponſis parere debuerit. [Sed & vna cauſa plures habere quæſtiones, & iudicationes (vt ego arbitror) poteſt, vt in eo qui cum adulteram deprehenſam occidiſſet, adulterum, qui tum effugerat, poſtea in foro occidit. Cauſa enim eſt vna, adulter fuit. Quæſtiones, & iudicationes, an illo tempore, an illo loco licuerit occidere. [Sed ſicut, cum ſint plures quęſtiones, omnéſque ſuos ſtatus habeant, cauſæ tamen ſtatus vnus ſit, ad quem referentur omnia: ita iudicatio maximè propria, de qua pronunciatur.

Continens. [Συνέχον autem, quod vt dixi, continens alij, firmamentum alij putant, Cicero firmiſſimam argumẽtationem defenſoris, & appoſitiſſimam ad iudicationem: quibuſdam id videtur eſſe, poſt quod nihil quæritur, quibuſdam id quod ad iudicationem firmiſſimũ affertur.

In rhet. li. 1.

Cauſa facti. Cauſa facti non in omnes controuerſias cadit. Nam quæ fuerit cauſa faciendi, vbi factũ negatur? At vbi cauſa tractatur, negant eodem loco eſſe iudicationem, quo quæſtionem. Idque & in Rhetoricis Cicero, & in Partitionibus dicit. Nam & in coniectura eſt quæſtio ex illo, factum, non factum, an factum ſit. Ibi ergo iudicatio, vbi quęſtio: quia in eadẽ re prima quæſtio, & extrema diſceptatio. At in qualitate, matrẽ Oreſtes occidit, recte, non recte, an recte occiderit, quæſtio, nec ſtatim iudicatio, quãdo ergo? illa patrẽ meum occiderat, ſed non ideo tu matrẽ debuiſti occidere, an debuerit, hic iudicatio. Firmamentũ autem verbis ipſius ponã. Si velit Oreſtes dicere eiuſmodi animũ matris ſuæ in patrem ſuum, in ſeipſum ac ſorores, in regnũ, in famam generis ac familię, vt merito ab ea pœnas liberi potiſſimũ petere debuerint. Vtuntur alij & talibus exẽplis: Qui bona paterna conſumpſerit, ne cõcionetur: in opera publica cõſumpſit, quæſtio an quiſquis cõſumpſerit, prohibẽdus ſit: iudicatio an qui ſic. Velut in cauſa militis Arunci, qui Lucium Tribunũ vim ſibi inferentẽ interfecit, quæſtio, an iure fecerit. ratio, quòd is vim afferebat. iudicatio, an indemnatum, an Tribunũ à milite occidi oportuerit. [Alterius etiã ſtatus quæſtionem, alterius iudicationem putãt. Quæſtio qualitatis, an rectè Clodiũ Milo occiderit. iudica-

tio coniecturalis, an Clodius inſidias fecerit. [Ponunt & illud, ſæpè cauſam in aliquã rem dimitti, quæ non ſit propria quæſtionis, & de ea iudicari. A quibus multũ diſſentio. nam & illa quæſtio, an omnes qui paterna bona cõſumpſerint, concione ſint prohibendi, habeat oportet ſuam iudicationem. Ergo non alia quæſtio, alia iudicatio erit, ſed plures quæſtiones, & plures iudicationes. Quid? non in cauſa Milonis ipſa coniectura refertur ad qualitatẽ? Nam ſi eſt inſidiatus Clodius, ſequitur vt rectè ſit occiſus. Cum vero in aliquã rem miſſa cauſa, eſt receſſum à quæſtione, quæ erat cõſtituta, hic quæſtio, vbi iudicatio eſt. [Paulũ in hiſ ſecum etiam Cicero diſſentit. Nam in Rhetoricis (quemadmodum ſupra dixi) Hermagoram eſt ſecutus: in Topicis ex ſtatu effectam cõtentionem τὸ κρινόμενον exiſtimat. Idq; Trebatio, qui iuris erat conſultus, alludens, de qua re agitur appellat, quibus id contineatur, continentia, quaſi firmamẽta defenſionis, quibus ſublatis defenſio nulla ſit. At in partitionibus oratorijs firmamentũ, quod opponitur defenſioni, quia continens quod primũ ſit, ab accuſatore dicatur, ratio à reo: ex rationis & firmamenti quęſtione diſceptatio ſit iudicationum. Verius igitur & breuius qui ſtatũ, & continens, & iudicationem idem eſſe voluerunt. Continens autem id eſſe, quo ſublato, lis eſſe non poſſit. Hi mihi videntur vtranque cauſam complexi, & quòd Oreſtes matrem, & quòd Clytemneſtra Agamemnonem occiderit. Iidem iudicationem & ſtatum conſentire ſemper exiſtimant. Neque enim aliud eorum rationi conueniens fuiſſet. Verum hæc affectata ſubtilitas, circa nomina rerum, ambitioſo labore à nobis in hoc aſſumpta ſolum, ne parum diligenter inquiſiſſe de opere, quod aggreſſi ſumus, videremur. Simplicius autem inſtituenti nõ eſt neceſſe per tam minutas rerum particulas rationem dicendi concidere. Quo vitio multi quidem laborauerunt, præcipuè tamen Hermagoras, vir alioqui ſubtilis, & in plurimis admirandus, tantum diligentiæ nimium ſolicitæ, vt ipſa eius reprehẽſio laude aliqua nõ indigna ſit. [Hæc autẽ breuior & vero lucidior multo via, nec diſcẽtem per ambages fatigabit, nec corpus orationis in parua momẽta deducendo cõſumet. Nam qui viderit quid ſit quod in controuerſiã venit, quid in eo, & per quę velit efficere pars diuerſa, quid noſtra (quod in primis intuendũ) nihil eorũ ignorare, de quib⁹ ſupra diximus, poterit. Nec eſt ferè quiſquã modo non ſtultus, atque ab omni prorſus vſu dicendi remo

Continens.

Generalis præceptio.

Cauſa vel cõtinens. tus,quin ſciat & quid litem faciat,quod ab illis cauſa,vel continens dicitur,& quæ ſit inter litigãtes quæſtio,& de quo iudicari oporteat:quæ omnia idem ſunt. Nam & de eo quæſtio eſt quod in controuerſiam venit:& de eo iudicatur,de quo quæſtio eſt. Sed non perpetuò intendimus in hæc animum, & cupiditate laudis vtcunque acquirendæ,vel dicendi voluptate euagamur, quando vberior ſemper extra cauſam materia eſt, quia in cõtrouerſia pauca ſunt,extrà omnia:& hic dicitur de his,quæ accepimus,illic de quibus volumus. Nec tam hoc precipiendum eſt,vt quæſtionem,continens,iudicationem inueniamus,(nam id quidem facile eſt) quàm vt intueamur ſemper,aut certè ſi digreſſi fuerimus,ſaltem reſpiciamus ne plauſum affectantibus arma excidant. Theodori ſchola(vt dixi) omnia refert ad capita. His plura intelligũtur. Vno modo ſumma quæſtio,item vt ſtatus:altero,cæteræ quæ ad ſummam referuntur: tertio, propoſitio cum affirmatione:vt dicimus,caput rei eſt apud Menãdrum,κεφάλαιόν ἐστιν.In vniuerſum autem quicquid probandum eſt, erit caput, ſed id maius aut minus. Et quoniam quæ de his erant à ſcriptoribus artiũ tradita,verboſius etiam quàm neceſſe erat expoſuimus:præterea quæ partes eſſent iudicialium cauſarum, ſupra dictum eſt: proximus liber principia,id eſt exordia concipiet.

M. FABII QVINTILIANI DE inſtitutione oratoria in librum quartum, qui de exordio, narratione, egreſſione, propoſitione, partitione eſt,

PROLOGVS.

PErfecto Marcelle Victori operis tibi dedicati tertio libro,& iam quarta ferè laboris parte trãſacta,nouæ inſuper mihi diligentiæ cauſa,& altior ſolicitudo,quale iudiciũ hominũ emererer, acceſſit. Adhuc enim velut ſtudia inter nos conferebamus, & ſi parũ noſtra inſtitutio probaretur à cęteris, contẽti fore domeſtico vſu videbamur,vt tui meíque filij diſciplinam formare,ſatis putaremus.Cum vero mihi Domitianus Auguſtus ſororis ſuæ nepotum delegauerit curam,non ſatis honorẽ iudiciorum cæleſtium intelligam, niſi ex hoc oneris quoq; magnitudinẽ metiar. Quis enim mihi aut mores excolẽdi ſit modus,vt eos nõ immerito probauerit ſanctiſſimus cenſor? aut ſtudia, ne fefelliſſe in his videar Principem,vt in omnibus,ita in eloquentia quoque eminentiſſimum? Quòd ſi nemo miratur poetas maximos ſæpè feciſſe,vt non ſolum initijs operum ſuorum Muſas inuocarent, ſed prouecti quoque longius, cum ad aliquem grauiorem veniſſent locum,repeterent vota, & velut noua precatione vterentur: mihi quoque profecto poterit ignoſci, ſi quod initio, quum primum hanc materiam inchoaui non feceram, nunc omnes in auxilium deos,ipſúmque in primis, quo neque præſentius aliud, neque ſtudijs magis propitium numen eſt,inuocem:vt quantum nobis expectationis adiecit,tãtum ingenij aſpiret,dextérque ac volens adſit,& me qualem eſſe credidit,faciat. Cuius mihi religionis non hæc ſola ratio, quæ maxima eſt, ſed alioqui ſic procedit ipſum opus,vt maiora præteritis,ac magis ardua ſint quæ ingredior. Sequitur enim vt iudicialium cauſarum, quæ ſunt maximè variæ ac multiplices,ordo explicetur:quod procemij officium:quæ ratio narrãdi:quæ probationum ſit fides, ſeu propoſita confirmamus ſeu cõtradicta diſſoluimus:quanta vis in perorando, ſeu reficienda breui repetitione rerum memoria eſt iudicis, ſiue affectus(quod eſt longè potentiſſi-

Blãditur Domitiano.

Proponit quę deinceps tractanda ſunt.

mum commouendi. De quibus partibus ſingulis quidam ſeparatim ſcribere maluerunt, velut onus totius corporis veriti, & ſic quoq; complures de vnaquaque earum libros ediderunt, quas ego omnes auſus contexere, propè infinitum mihi laborem proſpicio, & ipſa cogitatione ſuſcepti muneris fatigor. Sed durandum eſt quia cœpimus: & ſi viribus deficiemur, animo tamen perſeuerandum.

De exordio. Cap. I.

Prooemiũ vn de dictum.

QVod principium latinè vel exordium dicitur, maiore quadã ratione Græci videntur προοίμιον nominaſſe, quia à noſtris modò initium ſignificatur, illi ſatis clarè partem hanc eſſe ante ingreſſum rei de qua dicendum ſit, oſtendunt. Nam ſiue propterea quòd οἴμη cantus eſt, & citharœdi pauca illa, quæ antequam legitimum carmen inchoent, emerendi fauoris gratia canunt, prooemium vocauerũt: oratores quoque ea quæ priuſquam cauſam exordiantur, ad conciliãdos ſibi iudicum animos præloquũtur, eadem appellatione ſignarunt: ſiue ꝙ οἶμον ijdem Græci viam appellãt, id quod ante ingreſſum rei ponitur, ſic vocare eſt inſtitutum. Certe prooemium eſt, quod apud iudicẽ dici priuſquam cauſam cognouerit, proſit.

Contra declamatores.

[Vitioſéq; in ſcholis facimus, quòd exordio ſemper ſic vtimur, quaſi cauſam iudex iam nouerit. Cuius rei licentia ex hoc eſt, ꝙ ante declamationẽ, illa velut imago litis exponitur. Sed in foro quoque contingere iſtud principiorum genus ſecundis actionibus poteſt, primis quidem raro, vel nũquam: niſi forte apud eum cui res aliunde iam nota ſit, dicimus.

Prooemij vſus, & quot eius partes.

Cauſa principij nulla alia eſt, quàm vt auditorẽ, quo ſit nobis in cæteris partibus accommodatior, præparemus. Id fieri tribus maximè rebus inter authores plurimos conſtat: ſi beneuolum, attentum, docilem fecerimus: non quia iſta non per totam actionem ſint cuſtodienda, ſed quia in initijs maximè neceſſaria, per quæ in animum iudicis, vt procedere vltrà poſſimus, admittimur.

BENEVOLentia vnde ducatur.

[Beneuolentiã, aut à perſonis ducimus, aut à cauſis accipimus. Sed perſonarum non eſt (vt plerique crediderũt) triplex ratio ex litigatore, aduerſario, & iudice. Nam exordium duci nonnunquam etiam ab actore cauſæ ſolet. Quanquã enim pauciora de ſeipſo dicit & parcius, plurimũ tamen ad omnia momẽti eſt in hoc poſitum ſi vir bonus creditur. Sic enim continget, vt non ſtudium aduocati videtur afferre, ſed penè teſtis fidem. Quare in primis exiſtimetur ve-

niſſe ad agēdum ductus officio vel cognationis,vel amicitiæ, maximéque ſi fieri poterit, Reipub.aut alicuius certe nō mediocris exempli. Quod ſine dubio multo magis ipſis litigatoribus faciendum eſt,vt ad agendum magna,atque honeſta ratione,aut etiam neceſſitate acceſſiſſe videantur. Sed vt præcipua in hoc dicētis authoritas,ſi omnis in ſubeūdo negotio ſuſpicio ſordiū,aut odiorum,aut ambitionis abfuerit:ita quædā in ijs quoque cōmendatio tacita,ſi nos infirmos,imparatos,& impares agentium contra ingenijs dixerimus:qualia ſunt pleraque Meſſalæ proœmia.Eſt enim naturalis fauor pro laborantibus,& iudex religioſus libentiſſimè patronū audit,quem iuſtitiæ ſuæ minimè timet.Inde illa veterum circa occultādam eloquētiam ſimulatio, multum ab hac noſtrorum temporum iactatione diuerſa.Vitandum etiam ne cōtumelioſi,maligni, ſuperbi,maledici in quenquam hominem ordinémve videamur:pręcipuéq; eorum,qui lædi,niſi auerſa iudicū voluntate, non poſſunt.Nā in iudicē ne quid dicatur,nō modo palàm,ſed ne quod omnino intelligi poſſit ſtultū erat monere,niſi fieret. *A perſona actoris.*

[Etiam partis aduerſæ patronus dabit exordio materiam:interim cum honore,ſi eloquentiam eius ac gratiam nos timere fingendo,vt ea ſuſpecta ſint iudici,fecerimus:interim per contumeliam,ſed hoc perquam rarò,vt Aſinius pro Vrbiniæ hæredibus, Labienū aduerſarij patronum inter argumēta cauſæ malæ poſuit. Negat hæc eſſe proœmia Corn.Celſus, quia ſint extra litē.Sed ego cum authoritate ſummorū authorum magis ducor,tum pertinere ad cauſam puto,quicquid ad dicentē pertinet:cū ſit naturale,vt iudices ijs,quos libētius audiunt,etiam facilius credant. *A perſona aduerſæ partis.*

[Ipſius autē litigatoris perſona tractāda varie eſt.Nam tum dignitas eius allegatur,tum commendatur infirmitas:nōnunquam contingit relatio meritorum: de quibus verecundius dicendū erit ſua,q̄ aliena laudanti. Multū agit ſexus,ætas,cōditio,vt in fœminis,ſenibus,pupillis,liberos, parentes,coniuges allegantibus.Nam ſola rectum quoq; iudicem inclinat miſeratio.Deguſtanda tamē hæc proœmio,non conſumenda. *A perſona litigatoris.*

[Aduerſarij vero perſona propè iiſdem omnibus,ſed econtrario ductis,impugnari ſolet.Nam & potētes ſequitur inuidia, & humiles abiectóſque contemptus, & turpes ac nocentes odium. Quæ tria ſunt ad alienandos iudicū animos potentiſſima. Neq; hæc dicere ſatis eſt quod datur etiam imperitis:pleraq; augēda aut minuēda,vt expediet.Hoc enim *A perſona aduerſarij.*

A perſona iudicis. oratoris eſt, illud cauſæ. [Iudicem conciliabimus nobis non tantum laudando eum, quod & fieri cum modo debet, & eſt tamen parti vtrique commune: ſed ſi laudem eius ad vtilitatem noſtræ cauſæ coniunxerimus, vt allegemus pro honeſtis *illæſam.* dignitatem *illi ſuam, pro humilibus iuſtitiam, pro infelicibus miſericordiam, pro læſis ſeueritatem, & ſimiliter cætera. Mores quoque (ſi fieri poteſt) iudicis velim noſſe. Nam prout aſperi, lenes, iucundi, graues, duri, remiſſi erunt, aut aſſumere in cauſam naturas eorum qua competent, aut mitigare qua repugnabunt, oportebit. Accidit autem interim hoc quoque vt aut nobis inimicus, aut aduerſario ſit amicus, qui iudicat: quæ res vtrique parti tractanda eſt, ac neſcio an ei magis, in quam videtur propenſior. Eſt enim nonnunquam prauis hic ambitus, aduerſus amicos, aut pro his quibuſcũ ſimultates gerant, pronuntiandi, faciendíque iniuſtè, ne feciſſe videantur. Fuerũt etiam quidam rerum ſuarum iudices. Nam & in libris Obſeruationum à Septimio editis, affuiſſe Ciceronem tali cauſæ inuenio. Et ego pro regina Berenice apud ipſam, cauſam dixi. Similis hic quoque ſuperioribus ratio eſt, aduerſarius enim fiduciam partis ſuæ iactat, patronus timet cognoſcentis verecundiam. Præterea detrahenda vel confirmanda opinio, ſi quam præcipuè domo videbitur iudex attuliſſe. Metus etiam nonnunquam eſt amouendus, vt Cicero pro Milone, ne arma Pompeij diſpoſita contra ſe putarent, laborauit: nonnũquam *Act. 2. i Ver.* adhibendus, vt idem in Verrem facit, ſed adhibendi modus: alter ille frequens & fauorabilis, ne malè ſentiat populus Romanus, ne iudicia tranſferãtur: alter autem aſper & rarus, quo minatur corruptis accuſationem: & id quidem in conſilio ampliore, vtcunque tutius: nam & mali inhibentur, & boni gaudent. Apud ſingulos vero nunquam ſuaſerim, niſi defecerint omnia. Quòd ſi neceſſitas exigit, non erit iam ex arte oratoria, non magis quàm appellare, etiam ſi id quoque ſæpe vtile eſt, aut antequam pronuntiet reum facere. Nam & minari, & *A cauſa exordium.* deferre, etiam non orator poteſt. ¶Si cauſa conciliandi nobis iudicis materiã dabit, ex hac potiſſimum aliqua in vſum principij, quæ maximè fauorabilia videbuntur, decerpi oportebit. [Quo in loco Virginius fallitur, qui Theodoro placere tradit, vt ex ſingulis quæſtionibus ſinguli ſenſus in prooemium conferantur. Nam ille non hoc dicit, ſed ad potẽtiſſimas quæſtiones iudicem præparandum. In quo vitij nihil erat, niſi in vni-

uerſũ id præciperet:quod nec omnis actio patitur,nec omnis cauſa deſiderat.Nam protinus à petitore primo loco,dũ ignota iudici lis eſt, quo modo ex quæſtionibus ducemus ſententias?nimirum res erunt indicandæ prius.Demus aliquas,nam id exigit ratio nonnunquam, etiam ne potentiſſimas omnes, id eſt, totam cauſam? ſic erit in procemio peracta narratio. Quid vero, ſi(vt frequenter accidit)paulo eſt durior cauſa, non beneuolentia iudicis petenda ex alijs partibus erit? ſed non niſi ante conciliato eius animo, nuda quæſtionum committetur aſperitas.quę ſi recte ſemper initio dicendi tractarẽtur,nihil procemio opus eſſet. Aliqua ergo nonnunquam,quæ erunt ad conciliandum nobis iudicem potentiſſima, non inutiliter interim ex quæſtionibus in exordio locabũtur. Quæ ſint porrò in cauſis fauorabilia, enumerare non eſt neceſſe, quoniam & manifeſta erunt cognita cuiuſq; controuerſiæ cõditione,& omnia colligi in tanta litium varietate nõ poſſunt. [Vt autem hæc inuenire & augere,ita quod lædit,aut omnino repellere,aut certè minuere, ex cauſa eſt. [Miſeratio quoque aliquando ex eodem venit, ſiue quid paſſi ſumus graue, ſiue paſſuri. Nec enim ſum in hac opinione,qua quidam, vt eo diſtare procmiũ ab epilogo credam,quòd in hoc præterita, in illo futura dicantur.Sed quòd in ingreſſu parcius & modeſtius prætentanda eſt iudicis miſericordia: in epilogo vero liceat totos effundere affectus,& fictam orationẽ induere perſonis, & defunctos excitare,& pignora eorum producere:quæ minus exordijs ſunt vſitata. [Sed hæc quæ ſupra dixi, non tentare tantum,verum ex diuerſo amoliri quoque procmio opus eſt. Vt autem noſtrũ miſerabilem,ſi vincamur,exitum:ita aduerſariorum ſuperbũ,ſi vicerint,vtile eſt credi.¶Sed ex ijs quoque,quæ non ſunt perſonarũ nec cauſarum, verùm adiuncta perſonis & cauſis,duci procmia ſolent.[Perſonis applicãtur non pignora modo,de quibus ſupra dixi,ſed propinquitates, amicitiæ interim,regiones etiam ciuitatéſque,& ſi quid aliud eius,quem defendimus, cauſa dici poteſt. [Ad cauſam extra pertinet tempus, vnde principiũ pro Cælio. Locus,vnde pro Deiotaro.Habitus, vnde pro Milone. Opinio,vnde in Verrẽ. Deinceps ne omnia enumerẽtur fama iudiciorum,expectatio vulgi,nihil enim horũ in cauſa eſt,ad cauſam tamẽ pertinent. [Adijcit Theophraſtus ab actione principium,quale videtur eſſe Demoſthenis pro Cteſiphonte, vt ſibi dicere ſuo potius

Ab adiunctis cauſæ & perſonis,quę exordia extra cauſam ſunt & varia.

arbitrio liceat rogantis,quàm eo modo, quē accuſator actione præſcripſerat. [Fiducia ipſa ſolet opinione arrogantiæ laborare.[Faciunt fauorem & illa penè communia,non tamen omittenda,vel ideo ne occupentur: optare,abominari, rogare,ſolicitū agere.

ATTENtio.

¶Quæ plerūque attentum quoque iudicem faciunt, ſi res agi videtur noua, magna, atrox, pertinens ad exemplum:præcipuè tamen ſi iudex aut ſua vice,aut reipub. commouetur:cuius animus ſpe,metu,admonitione, precibus, vanitate denique, ſi id profuturum credimus, agitandus eſt. [Sunt & illa excitandis ad audiendū non inutilia,ſi nos neq; diu moraturos,neq; extra cauſā dicturos exiſtimēt.

DOCILItas.

¶Docilē ſine dubio & hæc ipſa præſtat attentio,ſed & illud, ſi breuiter & dilucidè ſummam rei,de qua cognoſcere debeat, indicauerimus: quod Homerus atque Vergilius operum ſuorum principijs faciunt. Nam iſtius rei modus eſt,vt propoſitioni ſimilior ſit q̃ expoſitioni : nec quomodo quicque ſit actum, ſed de quibus dicturus ſit orator oſtendat. Nec video quod huius rei apud oratores poſſit reperiri melius exemplum, quàm Ciceronis pro Cluentio, Animaduerti Iudices omnem accuſatoris orationem in duas diuiſam eſſe partes:quarū altera mihi niti,& magnopere cōfidere videbatur,inuidia iam inueterata iudicij Iuniani: altera tantūmodo cōſuetudinis cauſa timidè, & diffidenter attingere rationem veneficij criminū, qua de re lege hæc eſt quæſtio cōſtituta.Id tamen totum reſpōdenti facilius eſt, quàm proponenti, quia hic admonendus iudex, illic docendus eſt.

Attentio & docilitas iudicis ſemper neceſſaria.

[Nec me quanquā magni authores in hoc duxerint,vt non ſemper facere attentum ac docilem iudicem velim: non quia neſciam id quod ab illis dicitur,eſſe pro mala cauſa, qualis ea ſit, non intelligi: verum quia iſtud non negligentia iudicis cōtingit, ſed errore.Dixit enim aduerſarius, & fortaſſe perſuaſit: nobis opus eſt eius diuerſa opinione,quæ mutari non poteſt, niſi illum fecerimus ad eā quæ dicemus, docilem & attentum. Quid ergo? imminuenda quædā & eleuanda,& quaſi contemnenda eſſe conſentio ad remittendam intentionem iudicis quam aduerſario præſtat,vt fecit pro Ligario Cicero . Quid enim agebat aliud Ironia illa, quàm vt Cæſar minus ſe in rem tanquā non nouam intenderet? Quid pro Cælio,quàm vt res expectatione minor videretur?

Cauſarū genera,ac proinde exordiē

¶Verum ex iis quæ propoſui,aliud in alio genere cauſæ deſiderari palàm eſt.Genera porrò cauſarum plurimi quinque fecerunt,

honeſtum, humile, dubium vel anceps, admirabile, obſcurum, id eſt, ἔνδοξον, ἄδοξον, ἀμφίδοξον, παράδοξον, δυσπαρακολούθητον. Sunt quibus rectè videatur adijci turpe, quod alij humili, alij admirabili ſubijciunt. Admirabile autem vocant, quod eſt præter opinionem hominum conſtitutum. In ancipiti maxime beneuolum iudicem, in obſcuro docilem, in humili attentum parare debemus. Nam honeſtum quidem ad conciliationem ſatis per ſe valet. In admirabili & turpi, remedijs opus eſt.

di rationes per principiũ vel inſinuationẽ.

INSINUATIO, & quando ea vtendum.

[Et eo quidem exordium in duas diuidunt partes, in principium & inſinuationem: vt ſit in principijs recta beneuolentiæ, & attentionis poſtulatio. Quæ quia eſſe in turpi genere cauſæ nõ poſſit, inſinuatio ſurrepat animis, maximè vbi frons cauſæ nõ ſatis honeſta eſt: vel quia res ſit improba, vel quia ab hominibus parum probetur: aut ſi facie ipſa quoque premitur, vel inuidia conſiſtentis ex diuerſo patroni, aut patris, vel miſerabilis ſenis, cæci, infantis. [Et quidã, quibus aduerſus hæc modis ſit medendũ, verboſius tradunt, materiáſque ſibi ipſi fingunt, & ad morem actionum proſequuntur. Sed cum hęc oriãtur ex cauſis, quarũ ſpecies cõſequi omnes non poſſumus, niſi generaliter comprehendantur, in infinitum ſunt extrahendæ. Quare ſingulis conſilium ex propria ratione naſcetur.

Præcepta inſinuationis.

[Illud in vniuerſum præceptũ ſit, vt ab ijs quæ lædunt, ad ea quę proſunt, refugiamus. Si enim cauſa laborabimus, perſona ſubueniat: ſi perſona, cauſa: ſi nihil quod nos adiuuet, erit, quęramus quid aduerſariũ lædat. Nam vt optabile eſt plus fauoris mereri: ſic proximum, odij minus. In ijs quæ negari non poterunt, elaborandum, vt aut minora quàm dictum ſit, aut alia mente facta, aut nihil ad præſentem quæſtionẽ pertinere, aut emendari poſſe pœnitentia, aut ſatis iam punita videantur. Ideóque agere aduocato q̃ litigatori facilius: quia & laudat ſine arrogãtiæ crimine, & aliquando vtiliter etiam reprehendere poteſt. Nã ſe quoq; moueri interim finget, vt pro Rabirio Poſthumo Cicero, dum aditum ſibi ad aures facit, & authoritatẽ induit vera ſentientis, quo magis credatur vel defendenti eadem, vel neganti. [Ideóque primum hoc intueamur, litigatoris an aduocati perſona ſit vtendum, quoties vtrumque fieri poteſt. Nam illud in ſchola liberum eſt, in foro rarum, vt ſit idoneus ſuæ rei quiſque defenſor. Declamaturus autem maximè poſitas in affectibus cauſas proprijs perſonis debet induere. Hi ſunt enim qui mandari nõ poſſunt: nec eadem vi perferuntur

Inſinuationis cauſæ ex perſona iudicis.
**eludendo.*
Occupatio in exordijs.

alieni animi, qua ſui, motus. [His etiam de cauſis inſinuatione videtur opus eſſe, ſi aduerſarij actio iudicũ animos occupauerit, vel ſi dicendum apud fatigatos eſt: quorum alterũ promittendo noſtras probationes, & aduerſas *eluendo vitabimus: alterũ & ſpe breuitatis, & ijs quibus attentũ fieri iudicẽ docuimus. Et vrbanitas opportuna reficit animos, & vndecũque petita iudicis voluptas leuat tædiũ. [Nõ inutilis etiam eſt ratio occupandi quæ videntur obſtare: vt Cicero dicit ſcire ſe, mirari quoſdã, quòd is qui per tot annos defenderit multos læſerit neminem, ad accuſandũ Verrem deſcenderit: deinde oſtendit hanc ipſam ſociorum defenſionem. Quod ſchema Prolepſis dicitur. Id cum ſit vtile aliquando, nunc à declamatoribus quibuſdam penè ſemper aſſumitur, qui fas nõ putant niſi à cõtrario incipere.

Soluit diuerſam opinionẽ de exordijs.

❡Negant Apollodorũ ſecuti tres eſſe (de quibus diximus) præparãdi iudicis partes: ſed multas ſpecies enumerant, vt ex moribus iudicis, ex opinionibus ad cauſam extrà pertinentibus, ex opinione de ipſa cauſa, quæ ſunt propè infinitæ: tum ijs, ex quibus omnes conſtant cõtrouerſiæ, perſonis, factis, dictis, cauſis, tẽporibus, locis, occaſionibus cæteris. Quas veras eſſe fateor, ſed in hæc tria genera recidere. Nam ſi iudicem benouolũ, attentũ, docilem habeo, quid amplius debeã optare non reperio: cum metus ipſe, qui maximè videtur eſſe extra hæc, & attentũ iudicem faciat, & ab aduerſo fauore deterreat.

Generalis præceptio.
**perſpici.*

❡Verùm quoniã non eſt ſatis demonſtrare diſcentibus, quæ ſint in ratione procemij, ſed dicendũ etiam quomodo *perfici facillimè poſſint: hoc adijcio, vt dicturus intueatur, quid, apud quem, pro quo, contra quem, quo tẽpore, quo loco, quo rerum ſtatu, qua vulgi fama dicendum ſit, quid iudicem ſentire credibile ſit antequam incipiamus: tum quid aut deſideremus, aut deprecemur: ipſa illũ natura eò ducet, vt ſciat quid primum dicendum ſit. At nunc omne quod cœperint, procemium putant: & vt quicque ſuccurrerit, vtique ſi aliqua ſententia blandiatur, exordium. Multa autẽ ſine dubio ex alijs partibus ſunt, aut alijs partibus cauſæ cõmunia: nihil tamen in quoquã melius dicitur, quàm quod æquè benè dici alibi non poſſit.

Exordium ex aduerſarij actione optimum.

❡Multum gratiæ exordio eſt, quod ab actione aduerſæ partis materiam trahit: hoc ipſo quòd nõ compoſitũ domi, ſed ibi atque ex re natum, & facilitate famam ingenij auget, & facie ſimplicis ſumptíque è proximo ſermonis fidem quoque acquirit: adeo vt etiam ſi reliqua ſcripta atque elabo-

rata ſint, tamen plerumque videatur tota extemporalis oratio, cuius initium nihil præparatum habuiſſe manifeſtum eſt. ¶Frequentiſſimè vero prooemium decebit & ſententiarũ, & compoſitionis, & vocis, & vultus modeſtia: adeo vt in genere cauſæ etiam indubitabili fiducia ſe ipſa nimium exerere non debeat. Odit enim iudex ferè litigantis ſecuritatem: cúmque ius ſuum intelligat, tacitus reuerentiã poſtulat. Nec minus diligenter, ne ſuſpecti ſimus vlla parte, vitandum, propter quod minime oſtentari debet in principijs cura, quia videtur ars *omnino dicentis contra iudicem adhiberi. Sed ipſum iſtud euitare ſummæ artis eſt. Nã id ſine dubio ab omnibus, & quidem optimè præceptum eſt, verum aliquatenus temporũ conditione mutatur: quia iam quibuſdã in iudicijs maximéq; capitalibus, vt apud Cẽtumuiros, ipſi iudices exigunt ſolicitas & accuratas actiones: cõtemníque ſe, niſi in dicendo etiam diligentia appareat, credunt: nec doceri tantũ, ſed etiã delectari volunt. Et eſt difficilis huius rei moderatio: quæ tamẽ ita temperari poteſt, vt videamur accuratè, non callidè dicere. [Illud ex præceptis veteribus manet, ne quod inſolens verbum, ne audacius tranſlatum, ne aut ab obſoleta vetuſtate, aut poetica licentia ſumptum in principio deprehendatur. Nõdum enim recepti ſumus, & cuſtodit nos recens audientiũ intentio: magis conciliatis animis, & iam calentibus hæc libertas feretur, maximéq; cum in locos fuerimus ingreſſi, quorum naturalis vbertas licentiam verbi notari circumfuſo nitore nõ patitur. [Nec argumentis autem, nec locis, nec narrationi ſimilis eſſe in prooemio debet oratio. Nec tamen deducta ſemper, atque circumlata, ſed ſæpe ſimplici ac illaboratæ ſimilis, nec verbis vultúq; nimia promittens. Diſſimulata enim, & vt Græci dicũt, ἀνεπίφατος actio melius ſæpe ſurrepit. Sed hæc prout formari animos iudicũ expediet. [Turbari memoria, vel continuandi verba facultate deſtitui, nuſquã turpius: cũ vitioſum prooemiũ poſſit videri, vt cicatricoſa facies: & peſſimus certè gubernator, qui nauem dum portum egreditur, impegit [Modus autẽ principij pro cauſa. Nam breuius ſimplices, longius perplexæ, ſuſpectæque & infames, deſiderant. Ridendi verò, qui velut leges prooemijs omnibus dederũt, vt intra quatuor ſenſus terminarentur. Nec minus euitanda eſt immodica eius lõgitudo, ne in caput excreuiſſe videatur oratio, & quo præparari debet, iudex fatigetur. ¶Sermonem à perſona iudicis auerſum, qui

Quis habitus elocutionis, & quæ actio cõueniat exordio.

**omnis.*

Modus exordij.

Apoſtrophe & aliæ figuræ in exordijs.

ἀποστροφὴ dicitur, quidam in totum à proœmio ſubmouent, nonnulla quidem in hanc perſuaſionem ratione ducti. Nam prorſus eſſe hoc magis ſecundum naturam confitendum eſt, vt eos alloquamur potiſſimũ, quos conciliare nobis ſtudemus. Interim tamen eſt & hoc proœmio neceſſariũ, ſenſus aliquis, & is acrior fit atque vehementior, ad perſonam directus alterius. Quod ſi accidat, quo iure, aut qua tanta ſuperſtitione prohibemur dare per hanc figurã ſententiæ vires? Nec enim iſtud ſcriptores artium, quia non liceat, ſed quia non putent vtile, vetant. Ita ſi vincet vtilitas, propter eandem cauſam facere debebimus, propter quã vetamur. Et Demoſthenes autem ad Aeſchinẽ orationem in proœmio conuertit. Et Marcus Tullius cum pro alijs quibuſdam, ad quos ei viſum eſt, tum pro Ligario, ad Tuberonem. Nam erat multo futura languidior, ſi eſſet aliter figurata. quod facilius cognoſcet, ſi quis illã totam partem vehemẽtiſſimã, cuius hæc forma eſt, Habes igitur Tubero, quod eſt accuſatori maximè optandũ, & cętera, conuertat ad iudicem: tum enim verè auerſa videatur oratio, & lãgueſcat vis omnis, dicẽtibus nobis, Habet igitur Tubero, quod eſt accuſatori maximè optandũ. Illo enim modo preſſit atque inſtitit, hoc tantũ indicaſſet. Quod idẽ in Demoſthene, ſi flexum illum mutaueris, accidet. Quid? non Salluſtius directo ad Ciceronem, in quem dicebat, vſus eſt principio, & quidem protinus? Grauiter & iniquo animo maledicta tua paterer Marce Tulli. Sicut & Cicero fecerat in Catilinam: Quouſque tandem abutêre patientia noſtra? [Ac ne quis Apoſtrophen miretur, idem Cicero pro Scauro ambitus reo, quæ cauſa eſt in commentarijs (nam bis eundem defendit) Proſopopœia loquentis pro reo vtitur: pro Rabirio vero Poſthumo, eodémque Scauro reo Repetundarum, etiam exemplis: pro Cluentio (vt modo oſtendi) partitione. [Non tamen hæc, quia poſſunt benè aliquando fieri, paſſim facienda ſunt, ſed quoties præceptũ vicerit ratio: quo modo & ſimilitudine, dum breui, & tranſlatione, atque alijs tropis (quæ omnia cauti illi ac diligentes prohibent) vtemur interim: niſi ſicui illa diuina pro Ligario ironia, de qua paulò antè dixeram, diſplicet.

Exordiorum vitia.

¶ Alia exordiorum vitia verius tradiderunt. Quod in plures cauſas accõmodari poteſt, vulgare dicitur. Id minus fauorabile, aliquando tamẽ non inutiliter aſſumimus, à magnis ſæpe oratoribus non euitatum Quo & aduerſarius vti poteſt, commune

appellatur. Quod aduerſarius in ſuam vtilitatẽ deflectere poteſt, commutabile. Quod cauſæ non cohæret, ſeparatũ. Quod aliunde trahitur, tranſlatũ. Præterea quod longũ, quod contra præcepta eſt. Quorum pleraq; non principij modo ſunt vitia, ſed totius orationis. ¶ Hæc de procœmio, quoties erit eius vſus: non ſemper autẽ eſt. Nam & ſuperuacuum aliquando eſt, vt ſi ſit præparatus ſatis etiam ſine hoc iudex, aut ſi res præparatione nõ egeat. Ariſtoteles quidẽ in totum id neceſſariũ apud bonos iudices negat, aliquando tamen vti nec ſi velimus, eo licet, cum iudex occupatus, cum anguſta ſunt tempora, cum maior poteſtas ab ipſa re cogit incipere. ¶ Contráque eſt interim procœmij vis etiam nõ in exordio. Nã iudices & in narratione nonnunq̃, & in argumẽtis, vt attendant, & vt faueãt, rogamus: quo Prodicus velut dormitantes eos excitari putabat: quale eſt Ciceronis: Tum C. Varenus, qui à familia Anchariana occiſus eſt: Hoc, quæſo, Iudices diligenter attendite. [Vtiq; ſi multiplex cauſa eſt, ſua quibuſque partibus danda præfatio eſt. vt, Audite nũc reliqua. &, tranſeo nunc illuc. [Sed in ipſis etiam probationibus multa funguntur procœmij vice, vt facit Cicero pro Cluentio, dicturus contra Cenſores: pro Murena, cum Seruio ſe excuſat. Verũ id frequentius eſt, q̃ vt exemplo confirmandum ſit. ¶ Quoties autem procœmio fuerimus vſi, tum ſiue ad expoſitionem tranſibimus, ſiue protinus ad probationem, id debebit in principio poſtremum eſſe, cui commodiſſimè iungi initium ſequentium poterit. [Illa verò frigida & puerilis eſt in ſcholis affectatio: vt ipſe tranſitus efficiat aliquã vtique ſententiã, & huius velut præſtigiæ plauſum petat, vt Ouidius laſciuire in Metamorphoſi ſolet: quẽ tamen excuſare neceſſitas poteſt, res diuerſiſſimas in ſpeciem vnius corporis colligentem. Oratori vero, quid eſt neceſſe ſurripere hanc tranſgreſſionem, & iudicem fallere? qui vt ordini rerum animum intendat, etiam cõmonendus eſt. Peribit enim prima pars expoſitionis, ſi iudex nondũ narrari ſciet. Quapropter, vt non abruptè cadere in narrationem, ita non obſcure tranſcendere, eſt optimũ. Si vero longior ſequetur ac perplexa magis expoſitio, ad eam ipſam præparandus iudex erit: vt Cicero ſæpius, ſed hoc præcipuè loco fecit, Paulo lõgius exordiũ rei demonſtrandæ gratia repetam, quod quęſo Iudices, ne moleſtè patiamini. Principijs enim cognitis, multo facilius extrema intelligetis. Hæc mihi ferè ſunt de exordio comperta.

Procœmio nõ ſemper locus.

Rhet. 3.

Procœmij vis etiam in alijs partibus orationis.

Procœmij finis cum ſequenti parte orationis cõnectendus.

pro Cluẽtio.

¶De narratione. Cap. I I.

Narratio quid, & varia eius diuiſio.

MAximè naturale eſt, & fieri frequentiſſimè debet, vt præparato per hæc quæ ſuprà dicta ſunt, iudice, res de qua pronunciaturus eſt, indicetur. Ea eſt narratio. In qua ſciens tranſcurrã ſubtiles nimium diuiſiones quorundã, plura eius genera facientium. Non enim volunt eſſe illam negotij, de quo apud iudices quæritur, expoſitionẽ, ſed perſonæ: vt, Marcus Acilius Palicanus humili loco, Picens, loquax magis quàm facundus. Loci, vt, Oppidum eſt in Helleſponto Lampſacũ Iudices. Temporis, vt Vere nouo gelidus canis cũ montibus humor Liquitur. Cauſarum, quibus hiſtorici frequẽtiſſimè vtuntur, cum exponũt, vnde bellum, ſeditio, peſtilẽtia. [Præter hęc, alias perfectas, alias imperfectas vocãt: quod quis ignorat? [Adijciunt expoſitionem & præteritorum eſſe temporum, quæ eſt frequentiſſima: & præſentium, qualis eſt Ciceronis de diſcurſu amicorum. Chryſogonus poſtquã eſt nominatus: & futurorum, quę ſolis dari vaticinantibus poteſt. Nam ἀποτύπωσις non eſt habenda ratio. Sed nos potioribus vacemus. ¶Pleriq; ſemper narrandũ putauerunt, quod falſum eſſe pluribus coarguitur. Sunt enim ante omnia quædã tam breues cauſæ, vt propoſitionem potius habeant quàm narrationem. [Id accidit aliquando vtriq; parti, cum vel nulla expoſitio eſt, vel de re conſtat de iure quæritur: vt apud Centũuiros, filius an frater debeat eſſe inteſtato hæres. Pubertas, annis an habitu corporis æſtimetur. [Aut cum eſt quidem in re narrationi locus, ſed aut antè iudici nota ſunt omnia, aut priore loco rectè expoſita. [Accidit aliquãdo alteri, & ſępius actori cauſæ, vel quia ſatis eſt proponere, vel quia ſic magis expedit. ſatis eſt dixiſſe, Certam creditam pecuniam peto ex ſtipulatione, legatũ peto ex teſtamento. Diuerſæ partis expoſitio eſt, cur ea non debeatur. Et ſatis eſt actori, & magis expedit ſic indicare, Dico ab Horatio ſororem ſuam interfectam. Nãque & cum propoſitione iudex crimen omne cognoſcit, & ordo, & cauſa facti pro aduerſario magis eſt. Reus contrà tunc narrationem ſubtrahit, cum id quod obijcitur, nec negari, nec excuſari poteſt, ſed in ſola iuris quæſtione cõſiſtit: vt in eo qui cum pecuniam priuatã ex æde ſacra ſurripuerit, ſacrilegij reus eſt: confeſſio verecundior eſt, quàm expoſitio. Non negamus pecuniã de templo eſſe ſublatam, calũniatur tamen accuſator actione ſacrilegij cum priuata fuerit, non ſacra: vos autem de hoc

In Verr. act. 3.

Geor. 3.

Pro Roſcio.

Quãdo narrandum.

cognoſcetis, an ſacrilegiũ ſit admiſſum.[Sed vt has aliquãdo non narrandi cauſas puto,ſic ab illis diſſentio,qui nõ eſſe narrandum exiſtiment,cum reus,quod obijcitur tantũ negat. In qua eſt opinione Cornelius Celſus, qui conditionis huius eſſe arbitratur pleraſque cædis cauſas, & omnes ambitus ac repetundarũ. Non enim putat eſſe narrationem,niſi quæ ſummam criminis,de quo iudiciũ eſt,continet. Deinde fatetur ipſe pro Rabirio Poſthumo narraſſe Ciceronem: atqui ille & negauit perueniſſe ad Rabiriũ pecuniam, qua de re erat quæſtio cõſtituta,& in hac narratione nihil de crimine expoſuit. [Ego autem magnos alioqui ſecutus authores,duas eſſe in iudicijs narrationum ſpecies exiſtimo:alterã ipſius cauſæ,alteram rerum ad cauſam pertinentium expoſitionem. Non occidi hominẽ, nulla narratio eſt: conuenit. Sed erit aliqua, & interim etiam longa circa argumenta eius criminis,de anteacta vita,de cauſis propter quas innocens in periculũ deducatur,aliiſq;,quibus incredibile id quod obijcitur, fiat. Nec enim accuſator hoc tantum dicit,occidiſti,ſed quibus id probet,narrat: vt in tragœdijs,cum Teucer Vlyſſem reum facit Aiacis occiſi:dicens inuentũ eum in ſolitudine iuxta exanime corpus inimici cum gladio cruento: non id modo Vlyſſes reſpondet,non eſſe à ſe id facinus admiſſum, ſed ſibi nullas cum Aiace inimicitias fuiſſe:de laude inter ipſos certatũ. Deinde ſubiungit,quomodo in eam ſolitudinẽ venerit, iacentem exanimem ſit cõſpicatus,gladium è vulnere extraxerit: his ſubtexitur argumentatio.Sed ne illud quidem ſine narratione eſt,dicente accuſatore,fuiſti in eo loco, in quo tuus inimicus occiſus eſt:nõ fui. dicendum enim vbi fuerit. Quare ambitus quoque cauſæ & repetundarum hoc etiam plures eiuſmodi narrationes habere poterunt,quo plura crimina.In quibus ipſa quidẽ neganda ſunt, ſed argumentis, expoſitione contraria reſiſtendũ, & interdum ſingulis,interdũ vniuerſis. An reus ambitus malè narrabit quos parentes habuerit, quemadmodũ ipſe vixerit,quibus meritis fretus ad petitionẽ deſcenderit? Aut qui repetundarum inſimulabitur, non & anteactam vitam, & quibus de cauſis vel prouinciã vniuerſam, vel accuſatorem, aut teſtem offenderit, non inutiliter exponet? Quæ ſi narratio non eſt, ne illa quidem Ciceronis pro Cluentio prima,cuius eſt initiũ, A. Cluentius Habitus,nihil enim hic de veneficio,ſed de cauſis,quibus ei mater inimica ſit,dicit. Illæ quoq; ſunt pertinẽtes

Narrationũ duæ ſpecies.

Sophocles.

ad cauſam, ſed non ipſius cauſæ narrationes, vel exempli gratia, vt in Verrem de L. Domitio, qui paſtorem, quòd is aprum quem ipſi muneri obtulerat, exceptum eſſe à ſe venabulo cõfeſſus eſſet, in crucem ſuſtulit. Vel excutiendi alicuius extrinſecus criminis, vt pro Rabirio Poſthumo. Nam vt ventũ Alexandriã eſt Iudices, hæc vna ratio à rege propoſita Poſthumo eſt ſeruandæ pecuniæ, ſi curationem, & quaſi diſpenſationem regiã ſuſcepiſſet. Vel augendi, vt deſcribitur iter Verris. Ficta interim narratio introduci ſolet, vel ad concitandos iudices, vt pro Roſcio contra Chryſogonum, cuius pauloantè habui mentionẽ: vel ad ſoluendos aliqua vrbanitate, vt pro Cluentio, contra fratres Cepaſios: interdum per digreſſionem decoris gratia, qualis rurſus in Verrem de Proſerpina, In his quondam locis mater filiam quæſiſſe dicitur. Quæ omnia eò pertinent, vt appareat non vtique non narrare eum qui negat, ſed illud ipſum narrare, quod negat. [Ne hoc quidem ſimpliciter accipiendũ, quod eſt à me poſitum, ſuperuacuam eſſe narrationem rei quam iudex nouerit. Quod ſic intelligi volo, ſi nõ modo factum quid ſit, ſciet: ſed ita factũ etiam, vt nobis expedit, opinabitur. Neque enim narratio in hoc reperta eſt, vt tantum cognoſcat iudex, ſed aliquanto magis, vt conſentiat. Quare etiam ſi non erit docendus, ſed aliquo modo afficiendus, narrabimus cum præparatione quadam. Scire quidẽ eum in ſumma quid actum ſit, tamen rationẽ quoque facti cuiuſq; cognoſcere ne grauetur. Interim propter aliquem in conſiliũ adhibitum nos repetere illa ſimulemus: interim vt rei quæ ex aduerſo proponatur, iniquitatem omnes etiam circumſtãtes intelligant. In quo genere plurimis figuris erit varianda expoſitio ad effugiendum tædium audientis: ſicut, meminiſti, & fortaſſe ſuperuacuũ fuerit hic cõmorari. Sed quid ego diutius, cum tu optimè noris? illud quale ſit, tu ſcias? & his ſimilia. Alioqui ſi apud iudicem, cui nota cauſa eſt, narratio ſemper videtur ſuperuacua, poteſt videri non ſemper eſſe etiam ipſa actio neceſſaria. ¶ Alterum eſt de quo frequentius quæritur, an ſit vtique narratio proœmio ſubijcienda. Quod qui opinantur, non poſſunt videri nulla ratione ducti. Nam cum proœmium idcirco comparatũ ſit, vt iudex ad rem accipiendam fiat cõciliatior, docilior, & intentior: & probatio niſi cauſa prius cognita, non poſſit adhiberi, protinus iudex notitia rerum inſtruendus videtur. [Sed hoc quoque interdum mutat

Act. 7. *Act. 3.* *Act. 6.* *Quo loco narrandum.*

conditio cauſarum:niſi forte M. Tullius in oratione pulcherrima, quam pro Milone ſcriptam reliquit,male diſtuliſſe narrationem videtur tribus præpoſitis quæſtionibus: aut profuiſſet exponere quomodo inſidias Miloni feciſſet Clodius,ſi reũ qui à ſe hominem occiſum fateretur,defendi omnino fas nõ fuiſſet:aut ſi iam præiudicio Senatus damnatus eſſet Milo:aut ſi Cn. Pompeius qui propter aliquam gratiam iudicium militibus armatis clauſerat, tanquam aduerſus ei timeretur. Ergo hæ quoque quæſtiones vim procemij obtinebunt,cum omnes iudicẽ præparauerint. [Sed aliter pro L.Murena poſtea quoque narrauit, cum obiecta diluit. Quod fiet vtiliter quoties crimen non repellendum tantum, ſed etiam transferendum erit, vt prius ijs defenſis velut initium ſit alium culpandi narratio:vt in armorum ratione antiquior cauendi,quàm ictum inferendi cura eſt. [Erunt quædam cauſæ(nec id raro)crimini quidem,de quo cognitũ eſt,faciles ad diludendũ, ſed multis anteactæ vitæ flagitijs,& grauibus criminibus oneratæ:quę prius amouenda ſunt, vt propitius iudex defenſionem ipſius negotij, cuius propria quæſtio eſt, audiat: Vt ſi defendendus eſt M. Cælius, nonne optimus patronus occurrat prius conuicijs luxuriæ,petulantiæ, impudicitiæ, quàm veneficij, in quibus ſolis omnis Ciceronis verſatur oratio? Deinde tum narret de bonis paulatim, totámq; deinde explicet cauſam, quæ eſt ipſius actione defenſa? Sed nos ducit ſcholarum cõſuetudo,in quibus certa quædã ponuntur,quæ Themata dicimus, præter quæ nihil eſt diluendum. Ideóque narratio procemio ſemper ſubiungitur. Inde libertas declamatoribus, vt etiam ſecundo partis ſuæ loco narrare videãtur. Nam quum pro petitore dicunt, & expoſitione, tanquam prius agant,vti ſolent: & contradictione,tanquã reſpondeant:ídque fit recte. Nam cum ſit declamatio forenſium actionum meditatio,cur non vtrũque protinus locum exerceant? Cuius rationis ignari,ex more cui aſſueuerũt,nihil in foro putant eſſe mutandum. Sed in ſcholaſticis quoque nonnunquã euenit,vt pro narratione ſit propoſitio. Nam quid exponet,quę zelotypum malæ tractationis accuſat? aut qui Cynicum apud Cenſores reum de moribus facit, cum totum crimen vno verbo, in qualibet actionis parte propoſito, ſatis indicetur? Sed hæc hactenus. ¶Nunc quæ ſit ratio narrandi ſubiungam. Narratio eſt rei factæ,aut nõ factæ vtilis ad perſuadendum expoſitio. Vel (vt Apollodorus finit)

Cauſæ refutationem ante narrationẽ poſcẽtes.

NARRANDI *ratio, cuius tres partes: claritas,*

breuitas, & verisimilitudo. oratio docẽs auditorẽ,quid in cõtrouerſia ſit.Eam pleriq; ſcriptores,maxime qui ſunt ab Iſocrate,volũt eſſe lucidã,breuem, verisimilem. Nec enim refert,an pro lucida perſpicuam, pro verisimili probabilẽ,credibilémve dicamus.Eadem nobis placet diuiſio: quanquam & Ariſtoteles ab Iſocrate parte in vna diſſenſerit,præceptum breuitatis irridens,tanquam neceſſe ſit longam aut breuem eſſe expoſitionẽ,nec liceat ire per mediũ. Theodorei quoque ſolam relinquunt vltimam partem, quia nec breuiter vtique nec dilucidè ſemper ſit vtile exponere. Quo diligentius diſtinguenda ſunt ſingula, vt quid quo loco proſit oſtendam.[Narratio eſt aut tota pro nobis,aut tota pro aduerſarijs,aut mixta ex vtriſq;.Si erit tota pro nobis,cõtenti ſimus tribus partibus, per quas efficitur,quo iudex facilius intelligat,meminerit,credat. Nec quiſquã reprehenſione dignũ putet, quòd propoſuerim eam quæ ſit tota pro nobis ,debere eſſe veriſimilem,cum vera ſit.Sunt enim plurima vera quidẽ, ſed parum credibilia,ſicut falſa quoq; frequenter veriſimilia. Quare non minus laborandũ eſt, vt iudex,quæ vera dicimus, quàm quæ fingimus,credat. [Sunt quidem hæ,quas ſupra retuli, virtutes aliarum quoque partium. Nam & per totã actionem vitanda eſt obſcuritas,& modus vbique cuſtodiendus,& credibilia eſſe oportet omnia,quæ dicuntur. Maximéq; tamẽ hæc in ea parte cuſtodienda ſunt, quæ prima iudicem docet: in qua ſi acciderit,vt aut non intelligat, aut non meminerit, aut non credat,fruſtra in reliquis elaborabimus.¶Erit autem narratio aperta atque dilucida,ſi fuerit primũ expoſita verbis proprijs & ſignificantibus,& non ſordidis quidem, nõ tamen exquiſitis, & ab vſu remotis : tum diſtincta rebus, perſonis, temporibus, locis,cauſis,ipſa etiam pronũciatione in hoc accõmodata,vt iudex, quæ dicuntur, q̃facillimè accipiat. Quæ quidem virtus negligitur à plurimis,qui ad clamorem diſpoſitæ, vel etiam fortè circumfuſæ multitudinis compoſiti,non ferunt illud intentionis ſilentium : nec ſibi diſerti videntur, niſi omnia tumultu ac vociferatione concuſſerint: rem indicare ſermonis quotidiani, & in quemcũque etiam indoctiorum cadentis, eſſe exiſtimant : cum interim, quod tanquam facilè contemnunt, neſcias præſtare minus velint an poſſint, Neque enim aliud in eloquentia cuncta experti difficilius reperient,q̃ id quod ſe dicturos fuiſſe omnes putant, poſtquam audierunt:quia nõ bona iudicant eſſe illa,ſed vera. Tum autẽ

Rheto.3.

Narratio tota pro nobis.

Narratio aperta.

optime dicit orator, cum videtur vera dicere. At nunc velut campum nacti expoſitionis, hic potiſſimũ & vocem flectunt, & ceruicem reponũt, & brachium in latus iactant, totóq; & rerum, & verborũ, & compoſitionis genere laſciuiunt: deinde id (quod ſit monſtro ſimile) placet actio, cauſa non intelligitur. Verum hæc omittamus, ne minus gratiæ præcipiendo recta, quàm offenſæ reprehendendo praua mereamur. ¶Breuis erit narratio ante omnia, ſi inde cœperimus rem exponere, vnde ad iudicem pertinet. Deinde ſi nihil extra cauſam dixerimus: tum etiã ſi reciderimus omnia, quibus ſublatis, nec cognitioni quicquam, nec vtilitati detrahatur. Solet enim eſſe quædã partium breuitas, quæ longam tamen efficit ſummam. In portũ veni, nauim proſpexi, quanti veheret interrogaui, de precio conueni, conſcendi, ſublatæ ſunt anchoræ, ſoluimus oram, prouecti ſumus. Nihil horum dici celerius poteſt, ſed ſufficit dicere, è portu nauigaui. [Et quoties exitus rei ſatis oſtendit priora, debemus hoc eſſe contenti, quo reliqua intelliguntur. Quare cum dicere liceat, eſt mihi filius iuuenis: omnia illa ſuperuacua, cupidus ego liberorum vxorem duxi, natum ſuſtuli, filium educaui, in adoleſcentiam perduxi. Ideóque Græcorũ aliqui aliud circuncisſam expoſitionem id eſt, σύντομον, aliud breuem putauerunt: ꝙ illa ſuperuacuis careret, hæc poſſet aliquid ex neceſſarijs deſiderare. Nos autẽ breuitatem in hoc ponimus, non vt minus, ſed ne plus dicatur quàm oporteat. Nam iterationes quidẽ, & ταυτολογίας, & περισσολογίας, quas in narratione vitandas quidã ſcriptores artium tradiderunt, trãſeo. Sunt enim hæc vitia, non tantum breuitatis gratia fugienda. Non minus autẽ cauenda erit, quæ nimiũ corripientes omnia ſequitur, obſcuritas. Satiúſque eſt aliquid narrationi ſupereſſe, quàm deeſſe. Nam ſuperuacua cum tædio dicuntur, neceſſaria cum periculo ſubtrahuntur. [Quare vitanda etiam illa Salluſtiana (quanquam in ipſo virtutis locum obtinet) breuitas & abruptum ſermonis genus, quod ocioſum fortaſſe lectorẽ minus fallat, audientem tranſuolat, nec dum repetatur, expectat: cum præſertim lector non ferè ſit niſi eruditus, iudicem rura plerumque in decurias mittant, de eo pronunciaturum, quod intellexerit. Vt fortaſſe vbiq;, in narratione tamen præcipuè media hæc tenenda ſit via dicendi, quantũ opus eſt, quantum ſatis eſt. Quantũ opus eſt autẽ, non ita ſolũ accipi volo, quantum ad iudicãdũ ſufficit, quia nõ inornata debet eſſe breuitas,

Breuis narratio.

alioqui ſit indocta. nam & fallit voluptas, & minus longa quæ delectant videntur: vt amœnum ac molle iter, etiámſi eſt ſpatij amplioris, minus fatigat, q̃ durum̄ arduúque compendiū. Nec enim mihi vnquam tanta fuerit cura breuitatis, vt non ea quæ credibilem faciūt expoſitionem, inſeri velim. Simplex enim & vndique præciſa, nō tam narratio poteſt vocari, quàm confuſio. [Sunt porrò multæ cōditione ipſa rei longæ narrationes, quibus extrema (vt præcepi) proœmij parte ad intētionem præparandus eſt iudex: deinde curandum, vt omni arte vel ex ſpatio eius detrahamus aliquid, vel ex tædio, vt minus longa ſit efficiamus, quæ poterimus differendo, non tamē ſine mentione eorum, quæ differimus. Quas cauſas occidendi habuerit, quos aſſumpſerit conſcios, quemadmodū diſpoſuerit inſidias, probationis loco dicā. [Quędā vero ex ordine prętermittenda, quale eſt apud Ciceronē, Moritur Fulcinius. Multa enim quę ſunt in re, quia remota ſunt à cauſa, prætermittam. [At partitio tædium leuat. Dicam quæ acta ſunt ante ipſum rei contractū, dicam quæ in re ipſa, dicam quę poſtea. Ita tres potius modicæ videbuntur narrationes q̃ vna longa. [Interim expediet expoſitiones breui interfatione diſtinguere. Audiſtis quæ antè acta ſunt, accipite nunc quæ inſequuntur. Reficietur enim iudex priorum fine, & ſe velut ad nouum rurſus initium præparabit. Si tamen adhibitis quoque his artibus in lōgum exierit ordo rerū, erit non inutilis in extrema parte cōmonitio: quod Cicero etiā in breui narratione facit, Adhuc Cæſar Q. Ligarius omni culpa caret: domo eſt egreſſus, non modo nullum ad bellū, ſed ne ad minimam quidē belli ſuſpicionē, & cætera. ¶Credibilis autem erit narratio ante omnia, ſi prius cōſuluerimus noſtrū animū, ne quid naturæ dicamus aduerſum: Deinde ſi cauſas ac rationes factis præpoſuerimus, non omnibus, ſed de quibus quæritur. Si perſonas conuenientes ijs quæ facta credi volemus, cōſtituerimus, vt furti reum, cupidum: adulterij, libidinoſum: homicidij, temerarium. Vel contrà, ſi defendemus. Præterea loca, & tempora, & ſimilia. [Eſt autem quidā etiam ductus rei credibilis, qualis in comœdijs etiam, & in Mimis. Aliqua enim naturaliter ſequuntur & cohærent, vt ſi benè priora narraueris, iudex ipſe quod poſtea ſis narraturus, expectet. [Ne illud quidē fuerit inutile, ſemina quædam probationum ſpargere: verum ſic, vt narrationem eſſe meminerimus, non probationem. [Nonnunquam etiam

Longioribus narrationibus quomodo medendum.

Pro Cecinna

Interfatio.

Narratio credibilis.

argumento aliquo confirmabimus, quod propoſuerimus, ſed
ſimplici & breui: vt in veneficijs, Sanus bibit, ſtatim cõcidit,
liuor ac tumor cõfeſtim eſt inſecutus. [Hoc faciũt & illæ pręparationes, cum reus dicitur robuſtus, armatus, ſolicitus, contra infirmos, inermes, ſecuros. [Omnia deniq;, quæ probatione tractaturi ſumus, perſonã, cauſam, locũ, tempus, inſtrumentum, occaſionem, narratione delibabimus. [Aliquando ſi deſtituti fuerimus his, fatebimur vix eſſe credibile, ſed verum: & hoc maius habendum ſcelus: neſcire nos quomodo factũ ſit, aut quare: mirari, ſed probaturos. [Optimæ vero præparationes erunt, quæ latuerint, vt à Cicerone ſunt quidẽ vtiliſſimè omnia prædicta, per quæ Miloni Clodius, non Clodio Milo inſidiatus eſſe videatur: plurimũ tamen facit illa callidiſſima ſimplicitatis imitatio, Milo autẽ, cum in Senatu fuiſſet eo die, quoad Senatus eſt dimiſſus, domũ venit: calceos & veſtimenta mutauit: pauliſper dum ſe vxor, vt fit, comparat, cõmoratus eſt. Quàm nihil præparato, nihil feſtinato feciſſe videtur Milo? Quod non ſolum rebus ipſis vir eloquentiſſimus, quibus moras, & lentũ profectionis ordinem dicit: ſed verbis etiam vulgaribus & quotidianis, & arte occulta conſecutus eſt. quę ſi aliter dicta eſſent, ſtrepitu ipſum iudicem, deinde patronũ excitaſſent. Frigida videntur iſta pleriſq;: ſed hoc ipſum manifeſtum, quomodo iudicem fefellerint, quod vix à lectore deprehenditur. [Hæc ſunt, quæ credibilẽ faciant expoſitionẽ. nam ne contraria aut ſibi repugnãtia in narratione dicamus, ſicui præcipiendũ eſt, is reliqua fruſtra docetur: etiamſi quidã ſcriptores artium, hoc quoq; tanquã occultum, & à ſe prudenter erutum tradũt. ¶ His tribus narrandi virtutibus adijciũt quidam magnificentiã, quam μεγαλοπρέπειαν vocant, quæ neq; in omnes cauſas cadit (. nã quid in pleriſq; iudicijs priuatis de re certa, credita, locato & cõducto, interdictis, habere loci poteſt ſupra modũ ſe tollens oratio?) nec ſemper eſt vtilis, vt vel proximo Miloniano exemplo patet. Et meminerimus multas eſſe cauſas, in quibus confitendũ, excuſandum, ſubmittendum ſit quod exponimus, quibus omnibus aliena eſt illa magnificẽtiæ virtus. Quare non magis propriũ narrationis eſt magnificè dicere, q̃ miſerabiliter, inuidioſe, grauiter, dulciter, vrbane: quæ cũ ſuo loco ſint laudabilia, nõ ſunt huic parti proprie aſſignata, & velut dedita. [Illa quoque vt narrationi apta, ita cum cæteris partibus cõmunis eſt virtus, quam Theodectes huic vni

Adduntur & aliæ narrãdi virtutes.

proprie dedit: non enim magnificam modo vult eſſe, verum etiam iucundam expoſitionem. [Sunt qui adijciant his euidentiam, quæ ἐνάργεια græce vocatur. [Nec ego quenquā deceperim, vt diſſimulem Ciceroni quoque plures partes placere. Nam præterquam planam, & breuem, & credibilem, vult eſſe euidentem, moratam cum dignitate. Sed in oratione morata debent eſſe omnia cum dignitate quæ poterunt. Euidentia in narratione, quantum ego intelligo, eſt quidem magna virtus, cum quid veri non dicendum, ſed quodāmodo etiam oſtendendū eſt: ſed ſubijci perſpicuitati poteſt. Quam quidā etiam cōtrariam interim putauerunt, quia in quibuſdā cauſis obſcuranda veritas eſt: quod eſt ridiculum. Nam qui obſcurare vult, narrat falſa pro veris: & is qui narrat, debet laborare, vt videantur quàm euidentiſſima. ¶Sed quatinus etiam forte quadam peruenimus ad difficilius narrationum genus, iam de his loquamur, in quibus res contra nos erit, quo loco nōnulli prætereundam narrationem putauerunt. Et ſanè nihil eſt facilius, niſi prorſus totam cauſam omnino non agere. Sed ſi aliqua iuſta ratione ſuſceperis litem, cuius artis eſt, malā eſſe cauſam ſilentio cōfiteri? niſi fortè tam hebes futurus eſt iudex, vt ſecundum id pronunciet, quod ſciet narrare te noluiſſe. [Neque inficias eo, in narratione, vt aliqua neganda, aliqua adijcienda, aliqua mutanda, ſic aliqua etiam tacenda. Sed tacenda, quæ tacere oportebit, & liberū erit. Quod fit nōnunquā breuitatis quoque gratia, quale illud: Reſpondit quod ei viſum eſt. [Diſtinguamus igitur genera cauſarum. Namque in quibus non de culpa quæritur, ſed de actione, etiam ſi erunt contra nos themata, confiteri nobis licebit. Pecuniā de templo ſuſtulit, ſed priuatam, non ideo ſacrilegus eſt. Virginem rapuit, non tamen optio patri dabitur. Ingenuum ſtuprauit, & ſtupratus ſe ſuſpendit: non tamen ideo ſtuprator capite, vt mortis cauſa punietur: ſed decem millia, quæ pœna ſtupratori conſtituta eſt, dabit. Verum in his quoque confeſſionibus eſt aliquid, quod ex inuidia, quam expoſitio aduerſarij fecit, detrahi poſſit, cum etiam ſerui noſtri de peccatis ſuis mollius loquantur. Quædam enim quaſi non narrantes mitigabimus. Non quidem (vt aduerſarius dicit) conſilium furti in templum attulit, nec diu captauit eius rei tempus: ſed occaſione & abſentia cuſtodum corruptus, & pecunia, quæ nimiū in animis hominum poteſt, victus eſt. Sed quid refert? peccauit, & fur eſt.

In Topicis.

Narratio quæ cōtra nos eſt, quomodo tractanda.

Nihil attinet id defendere, cuius pœnam non recuſamus. Interdum quaſi damnemus ipſi. Vis te dicam vino impulſum? errore lapſum? nocte deceptum? vera ſunt iſta fortaſſe, tu tamen ingenuum ſtupraſti, ſolue decem millia. Nonnunquam propoſitione præmuniri poteſt cauſa, & deinde exponi. Contraria ſunt omnia tribus filijs, qui in mortem patris coniurarant, ſortiti nocte ſinguli per ordinem, cum ferro cubiculum intrauerunt patre dormiēte: cum occidere eum nemo potuiſſet, excitato omnia indicauerunt. ſi tamen pater, qui diuiſit patrimonium, & reos parricidij defendit, ſic agat: Quod contra legem ſufficit, parricidium obijcitur iuuenibus, quorum pater viuit, atque etiam liberis ſuis adeſt, ordinem rei narrare quid mihi neceſſe eſt, cum ad legem nihil pertineat? Sed ſi cōfeſſionem culpæ meæ exigitis, ego fui pater durus, & patrimonij, quod iam melius ab his adminiſtrari poterat, tenax cuſtos. Deinde ſubijcitur, ſtimulatos ab ijs quorum indulgentiores parentes erant, ſemper tamen eum habuiſſe animum, qui ſit euentu deprehenſus vt occidere patrem non poſſent. Neque enim iureiurando opus fuiſſe, ſi alioqui hoc mentis habuiſſent: nec ſorte, niſi quòd ſe quiſq; eximi voluerit. Omnia hæc qualiacunq; placidioribus animis accipientur, illa breui primæ propoſitionis defenſione mollita. [At cum quæritur an factum ſit, vel quale factum ſit, licet omnia contra nos ſint, quomodo tamen euitare expoſitionem ſalua cauſæ ratione poſſumus? Narrauit accuſator, nec ita, vt quæ eſſent acta, tantum indicaret: ſed adiecit inuidiam, rem verbis exaſperauit, acceſſerunt probationes, peroratio incendit, & plenos irę reliquit. Expectat naturaliter iudex quid narretur à nobis. ſi nihil exponimus, illa eſſe, quæ aduerſarius dixit, & talia qualia dixit, credat, neceſſe eſt. Quid ergo? eadem exponemus? Si de qualitate agetur, cuius tum demum quæſtio eſt, cum de re cōſtat, eadem, ſed non eodem modo: alias cauſas, aliam atq; aliam rationem dabo. Verbis eleuare quædam licebit, luxuria hilaritatis, auaritia parſimoniæ, negligentia ſimplicitatis nomine lenietur. Vultu denique, voce, habitu, vel fauoris aliquid, vel miſerationis merebor. Solet nonnunquam mouere lachrymas ipſa confeſſio. [Atque ego libenter interrogē, ſintne illa defenſuri quæ non narrauerint, nécne? Nam ſi neque defenderint, neque narrauerint, tota cauſa prodetur. At ſi defenſuri ſunt, proponere certè plerunque id quod confirmaturi ſumus, oportet. Cur ergo

Exemplū contrariæ narrationis.

non exponamus,quod & dilui poteſt? Vt hoc cõtingat vtique indicandum eſt. Aut quid inter probationem & narrationem intereſt, niſi ꝙ narratio eſt probationis continua propoſitio, rurſus probatio narrationi cõgruens cõfirmatio? [Videamus ergo num expoſitio hæc longior demum eſſe debeat,& paulo verboſior præparatione,& quibuſdam argumentis(argumentis dico, non argumentatione, cui tamen plurimum confert frequens affirmatio)effecturos nos quidem dicemus,non poſſe vim rerum oſtendi prima expoſitione:expectent,& opiniones ſuas differant,& bene ſperent. [Denique narrandum eſt, vtique quicquid aliter quàm aduerſarius expoſuit,narrari poteſt,aut eo etiam prooemia ſunt in his cauſis ſuperuacua.quæ quid magis agũt, quàm vt cognitioni rerum accommodatiorem iudicem faciant? Atqui cõſtat nuſquam eorum maiorem vſum,quàm vbi animus iudicis ab aliqua contra nos inſita opinione flectendus eſt. Coniecturales autem cauſæ in quibus de facto quæritur,nõ tam ſæpe rei de qua iudicium eſt, quàm eorum,per quæ res colligenda eſt,expoſitionem habent. Quæ cum accuſator ſuſpicioſè narret, reus leuare ſuſpicionem debeat,aliter ab hoc atque ab illo ad iudicẽ perferri oportet. At enim quædam argumenta turba valent,diducta leuiora ſunt. Id quidem non eò pertinet, vt quæratur an narrandum, ſed quomodo narrandum ſit. Nam & cõgerere plura expoſitione quis prohibet, ſi id vtile eſt cauſæ? promittere, ſed & diuidere narrationẽ & probationes ſubiungere partibus, atque ita trãſire ad ſequentia? ¶ Nam ne iis quidem accedo,qui ſemper eo putant ordine,quo quid actum ſit,eſſe narrandũ:ſed eo modo quo expedit. Quod fieri pluribus figuris licet. Nam & aliquando excidiſſe ſimulamus,cum quid vtiliore loco reducimus,& interim nos reducturos reliquum ordinem teſtamur, quia ſic futura ſit cauſa lucidior:interim re expoſita,ſubiũgimus cauſas quæ anteceſſerunt. Nec enim eſt vna lex defenſionis,certúmque præſcriptum:prò re,pro tempore, intuenda quæ proſint:atquè vt erit vulnus,ita vel curandum protinus:vel ſi curatio differri poteſt,interim deligandum. ¶ Nec dixerim ſæpius narrare nefas,quod Cicero pro Cluentio fecit:éſtque non conceſſum modo,ſed aliquando etiam neceſſarium,vt in cauſis repetundarũ,omnibúſque quæ ſimplices non ſunt. Amentis eſt enim ſuperſtitione præceptorum contra rationem cauſæ trahi. Narrationem ideo ante probationes ponere eſt inſti-

Docet quid agendum ſit.

Narrãdi ordo.

Narrandum interdum ſæpius.

tutum, ne iudex, qua de re quæratur, ignoret. Cur igitur ſi ſingula probanda aut refellenda erunt, non ſingula etiam narrentur? Me certe, quantacunque noſtris experimentis habenda eſt fides, feciſſe hoc in foro quoties ipſa deſiderabat vtilitas, probantibus & eruditis, & ijs qui iudicabant, ſcio: & (quod non arroganter dixerim, quia ſunt plurimi, quibuſcum egi, qui me refellere poſſint, ſi mentiar) ferè ponēdæ à me cauſæ officium exigebatur. Neque ideo tamē non ſæpius facere oportebit, vt rerum ordinem ſequamur. Quædam vero etiam turpiter conuertuntur, vt ſi peperiſſe narres, deinde cōcepiſſe: apertum teſtamentum, deinde reſignatum. In quibus, ſi id quod poſterius eſt, dixeris, de priore tacere optimum eſt.

De fictis narrationib⁹, quo modo in his color veritatis tuendus.

¶ Sunt quædam & falſæ expoſitiones, quarum in foro duplex eſt genus. Alterum quod inſtrumētis adiuuatur: vt P. Clodius fiducia teſtium, qua nocte inceſtum Romæ commiſerat, Interamnæ ſe fuiſſe dicebat. Alterum quod eſt tuendum dicētis ingenio. Id interim ad ſolam verecūdiam pertinet, vnde etiam mihi videtur dici color: interim ad quæſtionem. [Sed vtrūcunque erit, prima ſit curarum, vt id quod fingimus, fieri poſſit: deinde, vt & perſonæ, & loco, & tempori congruat, & credibilem rationem, & ordinem habeat: ſi contingat etiam vt veræ alicui rei cohæreat, aut argumento, quod ſit in cauſa, confirmetur. Nam quæ tota extra rem petita ſunt, mentiendi licētiam produnt. [Curandum præcipuè (quod fingentibus frequēter accidit) ne qua inter ſe pugnent. Quædam enim partibus blandiuntur, ſed in ſummam non conſentiunt. Præterea, ne ijs quæ vera eſſe conſtabit, aduerſa ſint. In ſchola etiam ne color extra themata quæratur. [Vtrobique autem orator meminiſſe debebit actione tota quid finxerit, quoniam ſolēt excidere quæ falſa ſunt: verúmq; eſt illud, quod vulgò dicitur, Mendacem memorem eſſe oportere.

Mendax memor.

[Sciamus autē, ſi de noſtro facto quæratur, vnum nobis aliquid eſſe dicendum: ſi de alieno, mittere in plures ſuſpiciones licere. Eſt tamē quibuſdam ſcholaſticis cōtrouerſijs in quibus ponitur aliquē non reſpōdere ad quæ interrogatur, libertas omnia enumerandi, quæ reſponderi potuiſſent.

Quę fingēdi.

[Fingenda vero meminerimus ea, quæ non cadāt in teſtem. Sunt autem quæ noſtro dicuntur animo, cuius ipſi tantū conſcij ſumus. Itē quod à defunctis: nec enim hoc eſt qui neget. Itémq; ab eo cui idem expediet, is enim non negabit. Ab aduerſario quoq;, quia nō eſt habiturus in negādo fidē. Somniorū & ſuper-

ſtitionũ colores ipſa iam facilitate authoritatem perdiderunt. [Non eſt autem ſatis in narratione vti coloribus, niſi per totam actionem conſentiant, cum præſertim quorundam probatio ſola ſit in aſſeueratione & perſeuerantia: vt ille paraſitus, qui ter abdicatum à diuite iuuenem & abſolutum, tanquã ſuum filium aſſerit, habebit quidem colorẽ, quo dicat, & paupertatẽ ſibi cauſam exponẽdi fuiſſe, & ideo à ſe paraſiti perſonã eſſe ſuſceptam, quia in illa domo filium haberet: & ideo illum innocentem ter abdicatum, quia filius abdicantis non eſſet: niſi tamen omnibus verbis, & amorem patrium, atque hunc quidem ardentiſſimum oſtenderit, & odium diuitis, & metum pro iuuene, quem periculoſè manſurum in illa domo in qua tam inuiſus ſit, ſciat, ſuſpicione ſubiecti petitoris non carebit. Euenit aliquando in ſcholaſticis cõtrouerſijs (quod in foro an poſſit accidere, dubito) vt eodem colore pars vtraque vtatur, deinde eum pro ſe quiſque defendat: vt in illa controuerſia, Vxor marito dixit, appellatam ſe de ſtupro à priuigno, & ſibi conſtitutum tempus & locum: eadem contrà filius detulit de nouerca, edito tãtum alio tempore ac loco, quia pater in eo quem vxor prædixerat, filium inuenit: in eo quem filius, vxorem, illam repudiauit: qua tacente filium abdicat. Nihil dici poteſt pro iuuene, quod non idem ſit pro nouerca. Ponẽtur tamen omnia communia, deinde ex perſonarum comparatione, & indicij ordine, & ſilentio repudiatæ argumẽta ducentur. [Ne illud quidem ignorare oportet, quædam eſſe, quæ colorem non recipiant, ſed tamen defendenda ſint: qualis eſt ille diues qui ſtatuam pauperis inimici flagellis cecidit, reus eſt iniuriarum. Nam factum eius modeſtum nemo eſſe dixerit: fortaſſe vt ſit tutũ, obtinebit. ¶Quòd ſi pars expoſitionis pro nobis, pars contra nos erit, miſcenda ſit, an ſeparanda narratio, cum ipſa cauſæ conditione deliberandum eſt. Nam ſi plura ſunt quæ nocent, quæ proſunt obruentur. Itaque tunc diuidere optimum erit, & ijs quæ partem noſtram adiuuabunt, expoſitis & cõfirmatis, aduerſus reliqua vti remedijs, de quibus ſupra dictum eſt. Si plura proderunt, etiam coniungere licebit, vt quæ obſtant in medio velut auxilijs noſtris poſita, minus habeant virium. Quæ tamen non erunt nuda ponenda, ſed vt & noſtra, aliqua argumentatione firmemus: & diuerſa, cur credibilia nõ ſint, adijciamus: quia niſi diſtinxerimus, verendum eſt ne bona noſtra permixtis malis inquinẽtur. ¶Illa

Quando tractãda narratio, quæ parti pro nobis eſt, partim cõtra nos.

quoque de narratione præcipi ſolent,ne qua ex ea fiat excurſio,ne auertatur à iudice ſermo,ne alienæ perſonæ vocem demus,ne argumentemur: adijciunt quidam etiam, ne vtamur affectibus,quorum pleraque ſunt frequentiſſimè cuſtodienda, imò nunquã,niſi ratio coegerit,mutanda:vt ſit expoſitio perſpicua & breuis.[Nihil quidem tam rarò poterit habere rationem,quàm excurſio: nec vnquam debebit eſſe niſi breuis, & talis, vt vi quadam videamur affectus velut recto itinere depulſi:qualis eſt Ciceronis circa nuptias Saſiæ: O mulieris ſcelus incredibile,& præter hanc vnam,in omni vita inauditum. O libidinem effrenatam & indomitam. O audaciam ſingularem,non timuiſſe,ſi minus vim deorũ hominúmque famam, at illam ipſam noctem,facéſque illas nuptiales?non limen cubiculi,non cubile filiæ,nõ parietes denique ipſos ſuperiorum teſtes nuptiarum? [Sermo auerſus à iudice, & breuius indicat interim, & coarguit magis interim: qua de re idem, quod de procemio dixeram,ſentio.[Sicut de Proſopopœia quoq;,qua tamẽ non Seruius modo Sulpitius vtitur pro Aufidia,Somnóne te languidum,an graui lethargo putem preſſum?Sed Marcus quoque Tullius circa Nauarchos:Nam ea quoque rei expoſitio eſt,Vt adeas,tantũ dabis,& reliqua. Quid pro Cluentio, Staleni,Bulbíque colloquiũ,nónne ad credulitatem plurimum & fidem confert?Quæ ne feciſſe ſine obſeruantia quadam videatur(quanquam hoc in illo credibile non eſt)in Partitionibus præcipit, vt habeat narratio ſuauitatẽ, admirationes,expectationes, exitus inopinatos,colloquia perſonarum,omnes affectus. [Argumẽtabimur in narratione(vt dixi)nunquam, argumentum ponemus aliquando: quod facit pro Ligario Cicero,cum dicit,Sic eum prouinciæ præfuiſſe,vt illi pacem eſſe expediret. Inſeremus expoſitioni & breuẽ,cum res poſcet, defenſionem,& rationem factorum. Nec enim narrãdum eſt tanquam teſti,ſed tanquam patrono.Rei ordo per ſe talis eſt, Q. Ligarius legatus in Africam cum Cos.C.Conſidio profectus eſt.Quid ergo M.Tullius?Q. igitur inquit,Ligarius,cum eſſet adhuc nulla belli ſuſpicio,legatus in Africã cum C.Conſidio profectus eſt. Alibi,Non modo vllum ad bellum,ſed ne ad minimã quidem ſuſpicionem belli. Et cum eſſet indicanti ſatis, Q. Ligarius nullo ſe implicari negotio paſſus eſt, adiecit,Domum ſpectans,ad ſuos redire cupiens. Ita quod exponebat,& ratione fecit credibile, & affectus quoque impleuit.

Narratio quas figuras, & quatenus excurſus, & argumẽtationes & affectus admittat

Proſopopœia

In Ver.Ac.7

Argumẽtatio in narratione

Affectus in narrando. [Quo magis miror eos, qui non putant vtendum in narratione affectibus: qui ſi hoc dicunt, non diu, nec vt in epilogo, mecum ſentiunt. Sunt enim effugiendæ moræ. Cæterum cur ego iudicem nolim cum eum doceo, etiam moueri? Cur quod in ſumma parte ſum actionis petiturus, non in primo ſtatim rerum ingreſſu (ſi fieri poteſt) conſequar? cum præſertim etiam in probationibus faciliore ſim animo eius abuſurus occupato, *In Ver. Ac. 7.* vel ira vel miſeratione. An non Marcus Tullius circa verbera ciuis Romani omnes breuiſſimè mouet affectus? nõ ſolum conditione ipſius, loco iniuriæ, genere verberum, ſed animi quoque commendatione. Summum enim virum oſtendit, qui cum virgis cæderetur, non ingemuerit, non rogauerit, ſed tantum ciuem ſe Romanum eſſe cum inuidia cædentis, & fiducia *Actione 3.* iuris clamauerit. Quid Philodami caſum? nónne cum per totam expoſitionem incendit inuidia, tum in ſupplicio ipſo lachrymis impleuit, cũ flentes non tam narraret quàm oſtenderet, patrem de morte filij, filium de patris? Quid illi epilogi poſſunt magis habere miſerabile? Serũ eſt enim aduocare his rebus affectum in peroratione, quas ſecurus narrauerit. Aſſueuit illis iudex, iámq; eas ſine motu mentis accipit, quibus commotus nouus non eſt: & difficile eſt nobis mutare habitum *Elocutio narratiõis excultā ſit, & ad rẽ accõmodata.* animi ſemel conſtitutum. ¶Ego vero (neque enim diſſimulabo iudicium meum, quanquam id quod ſum dicturus, exemplis magis quàm præceptis vllis continetur) narrationem, vt ſi vllam partẽ orationis, omni qua poteſt gratia & venere exornandum puto. Sed plurimum refert, quæ ſit natura eius rei, quam exponimus. [In paruis ergo (quales ſunt ferè priuatæ) ſit ille preſſus, & velut applicitus rei cultus: in verbis ſumma diligentia, quæ in locis impetu ferũtur, & circumiectæ orationis copia latent: hic expreſſa, & (vt vult Zeno) ſenſu tincta eſſe debebunt: compoſitio diſſimulata quidem, ſed tamẽ quamiucundiſſima: figuræ non illæ poeticæ, & contra rationem loquẽdi authoritate veterum receptæ. Nam debet eſſe quampuriſſimus ſermo, & qui varietate tædium effugiat, & mutationibus animum leuet: ne in eundem caſum, ſimilem compoſitionem, pares elocutionum tractus incidamus. Caret enim cæteris lenocinijs expoſitio, & niſi commendetur hac venuſtate, iaceat neceſſe eſt. Nec in vlla parte intentior eſt iudex, eóque nihil rectè dictum perit. Prætereane ſcio quomodo etiam facilius credit, quæ audienti iucũda ſunt, & voluptate ad fidem du

citur. [Vbi vero maior res erit, & atrocia inuidioſe, & triſtia miſerabiliter dicere decebit. Non vt conſumantur affectus, ſed tamen vt velut primis lineis deſignentur: vt planè qualis futura ſit imago rei, ſtatim appareat. Ne ſentẽtia quidem velut fatigatum intentione ſtomachum iudicis reficere diſſuaſerim, maximè quidem breuiter iniecta: qualis eſt illa, Fecerunt ſerui Milonis, quod ſuos quiſq; ſeruos in re tali facere voluiſſet. Interim paulo liberiore: qualis eſt illa, Nubit genero ſocrꝰ, nullis auſpicibus, nullis authoribus, funeſtis ominibus omniũ. *Pro Milone.* *Pro Cluent.* Quod cum ſit factum ijs quoque temporibus, quibus omnis ad vtilitatem potius quàm ad oſtentationem componebatur oratio, & erant adhuc ſeueriora iudicia, quanto nunc faciendum magis, cum in ipſa capitis aut fortunarum pericula irrupit voluptas? Cui hominum deſiderio quantum dari debeat, alio loco dicam. Interim aliquid indulgendum eſſe confiteor. Multum confert adiecta veris credibilis rerũ imago, quæ velut in rem præſentem perducere audientes videtur: qualis eſt illa M. Cælij in Antonium deſcriptio: Namque ipſum offendunt temulento ſopore profligatum, totis præcordijs ſtertentem, ructuoſos ſpiritus geminare: prçclaráſque contubernales ab omnibus ſpondis tranſuerſas incubare, & reliquas circumiacere paſſim: quæ tamen exanimatæ terrore, hoſtium aduentu percepto, excitare Antonium conabantur: nomẽ inclamabant, fruſtra ceruicibus tollebant, blandius alia ad aurem inuocabat, vehementius etiam nõnulla feriebat. Quarum cum omnium vocem tactúmque noſcitaret, proximę cuiuſque collum amplexu petebat, nec dormire excitatus, nec vigilare ebrius poterat: ſed ſemiſomno ſopore inter manus centurionum, concubinarúmque iactabatur. Nihil his neq; credibilius fingi, neque vehementius exprobrari, nec manifeſtius oſtendi poteſt. *Hypotypoſis.* ¶ Ne id quidem præteribo, quantam afferat fidem expoſitioni narrantis authoritas, quam mereri debemus ante omnia quidem vita, ſed & ipſo genere orationis. Quod quo fuerit grauius, ſanctius, hoc plus habeat neceſſe eſt in affirmando quoque ponderis. *Authoritas dicentis in narrando.* Effugienda ergo in hac præcipuè parte omnis calliditatis ſuſpicio (neque enim ſe vſquã cuſtodit magis iudex) nihil videatur fictum, nihil ſollicitũ. omnia potius à cauſa, quàm ab oratore profecta credãtur. *Ars nõ oſtentanda.* Sed hoc pati non poſſumus, & perire artem putamus niſi appareat, cum deſinat ars eſſe, ſi apparet. Pendemus ex laude, atque hanc laboris no-

ſtri ducimus ſummam. Ita quæ circumſtantibus oſtentare volumus, iudicibus prodimus.

Repetita narratio.

¶ Eſt & repetita quædã narratio, quæ ἐπιδιήγησις dicitur, ſanè res declamatoria magis, quàm forenſis. Ideò autem reperta, vt quia narratio breuis debet eſſe, fuſius & ornatius res poſſet exponi. Quod fit, vel inuidiæ gratia, vel miſerationis. Id tamẽ rarò faciendum iudico: neq; ſic vnquã, vt totus ordo repetatur. Licet enim per partes idem conſequi. Cæterũ qui vti ἐπιδιηγήσει volet, narrationis rem loco ſtringat, & contentus indicare quid factum ſit, quo ſit modo factum: plenius ſe loco ſuo expoſiturum eſſe promittat.

Narrationis initium.

¶ Initium narrationis quidam vtique faciendum à perſona putãt: eãmque, ſi noſtra ſit, ornandam: ſi aliena, infamãdam ſtatim: Hoc ſanè frequentiſſimum eſt, quia perſonæ ſunt inter quas litigatur. Sed hæ quoque interim cum ſuis accidentibus ponendæ, cum id profuturum eſt: vt, A. Cluentius Habitus fuit pater huiuſce Iudices, homo non ſolum municipij Larinatis, ex quo erat, ſed etiam regionis illius, & vicinitatis, virtute, æſtimatione, nobilitate, facilè princeps. Interim ſine his: vt, Q. Ligarius cum eſſet. Frequenter vero & à re: ſicut pro Tullio, Cicero: Fũdum habet in agro Thurino M. Tullius paternum. Demoſthenes pro Cteſiphonte, τοῦ γὰρ φωκαϊκοῦ συστάντος, πολέμου.

Finis narrationis.

¶ De fine narratio cum his contentio eſt, qui perduci expoſitionem volunt eò, vnde quæſtio oritur. His rebus ita geſtis, P. Dolabella Prætor interdixit, vt eſt conſuetudo, de vi hominibus armatis ſine vlla exceptione, tantùm vt vnde deieciſſet, reſtitueret: reſtituiſſe ſe dixit: ſponſio facta eſt: hac de ſponſione vobis iudicandum eſt. Id à petitore ſemper fieri poteſt, à defenſore non ſemper.

¶ De egreſſione. Cap. III.

Contra declamatores.

Ordine ipſo narrationem ſequitur confirmatio. Probanda ſunt enim quæ propter hoc expoſuimus. Sed priuſquam ingrediar hanc partẽ, pauca mihi de quorundam opinione dicenda ſunt. Pleriſque moris eſt, prolato rerum ordine, protinus vtique in aliquem lætum atque plauſibilem locum quammaximè poſſint fauorabiliter excurrere. Quod quidem natum ab oſtẽtatione declamatoria, iam in forum venit, poſtquam agere cauſas non ad vtilitatem litigatorum, ſed ad patronorum iactationem repertum eſt: ne ſi preſſæ illi (qualis ſæpius deſideratur) narrationis gracilitate coniuncta argumentorum pugnacitas fuerit, dilatis diutius dicen

di voluptatibus, oratio refrigeſcat. In quo vitiũ illud eſt, quòd ſine diſcrimine cauſarum atque vtilitatis, hoc (tanquam ſemper expediat, aut etiã neceſſe ſit) faciunt: eo quòd deſumptas ex his partibus, quarum alius erat locus, ſentẽtias in hanc congerunt, vt plurima aut iterum dicenda ſint, aut quia alieno loco dicta ſunt, dici ſuo non poſſint. ¶ Ego autem confiteor hoc expatiandi genus non modo narrationi quidem, ſed etiam quæſtionibus vniuerſis, vel interim ſingulis oportunè poſſe ſubiungi cum res poſtulat, aut certè permittit: atque eo vel maxime illuſtrari, ornaríque orationem: ſed ſi cohæret, & ſequitur, non ſi per vim cuneatur, & quæ natura iuncta erant, diſtrahit. Nihil enim tam eſt conſequens quàm narrationi probatio: niſi excurſus ille, vel quaſi finis narrationis, vel quaſi initium probationis eſt. [Erit ergo illi nonnunquam locus, vt ſi expoſitio circa finẽ atrox fuerit, proſequamur eam velut ſpiritu erumpente protinus indignatione. Quod tamen ita fieri oportebit, ſi res dubitationem non habebit: alioqui prius eſt, quod obijcias, verum efficere, quàm magnum, quia criminum inuidia pro reo eſt priuſquam probatur. Difficillima eſt enim grauiſſimi cuiuſq; ſceleris fides. [Idem fieri non inutiliter poteſt, vti ſi merita in aduerſarium aliqua expoſueris, in ingratum inueharis: aut ſi varietatẽ criminum narratione demonſtraueris, quantum ab ea periculũ intentetur, oſtendas. Verùm hęc breuiter omnia. Iudex enim ordine audito feſtinat ad probationem, & quamprimum certus eſſe ſentẽtiæ cupit. Præterea cauendum eſt, ne ipſa expoſitio vaneſcat, auerſis in aliud animis, & inani mora fatigatis. [Sed vt non ſemper eſt neceſſaria poſt narrationem illa procurſio, ita frequenter vtilis ante quæſtionem præparatio. Vtique ſi prima ſpecie minus erit fauorabilis, ſi legem aſperam tuebimur, aut pœnarias actiones inferemus. Eſt hic locus velut ſequentis exordij, ad conciliandum probationibus noſtris iudicem, mitigandum, concitandum. Quod liberius hic, & vehementius fieri poteſt, quia iudici cauſa iam nota eſt. His igitur velut fomentis, ſi quid erit aſperum, præmolliemus, quo facilius aures iudicum, quæ pòſt dicturi erimus, admittant, ne ius noſtrum oderint: Nihil enim facile perſuadetur inuitis. Quo loco tamen iudicis quoque natura noſcenda eſt, iuri magis an æquo ſit appoſitus: Proinde enim magis aut minus hoc erit neceſſariũ. [Cæterũ res eadem & poſt quęſtionem perorationis vice fungitur. ¶ Hanc partem

Vbi & quãdo egrediendũ.

Egreſſio quibus de rebus. παρέκβασιν vocãt Græci, Latini egreſſum, vel egreſſionẽ. Sed hæ ſunt plures, vt dixi, quæ per totã cauſam varios habent excurſus, vt laus hominũ, locorũmq;, deſcriptio regionũ, expoſitio quarũdam rerum non ſolũ geſtarum, ſed etiam fabuloſarum.

Act.4. Quo ex genere eſt in orationibus cõtra Verrem cõpoſitis, Siciliæ laus,
Act.6. Proſerpinæ raptus, pro L. Cornelio popularis illa virtutum Cn. Pompeij cõmemoratio: in quam ille diuinus orator, velut nomine ipſo ducis curſus dicẽdi teneretur, abrupto quem inchoauerat, ſermone diuertit.

Egreſſio quid & quàm late pateat. ¶ Attamen παρέκβασις eſt (vt mea quidem fert opinio) alienæ rei, ſed ad vtilitatem cauſæ pertinentis extra ordinem excurrens tractatio. [Quapropter non video, cur hunc ei potiſſimum locum aſſignent, qui rerum ordinem ſequitur, non magis quàm illud, cur hoc nomen ita demum proprium putent, ſi aliquid in digreſſu ſit exponendũ, cum tot modis à recto itinere declinet oratio. Nam quicquid dicitur pręter illas quinq; (quas fecimus) partes, egreſſio eſt, indignatio, miſeratio, inuidia, cõuicium, excuſatio, conciliatio, maledictorum refutatio: ſimilia his quæ non ſunt in quæſtione, omnis amplificatio, minutio, omne affectus genus: atque ea maximè iucundam & ornatam faciunt orationem, de luxuria, de auaritia, de religione, de officijs: quæ cũ ſint argumentis ſubiecta ſimilium rerum, quia cohærent, egredi non videntur. [Sed plurima ſunt, quæ rebus nihil ſecum cohærentibus inſerũtur, quibus iudex reficitur, admonetur, placatur, rogatur, laudatur. [Innumerabilia ſunt hæc, quorum alia ſicut præparata afferimus, quædam ex occaſione, vel neceſſitate dicimus, ſi quid nobis agentibus noui accidit, interpellatio, interuẽtus alicuius tumultus. Vnde Ciceroni quoque in procœmio cum diceret pro Milone, digredi fuit neceſſe, vt ipſa oratiuncula, qua vſus eſt, patet. [Poterit autem paulò longius exire, qui præparat aliquid ante quæſtionem, & qui finitæ probationi velut commendationem adijcit: at qui ex medio erumpit, cito ad id redire debet, vnde diuertit.

¶ De propoſitione. Cap. IIII.

Propoſitio nõ ſeparatur à cõfirmatiõe, ſed eius initium eſt. SVnt qui narrationi propoſitionẽ ſubiungant, tanquam partem iudicialis materiæ: cui opinioni reſpondimus. Mihi autem propoſitio videtur omnis confirmationis initium: quod non modo in oſtendenda quæſtione principali ſed nonnunquam etiam in ſingulis argumẽtis proponi ſolet, maximéq; in his quæ ἐπιχειρήματα vocantur. Sed nunc de prio-

re loquimur. ¶ Ea non ſemper vti neceſſe eſt. Aliquãdo enim ſine propoſitione vlla ſatis manifeſtum eſt, quid in quæſtione verſetur: vtique ſi narratio ibi finem habet, vbi initium quæſtio: adeo vt aliquando ſubiungatur expoſitioni, quæ ſolet in argumentis eſſe ſumma collectio. Hæc ſicut expoſui, ita geſta ſunt, Iudices: inſidiator ſuperatus eſt, vi victa vis, vel potius oppreſſa virtute audacia eſt. [Sed nonnunquam valde vtilis eſt, præcipuè vbi res defendi non poteſt, & de iure quæritur: vt pro eo qui pecuniam priuatam de templo ſuſtulit, ſacrilegij agitur, De ſacrilegio cognoſcitis: vt iudex intelligat id vnum eſſe officij ſui, quærere an id quod obijcitur, ſacrilegium ſit. [Item in cauſis obſcuris, ac multiplicibꝰ. Nec ſemper propter hoc ſolum, vt ſit cauſa lucidior, ſed aliquando etiam vt magis moueat. Mouet autem, ſi protinus ſubtexantur aliqua quæ proſint. Lex apertè ſcripta eſt, Vt peregrinus qui murũ aſcenderit, morte multetur. Peregrinum te eſſe certum eſt: quin aſcenderis murum non quæritur: quid ſupereſt, niſi vt te puniri oporteat? Hæc enim propoſitio confeſſionem aduerſarij premit, & quodámodo iudicandi moram tollit, nec indicat quæſtionem, ſed adiuuat. ¶ Sunt autem propoſitiones & ſimplices & duplices, vel multiplices. Quod accidit non vno modo: nam & plura crimina iunguntur: vt cũ Socrates accuſatus eſt, quòd corrumperet iuuentutem, & nouas ſuperſtitiones introduceret. Et ſingula ex pluribus colligũtur: vt cum legatio male geſta obijcitur Aeſchini, quòd mentitus ſit, quòd nihil ex mandatis fecerit, ꝙ moratus ſit, quòd munera acceperit. Recuſatio quoque plures interim propoſitiones habet, vt contra petitionẽ pecuniæ, Malè petis: procuratori enim tibi eſſe non licuit: ſed nec illi, cuius nomine litigas; habere procuratorem: ſed neque es hæres eius à quo accepiſſe mutuum dicor: nec ipſi debui. Multiplicari hæc in quantumlibet poſſunt, ſed rem oſtendiſſe ſatis eſt. Hæ ſi ponantur ſingulæ ſubiectis probationibus, plures erunt propoſitiones: ſi coniungantur, in partitionem cadunt. [Eſt & nuda propoſitio, qualis ferè in coniecturalibus, cædis ago, furtum obijcio. Eſt ratione ſubiecta: vt maieſtatem minuit Caius Cornelius: nam codicem Tribunuſplebis ipſe pro concione legit. [Præter hoc vtimur propoſitione, aut noſtra: vt adulteriũ obijcio: aut aduerſarij: vt, adulterij mecum agitur: aut cõmuni, vt inter me & aduerſariũ quęſtio eſt, vter ſit inteſtato propior. Nonnunquã diuerſas quoq; coniun-

Propoſitione quãdo vtendũ

Propoſitio multiplex.

gimus. Ego hoc dico, aduerſarius hoc. Habet interim vim propoſitionis, etiam ſi per ſe non eſt propoſitio: vt cum expoſito rerum ordine, ſubijcimus: De his cognoſcitis, vt ſit hæc commonitio iudicis, quo ſe ad quæſtionem acrius intendat, & velut quodam tactu excitatus finem eſſe narrationis, & initium probationis intelligat, & nobis confirmationem ingredientibus ipſe quodammodo nouum audiendi ſumat exordium.

¶De partitione. Cap. V.

Partitione nõ ſemper vtendum, & quib9 de cauſis.

PArtitio eſt noſtrarum, aut aduerſarij propoſitionum, aut vtrarumque rerum collata enumeratio. ¶Hac quidam vtendum ſemper putant, quòd & ea fiat cauſa lucidior, & iudex intentior ac docilior, ſi ſcierit & de quo dicimus, & de quo dicturi poſtea ſumus. Rurſus quidam periculoſum id oratori arbitrantur duabus ex cauſis, quòd nonnunquam excidere ſoleant quæ promiſimus, & ſi qua in partiendo præterierimus, occurrere. Quod quidem nemini accidit, niſi qui planè vel nullo fuerit ingenio, vel ad agẽdum nihil cogitati præmeditatíque detulerit. Alioqui quæ tam manifeſta & lucida eſt ratio, quàm rectæ partitionis? Sequitur enim naturam ducem, adeo vt memoriæ id maximum ſit auxilium, via dicendi non decedere. Quapropter ne illos quidem probauerim, qui partitionem vetant vltra tres propoſitiones extendere. Quæ ſine dubio, ſi nimiũ ſit multiplex, fugiet memoriam iudicis, & turbabit intentionem. Hoc tamen numero velut lege non eſt alliganda, cum poſſit cauſa plures deſiderare. [Alia ſunt magis propter quæ partitione non eſt ſemper vtendum. Primum, quia pleraque gratiora ſunt, ſi inuenta ſubitò, nec domo allata, ſed inter dicendum è re ipſa nata videantur. Vnde illa non iniucũda ſchemata, Penè excidit mihi: &, fugerat me: &, rectè admones. Propoſitis enim probationibus, omnis in reliquũ gratia nouitatis præcerpitur. [Interim verò etiã fallendus eſt iudex, & varijs artibus ſubeundus, vt aliud agi, q̃ quod nos petimus, putet. Nã eſt nõnunquam dura propoſitio, quam iudex, ſi præuidet, nõ aliter præformidat, quàm qui ferrum medici, antequã curetur aſpexit. At ſi re non antè propoſita ſecurũ, ac nulla denuntiatione in ſe cõuerſum intrarit oratio, efficiet quod promittenti non crederetur. Interim refugienda non modo diſtinctio quæſtionum eſt, ſed omnino tractatio: affectibus perturbandus, & ab intẽtione auferendus auditor. Non enim ſolum oratoris eſt docere, ſed plus eloquẽtia

circa mouendum valet. Cui rei contraria eſt maximè tenuis illa, & ſcrupuloſè in partes ſectæ diuiſionis diligentia, eo tempore, quo cognoſcenti iudicium conamur auferre. [Quid? quòd interim, quæ per ſe leuia ſunt & infirma, turba valent? Ideóque congerenda ſunt potius, & velut eruptione pugnandum: quod tamen rarũ eſſe debet, & ex neceſſitate demũ, cum ipſum hoc, quod diſſimile rationi eſt, coegerit ratio. [Præter hæc in omni partitione eſt vtique aliquid potentiſſimũ, quod cum audiuit iudex, cætera tãquam ſuperuacua grauari ſolet. Itaque ſi plura, vel obijcienda ſunt, vel diluenda, & vtilis & iucunda partitio eſt, vt quid quaque de re dicturi ſumus, ordine appareat. At ſi vnum crimen variè defenderimus, ſuperuacua: vt ſi ita partiamur, Dicam non talem eſſe hunc, quem tueor reum, vt in eo credibile videri poſſit homicidium: dicam occidendi cauſam huic non fuiſſe: dicam hunc eo tempore quo homo occiſus eſt, trãs mare fuiſſe. Omnia quæ antequam id quod vltimum eſt, exequeris, inania videri neceſſe eſt. Feſtinat enim iudex ad id quod potentiſſimum eſt, & velut obligatum promiſſo patronum, ſi eſt patientior, tacitus appellat: ſi vel occupatus, vel in aliqua poteſtate, vel etiam ſi ſit moribus incompoſitus, cum conuitio efflagitat. [Itaque non defuerunt qui Ciceronis illam pro Cluentio partitionem improbarent, qua ſe dicturum eſſe promiſit: Primum, neminem maioribus criminibus, grauioribus teſtibus, in iudicium vocatum, quàm Oppianicũ: deinde præiudicia eſſe facta ab his ipſis iudicibus, à quibus damnatus ſit: Poſtremo iudicium pecunia tentatum non à Cluentio, ſed contra Cluentium. Quia ſi probari poſſet, quod eſt tertium, nihil neceſſe fuerit dicere priora. Rurſus nemo erit tã aut iniuſtus, aut ſtultus, quin eum fateatur optimè pro Murena eſſe partitũ, Intelligo Iudices tres totius accuſationis partes fuiſſe, & earũ vnam in reprehenſione vitæ, alteram in cõtentione dignitatis, tertiam in criminibus ambitus eſſe verſatam. Nam ſic & oſtendit lucidiſſimè cauſam, & nihil fecit altero ſuperuacuum. De illo quoque genere defenſionis plerique dubitant. Si occidi, rectè feci, ſed non occidi: quo enim prius pertinere, ſi ſequens firmum ſit? hæc inuicem obſtare, & vtroque vtentibus in neutro haberi fidem. Quod ſanè in parte verum eſt, cum illo ſequenti (ſi modo indubitabile eſt) ſit ſolo vtendum. At ſi quid in eo quod eſt fortius, timebimus, vtraque probatione nitemur. Alius enim alio moueri ſo-

Exẽpla partitionis bene aut ſecus factæ.

let: & qui factum putauit, iuſtum credere poteſt: qui tanquam iuſto non mouebitur, factum fortaſſe non credet. Vt certa manus vno telo poſſet eſſe cõtenta, incertæ plura ſpargẽda ſunt, vt ſit & fortunæ locus. Egregiè vero Cicero pro Milone, inſidiatorem primo Clodium oſtendit, tum addit ex abundanti, etiam ſi id non fuiſſet, talem tamen ciuem cum ſumma virtute interfectoris & gloria necari potuiſſe. Nec illum tamẽ ordinem, de quo prius dixi, damnauerim: quia quædam, etſi ipſa ſunt dura, in id tamen valent, vt ea molliant, quæ ſequuntur. Nec omnino ſine ratione eſt id quod vulgo dicitur, Iniquum petendum vt æquum feras. Quod tamen nemo ſic accipiat, vt omnia credat audenda: rectè enim Græci præcipiunt, non tentanda quæ effici omnino non poſſunt. Sed quoties hac de qua loquor, duplici defenſione vtemur, id laborandum eſt, vt in illam partem ſequentem fides ex priore ducatur. Poteſt enim videri, qui tuto etiam confeſſurus fuit, mentiendi cauſam in negando non habere: & illud vtique faciendum eſt, vt quoties ſuſpicabimur à iudice aliam probationem deſiderari, quàm de quo loquimur, promittamus nos plenè, & ſtatim de eo ſatis eſſe facturos: præcipuéque ſi de pudore agitur. [Frequenter autem accidit, vt cauſa parum verecunda, iure tuta ſit, de quo ne inuiti iudices audiant, & aduerſi, frequentius ſunt admonẽdi, ſecuturam defenſionem probitatis ac dignitatis, expectent paulum, & agi ordine ſinant. Quædam interim nos, & inuitis litigatoribus ſimulandum eſt dicere. Quod Cicero pro Cluentio facit circa iudiciariam legem. Nonnũquam quaſi interpellemur ab his ſubſiſtere. Sæpè aduertenda ad ipſos oratio. Hortandi vt ſinant nos vti noſtro conſilio. Ita ſurrepetur animo iudicis, & dum ſperat probationem pudoris, aſperioribus illis minus repugnabit. Quæ cum receperit, etiam verecundiæ defenſioni facilior erit. Sic vtraque res inuicem iuuabit, erítque iudex circa ius noſtrum ſpe modeſtiæ attentior, circa modeſtiam iuris probatione procliuior.

Quomodo tractáda durior partitio.

¶ Sed vt non ſemper neceſſaria, ac etiam ſuperuacua partitio eſt, ita opportunè adhibita plurimum orationi lucis & gratiæ confert. Neque enim id ſolum efficit, vt clariora fiant quæ dicuntur, rebus velut ex turba extractis, & in conſpectu iudicum poſitis: ſed reficit quoque audientem certo ſingularum partiũ fine, non aliter quàm facientibus iter multum detrahunt fatigationis notata in ſcriptis lapidibus ſpatia. Nam & exhauſti laboris noſſe mẽſuram

voluptati eſt, & hortatur ad reliqua fortius exequenda, ſcire
quantum ſuperſit.Nihil enim longũ videri neceſſe eſt,in quo
quid vltimum ſit,certum eſt.[Nec immerito multum ex dili-
gentia partiendi tulit laudis Q.Hortenſius,cuius tamen diui-
ſionem in digitos diductam,nonnunquam Cicero leuiter elu-
dit. Nam eſt certus eius modus, & euitanda vtique maximè *Sit partiendi*
conciſa nimium , & velut articuloſa partitio. Nam & autho- *modus.*
ritati plurimum detrahunt minuta illa, nec iam membra,
ſed fruſta:& huius gloriæ cupidi,quo ſubtilius, & copioſius di-
uiſiſſe videantur,& ſuperuacua aſſumunt,& quæ natura ſingu
laria ſunt ſecant, nec tam plura faciunt quàm minora: dein-
de cum fecerunt mille particulas,in eandem incidunt obſcu-
ritatem,contra quam partitio inuenta eſt. [Diuiſa & ſimplex *Lex bonæ*
propoſitio,quoties vtiliter adhiberi poteſt,primum debet eſſe *partitionis.*
aperta atque lucida.Nam quid ſit turpius,quàm id eſſe obſcu-
rum ipſum,quod in eum ſolum adhibetur vſum, ne ſint cæte-
ra obſcura? Tum breuis,nec vllo ſuperuacuo onerata verbo.
Non enim quid dicamus, ſed de quo dicturi ſimus, oſtendi-
mus. Obtinendum etiam nequid in ea deſit, nequid ſuperſit.
Supereſt autem ſic ferè, cum aut in ſpecies partimur, quod in
genera partiri ſit ſatis:aut genere poſito ſubijcitur ſpecies:vt,
Dicam de virtute,iuſtitia,continentia:cum iuſtitia atque con
tinẽtia virtutis ſint ſpecies.[Partitio proponit,quid ſit de quo *Partitionis*
conueniat,quid de quo ambigatur. In eo quod conuenit,quid *officia.*
aduerſarius fateatur,quid nos.In eo de quo ambigitur,quæ di-
cturi ſimus, quæ noſtræ propoſitiones, quæ partis aduerſæ.
[Turpiſſimum verò eſt non eodem ordine exequi, quo quic-
que propoſueris.

M. FABII QVINTILIANI DE Inſtitutione oratoria libri quinti,

PROLOGVS.

Præfatio in hunc librum.

FVerunt & clari quidam authores,quibus ſolum videretur Oratoris officium , docere. Namque & affectus duplici ratione excludendos putabãt: primum,quia vitium eſſet omnis animi perturbatio:deinde,quia iudicem à veritate depelli miſericordia,vel ira, ſimilibúſque,non oporteret: & voluptatem audientium petere,cum vincendi tantũ gratia diceretur,non modo agenti ſuperuacuũ,ſed vix etiam viro dignum arbitrabãtur. Plures verò,qui nec ab illis ſine dubio partibus rationẽ orandi ſummouerũt, hoc tamen proprium atque præcipuum crediderunt opus,ſua confirmare,& quæ ex aduerſo proponerentur, refutare. Vtruncunque eſt(nec enim hoc loco meam interpono ſententiam) hic erit liber illorum opinione maximè neceſſarius,quo toto hæc ſola tractantur,quibus ſanè & ea quæ de iudicialibus cauſis iam dicta ſunt, ſeruiunt. Nam neque procemij,nec narrationis eſt alius vſus, quàm vt iudicem præparent:& ſtatus noſſe,atque ea de quibus ſuprà ſcripſimus, intueri ſuperuacuum foret, niſi ad hanc perueniremus. Denique ex quinque,quas iudicialis materię fecimus,partibus,quęcunque alia poteſt aliquando neceſſaria cauſæ non eſſe:lis nulla eſt, cui probatione opus non ſit. [Eius præcepta ſic optimè diuiſuri videmur, vt prius quæ in commune ad omnes quæſtiones pertinent,oſtendamus:deinde quæ in quoque cauſæ genere propria ſint,exequamur.

Partitio quæ per ſingula capita ducitur.

¶De probationum diuiſione. Cap.I.

AC prima quidẽ illa partitio ab Ariſtotele tradita, conſenſum ferè omnium meruit, alias eſſe probationes quas extra dicendi rationem acciperet Orator: alias, quas ex cauſa traheret ipſe, & quodammodo gigneret. Ideóque illas ἀτέχνους,id eſt inartificiales,has ἐντέχνους,id eſt artificiales vocauerũt. Ex illo priore genere ſunt præiudicia,rumores, tormenta,tabulæ,iuſiurandum,teſtes: in quibus pars maxima contentionum forenſium conſiſtit . Sed vt ipſa per ſe carent arte, ita ſummis eloquẽtiæ viribus & eleuanda ſunt plerũque,

Rhet.1.

& refellenda. Quare mihi videntur magnopere dãnandi, qui totum hoc genus à præceptis remouerũt. Nec tamen in animo eſt omnia, quę aut pro his dici, aut contra dici ſolent, cõplecti. Non enim cõmunes locos tradere deſtinamus, quod eſſet operis infiniti, ſed viam quandam atque rationẽ. Quibus demonſtratis nõ modo in exequendo ſuas quiſque vires debet adhibere, ſed etiam inueniendo ſimilia, vt quæque cõditio litium poſcet. Nec enim de omnibus cauſis dicere quiſquam poteſt, ſaltem præteritis, vt taceam de futuris.

¶ De præiudicijs. Cap. I.

IAm præiudiciorum vis omnis tribus in generibus verſatur: Rebus, quæ aliquãdo ex paribus cauſis ſunt iudicatæ, quæ exempla rectius dicuntur: vt de reſciſſis patrũ teſtamentis, vel contrà in filios confirmatis: Iudicijs, ad ipſam cauſam pertinentibus, vnde etiam nomen ductum eſt: qualia in Oppianicum facta dicuntur, & à Senatu aduerſus Milonem: Aut cum de eadem cauſa pronunciatum eſt, vt in reis deportatis, & aſſertione ſecunda, & de partibus Centũuiralium, quæ in duas haſtas diuiſæ ſunt. [Confirmantur præcipuè duobus: authoritate eorum qui pronunciauerunt, & ſimilitudine rerũ de quibus quæritur. [Refelluntur autem raro per contumeliã iudicum, niſi fortè manifeſta in ijs culpa erit. Vult enim cognoſcentium quiſque firmam eſſe alterius ſententiam: & ipſe pronunciaturus, exemplũ non libenter, quod in ſe fortaſſe recidat, facit. Confugiendum ergo eſt in duobus ſuperioribus, ſi res feret, ad aliquam diſſimilitudinem cauſæ. Vix autem vlla eſt per omnia alteri ſimilis. Si id non continget, ac eadẽ cauſa erit: aut actorũ incuſanda negligentia, aut de infirmitate perſonarum quærendũ, contra quas erit iudicatum: aut de gratia quę teſtes corruperit, aut de inuidia, aut de ignorãtia: aut inueniendum quod cauſæ poſtea acceſſerit. Quorum ſi nihil erit, licebit tamen dicere multas iudiciorum cauſas ad iniquè pronunciandum valere: ideóque damnatum Rutilium, abſolutos Clodium atque Catilinam. Rogandi etiam iudices, vt rem potius intueantur ipſam, quàm iuriiurãdo alieno ſuum donent. Aduerſus conſulta autem Senatus, & decreta Principum & Magiſtratuum, remedium nullum eſt, niſi aut inuenta quantulacũque cauſæ differẽtia: aut aliqua vel eorundem vel eiuſdem poteſtatis hominum poſterior conſtitutio, quæ ſit priori contraria: quæ ſi deerunt, lis non erit.

¶De rumore & fama. Cap.III.

Cic.I.Topi.

FAmam atque rumores pars altera cõſenſum ciuitatis, & velut publicum teſtimonium vocat: altera ſermonẽ ſine vllo certo authore diſperſum, cui malignitas initium dederit, incrementum credulitas, quod nulli non etiam innocentiſſimo poſſit accidere, fraude inimicorũ falſa vulgãtium. Exempla vtrinque non deerunt.

¶De tormentis. Cap.IIII.

Vide Ariſtotelẽ in Rhetoricis ad Alexandrum. Cice. in partitionibus. Valla lib.8. cap.4. Propria cuiuſque litis in tormentis

SIcut in tormentis quoque, qui eſt locus frequentiſſimus, cum pars altera quæſtionem, vera fatendi neceſſitatem vocet: altera ſæpè etiã cauſam falſa dicendi, quòd alijs patientia facilè mendaciũ faciat, alijs infirmitas neceſſarium. quid attinet plura de his? Plenæ ſunt orationes veterum ac nouorum. [Quædam tamen in hac parte erunt propria cuiuſq; litis. Nam ſiue de habenda quæſtione agetur, plurimum intererit, quis, & quem poſtulet aut offerat, & in quem, & ex qua cauſa: ſiue iam erit habita, quis ei præfuerit, quid, & quomodo ſit tortus, an credibilia dixerit, an inter ſe conſtantia, perſeuerauerit in eo quod cœperat, an aliquid dolore mutauerit prima parte quæſtionis, an procedente cruciatu: quæ vtrinque tam infinita ſunt, quàm ipſa rerum varietas.

¶De tabulis, & ijs quæ contra tabulas. Cap. V.

COntra tabulas quoq; ſepè dictum, ſæpè dicendum eſt, cum eas nõ ſolum refelli, ſed etiam accuſari, ſciamus eſſe vſitatũ. Cum ſit autem in his aut ſcelus ſignatorũ, aut ignorãtia, tutius ac facilius id quod ſecundo loco diximus, tractatur, ꝙ ſcilicet pauciores rei fiunt. Sed hoc ipſum argumenta ex cauſa trahit, ſi fortè aut incredibile eſt, id actũ eſſe, quod tabulæ continent: aut (vt frequentius euenit) alijs probationibus æquè inartificialibus ſoluitur: ſi aut is in quem ſignatum eſt, aut aliquis ſignator dicitur abfuiſſe, vel prius eſſe defunctus: ſi tẽpora nõ cõgruũt: ſi vel antecedẽtia, vel inſequẽtia tabulis repugnãt. Inſpectio ipſa etiã ſæpè falſum deprehẽdit.

¶De iureiurando. Cap.VI.

IVſiurandum litigatores, aut offerunt ſuum, aut non recipiunt oblatum: aut ab aduerſario exigunt, aut recuſant cum ab ipſis exigatur. [Offerre ſuum ſine illa cõditione, vt vel aduerſarius iuret, ferè improbum eſt. Qui tamen id faciet, aut vita ſe tuebitur, vt eum nõ ſit credibile peieraturũ, aut ipſa vi religionis. In qua & plus fidei cõſequetur, ſi id ege-

rit,vt nō cupidè ad hoc deſcēdere,ſed ne hoc quidē recuſare videatur:aut ſi cauſa patietur,modo litis,propter quā deuoturus ſe ipſe nō fuerit:aut ſi pręter alia cauſæ inſtrumēta,adijcit ex abundanti hanc quoq; conſcientiæ ſuæ fiduciam. [Qui nō recipiet,& iniquā conditionē,& à multis contemni iuriſiurādi metum dicet : cum & philoſophi quidam ſint reperti, qui deos habere rerum humanarum curam negarent : eum verò qui nullo offerente iurare ſit paratus,& ſe ipſum velle de cauſa ſua pronunciare,& quàm id quod offert,leue ac facile credat,oſtendere. At is qui defert,alioqui agere moleſtè videtur, cum litis aduerſarium iudicem faciat, & eum cuius cognitio eſt,onere liberet,qui profectò alieno iureiurando ſtare,quàm ſuo malit:quo difficilior recuſatio eſt,niſi fortè res eſt ea,quā credibile ſit notam ipſi non eſſe. Quæ excuſatio ſi deerit,hoc vnum relinquetur,vt inuidiam ſibi quæri ab aduerſario dicat, atque id agi, vt in ea cauſa, in qua vincere non poſſit, queri poſſit. Itaque hominem quidem malum occupaturum hanc conditionem fuiſſe,ſe autē probare malle quæ affirmet,quàm dubium cuiquam relinquere,an peierarit. ¶Sed nobis adoleſcentibus ſeniores in agendo facti præcipere ſolebant, ne vnquam iuſiurandum deferremus: ſicut neque optio iudicis aduerſario eſt permittenda : nec ex aduocatis partis aduerſæ iudex eligendus. Nam ſi dicere cōtraria turpe aduocato videatur,certè turpius habendum,facere quod noceat.

Cicero de natura deorū.

¶De teſtibus. Cap.VII.

MAximus tamen patronis circa teſtimonia ſudor eſt. Ea dicuntur aut per tabulas,aut à præſentibus. [Simplicior contra tabulas pugna. Nam & minus videtur obſtitiſſe pudor inter paucos ſignatores,& pro diffidentia premitur abſentia. Si reprehenſionem non capit ipſa perſona,infamare ſignatores licet. Tacita præterea quadā ſignificatione refragatur his omnibus, quòd nemo per tabulas dat teſtimonium,niſi ſua voluntate:quo ipſo non ſe eſſe amicum ei,cōtra quem dicit, fatetur. [Nec tamen protinus ceſſerit orator,quo minus & amicus pro amico,& inimicus contra inimicū poſſit verum(ſi integra ſit ei fides)dicere. Sed latè locus vterq; tractatur. ¶Cum præſentibus vero ingens dimicatio eſt: ideóq; velut duplici contra eos, próque his acie confligitur,actionū, & interrogationum. [In actionibus primum generaliter pro teſtibus, atque in teſtes dici ſolet. Eſt hic communis locus,

Contra teſtimonia ſcripta, & pro eiſdem.

Pro & cōtra preſentes teſtes,idqueuel actione perpetua, vel

Interrogatione, & ab vtraque parte.

cum pars altera nullam firmiorem probationem eſſe contendit, quàm quæ ſit hominum ſcientia nixa: altera ad detrahendam illis fidem, omnia per quæ fieri ſoleant falſa teſtimonia, enumerat. Sequens ratio eſt, cum ſpecialiter quidẽ, ſed tamen multos pariter inuadere patroni ſolent. Nam & gentiũ ſimul vniuerſarum eleuata teſtimonia ab oratoribus ſcimus: & tota genera teſtimoniorũ, vt de auditionibus: non enim ipſos eſſe teſtes, ſed iniuratorum afferre voces: vtq; in cauſis repetundarum, qui ſe reo numeraſſe pecunias iurant, litigatorũ non teſtium habẽdos loco. Interim aduerſus ſingulos dirigitur actio. Quod inſectationis genus & permixtum defenſioni legimus in orationibus plurimis, & ſeparatim editum, ſicut in Vatiniũ teſtem [Totum igitur excutiamus locum, quando vniuerſam inſtitutionem aggreſſi ſumus. Sufficiebant alioqui libri duo à Domitio Afro in hanc rem compoſiti, quem adoleſcentulus ſenem colui: vt non lecta mihi tantum ea, ſed pleraq; ex ipſo ſint cognita. Is veriſſimè præcipit, primum eſſe in hac parte officium oratoris, vt totam cauſam familiariter norit: quod ſine dubio ad omnia pertinet. Id quomodo cõtingat explicabimus, quum ad deſtinatum huic parti locum venerimus. Ea res ſuggeret materiam interrogationi, & veluti tela ad manũ ſubminiſtrabit. Eadem docebit, ad quæ iudicis animus actione ſit præparãdus. Debet enim vel fieri, vel detrahi teſtibus fides oratione perpetua: quia ſic dictis quiſque mouetur, vt eſt ad credendum, vel non credendum antè formatus. [Et quoniam duo genera ſunt teſtium: aut voluntariorum, aut eorum quibus iudex publicis iudicijs lege denunciare ſolet: quorum altero vtraque pars vtitur, alterum accuſatoribus tantum cõceſſum eſt, ſeparemus officium dantis teſtes, & refellentis. [Qui voluntariũ producit, ſcire quid is dicturus eſt, poteſt: ideóque faciliorem videtur in rogando habere rationẽ. Sed hæc quoque pars acumen & vigilantiã poſcit: prouidendúmque ne timidus, ne incõſtans, ne imprudens ſit teſtis. Turbãtur enim, & à patronis diuerſæ partis inducuntur in laqueum Sed & plus deprehenſi nocent, quàm firmi & interriti profuiſſent. Multum igitur domi antè verſandi, ac varijs percontationibus, quales haberi ab aduerſario poſſunt, explorandi ſunt. Sic fit, vt aut conſtent ſibi, aut ſi quid titubauerint, opportuna rurſus eius, à quo producti ſunt, interrogatione velut in gradũ reponantur. In his quoque adhuc qui conſtiterint ſibi, vitandæ ſunt in-

Ad rem operoſius accingitur. *Teſtium duo genera & quomodo interrogandi.* *Voluntarius teſtis quomodo tractãdus*

ſidiæ: nam frequenter ſubijci ab aduerſario ſolent, & omnia profutura polliciti diuerſa reſpondent, & authoritatē habent non arguentium illa, ſed cōfitentium. Explorandū igitur quas cauſas lædendi aduerſarium afferant: nec id ſatis eſt, inimicos fuiſſe, ſed an deſierint, an per hoc ipſum reconciliari velint, ne corrupti ſint, ne pœnitentia propoſitū mutauerint. Quod cum in ijs quoq;, qui ea quæ dicturi videntur, re vera ſciunt, neceſſarium eſt præcauere, tum multo magis in his, qui ſe dicturos quæ falſa ſunt, pollicentur. Nam & frequentior eorum pœnitentia eſt, & promiſſum ſuſpectius: & ſi perſeuerauerint, reprehenſio facilior. [Eorum verò, quibus denunciatur, pars teſtium eſt quæ reum lædere velit, pars quæ nolit. Idque interim ſcit accuſator, interim neſcit. Fingamus in pręſentia ſcire, in vtroq; enim genere ſummis artibus interrogantis opus eſt. Nam ſi habet teſtem cupidū lædendi, cauere debet hoc ipſum, ne cupiditas eius appareat: nec ſtatim de eo quod in iudiciū venit rogare, ſed aliquo circuitu ad id peruenire, vt illi quod maximè dicere voluit, videatur expreſſum: nec nimiū inſtare interrogationi, ne ad omnia reſpōdendo teſtis fidem ſuā minuat, ſed in tantū euocare eum, quantū ſumere ex vno ſatis eſt. At in eo, qui verū inuitus dicturus eſt, felicitas interrogantis prima eſt, extorquere quod is noluerit. Hoc nō alio modo fieri poteſt, quàm lōgius interrogatione repetita. Reſpōdebit enim quæ nocere cauſæ nō arbitrabitur: ex pluribus deinde quæ cōfeſſus erit, eò perducetur, vt quod dicere non vult, negare non poſſit: nam vt in oratione ſparſa plerūq; colligimus argumēta, quæ per ſe nihil reum aggrauare videantur, congregatione deinde eorum factum cōuincimus: ita huiuſmodi teſtis multa de anteactis, multa de inſecutis, loco, tempore, perſona, cæteríſque eſt interrogandus: vt in aliquod reſponſum incidat, poſt quod illi vel fateri quæ volumus, neceſſe ſit, vel ijs quæ iā dixerat, repugnare. Id ſi non contingit, reliquum erit, vt eum nolle dicere manifeſtū ſit: protrahendūſque vt in aliquo, quod vel extra cauſam ſit, deprehendatur. Tenendus etiam diutius, vt omnia, ac plura quàm res deſiderat, pro reo dicendo ſuſpectus iudici fiat: quo non minus nocebit, quàm ſi vera in reum dixiſſet. [At ſi (quod ſecūdo loco diximus) neſciet actor quid propoſiti teſtis attulerit, paulatim, & (vt dicitur) pedetētim interrogando experietur animum eius, & ad id reſponſum quod eliciendū erit, per gradus ducet. Sed quia nonnunquā ſunt hæ

Quomodo interrogandus teſtis cui denunciatū eſt.

Si ignoretur quid teſtis dicturus ſit quid agendum.

DEFENſoris partes circa teſtes.

Agendi ratio.

quoque teſtium artes, vt primo ad voluptatem reſpondeant, quo maiore fide diuerſa poſtea dicant,eſt accuſatoris ſuſpectũ teſtem dum prodeſt,dimittere.¶Patronorũ in parte expeditior,in parte difficilior interrogatio eſt. Difficilior hoc, quòd raro vnquam poſſunt ante iudicium ſcire,quid teſtis dicturus ſit:Expeditior, quòd cum interrogandus eſt,ſciunt quid dixerit.Itaque in eo quod incertum eſt, cura & inquiſitione opus eſt,quis reum premat,quas & quibus ex cauſis inimicitias habeat,eáque in oratione prædicenda atq; amolienda ſunt, ſiue odio conflatos teſtes, ſiue inuidia, ſiue gratia,ſiue pecunia videri volumus. Et ſi deficietur numero pars diuerſa,paucitatẽ: ſi abundabit,conſpirationem: ſi humiles producet,vilitatem: ſi potentes, gratiam oportebit inceſſere. Plus tamen proderit cauſas,propter quas reum lædant,exponere:quæ ſunt variæ,& pro conditione cuiuſq; litis,aut litigatoris.Nam cõtra illa quę ſupra diximus, ſimili ratione reſponderi locis communibus ſolet,quia & in paucis atque humilibus accuſator ſimplicitate gloriari poteſt,ꝙ neminẽ præter eos quos putarit ſcire, quæſierit,& multos atque honeſtos cõmendare aliquanto eſt facilius. Verùm interim & ſingulos vt exornare, ita deſtruere contingit, aut recitatis in actione, aut nominatis teſtibus. Quod ijs temporibus quibus teſtis non niſi poſt finitas actiones rogabatur, & facilius & frequentius fuit. [Quid autem in quenque teſtium dicendũ ſit,ſumi niſi ab ipſorum perſonis non poteſt.

Ratio interrogandi.

[Reliquæ interrogandi ſunt partes, qua in re primũ eſt noſſe teſtem: nam timidus terreri, ſtultus decipi, iracundus concitari,ambitioſus inflari,curioſus in longũ protrahi poteſt.Prudens vero & conſtans,vel tanquã inimicus & peruicax dimittendus ſtatim:vel nõ interrogatione,ſed breui interlocutione patroni refutandus eſt: aut aliquo,ſi continget, vrbanè dicto refrigerandus: aut ſi quid in eius vitam dici poterit, infamia criminum deſtruendus. Probos quoſdam & verecundos non aſperè inceſſere profuit: nam ſæpè qui aduerſus inſectantem pugnaſſent, modeſtia mitigantur. [Omnis autem interrogatio aut in cauſa eſt,aut extra cauſam.In cauſa ſicut accuſatori præcepimus,patronus quoque altius,& vnde nihil ſuſpecti ſit, repetita percontatione priora ſequentibus applicãdo, ſæpè eò perducit homines, vt ab inuitis quod proſit, extorqueat. Eius rei ſine dubio nec diſciplina vlla in ſcholis, nec exercitatio traditur: & naturali magis acumine, aut vſu contingit hæc

virtus. Si quod tamen exemplũ ad imitationem demonſtrandum ſit, ſolum eſt, quod ex dialogis Socraticorũ, maximéque Platonis duci poteſt: in quibus adeo ſcitæ ſunt interrogatiões, vt cum in pleriſque benè reſpondeatur, res tamen ad id quod volunt efficere, perueniat. Illud fortuna interim præſtat, vt aliquid quod inter ſe parũ conſentiat, à teſte dicatur: interim (quod ſæpius euenit) vt teſtis teſti diuerſa dicat. Acuta autem interrogatio ad hoc quod caſu fieri ſolet, etiam ratione perducet. [Extra cauſam quoq; multa quę proſint interrogari ſolẽt, de vita teſtium aliorum, de ſua quiſque, ſi turpitudo, ſi humilitas, ſi amicitia accuſatoris, ſi inimicitiæ cum reo: in quibus aut dicant aliquid quod proſit, aut in mendacio, vel cupiditate lædendi, deprehendãtur. [Sed in primis interrogatio debet eſſe circunſpecta, quia multa contra patronos venuſtè teſtis ſæpe reſpõdet, eíq; pręcipuè vulgo fauetur, tum verbis quàm maximè ex medio ſumptis, vt qui rogatur (is autem eſt & ſæpius imperitus) intelligat, aut ne intelligere ſe neget, quod interrogantis nõ leue frigus eſt. [Illæ verò peſſimæ artes, teſtem ſubornatum in ſubſellia aduerſarij mittere, vt inde excitatus plus noceat, vel dicendo contra reum, cum quo ſederit: vel cũ adiuuiſſe teſtimonio videbitur, faciendo ex induſtria multa immodeſtè, atque intemperanter: per quę non à ſe tantum dictis detrahat fidem, ſed cæteris quoq; qui profuerant, auferat authoritatem. quorum mentionem habui, non vt fierent, ſed vt vitarentur. [Sæpe inter ſe collidi ſolent, inde teſtatio, hinc teſtes: locus vtrinque. Hæc enim pars ſe iureiurando, illa cõſenſu ſignantiũ tuetur. Sæpè inter teſtes & argumenta quæſitum eſt, inde ſcientiam in teſtibus & religionem, ingenia eſſe in argumentis dicitur: hinc teſtem gratia, metu, pecunia, ira, odio, amicitia, ambitu fieri: argumenta ex natura duci, in his iudicem ſibi, in illis alij credere. Communia hæc pluribus cauſis, multúmque iactata ſunt, ſempérque iactabuntur. Aliquando vtrinque ſunt teſtes, ſed quæſtio ſequitur ex his vtri meliores viri, Ex cauſis, vtri magis credibilia dixerint: Ex litigatoribus, vtri gratia magis valuerint. ¶His adijcere ſi quis volet ea, quæ diuina teſtimonia vocantur, ex reſponſis, oraculis, ominibus, duplicem ſciat eorum eſſe tractatum: Generalem alterum, in quo inter Stoicos & Epicuri ſectam ſecutos pugna perpetua eſt: regatúrne prouidentia mundus: Specialem alterum, contra partem diuinationis, vt quæque in

Diuina teſtimonia.

quæſtionem cadit. Aliter enim oraculorum, aliter aruſpicum, augurum, coniectorũ, & mathematicorum fides confirmari, aut refelli poteſt, cum ſit rerum earum ratio diuerſa. [Circa huiuſmodi quoq; inſtrumenta firmanda, vel deſtruenda, multum habet operis oratio, ſi quæ ſint voces per vinũ, ſomnium, dementiam emiſſæ, vel excepta paruulorũ indicia: quos pars altera nihil fingere, altera nihil indicare dictura eſt. ¶Nec tantum præſtari hoc genus poteſt, ſed etiam vbi nõ eſt, deſiderari ſolet. Pecuniam dediſti, quis numerauit? vbi? vnde? Venenum arguis, vbi emi? à quo? quanti? per quẽ dedi? quo conſcio? Quæ ferè omnia pro Cluentio Cicero in crimine veneficij excutit. Hæc de inartificialibus quàmbreuiſſimè potui.

Valent & teſtimonia deſiderata.

¶De probatione artificiali. Cap. VIII.

PArs altera probationum, quæ eſt tota in arte, conſtátq; rebus ad faciendã fidem appoſitis, plerũq; aut omnino negligitur, aut leuiſſimè attingitur ab ijs, qui argumẽta velut horrida & confragoſa vitantes, amœnioribus locis deſident: neque aliter quàm ij qui tradũtur à poetis guſtu cuiuſdã apud Lotophagos graminis, & Sirenũ cantu deliniti, voluptatem ſaluti prætuliſſe, dum laudis falſam imaginem perſequũtur, ipſa propter quã dicitur, victoria cedũt. Atqui cætera quæ continuo magis orationis tractu decurrunt, in auxilium atque ornamentũ argumentorum comparantur, neruíſque illis quibus cauſa continetur, adijciunt ſuperinducti corporis ſpeciẽ: vt ſi fortè quid factũ ira, vel metu, vel cupiditate dicatur, latius quæ cuiuſq; affectus natura ſit, proſequemur. Iiſdem laudamus, incuſamus, augemus, minuimus, deſcribimus, deterremus, querimur, cõſolamur, hortamur. ¶Sed horũ eſſe opera in rebus aut certis, aut de quibus tanquã certis loquimur, poteſt. Nec abnuerim eſſe aliquid in delectatione, multum verò in commouendis affectibus. Sed hæc ipſa plus valent, cum ſe didiciſſe iudex putat, quod conſequi niſi argumentatione, aliáq; omni fide rerum, nõ poſſumus. ¶Quorũ prius quàm partiar ſpecies, indicandum reor, quædã in omni genere probationũ communia. Nam nec vlla quæſtio eſt, quæ non ſit aut in re, aut in perſona. Nec eſſe argumentorũ loci poſſunt, niſi in ijs quæ rebus aut perſonis accidunt. [Eáque aut per ſe inſpici ſolent, aut ad aliud referri. Nec vlla confirmatio niſi aut ex antecedentibus, aut ex cõſequentibus, aut ex pugnantibus: & hęc neceſſe eſt, aut ex præterito tempore, aut ex coniuncto, aut ex

Odyſſ. 9.
Odyſſ. 12.

Generalis probationum diuiſio.

ſequenti petere. [Nec vlla res probari niſi ex alia poteſt: Eáq; ſit oportet aut maior, aut par, aut minor. [Argumēta vero reperiuntur aut in quęſtionibus, quæ etiam ſeparatæ à cōplexu rerum perſonarúmq; ſpectari per ſe poſſint: aut in ipſa cauſa, cum inuenitur aliquid in ea, non ex cōmuni ratione ductum, ſed eius iudicij de quo cognoſcitur, propriū. [Probationū pręterea omniū aliæ ſunt neceſſariæ, aliæ credibiles, aliæ non repugnantes. [Adhuc omniū probationū quadruplex ratio eſt, vt vel quia aliquid eſt, aliud non ſit, vt quia dies eſt, nox non eſt: vel quia eſt aliquid, & aliud ſit, vt quia ſol eſt ſuper terrā, dies eſt: vel quia aliquid nō eſt, aliud ſit, vt quia nox non eſt, dies eſt: vel quia aliquid non eſt, nec aliud ſit, vt quia nō eſt rationale, nec homo eſt. His invniuerſū prędictis partes ſubījciā.

De ſignis. Cap. IX.

OMnis igitur probatio artificialis conſtat aut ſignis, aut argumentis, aut exemplis. Nec ignoro pleriſque videri ſigna partem argumentorū: quæ mihi ſeparandi ratio hæc fuit prima, ꝙ ſunt penè ex illis inartificialibus. Cruenta enim veſtis, & clamor, & liuor, & talia, ſunt inſtrumēta, qualia tabulæ, rumores, teſtes: nec inueniuntur ab oratore, ſed ad eū cum ipſa cauſa deferuntur. [Altera, quòd ſigna ſiue indubitata ſint, non ſunt argumenta: quia vbi illa ſunt, quæſtio nō eſt: argumento autem niſi in re controuerſa, locus eſſe nō poteſt: ſiue dubia, non ſunt argumenta, ſed ipſa argumentis egent.

Diuidūtur autē in has primas duas ſpecies: ꝙ eorū alia ſunt (vt dixi) quæ neceſſaria ſunt, quę Græci vocant τεκμήρια: alia nō neceſſaria, quæ σημεῖα. [Priora illa ſunt, quæ aliter habere ſe nō poſſunt: quæ mihi vix pertinere ad præcepta artis videntur. Nam vbi eſt ſignum inſolubile, ibi ne lis quidem eſt. Id autem accidit, cum quid aut neceſſe eſt fieri, factúmve eſſe, aut certè omnino non poteſt fieri, vel eſſe factum: quo in cauſis poſito, lis non eſt, niſi facti. [Hoc genus per omnia tēpora perpendi ſolet. Nam & coijſſe eam cum viro quæ peperit, quod eſt præteriti: & fluctus eſſe, cū magna vis venti in mare incubuit, quod coniuncti: & eum mori, cuius cor eſt vulneratum, quod futuri neceſſe eſt. Nec fieri poteſt, vt ibi meſſis ſit, vbi ſatum nō eſt: vt quis Romæ ſit, cum eſt Athenis: vt ſit ferro vulneratus, qui ſine cicatrice eſt. Sed quædā & retrorſum idem valent, vt viuere hominem qui ſpirat: & ſpirare qui viuit. Quædā in contrarium nō recurrūt. Nec enim quia mouetur qui ingreditur,

Signa neceſſaria.

τεκμήριον, eſt propria rei nota.

σημεῖον, ſignum, quod hic in ſpeciei locū cadit.

Signa nō neceſſaria. idcirco etiam ingreditur, qui mouetur. Quare poteſt & coijſſe cum viro, quæ non peperit, & non eſſe ventus in mari cū eſſet fluctus, nec vtique cor eius vulneratū eſſe qui perit. Ac ſimiliter ſatum fuiſſe poteſt vbi nō fuit meſſis, nec fuiſſe Romæ qui non fuit Athenis, nec fuiſſe ferro vulneratum qui habet cicatricem. ¶ Alia ſunt ſigna non neceſſaria, quæ ἀκότα Græci vocant, quæ etiam ſi ad tollendā dubitationē ſola non ſufficiūt, tamen adiuncta cæteris plurimū valent. Signum vocant (vt dixi) σημεῖον, quanquā id quidam indicium, quidam veſtigium nominauerunt, per quod alia res intelligitur, vt per ſanguinem cædes. At quia ſanguis vel ex hoſtia reſperſiſſe veſtem poteſt, vel è naribus profluxiſſe, non vtique qui veſtem cruentam habuerit, homicidiū fecerit. Sed vt per ſe non ſufficit, ita cæteris adiunctum teſtimonij loco ducitur, ſi inimicus, ſi antè minatus, ſi eodē loco fuit. Quibus ſignū cum acceſſit, efficit vt quæ ſuſpecta erant, certa videantur. Alioqui ſunt quædā ſigna vtriq; parti cōmunia, vt liuores, tumores. Nam videri poſſunt & veneficij & cruditatis. Et vulnus in pectore, ſua manu, & aliena periſſe dicentibus, in quo eſt. Hæc perinde firma habentur, atque extrinſecus adiuuantur. [Eorum autem, quæ ſigna ſunt quidem, ſed nō neceſſaria, genus Hermagoras putat: Nō eſſe virginē Atalantā, quia cum iuuenibus per ſyluas vagetur. Quod ſi receperimus, vereor ne omnia quæ ex facto ducūtur, ſigna faciamus. Eadem tamen ratione, qua ſigna, tractantur. Nec mihi videntur Areopagitæ, cum damnauerunt puerum coturnicum oculos eruentem, aliud iudicaſſe, quàm id ſignum eſſe pernicioſiſſimæ mētis, multiſq; malo futuræ, ſi adoleuiſſet. Vnde Spurij Melij, M. q; Manlij popularitas ſignum affectati regni fuit exiſtimatū. Sed vereor ne longè nimium nos ducat hæc via. Nam ſi eſt ſignum adulteræ, lauari cum viris, erit & conuiuere cum adoleſcentibus, deinde etiam familiariter alicuius amicitia vti: vt fortaſſe corpus vulſum, fractū inceſſum, veſtem muliebrem, dixerit mollis, & parum viri ſigna, ſi cui, cum ſignum id propriè ſit, quod ex eo, de quo quæritur, natum ſub oculos venit, vt ſanguis ex cæde, ita illa ex impudicitia fluere videantur. [Ea quoq; quæ quia plerūq; obſeruata ſunt, vulgo ſigna credūtur, vt prognoſtica, Vento rubet aurea phœbe, Et cornix plena pluuiam vocat improba voce: ſi cauſas ex qualitate cæli trahunt, ſanè ita appellentur. Nam ſi vento rubet luna, ſignum venti eſt rubor. Et ſi, vt idem poeta colligit,

σημεῖα. i. veriſimilia, quæ & εἰκότα.

Georg. 1. Eodem lib.

denſatus & laxatus aër facit, vt ſit inde ille auium concentus, idem ſentiemus. ¶Sunt autẽ etiam ſigna parua magnorũ, vt hæc ipſa cornix. Nam maiora minorum eſſe nemo mi.atur.

¶De argumentis. Cap. X.

NVnc de argumentis. Hoc enim nomine complectimur omnia quæ Græci ἐνθυμήματα, ἐπιχειρήματα, ἀποδείξεις vocant: quãquam apud illos eſt aliqua horum nominum differentia, etiam ſi vis eodem ferè tendit. [Nã enthymema (quod nos commentũ ſanè, aut cõmentationem interpretamur, quia aliter non poſſumus, Græco melius vſuri) vnum intellectum habet, quo omnia mente concepta ſignificat. Sed nunc de eo non loquimur: Alterum, quo ſententiam cum ratione: Tertium, quo certam quandam argumenti cõcluſionẽ, vel ex conſequentibus, vel ex repugnantibus: quanquã de hoc parum conuenit. Sunt enim qui id prius epichirema dicant, pluréſque inuenias in ea opinione, vt id demum quo pugna conſtat, ethymema accipi velint. Et ideo illud Cornificius cõtrarium appellat. Hunc alij Rhetoricum ſyllogiſmũ, alij imperfectum ſyllogiſmum vocauerunt, quia nec diſtinctis, nec totidem partibus concluderetur. Quod ſanè non vtique ab Oratore deſideratur. [Epichirema Valgius aggreſſionem vocat. Celſus autem iudicat non noſtram adminiſtrationem, ſed ipſam rem quam aggredimur, id eſt argumẽtum, quo aliquid probaturi ſumus, etiam ſi nondum verbis explanatum, iam tamen mente conceptum, Epichirema dici. Alijs videtur non deſtinatam, vel inchoatam, ſed perfectam orationem hoc nomen accipere, & vltimam ſpeciem. Ideóque propria eius appellatio, & maximè in vſu poſita eſt, qua ſignificatur certa quędam ſententiæ comprehenſio, quæ ex tribus partibus conſtat. Quidam Epichirema rationem appellauerunt, Cicero melius ratiocinationem: q̃q̃ & ille nomen hoc duxiſſe magis à ſyllogiſmo videtur. Nam & ſtatum ſyllogiſticum ratiocinatiuũ appellat, exempliſque vtitur philoſophorũ. Et quoniã eſt quędam inter ſyllogiſmum & epichirema vicinitas, poteſt videri hoc nomine rectè abuſus. [Ἀπόδειξις eſt euidens probatio, ideóq; apud geometras γραμμικαὶ ἀποδείξεις dicuntur. Hanc & ab epichiremate Cæcilius putat differre ſolo genere concluſionis, & eſſe Apodixin imperfectum Epichirema, eadémq; cauſa qua diximus & Enthymema ſyllogiſmo diſtare. Nã & Enthymema ſyllogiſmi pars eſt. Quidã ineſſe epichiremati apodixin

Enthymema. Epichirema. Apodixis.

Probatio.
Argumentū.

putant,& eſſe partem eius cōfirmantem. Vtrūque autē(q̄q̄ diuerſi authores eodē modo finiunt,vt ſit ratio per ea quæ certa ſunt fidem dubijs afferens,quæ natura eſt omniū argumentorum:neque enim certa incertis declarantur(hæc omnia generaliter πίστεις appellant:quod etſi propria interpretatione dicere fidē poſſumus,apertius tamen probationē interpretabimur. [Sed argumentum quoque plura ſignificat. Nam & fabulæ ad actus ſcenarum cōpoſitæ argumenta dicuntur: & orationum Ciceronis velut thema ipſe exponens Pædianus, Argumentū, inquit tale eſt. Et ipſe Cicero ad Brutū ita ſcribit, Veritus fortaſſe ne nos in Catonē noſtrū tranſferamus illinc mali quid, etſi argumentum ſimile non erat. Quo apparet omnē ad ſcribendum deſtinatam materiā ita appellari. Nec mirum,cū id

Æneid.7.

inter opifices quoq; vulgatum ſit. Vnde Vergilius Argumentū ingens. Vulgóq; paulo numeroſius opus dicitur argumentoſū. Sed nunc de eo dicendū argumento eſt, quod probationem, indicium,fidē,aggreſſionem eiuſdem rei nomina facit,parum diſtinctè,vt arbitror. Nā probatio,& fides efficitur non tantū per hęc quę ſunt rationis,ſed etiam per inartificialia. Signum autē,quod ille indiciū vocat,ab argumētis iā ſeparaui. ¶Ergo

Argumenta aut vera eſſe aut haberi oportet : quoniam ex certis incerta ſunt probanda.

cum ſit argumentū ratio probationē præſtans, qua colligitur aliud per aliud: & quæ quod eſt dubiū, per id quod dubiū non eſt,cōfirmat:neceſſe eſt eſſe aliquid in cauſa,quod probatione non egeat. Alioqui nihil erit quo probemus, niſi fuerit quod aut ſit verum,aut videatur,ex quo dubijs fides fiat. Pro certis autem habemus primū quę ſenſibus percipiūtur,vt quæ vidimus,audiuimus,& qualia ſunt ſigna. Deinde ea,in quę cōmuni opinione conſenſum eſt, deos eſſe, præſtendam pietatem parentibus. Præterea quæ legibus cauta ſunt , quæ perſuaſione, etiam ſi non omniū hominū, eius tamen ciuitatis,aut gentis, in qua res agitur,in mores recepta ſunt:vt pleraq; in iure non legibus,ſed moribus conſtant. Si quid inter vtranque partem conuenit,ſi quid probatum eſt,denique cuicunq; aduerſarius non contradicit Sic enim fiet argumentum,cum prouidentia mundus regatur,adminiſtrāda eſt reſpublica:vt adminiſtranda reſpub. ſit, ſi liquebit mundum prouidentia regi . [Debet

Vim & naturam rerū noſſe oportet,vt credibilia intelli-

etiam nota eſſe rectè argumenta tractaturo,vis & natura omnium rerum,& quid quæque earum plerumque efficiat. Hinc enim ſunt quæ εἰκότα dicuntur . Credibilium autem genera ſunt tria. Vnum firmiſſimum, quod ferè accidit,vt liberos à

parentibus amari. Alterũ velut propenſius: Eum qui rectè valeat, in craſtinum peruenturum. Tertium tantum non repugnans: In domo furtum factum, ab eo qui domi fuit. Ideóque Ariſtoteles in ſecundo de arte Rhetorica libro diligentiſſimè eſt executus, quid cuique rei, & quid cuique homini ſoleat accidere: & quas res, quóſq; homines, quibus rebus, aut hominibus vel conciliaſſet vel alienaſſet ipſa natura: vt diuitias quid ſequatur, aut ambitũ, aut ſuperſtitionem, quid boni probent, quid mali petant, quid milites, quid ruſtici: quo quæque modo res vitari, vel appeti ſoleat. Verũ hoc exequi mitto. Non enim longum tantum, ſed etiam impoſſibile, aut potius infinitũ eſt: præterea poſitum in communi omnium intellectu. Si quis tamen deſiderauerit, à quo peteret, oſtendi. Omnia autem credibilia, in quibus pars maxima conſiſtit argumentationis, ex huiuſmodi fontibus fluunt, an credibile ſit à filio patrem occiſum, inceſtum cum filia commiſſum: & contrà veneficium in nouerca, adulteriũ in luxurioſo. Illa quoque, an ſcelus palàm factum, an falſum dixerit propter exiguam ſummã, quia ſuos quiſque horum velut mores habet: plerũque tamen, non ſemper: alioqui indubitata eſſent, non argumenta. ¶Excutiamus nunc argumentorum locos, quanquam quibuſdam ij quoque, de quibus ſupra dixi, videntur. Locos appello, non vt vulgo nunc intelliguntur, vt in luxuriam & adulterium, & ſimilia: ſed ſedes argumentorum, in quibus latent, ex quibus ſunt petenda. Nam vt in terra nõ omni generantur omnia, nec auem aut feram reperias, vbi quæq; naſci, aut morari ſoleat ignarus: & piſcium quoque genera alia planis gaudent, alia ſaxoſis, regionibus etiam littoribúſque diſcreta ſunt: nec Helopem noſtro mari, aut Scarum ducas: ita non omne argumentũ vndiq; venit, ideóque non paſſim quærendũ eſt. Multus alioqui error eſt, & exhauſto labore, quod non ratione ſcrutabimur, non poterimus inuenire niſi caſu. At ſi ſcierimus vbi quicq; naſcatur, cum ad locum ventum erit, facilè quod in eo erit, peruidebimus. [In primis igitur argumenta ſæpè à perſona ducenda ſunt, cum ſit, vt dixi, diuiſio, vt omnia in hæc duo partiamur, res atque perſonas: vt cauſa, tempus, locus, occaſio, inſtrumentum, modus, & cætera rerum ſint accidẽtia. ¶Perſonis autem non quicquid accidit, exequendum mihi eſt, vt plerique fecerunt, ſed vnde argumenta ſumi poſſunt. [Ea porrò ſunt, Genus. Nam ſimiles parentibus ac maioribus ſuis filij plerumque

gamus, quorũ tria ſunt genera.

LOCVS *quid, & eorum diuiſio.*

LOCI *perſonarũ, vt Genus.*

creduntur: & nonnunquã ad honeſtè turpitérque viuendum
Natio. inde cauſæ fluunt.[Natio, nam & gẽtibus proprij mores ſunt,
Patria. nec idem in Barbaro, Romano, Græco probabile eſt. [Patria,
quia ſimiliter etiam ciuitatũ leges, inſtituta, opiniones habent
Sexus. differentiam. Sexus, vt latrocinium facilius in viro, veneficiũ
Aetas. in fœmina credas. [Aetas, quia aliud alijs annis magis con-
Educatio. uenit.[Educatio & diſciplina, quoniam refert à quibus, & quo
Diſciplina. quiſque modo ſit inſtitutus. [Habitus corporis, ducitur enim
Habitus corporis. frequenter in argumentum ſpecies libidinis, robur petulãtiæ.
His contraria in diuerſum. [Fortuna: neque enim tam idem
credibile eſt in diuite ac paupere: propinquis, amicis, clienti-
Conditio. bus abundante, & his omnibus deſtituto. [Conditionis etiam
diſtantia eſt, nam clarus an obſcurus, magiſtratus an priuatus,
pater an filius, ciuis an peregrinus, liber an ſeruus, inceſtus an
caſtus, maritus an cœlebs, parens liberorum an orbus ſit, pluri-
Natura animi. mum diſtat.[Animi natura: etenim auaritia, ira, iracũdia, mi-
ſericordia, crudelitas, ſeueritas, aliáq; ijs ſimilia, afferunt fre-
Victus. quenter fidem, aut detrahunt: ſicut victus, luxurioſus, an frugi,
Studia. an ſordidus, quæritur. [Studia quoq;: nam ruſticus, forẽſis, ne-
gociator, miles, nauigator, medicus, aliud atq; aliud efficiunt.
Affectus. Intuendũ etiam quid affectet quiſq;, locuples videri an diſer-
Ante acta dictáque. tus, iuſtus an potens. [Spectãtur antè acta dictáq;. Ex preteri-
tis enim æſtimari ſolent præſentia. [His adijciunt quidã com-
motionem, hanc accipi volunt temporariũ animi motũ, ſicut
iram, pauorem. [Conſilia autẽ, & præſentis & preteriti & futu-
ri tẽporis, quæ mihi, etiã ſi perſonis accidunt referenda tamen
ad illam partẽ argumentorũ videntur, quã ex cauſis ducimus:
ſicut habitus quidã animi, quo tractatur, amicus an inimicus.
Nomen. [Ponunt in perſona & nomẽ, quod quidẽ ei accidere neceſſe
eſt, ſed in argumentum rarò cadit: niſi cum aut ex cauſa datũ
eſt, vt ſapiens, magnus, planus: aut ipſum alicuius cogitationis
attulit cauſam, vt Lentulo cõiurationis, quòd libris Sybillinis
aruſpicũq; reſponſis dominatio dari tribus Cornelijs diceba-
tur, ſéq; eum tertium eſſe credebat poſt Syllam, Cinnámq;, qui
In phœniſſis. & ipſe Cornelius erat. Nam & illud extat apud Euripidem, fri-
gidum ſanè, ꝙ nomen Polynicis vt argumentũ frater morum
inceſſit. Iocorum enim ex eo frequens materia, qua Cicero in
Verrem non ſemel vſus eſt. Hæc ferè circa perſonas ſunt, aut
his ſimilia. Nec enim complecti omnia, vel in hac parte, vel
in cæteris poſſumus, cõtenti rationem plura quæſituris oſten-

dere.¶Nunc ad res tranſeo,in quibus maximè ſunt perſonis iuncta quæ agimus,ideóq; prima tractāda.In omnibus porrò quę fiunt,quæritur aut quare,aut vbi,aut quando,aut quomodo,aut per quę facta ſunt.[Ducūtur igitur argumenta ex cauſis factorum,vel futurorū,quorum materiam,quam ὕλην alij, δύναμιν alij nominauerūt,in duo genera,ſed quaternas vtriuſq; diuidunt ſpecies. Nam ferè verſatur ratio faciendi circa bonorum adeptionem,incrementum,cōſeruationem,vſum: aut malorum euitationem,liberationem,imminutionem,conuerſionem : nanque hæc in deliberando plurimum valent . Sed has cauſas habent recta:praua cōtrà ex falſis opinionibus veniunt.Nam eſt ex his initium ijs,quæ creduntur bona aut mala : inde errores exiſtunt, & peſſimi affectus, in quibus ſunt ira,odium,inuidia,cupiditas,ſpes,ambitus,audacia,metus,cæteráq; eiuſdem generis.Accedunt aliquādo fortuita,ebrietas, ignorantia.Quæ interim ad veniam valent, interim ad probationem criminū:vt ſi quis dum alij inſidiatur,alium dicitur interemiſſe.Cauſæ porrò non ad conuincendum modo quod obijcitur, ſed ad defendendū quoq; excuti ſolent,cum quis ſe recte feciſſe,id eſt,honeſta cauſa contendit.qua de re latius in tertio libro dictum eſt. Finitiones interim ex cauſis pendent. An tyrānicida ſit, qui tyrannum, à quo deprehenſus in adulterio fuerat, occidit.an ſacrilegus, qui vt hoſtes vrbe expelleret,arma templo affixa detraxit.[Ducuntur argumenta & ex loco.Spectatur enim ad fidem probationis,montanus an planus , maritimus an mediterraneus, conſitus an incultus, frequens an deſertus, propinquus an remotus, oportunus conſilijs an aduerſus.Quam partem videmus vehementiſſimè pro Milone tractaſſe Ciceronem.Et hæc quidem ac ſimilia ad cōiecturam frequentius pertinent : ſed interim ad ius quoque , priuatus an publicus, ſacer an prophanus , noſter an alienus: vt in perſona,magiſtratus,pater,peregrinus. Hinc enim quæſtiones oriuntur.Priuatam pecuniam ſuſtuliſti,verùm quia de templo, non furtum, ſed ſacrilegium eſt. Occidiſti adulterū, quod lex permittit : ſed quia in lupanari, cædes eſt. Iniuriam feciſti,ſed quia magiſtratui,maieſtatis actio eſt.vel contrà, licuit,quia pater eram, quia magiſtratus. [Sed circa facti controuerſiam argumenta præſtant,circa iuris lites,materiā quæſtionum. Ad qualitatem quoq; frequenter pertinet locus. Neque enim idem vbique,aut licet,aut decorum eſt. Quinetiam

LOCI factorum. Cauſæ.

Locus.

in qua quicque ciuitate quæratur intereſt. Moribus enim & legibus diſtant. Ad cõmendationem quoque, & inuidiam valet.
Meta.13. Nam & Aiax apud Ouidiũ inquit, Ante rates agimus cauſam, & mecũ confertur Vlyſſes. Et Miloni inter cætera obiectum eſt, quòd Clodius in monumentis ab eo maiorum ſuorũ eſſet occiſus. Ad ſuadendi momenta idem valet, ſicut tempus, cu-
Tempus. ius tractatum ſubiungam. [Eius autem (vt alio loco iam dixi) duplex ſignificatio eſt. Generaliter enim & ſpecialiter accipitur. Prius illud eſt, nunc, olim, tunc, ſub Alexandro, cum apud Ilion pugnatum eſt: denique præteritum, inſtans, futurũ. Hoc ſequens habet & conſtituta diſcrimina, æſtate, hyeme, noctu, interdiu: & fortuita, in peſtilentia, in bello, in cõuiuio. Latinorum quidam ſatis ſignificari putauerunt, ſi illud generale, hoc ſpeciale tempus vocarent. Quorum vtrorumque ratio, & in conſilijs quidem, & in illo demõſtratiuo genere verſatur: ſed in iudicijs frequentiſſima eſt. Nam & iuris quæſtiones facit, & qualitatem diſtinguit, & ad coniecturam plurimũ confert. Vt cum interim probationes inexpugnabiles afferat, quales ſunt, ſi dicatur (vt ſupra poſui) ſignator qui ante diem tabu-
Cap. de tabulis. larum deceſſit: aut cõmiſiſſe aliquid, vel cum infans eſſet, vel cum adhuc omnino natus nõ eſſet. Præter id, quòd omnia facilè argumenta, aut ex ijs quæ ante rem facta ſunt, aut ex cõiunctis rei, aut conſequentibus ducuntur. Ex antecedentibus, Mortem minatus es, noctu exiſti, proficiſcentem anteceſſiſti. Cauſæ quoque factorum præteriti ſunt temporis. Sed tempus ſubtilius quidam, quàm neceſſe erat diuiſerunt, vt eſſet iuncti, ſonus auditus eſt: adhærentis, clamor ſublatus eſt. Inſequentis ſunt illa, latuiſti, profugiſti, liuores & tumores apparuerunt. Ijſdem temporũ gradibus defenſor vtetur ad detrahendã ei, quod obijcitur fidem. In his omnis factorum dictorũmq; ratio verſatur, ſed dupliciter. Nã fiunt quædã, quia aliud poſtea futurum eſt: quædam quia aliud antè factũ eſt, vt cum obijcitur reo lenocinij ſpecioſæ marito, quòd ſpecioſam adulterij damnatam quandã emerit: aut parricidij reo luxurioſo ꝙ dixerit patri, Nõ me amplius obiurgabis. Nam & ille, non quia emit leno eſt: ſed quia leno erat, emit. Nec hic quia ſic erat
Caſus. locutus, occidit: ſed quia erat occiſurus, ſic locutus eſt. [Caſus autem qui & ipſe præſtat argumentis locum, ſine dubio eſt ex inſequẽtibus: ſed quadam proprietate diſtinguitur: vt ſi dicã, Melior dux Scipio quàm Hannibal, vicit enim Hannibalem,

Bonus gubernator nunquam fecit naufragium. Bonus agricola magnos ſuſtulit fructus. Et contrà, Sumptuoſus fuit: patrimonium exhauſit, turpiter vixit: vel omnibus inuiſus eſt. [Intuendæ ſunt, præcipuéque in coniecturis, & facultates. Credibilius eſt enim occiſos à pluribus pauciores, à firmioribus imbecilliores, à vigilantibus dormientes, à præparatis inopinantes. Quorum contraria in diuerſum valent. Hæc & in deliberando intuemur, & in iudicijs ad duas res ſolemus referre, an voluerit quis, an potuerit. Nam & voluntatem ſpes facit. Hinc illa apud Ciceronem coniectura: Inſidiatus eſt Clodius Miloni, non Milo Clodio: Ille cum ſeruis robuſtis, hic cum mulierum comitatu: Ille equis, hic in rheda: Ille expeditus, hic penula irretitus. Facultati autem licet inſtrumentum coniungere. Sunt enim in parte facultatis, & copiæ. Sed ex inſtrumẽto aliquando etiam ſigna naſcuntur, vt ſpiculum in corpore inuentum. [His adijcitur modus, quem τρόπον dicunt, quo quæritur, quemadmodum quid ſit factum: idque tum ad qualitatẽ ſcriptúmq; pertinet, vt ſi negemus adulterum veneno occidiſſe, cum ferro licuiſſet occidere, ſed vel oportuiſſet. tum ad coniecturas quoque, vt ſi dicam bona mente factum, ideóq; palàm: mala, ideóque ex inſidijs, noctu, in ſolitudine. ¶In rebus autem omnibus de quarũ vi aut natura quæritur, quáſque etiam citra complexum perſonarum, cæterorúmque ex quibus fit cauſa per ſe intueri poſſumus, tria ſine dubio rurſus ſpectãda ſunt: an ſit, quid ſit, quale ſit. Sed quia ſunt quidam loci argumentorum his omnibus communes, diuidi hæc in tria genera non poſſunt. Ideóque locis potius, vt quoſque incurrent, ſubijcienda ſunt. [Ducuntur ergo argumenta ex finitione, ſeu fine: nam vtroque modo traditur. Eius duplex ratio eſt. Aut enim ſimpliciter quæritur, ſit ne hoc virtus: aut antecedente finitione, quid ſit virtus: Id aut in vniuerſum verbis complectimur, vt Rhetorice eſt bene dicendi ſcientia: aut per partes, vt Rhetorice eſt rectè inueniendi, & diſponendi, & eloquẽdi cum firma memoria, & cum dignitate actionis, ſcientia. Præterea finimus aut vi, ſicut ſuperiora: aut ἐτυμολογίᾳ, vt aſſiduum ab eſſe dando, & locupletem à locorũ, pecunioſum à pecorum copia. [Finitioni ſubiecta maximè videntur, genus, ſpecies, differens, proprium. Ex his omnibus argumenta ducuntur. Genus ad probandam ſpeciem minimum valet, plurimum ad refellendam. Itaque non quia eſt arbor, platanus eſt: at quod non

Facultas. *Inſtrumẽtũ.* *Modus.* *LOCI rerum.* *Finitio, cui quatuor loci ſubijciuntur.* *Genus.*

eſt arbor, vtique platanus non eſt. Nec quod non eſt virtus, vtique poteſt eſſe iuſtitia. Itaque à genere perueniendum eſt ad vltimã ſpeciem, vt homo eſt animal, non eſt ſatis, id enim genus eſt: Mortale etiã ſi ſpecies eſt, cum alijs tamen communis finitio: Rationale, nihil ſupererit ad demõſtrandũ id quod velis. [Contrà ſpecies firmam probationem habet generis, infirmam refutationem. Nam quod iuſtitia eſt, vtique virtus eſt: quod non eſt iuſtitia, poteſt eſſe virtus, vt ſi eſt fortitudo, continentia, conſtantia. Nunquam itaque tolletur à ſpecie genus, niſi omnes ſpecies, quæ ſunt generi ſubiectæ, remoueãtur: hoc modo, quod neque immortale eſt, neque mortale, animal non eſt [His adijciunt propria, & differentia. Proprijs confirmatur finitio, differẽtibus ſoluitur. Proprium autem eſt, aut quod ſoli accidit, vt homini ſermo, riſus: aut quod vtiq; accidit, ſed non ſoli, vt igni calefacere. Et ſunt eiuſdem rei plura propria, vt ipſius ignis lucere, calere. Itaque quodcunq; proprium deerit, ſoluet finitionem: non vtique quodcunque erit, confirmabit. Sæpiſſimè autem quid ſit proprium cuiuſque, quæritur: vt ſi per ἐτυμολογίαν dicatur, Tyrannicidę propriũ eſt, tyrannum occidere, negemus. Non enim ſi traditum ſibi eum carnifex occiderit, tyrannicida vocatur, nec ſi imprudens, vel inuitus. [Quod autem proprium non erit, differẽs erit: vt aliud eſt ſeruũ eſſe, aliud ſeruire: qualis eſſe in addictis quæſtio ſolet. Qui ſeruus eſt, ſi manumittatur, fit libertinus, non itidẽ addictus: & plura, de quibus alio loco. Illud quoq; differens vocant, cum genere in ſpeciem diducto ſpecies ipſa diſcernitur. Animal genus, mortale ſpecies, terrenum vel bipes, differens. Nõdum enim proprium eſt, ſed iam differt à marino vel quadrupede. Quod non tam ad argumentum pertinet, quàm ad diligentem finitionis comprehenſionem. [Cicero genus & ſpeciem quam eandem formam vocat, à finitione diducit, & ijs quæ ad aliquid ſunt, ſubijcit: vt ſi is, cui omne argentum legatum eſt, petat ſignatum quoque, vtatur genere. At ſi quis cum legatum ſit ei, quæ viro materfamiliâs eſſet, neget deberi ei, quæ in manum non conuenerit, ſpecie: quoniam duæ formæ ſint matrimoniorum. Diuiſione autem adiuuari finitionem docet, eámque differre à partitione: quòd hæc ſit totius in partes, illa generis in formas Partes incertas eſſe, vt quibus conſtet reſpub. Formas certas, vt quot ſint ſpecies rerũpublicarum. Quas tres

Species. *Proprium.* *Differens.* *In Topicis Ciceronis ſẽtentia de his ſociis quibus diuiſionẽ & partitionem adijcit.*

accipimus,quæ populi,quæ paucorum,quæ vnius poteſtate regerentur. Et ille quidem non his exemplis vtitur,quia ſcribẽs ad Trebatium,ex iure ea ducere maluit: ego apertiora poſui. Propria vero ad coniecturæ quoque pertinẽt partem: vt proprium eſt boni,rectè facere:iracundi,verbis excandeſcere. Ac contrà quædam in quibuſdã vtique non ſunt, & ratio quamuis ex diuerſo,eadem eſt.[Diuiſio,& ad probãdum ſimili via valet,& ad refellendum. Probanti interim ſatis eſt vnum habere: hoc modo,Vt ſit ciuis quis,aut natus ſit oportet, aut factus. Neganti,vtrumque tollendum eſt,nec natus, nec factus eſt.Fit hoc & multiplex,ídque eſt argumentorum genus ex remotione:quo,modò efficitur totum falſum,modò id quod relinquitur,verum. Totum falſum eſt,hoc modo, Pecuniam te crediſſe dicis: aut habuiſti ipſe, aut ab aliquo accepiſti, aut inueniſti,aut ſurripuiſti.Si neque domi habuiſti,neque ab alio accepiſti,nec cætera,non credidiſti. Reliquum fit verum ſic, Hic ſeruus,quem tibi vendicas,aut verna tuus eſt,aut emptus, aut donatus, aut teſtamento relictus, aut ex hoſte captus, aut alienus:deinde remotis prioribus,ſupererit alienus. Periculoſum,& cum cura intuendũ genus:quia ſi in proponẽdo vnum quodlibet omiſerimus:cum riſu quoque tota res ſoluitur. Tutius quod Cicero pro Cecinna facit,cum interrogat,Si hæc actio non ſit,quæ ſit?Simul enim remouentur omnia. Vel cum duo ponentur inter ſe contraria,quorum tenuiſſe vtrumlibet ſufficiat: quale Ciceronis eſt,Vnum quidem certè,nemo erit tam iniquus Cluentio,qui mihi non concedat, ſi conſtet corruptum illud eſſe iudicium,aut ab Habito, aut ab Oppianico eſſe corruptum:ſi doceo non ab Habito,vinco ab Oppianico: ſi oſtẽdo ab Oppianico,purgo Habitum. Fit etiam ex duobus (quorum neceſſe eſt alterum verum)eligendi aduerſario poteſtas: efficitúrque vt vtrum elegerit, noceat. Facit hoc Cicero pro Oppio, Vtrum cum Cottam appetiſſet,aut cum ipſe ſeſe conaretur occidere,telum ei è manibus ereptũ eſt?Et pro Vareno: Optio vobis datur, vtrum velitis caſu illo itinere Varenum vſum eſſe,an huius perſuaſu & inductu. Deinde vtraque faciat accuſatori contraria. Interim duo ita proponuntur, vt vtrumlibet electum,idem efficiat:quale eſt,Philoſophandum eſt,etiam ſi non eſt philoſophandum. Et illud vulgatum,Quo ſchema,ſi intelligitur?quo,ſi non intelligitur?&,Mentietur in tormentis,qui dolorem pati poteſt:mentietur,qui non poteſt.

Diuiſio, ex qua argumenta ex remotione.

Formæ dilemmatum.

quoque quæ ex rebus mutuam confirmationem præſtantibus *De iunctione* ducuntur, quæ proprij generis quidam videri volunt, & vocãt ἐκ τῶν πρὸς ἄλληλα, Cicero ex rebus ſub eandẽ rationem venientibus, fortè conſequẽtibus iunxerim, Si portoriũ Rhodijs locare honeſtum eſt, & Hermacreonti conducere: & quod diſcere honeſtum, & docere. Vnde illa non hac ratione dicta, ſed efficiens idem Domitij Afri ſententia eſt pulchra: Ego accuſaui, vos damnaſtis. Eſt inuicẽ cõſequens, & quod ex diuerſis idem oſtendit, vt qui mundum naſci dicit, per hoc ipſum & deficere ſignificat, quia deficit omne quod naſcitur. [Simillima eſt *Ab efficientibus & effectis ſiue à cauſis.* his argumentatio, qua colligi ſolent ex ijs quæ faciunt, ea quę efficiũtur, aut cõtrà: quod genus à cauſis vocãt. Hæc interim neceſſario fiunt, interim plerunque, ſed non neceſſario. Nam corpus in lumine vtique vmbram facit, & vmbra vbicunque eſt, ibi corpus eſſe oſtendit. Alia ſunt, vt dixi, non neceſſaria, vel vtrinque, vel ex altera parte. Sol colorat, non vtiquè qui eſt coloratus, à ſole eſt. Iter puluerulẽtum facit, ſed nec omne iter puluerem mouet: nec quiſquis eſt puluerulentus, ex itinere eſt. Quæ vtrinque fiunt talia ſunt: Si ſapientia bonum virum facit, bonus vir eſt vtique ſapiens. Ideóque boni eſt honeſtè facere: mali, turpiter: & qui honeſtè faciunt, boni: qui turpiter, mali rectè iudicantur. At exercitatio plerũque robuſtum corpus facit, ſed non quiſquis eſt robuſtus, exercitatus: nec quiſquis exercitat⁹, robuſtus eſt. Nec quia fortitudo præſtat ne mortem timeamus, quiſquis mortem non timuerit, vir fortis erit exiſtimãdus. Nec ſi capitis dolorem facit, inutilis hominibus ſol eſt. Et hæc ad hortatiuum genus maximè pertinent: Virtus facit laudẽ, ſequenda igitur: voluptas infamiã, fugiẽda igitur. Rectè autẽ monemur, cauſas non vtiq; ab vltimo eſſe repetendas: vt Medea, Vtinã ne in nemore Pelio. Quaſi verò id eã fecerit miſerã, aut nocentem, ꝙ illic ceciderit abiegna ad terrã trabes: & Phyloctetа Paridi, Si imperaſſes tibi, ego nunc non eſſem miſer. Quo modo peruenire quò libet, retro cauſas legẽtibus licet. [His illud adijcere ridiculũ putarem, niſi eo Cice- *A coniugatis.* ro vteretur, quod coniugatũ vocant: vt, Eos qui rem iuſtam faciant, iuſtè facere: quod certe non eget probatione. Quod cõpaſcuum eſt, cõpaſcere licere. Quidam hęc, quæ vel ex cauſis, vel ex efficientibus diximus, alio nomine vocãt ἐκβάσεις, id eſt exitus. Nam nec hic aliud tractatur, quàm quid ex quoque eueniat. [Appoſita vel comparatiua dicuntur, quæ maiora ex mi-

Ex appoſitis ſiue compara tis, vt maiori, minori, pari.

noribus, minora ex maioribus, paria ex paribus probant. Confirmatur coniectura ex maiore, Si quis ſacrilegiũ facit, faciet & furtum. Ex minore, Qui facile ac palàm mẽtitur, peierabit. Ex pari, Qui ob rem iudicandam pecuniam accepit, & ob dicendum falſum teſtimonium accipiet. Iuris confirmatio eſt huiuſmodi: Ex maiore, Si adulterum occidere licet, & loris cædere. Ex minore, Si furem nocturnum occidere licet, quid latronem? Ex pari, Quæ pœna aduerſus interfectorem patris iuſta eſt, eadem aduerſus matris. Quorũ omnium tractatus verſatur in ſyllogiſmis. Illa magis finitionibus, aut qualitatibus proſunt: Si robur corporibus bonum non eſt, minus ſanitas. Si furtum ſcelus, magis ſacrilegium. Si abſtinentia virtus, & continentia. Si mundus prouidentia regitur, adminiſtrãda eſt reſpublica. Si domus ædificari ſine ratione non poteſt, quid agendum in naualium cura & armorum? Ac mihi quidem ſufficeret hoc genus, ſed in ſpecies ſecatur. Nam ex pluribus ad vnũ, & ex vno ad plura (Vnde eſt, quod ſemel, & ſæpius,) & ex parte ad totum: & ex genere ad ſpeciem: & ex eo quod continet, ad id quod continetur: & ex difficilioribus ad faciliora: & ex longè poſitis ad propiora: & ad omnia quæ contra hæc ſunt, eadem ratione argumenta ducuntur. Sunt enim & hæc maiora & minora, aut certe vim ſimilem obtinent: quæ ſi proſequamur, nullus erit ea concidendi modus. Infinita eſt enim rerum comparatio: iucundiora, grauiora, magis neceſſaria, honeſtiora, vtiliora. Sed omittamus plura, ne in eam ipſam quam vito, loquacitatem incidam. Exemplorum quoque ad hæc infinitus

A maiore. eſt numerus: ſed pauciſſima attingam. Ex maiore, pro Cecinna, Quod exercitus armatos mouet, id aduocationem togato-

A faciliori. rum nõ videbitur mouiſſe? Ex faciliore, in Clodium & Curionem, Ac vide, an facilè fieri tu potueris, cum is factus non ſit,

A difficiliori. cui tu conceſſiſti? Ex difficiliore, Vide quæſo Tubero, vt qui de meo facto non dubitem, de Ligarij audeam confiteri. Et ibi, An ſperandi Ligario cauſa non ſit, cum mihi apud te locus ſit etiam pro altero deprecandi? Ex minore, pro Cecinna, Itáne

A minori. vero ſcire eſſe armatos ſat eſt, vt vim factam probes, in manus

Epilogus locorum. eorum incidere non eſt ſatis? [Ergo, vt breuiter contraham ſummam, ducuntur argumenta à perſonis, cauſis, locis, tempore (cuius tres partes diximus, præcedens, coniunctum, inſequens) facultatibus, (quibus inſtrumẽtum ſubiecimus) modo, id eſt, vt quicque ſit factum, finitione, genere, ſpecie, differen-

tib⁹,proprijs,remotione,diuiſione,initio,incremẽtis,ſumma, ſimilibus,diſſimilibus,pugnantibus,conſequentibus, efficientibus,effectis,euentis,iugatis,comparatione,quæ in plures diducitur ſpecies.¶Illud adijciendum videtur,duci argumenta non à confeſſis tantum, ſed etiam à fictione, quam Græci καθ' ὑπόθεσιν vocant.Et quidem ex omnibus ijſdem locis, quibus ſuperiora,quia totidẽ ſpecies eſſe poſſunt fictæ,quot veræ.Nam fingere hoc loco,eſt proponere aliquid,quod ſi verum ſit,aut ſoluat quæſtionem,aut adiuuet.Deinde id de quo quæritur,facere illi ſimile.Id quo facilius accipiant iuuenes,nondũ ſcholam egreſſi,primo familiaribus magíſque vſitatis exemplis oſtendam.Lex eſt,Qui parentes non aluerit vinciatur.Non alit quis,& vincula nihilominus recuſat. Vtitur fictione,ſi miles,ſi infans ſit,ſi reipub.cauſa abſit.Et illa contra optionẽ fortium, ſi tyrannidem petat, ſi templorum euerſionem. Plurimúmque ea res virium habet contra ſcriptum.Vtitur his Cicero pro Cecinna,Vnde tu,aut familia,aut procurator tuus: ſi me villicus tuus ſolus deieciſſet, non familia dieciſſet,vt opinor,ſed aliquis de familia.Si verò ne habeas quidem ſeruum præter eum,qui me deiecerit, & alia in eodem libro plurima. Verùm eadem fictio valet & ad qualitates,Si L.Catilina cum ſuo conſilio nefariorum hominum,quos ſecum eduxit,hac de re poſſet iudicare,condemnaret Lucium Murenam.Et ad amplificationem,Si inter cœnam in tuis immanibus illis poculis hoc tibi accidiſſet.Sic,& ſi reſp.vocem haberet.¶Has ferè ſedes accepimus probationum in vniuerſum, quas nec generatim tradere ſat eſt,cum ex qualibet earum innumerabilis argumentorum copia oriatur,neque per ſingulas ſpecies exequi patiatur natura rerum: quod qui ſunt facere conati,duo pariter ſubierunt incommoda,vt & nimium dicerent, nec tamen totum. Vnde plurimi cum in hos inexplicabiles laqueos inciderunt, omnem etiam quem ex ingenio ſuo potuerant habere conatum, velut aſtricti certis legum vinculis perdiderunt, & magiſtrum reſpicientes, naturam ducem ſequi deſierunt. Nam vt per ſe nõ ſufficit ſcire,omnes probationes,aut à perſonis,aut à rebus peti,quia vtrumque in plura diuiditur:ita ex antecedentibus,& iunctis,& inſequentibus trahenda eſſe argumenta qui acceperit,protinus in hoc ſit inſtructus, vt quid in quaque cauſa dicendum ſit,ex his ſciat:præſertim cum plurimæ probationes in ipſo cauſarum complexu reperiantur, ita

Argumenta à fictione.

Epilogus cui ſubtexit argumenta propria cauſarũ, quæ vocantur ex circunſtãtia.

vt ſint cum alia lite nulla communes:eæque ſunt & potentiſſimæ,& minime obuiæ,quia communibus ex præceptis propria inuenienda ſunt.Hoc genus argumentorum ſanè dicamus ex circunſtantia,quia περίστασιν dicere aliter non poſſumus:vel ex ijs, quæ cuiuſque cauſæ propria ſunt,vt in illo adultero ſacerdote, qui lege qua vnius ſeruandi poteſtatem habebat, ſe ipſe ſeruare voluit, proprium eſt controuerſiæ dicere: Non vnum nocentem ſeruabis,quia te,adultero dimiſſo, adulteram occidere non licebit.Hoc enim argumentum lex facit,quæ prohibet adulteram ſine adultero occidere.Et illa in qua lata eſt lex vt argentarij dimidium ex eo quod debebant, ſoluerent, creditum ſuum totum exigerent. Argẽtarius ab argentario ſolidum petit. Proprium ex materia eſt argumentum creditoris, Idcirco adiectum eſſe in lege, vt argentarius totum exigeret. Aduerſus enim alios non opus fuiſſe lege,cum in omnes præterquam ab argentarijs totum exigendi ius haberet.[Cũ multa autem nouantur in omni genere materiæ,tum præcipuè in his quæſtionibus, quæ ſcripto conſtant, quia vocum eſt in ſingulis ambiguitas frequens, adhuc in coniunctis magis. Et hæc ipſa plurium legum,aliorúmve ſcriptorum,vel congruentium,vel repugnantium complexu varientur neceſſe eſt:cum res rei,aut ius iuris,quaſi ſignum eſt.Nõ debui tibi pecuniam, nunquam me appellaſti,vſuram non accepiſti,vltro à me mutuatus es.Lex eſt,Qui patri proditionis reo non affuerit,exhæres ſit.Negat,niſi ſi pater abſolutus ſit.quid ſigni?quòd lex altera:Proditionis damnatus,cum aduocato exulet.Cicero pro Cluentio,Pub.Popilium,& Tib.Guttam dicit non iudicij corrupti,ſed ambitus eſſe damnatos. Quid ſigni?quòd accuſatores eorũ,qui erãt & ipſi ambitus damnati,è lege ſint poſt hanc victoriam reſtituti.¶Nec minus in hoc curæ debet adhiberi, quid proponẽdum,q̃ quomodo ſit quod propoſueris,probandum. Hic omnino vis inuentionis, ſi non maior, certè prior. Nam vt tela ſuperuacua ſunt neſciẽti quid petat:ſic argumenta,niſi præuideris,cui rei adhibenda ſint. Hoc eſt,quod comprehendi arte non poſſit. Ideóque cum plures eadem didicerint,generibus quidem argumentorum ſimilibus vtẽtur:alius tamen alio plura, quibus vtatur, inueniet. Sit exempli gratia propoſita cõtrouerſia,quæ minimè communes cum alijs quæſtiones habet: Cum Thebas euertiſſet Alexander, inuenit tabulas,quibus centum talenta mutuo Theſſalis dediſſe Theba-

Non ſolum argumẽta inuenienda,ſed etiã quod probare poſſis prudenter proponẽdum.

nos cõtinebatur. Has, quia erat vſus commilitio Theſſalorum, donauit his vltro: poſtea reſtitui à Caſſandro, repoſcunt Thebani Theſſalos. Apud Amphictyonas agitur. Centum talenta & crediſſe eos cõſtat, & non recepiſſe. Lis omnis ex eo quòd Alexander ea Theſſalis donaſſe dicitur, pendet: conſtat quoq; illud, non eſſe his ab Alexandro pecuniam datam. Quæritur ergo an perinde ſit quod datum eſt, ac ſi pecuniam dederit. Quid proderunt argumentorum loci, niſi hæc prius videro, nihil eum egiſſe donãdo, non potuiſſe donare, non donaſſe? Et prima quidẽ actio facilis ac fauorabilis, repetentiũ iure quod vi ſit ablatum. ſed hinc aſpera & vehemens quæſtio exoritur de iure belli dicẽtibus Theſſalis, hoc regna, populos, fines gentium, atque vrbium cõtineri. Inueniendum contrà eſt, quo diſtet hæc cauſa à cæteris, quæ in poteſtatem victoris venirent: nec circa probationẽ res hæret, ſed circa propoſitionem. Dicamus primum in eo, quod in iudicium deduci poteſt, nihil valere ius belli: nec armis erepta niſi armis poſſe retineri. Itaq; vbi illa valeant, non eſſe iudicem: vbi iudex ſit, illa nihil valere. Hoc inueniendum eſt, vt adhiberi poſſit argumẽtum. Ideo captiuos ſi in patriam ſuam redierint, liberos eſſe, quia bello parta non niſi eadem vi poſſideantur. Proprium eſt & illud cauſæ, quòd Amphictyones iudicant: vt alia apud centumuiros, alia apud priuatum iudicem in iiſdem quæſtionibus ratio ſit. Tum ſecũdo gradu, non potuiſſe donari à victore ius, quia id demum ſit eius, quod ipſe teneat: Ius, quod ſit incorporale, apprehendi manu non poſſe. Hoc reperire difficilius, quàm cum inueneris, argumentis adiuuare: vt alia ſit conditio hæredis, alia victoris: quia ad illũ ius, ad hunc res trãſeat. Proprium deinde materiæ, ius publici crediti tranſire ad victorem non potuiſſe, quia quod populus crediderit, omnibus debeatur: & quandiu quilibet vnus ſuperfuerit, eſſe eum totius ſummę creditorem. Thebanos autem non omnes in Alexandri manu fuiſſe. Hoc non extrinſecus probatur, quæ vis eſt argumenti, ſed ipſum per ſe valet. Tertij loci pars prior magis vulgaris: Non in tabulis eſſe ius, ídque multis argumẽtis defendi poteſt. Mens quoq; Alexandri duci debet in dubium, honorarit eos, an deceperit. Illud iam rurſus materiæ proprium, & velut nouæ controuerſiæ, quòd reſtitutione recepiſſe ius, etiam ſi quod amiſerint, Thebani videntur. Hic & quid Caſſander velit quæritur. Sed vel potẽtiſſima apud Amphictyonas æqui tractatio

Monet artis præcepta ſatis non eſſe, ſed prudētiā quoq; pro cauſarum varietate adhibendam.

eſt.[Hæc nō idcirco dico,quòd inutilem horum locorum,ex quibus argumenta ducuntur,cognitionem putem,alioqui nec tradidiſſem:ſed ne,ſi qui cognouerint iſta,ſi cætera negligāt, perfectos ſe protinus atque conſummatos putent:& niſi in cęteris,quæ mox præcipienda ſunt,elaborauerint,mutam quandam ſcientiam ſe conſecutos intelligant.Nec enim artibus editis factum eſt,vt argumenta inueniremus:ſed dicta ſunt omnia antequam præciperentur,mox ea ſcriptores obſeruata, & collecta ediderunt.Cuius rei probatio eſt,quòd exēplis eorum veteribus vtuntur,& ab Oratoribus illa repetunt:ipſi nullum nouum,& quod dictum non ſit,inueniunt.Artifices ergo illi,qui dixerunt:ſed habenda ijs quoque gratia eſt,per quos labor nobis detractus eſt.Nā quæ priores beneficio ingenij ſingula inuenerūt,nobis & non ſunt requirenda,& nota omnia. Sed non magis hoc ſat eſt, q̄ palæſtram didiciſſe, niſi corpus exercitatione, continentia,cibis, ante omnia natura iuuetur: ſicut cōtrà,ne illa quidem ſatis ſine arte profuerint.Illud quoque ſtudioſi eloquentiæ cogitent, neque omnibus in cauſis ea, quę demōſtrauimus,cuncta poſſe reperiri:neq; cum propoſita fuerit materia dicendi,ſcrutāda ſingula,& velut oſtiatim pulſanda,vt ſciant,an ad probandum id quod intendimus, forte reſpondeant,niſi cum diſcunt,& adhuc vſu carent.Infinitam enim faciet ipſa res dicendi tarditatem, ſi ſemper ſit neceſſe, vt tentantes vnumquodque eorum,quod ſit aptum atque conueniens,experiendo noſcamus:Neſcio an etiam impedimento futura ſint,niſi & animi quædam ingenita natura,& ſtudio exercitata velocitas, rectà nos ad ea, quæ conueniunt cauſæ, ferant. Nam vt cantus vocis plurimum iuuat ſociata neruorum concordia,ſi tamen tardior manus,niſi inſpectis dimenſíſque ſingulis,quibus quæque vox fidibus iungenda ſit, dubitet,potius fuerit eſſe contentum eo quod ſimplex canendi natura tulerit: ita huiuſmodi præceptis debet quidem apta eſſe, & citharæ modo intenta ratio doctrinæ, ſed hoc exercitatione multa conſequendum: & quemadmodū illorum artificum etiam ſi aliò ſpectent,manus tamen ipſa conſuetudine ad graues, acutos,medióſque horum ſonos fertur: ſic oratoris cogitationem nihil moretur hæc varietas argumētorum,& copia quaſi offerat ſe & occurrat:& vt literæ ſyllabæque ſcribentiū cogitationem non exigunt, ſic rationes ſponte quadam ſequantur.

Locos Argumentorum & præcepta artis cognita, perſpecta, & ſēper in promptu eſſe debet

¶De exemplis. Cap. XI.

TErtium eſt genus ex ijs,quæ extrinſecus adducũtur in
cauſam,Græci vocant παράδειγμα. quo nomine & gene- *Sub exẽplis*
raliter vſi ſunt in omni ſimiliũ appoſitione,& ſpecia- *continẽtur &*
liter in ijs, quæ rerum geſtarum authoritate nituntur. Noſtri *ſimilia.*
ferè ſimilitudinem vocare maluerunt,quod ab illis παραβολὴ di-
citur:hoc alterum exemplum:quãquam & hoc,ſimile eſt:& il-
lud,exemplum.Nos quo facilius propoſitum explicemus,vtrũ-
que παράδειγμα eſſe credamus,& ipſi appellemus exemplũ.Nec
vereor:ne videar repugnare Ciceroni,quãquam collationem *De inuent. 1.*
ſeparet ab exemplo.Nam idem omnem argumentationẽ di- *Inductio So-*
uidit in duas partes: inductionẽ,& ratiocinationem: vt pleri- *cratica.*
que Græcorum in παραδείγματα & ἐπιχειρήματα,dixerũntque πα-
ράδειγμα ῥητορικὴν ἐπαγωγήν.Nam illa qua plurimum eſt Socrates
vſus,hãc habuit viam,cum plura interrogaſſet, quæ fateri ad-
uerſario neceſſe eſſet,nouiſſimè id,de quo quærebatur,infere-
bat, cui ſimile conceſſiſſet. Id eſt inductio. Hoc in ratiocina-
tione fieri non poteſt: ſed quod illic interrogatur,hic ferè ſu-
mitur.Sit igitur illa interrogatio talis:Quod eſt pomum gene
roſiſſimũ,nónne quod optimũ?concederetur. Quis equus ge-
roſiſſimus? nónne qui optimus? & plura in eundem modum.
Deinde cuius rei gratia rogatum eſt,quid homo?nónne is ge-
neroſiſſimus, qui optimus? fatendum erit. Hoc in teſtium in-
terrogatione valet plurimum , in oratione perpetua diſſimile
eſt.etenim ſibi ipſe reſpondet Orator. Quod pomum genero-
ſiſſimum?puto quod optimum:& quis equus?qui velociſſimus:
ita hominum,non qui claritate naſcendi, ſed qui virtute ma-
xime excellet.Omnia igitur ex hoc genere ſumpta neceſſe eſt
aut ſimilia eſſe,aut diſſimilia,aut cõtraria.Similitudo aſſumi-
tur interim & ad orationis ornatum. Sed illa cum res exiget:
nunc ea,quæ ad probationem pertinent,exequar.¶Potentiſſi *EXEM-*
mum autem eſt inter ea quæ ſunt huius generis,quod propriè *plum propriè*
vocamus exemplum,id eſt rei geſtæ,aut vt geſtæ,vtilis ad per- *dictũ, & quo*
ſuadendum id quod intenderis, commemoratio.Intuendum *modo tractã-*
igitur totum ſimile ſit, an ex parte: vt aut omnia ex eo ſuma- *dum.*
mus,aut quæ vtilia erunt.[Simile eſt,Iure occiſus eſt Saturni- *Act. 3.*
nus,ſicut Gracchi.[Diſſimile,Brutus occidit liberos proditio- *Simile.*
nem molientes,Manlius virtutem filij morte mulctauit.[Con *Diſſimile.*
trarium,Marcellus ornamenta Syracuſanis hoſtibus reſtituit, *Contrarium.*
Verres eadem ſocijs abſtulit.Et probandorũ,& culpandorum

BIBLIOTECA NA... ROMA VITTORIO EMANUELE

ex his confirmatio eoſdem gradus habet. Etiam in ijs, quæ futura dicemus, vtilis ſimilium admonitio eſt: vt ſi quis dicens Dionyſium idcirco petere cuſtodes ſaluris ſuæ, vt eorum adiutus armis tyrãnidem occupet, hoc referat exemplum, eadem ratione Piſiſtratum ad dominationẽ perueniſſe. [Sed vt ſunt exempla interim tota ſimilia, vt hoc proximũ: ſic interim ex maiorib⁹ ad minora, ex minoribus ad maiora ducũtur. Si propter matrimonia violata vrbes euerſæ ſunt, quid fieri adultero par eſt? Tibicines cum ab vrbe diſceſſiſſent, publicè reuocati ſunt: quanto magis principes ciuitatis viri, & benè de repub. meriti, cum inuidiæ ceſſerint, ab exilio reducendi? Ad exhortationem vero præcipuè valent imparia. Admirabilior in fœmina, quàm in viro virtus. Quare ſi ad fortiter faciendum accendatur aliquis, non tantum afferet momenti Horatius & Torquatus, quantum illa mulier, cuius manu Pyrrhus eſt interfectus: & ad moriendum non tam Cato & Scipio, quàm Lucretia. quod ipſum eſt ex minoribus ad maiora. Singula igitur horum generum ex Cicerone (nam vnde potius?) exempla ponamus. Simile eſt hoc pro Murena, Etenim mihi ipſi accidit, vt cum duobus patricijs, altero improbiſſimo atque audaciſſimo, altero modeſtiſſimo atque optimo viro peterem: ſuperaui tamen dignitate Catilinam, gratia Galbam. Maius minoris pro Milone: Negant intueri lucem fas eſſe ei, qui à ſe hominem occiſum fateatur. In qua tandem vrbe hoc homines ſtultiſſimi diſputant? nempe in ea, quæ primum iudicium de capite vidit M. Horatij fortiſſimi viri, qui nondum libera ciuitate, tamẽ populi Romani comitijs liberatus eſt, cum ſua manu ſororem eſſe interfectam fateretur. Minus maioris: Occidi, occidi non Spurium Meliũ, qui annona leuãda, iacturíſq; rei familiaris, quia nimis amplecti plebem putabatur, in ſuſpicionem incidit regni appetendi, &c. deinde: Sed eum (auderet enim dicere cum patriam periculo ſuo liberaſſet) cuius nefarium adulterium in puluinaribus. & totus in Clodium locus. [Diſſimile plures cauſas habet: fit enim genere, modo, tempore, loco, cæteríſque: per quæ ferè omnia Cicero præiudicia, quæ de Cluẽtio videbãtur facta, ſubuertit. Cõtrario vero exemplo cenſoriam notã laudando Cẽſorem Africanum, qui eum, quem peieraſſe conceptis verbis palàm dixiſſet, teſtimonium etiam pollicitus, ſi quis contradiceret, nullo accuſante traducere equũ paſſus eſſet. Quæ quia erant longiora, non ſuis verbis

Maius. *Minus.* *Imparia.* *Diſſimile & contrarium.*

expoſui.Breue autem apud Vergilium contrarij exēplum eſt: *Æneidos 2.*
At non ille ſatū quo te mentiris Achilles, Talis in hoſte fuit
Priamo.[Quædam autem ex ijs quæ geſta ſunt,tota narrabi- *Exēpla quæ-*
mus: vt Cicero pro Milone, Pudicitiam cum eriperet militi *dā latius,quæ-*
Tribunus militaris in exercitu Caij Marij, propinquus eius *dam ſtrictius*
Imperatoris, interfectus ab eo eſt, cui vim afferebat . Facere *adducenda.*
enim probus adoleſcēs periculoſè,quàm perpeti turpiter,ma-
luit:atque hunc ille vir ſummus ſcelere ſolutum periculo libe
rauit [Quædam ſignificare ſatis erit,vt idem,ac pro eodem,
Neq; enim poſſet aut Hala ille Seruilius, aut P.Naſica,aut L.
Opimius,aut C.Marius,aut me Conſule Senatus non nefarius
haberi,ſi ſceleratos ciues interfici nefas eſſet.Hæc ita dicētur,
prout nota erunt, vel vtilitas cauſæ,aut decor poſtulabit.[Ea- *Fabuloſa ex-*
dem ratio eſt eorū quæ ex poeticis fabulis ducūtur, niſi quòd *empla.*
ijs minus affirmationis adhibetur:cuius vſus qualis eſſe debe-
ret,idem optimus author,ac magiſter eloquētiæ oſtēdit. Nam
huius quoq; generis eadem in oratione reperietur exemplum:
Itaq; hoc Iudices,nō ſine cauſa etiam fictis fabulis doctiſſimi
homines memoriæ prodiderūt,eum qui patris vlciſcendi cau
ſa matrē necauiſſet,variatis hominū ſententijs,non ſolū diui-
na,ſed etiā ſapientiſſimæ deæ ſententia liberatū.[Illæ quoque
fabulæ,quæ etiam ſi ab Aeſopo originē non acceperunt(Nam *Æſopicæ,apo-*
videtur earum primus author Heſiodus) nomine tamen Ae- *logi & prouer*
ſopi maximè celebrantur,ducere animos ſolent,præcipuè ru- *bia.*
ſticorum & imperitorum: qui & ſimplicius quæ ficta ſunt au-
diunt,& capti voluptate,facilè ijs quibus delectantur,conſen-
tiunt.Siquidem & Menenius Agrippa plebem cum patribus in
gratiam traditur reduxiſſe,nota illa de membris humanis ad-
uerſus ventrem diſcordantibus fabula.Et Horatius,ne in poe-
mate quidem humilē vſum huius generis putauit in illis ver-
ſibus:Olim quod vulpes ægroto cauta leoni.αἶνον Græci vocāt, *Epiſt.1.lib.1*
& αἰσωποποιήτων,&,vt dixi,λόγους μυθικοὺς:noſtrorum quidam non
ſanè recepto in vſum nomine apologationem:cui confine eſt
παροιμίαν genus illud,quod eſt velut fabella breuior, & per alle
goriam accipitur:Nos noſtrū,inquit,onus,bos clitellas.¶Pro- SIMILI-
ximas exemplo vires habet ſimilitudo, Præcipuéque illa,quæ *tudo,& eius*
ducitur citra vllam tranſlationum mixturam ex rebus penè *ſpecies.*
paribus.Vt qui accipere in campo conſueuerunt,ijs candida-
tis quorum nummos ſuppreſſos eſſe putāt,inimiciſſimi ſolent
eſſe:ſic huiuſmodi iudices infeſti tum reo venerant. Nam παρα-

ϐολὴ, quam Cicero collationem vocat, longius res, quæ comparantur, repetere ſolet. Nec hominum modò inter ſe opera ſimilia ſpectantur, vt Cicero pro Murena facit: Quòd ſi è portu ſoluentibus, ij qui iam in portum ex alto inuehuntur, prædicere ſummo ſtudio ſolent, & tempeſtatum rationem, & prędonum, & locorũ (quòd natura fert, vt ijs faueamus, qui eadem pericula, quibus nos perfuncti ſumus, ingrediantur) quo me tandem animo eſſe oportet, propè iam ex magna iactatione terram videntem, in hunc, cui video maximas reipub. tempeſtates eſſe ſubeundas? Sed παραϐολὴ à mutis atque etiam inanimis interim huiuſmodi ducitur. [Et quoniam ſimilium alia atque alia facies, in tali ratione admonendum eſt, rarius eſſe in oratione illud genus, quod εἰκόνα Græci vocant (in quo exprimitur rerum aut perſonarum imago: vt Caſſius, quis iſtam faciem planipedis ſenis torquens?) quàm id, quo probabilius fit quod intendimus: vt ſi animum dicas excolendum, ſimilitudine vtaris terræ, quæ neglecta ſentes atque dumos, exculta fructus creat: aut ſi ad curam reipublicæ horteris, oſtendas apes etiam, formicáſque non modò muta, ſed etiam parua animalia, in commune tamẽ laborare. Ex hoc genere dictum eſt illud Ciceronis: Vt corpora noſtra ſine mente, ita ciuitas ſine lege ſuis partibus, vt neruis ac ſanguine, & mẽbris vti non poteſt. Sed vt hoc corporis humani pro Cluentio, ita pro Cornelio equorum, pro Archia ſaxorum quoque eſt vſus ſimilitudine. Illa, vt dixi, propiora: Vt remiges ſine gubernatore, ita milites ſine imperatore nihil valere. [Solent tamen fallere ſimilitudinum ſpecies, ideóque adhibendum eſt his iudicium. Neque enim vt nauis vtilior noua quàm vetus, ſic amicitia: vel vt laudanda quæ pecuniam ſuam pluribus largitur, ita quæ formã. Verba ſunt in his ſimilia, largitionis & vetuſtatis: vis quidem longe diuerſa, pecuniæ & amicitiæ. Itaque in hoc genere maxime quæritur, an ſimile ſit quod infertur. Etiam in illis interrogationibus Socratis, quarum paulò antè feci mentionem, cauendum, ne incautè reſpondeas: vt apud Aeſchinem Socraticum malè reſpondit Aſpaſia Xenophontis vxor, quod Cicero his verbis tranſfert, Dic mihi quæſo Xenophontis vxor, ſi vicina tua melius habeat aurũ quàm tu habes, vtrum illius, an tuum malis? illius inquit: Quòd ſi veſtem & cæterum ornatum muliebrem pretij maioris habeat quàm tu habes, tuum an illius malis? illius verò reſpondit. Age, inquit, ſi illa virum

A quibus parabola ducitur.

Pro Cluent.

Similitudo interdũ fallax

meliorem habeat quàm tu habes, vtrúmne tuũ malis, an illius? hic mulier erubuit, & meritò: malè enim reſpõderat, ſe malle alienum aurum quàm ſuum: nam eſt id improbũ. At ſi reſpon diſſet, ſe malle aurum ſuum tale eſſe, quale illud eſſet, potuiſſet pudicè reſpondere: malle ſe virũ ſuum talẽ eſſe, qualis melior eſſet. Scio quoſdã inani diligentia per minutiſſimas partes iſta ſecuiſſe, & aliquid eſſe ſimile minus, vt ſimia homini, & marmora deformata prima manu: aliquid plus, vt illud: Nõ ouum tam ſimile ouo. Et diſſimilibus ineſſe ſimile, vt formicæ & elephanto genus, quia ſunt animalia. Et ſimilibus diſſimile, vt canibus catulos, & matribus hœdos: differunt enim ætate. Contrariorum quoque aliter accipi oppoſita, vt noctem luci: aliter noxia, vt aquam frigidam febri: aliter repugnantia, vt verum falſo: aliter diſparata, vt dura non duris. Sed quid hæc ad pręſens propoſitum magnopere pertineant, non reperio. [Illud eſt annotandum magis, argumenta duci ex iure ſimili: vt Cicero in Topicis, Ei cui domus vſus fructus relictus ſit non reſtituturum hæredem, ſi corruerit: quia non reſtituat ſeruum, ſi is deceſſerit. Ex contrario, nihil obſtat quo minus iuſtum matrimonium ſit mente coeuntiũ, etiam ſi tabulæ ſignatæ non fuerint. Nihil enim proderit ſignaſſe tabulas, ſi mentem matrimonij non fuiſſe cõſtabit. Ex diſſimili, quale eſt Ciceronis pro Cecinna: vt, Si quis me exire domo coegiſſet armis, haberẽ actionem: ſi quis intoire prohibuiſſet, nõ haberem? Diſſimilia ſic deprehẽduntur, Non ſi is qui argentũ omne legauit, videri poteſt ſignatã quoq; pecuniã reliquiſſe: ideo etiã quod eſt in nominibus, dari voluiſſe creditur. [Ἀναλογίαν quidã à ſimili ſeparauerũt, nos eam ſubiectã huic generi putamus. Nã vt vnũ ad decẽ, ſic decẽ ad centum, ſimile certè eſt: & vt hoſtis, ſic malus ciuis. Quanq̃ hæc vlterius quoq; procedere ſolẽt. Si turpis Dominæ conſuetudo cum ſeruo, turpis domini cũ ancilla: ſi mutis animalibus finis voluptas, idem homini. Cui rei facillimè occurrit ex diſſimilibus argumẽtatio. Non idem eſt dominũ cum ancilla coiſſe, quod dominã cum ſeruo. Nec ſi mutis finis voluptas, rationabilibus quoq;. Imò ex cõtrario, quia mutis, ideo nõ rationabilib9. ¶ Adhibetur extrinſecus in cauſam & authoritas. Hæc ſecuti Græcos à quibus κρίσεις dicuntur, iudicia aut iudicationes vocãt, non de quibus ex cauſa dicta ſententia eſt (nam ea quidem in exẽplorum locum cedunt) ſed ſi quid ita viſum gẽtibus, populis, ſapientibus viris, claris ciuibus, illuſtrib9 poe-

Argu. ex iure ſimili, cõtrario, & diſſimili.

In Topicis.

AVTHORITAS *exẽplis adijcitur.*

Iudicia gẽtiũ, ciuitatũ, ſapientum & illuſtriũ virorũ.

tis, referri poteſt. Ne hæc quidem vulgo dicta, & recepta perſuaſione populari ſine vſu fuerint teſtimonia. Sunt enim quodammodo vel potentiora, etiam quòd non cauſis accommodata, ſed liberis odio & gratia mentibus: ideo tantum dicta factáque, quia aut honeſtiſſima aut veriſſima videbãtur. An verò me de incommodis vitæ diſſerẽtem non adiuuabit earum perſuaſio nationum, quæ fletibus natos, lætitia defunctos proſequuntur? Aut ſi miſericordiam commendabo iudici, nihil proderit quòd prudentiſſima ciuitas Athenienſium, non eam pro affectu, ſed pro numine accepit? Iam illa ſeptem præcepta ſapientum, nónne quaſdam vitæ leges exiſtimamus? Si cauſam veneficij dicat adultera, non Marci Catonis iudicio damnata videatur, qui nullam adulteram non eandem eſſe veneficam dixit? [Iam ſentẽtijs quidem poetarum non orationes modo ſunt refertæ, ſed libri etiam philoſophorum. Qui quanquam inferiora omnia præceptis ſuis ac literis credunt, repetere tamen authoritatem à plurimis verſibus non faſtidierunt. Neque eſt ignobile exemplum, Megareos ab Athenienſibus cum de Salamine contenderent, victos Homeri verſu, qui tamẽ ipſe non in omni editione reperitur, ſignificans Aiacem naues ſuas Athenienſibus iunxiſſe. [Ea quoque quæ vulgo recepta ſunt, hoc ipſo quòd incertum authorem habent, velut omnium fiunt: quale eſt, Vbi amici, ibi opes. &, Cõſcientia mille teſtes. Et apud Ciceronem: Pares autem (vt eſt in vetere prouerbio) cum paribus facillimè congregantur. Neque enim duraſſent hæc in æternum, niſi vera omnibus viderentur. [Ponitur à quibuſdam & quidem in parte prima, deorum authoritas, quæ eſt ex reſponſis: vt Socratem eſſe ſapientiſſimum. Id rarum eſt: tamen vtitur eo Cicero in libro de aruſpicum reſponſis. Et in concione contra Catilinam cum ſignum Iouis columnæ impoſitum populo oſtendit: Et pro Ligario, cum cauſam Caij Cæſaris meliorem, quia dij hoc iudicauerint, confitetur. Quæ cum propria cauſæ ſunt, diuina teſtimonia vocantur: cum aliunde accerſuntur, argumẽta. [Nonnunquam cõtingit iudicis quoq;, aut aduerſarij, aut eius qui ex diuerſo agit, dictum aliquód aut factum aſſumere ad eorũ, quæ intendimus, fidem. Propter quod fuerunt qui exẽpla & has authoritates, probationũ inartificialium eſſe arbitrarentur, quòd ea non inueniret orator, ſed acciperet. Plurimũ autem refert. Nam teſtis, & quæſtio, & his ſimilia, de ipſa re, quæ in iudicio

Poetarũ ſententiæ.

Vulgo recepta.

Diuina authoritas.

Aduerſarij vel iudicis dictum factúm ve.

eſt,pronũciant. Extra petita,niſi ad aliquam præſentis diſceptationis vtilitatem ingenio applicantur, nihil per ſe valent.

¶De vſu argumentorum. Cap.X II.

HAec ferè de probatione, vel ab alijs tradita, vel vſu percepta in hoc tẽpus ſciebam.Nec mihi fiducia eſt, vt ea ſola eſſe contendam,quinimmò hortor ad quærendum, & inueniri poſſe fateor: quæ tamen adiecta fuerint, non multum ab his abhorrebunt.Nunc breuiter quemadmodum ſit vtendum his, ſubiungam. [Traditum ferè eſt, argu- 1
mentum oportere eſſe confeſſum.Dubijs enim probari dubia qui poſſunt? [Quædam tamen, quæ in alterius rei probatio- 2
nem ducimus,ipſa probãda ſunt. Occidiſti virum, eras enim adultera.Prius de adulterio conuincendũ eſt,vt cum id cœperit eſſe pro certo, fiat incerti argumentũ. Spiculum tuum in corpore occiſi inuentũ eſt.Negat ſuum.Vt probationi proſit, probandum eſt. [Illud hoc loco monere inter neceſſaria eſt, 3
nulla eſſe firmiora, q̃ quæ ex dubijs facta ſunt certa. Cædes à te commiſſa eſt,cruentam enim veſtem habuiſti.Non eſt tam graue argumentum ſi fatetur,quàm ſi conuincitur.Nam ſi fatetur, multis ex cauſis potuit cruenta eſſe veſtis. Si negat,hic cauſæ cardinem ponit: in quo ſi victus fuerit,etiam in ſequẽtibus ruit.Non enim videtur in negãdo mentiturus fuiſſe,niſi deſperaſſet id poſſe defendi, ſi confiteretur. [Firmiſſimis ar- 4
gumentorum,ſingulis inſtandũ,infirmiora cõgreganda ſunt, quia illa per ſe fortia non oportet circũſtantibus obſcurare,vt qualia ſunt appareant: hæc imbecilla natura, mutuo auxilio ſuſtinentur.Itaque ſi non poſſunt valere quia magna non ſunt, valebunt quia multa ſunt,quæ ad eiuſdem rei probationẽ omnia ſpectant.Vt ſi quis hæreditatis gratia hominem occidiſſe dicatur: Hæreditatem ſperabas, & magnam hæreditatem, & pauper eras,& tũ maximè à creditoribus appellabaris,& offenderas eum,cuius hæres eras,& mutaturũ tabulas ſciebas. Singula leuia ſunt & communia, vniuerſa verò nocent: etiam ſi non vt fulmine,tamen vt grandine. [Quædã argumenta po- 5
nere ſatis nõ eſt,adiuuanda ſunt: vt ſi cupiditas cauſa ſceleris fuit,quæ ſit vis eius:ſin ira,quantum efficiat in animis hominum talis affectio.Ita & firmiora erunt ipſa, & plus habebunt decoris,ſi nõ nudos,& velut carne ſpoliatos artus oſtenderint.
[Multum etiam refert ſi argumento nitemur odij,vtrum hoc 6
ex inuidia ſit, an ex iniuria, an ex ambitu: vetus an nouum:

aduerſus inferiorẽ,parem,an ſuperiorem:alienum an propinquum. Suos habent omnia iſta tractatus, & ad vtilitatẽ partis
7 eius quam tuemur,referenda ſunt. [Nec tamẽ omnibus ſemper quæ inuenerimus, argumentis onerandus eſt iudex, quia & tædium afferũt,& fidem detrahunt.Neq; enim poteſt iudex credere ſatis eſſe ea potentia, quæ non putamus ipſi ſufficere,
8 qui dicimus. [In rebus verò apertis argumentari tam ſit ſtul-
9 tum, quàm in clariſſimum ſolẽ mortale lumen inferre. [His quidam probationes adijciunt,quas παθητικὰς vocant, ductas ex affectibus.Atque Ariſtoteles quidem putat potentiſſimum ex eo qui dicit,ſi ſit vir optimus: quod vt optimum eſt,ita lõge quidem, ſed ſequitur tamen,videri. Inde enim illa nobilis Scauri defenſio, Quintus Varius Sucronenſis ait, Aemilium Scaurum rempublicam populi Romani prodidiſſe: Aemilius Scaurus negat. Cui ſimile quiddam feciſſe Iphicrates dicitur, qui eum Ariſtophontem, quo accuſante ſimilis criminis reus erat, interrogaſſet, an is accepta pecunia naues proditurus eſſet, iſque id negaſſet: Quod igitur,inquit,tu non feciſſes, ego
10 feci? [Intuendum autem,& qui ſit apud quem dicimus, & id quod illi maximè probabile videatur, requirendum.Qua de
11 re locuti ſumus,& in procemij,& in ſuaſoriæ præceptis.[Altera ex aſſeueratione probatio eſt. Ego hoc feci,tu mihi hoc dixiſti.Et, ò facinus indignũ, & ſimilia.Quæ non debent deeſſe quidem orationi,& ſi deſunt multum nocent:non tamen habenda ſunt inter magna præſidia, cum hoc in eadem cauſa
12 fieri ex vtraque parte ſimiliter poſſit. [Illæ firmiores ex ſua cuiuſque perſona probationes,quæ credibilem rationẽ ſubiectam habent: vt vulneratus, aut filio orbatus nõ fuerit alium accuſaturus quàm nocentẽ,quando ſi negotium innocenti facit, liberet eum noxa qui admiſerit. Hinc & patres aduerſus liberos,& aduerſus ſuos quiſque neceſſarios authoritatem petunt.¶Quæſitũ etiam,potentiſſima argumenta primo ne ponenda ſint loco, vt occupent animos:an ſummo, vt inde dimittant: an partita primo ſummóque, vt Homerica diſpoſitione,in medio ſint infirma:an à minimis creſcãt.Quę prout ratio cauſæ cuiuſq; poſtulabit, ordinabuntur: vno(vt ego cenſeo)excepto,ne à potentiſſimis ad leuiſſima decreſcat oratio.
¶Ego hæc breuiter demonſtraſſe cõtentus ita poſui, vt locos ipſos,& genera quàm poſſem apertiſſimè oſtenderẽ.Quidam executi ſunt verboſius, quibus placuit propoſita locorum cõ-

Probationes pathetica.

Diſpoſitio argumẽtorum.

Reddit rationem breuitatis ſuæ.

munium materia, quo quæque res modo dici poſſet oſtendere. Sed mihi ſuperuacuum videbatur. Nam & ferè apparet quid in inuidiam, quid in auaritiam, quid in teſtem inimicũ, quid pro teſte amico dicendũ ſit. Et de omnibus his omnia dicere infinitum eſt, tam Hercule, quàm ſi cõtrouerſiarum, quę ſunt, quæque futuræ ſunt, quæſtiones, argumenta, ſententias tradere velim. Ipſas autem argumentorũ velut ſedes, non me quidem omnes oſtendiſſe cõfido, plurimas tamen. [Quod eò diligentius faciendũ fuit, quia declamationes quibus ad pugnã forenſem velut prępilatis exerceri ſolebamus, olim iam ab illa vera imagine orandi receſſerunt, atque ad ſolam compoſitæ voluptatem neruis carent, non alio mediuſfidius vitio dicentium, quàm quo mancipiorum negotiatores formæ puerorum virilitate exciſa lenocinantur. Nam vt illi robur ac lacertos barbámque ante omnia, & alia quæ natura propria maribus dedit parum exiſtimant decora: quæque fortia, ſi liceret, forent, vt dura molliũt: ita nos habitum orationis ipſum virilẽ, & illam vim ſtrictè robuſtéque dicendi, tenera quadam elocutionis cute operimus: & dum lęuia ſint ac nitida, quantũ valeant nihil intereſſe arbitramur. Sed mihi naturam intuenti nemo non vir ſpadone formoſior erit. Nec tam auerſa vnquã videbitur ab opere ſuo prouidentia, vt debilitas inter optima inuenta ſit. Nec id ferro ſpecioſum fieri putabo, quod ſi naſceretur, monſtrum erat. Libidinẽ iuuet ipſum effœminati ſexus mendacium, nunquam tamen hoc continget malis moribus regum, vt ſi qua precioſa fecit, fecerit & bona. Quapropter eloquentiam licet hanc (vt ſentio enim dicam) libidinoſam reſupina voluptate auditoria probent, nullam eſſe exiſtimabo, quæ ne minimum quidem in ſe indicium maſculini & incorrupti, ne dicam grauis & ſancti viri, oſtẽdet. An vero ſtatuarũ artifices pictoréſque clariſſimi, cum corpora quàm ſpecioſiſſima fingendo pingendóve effingere cuperent, nunquam tamẽ in hunc inciderũt errorem, vt Bagoam, aut Megabyzum aliquem in exemplum operis aſſumerent ſibi, ſed Doryphoron illum, aptum vel militiæ, vel palæſtræ, quo aliorum quoque iuuenum bellicoſorum, & athletarũ corpora decorare exiſtimauerunt: nos qui Oratorem ſtudemus effingere, non arma, ſed tympana eloquentiæ demus? Igitur & ille quem inſtituimus, adoleſcens, quàm maximè poteſt, componat ſe ad imitationem veritatis, initurúſque frequẽter forenſium certaminũ

& ſocorũ vtiſitatem commendat.

Reprehendit declamatores qui voluptati ſtudentes robur argumentorum negligant.

vere decora.

pugnam,iam in ſchola victoriam ſpectet, & ferire vitalia ac tueri ſciat:& præceptor id maximè exigat,& inuentum præcipuè probet.Nam vt ad peiora iuuenes laude ducuntur,ita laudari in bonis gaudẽt.Nunc illud mali eſt,ꝙ neceſſaria plerũq; ſilentio tranſeunt,nec in dicendo videtur inter bona vtilitas. Sed hæc & in alio nobis tractata ſunt opere,& in hoc ſæpè repetenda.Nunc ad ordinem inceptum reuertamur.

¶De refutatione. Cap.XIII.

Refutatio dupliciter accipi poteſt. Nam & pars defenſoris tota eſt poſita in refutatione,& quę dicta ſunt ex diuerſo,debent vtrinq; diſſolui:& hæc eſt propriè cui in cauſis quartus aſſignatur locus.Sed vtriuſq; ſimilis cõditio eſt. Neque vero ex alijs locis ratio argumentorũ in hac parte peti poteſt,quàm in cõfirmatione:nec locorum aut ſententiarum,aut verborũ,& figurarum alia conditio eſt. Affectus plerũque hæc pars mitiores habet. [Non ſine cauſa tamen difficilius ſemper eſt creditum(quod Cicero ſæpè teſtatur)defendere q̃ accuſare. Primũ quòd eſt res illa ſimplicior. Proponitur enim vno modo,variè diſſoluitur,cum accuſatori ſatis ſit plerũque verum eſſe id,quod obiecerit.Patronus neget,defendat, transferat,excuſet, deprecetur,molliat, minuat, auertat, deſpiciat,derideat. Quare indirecta ferè,atq;(vt ſic dixerim) clamoſa eſt actio.Hinc mille flexus & artes deſiderãtur.Tum accuſator præmeditata pleraq; domo affert: patronus etiam inopinatis frequenter occurrit. Accuſator dat teſtem, patronus ex re ipſa refellit.Accuſator criminum inuidia, etſi falſa ſit,materiam dicẽdi trahit,de parricidio,ſacrilegio,maieſtate: quę patrono tantum neganda ſunt.Ideóq; accuſationibus etiã mediocres in dicendo ſuffecerunt: bonus defenſor nemo niſi qui eloquẽtiſſimus,fuit.Nam vt quod ſentio ſemel finiã,tanto eſt accuſare quàm defendere,quanto facere q̃ ſanare vulnera, facilius.¶Plurimum autem refert,& quid protulerit aduerſarius,& quomodo. Primũ igitur intuendũ eſt id,cui reſpõſuri ſumus proprium ſit eius iudicij,an ad cauſam extrà accerſitũ. Nam ſi eſt proprium, aut negandum, aut defendendum, aut transferendum:extra hæc in iudicijs ferè nihil eſt. [Deprecatio quidem,quæ eſt ſine vlla ſpecie defenſionis, rara admodũ, & apud eos ſolos iudices,qui nulla certa forma pronunciandi tenentur: quanquã illæ quoq; apud Caium Cæſarẽ,& Triuuiros,pro diuerſarũ partium hominibus actiones,etiam ſi preci-

Refutare difficilius quàm obijcere.

IN REfutando duo intuẽda,quid & quomodo obiectum: Vbi,& quomodo deprecandum.

bus vtuntur,adhibent tamẽ patrocinia.niſi hoc non fortiſſimè defendẽtis eſt,dicere:Quid aliud egimus Tubero,niſi vt quod hic poteſt, nos poſſemus? Quòd ſiquando apud Principem, aliúmve,cui vtrũ velit liceat,dicemus: dicendũ erit, Dignum quidẽ morte eum pro quo loquemur,clementia tamẽ ſeruandum eſſe vel talem. Primum omnium non erit nobis res cum aduerſario,ſed cum iudice: deinde forma deliberatiuæ magis materiæ, quàm iudicialis vtemur. Suadebimus enim vt laudẽ humanitatis potius,q̃ voluptatem vltionis concupiſcat. Apud iudices quidem ſecundum leges dicturos ſententiam, de confeſſis præcipere ridiculum eſt. [Ergo quæ neque negari,neque transferri poſſunt,vtique defendenda ſunt,qualiacunque ſint, aut cauſa cadendum. Negãdi duplicem oſtendimus formam: aut non eſſe factum,aut non hoc eſſe,quod factum ſit. [Quæ neque defendi,neque transferri poſſunt, vtique neganda: nec ſolum ſi finitio poteſt eſſe pro nobis, ſed etiã ſi nuda inficiatio ſupereſt. Teſtes erunt: multa in eos dicere licet. Chirographũ: de ſimilitudine literarum differendum. Vtique nihil erit peius quàm confeſſio. [Vltima eſt actionis cõtrouerſia,cum defendendi negandíve non eſt locus,tranſlatio. [Atqui quædã ſunt, quæ nec negari,nec defendi,nec transferri poſſunt. Adulterij rea eſt quę cum anno vidua fuiſſet,enixa eſt,lis nõ erit. Quare illud ſtultiſſimè præcipitur, quod defendi non poſſit, ſilentio diſſimulandũ,ſi quidem eſt id de quo iudex pronũciaturus eſt. At ſi extra cauſam ſit adductũ,& tamen coniunctum, malim quidem dicere,nihil id ad quæſtionẽ,nec eſſe in his morandũ, & minus eſſe quàm aduerſarius dicit: tamen velut huic ſimulationi obliuionis ignoſcam. Debet enim bonus aduocatus pro rei ſalute breuẽ negligentiæ reprehenſionẽ non pertimeſcere.

Quæ defendenda. *Quæ negãda.* *Quæ transferenda.* *Quædam litem non habent.*

❡Videndũ etiam, an ſimul nobis plura aggredienda,an amolienda ſingula. [Plura ſimul inuadimus,ſi aut tã infirma ſunt, vt pariter impelli poſſint: aut tam moleſta,vt pedem conferre cum ſingulis non expediat. Tum enim toto corpore enitendũ, & vt ſic dixerim, directa fronte pugnandum eſt. [Interim ſi reſoluere ex parte diuerſa dicta difficilius erit,noſtra argumẽta cum aduerſariorũ argumentis conferemus,ſi modò hoc,vt valentiora videantur,effici poterit. [Quæ vero turba valebũt, diducenda erunt,quod paulo antè dixi: Eras hæres,& pauper, & magna pecunia appellabaris à creditoribus,& offenderas,& mutaturum tabulas teſtamenti ſciebas. Vrgent vniuerſa. At ſi

Plura ſimul an ſingula depellenda.

ſingula quæq; diſſolueris, iam illa flãma, quæ magna congerie conualuerat, diductis quibus alebatur, concidet. Vt ſi vel maxima flumina in riuos diducantur, qualibet tranſitũ præbent. [Itaque propoſitio quoq; ſecundũ hanc vtilitatem accõmodabitur, vt ea nunc ſingula oſtendamus, nunc cõplectamur vniuerſa. Nam interim quod pluribus collegit aduerſarius, ſatis eſt ſemel proponere: vt ſi multas cauſas faciendi quod arguit, reo dicet accuſator fuiſſe, nos non enumeratis ſingulis, ſemel hoc intuendum negemus: quia non quiſquis cauſam faciendi ſceleris habuit, & fecerit. Sæpius tamen accuſatori congerere argumenta, reo diſſoluere, expediet. ¶Id autem quod erit ab aduerſario dictum, quomodo refutari debeat, intuendum eſt. [Nam ſi erit palàm falſum, negare ſatis eſt: vt pro Cluentio Cicero, eum quem dixerat accuſator epoto poculo cõcidiſſe, negat eodem die mortuum. [Palàm etiam contraria, & ſuperuacua, & ſtulta reprehendere nullius eſt artis. Ideóque nec rationes eorũ, nec exempla tradere neceſſe eſt. Id quoq; (obſcurum vocant) quod ſecreto, & ſine teſte aut argumento dicitur factum, ſatis natura ſua infirmũ eſt. Sufficit enim quòd aduerſarius non probat. [Item ſi ad cauſam nõ pertinet. [Eſt tamẽ interim oratoris efficere, vt quid aut contrariũ eſſe, aut à cauſa diuerſum, aut incredibile, aut ſuperuacuum, aut noſtræ potius cauſæ videatur eſſe coniunctũ. Obijcitur Oppio, ꝙ de militũ cibarijs detraxerit: aſperum crimen, ſed contrarium oſtendit Cicero, quia ijdẽ accuſatores obiecerunt Oppio, ꝙ is voluerit largiendo corrũpere exercitum. Teſtes in Corneliũ accuſator lecti à Tribuno codicis pollicetur: facit hoc Cicero ſuperuacuum, quia ipſe fateatur. Petit accuſationẽ in Verrẽ Quintus Cæcilius, ꝙ fuerat Quæſtor eius: ipſum Cicero vt pro ſe videretur, efficit. [Cætera quæ proponuntur, communes locos habent. Aut enim coniectura excutiuntur, an vera ſint: aut finitione, an propria: aut qualitate, an inhoneſta, iniqua, improba, inhumana, crudelia, & cætera quę ei generi accidũt. Eáque nõ modo in propoſitionibus aut rationibus, ſed in toto genere actionis intuenda. An ſit crudelis, vt Labieni in Rabirium lege perduellionis. Inhumana, vt Tuberonis Ligarium exulem accuſantis, atque id agentis, ne ei Cæſar ignoſcat. Superba, vt in Oppiũ ex epiſtola Cottæ reum factum. Proinde præcipites, inſidioſæ, impotẽtes deprehendũtur. Ex quibus tamẽ fortiſſimè inuaſeris, quod eſt aut omnibus periculoſum, vt dicit Cicero

Quomodo quod obiectũ eſt, refutandũ, vt
Falſum palã
Contrarium
Superuacuũ
Stultum
Obſcurum
Extraneum
Verũ an ſit.
Quid ſit.
Quale ſit.
Simile.
Exemplum
Exemplum.
Iudicatum.

Loci communes.

pro Tullio: Quis hoc ſtatuit vnquã, aut cui cõcedi ſine ſummo omnium periculo poteſt, vt eum iure potuerit occidere, à quo metuiſſe ſe dicat, ne ipſe poſterius occideretur? Aut ipſis iudicibus, vt pro Oppio monet pluribus, ne illud actionis genus in equeſtrem ordinẽ admittant. [Nonnunquã tamen quædam benè contemnuntur, vel tanquã leuia, vel tanquã ad cauſam nihil pertinentia. Multis hoc locis facit Cicero. Sed hæc ſimulatio interim hucuſq; procedit, vt quæ dicendo refutare non poſſumus, quaſi faſtidiendo calcemus. [Quoniam verò maxima pars eorum ſimilibus conſtat, rimandũ erit diligentiſſimè, quid ſit in quoq; quod aſſumitur diſſimile: id in iure facilè deprehenditur. Eſt enim ſcriptum de rebus vtiq; diuerſis, tantóq; magis ipſa rerum differentia poteſt eſſe manifeſta. Illas verò ſimilitudines, quæ ducũtur ex mutis animalibus aut inanimis, facilè eſt eludere. [Exempla rerum variè tractanda ſunt ſi nocebunt: quæ ſi dubia erunt, fabuloſa dicere licebit: ſin vera, maximè quidẽ diſſimilia. Neq; enim fieri poteſt vt paria ſint omnia: vt ſi Naſica poſt occiſum Gracchũ defendatur exemplo Halæ, à quo Melius eſt interfectus: Melium regni affectatorẽ fuiſſe: à Gracchо leges modò latas eſſe populares: Halam magiſtrũ equitum fuiſſe: Naſicam priuatum eſſe dicatur. ſi defecerint omnia, tum videndũ erit an obtineri poſſit, ne illud quidem rectè factum. [Quod de exemplis, idem etiam de iudicatis obſeruandũ. ¶Quod autem poſui, referre quo quicq; accuſator modo dixerit, huc pertinet, vt ſi eſt minus efficaciter locutus, ipſa eius verba ponãtur: ſi acri & vehementi vſus fuerit oratione, eandẽ rem noſtris verbis mitioribus proferamus: vt Cicero pro Cornelio, Codicem attigit: & protinus cum quadã defenſione, vt ſi pro luxurioſo dicendũ ſit, Obiecta eſt paulo liberalior vita. Sic & pro ſordido parcum, & pro maledico liberũ dicere licebit. Vtique nunquã committendũ eſt, vt aduerſariorum dictum cum ſua confirmatione referamus, aut etiam loci alicuius executione adiuuemus, niſi cum eludẽda. Apud exercitum mihi fueris, inquit, tot annis forum non attigeris, abfueris tandiu, & cum tam longo interuallo veneris, cum ijs qui in foro habitarũt, de dignitate contendas. Præterea in contradictionibus, interim totum crimen exponitur, vt Cicero pro Scauro contra Boſtarem facit, velut orationem diuerſæ partis imitatus. Aut pluribus propoſitionibus iunctis, vt pro Vareno, Cum iter per agros, & loca ſola faceret, cum

Quædã contemnenda.

CONTRAdictiões quomodo tractãdæ, in quibus ſpectanda & aduerſarij verba.

Populeno in familiã Anchariana incidiſſe dixerũt: deinde Populenum occiſum eſſe: illico Varenum vinctum, adſeruatum, dum hic oſtẽderet, quid de eo fieri vellet. Quod eſt vtiq; faciendum, ſi erit incredibilis rei ordo, & ipſa expoſitione fidem perditurus. [Interim per partes diſſoluitur, quod cõtextu nocet: & plerũque id eſt tutius. [Quædã contradictiones natura ſunt ſingulæ. Id exemplis non eget. [Cõmunia bene apprehenduntur, non tantũ quia vtriuſque ſunt partis, ſed quia plus proſunt reſpõdenti. Neque enim pigebit, quod ſæpè monui, referre. Cõmune qui prior dicit, contrariũ facit. Eſt enim contrarium quo aduerſarius bene vti poteſt. At enim nõ veriſimile eſt tantũ ſcelus M. Cottam eſſe cõmentum. Quid? hoc veriſimile eſt, tantum ſcelus Oppium eſſe conatũ? [Artificis autem eſt inuenire in actione aduerſarij, quæ inter ſemetipſa pugnent, aut pugnare videantur, quæ aliquando ex rebus ipſis manifeſta ſunt: vt in cauſa Cæliana, Clodia aurum ſe Cælio commodaſſe dicit, quod ſignum magnæ familiaritatis eſt: venenum ſibi paratũ, quod ſummi odij argumentũ eſt. Tubero Ligarium accuſat, quòd is in Aphrica fuerit: & queritur quòd ab eo ipſe in Aphricam nõ ſit admiſſus. Aliquando vero præbet eius rei occaſionem minus conſiderata ex aduerſo dicentis oratio: quod accidit præcipuè cupidis ſententiarũ, vt ducti occaſione dicendi nõ reſpiciant quid dixerint, dum locũ præſentem, non totam cauſam intueantur. Quid tam videri poteſt contra Cluentiũ quàm cenſoria nota? Quid tam cõtra eundẽ, quàm filiũ ab Egnatio corrupti iudicij, quo Cluentius Oppianicum circumueniſſet, crimine exhæredatum? At hæc Cicero pugnare inuicem oſtendit. Sed tu Acci conſideres, cenſeo, diligenter, vtrũ Cenſorium iudiciũ graue velis eſſe, an Egnatij: ſi Egnatij, leue eſt quod Cenſores de cæteris ſubſcripſerunt. Ipſum enim Egnatium, quẽ tu grauẽ eſſe vis, ex Senatu eiecerunt. Sin autem Cenſoriũ, hunc Egnatium, quẽ pater Cenſoria ſubſcriptione exhæredauit, Cenſores in Senatu, cum patrem eieciſſent, retinuerũt. Illa magis vitioſè dicuntur, quàm acutè reprehenduntur: argumentũ dubium pro neceſſario, controuerſum pro confeſſo, cõmune pluribus pro proprio, vulgare, ſuperuacuum, ſerius conſtitutum, contra fidem. [Nam & illa accidunt parum cautis, vt crimen augeant, quod probandum eſt: de facto diſputent, cum de authore quæratur: impoſſibilia

Communia optime refutantur.

Cõtraria vbi non ſunt in actione inueniendæ.

Vitia in reſpondendo.

aggrediātur, pro effectis relinquant vixdum inchoata: de homine dicere quàm de cauſa malint:hominū vitam rebus aſſignent:vt ſi quis Decemuiratum accuſet,non Appium,manifeſtis repugnent,dicant quod aliter accipi poſſit,ſummã quæſtionis non intueantur, non ad propoſita reſpondeant.Quod vnum aliquando recipi poteſt, cum mala cauſa adhibitis extrinſecus remedijs tuenda eſt, vt cum peculatus reus Verres fortiter & induſtriè tutatus contra piratas Siciliam dicitur. ¶Eadem aduerſus contradictiones nobis oppoſitas præcepta ſunt. Hoc tamen amplius, quòd circa eas multi duobus vitijs diuerſis laborant.[Nam quidam etiam in foro tanquam moleſtam rem & odioſam prætereunt,& ijs plerūque, quæ compoſita domo attulerunt, contenti ſine aduerſario dicunt: etſi licet multo magis in ſcholis, in quibus non ſolum contradictiones omittuntur,verum etiam ipſæ materiæ ſic plerumque finguntur, vt nihil dici pro altera parte poſſit. [Alij diligentia lapſi, verbis etiam vel ſententiolis omnibus reſpondendū putant:quod eſt & infinitum & ſuperuacuū. Non enim cauſa reprehenditur,ſed actor: quem ego ſemper videri malim ſic diſertum, vt ſi dixerit quod rei profuerit, ingenij credatur laus eſſe, non cauſæ: ſiquando forte non lædat, cauſæ non ingenij culpa.Itaque illæ reprehenſiones,aut obſcuritatis,qualis in Rullum: aut infantiæ in dicendo, qualis in Piſonem: aut inſcitiæ rerum verborúmque, & inſulſitatis etiam, qualis in Antonium eſt,accommodantur iuſtis odijs,ſúntque vtiles ad conciliandum ijs, quos inuiſos facere volueris, odium. [Alia reſpondendi patronis ratio, & aliquando tamen eorum non oratio modò,ſed vita etiam,vultus denique,inceſſus,habitus, rectè incuſari ſolet: Vt aduerſus Quintium Cicero, non hæc ſolum, ſed ipſam etiam prætextam demiſſam ad talos inſectatus eſt. Preſſerat enim turbulentis concionibus Cluentium Quintius. Nonnunquam eleuandæ inuidiæ gratia, quæ aſperius dicta ſunt, eluduntur: vt à Cicerone Triarius. Nam cum Scauri colūnas per vrbem plauſtris vectas eſſe dixit: Ego porrò, inquit, qui Albanas habeo colūnas, clitellis eas apportaui. Et magis hoc in accuſatores conceſſum eſt, quibus cōuiciari aliquãdo patrocinij fides cogit. [Illa verò aduerſus omnes & recepta, & non inhumana conqueſtio, ſi callidè quid tacuiſſe,breuiaſſe,obſcuraſſe,diſtuliſſe dicuntur.[Defenſionis quoque permutatio reprehenditur ſæpè,vt facit Accius aduer-

De oppoſitis nobis contradictionibus.

Ruſtiſum.

ſus Cluentium, Aeſchines aduerſus Cteſiphontem: cum ille Ciceronem lege vſurum modo, hic minimè de lege dicturum Demoſthenem queritur. [Declamatores vero in primis ſunt admonendi, ne contradictiones eas ponant, quibus facillimè reſponderi poſſit: neu ſibi ſtultum aduerſarium fingant. Facimus autem, quòd maximè vberes loci, popularéſq; ſententiæ naſcuntur, materiam dicendi nobis quò volumus ducentibus: vt non ſit inutilis ille verſus, Non malè reſpondit, malè enim prior ille rogarat. Fallet hæc nos in foro conſuetudo, vbi aduerſario, non ipſi nobis reſpondebimus. Aiunt Accium interrogatum, cur cauſas non ageret, cum apud eum in tragœdijs tanta vis eſſet optimè reſpõdendi, hanc reddidiſſe rationem, quòd illic ea dicerentur, quæ ipſe vellet: in foro eſſent dicturi aduerſarij, quæ minimè vellet. Ridiculum eſt ergo in exercitationibus, quæ foro præparantur, prius cogitare quid reſponderi, quàm quid ex diuerſo dici poſſit. Et bonus præceptor non minus diſcipulum laudare debet, ſi quid pro diuerſa, quàm ſi quid pro ſua parte acriter excogitauit. Rurſus aliquid in ſcholis permittendum ſemper, in foro rarò. Nam loco à petitore primo contradictione vti qui poſſumus, vbi vera res agitur, cum aduerſarius adhuc nihil dixerit? Incidunt tamen plerique in hoc vitium, vel conſuetudine declamatoria, vel etiam cupiditate dicendi: dántque de ſe reſpondentibus venuſtiſſimos luſus, cùm modò ſe verò nihil dixiſſe, nec tam ſtultè dicturos: modò benè admonitos ab aduerſario, & agere gratias, quòd adiuti ſint, iocantur. Frequentiſſimè vero id quod firmiſſimum eſt, nunquam ijs reſponſurum aduerſarium fuiſſe quæ propoſita non eſſent, niſi ſciret illa vera eſſe, & ad fatendũ conſcientia eſſet impulſus: vt pro Cluentio Cicero, Nam hoc perſæpe dixiſti, tibi ſic renunciari, me habere in animo cauſam hãc præſidio legis defendere: ita ne eſt? ab amicis imprudentes videlicet prodimur: & eſt neſcio quis de ijs, quos amicos eſſe arbitramur nobis, qui noſtra conſilia ad aduerſarium deferat. Quíſnam tibi hoc renunciauit? quis tam improbus fuit? cui autem ego narraui? nemo (vt opinor) in culpa eſt, nimirum tibi iſtud lex ipſa renunciauit. [At quidam contradictione non contenti, totos etiam locos explicãt, Scire ſe hoc dicturos aduerſarios, & ita perſecuturos. Quod factum venuſtè temporibus noſtris eluſit Vibius Criſpus, vir ingenij iucundi & elegantis: Ego vero, inquit, iſta non dico.

Cõtra declamatores.

Cõtra declamatores.

Stultè præoccupantes taxat.

Quid enim attinet illa bis dici? Nõnunq̃ tamen aliquid ſimile contradictioni poni poteſt, ſi quid ab aduerſario teſtationibus cõprehenſum, in aduocationibus iactatum. Reſpondebimus enim rei ab illis dictæ, nõ à nobis excogitatæ: aut ſi id genus erit cauſæ, vt proponere poſſimus certa, extra quę nihil dici poſſit: vt cũ res furtiua in domo deprehẽſa ſit, dicat neceſſe eſt reus, aut ſe ignorante illatam, aut depoſitam apud ſe, aut donatam ſibi: quibus omnibus etiam ſi propoſita non ſint, reſponderi poteſt. At in ſcholis recte & probationibus & cõtradictionibus occurremus, & vt in vtrumque locum, id eſt primum & ſecundum, ſimul exerceamur: quod niſi fecerimus, nunquam vtemur contradictione. Non enim erit cui reſpondeamus. [Eſt & illud vitium nimium ſoliciti, & circa omnia momenta luctantis. Suſpectam enim facit iudici cauſam, & frequenter, quæ ſtatim dicta omnẽ dubitationem ſuſtuliſſent, dilata ipſis præparationibus fidem perdunt, quia patronus & alijs crediderit opus fuiſſe. Fiduciam igitur orator præ ſe ferat, ſempérque ita dicat, tanquam de cauſa optimè ſentiat. Quod (ſicut omnia) in Cicerone præcipuũ eſt. Nam illa ſumma cura ſecuritatis eſt ſimilis, tantáq; in oratione authoritas, vt probationis locũ obtineat, dubitare nobis non audentibus. Porrò qui ſcierit, quid pars aduerſa, quid noſtra habeat valentiſſimũ, facile iudicabit, quibus maximè rebus, vel occurrendum ſit, vel inſtandum. [Ordo quidem in parte nulla minus affert laboris: Nam ſi agimus, noſtra cõfirmanda ſunt primum, tum quæ noſtris opponuntur refutanda. Si reſpõdemus, prius incipiendum eſt à refutatione. [Naſcuntur autẽ ex ijs, quæ cõtradictioni oppoſuimus, aliæ contradictiones: eúntque interim longius, vt gladiatorum manus, quæ ſecundæ vocantur: fiunt & tertiæ, ſi prima ad euocandum aduerſarij ictum prolata erit: & quartæ, ſi geminata captatio eſt, vt bis etiam cauere, bis repetere oportuerit. Quæ ratio & vltrà ducit. [Sed illam etiam, quam ſuprà oſtendi, ſimplicem ex affectibus, atque ex affirmatione ſola probationẽ recipit refutatio: qualis eſt illa Scauri, de qua dixi ſuprà. Quin neſcio, an etiam frequentior vbi quid negatur. ¶ Videndum præcipuè vtrique parti, vbi ſit rei ſumma. Nam ferè accidit, vt in cauſis multa dicantur, de paucis iudicetur. In his probandi refutandíq; ratio eſt, ſed adiuuanda viribus dicentis, & adornanda. Quamlibet enim ſint ad docendum quod volumus accommodata,

Nimia ſollicitudo.

Fiducia.

Ordo probationis & refutationis.

Cõmune pręceptum.

Loci communes quando adhibendi.

tamen erunt infirma, niſi maiore quodam Oratoris ſpiritu implentur. [Quare & illi cõmunes loci de teſtibus, de tabulis, de argumentis, alijſque ſimilibus, magnam vim animis iudicum afferunt: & ij proprij, quibus factum quodque laudamus, aut contrà, iuſtum vel iniuſtum docemus, maius aut minus, aſperius aut mitius. Ex his autem alij ad probationem ſingulorum argumentorum faciunt, alij ad plurium, alij ad totius cauſæ inclinationẽ. Ex quibus ſunt qui præparent animũ iudicis, ſunt qui confirment. Sed præparatio quoque aut confirmatio aliquando totius cauſæ eſt, aliquando partium, & proinde vt cuique conueniunt, ſubijcienda. Ideóque miror inter duos diuerſarum ſectarũ velut duces non mediocri cõtentione quæſitum, ſingulíſne quæſtionibus ſubijciendi eſſent loci, vt Theodoro placet: an prius docendus iudex quàm mouendus, vt præcipit Apollodorus: tanquam perierit hæc ratio media, & nihil cum ipſius cauſæ vtilitate ſit deliberandũ. Hęc pręcipiũt, qui ipſi nõ dicunt in foro, vt acies à ſecuris ocioſiſq; compoſitæ, ipſa pugnæ neceſſitate turbentur. Nanque omnes ferè qui legem dicendi quaſi quædam myſteria tradiderunt, certis non inueniendorum modo argumentorum locis, ſed concludendorum quoque nos præceptis alligauerunt: de quibus breuiſſimè prælocutus, quid ipſe ſentiam, id eſt, quid præclariſſimos oratores feciſſe videam, non tacebo.

Quibus conſtet epichirema, & quomodo refellatur. Cap. XIIII.

ENTHI*mema, & eius ſpecies.*

IGitur Enthymema, & argumentũ ipſum, id eſt rem quæ probationi alterius adhibetur, appellant, & argumenti elocutionem. Eam vero, vt dixi, duplicẽ: [Ex conſequentibus, quod habet propoſitionem, coniunctámque ei protinus probationem: quale pro Ligario, Cauſa cum dubia, quòd erat aliquid in vtraque parte, quod probari poſſet: nunc melior certe ea iudicanda eſt, quam etiam dij adiuuerunt. Habet enim propoſitionem probationémque, non habet concluſionem. Ita eſt ille imperfectus ſyllogiſmus. [Ex repugnantibus vero, quod etiam ſolum enthymema quidam vocant, fortior multo probatio eſt. Tale eſt Ciceronis pro Milone: Eius igitur mortis ſedetis vltores, cuius vitam ſi putetis per vos reſtitui poſſe, nolitis. Quod quidem etiam aliquãdo multiplicari ſolet, vt eſt ab eodem, & pro eodem reo factum: Quem igitur

cum omniũ gratia noluit,hunc voluit cum aliquorũ querela? quem iure, quem loco, quem tempore, quem impune non eſt auſus: hunc iniuria,iniquo loco,alieno tempore,cum periculo capitis, non dubitauit occidere? [Optimum autem videtur enthymematis genus, cum propoſito diſſimili vel contrario ratio ſubiungitur: quale eſt Demoſthenis, Non enim ſiquid vnquam contra leges factum eſt,idque tu es imitatus, idcirco te conuenit pœna liberari,quin econtrario dãnari multo magis.Nam vt ſi quis eorum damnatus eſſet, tu hæc nõ ſcripſiſſes:ita damnatus ſi tu fueris,non ſcribet alius. ¶Epichiremata,& quatuor,& quinq;, & ſex etiam factæ ſunt partes à quibuſdam:Cicero maximè quinque defendit, vt ſit propoſitio, deinde ratio eius,tum aſſumptio,& eius probatio,quinta complexio, Quia vero interim & propoſitio nõ egeat rationis,& aſſumptio probationis, nonnunquã etiam complexione opus non ſit, & quadripartitam & tripartitam & bipartitam quoq; fieri poſſe ratiocinationẽ:mihi& plurimis nihilominus authoribus tres ad ſummũ videntur.Nam ita ſe habent iſta natura, vt ſit de quo quæratur, & per quod probetur, tertium adijci poteſt velut ex conſenſu duorum antecedentium.Ita erit prima intentio,ſecunda aſſumptio,tertia connexio. Nam cõfirmatio primæ,ac ſecũdæ partis exornatio,eiſdem cedere poſſunt,quibus ſubijciuntur.Sumamus ex Cicerone quinque partium exemplũ:Melius gubernãtur ea, quę conſilio reguntur, quàm quæ ſine conſilio adminiſtrantur. Hanc primã partem numerant,eam deinceps rationibus varijs,& quàmcopioſiſſimis verbis approbari putant oportere. Hoc ego totũ cum ſua ratione vnum puto: alioqui ſi ratio pars eſt (eſt autem varia ratio)plures partes eſſe dicantur. Aſſumptionem deinde ponit: Nihil autem omniũ rerum melius quàm omnis mundus adminiſtratur.:Huius aſſumptionis quarto in loco aliã porrò inducunt probationẽ,de quo idem quod ſuprà,dico. Quinto inducunt loco complexionem,quæ aut infert ſolum quod ex omnibus partibus cogitur, hoc modo: Conſilio igitur mundus adminiſtratur:Aut vnum in locum cùm conduxerit breuiter expoſitionem & aſſumptionẽ,adiungit quid ex his conficiatur,ad hunc modum:Quòd ſi melius geruntur quę cõſilio,quàm quę ſine cõſilio adminiſtrantur,nihil autẽ omnium rerum melius q̃ omnis mundus adminiſtratur,conſilio igitur mundus adminiſtratur.Cui parti conſentio.[In tribus autem,

Cõtra Aeſch.

EPICHI-rematis partes, & tractandi ratio.

De inuent. lib.1.

Cic. Rhet.1.

Forma cõcluſio

dendi epichirematis non eadem.

quas fecimus,partibus non eſt forma ſemper eadem, ſed vna in qua idem cõcluditur quod intenditur. Anima immortalis eſt.Nam quicquid ex ſeipſo mouetur, immortale eſt. Anima autem ex ſeipſa mouetur:immortalis igitur eſt anima.Hoc fit non ſolum in ſingulis argumentis,ſed in totis cauſis,quę ſunt ſimplices,& in quæſtionibus.Nam & hæ primam habent propoſitionem. Sacrilegium cõmiſiſti, hominem occidiſti. Non quiſquis hominem occidit,cædis reus tenetur. Deinde rationem. Sed hæc eſt in cauſis & quæſtionibus longior,quàm in ſingulis argumentis.Et plerũque ſumma cõplexione, vel per enumerationem, vel per breuem cõcluſionem teſtantur quid effecerint . In hoc genere propoſitio dubia eſt. De hac enim quæritur. [Altera eſt complexio non par intentioni,ſed vim habens parem. Mors nihil ad nos. Nam quod eſt diſſolutum, ſenſu caret:quod autem ſenſu caret,nihil ad nos.[In alio genere,nõ eadem propoſitio eſt,quæ cõnexio. Omnia animalia meliora ſunt quàm inanima, nihil autem melius eſt mundo, mundus igitur animal.Hic poteſt videri de re cõtentio.Potuit enim ſic conſtitui ratiocinatio: Animal eſt mundus, omnia enim animalia meliora ſunt quàm inanima. [Cæterum hæc propoſitio aut confeſſa eſt, vt proxima: aut probanda, vt qui beatam vitam viuere volet,philoſophetur oportet.Non enim conceditur . Cætera ſequi, niſi confirmata prima parte, non poſſunt. [Eſt & aſſumptio interim confeſſa:vt,Omnes autem volunt vitam beatam viuere: Interim probãda:vt illa,Quod eſt diſſolutum, ſenſu caret: cum ſoluta corpore anima, an ſit immortalis , vel ad tempus certum maneat , ſit in dubio .

De propoſitione.

De aſſumptione.

Quam aſſumptionem, alij rationem vocant,alij epichirema. Epichirema autẽ nullo differt à ſyllogiſmis, niſi quòd illi & plures habent ſpecies, & vera colligunt veris: Epichirematis frequentior circa credibilia eſt vſus.Nam ſi contingeret ſemper controuerſa cõfeſſis probare, vix eſſet in hoc genere vſus Oratoris. Nam quid ingenio eſt opus, vt dicas, bona ad me pertinent, Solus enim ſum filius defuncti,vel ſolus hæres, cũ iure bonorum poſſeſſio teſtati ſecundum tabulas teſtàmenti detur, Ad me igitur pertinent?Sed cum ipſa ratio in quæſtionem venit, efficiendum eſt certum id quod probaturi ſumus, quod incertum eſt : vt ſi ipſa fortè intentione dicatur, aut filius non es,aut non es legitimus,aut non es ſolus.Itémque,aut hæres non es,aut non iuſtum teſtamentum eſt,aut capere non

Epichirema & ſyllogiſmus quo differant.

potes, aut habes cohæredes. Efficiendum eſt iuſtum, propter quod bona adiudicari nobis debeant. [Sed tum eſt neceſſaria illa ſumma connexio, cum interuenit oratio longior. Aliquando ſufficiunt intentio ac ratio, Silent leges inter arma, nec ſe expectari iubent: cum ei, qui expectare velit, antè iniuſta pœna luenda ſit, quàm iuſta repetenda. Ideóque id enthymema quod eſt ex conſequentibus, rationi ſimile dixerunt. [Sed & ſingula quoque interim rectè ponũtur, vt ipſum illud, Silent leges inter arma. Et à ratione fas eſt incipere, deinde cõcludere: vt ibidem, Quòd ſi xij. tabulæ nocturnũ furem quoquo modo, diurnum autem, ſi ſe telo defenderet, interfici impunè voluerunt, quis eſt, qui quoquo modo quis interfectus ſit, puniendum putet? Variat autem hic adhuc, & rurſus rationem tertio loco ponit: Cum videat aliquando gladium nobis ad occidendum hominem ab ipſis porrigi legibus. Prioris autem partis duxit ordinem. Inſidiatori autem & latroni, quæ poteſt inferri iniuſta nex? Hæc intentio. Quid comitatus noſtri, quid gladij volunt? Hæc ratio, Quos habere certè non liceret, ſi vti illis nullo pacto liceret: Hęc ex intentione & ratione cõnexio. Huic generi probationis tribus occurritur modis, id eſt per omnes partes. Aut enim expugnatur intentio, aut aſſumptio, aut concluſio, nõnunquam omnia. Sed hæc omnia tria ſunt. Intentio expugnatur, Iure occidi eum qui inſidiatus ſit. Nam prima ſtatim pro Milone quæſtio eſt, An ei ſit fas lucem intueri, qui à ſe hominem necatũ eſſe fateatur. Expugnatur aſſumptio omnibus iis, quæ de refutatione diximus. Et ratio quidem nõnunquam eſt vera, cum eius propoſitio vera nõ ſit. Interim veræ propoſitionis falſa ratio eſt. Virtus bonũ eſt, verum eſt: ſiquis rationem ſubijciat, quòd ea locupletes faciat, veræ intentionis falſa ſit ratio. Connexio aut vera negatur, cum aliud colligit quàm id quod ex prioribus conficitur: aut nihil ad quæſtionem dicitur pertinere. Non eſt vera ſic, Inſidiator iure occiditur. Nam qui curauit vt vim afferat vt hoſtis, debet etiam vt hoſtis repelli. Recte igitur Clodius, vt hoſtis occiſus eſt. Non vtique. Nondum enim Clodium inſidiatorem oſtendimus: ſed ſit vera connexio, Recte igitur inſidiator vt hoſtis occiditur. Nihil ad nos. Nondum enim Clodius inſidiator apparet. Sed vt poteſt eſſe vera connexio, & tamen falſa intentio & ratio: ita ſi illa vera ſunt, nunquam eſt falſa cõnexio. ¶Enthymema ab alijs Oratorius ſyllogiſmus,

De cnonexione.

Epichimema quot modis refellatur.

De Enthyme

mate, & ſyl-logiſmo. ab alijs pars dicitur ſyllogiſmi: propterea ꝙ ſyllogiſmus vtiq; concluſionem & propoſitionẽ habet, & per omnes partes efficit, quod propoſuit: Enthymema tantum intentum intelligi contentum ſit. Syllogiſmus talis, Solum bonum virtus: Nam id demum bonum eſt, quo nemo male vti poteſt: Virtute nemo malè vti poteſt: Bonum eſt ergo virtus. Enthymema ex conſequentibus, Bonum eſt virtus, qua nemo male vti poteſt. Et contrà, Non eſt bonum pecunia: Non enim bonum, quo quiſq̃ male vti poteſt: Pecunia poteſt quis male vti, nõ igitur bonum eſt pecunia. Enthymema ex pugnantibus, An bonum eſt pecunia, qua quiſque poteſt male vti? Si pecunia quæ eſt in argento ſignato, argentum eſt: qui argentum omne legauit, & pecuniam quæ eſt in argento ſignato, legauit. Argentum autem omne legauit: igitur & pecuniam quæ eſt in argento, legauit. Habebit formam ſyllogiſmi. oratori ſatis eſt dicere, Cum argentum legauerit omne, pecuniã quoque legauit quę eſt in argento. ¶Peregiſſe mihi videor ſacra tradentium artes, ſed conſilio locus ſupereſt. Nanque ego, vt in oratione ſyllogiſmo quidem aliquando vti nefas non duco, ita cõſtare totam, aut certe confertã eſſe aggreſſionem & enthymematũ ſtipatione minimè velim. Dialogis enim & dialecticis diſputationibus erit ſimilior, quàm noſtri operis actionibus, quæ quidem inter ſe plurimum differunt. Nanq; illi homines docti, & inter doctos verum quærentes, minutius & ſcrupuloſius ſcrutantur omnia, & ad liquidũ confeſſũmq; perducunt: vt qui ſibi, & inueniendi & iudicãdi vendicent partes, quarũ alteram τοπικὴν, alterã κριτικὴν vocant. Nobis ad aliorum iudicia componenda eſt oratio, & ſępius apud omnino imperitos, atque aliarũ certe ignaros literarũ loquendũ eſt, quos niſi & delectatione allicimus, & viribus trahimus, & nonnunquã turbamus affectibus, ipſa quæ iuſta ac vera ſunt, tenere non poſſumus. Locuples & ſpecioſa vult eſſe eloquentia, quorũ nihil conſequetur, ſi concluſionibus certis & crebris, & in vnam propè formã cadentibus conciſa, & contemptũ ex humilitate, & odium ex quadam ſeruitute, & ex copia ſatietatem, & ex amplitudine faſtidium tulerit. Feratur igitur non ſemitis, ſed campis: non vti fontes anguſtis fiſtulis colliguntur, ſed vt latiſſimi amnes totis vallibus fluat, ac ſibi viam, ſiquando non acceperit, faciat. Nam quid illa miſerius lege velut præformatas infantibus literas perſequentium, & vt Græci dicere ſolent, quem

EPICHIremate ſeu ſyllogiſmo quomodo vtendum.

Eloquentia amplior eſt quàm ad argumentandi legẽ aſtringi debeat.

mater amictum dedit, ſolicitè cuſtodientium? Propoſitio ac concluſio, ex conſequentibus & repugnantibus, non inſpiret, non augeat, non mille figuris variet ac verſet: vt ea naſci, & ipſa prouenire natura, non manu facta & arte ſuſcepta, magiſtrum fateri vbique videantur. Quis vnquam ſic dixit orator? nónne apud ipſum Demoſthenem pauciſſima huiuſmodi reperiũtur? Quæ apprehenſa Græci magis (nam hoc ſolum nobis peius faciunt) in catenas ligant, & inexplicabili ſerie cõnectunt, & indubitata colligunt, & probant confeſſa, & ſe antiquis per hoc ſimiles vocant. Deinde interrogati, nunquam reſpondebunt, quem imitentur. Sed de figuris alio loco. [Nunc illud adijciendum. Ne ijs quidem conſentire me, qui ſemper argumenta ſermone puro, & dilucido, & diſtincto, cæterum minimè lato ornatóque putant eſſe dicenda. Nãque ea diſtincta quidẽ, ac perſpicua debere eſſe cõfiteor: in rebus verò minoribus etiam ſermone ac verbis quãmaximè proprijs & ex vſu. At ſi maior erit materia, nullum ornatum his (qui modò non obſcuret) ſubtrahendum puto. Nam & ſæpe plurimum lucis affert ipſa tranſlatio, cum etiam ipſi iuriſconſulti, quorum ſummus circa verborum proprietatem labor eſt, littus eſſe audeant dicere, qua fluctus alludit. Quóque quid natura magis aſperum, hoc pluribus condiendum eſt voluptatibus, & nimis ſuſpecta argumentatio diſſimulatione, & multum ad fidem adiuuat audiẽtis voluptas. Niſi forte exiſtimamus Ciceronem malè in hac ipſa argumentatione dixiſſe, Silere leges inter arma, & gladium nobis interim ab ipſis porrigi legibus. His tamen habendus modus, vt ſint ornamento non impedimento.

Ornatus verborum in argumentando adhibendus.

M. FABII QVINTILIANI DE institutione oratoria, Liber VI.

¶Proœmium, in quo de fortuna ſua queritur.

HAec Marcelle Victori ex tua voluntate maximè ingreſſus, tum ſi qua ex nobis ad iuuenes bonos peruenire poſſet vtilitas, nouiſſimè penè & neceſſitate quadam officij delegati mihi ſedulo laborabam: reſpiciens tamen illam curã meę voluptatis, qui filio, cuius eminẽs ingenium, ſolicitam quoque parentis diligentiam merebatur, hanc optimam partem relicturus hæreditatis videbar: vt ſi me (quod æquũ & optabile fuit) fata intercepiſſent, præceptore tamen patre vteretur. At me fortuna id agentem diebus ac noctibus, feſtinantémque metu meæ mortalitatis, ita ſubitò proſtrauit, vt laboris mei fructus ad neminẽ minus quàm ad me pertineret. Illum enim de quo ſumma cõceperã, & in quo ſpem vnicã ſenectutis meæ reponebam, repetito vulnere orbitatis amiſi. Quid nunc agam, aut quem vltra eſſe vſum mei dijs reprobãtibus credam? nam ita fortè accidit, vt eum quoq; librũ, quem de cauſis corruptæ eloquentiæ emiſi, iam ſcribere aggreſſus, ſimili ictu ferirer. Tunc igitur optimum fuit infauſtum opus, & quicquid hoc eſt in me infelicium literarũ, ſuper immaturum funus cõſumpturis viſcera mea flammis inijcere, neque hanc impiam viuacitatem nouis inſuper curis fatigare. Quis enim bonus parens mihi ignoſcat, ſi ſtudere amplius poſſum? ac non oderit hanc animi mei firmitatem, ſi quis in me eſt alius vſus vocis, quàm vt incuſem deos, ſuperſtes omnium meorum? nullam terras proſpicere Prouidẽtiam teſter? ſi non meo caſu, cui tamen nihil obijci niſi quòd viuam poteſt: at illorum certè, quos vtique immeritos mors acerba damnauit: erepta mihi prius eorundem matre, quæ nondum expleto ætatis vndeuiceſimo anno, duos enixa filios, quãuis acerbiſſimis rapta fatis, felix deceſſit. Ego vel hoc vno malo ſic eram afflictus, vt me iam nulla fortuna poſſet efficere felicem. Nam cum omni virtute, quæ in fœminas cadit, functa ſit, inſanabilem attulit marito dolorem: tum ætate ea puellari, præſertim meæ comparata, poteſt & ipſa numerari inter vulnera orbitatis. Liberis tamen ſuperſtitibus ob-

lectabar, & quod nefas erat, ſæua, ſed optabat ipſa, me ſaluo maximos cruciatus præcipiti via effugit. Mihi filius minor quintum egreſſus annum, vt in malis agerem, prior alterum ex duobus eruit lumen. Non ſum ambitioſus in malis, nec augere lachrymarum cauſas volo, vtinámque eſſet ratio minuendi. Sed diſſimulare qui poſſum, quid illi gratię in vultu, quid iucunditatis in ſermone, quos ingenij igniculos, quam præſtantiam placidæ, &(quod ſcio vix poſſe credi tantum) altæ mentis oſtenderit? qualis amorem quicunque alienus infans mereretur. Illud verò inſidiâtis, quo me validius cruciaret, fortunæ fuit, vt ille mihi blãdiſſimus, me ſuis nutricibus, me auiæ educanti, me omnibus, qui ſolicitare ſolent illas ætates, anteferret. Quapropter illi dolori, quẽ ex matre optima, atque laudem omnẽ ſupergreſſa paucos ante mẽſes ceperam, gratulor. Minus enim eſt quod flendum meo nomine, quàm quod illius gaudendũ eſt. Vna poſt hæc Quintiliani mei ſpe ac voluptate nitebar, & poterat ſufficere ſolatio. Non enim floſculos ſicut prior, ſed iam decimũ ætatis ingreſſus annum, certos atq; deformatos fructus oſtẽderat. Iuro per mala mea, per infelicem conſcientiam, per illos manes numina doloris mei, has me in illo vidiſſe virtutes ingenij, non modo ad percipiendas diſciplinas, quo nihil pręſtãtius cognoui, plurima expertus, ſtudiíq; iam tum non coacti (ſciunt præceptores) ſed probitatis, pietatis, humanitatis, liberalitatis: vt prorſus poſſit hinc eſſe tanti fulminis metus, quòd obſeruatum ferè eſt, celerius occidere feſtinatam maturitatẽ: & eſſe neſcio quã, quæ ſpes tantas decerpat, inuidiã: ne videlicet vltra quàm homini datum eſt, noſtra prouehantur. Etiam illa fortunæ aderant omnia, vocis iucũditas claritáſque, oris ſuauitas, & in vtracunque lingua tanquam ad eam demum natus eſſet, expreſſa proprietas omnium literarũ. Sed hæc ſpes adhuc, illa maiora: conſtantia, grauitas, contra dolores etiam ac metus robur. Nã quo ille animo, qua medicorum admiratione, mẽſium octo valetudinem tulit? vt me in ſupremis conſolatus eſt? quàm etiam deficiens, quámq; non tunc ipſum illum alienatæ mentis errorem circa ſolas literas habuit? Tuóſne ego, o meæ ſpes inanes, labentes oculos, tuum fugientem ſpiritum vidi? tuum corpus frigidum exangue complexus, animam recipere, aurámq; communẽ haurire amplius potui? dignus his cruciatibus quos fero, dignus his cogitationibus. Téne conſulari nuper adoptione, ad omnium ſpes ho-

norum patris admotum, te auunculo Prætori generum deſtinatum, te omnium ſpe Atticæ eloquentiæ cãdidatum, ſuperſtes parens habiturus eſt tantum ad pœnas? Et ſi non cupido lucis, certe patientia vindicet te reliqua mea ætate. Nam fruſtra mala omnia ad crimen fortunæ relegamus. Nemo niſi ſua culpa diu dolet. [Sed viuimus, & aliqua viuendi ratio quærenda eſt: credendúmque doctiſſimis hominibus, qui vnicum aduerſorum ſolatium literas putauerunt. Siquando tamen ita reſederit præſens impetus, vt aliqua tot luctibus alia cogitatio inſeri poſſit, non iniuſtæ petierim moræ veniam. Quis enim dilata ſtudia miretur, quæ potius non abrupta eſſe mirandũ eſt? Tum ſiqua minus fuerint effecta ijs, quæ leuius adhuc afflicti cœperamus, imperitię aut fortunæ remittãtur: quæ ſi quid mediocrium alioqui in noſtro ingenio virium fuit, vt nõn extinxerit, debilitauit tamen. Sed vel propter hoc nos cõtumacius erigamus, quòd illam vt perferre nobis difficile eſt, ita facile cõtemnere. Nihil enim ſibi aduerſus me reliquit, & infelicem quidem, ſed certiſſimam tamen attulit mihi ex his malis ſecuritatem. Boni autem conſulere noſtrum laborẽ vel propter hoc certum eſt, quòd in nullum iam proprium vſum perſeueramus, ſed omnis hæc cura ad alienos, vt alienis vtilis (ſi modo quid vtilę ſcribimus) ſpectat. Nos miſeri, ſicut facultates patrimonij noſtri, ita hoc opus alijs præparabamus, alijs relinquemus.

¶ De concluſione ſeu peroratione. Cap. I.

ENVMERATIO.

PEroratio ſequebatur, quam cumulum quidam, concluſionẽ alij vocant. Eius duplex ratio eſt: poſita aut in rebus, aut in affectibus. [Rerum repetitio & congregatio, quæ Græcè dicitur ἀνακεφαλαίωσις, à quibuſdã Latinorum enumeratio, & memoriam iudicis reficit, & totam ſimul cauſam ponit ante oculos, & etiam ſi per ſingula minus mouerat, turba valet. In hac quæ repetemus, quambreuiſſimè dicẽda ſunt, & quod Græco verbo patet, decurrendum per capita. Nam ſi morabimur, non iam enumeratio, ſed altera quaſi fiet oratio. Quæ autem enumeranda videntur, cum põdere aliquo dicenda ſunt, & aptis excitanda ſententijs, & figuris vtique varianda: alioqui nihil eſt odioſius recta illa repetitione, velut memoriæ iudicum diffidentis. Sunt autem innumerabiles: optimæque in Verrem Ciceronis, Si pater ipſe iudicaret, quæ diceret cum hæc probarentur? & deinde ſubiecit enumerationem.

aut cum idem,& in eũdem, per inuocationem deorũ ſpoliata à prætore templa dinumerat.Licet & dubitare nũquid nos fu gerit,& quid reſpõſuri ſint aduerſarij his & his: aut quã ſpem accuſator habeat omnibus ita defenſis. Illa verò iucũdiſſima, ſi contingat aliquod ex aduerſario ducere argumentum:vt ſi dicas,Reliquit hanc partẽ cauſæ,aut inuidia premere maluit, aut ad preces confugit, & merito,cum ſciret hæc & hæc. Sed non ſunt ſingulæ ſpecies proſequendæ,ne ſola videantur.quæ fortè nunc dixero: cũ occaſiones & ex cauſis, & ex dictis ad-uerſariorum,& ex quibuſdam fortuitis quoque oriantur. Nec referenda modo noſtra,ſed poſtulandum eſt etiam ab aduer-ſarijs, vt ad quædam reſpondeant.Id autem, ſi & actionis ſu-pererit locus,& ea propoſuerimus quæ refelli non poſſunt.Nã prouocare quæ inde ſint fortia,non arguentis eſt,ſed monen-tis.¶ Id vnum epilogi genus viſum eſt pleriſque Atticorum,& philoſophis ferè omnibus, qui de arte Oratoria ſcriptum ali-quid reliquerunt. Id ſenſiſſe Atticos credo , quia Athenis af-fectus mouere etiam per præconẽ prohibebatur Orator Phi-loſophos minus miror, apud quos vitij eſt loco affici: nec bo-ni mores videntur,ſic à vero iudicem auerti,nec cõuenire bo no viro vitijs vti. Neceſſarios tamen affectus fatebuntur,ſi a-liter obtineri vera & iuſta & in commune profutura non poſ ſint. Cæterum illud conſtitit inter omnes,etiam in alijs parti-bus actionis, ſi multiplex cauſa ſit,& pluribus argumentis de-fenſa vtiliter,ἀνακεφαλαίωσιν fieri ſolere. Sicut nemo dubitaue-rit multas eſſe cauſas,in quibus nullo loco ſit neceſſaria,ſi bre ues,& ſimplices fuerint.Hæc pars perorationis accuſatori,pa-tronóque æquè communis eſt.¶ Affectibus quoque eiſdem fe-rè vtuntur,ſed rarius hic,ille ſæpius ac magis. Nam huic con-citare iudices,illi flectere cõuenit. Verùm & accuſator habet interim lachrymas ex miſeratione eius rei, quem vlciſcitur: & reus de indignitate calumniæ conſpirationis vehementius interim queritur.Diuidere igitur hæc officia cõmodiſſimum, quæ plerumque ſunt,vt dixi, procemio ſimilia, ſed liberiora, plenioráque . Inclinatio enim iudicum ad nos petitur initio parcius,tum admitti ſatis eſt,& oratio tota ſupereſt. In epilo-go vero eſt,qualem animum iudex in conſilium ferat, & iam nihil amplius dicturi ſumus, nec reſtat quo ſeruemur. Eſt igi-tur vtriſque commune,conciliare ſibi,auertere ab aduerſario iudicem,concitare affectus,& componere. Et breuiſſimũ qui-

AFFE-*ctus.*

dem hoc præceptum dari vtrique parti poteſt, vt totas cauſæ ſuæ vires orator ante oculos ponat:& cum viderit quid inuidioſum,fauorabile,inuiſum,miſerabile,aut ſit in rebus,aut videri poſſit,ea dicat,quibus,ſi iudex eſſet, ipſe maximè moueretur.[Sed certius eſt ire per ſingula.Et quæ cõciliant quidem accuſatoré,in præceptis exordij iam diximus.Quædã tamen, quæ illic oſtendere ſatis eſt in peroratione implenda ſunt,magis ſi contra impotenté,inuiſum, pernitioſum ſuſcepta cauſa eſt:ſi iudicibus ipſis, aut gloriæ damnatio rei, aut deformitati futura abſolutio. Nam egregiè in Vatinium Caluus:Factũ,inquit,ambitum ſcitis omnes,& hæc vos ſcire omnes ſciunt.Cicero quidem in Verrem etiam emẽdari poſſe infamiam iudiciorum damnato reo,dicit:quod eſt vnum ex ſupradictis.Metus etiam,ſi eſt adhibendus,vt facit idem, hunc habeat locum fortiorem q̃ in prooemio.Qua de re quid ſentirem alio iam libro expoſui. Concitare quoq; inuidiam,odium,iram,liberius in peroratione contingit,quorum inuidiam gratia,odium turpitudo,iram offenſio iudicis facit,ſi cõtumax, arrogans,ſecurus ſit,qui non ex facto modò dictóve aliquo,ſed vultu,habitu,aſpectu moueri ſolet.Egregieq; nobis adoleſcentibus dixiſſe accuſator Coſſutiani Capitonis videbatur,græcè quidẽ,ſed in hunc ſenſum:Erubeſcit Cæſarem timere. [Summa tamen concitandi affectus accuſatori in hoc eſt, vt id quod obiecit, aut quamatrociſſimum, aut etiam, ſi fieri poteſt, quammaximè miſerabile eſſe videatur.Atrocitas creſcit ex his, quid factum ſit,à quo,in quem,quo animo,quo tẽpore,quo loco,quo modo,quę omnia infinitos anfractus habent.Pulſatum querimur:de re primũ ipſa dicendum:tum ſi ſenex,ſi puer,ſi magiſtratus,ſi probus,ſi benè de Repub.meritus,etiam ſi percuſſus ſit à vili aliquo contemptóque:vel ex contrario à potente nimium,vel ab eo à quo minime oportuit. Et ſi die fortè ſolenni,aut ijs temporibus,cum iudicia huius rei maximè exercentur,aut in ſolicito ciuitatis ſtatu.Item in theatro,in templo,in concione creſcit inuidia.Et ſi non errore nec ira: vel etiam ſi fortè ira ſed iniqua, quòd patri affuiſſet, quòd reſpondiſſet, quòd honores contra peteret.Et ſi plus etiam videri poteſt voluiſſe,quàm fecit. Plurimum tamen affert atrocitatis,modus, ſi grauiter,ſi contumelioſè:vt Demoſthenes ex parte percuſſi corporis,ex vultu ferientis,ex habitu inuidiam Midiæ quærit. Occiſus eſt,vtrũ ferro,an igne,an veneno,vno vulnere an plu

Affectus ex parte accuſatoris.

Act.3.

Act.7.lib.4.

Affectuũ motio.

Atrocitatis amplificatio.

ribus,ſubito an expectatione tortus,ad hanc partem maxime pertinet.Vtitur frequenter accuſator & miſeratione,cum aut eius caſum quem vlciſcitur,aut liberorum aut parentum ſolitudinem conqueritur. Etiam futuri temporis imagine iudices mouet,qui maneant eos caſus, qui de vi & iniuria queſti ſunt, niſi vindicentur:fugiendum de ciuitate,cedendum bonis,aut omnia quæcunque amicus fecerit,perferẽda. Sed ſæpius id eſt accuſatoris, auertere iudicem à miſeratione qua reus ſit vſurus,atque ad fortiter iudicandum concitare. Cuius loci eſt etiam occupare, quæ dicturum facturúmve aduerſarium putes. Nam & cautiores ad cuſtodiam ſuæ religionis iudices facit,& gratiam reſpõſuris aufert, cum ea quæ prædicta ſunt ab accuſatore,iam ſi pro reo petentur, non ſint noua: vt Seruius Sulpitius contra Aufidiam,ne ſignatorum ab ipſis diſcrimen obijciatur ſibi,præmonet. Nec non ab Aeſchine,quali ſit vſurus Demoſthenes actione,prædictũ eſt.Docendi interim quoque iudices,quid rogãtibus reſpõdere debeant:quod eſt vnum repetitionis genus. ¶ Periclitantem verò commendat dignitas,& ſtudia fortia,& ſuſceptæ bello cicatrices,& nobilitas, & merita maiorum. Hoc quod proximè dixi, Cicero atque Aſinius certatim ſunt vſi:pro Scauro patre hic,ille pro filio.Commẽdat & cauſa periculi,ſi ſuſcepiſſe inimicitias ob aliquod factum honeſtum videtur, præcipuè bonitas, humanitas, miſericordia. Iuſtè enim tunc petere ea quiſque videtur à iudice, quæ alij ipſe præſtiterit. Referenda hæc pars quoque ad vtilitatem Reipublicæ,ad iudicum gloriam,ad exemplum,ad memoriam poſteritatis. [Plurimum tamen valet miſeratio,quæ iudicem flecti non tãtum cogit, ſed motum quoque animi ſui lachrymis confiteri.Hæc petẽtur aut ex ijs quæ paſſus eſt reus, aut ex ijs,quæ tum maximè patitur,aut ex ijs quæ damnatum manent: quæ & ipſa duplicantur,cum dicimus ex qua illi fortuna, & in quam recidendum ſit. Affert in ijs momentum & ætas,& ſexus,& pignora:liberi dico,& parentes,& propinqui. Quæ omnia tractari variè ſolent. [Nonnunquam etiam & ipſe patronus has partes ſubit:vt Cicero pro Milone,O me miſerum,ò me infelicem! Reuocare me tu in patriam Milo potuiſti per hos, ego te in patria per eoſdem retinere nõ potero? Maximéq;,ſi(vt tunc accidit)non cõuenient ei,qui accuſatur preces.Nã quis ferret Milonẽ pro capite ſuo ſupplicantẽ,qui à ſe virũ nobilem interfectũ, quia id fieri oportuiſſet,fateretur?

Miſeratione accuſator etiam interdũ mouet.

Affectus pro defenſore.

Miſeratio.

Patroni perſona pro reo.

Ergo & ille captauit ex illa præſtantia animi fauorem,& in locum lachrymarũ eius, ipſe ſucceſſit. [His præcipuè locis vtiles ſunt Proſopopœiæ, id eſt fictæ alienarũ perſonarũ orationes,quales litigatorem decent,vel patronum.Mutę tamen res mouẽt,aut cum ipſis loquimur,aut cum ipſas loqui fingimus. Ex perſonis quoque trahitur affectus.Non enim audire iudex videtur aliena mala deflentes, ſed ſenſum ac vocem auribus accipere miſerorum , quorum etiam mutus aſpectus lachrymas mouet:quantóque eſſent miſerabiliora,ſi ea dicerẽt ipſi, tanto ſunt quadam portione ad afficiendum potentiora,cum velut ipſorum ore dicũtur: vt ſcenicis actoribus eadem vox, eadem pronuntiatio plus ad mouendos affectus ſub perſona valet. Itaque idem Cicero quanquam preces non dat Miloni, eúmque potius animi præſtantia commendat, accõmodauit ei tamen & verba,& conuenientes etiam forti viro cõqueſtiones.O fruſtra,inquit,mei ſuſcepti labores!O ſpes fallaces,ò cogitationes meæ inanes![Nunquã tamen debet eſſe longa miſeratio:nec ſine cauſa dictum eſt,Nihil facilius quàm lachrymas inareſcere . Nam cum etiam veros dolores mitiget tempus,citius euaneſcat neceſſe eſt illa,quã dicendo effinximus, imago:in qua ſi moramur,lachrymis fatigatur auditor, & requieſcit , & ab illo quem ceperat impetu, ad rationem redit. Non patiamur igitur frigeſcere hoc opus,& affectum cum ad ſummum perduxerimus,relinquamus: nec ſperemus fore,vt aliena mala quiſquam diu deploret.Ideóque cum in alijs,tum maximè in hac parte debet creſcere oratio . Quia quicquid non adijcit prioribus, etiam detrahere videtur: & facile deficit affectus qui deſcendit.

Proſopopœiæ

In Partit. & de Inuent. 1.

Lachrymarũ quis modus.

ℭRurſus de affectibus mouendis. Cap.II.

NOn ſolum autem dicendo,ſed etiam faciendo quædã, lachrymas mouemus:vnde & producere ipſos qui periclitentur,ſqualidos atque deformes,& liberos eorum ac parentes,inſtitutum:& ab accuſatoribus oſtendi cruentum gladium,& lecta è vulneribus oſſa,& veſtes ſanguine perfuſas videmus , & vulnera reſolui , ac verberata corpora nudari: Quarum rerum ingẽs plerunque vis eſt,velut in rem præſentem animos hominum ducentium. Et populum Rom.egit in furorem prætexta Caij Cæſaris prolata in foro cruenta. Sciebatur interfectum eum,corpus deniq; ipſum impoſitum lecto erat, veſtis tamẽ illa ſanguine madens, ita repręſentauit ima-

Rebus etiam mouentur affectus.

Sueto.in vita Ceſar.& Appianus lib.2. belli Ciuil.

ginẽ ſceleris,vt non occiſus eſſe Cęſar,ſed tum maximè occidi videretur. Sed non ideo probauerim,quod factũ & lego,& ipſe aliquãdo vidi,depictã tabulam ſupra Iouẽ, in imaginem rei,cuius atrocitate iudex erat commouendus. Quæ enim eſt actoris infantia, qui mutam illam effigiem magis quàm orationem pro ſe putet locuturã? At ſordes,& ſqualores, & propinquorum quoque ſimilem habitũ ſcio profuiſſe,& magnum ad ſalutem momentum preces attuliſſe. Quare & obſecratio *Obſeruatio.* illa iudicum per chariſſima pignora,vtique ſi & reo ſint liberi,coniunx, parentes, vtilis erit. Et deorum etiam inuocatio, *Inuocatio* velut ex bona conſciẽtia profecta videri ſolet.Stratum deni- *Proſtratio.* que iacere,& genua complecti,niſi tamen perſona nos,& anteacta vita,& rei conditio prohibebit.Quædam enim tam fortiter tuenda,quàm facta ſunt.Verùm ſic eſt habenda authoritatis ratio,ne ſit inuiſa ſecuritas. Fuit quõdam inter hæc omnia potentiſſimum id,quo Lucium Murenam Cicero accuſantibus clariſſimis viris eripuiſſe præcipuè videtur. Perſuaſit enim nihil eſſe ad præſentem rerum ſtatum vtilius, quàm pridie Calendas Ianuarias ingredi Conſulatum.Quod genus noſtris tẽporibus totum penè ſublatum eſt, cum omnia curæ tutelæque vnius innixa periclitari nullo iudicij exitu poſſint.De accuſatoribus & reis ſum locutus, quia in periculis maximè verſatur affectus. [Sed priuatæ quoque cauſæ vtrumque ha- *Affectus in* bẽt perorationis genus:& illud quod eſt ex enumeratiõe pro- *priuatis cau-* bationũ,& hoc quod ex lachrymis,ſi aut ſtatu periclitari, aut *ſis.* opinione litigator videtur.Nam in paruis quidẽ litibꝰ has tragœdias mouere tale eſt,quale ſi perſonam Herculis,& cothurnos aptare infantibus velis. [Illud ne indignũ quidem admonitione,ingens in epilogis meo iudicio verti diſcrimen, quomodo ſe dicenti,qui excitatur,accommodet.Nam & imperitia,& ruſticitas,& rigor,& deformitas afferunt interim frigus: diligẽterque hæc ſunt actori prouidenda.Equidem repugnan- *Scenica geſti-* teis eos patrono, & nihil vultu commotos & intempeſtiue ri- *culatio ridicu-* dentes,& facto aliquo vel ipſo vultu riſum mouentes,ſæpe e- *la,& odioſa.* tiam vidi,præcipuè verò cũ aliqua velut ſcenicè fiunt.Tranſtulit patronus aliquãdo puellã,quæ ſoror eſſe aduerſarij dicebatur(nam de hoc lis erat)in aduerſa ſubſellia,tanquã in gremio fratris relicturus. At is à nobis præmonitus diſceſſerat. Tum ille,alioqui vir facundus, inopinatæ rei caſu obmutuit, & infantem ſuam frigidiſſimè reportauit.Alius imaginem ma

riti pro rea proferre magni putauit, at ea ſæpius riſum fecit. Nam & ij quorũ officij erat vt traderent eam, ignari qui eſſet epilogus, quoties reſpexiſſet patronus, offerebãt palàm, & prolata nouiſſimè, deformitate ipſa (nam ſenis cadaueri infuſa) præteritam quoque orationis gratiam perdidit. Nec ignotum quid Gliconi, cui Spiridion fuit cognomen, acciderit. Huic puer, quem in ius productum quid fleret, interrogabat, à pædagogo ſe vellicari reſpondit. Sed nihil illa contra Cepaſios Ciceronis fabula efficacius ad pericula epilogorum. Omnia tamen hæc tolerabilia, quibus actionem mutare facile eſt: at qui à ſtylo non recedunt, aut conticeſcunt ad hos caſus, aut frequentiſſimè falſa dicunt. Inde eſt enim, Tendit ad veſtra genua ſupplices manus, & hæret in complexu liberorum miſer, & reuocat ecce me: etſi nihil horum is, de quo dicitur, faciat. Et è ſcholis hæc vitia in quibus omnia liberè fingimus, & impune, quia pro facto eſt quicquid volumus: non admittit hoc idem veritas fori. Egregiéque Caſſius dicenti adoleſcentulo, Quid me toruo vultu intueris Seuere? Non mehercule, inquit, faciebam, ſed ſic ſcripſiſti: ecce, & quàm potuit truculentiſſimè eum aſpexit. [Illud præcipuè monendum, ne quis niſi ſummis ingenij viribus ad mouendas lachrymas aggredi audeat. Nam vt eſt longe vehementiſſimus hic cum inualuit affectus, ita ſi nihil efficit, tepet: quem melius infirmus actor tacitis iudicum cogitationibus reliquiſſet. Nam & vultus, & vox, & ipſa illa excitati rei facies, ludibrio etiam plerunque ſunt hominibus, quos non permouerunt. Quare metiatur, ac diligenter æſtimet vires ſuas actor, & quantum onus ſubiturus ſit, intelligat. Nihil habet iſta res medium: ſed aut lachrymas meretur, aut riſum. ¶ Non autem commouere tantum miſerationem, ſed etiam diſcutere, epilogi eſt proprium, cum oratione continua, quæ motos lachrymis iudices ad iuſtitiam reducat, tum etiam quibuſdam vrbanè dictis: quale eſt, Date puero panem ne ploret. Et corpulento litigatori, cuius aduerſarius item puer, circa iudices erat ab aduocato lat⁹. Quid faciam? Ego te baiulare non poſſum. Sed hæc tamen non debent eſſe mimica. Ita neque illum probauerim quanquam inter clariſſimos ſui temporis Oratores fuit, qui pueris in Epilogum productis, talos proiecit in medium, quos illi diripere cœperunt. Namque & hæc ipſa diſcriminis ſui ignorantia potuit eſſe miſerabilis. Neque illum, qui cum eſſet cruentus gladius

Vires metienda.

Miſeratio quomodo diſcutienda.

eius ab accuſatore prolatus, quo is hominem probabat occiſum, ſubitò ex ſubſellijs, vt territus fugit, & capite ex parte velato, cum ad agentem ex turba proſpexiſſet, interrogauit, an iam ille cum gladio receſſiſſet. Fecit enim riſum, ſed ridiculus fuit. Diſcutiendæ tamē oratione huiuſmodi ſcenæ. Egregiéque Cicero & cōtra imaginem Saturnini pro Rabirio grauiter, & contra iuuenem cuius ſubinde vulnus in iudicio reſoluebatur, pro Vareno multa dixit vrbanè. Sunt & illi leniores epilogi, quibus aduerſario ſatiſfacimus: ſi fortè ſit eius perſona talis, vt illi debeatur reuerentia: aut quum amicè aliquid commonemus, & ad concordiam hortamur, quod eſt genus egregiè tractatum à Paſſieno, cum Domitiæ vxoris ſuæ pecuniariam litem aduerſus fratrem eius Aenobarbum ageret. Nam quū de neceſſitudine multa dixiſſet, de fortuna quoque, qua vterque abūdabat, adiecit, Nihil vobis minus deeſt, quàm de quo contēditis ¶ Omnes autē hos affectus, etiam ſi quibuſdam videntur in prooemio atque in epilogo ſedem habere, in quibus ſanè ſunt frequentiſſimi, tamen aliæ quoq; partes recipiunt, ſed breuiores, vt cum ex his plurima ſint reſeruanda. At hic, ſi vſquam, totos eloquentiæ aperire fontes licet. Nam ex his (ſi bene diximus reliqua) poſſidebimus iam iudicum animos: & è confragoſis atque aſperis euecti, tota pandere poſſumus vela: & cum ſit maxima pars epilogi amplificatio, verbis atque ſententijs vti licet magnificis atque ornatis. Tunc eſt commouendum theatrum, quum ventum eſt ad ipſum illud, quo veteres tragoediæ comoediæque clauduntur, Plaudite. ¶ In alijs autem partibus tractandus affectus erit, vt quiſque naſcetur. Nā neq; exponi ſine hoc res atroces & miſerabiles debēt. Cum de qualitate alicuius rei quæſtio eſt, probationibus vniuſcuiuſque rei rectè ſubiungitur. Vbi verò coniunctam ex pluribus cauſam agimus, etiam neceſſe erit vti pluribus quaſi epilogis: vt in Verrem Cicero fecit. Nam & Philodamo, & Nauarchis, & cruciatis ciuibus Romanis, & alijs plurimis ſuas lachrymas dedit. Sunt qui hos μερικὰς ἐπιλόγους vocent, quo partitam perorationem ſignificant. Mihi non tam partes eius, quàm ſpecies videntur. Siquidem hæc epilogi & perorationis nomina ipſa apertè ſatis oſtendunt, hanc eſſe conſummationem orationis.

Affectus vt dominatur in prooemio & epilogo, ita per totā oratione ſpargendi.

Vbi affectib⁹ vtendum.

Act. 3.

Act. 7.

De diuiſione affectuũ,& quomodo mouendi ſint. Cap. III.

Qvamuis autem pars hæc iudicialium cauſarũ ſit ſumma, præcipuéque conſtet affectibus,& aliqua de his neceſſario dixerim, non tamẽ potui, ac ne debui quidem locum iſtum in vnam ſpeciem cõcludere. Quare adhuc opus ſupereſt, cum ad obtinenda, quæ volumus potẽtiſſimum, tum ſupradictis multo difficilius, mouendi iudicum animos, atque in eum, quem volumus, habitũ, formandi, & velut tranſfigurandi. Qua de re pauca, quæ poſtulabat hæc materia, ſic attigi, vt magis quid oporteret fieri, quàm quo id modo conſequi poſſemus, oſtẽderem. Nunc altius omnis rei repetenda ratio eſt. [Nam & per totam (vt diximus) cauſam, locus eſt affectibus, & eorum non ſimplex natura, nec in tranſitu tractanda, quo nihil maius afferre vis orandi poteſt. Nam cætera forſitan tenuis quoque & anguſta ingenij vena, ſi modo vel doctrina vel vſu ſit adiuta generare, atque ad frugem aliquam perducere queat. Certè ſunt, ſempérque fuerunt, non parum multi, qui ſatis peritè quæ eſſent probationibus vtilia, reperirent: quos equidem non contemno, ſed hactenus vtiles credo, nequid per eos iudici ſit ignotum, atque (vt dicam quod ſentio) dignos, à quibus cauſas diſerti docerentur. Qui verò iudicem rapere, & in quem vellet habitũ animi poſſet perducere, quo dicto flendum & iraſcendum eſſet, rarius fuit. Atque hoc eſt, quod dominatur in iudicijs, hæc eloquentiam regũt. Namque argumenta plerunque naſcuntur ex cauſa, & pro meliore parte plura ſunt ſemper: vt qui per hæc vicit, tantum non defuiſſe ſibi aduocatum ſciat. Vbi verò animis iudicum vis afferenda eſt, & ab ipſa veri contemplatione abducenda mens, ibi proprium Oratoris opus. Hoc non docet litigator, hoc cauſarum libellis non continetur. Probationes enim efficiunt ſanè, vt cauſam noſtram meliorem eſſe iudices putent, affectus præſtant vt etiã velint. Sed id quia volũt, credũt quoq;. Nam cum iraſci, fauere, odiſſe, miſereri cœperint, agi iam rem ſuã exiſtimant: & ſicut amãtes de forma iudicare nõ poſſunt, quia ſenſũ oculorũ premit amor, ita omnẽ inquirẽdæ veritatis rationem iudex amittit occupatus affectibus, æſtu fertur, & velut rapido flumini obſequitur. Ita argumenta ac teſtes quid egerint, pronuntiatio oſtendit: commotus autem ab Oratore iudex, quid ſentiat ſedens adhuc atq; audiens, confitetur. An cum ille qui pleriſq; perorationibus petitur, fletus erumpit, non palàm di-

Laus mouẽdorũ affectuũ.

Amor excæcat.

cta ſententia eſt? Huc igitur incumbat orator, hoc opus eius, hic labor eſt: ſine quo cætera nuda, ieiuna, infirma, ingrata ſũt: adeo, velut ſpiritus operis huius atq; animus eſt in affectibus. ¶Horum autem, ſicut antiquitus traditum accepimus, duæ ſunt ſpecies: alteram Græci πάθος vocant, quã nos rectè vertentes ac propriè, affectum dicimus: alteram ἦθος, cuius nomine (vt ego quidem ſentio) caret ſermo Romanus, mores appellantur: atque inde pars quoque illa philoſophię ἠθικὴ moralis eſt dicta Sed ipſam rei naturam ſpectãti mihi non tam mores ſignificari videtur, quàm morum quædã proprietas. Nam ipſis quidem omnes habitus mentis continentur. Cautiores voluntatem complecti, quàm nomina interpretari maluerunt. Affectus igitur hos cõcitatos, πάθος: illos mites atque compoſitos, ἦθος eſſe dixerunt. In altero vehementer commotos, in altero lenes: denique hos imperare, illos perſuadere: hos ad perturbationem, illos ad beneuolentiam præualere. Adijciunt quidam peritorum, πάθος temporale eſſe. Quod vt accidere frequentius fateor, ita nonnullas credo eſſe materias, quæ continuum deſiderent affectum. Nec tamen minus artis aut vſus hi leniores habent virium, atque impetus non tantundem exigunt, In cauſis verò etiam pluribus verſantur, imò ſecũdum quendam intellectũ in omnibus. Nam cum niſi ex illo & hoc loco nihil ab Oratore tractetur, quicquid de honeſtis, & vtilibus, denique faciendis & non faciendis dicitur, hoc vocari poteſt. Quidam cõmendationem, atq; excuſationẽ propria huius officij putauerunt: nec abnuo eſſe iſta in hac parte, ſed non concedo vt ſola ſint. quin illud adhuc adijcio, πάθος atq; ἦθος eſſe interim ex eadẽ natura: ita vt illud maius ſit, hoc minus: vt amor πάθος, charitas ἦθος. Interdum diuerſa inter ſe, ſicut in epilogis. Nanq; πάθος cõcitat, ἦθος ſolet mitigare. ¶Propria tamen mihi huius nominis exprimenda natura eſt, quatinus appellatione ipſa non ſatis ſignificari videtur ἦθος, quod intelligimus, quódq; à docentibus deſideramus, id erit, quod ante omnia bonitate cõmendabitur: non ſolum mite ac placidũ, ſed plerunq; blandũ & humanum, & audientibus amabile atq; iucundum: in quo exprimendo ſumma virtus ea eſt, vt fluere omnia ex natura rerum hominúmq; videantur, quo mores dicentis ex oratione perluceant, & quodammodo agnoſcantur. quod eſt ſine dubio inter cõiunctas maximè perſonas, quoties perferimus, ignoſcimus, ſatiſfacimus, monemus procul ab ira,

Affectuũ diuiſio, in πάθος & ἦθος.

Quid propriè ſit ἦθος, & quomodo, vt in oratione eluceat efficiendum.

procul ab odio. Sed tamen alia patris aduerſus filium, tutoris aduerſus pupillum, mariti aduerſus vxorē moderatio eſt. (Hi enim prę ſe ferunt eorum ipſorum, à quibus læduntur, charitatem: neque alio modo inuiſos eos faciunt, quàm quòd amare ipſi videtur.) Alia cum ſenex adoleſcētis, alia cum cōuicium honeſtus inferioris fert. Hic enim tantum cōcitari, illic etiā affici debet. Sunt & illa ex eadē natura, ſed motus adhuc minoris, veniam petere, adoleſcentiæ defendere amores. Nonnunquam etiā lenis alieni caloris deriſus ex hac forma venit: ſed non his ex locis tantum, verum aliquanto magis propriæ ſunt virtutes ſimulationis, ſatiſfaciendi, rogandi, & ἐρωνείας, quæ diuerſum ei quod dicit, intellectum petit. Hinc etiam ille maior ad concitandum odium naſci affectus ſolet, cùm hoc ipſo quòd nos aduerſarijs ſubmittimus, intelligitur tacita impotentiæ exprobratio. Namque eos graues & intolerabiles id ipſum demōſtrat, quòd cedimus: & ignorant cupidi maledicēdi, aut affectatores libertatis, plus inuidiam quàm conuicium poſſe: Nam inuidia aduerſarios, cōuicium nos inuiſos facit. Ille iam penè medius affectus eſt, ex amoribus & deſiderijs amicorum & neceſſariorū. Nam & hoc maior eſt, & illo minor. [Non parum ſignificāter etiam illa in ſcholis ἤθη dixerimus, quibus plerumque ruſticos, ſuperſtitioſos, auaros, timidos, ſecūdum conditionem propoſitorū effingimus. Nā ſic ἤθη mores ſunt cum hos imitamur, & ex his ducimus orationem. Denique hoc omne, bonum & comem virum poſcit. Quas virtutes cum etiam in litigatore debeat orator (ſi fieri poteſt) approbare, vtique ipſe aut habeat, aut habere credatur. Sic proderit plurimum cauſis, quibus ex ſua bonitate faciet fidē. Nam qui dum dicit, malus videtur, vtique malè dicit. Non enim videtur iuſta dicere, alioqui qui ἦθος videretur? Quare & ipſum etiā dicēdi genus in hoc placidū debet eſſe ac mite: nihil ſuperbum, nihil elatum ſaltem ac ſublime deſideret. Proprie, iucūdè, credibiliter dicere ſat eſt. Ideóq; & medius ille orationis modus maximè conuenit. ¶Diuerſum eſt huic quod πάθος dicitur, quódque nos affectum propriè vocamus: & vt proximè vtriuſque differentiam ſignem, illud comœdiæ, hoc tragœdiæ ſimile. Hæc pars circa iram, odium, metū, inuidiam, miſerationē, ferè tota verſatur. Quæ quibus ex locis ducenda ſint, & manifeſtum omnibus, & à nobis in ratione prooemij, atque epilogi dictum eſt. Et metum tamē duplicem intelligi volo, quem pa-

πάθος quomodo mouendum.

timur,& quę facimus.Et inuidiam: namq; altera inuidū,alte-
ra inuidioſum facit. Hoc autē hominis,illud rei eſt,in quo &
plus habet operis oratio.Nā quædā vidētur grauia per ſe,par-
ricidiū,cædes,veneficium:quædā efficienda ſunt.Id autē con
tingit,cum magnis alioqui malis grauius eſſe id quod paſſi ſu-
mus,oſtenditur. Quale eſt apud Verg. O felix vna ante alias Aeneid.3.
Priameïa virgo, Hoſtilē ad tumulū Troiæ ſub mœnibus altis
Iuſſa mori.Quàm miſer enim caſus Andromachę,ſi cōpara-
ta ei felix Polyxena? Aut cū ita exaggeramus iniuriā noſtrā,
vt etiam quæ multo minora ſunt,intolerāda dicamus:Si pul-
ſaſſes,defendi non poteras:vulneraſti.Sed hæc diligētius,cum
ad amplificationē venerimus,dicemus.Interim notaſſe cōten
tus ſum,non id ſolum agere affectus,vt quæ ſunt oſtendantur
acerba ac luctuoſa,ſed etiā vt quæ tolerāda haberi ſolent,gra
uia videātur:vt cū in maledicto plus iniuriæ,q̄ in manu:in in-
famia plus pœnæ dicimus,q̄ in morte.Nāque in hoc eloquen-
tiæ vis eſt,vt iudicem non ad id tantum impellat,in quod ip-
ſe à rei natura duceretur:ſed aut qui non eſt,aut maiorē quàm
eſt,faciat affectum.Hæc eſt illa,quæ δείνωσις vocatur,rebus in-
dignis,aſperis,inuidioſis,addens vim oratio.Qua virtute prę-
ter alias, plurimum Demoſthenes valuit. [Quòd ſi mihi tra-
dita ſequi præcepta ſufficeret,ſatiſfacerē huic parti, nihil eo-
rum quæ legi,vel didici, quod modo probabile fuit,omitten-
do.Sed mihi in animo eſt,quæ latēt penitus, ipſa huius loci a- *Affectuū mo*
perire penetralia:quæ quidem non aliquo tradente,ſed expe- *uendorū ſum*
rimento meo,ac natura ipſa duce accepi.Summa enim(quan- *ma pręceptio*
tum ego quidem ſentio)circa mouēdos affectus in hoc poſita *vt moueamur*
eſt,vt moueamur ipſi.Nam & luctus,& iræ, & indignationis, *ipſi.*
aliquādo ridicula fuerit imitatio,ſi verba vultúmq; tantū,non
etiā animum accōmodauerimus.Quid enim aliud eſt cauſæ,
vt lugētes vtiq; in recēti dolore diſertiſſimè quædā exclama-
re videātur,& ira nonnunquā indoctis quoq; eloquentiam fa-
ciat,q̄ quòd illis ineſt vis mentis & veritas ipſa morū? Quare
in iis quæ veriſimilia eſſe volemus, ſimus ipſi ſimiles eorū,qui
verè patiuntur affectibus:& à tali animo proficiſcatur oratio,
qualem facere iudicem volet. An ille dolebit, qui audiet me,
cum hoc dicam, non dolentem? iraſcetur, ſi nihil ipſe,qui in
iram concitat, ídq; exigit,ſimile patietur? ſiccis agenti oculis
lachrymas dabit? fieri nō poteſt.Nec incēdit niſi ignis,nec ma
deſcimus niſi humore, nec res vlla dat alteri colorē quē ipſa

non habet. Primum eſt igitur, vt apud nos valeant ea quæ valere apud iudicem volumus, afficiamúrq; antequã afficere conemur. At quomodo fiet, vt afficiamur? Neque enim ſunt motus in nostra poteſtate. Tentabo etiã de hoc dicere. Quas φαντασίας Græci vocant, nos ſanè viſiones appellemus: per quas imagines rerum abſentium ita repræſentantur animo, vt eas cernere oculis, ac præſentes habere videamur. Has quiſquis bene conceperit, is erit in affectibus potentiſſimus. Hunc quidam dicunt εὐφαντασιωτὸν qui ſibi res, voces, actus, ſecundũ verum optimè finget. quod quidem nobis volentibus facilè continget. Nam vt inter otia animorum, & ſpes inanes, & velut ſomnia quædam vigilantium, ita nos hæ de quibus loquimur, imagines proſequuntur: vt peregrinari, nauigare, præliari, populos alloqui, diuitiarum quos non habemus, vſum videamur diſponere: nec cogitare, ſed facere. Hoc animi vitium ad vtilitatem non transferemus? Vt hominem occiſum querar: non omnia quæ in re præſenti accidiſſe credibile eſt, in oculis habebo? non percuſſor ille ſubitus erumpet? non expaueſcet circumuentus? exclamabit? vel rogabit? vel fugiet? non ferientem, non concidentem videbo? non animo ſanguis, & pallor & gemitus, extremus denique expirantis hiatus inſidet? [Inſequetur ἐνάργεια quæ à Cicerone illuſtratio & euidentia nominatur: quæ non tam dicere videtur quàm oſtendere, & affectus non aliter quàm ſi rebus ipſis interſimus, ſequentur. An non ex his viſionibus illa ſunt? Excuſſi manibus radij, reuolutáque penſa. Leuíque patens in pectore vulnus. Et equus ille in funere Pallantis Poſitis inſignibus. Quid? non idem poeta penitus vltimi fati cepit imaginem, vt diceret, Et dulcis moriens reminiſcitur Argos, Vbi vero miſeratione opus erit, nobis ea de quibus querimur accidiſſe credamus, atque id animo noſtro perſuadeamus. Nos illi ſimus, quos grauia, indigna, triſtia paſſos queramur. Nec agamus rem quaſi alienam, ſed aſſumamus parũper illum dolorem. Ita dicemus, quæ in ſimili noſtro caſu dicturi eſſemus. Vidi ego ſæpe hiſtriones atq; comœdos, cum ex aliquo grauiore actu perſonã depoſuiſſent, flentes adhuc egredi. Quòd ſi in alienis ſcriptis ſola pronuntiatio ita falſis accedit affectib9, quid nos faciemus, qui illa cogitare debemus, vt moueri periclitantiũ vice poſſimus? Sed in ſchola reb9 quoq; ipſis affici cõuenit, eáſque veras ſibi fingere: hoc magis, quòd illic vt litigatores loquimur frequentius q̃ vt aduocati.

Enargia.

Orbum agimus,& naufragũ,& periclitantem,quorum induere perſonas quid attinet, niſi affectus aſſumimus? [Hæc diſſimulanda mihi non fuerunt, quibus ipſe quantuſcunque ſum, aut fui,(nam perueniſſe me ad aliquod nomen ingenij credo) frequenter motus ſum, vt me nõ lachrymæ ſolum deprehenderint, ſed pallor, & vero ſimilis dolor.

¶De riſu. Cap.I I I.

HVic diuerſa virtus,quæ riſum iudicis mouendo, & illos triſtes ſoluit affectus, & animũ ab intentione rerum frequenter auertit,& aliquãdo etiam reficit,& à ſatietate vel à fatigatione renouat. ¶Quanta ſit autem in ea difficultas,vel duo maximi Oratores,alter græcæ,alter latinæ eloquentiæ principes, docent. Nam plerique Demoſtheni facultatem huius rei defuiſſe credũt,Ciceroni modũ. Nec videri poteſt noluiſſe Demoſthenes,cuius pauca admodum dicta, nec ſanè cæteris eius virtutibus reſpondentia,palàm oſtendũt non diſplicuiſſe illi iocos,ſed non contigiſſe.Noſter vero non ſolum extra iudicia,ſed in ipſis etiam orationibus habitus eſt nimius riſus affectator.Mihi quidem ſiue id rectè iudico,ſiue amore immodico pręcipui in eloquẽtia viri laboro,mira quædam videtur in eo fuiſſe vrbanitas.Nam & in ſermone quotidiano multa, & in altercationibus, & interrogandis teſtibus plura q̃ quiſquam,dixit facetè:& illa ipſa quæ ſunt in Verrem dicta frigidius,alijs aſſignauit,& teſtimonij loco poſuit:vt quo ſunt magis vulgaria, eo ſit credibilius illa ab Oratore non ficta,ſed paſſim eſſe iactata. Vtinam Quintus, & libertus eius Tyro, aut alius quiſquis fuit, qui tres hac de re libros edidit, parcius dictorum numero indulſiſſent,& plus iudicij in eligendis quàm in congerendis ſtudij adhibuiſſent. Minus obiectus calumniantibus foret,qui tamen nunc quoq;,vt in omni eius ingenio facilius quid reijci,quàm quid adijci poſſit,inueniẽt. [Affert autem ſummam rei difficultatem. Primũ,quòd ridiculum dictum plerumque ſalſum eſt,hoc ſemper humile,ſæpè ex induſtria deprauatũ: præterea nunq̃ honorificũ: tum varia hominũ iudicia in eo,quia nõ ratione aliqua,ſed motu animi quodam,neſcio an enarrabili,iudicatur. [Neque hoc ab vllo ſatis explicari puto,licet multi tentauerint:vnde riſus,qui nõ ſolum facto aliquo dictóve,ſed interdum quodam etiam corporis tactu arceſſitur. [Præterea non vna ratione moueri ſolet. Neque enim acutè tantum ac venuſtè,ſed ſtultè,iracũdè,

Riſus ſoluit affectus.

Rara virtus riſus mouẽdi.

Difficultatis cauſæ.

Libro 2. de Orato.

Riſus vis.

timidè dicta aut facta ridentur. Ideóque anceps eius rei ratio eſt, quòd à deriſu nõ procul abeſt riſus. Habet enim, vt Cicero dicit, ſedem in deformitate aliqua & turpitudine, quę cum in alijs demonſtrantur, vrbanitas: cum in ipſum dicentem recidunt, ſtultitia vocatur. ¶ Cum videatur autem res leuis, & quę à ſcurris, mimis, inſipientibus denique ſæpè moueatur, tamen habet vim neſcio an imperioſiſſimam: & cui repugnari minimè poteſt. Erumpit etiam inuitis ſæpè, nec vultus modo ac vocis exprimit confeſſionem, ſed totum corpus vi ſua concutit. Rerum autem ſæpe (vt dixi) maximarum momenta vertit, cum odium irámque frequentiſſimè frangat. Documento ſunt iuuenes Tarentini, qui multa de Pyrrho Rege ſecurius inter cœnam locuti, cum rationem facti repoſcerentur, & neque negari res, neque defendi poſſet, riſu ſunt & opportuno ioco elapſi. Namque vnus ex ijs, Imò, inquit, niſi lagena defeciſſet, occidiſſemus te. Eáque vrbanitate tota eſt inuidia criminis diſſoluta. ¶ Verùm hoc quicquid eſt, vt non auſim dicere carere omnino arte, quia nonnullam obſeruationem habet, ſúntque ad id pertinentia, & à Græcis & à Latinis cõpoſita præcepta: ita planè affirmo præcipuè poſitum in natura, & in occaſione. Porrò natura non tantum in hoc valet, vt acutior quis atque habilior ſit ad inueniendum, nam id ſanè doctrina poſſet augeri: ſed ineſt proprius quibuſdã decor in habitu atque vultu, vt eadem illa minus dicente alio videantur vrbana eſſe. Occaſioni verò & in rebus eſt tanta vis, vt ſæpè adiuti ea non indocti modo, ſed etiam ruſtici ſalſè dicant in eum, quiſquis aliquid dixerit prior. Sũt enim longè venuſtiora omnia in reſpondendo, quàm in prouocando. Accedit difficultati, quòd eius rei nulla exercitatio eſt, nulli præceptores. Vtique in conuiuijs & ſermonibus multi dicaces, ſed quia in hoc vſu quotidiano proficimus, oratoria vrbanitas rara, nec ex arte propria, ſed ad hanc conſuetudinem accommodata. Nihil autem vetabat & componi materias in hoc idoneas, vt controuerſiæ permixtis ſalibus fingerentur, vel res proponi ſingulas ad iuuenum talem exercitationem. Quin illæ ipſæ, quæ dicta ſunt, ac vocantur, quas certis diebus feſtæ licentiæ dicere ſolebamus, ſi paulum adhibita ratione fingerentur, aut aliquid in his ſerium quoque eſſet admixtum, plurimum poterant vtilitatis afferre: quę nũc iuuenũ, vel ſibi ludentiũ exercitatio eſt. ¶ Pluribus autẽ nominibus in eadẽ re vulgo vtimur,

Nõ arte tantum riſus, ſed natura magis & occaſione efficitur.

quæ tamen ſi diducas,ſuam propriã quandam vim oſtendent.
[Nam & vrbanitas dicitur: qua quidem ſignificari video ſer- *Nomina ridi-*
monem præ ſe ferentẽ in verbis & ſono & vſu propriũ quen- *culi varia.vt*
dam guſtum vrbis, & ſumptam ex conuerſatione doctorũ ta- *Vrbanitas.*
citam eruditionem.Deniq; cui contraria ſit ruſticitas.[Venu- *Venuſtum.*
ſtum eſſe,quod cum gratia quadã & venere dicatur, apparet.
[Salſum in conſuetudine pro ridiculo tantum accipimus:na- *Salſum.*
tura non vtiq; hoc eſt:quanquã & ridicula oporteat eſſe ſalſa.
Nam & Cicero,omne quod ſalſum ſit,ait eſſe Atticorum,nõ
quia ſunt maximè ad riſum compoſiti.Et Catullus cum dicit,
Nulla in tam magno eſt corpore mica ſalis:nõ hoc dicit, nihil
in corpòre eius eſſe ridiculum. Salſum igitur erit,quod nõ erit
inſulſum,velut quoddam ſimplex orationis cõdimentũ, quod
ſentitur latente iudicio, & velut palatũ excitat, quod & à tæ-
dio defendit orationem. Sanè tamen, vt ille in cibis paulo li-
beralius aſperſus, ſi tamen non ſit immodicus, affert aliquid
propriæ voluptatis: ita hi quoq; in dicendo habent quiddam,
quod nobis faciat audiendi ſitim.[Facetum quoque non tantũ *Facetum.*
circa ridicula opinor conſiſtere.Neq; enim diceret Horatius,
facetum carminis genus natura conceſſum eſſe Vergilio. De-
coris hanc magis, & excultæ cuiuſdam elegãtiæ appellationẽ
puto. Ideóque in Epiſtolis Cicero hæc Bruti refert verba,Nec
vlli ſunt pedes faceti, ac delicijs ingredienti mollius. Quod
conuenit cum illo Horatiano, Molle atque facetum,Vergilio.
[Iocum verò accipimus, quod eſt contrarium ſerio. Nam & *Iocus.*
fingere,& terrere,& promittere interim iocus eſt.[Dicacitas *Dicacitas.*
ſine dubio à dicendo,quod eſt omni generi commune,ducta
eſt: propriè tamen ſignificat ſermonẽ cum riſu aliquos inceſ-
ſentem. Ideo Demoſthenem vrbanum fuiſſe dicunt, dicacem
negant.Proprium autẽ materiæ,de qua nunc loquimur, eſt ri-
diculum. Ideóque hæc tota diſputatio à Græcis περὶ γελοίου in-
ſcribitur. ¶Eius prima diuiſio traditur eadem,quæ eſt omnis SVMMA
orationis,vt ſit poſitũ in rebus,aut in verbis.[Vſus autem ma- RIDICV
ximè ſimplex.Aut enim ex alijs riſum petimus,aut ex nobis, LI DIVI-
aut ex rebus medijs.Aliena autem reprehendimus,aut refuta- SIO.
mus,aut eleuamus,aut repercutimus,aut eludimus. Noſtra ri-
dicule indicamus, & vt verbo Ciceronis vtar, dicimus aliqua
ſubabſurda.Nãque eadẽ,quę ſi imprudentibus excidant,ſtulta
ſunt:ſi ſimulamus,venuſta credũtur.Tertiũ eſt genus,vt idem
dicit,in decipiendis expectationibus,dictis aliter accipiendis,

cæteriſque, quæ in neutram perſonam contingunt. Ideóque à me media dicuntur. Item ridicula aut facimus aut dicimus.

FACTA ridicula.

¶Facto riſus conciliatur interim admixta grauitate: vt, Marcus Cæcilius Prætor: cum ſellam eius curulem Cõſul Iſauricus fregiſſet, alteram poſuit loris intentam. Dicebatur autẽ Conſul à patre aliquando cæſus flagris. Interim ſine reſpectu pudoris, vt in illa pixide Cæliana. Quod neque Oratori, neque vlli graui viro conueniat. ¶Idem autem de vultu geſtúque ridiculo dictum ſit, in quibus eſt quidem ſumma gratia, ſed maior, cum captare riſum non videntur. Nihil enim ex ijs quæ dicuntur ſalſa, dicitur inſulſius. Quanquàm autem gratiæ plurimũ dictis ſeueritas affert, fitque ridiculum id ipſum, quia qui dicit non ridet: eſt tamen interim & aſpectus & habitus oris, & geſtus non inurbanus, cum his modus contingit.

DICTA ridicula, & vbi ijs, & quomodo vtendũ.

Id porrò, quod dicitur, aut eſt laſciuum, aut hilare, qualia Galbæ pleraque: aut contumelioſum, qualia nuper Iunij Baſſi: aut aſperum, qualia Caſſij Seueri: aut lene, qualia Domitij Afri. [Refert his vbi quis vtatur. Nam in conuictibus, & quotidiano ſermone laſciua humilibus, hilaria omnibus conueniunt. Ludere nunq̃ velimus, longéque abſit propoſitũ illud, Potius amicum quàm dictum perdidi. In hac quidem pugna forenſi malim mihi lenibus interdicere: quanquã & contumelioſe & aſperè dicere in aduerſarios permiſſum eſt: cum accuſare etiam palàm, & caput alterius iuſtè petere conceſſum ſit. Sed hic quoq; tamen inhumana videri ſolet fortunæ inſectatio, vel quia culpa caret, vel quia recidere etiam in ipſos, qui obiecerunt, poteſt. [Primum itaque conſiderandũ eſt, & quis, & qua cauſa, & apud quem, & in quem, & quid dicat. Oratori minimè cõuenit diſtortus vultus, geſtúſq;, quæ in mimis rideri ſolent. Dicacitas etiã ſcurrilis, & ſcenica huic perſonæ alieniſſima eſt. Obſcœnitas vero nõ à verbis tantum abeſſe debet, ſed etiam à ſignificatione. Nam ſi quando obijci poteſt, non in omni loco exprobranda eſt. Oratorem præterea, vt dicere vrbanè volo, ita videri affectare id, planè nolo. Quapropter ne dicet quidem ſalſè quoties poterit, & dictũ potius aliquãdo perdet, quàm minuet authoritatem. Nec accuſatorem autem atroci in cauſa, nec patronum in miſerabili iocantem feret quiſquã. Sunt etiam iudices quidam triſtiores, quàm vt riſum libenter patiãtur. Solet interim accidere, vt id quod in aduerſarium dicimus, aut in iudicẽ conueniat, aut in noſtrũ quoque

litigatorem: quanq̃ aliqui reperiuntur, qui ne id quidẽ, quod in ipſos recidere poſſit, euitent. Quod fecit Lõgus Sulpitius, qui cum ipſe fœdiſſimus eſſet, eum, contra quem iudicio liberali aderat, ne faciem quidem habere liberi hominis dixit. Cui reſpondẽs Domitius Afer, Et tu, inquit, ex animi ſentẽtia Lõge? Qui malam faciem habet, liber non eſt? Vitandum etiam ne petulans, ne ſuperbũ, ne loco, ne tempori alienũ, ne pręparatũ, & domo allatum videatur, quod dicimus. Nam aduerſus miſeros, ſicut ſuprà dixeram, inhumanus eſt iocus. Sed quidam ita ſunt receptæ authoritatis, & notæ verecundiæ, vt nocitura ſit in eos dicendi petulantia. Nam de amicis iam præceptum eſt. Illud non ad orandi ferè conſilium, ſed ad omnia pertinet. Ne laceſſat hoc modo, quem lædere ſit periculoſum, ne aut inimicitiæ graues inſequantur, aut turpis ſatiſfactio. Malè etiam dicitur, quod in plures cõuenit, ſi aut nationes totæ inceſſantur, aut ordines, aut conditio, aut ſtudia multorũ. Ea quæ dicit vir bonus, omnia ſalua dignitate ac verecũdia dicet. Nimiũ enim riſus precium eſt, ſi probitatis impendio conſtat. ¶ Vnde autẽ concilietur riſus, & quibus ex locis peti ſoleat, difficillimũ eſt dicere. Nam ſi ſpecies omnes perſequi velimus, nec modũ reperiemus, & fruſtra laborabimus. Neq; enim numeroſi minus ſunt loci, ex quibus hęc dicta, quàm illi ex quibus eæ quas ſententias vocamus, ducuntur, neque alij. Nam hic quoq; eſt inuentio & elocutio, atq; ipſius elocutionis vis alia in verbis, alia in figuris. [Riſus igitur oriuntur, aut ex corpore eius in quem dicimus, aut ex animo: qui factis ab eo dictiſq; colligitur, aut ex ijs quæ ſunt extrà poſita. Intra hæc enim eſt omnis vituperatio: quæ ſi grauius poſita ſit, ſeria eſt: ſi leuius, ridicula. [Hæc aut oſtenduntur, aut narrantur, aut dicto notantur. Rarum eſt autem, vt oculis ſubijcere contingat, vt fecit C. Iulius, qui cum Helmio Manciæ ſæpius obſtrepenti ſibi diceret, iam oſtendã qualis ſis, iſque planè inſtaret interrogatione, qualem ſe tandẽ oſtenſurus eſſet, digito demõſtrauit imaginem Galli in ſcuto Mariano Cimbrico pictam, cui Mancia tum ſimillimus eſt viſus. Tabernæ autem erant circa forum, ac ſcutum illud ſigni gratia poſitum. [Narrare quæ ſalſa ſint, in primis eſt ſubtile, & oratorium, vt Cicero pro Cluentio narrat de Cepaſio atque Fabricio: ac Marcus Cælius de illa C. Lælij Collegæque eius in prouinciam feſtinantiũ contentione. Sed in his omnibus cum elegans & venuſta exigitur tota expoſitio, tum id eſt feſtiuiſſi-

RIDICVLum vnde petendum cum in alios dicimus, quod fit trifariã: oſtẽdendo, narrando, dicto notando.

Oſtenſio ridiculi.

Narratio.

Pro Cluent.

mum, quod adijcit Orator. Nam & à Cicerone ſic eſt Fabricij fuga illa condita. Itaque cum callidiſſimè ſe putaret dicere, & cum illa verba grauiſſima ex intimo artificio deprompſiſſet: Reſpicite, inquit, hominum fortunas, reſpicite varios duróſq; caſus, reſpicite C. Fabricij ſenectutem. Cum hoc reſpicite, ornandæ orationis cauſa ſæpè dixiſſet, reſpexit ipſe. At Fabricius à ſubſellijs demiſſo capite diſceſſerat, & cætera quæ adiecit: nam eſt notus locus, cum in re hoc ſolum eſſet, Fabricium à iudicio receſſiſſe. Et Cælius cum omnia venuſtiſſimè finxit, tum illud vltimũ ſic ſubſecutus: Quo modo tranſierit, vtrum rate, an piſcatorio nauigio, nemo ſciebat. Siculi quidẽ, vt ſunt laſciui & dicaces, aiebant in delphino ſediſſe, & ſic tanquam Ariona tranſuectũ. In narrando autem Cicero conſiſtere facetias putat, dicacitatem in iaciendo. Mire fuit in hoc genere venuſtus Afer Domitius, cuius orationibus cõplures huiuſmodi narrationes inſertæ reperiuntur: ſed dictorũ quoque ab eodem vrbanè ſunt editi libri. Illud quoq; genus eſt poſitũ non in hac veluti iaculatione verborũ, & incluſa breuiter vrbanitate, ſed in quodam longiore actu: quod de Craſſo cõtra Brutũ Cicero in ſecundo de Oratore libro, & alijs quibuſdam locis narrat. Nam cum Brutus in accuſatione Cn. Planci ex duobus lectoribus oſtendiſſet cõtraria, Lucium Craſſum patronũ eius in oratione quã de Colonia Narbonenſi habuerat, ſuaſiſſe ijs, quæ de lege Seruilia dixerat: tres excitauit & ipſe lectores, híſque patris eius dialogos dedit legẽdos: quorũ in Priuernati vnus, alter in Albano, tertius in Tiburti ſermonem habitum complecteretur, requirebat vbi eſſent eæ poſſeſſiones. Omnes autem illas Brutus vẽdiderat, & cum paterna mãciparet prædia, turpis habebatur. Similis in Apologis quoq;, & quibuſdã

Notatio.

etiam interim hiſtorijs exponẽdis gratia conſequi ſolet. [Sed acutior eſt illa, atque velocior in vrbanitate breuitas. Cuius quidem duplex eſt forma: dicendi, ac reſpondendi: ſed ratio cõmunis in parte. Nihil enim in laceſſendo dici poteſt, quod non etiam in repercutiendo. At propria quædam ſunt reſpõdentium, illa etiam ira concitati afferre ſolent, hæc plerumq; in altercatione aut in rogandis teſtibus requiruntur.

RIDICV*lũ igitur vnde in alios petẽdum & primo quatenus ex verbis.*

¶Cum ſint autem loci plures, ex quibus dicta ridicula ducãtur, repetendum eſt mihi, non omnes eos Oratoribus cõuenire. In primis autem ex Amphibologia, neq; illa obſcura, quæ Atellanæ more captent, nec qualia vulgo iactantur, à viliſſimo quoque

conuerſa in maledictum ferè ambiguitate. Ne illa quidē, quæ Ciceroni aliquādo, ſed non in agendo exciderūt, vt dixi, cum is candidatus qui coqui filius habebatur, coram eo ſuffragium ab alio peteret, Ego quoque tibi iure fauebo. Non quia excludenda ſint omnino verba duos ſenſus ſignificantia, ſed quia rarò bellè reſpōdeant, niſi cum prorſus rebus ipſis adiuuātur. Quare non hoc modo penè & ipſum ſcurrile Ciceronis eſt in eundem, de quo ſuprà dixi, Iſauricū: Miror quid ſit, quòd pater tuus homo conſtantiſſimus te nobis varium reliquit. Sed illud ex eodem genere præclarū; cum obijceret Miloni accuſator in argumentū factarum Clodio inſidiarū, quòd Bouillas ante horam nonam diuertiſſet, vt expectaret dum Clodius à villa ſua exiret: & identidem interrogaret, quo tēpore Clodius occiſus eſſet, reſpōdit, ſero: quòd vel ſolum ſufficit, vt hoc genus non totum repudietur. Nec plura modo ſignificari ſolent, ſed etiam diuerſa: vt Nero de ſeruo peſſimo dixit, Nulli apud ſe plus fidei haberi, nihil ei neque occluſum neque obſignatū eſſe. Peruenit res vſque ad ænigma, quale eſt Ciceronis in Pletorium Fontei accuſatorē, cuius matrem dixit, dum vixiſſet, ludum, poſtquàm mortua eſſet, magiſtros habuiſſe. Dicebantur autem, dum vixit, infames fœminæ ad eam conuenire ſolitæ, poſt mortē eius bona vænibant: quanquā hic ludus per tranſlationem dictus eſt, magiſtri per ambiguitatem. In metalepſin quoque cadit ratio dictorum: Vt Fabius Maximus incuſans Auguſti congiariorum, quę amicis dabantur, exiguitatem, heminaria eſſe dixit. Nam congiariū cùm ſit commune liberalitatis atque menſuræ, à menſura ducta imminutio eſt rerum. Et hæc non tam frigida, quàm eſt nominum fictio, adiectis, detractis, mutatis literis, vt Aciſculū, quia eſſet pactus Paciſculum: & Placidum nomine, quia is acerbus natura eſſet, Acidū; & Tullium, cum fur eſſet, Tollium dictos inuenio. Sed hęc eadem genera commodius in rebus, quàm in nominibus reſpōdent. Afer enim venuſtè Manlium Suram multum in agendo diſcurſantem, ſalientem, manus iactantem, togā deijcientem & reponentem, nō agere dixit, ſed ſatagere. Eſt enim dictum per ſe vrbanū ſatagere, etiam ſi nulla ſubſit alterius verbi ſimilitudo. Fiunt & detracta, & adiecta aſpiratione, & binis cōiunctis verbis: ſimiliter ſæpius frigida, aliquādo tamen recipienda. eadémq; cōditio eſt in ijs quæ à nominibus trahuntur. Multa ex hoc Cic. in Verrē, ſed vt ab alijs dicta. Modo futurū,

vt omnia verreret, cum diceretur Verres: modò Herculi, quē expilauerat, moleſtiorē apro Erymanthio fuiſſe: modò malū Sacerdotē, qui tam nequā Verrem reliquiſſet, quia Sacerdoti Verres ſucceſſerat. Præbet tamen aliquando occaſionem quędam felicitas hoc quoque genere benè vtendi: vt pro Cecinna Cicero in teſtem Sex. Clodium Phormionē, Nec minus niger, inquit, nec minus confidens, q̃ ille Terentianus eſt Phormio.

RIDICVLū ex rebus.

¶ Acriora igitur ſunt & elegātiora, quæ trahuntur ex vi rerū. In his maximè valet ſimilitudo, ſi tamen ad aliquid inferius leuiúſq; referatur: qua iam veteres illi iocabātur, qui Lentulū Spintherem, & Scipionem Serapionē eſſe dixerunt. Sed ea nō ab hominibus modò petitur, verùm etiam ab animalibus, vt nobis pueris Iunius Baſſus, homo in primis dicax, aſinus albus vocabatur. Et Sarmentus ſeu Publius Bleſſus Iunium hominē nigrum & macrum & pandum, fibulam ferream dixit, quod nunc riſus petendi genus frequentiſſimum eſt. Adhibetur autē ſimilitudo interim palàm, interim inſeri ſolet parabolæ: cuius eſt generis id Auguſti, qui militi libellum timidè porrigenti, Noli, inquit, dubitare tanquam aſſem Elephāto des. Sunt quædam etiam veriſimilia: vnde Vatinius dixit, cum reus agente in eum Caluo, candido frontem ſudario tergeret, ídque ipſum accuſator in inuidiam vocaret: Quamuis reus ſum, inquit, & panem candidū edo. Adhuc eſt ſubtilior illa ex ſimili tranſlatio, cùm quod in alia re fieri ſolet, in aliam mutuamur. Ea dicatur ſanè fictio, vt Chryſippus, cum in triūpho Cæſaris eburnea oppida eſſent tranſlata, & poſt dies paucos Fabij Maximi lignea, thecas eſſe oppidorum Cæſaris dixit. Et Pedo de mirmillone, qui retiariū cōſequebatur, nec feriebat, Viuū, inquit, capere vult. Iungitur amphiboliæ ſimilitudo: vt L. Galba qui pilam negligenter petenti: Sic, inquit, petis tanquam Cæſaris candidatus. Nam illud petis ambiguum eſt, ſecuritas ſimilis. Quod hactenus oſtēdiſſe ſatis eſt. Cæterū frequētiſſima aliorum generum cum alijs mixtura eſt, eáque optima, quę ex pluribus cōſtat. Eadem diſſimiliū ratio eſt. Hinc eques Romanus, ad quem in ſpectaculis bibentem cum miſiſſet Auguſtus, qui ei diceret, ego ſi prandere volo, domum eo: Tu enim, inquit, non times, ne locū perdas. Ex contrario nō vna ſpecies. Neq; enim eodem modo dixit Auguſtus Præfecto, quē ignominia notabat, ſubinde interponēti precibus, Quid reſpōdebo patri meo? Dic me tibi diſplicuiſſe. Quo Galba penulam roganti,

non poſſum cõmodare, domi maneo, cum cœnaculũ eius perplueret. Tertiũ adhuc illud, ſiquidẽ vt ne authorẽ ponam, verecundia ipſius facit, Libidinoſior es q̃ vllus ſpado: quo ſine dubio & opinio decipitur, ſed ex contrario. Et hoc ex eodẽ loco eſt, ſed nulli priorum ſimile, quod dixit Mar. Veſtinius, cum ei nunciatum eſſet, aliquãdo deſinet putere. Onerabo librum exemplis, ſimilémq; iis, qui riſus gratia cõponuntur, efficiam, ſi perſequi voluero ſingula veterum. [Ex omnibus argumentorum locis eadem occaſio eſt. Nam & finitione vſus eſt Auguſtus de Pantomimis duobus, qui alternis geſtibus cõtendebant, cum eorum alterũ ſaltatorem dixit, alterum interpellatorem. Et partitione Galba, cum penulã roganti reſpõdit, Non pluit, nõ eſt opus tibi: ſi pluit, ipſe vtar. Proinde genere, ſpecie, proprijs, differẽtibus, iugatis, adiunctis, cõſequentibus, antecedentibus, repugnantibus, cauſis, effectis, cõparatione parium, maiorum, minorũ, ſimilis materia præbetur. [Sicut in tropos quoque omnes cadunt. An non plurima καθ' ὑπερβολὴν dicuntur? quale refert Cicero de Memmio homine prelongo, Caput cum ad fornicem Fabij offendiſſe. Et quod P. Oppius dixit de genere Lentulorum, cum aſſiduè minores parentibus liberi eſſent in naſcendo. Interim vtrũque. Quid ironia? nónne etiã quæ ſit veriſſima, ioci propè genus eſt? Qua vrbanè vſus eſt Afer, cum Didio Gallo, qui prouinciam ambitioſiſſimè petierat, deinde impetrata ea tanquã coactus querebatur, Age, inquit, aliquid, & reipublicæ cauſa elabora. Quáque Cicero vſus eſt, cum Vatinij morte nunciata, cuius parum certus dicebatur author: Interim, inquit, vſura fruar. Idem per allegoriam Marcũ Cælium melius obijcientem crimina quàm defendentem, bonam dexterã, malam ſiniſtrã habere dicebat. Emphaſi Liuius dixit, ferro cotem Accium Nauium incidiſſe. [Figuras quoque mentis, quæ σχήματα διανοίας dicuntur, res eadẽ recipit omnes, in quas nonnulli diuiſerunt ſpecies dictorum. Nam & interrogamus, & dubitamus, & affirmamus, & minamur, & optamus. Quædam vt miſerantes, & quædam vt iraſcentes dicimus. Ridiculum eſt autem omne, quod apertè fingitur.

Ex argumẽtorum locis.

Ex tropis.

Decreſcere genus lentulorum.

Ex figuris ſententiarũ.

¶Stulta reprehendere facillimũ eſt, nam per ſe ſunt ridicula. Sed rem vrbanam facit aliqua ex nobis adiectio. Stultè interrogauerat exeũtem de theatro Carpathiũ Tityus maximus, an ſpectaſſet: fecit Carpathius dubitationem eius ſtultiorem dicendo, Non, ſed in orcheſtra pila luſi. [Refutatio cum ſit in

RIDICVlum in reſpõdendo.

Refutatio.

negando, redarguendo, defendendo, eleuãdo ridicule negauit Manius Curius. Nam cum eius accuſator in Sipario omnibus locis, aut nudum eum in neruo, aut ab amicis redemptum ex alea pinxiſſet, Ergo ego (inquit) nunquam vici. Redarguimus interim apertè, vt Cicero Vibium Curium multũ de annis ætatis ſuæ mentientẽ, Tũ ergo cum vnà declamabamus, non eras natus. Interim & ſimulata aſſenſione, vt idem Fabię Dolabellę dicenti, triginta ſe annos habere: Verum eſt, inquit, nam hoc iam viginti annis audio. Bellè interim ſubijcitur pro eo quod neges, aliud mordacius, vt Iunius Baſſus querente Domitia Paſſieni, ꝙ incuſans eius ſordes, calceos eam veteres diceret vendere ſolere: Non me hercule, inquit, hoc vnquam dixi, ſed emere te ſolere. [Defenſionem imitatus eſt eques Romanus, qui obijcienti Auguſto, quòd patrimoniũ comediſſet: Meum, inquit, putaui. [Eleuandi ratio eſt duplex, vt aut veniam quis, aut iactantiam minuat. Quemadmodum C. Cæſar Pomponio oſtendenti vulnus ore exceptũ in ſeditione Sulpitiana, quod ipſe ſe paſſum pro Cæſare pugnantem gloriabatur: Nunquam fugiens reſpexeris, inquit. Aut crimen obiectum, vt Cicero obiurgantibus quòd ſexagenarius Popiliam virginẽ duxiſſet, Cras mulier erit, inquit. Hoc genus dicti, cõſequens vocãt quidam, atque illi ſimile quo Cicero Curionẽ ſemper ab excuſatione ætatis incipientem, facilius quotidie prooemiũ habere dixit: quia iſta natura ſequi, & cohærere videantur. Sed eleuandi genus eſt etiam cauſarũ relatio, qua Cicero eſt vſus in Vatinium, qui pedibus æger, cum vellet videri commodioris valetudinis factus, & diceret ſe iam bina millia paſſuum ambulare: Dies enim, inquit, lõgiores ſunt. Et Auguſtus nunciantibus Tarraconenſibus palmam in ara eius enatam: Apparet, inquit, q̃ ſæpè accendatis. Tranſtulit crimen Caſſius Seuerus. Nam cũ obiurgaretur à Prætore, quòd aduocati eius L. Varro Epicureo Cęſaris amico conuiciũ feciſſent, Neſcio, inquit, qui conuiciati ſint, & puto Stoicos fuiſſe. [Repercutiendi multa ſunt genera, venuſtiſſimum quod etiam ſimilitudine aliqua verbi adiuuatur: vt Thracallus dicenti Suellio, Si hoc ita eſt, is in exilium: ſi non eſt ita, redis, inquit. Eluſit Caſſius Seuerus obijciente quodam quòd ei domo ſua Proculeius interdixiſſet, reſpondendo, Nunquid ego illuc accedo? [Sic eluditur & ridiculum ridiculo, vt diuus Auguſtus, cum ei Galli torquem aureum centũ pondo dediſſent, & Dolabella per iocum

Defenſio. *Eleuatio.* *Repercuſſio.* *Eluſio.*

tentans tamen ioci ſui euentū dixiſſet, Imperator torque me dona: Malo te, inquit, ciuica donare. Mendacium quoq; mendacio: vt Galba dicente quodam, victoriato ſe vno in Sicilia quinque pedes longam murenam emiſſe: Nihil, inquit, mirum: Nam ibi tam longæ naſcuntur, vt ijs piſcatores pro reſtibus vtantur. Contraria eſt neganti confeſſionis ſimulatio, ſed ipſa quoque multum habet vrbanitatis. Sic Afer cum ageret contra libertum Claudij Cæſaris, & ex diuerſo quidam conditionis eiuſdem cuius erat litigator, exclamaſſet, Præterea tu ſemper in libertos Cæſaris dicis: Nec mehercule, inquit, quicquam proficio. Cui vicinū eſt, nō negare quod obijcitur, cum & id palàm falſum eſt, & inde materia benè reſpondendi datur: vt Catulus dicenti Philippo, Quid latras? Furem video, inquit.

RIDICVLA in ſeipſū.

¶In ſe dicere, non eſt ferè niſi ſcurrarum, & in Oratore vtique minime probabile. Quod fieri totidem modis quot in alios poteſt. Ideóque hoc quamuis frequens ſit, tranſeo. Illud verò etiam ſi ridiculum & indignum, tamen eſt homini tolerabile, quod aut turpiter, aut impotenter dicitur: Quod feciſſe quendam ſcio, qui humiliori liberè aduerſus ſe loquenti, Colaphum, inquit, tibi ducam, & formulam ſcribā, quòd caput durum habeas. Hic enim dubium eſt, vtrum ridere audientes, an indignari debuerint.

EX MEDIJS rebus ſiue in decipiē di expectatione, quod eſt tertium propoſitæ diuiſionis mēbrum.

¶Supereſt genus decipiendi opinione aut dicta aliter intelligendi, quæ ſunt in omni hac materia vel venuſtiſſima. Inopinatum, & à laceſſente poni ſolet: quale eſt quod refert Cicero, Quid huic abeſt, niſi res & virtus? Aut illud Afri, Homo in agendis cauſis optimè veſtitus. Et in occurrendo: vt Cicero audita falſa Vatinij morte, cum Ouinium libertum eius interrogaſſet, Rectè ne omnia? dicenti, rectè, Mortuus eſt, inquit. Plurimis autem circa ſimulationem & diſſimulationem riſus eſt, quæ ſunt vicina, & propè eadem. Sed ſimulatio eſt certam opinionem animi ſui imitantis: diſſimulatio aliena, parum ſe intelligere fingentis. Simulauit Afer, cum in cauſa ſubinde dicentibus, Celſinam diceret, cognouiſſet, quæ erat potens fœmina: Quis eſt inquit iſte? Celſinam enim videri ſibi virum finxit. Diſſimulauit Cicero cum Sex. Annalis teſtis reum læſiſſet, & inſtaret identidem accuſator ei: Dic Marce Tulli nunquid potes de Sexto Annali? Verſus tunc dicere cœpit de libro Ennij annali ſexto, Qui potis ingentis cauſas euoluere belli. Cui ſine dubio frequentiſſimā dat occaſionem ambiguitas: vt Caſſelio

qui conſultori dicenti, nauem diuidere volo: perdes inquit. Sed auerti intellectus etiã aliter ſolet, cum ab aſperioribus ad leniora deflectitur: vt qui interrogatus, quid ſentiret de eo, qui in adulterio deprehenſus eſſet, tardum fuiſſe reſpondit. Ei
Acad. 2. confine eſt, quod dicitur per ſuſpicionẽ: quale illud apud Ciceronem quereñti ꝙ vxor ſua è fico ſe ſuſpẽdiſſet, rogo des mihi ſurculum ex illa arbore, vt inſeram. Intelligitur enim quod nõ dicitur. Et hercle omnis ſalſè dicendi ratio in eo eſt, vt aliter quàm eſt, rectum verúmque dicatur: quod fit totum fingendis aut noſtris, aut alienis perſuaſionibus, aut dicendo quod fieri non poteſt. Aliéna finxit Iuba, qui querenti, quòd ab equo ſuo eſſet aſperſus, quid tu, inquit, me hippocentaurum putas? Sua Ç. Caſſius, qui militi ſine gladio diſcurrenti, heus tu cõmilito, pugno bene vteris inquit. Et Galba de piſcibus, qui cum pridie ex parte adeſi, & verſati, poſtero die appoſiti eſſent: Feſtinemus, alij ſubcœnant, inquit. Tertium illud Ciceronis (vt dixi) aduerſus Curium. Fieri enim certè non poterat, vt cum declamaret, natus non eſſet. Eſt & illa ex ironia fictio, qua vſus eſt Ç. Cæſar. Nã cum teſtis diceret, à reo fœmina ſua ferro petita, & eſſet facilis reprehenſio cur illam potiſſimũ partem corporis vulnerare voluiſſet, Quid enim faceret, inquit, cũ tu galeam & loricam haberes? Vel optima eſt ſimulatio contra ſimulantem, qualis illa Domitij Afri fuit: Vetus habebat teſtamentum, & vnus ex amicis recentioribus ſperans aliquid ex mutatione tabularũ, falſam tabulam intulerat, cõſulens eum, an primipilaris ei teſtamẽto ſuaderet ordinare ſuprema iudicia, Noli, inquit, facere, offendis illum. Iucundiſſima ſunt autẽ ex his omnibꝰ lenia, & (vt ſic dixerim) boni ſtomachi: vt Afer ingrato litigatori cõſpectum eius vitanti, in foro per nomenclatorem miſſum ad eum, Amas me, inquit, quòd non te vidi. Et diſpenſatori, qui cum ad aliqua non reſponderet, dicebat ſubinde: Non comedi panem, & aquam bibo: Paſce, & redde quod debes: quæ ὑπαγωγὰς vocant. Eſt gratus iocus, qui minus exprobrat quàm poteſt: vt idem dicenti candidato, ſemper domũ tuam colui, cum poſſet palàm negare, credo inquit, & verum eſt. Interim de ſe dicere ridiculum eſt, & quod in alium, ſi abſentem diceret, vrbanum non erat, quoniam ipſi palàm exprobratur, mouet riſum: quale Auguſti eſt, cum ab eo miles neſcio quid improbè peteret, veniret contrà Martianus, quem ſuſpicabatur & ipſum aliquid iniuſte rogaturum:

Non magis,inquit, faciam commilito quæ petis, quàm quod Martianus à me petiturus eſt. Adiuuāt vrbanitatem & verſus commode poſiti,ſeu toti,vt ſunt:quod adeo facile eſt,vt Ouidius ex tetraſticho Macri carmine librum in malos poetas cō poſuerit.Quod fit gratius ſi qua etiam ambiguitate conditur: vt Cicero in Accium hominem callidum & verſutum, cum is in quadam cauſa ſuſpectus eſſet, Niſi qua Vlyſſes rate euaſit Laertius. Seu verbis ex parte mutatis:vt in eum, qui cū antea ſtultiſſimus eſſet habitus, poſt acceptam hæreditatem primus ſententiam rogabatur,Cuius hæreditas eſt,quā vocant ſapientiam, pro illo facultas eſt. Seu fictis notis verſibus. Simile eſt quod παροιμία dicitur,& prouerbia opportune aptata:vt de homine in aquam lapſo,& vt alleuaretur roganti,Tollat te qui non nouit.Ex hiſtoria etiam ducere vrbanitatem eruditum,vt Cicero fecit,cum ei teſtem in iudicio Verris roganti dixiſſet Hortenſius,non intelligō hæc ænigmata:Atqui debes,inquit: cum ſphingē domi habeas.Acceperat autē ille à Verre ſphingem æneam,magnæ pecuniæ. Subabſurda illa conſtant ſtultis ſimili imitatione,& quę niſi fingātur ſtulta ſunt,vt qui mirantibus quòd humile candelabrū emiſſet,Pranſoriū erit,inquit. Sed illa ſimilia abſurdis ſunt acria,quæ tanquam ſine ratione dicta ferūtur:vt ſeruus Dolabellæ, cum interrogaretur an dominus eius auctionem propoſuiſſet, Domū,inquit, vendidit. Deprehenſi interim pudorem ſuum ridiculo aliquo explicāt: vt qui teſtem dicentem ſe à reo vulneratum,interrogauerat, an cicatrices haberet:cum ille ingentem in femore oſtēdiſſet: Latus,inquit,oportuit.Contumelijs quoque vti bellè datur:vt Hiſpo obijcienti bis acerba crimina accuſatori,Mentiris,inquit.Et Fuluius propinquus Legato interroganti,an in tabulis quas proferebat, chirographus eſſet, Et verus,inquit domine.

¶Has aut accepi ſpecies,aut inueni frequentiſſimas,ex quibus ridicula ducerētur.Sed repetam neceſſe eſt,infinitas eſſe tam ſalſè dicendi,quàm ſeuerè: quas præſtat perſona,locus,tēpus, caſus denique,qui eſt maximè varius. Itaque hęc ne omiſiſſe viderer, attigi: illa autē quæ de vſu ipſo,& modo iocandi cōplexus ſum,adeo infirma,ſed planè neceſſaria.His adijcit Domitius Marſus,qui de vrbanitate diligentiſſime ſcripſit,quædam non ridicula,ſed cuilibet ſeueriſſimæ orationi cōuenientia,eleganter dicta,& proprio quodā lepore iucunda:quę ſunt quidem vrbana,ſed riſum tamen non habent.Neque enim ei

Epilogus,cui adijcit ſeriū vrbanitatis genus à Domitio Marſo proditum.

de riſu,ſed de vrbanitate eſt opus inſtitutũ,quam propriã eſſe noſtræ ciuitatis ait:& ſerò ſic intelligi cœptã,poſtquam vrbis appellationẽ,etiam ſi nomen propriũ non adijceretur,Romã tamen accipi ſit receptũ:eámque ſic finit, Vrbanitas eſt virtus quædã in breue dictũ coacta, & apta ad delectandos mouendóſque homines in omnem affectum,maximè idonea ad reſiſtendum,vel laceſſendũ,prout quæque res ac perſona deſiderat.Cui ſi breuitatis exceptionem detraxeris,omnes orationis virtutes cõplexa ſit.Nam ſicut iſta rebus & perſonis,& quod in vtriſq; oporteat dicere perfectæ eloquentiæ eſt. Cur autem breuẽ eam eſſe voluerit,neſcio quidẽ. At quam in eodẽ libro dicat fuiſſe,& in multis narrandi vrbanitatem,paulò poſt ita finit,Catonis (vt ait) opinionẽ ſequutus: Vrbanus homo erit, cuius multa bene dicta reſpõſáque erunt,& qui in ſermonibus, circulis, cõuiuijs,item in concionibus,omni deniq; loco ridiculè, commodéque dicet,Riſus erunt: quicunque hæc faciet, Orator.Quas ſi recipimus finitiones, quicquid benè dicetur, & vrbanè dicti nomen accipiet.Cæterũ illi,qui hoc propoſuerat,conſentanea fuit illa diuiſio,vt dictorum vrbanorum,alia ſeria,alia iocoſa,alia media faceret. Nam eadem eſt omnium benè dictorum. Verum mihi etiam iocoſa quædam videntur poſſe non ſatis vrbanè referri. Nam meo quidem iudicio,illa eſt vrbanitas,in qua nihil abſonum,nihil agreſte,nihil inconditum,nihil peregrinũ, neque ſenſu,neque verbis, neque ore, geſtúve poſſit deprehendi: vt non tam ſit in ſingulis dictis q̃ in toto colore dicendi: qualis apud Græcos Atticiſmos ille redolens Athenarum proprium ſaporem.[Ne tamen iudicium Marſi hominis eruditiſſimi ſubtraham, Seria partitur in tria genera:honorificum,contumelioſum, medium.Et honorofici ponit exemplum Ciceronis quod pro Ligario apud Cæſarem, Qui nihil ſoles obliuiſci,niſi iniurias.Et contummelioſi,quod Attico ſcripſit de Pompeio & Cæſare, Habeo quem fugiam, quem ſequar non habeo.Et medij,quod ἀποφθεγματικὸν vocat, & eſt cum ita dixit:Neque grauem mortem accidere forti viro poſſe,neque immaturã Conſulari,neque miſeram ſapienti. Quæ omnia ſunt optimè dicta: ſed cur propriè nomen vrbanitatis accipiant,non video.Quòd ſi nõ ſolũ totus(vt mihi videtur)orationis color meretur,ſed etiã ſingulis dictis tribuendum eſt:illa potius vrbana eſſe dixerim,quę ſunt generis eiuſdem,quę ridicula dicuntur, & tamen ridicula non ſunt; t de

Tria ſeriorum genera ex Marſi ſententia.

Pollione Aſinio ſerijs iocíſque pariter accommodato dictum eſt, Eſſe eum omnium horarum. Et de actore facile dicente ex tempore, ingenium eum in numerato habere. Etiam Pompeij, quod refert Marſus, in Ciceronem diffidentem eius partibus: Tranſi ad Cæſarē, me timebis. Erat enim, ſi de re minore, aut alio animo, aut denique non ab ipſo dictū fuiſſet, quod poſſet inter ridicula numerari. Etiā illud, quod Cicero Cereliæ ſcripſit, reddens rationē cur illa C. Cæſaris tempora tam patienter toleraret: Hæc aut animo Catonis ferenda ſunt, aut Ciceronis ſtomacho. Stomachus enim ille habet aliquid ioco ſimile. Hæc quæ mouebant, diſſimulanda mihi non fuerunt: in quibus vt errauerim, legentes tamen non decepi, indicata diuerſa opinione, quam ſequi magis probantibus liberum eſt.

¶De altercatione. Cap. V.

Altercationis pręcepta poterant videri tunc inchoāda, cum omnia, quæ ad continuam orationem pertinent, peregiſſem. Nam eſt vſus eius ordine vltimus. Sed cum poſita ſit in ſola inuentione, neque habere diſpoſitionē poſſit, nec elocutionis ornamēta magnopere deſideret, aut circa memoriam & pronunciationem laboret, priuſq̄ ſecundā quinque partium, hanc quæ tota ex prima pendet, tractaturus nō alieno loco videor: quam ſcriptores ideo fortaſſe alij reliquerunt, quia ſatis cæteris præceptis in hanc quoq; videbatur eſſe proſpectum. Conſtat enim aut intentione aut depulſione, de quibus ſatis traditū eſt: quia quicquid in actione perpetua circa probationes vtile eſt, idem in hac breui atque conciſa proſit, neceſſe eſt. Neque alia dicuntur in altercatione, ſed aliter aut interrogando, aut reſpōdendo. Cuius rei ferè omnis obſeruatio in illo teſtium loco excuſſa nobis eſt. [Tamen, quia latius *Lib.5.cap.7.* hoc opus aggreſſi ſumus, neque perfectus Orator ſine hac vir- *Vſus alterca* tute dici poteſt, paululū impendamus huic quoque peculiaris *tionis in iudi-* operæ: quæ quidem in quibuſdā cauſis ad victoriam vel plu- *cijs.* rimum valet. Nam vt in qualitate generali, in qua rectène factum quid, an contrà ſit quæritur, perpetua dominatur oratio, & quæſtionem finitionis actionis plerunque ſatis explicat, & omnia penè in quibus de facto conſtat, aut coniectura, artificiali ratione colligitur: ita in his cauſis, quæ ſunt frequentiſſimæ, quæ vel ſolis extra artē probationibus, vel mixtis cōtinētur, aſperrima in hac parte dimicatio eſt, nec alibi dixeris magis mucrone pugnari. Nā & firmiſſima queq; memorię iudicis

inculcãda ſunt:etiam præſtandũ quicquid in actione promiſimus,& refellenda mendacia.Nuſquã eſt deniq; qui cognoſcit intentior.Nec immerito quidam,quanquã in dicendo mediocres,hac tamen altercandi præſtãtia meruerunt nomẽ patronorum.At quidã litigatoribus ſuis illũ modo ambitioſum declamandi ſudorẽ præſtitiſſe contenti,cum turba laudantium deſtituunt ſubſellia,pugnámq; illam decertatoriã imperitis,ac ſæpe pullatæ turbæ relinquũt. Itaq; videas alios plerũque iudicijs priuatis ad altercationes vocari,alios ad probationẽ.Quę ſi diuidenda ſunt officia,hoc certè magis neceſſarium eſt,pudendúmq; dictu ſi plus litigãtibus proſunt minores.In publicis certè iudicijs vox illa pręconis,pręter patronos,ipſum qui egerit citat.¶Opus eſt igitur in primis ingenio veloci ac mobili,animo præſenti & acri.Non enim cogitandũ ſed dicendũ ſtatim eſt,& propè ſub conatu aduerſarij manus erigẽda.Quare cum in omni parte huuſce officij plurimũ facit, totas non diligenter modò,ſed etiam familiariter noſſe cauſas, tum in altercatione maximè neceſſarium eſt; omnium perſonarum, inſtrumentorum,temporũ,locorum,habere notitiam:alioqui & tacendum erit ſæpe,etiam alijs ſubijcientibus,plerũque autem ſtudio loquendi ✱ fatuè modo accedendũ,quod nunquã accidit,ni noſtra credulitate aliena ſtultitia erubeſcamus.Neq; tantum hoc ipſis monitoribus clareſcit,quidã faciunt apertè quòd rixemur.Videas enim pleroſq; ira percitos exclamãtes, vt iudex audiat,cõtrarium id eſſe quod admoneamur,ſciátq; ille qui pronũciaturus eſt in cauſa,malũ quod tacetur.[Quare bonus altercator vitio iracũdiæ careat.Nullus enim rationi magis obſtat affectus,& fert extra cauſam,& plerũque deformia conuicia facere ac mereri cogit,& ipſos nonnunquam iudices incitat melior moderatio,ac nonnunq̃ etiã patientia. Neque enim refutanda tantum quæ è contrario dicuntur,ſed contemnenda,eleuãda,ridenda ſunt,nec vſquã plus loci reperit vrbanitas:odiũ mordet & pudor:cõtra turbantes audendũ, & impudentiæ fortiter reſiſtendũ.Sunt enim quidam præduri in hoc opis,vt obſtrepãt ingenti clamore,& medios ſermones intercipiant,& omnia tumultu cõfundant:quos vt nõ imitari, ſic acriter propulſare oportebit,& ipſorũ improbitas retũdenda,& iudices,vel præſidentes magiſtratus appellandi frequenter,vt loquẽdi vices ſeruentur. Nam eſt res animi iacentis,& mollis ſupra modum frontis,fallítq; plerunque ꝙ probitas vo-

Pręcepta altercandi.

catur, quæ eſt imbecillitas. [Valet autem in altercatione plurimũ acumen,quod ſine dubio ex arte nõ venit.Natura enim non docetur, arte tamẽ adiuuatur: in qua præcipuum eſt ſemper id in oculis habere,de quo quæritur,& quod volumus efficere.Quia propoſitum tenentes in rixã non ibimus, nec cauſæ debita tempora conuiciando conteremus,gaudebimúſq; ſi hoc aduerſarius facit.Omnia tẽpora ferè parata ſunt meditatis diligẽter,quę aut ex aduerſo dici,aut reſpõderi à nobis poſſint.[Nonnunquã tamen ſolet hoc quoque eſſe artis genus,vt quædam in actione diſſimulata ſubitò in altercãdo proferantur,& inopinatis eruptionibus, & ex inſidijs citiſſimo facto ſimillimũ.Id autẽ tantum faciendũ,cum eſt aliquid cui reſponderi non ſtatim poſſit:potuerat autem,ſi tempus ad diſponendum fuiſſet.Nã quod fideliter firmũ eſt,à primis ſtatim actionibus arripere optimũ eſt,quo ſæpius diutiúſq; dicatur.[Illud vix ſaltẽ præcipiendũ videtur,ne turbidus & clamoſus tãtum ſit altercator,& quales facti ſunt qui literas neſciunt.Nam improbitas licet aduerſario moleſta ſit,iudici inuiſa eſt. [Nocet etiam diu pugnare in ijs,quæ obtinere nõ poſſis.Nam vbi vinci neceſſe eſt, expedit cedere : quia ſiue plura ſunt de quibus quæritur, facilior erit in cæteris fides:ſiue vnum, mitior ſolet irrogari pœna verecũdiæ.Nam culpam præſertim deprehenſam pertinaciter tueri,culpa altera eſt.[Dum ſtat acies,multi in re conſilij atq; artis eſt,vt errantem aduerſarium trahas, & ire quamlongiſſimè cogas, vt vana interim ſpe exultet. Ideo quædam benè diſſimulantur inſtrumenta.Inſtant enim,& ſæpè diſcrimen omne cõmittunt,quod deeſſe nobis putãt,& faciunt probationibus noſtris authoritatem poſtulando. [Expedit etiam dare aliquid aduerſario, quod pro ſe putet,quod apprehendens maius aliquid cogatur dimittere : duas interim res proponere,quarum vtramlibet malè ſit electurus:quod in altercatione fit potentius, quàm in actione:quia in illa nobis ipſi reſpondemus , in hac aduerſarium quaſi confeſſum tenemus. [Eſt in primis acuti, videre quo iudex dicto moueatur, quid reſpuat : quod ex vultu ſæpiſſimè & aliquando etiam dicto aliquo factóve eius deprehenditur: & inſtare proficientibus,& ab ijs quæ non adiuuant,quammolliſſimè pedem oportet referre . Faciunt hoc medici quoque, vt remedia perinde perſeuerẽt adhibere,vel deſinãt,vt illa recipi vel reſpui vidẽt. [Nonnunquã ſi rem euoluere propoſitam facile non ſit,infe-

renda eſt alia quæſtio:atq; in eam,ſi fieri poteſt,iudex auocandus.Quid enim cum reſpondere non poſſis,agendum eſt,niſi vt aliud inuenias cui aduerſarius reſpondere nõ poſſit?In pleriſque iudex eſt auocandus,vt dixi,qui circa teſtes eſt locus,& perſonis modò diſtat,quòd hic patronorũ inter ſe certamen, illic pugna inter teſtem & patronum. Exercitatio verò huius rei longè facilior.Nam eſt vtiliſſimum,frequenter cum aliquo qui ſit ſtudiorum eorundem, ſumere materiam, vel veræ vel etiam fictæ controuerſiæ,& diuerſas partes altercationis modo tueri:quod idem etiam in ſimplici genere quæſtionum fieri poteſt.[Ne illud quidem ignorare aduocatũ volo,quo quæque ordine probatio ſit apud iudices proferenda:cuius rei eadem in argumentis ratio eſt,vt potentiſſima,prima & ſumma ponantur. Illa enim ad credendum præparant iudicem, hæc ad pronunciandum.

Ordo probationum.

¶De iudicio & conſilio. Cap.VI.

HIs pro noſtra facultate tractatis,non dubitaſſem trãſire protinus ad diſpoſitionem,quæ ordine ipſo ſequitur,niſi vererer, ne quoniam fuerũt qui iudicium inuentioni ſubiungerent,præterijſſe hunc locum quibuſdam viderer : qui mea quidem opinione adeo partibus operis huius omnibus cõnexus ac mixtus eſt,vt ne à ſentẽtijs quidẽ aut verbis ſaltẽ ſingulis poſſit ſeparari:nec magis arte traditur q̃ guſtus aut odor.Ideóq; nos quid in quaque re ſequẽdum cauendúmq; ſit,docemus ac deinceps docebimus, vt ad iudiciũ dirigatur.Præcipiam igitur,ne quod effici non poteſt,aggrediamur?vt contraria vitemus & cõmunia? ne quid in eloquendo corruptũ obſcurúmq; ſit?Referatur oportet ad ſenſus,qui non docentur.Nec multũ à iudicio credo diſtare conſilium,niſi ꝙ illud oſtendẽtibus ſe rebus adhibetur,hoc latentibus,& aut omnino nondum repertis,aut dubijs.Et ꝙ iudicium frequentiſſimè certum eſt:Conſilium verò eſt ratio quædam altè petita, & plerunq; plura perpendens & cõparans,habénſq; in ſe & inuentionem & iudicationem.[Sed ne hęc quidem præcepta in vniuerſum ſpectanda ſunt.Nam ex re ſumitur:cui locus ante actionem eſt frequenter. Nam Cicero ſummo cõſilio videtur in Verrem vel contrahere tempora dicẽdi maluiſſe,q̃ in eum annum,quo erat Q.Hortẽſius C O S.futurus incidere.Et in ipſis actionibus primum ac potẽtiſſimum obtinet locum. Nam quid dicendũ,quid tacendum,quid diffitendũ ſit exigere,con

Iudiciũ quid diſtet à conſilio.

filij eſt:Negare ſit ſatius an defendere:Vbi proœmio vtendū & quali:Narrandúmne,& quomodo: Iure prius pugnandum, an æquo: Qui ſit ordo vtiliſſimus:tum omnes colores, aſpere an leniter,an etiam ſubmiſſè loqui expediat.[Sed hęc quoque *Exempla cō-ſilij.* vt quiſq; paſſus eſt locus,monuimus, idémque in reliqua parte faciemus:pauca tamē exempli gratia ponam,quibus manifeſtius appareat,quid ſit,quod demōſtrari poſſe præceptis non arbitror. Laudatur conſilium Demoſthenis,quòd cum ſuade- *Olynth.2.* ret bellum Athenienſibus parū id proſperè expertis,nihil adhuc factum eſſe ratione monſtrat.Poterat enim emendari negligentia. At ſi nihil eſſet erratum, melioris in poſterum ſpei non erat ratio. Idem cum offenſam vereretur, ſi obiurgaret *Olynth.3.* populi ſegnitiem in aſſerenda libertate reipub. maiorum laude vti maluit, qui rem fortiſſimè adminiſtraſſent. Nam & faciles habuit aures, & natura ſequebatur, vt meliora proban- *Cicerōis prudentia.* tes,peiorum pœniteret. Ciceronis quidem vel vna pro Cluentio quamlibet multis exemplis ſufficeret oratio.Nam quod in eo cōſilium maximè mirer?primámne expoſitionem,qua matri,cuius filium premebat authoritas, abſtulit fidem? an quòd idem corrupti iudicij crimen tranſferre in aduerſarium maluit,quàm negare propter inueteratā(vt ipſe dicit)infamiam? an quòd in re inuidioſa legis auxilio nouiſſimè eſt vſus?quo genere defenſionis etiam offendiſſet nondum præmollitas iudicum mentes.An quòd ſeipſum inuito Cluentio facere teſtatus eſt?Quid pro Milone?ꝙ non antè narrauit,quàm præiudicijs omnibus reum liberaret? quòd inſidiarū inuidiā in Clodium vertit?quanquam re vera fuerat pugna fortuita: quòd factum & laudauit, & tamen voluntatem Milonis remouit? quòd illi preces non dedit, & in earum locum ipſe ſucceſſit?Infinitum eſt enumerare,vt Cottæ detraxerit authoritatem,vt pro Ligario ſe oppoſuerit,Cornelium ipſa confeſſionis fiducia eripuerit. [Illud dicere ſatis habeo, nihil eſſe non modò in orando, ſed in omni vita, prius conſilio: fruſtráque ſine eo tradi cæteras artes,plúſque vel ſine doctrina prudētiam,quàm ſine prudentia facere doctrinam . Apparet etiam orationem accommodare locis,temporibus,perſonis,eſſe eiuſdem virtutis. Sed hic quia latius fuſus eſt locus,mixtúſque cum elocutione, tractabitur cum præcipere de aptè dicendo cœperimus.

De diuiſione ſeu parenchireſi. Cap. I.

Diſpoſitionis cõmendatio.

DE inuentione(vt arbitror) ſatis dictum eſt. Neque enim ea demum,quæ ad docẽdum pertinent,executi ſumus,verum etiam motus animorum tractauimus. Sed vt opera extruentibus ſatis non eſt,ſaxa atque materiam,& cætera ædificanti vtilia congerere niſi diſponendis eius,collocandíſque artificum manus adhibeatur: ſic in dicendo quãlibet abundans rerum copia,cumulum tantum habeat atque congeſtum,niſi illas eadem diſpoſitio in ordinem digeſtas, atque inter ſe commiſtas deuinxerit.Nec immerito ſecunda quinque partiũ poſita eſt,cum ſine ea prior nihil valeat.Nec enim quanquam fuſis omnibus membris,ſtatua ſit,niſi collocentur.Et ſi quam in corporibus noſtris aliorúmve animalium partem permutes & trãſferas,licet habeant eadem omnia,prodigium ſit tamen.Et artus etiam leuiter loco moti perdũt,quo viguerunt,vſum: & turbati exercitus ſibijpſi ſunt impedimento.Nec mihi videntur errare,qui ipſam rerum naturam ſtare ordine putant, quo confuſo peritura ſint omnia. Sic oratio carens hac virtute tumultuetur neceſſe eſt,& ſine rectore fluitet,nec cohæreat ſibi: multa repetat, multa tranſeat, velut nocte in ignotis locis errans:nec initio,nec fine propoſito, caſum potius quàm conſilium ſequatur.Quapropter totus hic liber ſeruiat diſpoſitioni: quæ quidem, ſi certa aliqua via tradi in omnes materias vllo modo poſſet,non tam paucis contigiſſet. Sed cum infinitæ litium formæ fuerint,futuræque ſint,& tot ſeculis nulla reperta ſit cauſa,quæ eſſet tota alteri ſimilis,ſapiat oportet actor,& vigilet,& inueniat,& iudicet,& conſiliũ à ſeipſo petat.Neq; inficias eo quædã eſſe, quæ demonſtrari poſſint:eáq; non omittã.

De diſpoſitione in vniuerſum. cap.II.

Diuiſio. Partitio. Diſpoſitio.

SIt igitur(vt ſuprà ſignificaui)Diuiſio rerum plurium in ſingulas.Partitio ſingularum in partes, diſcretus ordo, & recta quædam collocatio prioribus ſequentia annectens. Diſpoſitio vtilis rerum ac partium in loco diſtributio. Sed meminerimus ipſam diſpoſitionem plerumque vtilita-

te mutari, nec eandem ſemper primam quæſtionem ex vtraque parte tractandã. Cuius rei vt cætera exempla prætercam, Demoſthenes quoque atque Aeſchines poſſunt eſſe documẽto in iudicio Cteſiphontis, diuerſum ſecuti ordinem, cum accuſator à iure, quo videbatur potẽtior, cœperit: patronus omnia vel penè omnia ante ius poſuerit, quibus iudicem quęſtioni legum præpararet. Aliud enim alio docere prius expedit, alioqui ſemper petitoris arbitrio diceretur. Denique in accuſatione mutua, vt ſe vterque defendat priuſquam aduerſariũ arguat, omnium rerum neceſſe eſt ordinem eſſe diuerſum.

DISPOSItio aliquando vtilitate mutatur.

¶ Igitur quid ego ſim ſecutus, quod partim præceptis, partim vſurpatum ratione cognoueram, promam: nec vnquam diſſimulaui. Erat mihi curæ in controuerſijs forẽſibus noſſe omnia quæ in cauſa verſarentur. Nam in ſchola certa ſunt & pauca, & ante declamationem exponuntur: quæ θέματα Græci vocant, Cicero propoſita. Cum hæc in conſpectu quodammodo collocaueram, non minus pro aduerſa parte, quàm pro mea cogitabam. Et primum (quod non difficile dictu eſt, ſed tamen ante omnia intuendum) conſtituebam, quid vtraque pars vellet efficere, tum per quid, hoc modo: Cogitabam quid primum petitor diceret. Id aut confeſſum erat, aut controuerſum. Si confeſſum, non poterat ibi eſſe quæſtio. Trãſibam ergo ad reſponſum partis alterius, idem intuebar: nonnunquam etiam quod inde obtinebatur, confeſſum erat. Vbi primum cœperat non conuenire, quæſtio oriebatur. Id tale eſt, Occidiſti hominem, occidi, conuenit: tranſeo. Rationem reddere debet reus quare occiderit: Adulterium, inquit, cum adultera occidere licet, legem eſſe certum eſt. Tertium iam aliquid vidẽdum eſt, in quo pugna conſiſtat. Non fuerunt adulteri, fuerunt: quęſtio. De facto ambigitur: coniectura eſt. Interim ergo & tertium confeſſum eſt, adulteros fuiſſe. Sed tibi, inquit accuſator, illos non licuit occidere. Exul enim eras, & ignominioſus, de iure quæritur. At ſi protinus dicenti, occidiſti, reſpõdeatur, non occidi, ſtatim pugna eſt. [Sic explorandũ eſt vbi cõtrouerſia incipiat, & conſiderari debet, quæ primam quæſtionẽ facit: Intentio ſimplex, Occidit Saturninum Rabirius: Cõiuncta, Lege de ſicarijs commiſit L. Varenus. Nam C. Varenum occidendo, & Cn. vulnerando, & Salarium item occidendo, * cadit. Nam ſic diuerſæ propoſitiones erunt, quod idem de petitionibus dictum ſit. Verum ex coniuncta propoſitione, plures eſſe quæ-

Tota cauſa ponenda ante oculos, & in eadem videndũ in quo ſit cõtrouerſia.

ſtiones ac ſtatus poſſunt, ſi aliud negat reus, aliud defẽdit, aliud iure actionis excludit. In quo genere agendi eſt diſpiciẽdum, quid quoque loco diluat.

ACTORIS diſpoſitio.

¶Quod pertinet ad actorem, nõ planè diſſentio à Celſo, qui ſine dubio Ciceronem eſt ſecutus. Inſtat tamen huic parti vehementius, vt putet primo firmum aliquid eſſe ponendum, ſummo firmiſſimum, imbecilliora medio: quia & initio mouẽdus ſit iudex, & ſummo impellendus.

DISPOSITIO pro reo.

¶At pro reo plerunque grauiſſimum quicque primum mouendum eſt, ne illud ſpectans iudex reliquorum defenſioni ſit auerſior. Interim tamen & hoc mutabitur, ſi leuiora illa palàm falſa erũt, grauiſſimi defenſio difficilior, vt detracta prius accuſatoribus fide aggrediamur vltimum, iam iudicibus omnia vana eſſe credentibus. Opus erit tamen præfatione, qua & ratio reddatur dilati criminis, & promittatur defẽſio, ne id quod non ſtatim diluemus, timere videamur. Anteactæ vitæ crimina plerũque prima purganda ſunt, vt id de quo laturus eſt ſententiam, iudex audire propitius incipiat. Sed hoc quoque pro Vareno Cicero in vltimum diſtulit, non quid frequentiſſimè, ſed quid tum expediret, intuitus.

Cum vnũ reſpõdendũ eſt, quomodo id quærendum.

[Cum ſimplex intentio erit, videndum eſt, an vnum aliquid reſpondeamus, an plura. Si vnum, in re quæſtionem inſtituamus, an in ſcripto. Si in re, negandum ſit quod obijcitur, an tuendum. Si in ſcripto, in qua ſpecie iuris pugna ſit, & in ea de verbis, an volũtate quæratur. Id ita conſequemur, ſi intuiti fuerimus quæ ſit lex quæ litem faciat, hoc eſt, qua iudicium ſit conſtitutum. Nam quædam in ſcholaſticis ponuntur ad coniungendã modo actæ rei ſeriem, vt, Pater expoſitum qui agnouerit, ſolutis alimentis recipiat. Minus dicto audiẽtem filium liceat abdicare. Qui expoſitum recepit, imperat ei nuptias locupletis propinqui, ille ducere vult filiam pauperis educatoris. Lex de expoſitis ad effectum pertinet. Iudiciũ pendet ex lege abdicationis. Nec tamen ſemper ex vna lege quæſtio eſt, vt in ἀντινομίᾳ. His ſpectatis apparebit circa quæ pugna ſit. Cõiuncta defenſio eſt, qualis pro Rabirio: Si occidiſſet, rectè feciſſet, ſed non occidit.

Cũ multa cõtra vnam intentionẽ dicũtur, quis ordo ſeruãdus.

[Vbi verò multa contra vnam propoſitionem dicimus, cogitandum eſt primum quicquid dici poteſt: tum ex ijs quo quicque loco dici expediat ordinãdum. In quo non idem ſentio, quod de propoſitionibus paulo antè, quódque de argumẽtis probationum loco conceſſi, aliquando nos incipere à firmioribus. Nam vis quæſtionum creſcere debet, & ad potentiſſima ab infirmiſſi-

mis peruenire,ſiue ſunt eiuſdem generis,ſiue diuerſi. Iuris au tem quæſtiones ſolent eſſe nonnunquã ex alijs atque alijs con flictationibus, facti ſemper idem ſpectant,in vtroque genere ſimilis ordo eſt.[Sed prius de diſſimilibus,ex quibus infirmiſ ſimum quicque primum tractari oportet. Ideóque quaſdam quæſtiones executi donare ſolemus,& cõcedere.Neque enim tranſire ad alias poſſumus,niſi omiſſis prioribus.Quod ipſum ita fieri oportet,non vt damnaſſe eas videamur,ſed omiſiſſe, quia poſſumus etiam ſine eis vincere. Procurator alicuius pecuniam petit ex fœnore hæreditario,poteſt incidere quæſtio, an huic eſſe procuratorem liceat. Finge nos poſtquam tractauimus remittere vel etiam cõuinci: quæretur, an ei cuius nomine litigatur,procuratorem habẽdi ſit ius.Diſcedamus hinc quoque: recipit materia quæſtionem, an ille cuius nomine agitur,hæres ſit fœneratoris,an ex aſſe hæres.Hæc quoque con ceſſa ſint,quæretur,an debeatur. Contrà nemo tã demens fuerit, vt id quod firmiſſimum duxerit ſe habere, remittat,& ad leuiora tranſcendat.Huic in ſchola ſimile eſt: Non abdicabis adoptatum,vt hunc quoque,num virum fortem,vt & fortem num quicunque volũtati tuæ non paruerit,in alia omnia ſubiectus ſit: num propter opinonem: & num propter talem opinionem. Hæc iuris quæſtionum differentia eſt. [In factis autem ad idem tendentia ſunt plura.Ex quibus aliqua citra ſummam quæſtionem remitti ſolent, vt ſi is cum quo furti agitur, dicat, proba te habuiſſe, proba te perdidiſſe,proba te furto perdidiſſe, proba te mea fraude. Priora enim remitti poſſunt, vltimum non poteſt. ¶Solebam & hoc facere præcipuè,vt vel ab vltima ſpecie(nam ea ferè eſt,quæ continet cauſam) retrorſum quærerem vſque ad primam generalem quæſtionem,vel à genere ad extremam ſpeciem deſcenderem,etiam in ſuaſorijs. Vt deliberat Numa, an regnum offerentibus Romanis recipiat.Primum id eſt genus,an regnandum:an in ciuitate aliena,an Romæ: an laturi ſint Romani talem Regem. Similiter & in controuerſijs.Optet enim vir fortis alienam vxorem. Vltima ſpecies eſt,an optare poſſit alienã vxorem. Generale eſt,an quicquid optauerit,accipere debeat:inde an ex priuato,an nuptias, an maritum habentem. Sed hoc non quemadmodũ dicitur,ita & quæritur.Primũ enim occur rit ferè,quod eſt vltimũ dicendum:vt hoc,non debes alienam vxorem optare.Ideóq; diuiſionẽ perdit feſtinatio. Non opor-

Ordo diſſimi liũ quæſtionũ.

Ordo ſimiliũ, ſiue ad idem tendentium.

Aliud præceptum diſpoſitionis pro reo

tet igitur offerentibus ſe contentum eſſe. Quæratur aliquid quod eſt vltrà, ſi ne viduam quidem: adhuc plus, ſi nihil ex priuato: vltimum retrorſum, quod idem à capite primum eſt, ſi nihil iniquum. Itaque propoſitione viſa, quod eſt facillimum, cogitemus, ſi fieri poteſt, quid naturale ſit primum reſponderi. Id ſi tanquã res agatur, & nobiſipſis reſpõdendi neceſſitas ſit, intueri voluerimus, occurrit. Si id non contigerit, ſeponamus id quod primum ſe obtulerit, & ipſi nobiſcum ſic loquamur: Quòd ſi hoc non eſſet, id iterum, & tertium, & dum nihil ſit reliqui. Itaque inferiora quoque ſcrutabimur, quæ tractata faciliorem nobis iudicẽ in ſumma quæſtione facient. [Non diſſimile huic eſt & illud præceptum, vt à communibus ad propria veniamus. Ferè enim communia generalia ſunt. Commune eſt, tyrannum occidit: proprium, Viriatum tyrannum occidit, mulier occidit, vxor occidit. ¶ Solebam & excerpere quid mihi cum aduerſario conueniret, ſi modo id pro me erat: nec ſolum premere confeſſionem, ſed partiendo multiplicare: vt in illa controuerſia, Dux qui competitorem patrem in ſuffragijs vicerat captus eſt. Euntes ad redimẽdum eum Legati, obuium habuerunt patrem reuertẽtem ab hoſtibus: is Legatis dixit, ſerò itis. Excuſſerunt illi patrem, & aurum in ſinu eius inuenerunt, ipſi perſeuerauerunt ire quò intenderant, inuenerũt ducem crucifixum, cuius vox fuit, Cauete proditorẽ: Reus eſt pater. Quæ conueniunt? proditio nobis prodita eſt, & prodita à duce, quærimus proditorem, te iſſe ad hoſtes fateris, & iſſe clàm, & ab his incolumem rediſſe, aurum retuliſſe, & aurum occultum habuiſſe. Nam quod fecit, id nonnũquam potentius fit in propoſitione: quæ ſi animos occuparit, propè aures ipſi defenſioni præcluduntur. In totum autem congregatio criminum accuſantem adiuuat, ſeparatio defendentem. ¶ Solebam id, quod fieri & in argumentis dixi, in tota facere materia, vt propoſitis extra quæ nihil eſſet omnibus, deinde cæteris remotis, ſolum id ſupereſſet quod credi volebam: vt in præuaricationum criminibus vt abſoluatur reus, aut innocentia ipſius ſit, aut interueniente aliqua poteſtate, aut vi, aut corrupto iudicio, aut difficultate probationis, aut præuaricatione. Nocẽtem fuiſſe confiteris, nulla poteſtas obſtitit, nulla vis, corruptum iudicium non quereris, nulla probandi difficultas fuit: quid ſupereſt, niſi vt præuaricatio fuerit? Si omnia amoliri non poteram, tamen plura amoliebar. Hominem occiſum eſſe conſtat

Alia præcepta.

Item aliud præceptum.

non in ſolitudine,vt à latronibus ſuſpicer:non prædæ gratia, quia inſpoliatus eſt:nõ hæreditatis ſpe,quia pauper fuit.Odiũ igitur in cauſa:quis inimicus?¶Quæ res autem faciliorem di uiſioni viam pręſtat,eadẽ inuentioni quoq; excutere quicquid dicitur,poteſt: & velut reiectione facta ad optimũ peruenire. Accuſatur Milo,ꝙ Clodium occiderit:aut fecit,aut non.Opti mum erat negare:ſi non poteſt,occidit.Ergo,aut iure,aut iniu ria.Vtique iure,aut volũtate igitur,aut neceſſitate.Nam igno rantia prætendi non poteſt: Voluntas anceps eſt. Sed quia ita id homines putant,adiungenda defenſio,vt id pro repub.fuerit.Neceſſitate,ſubita igitur pugna,non pręparata:alter igitur inſidiatus eſt.Vter?profecto Clodius. Videſne vt ipſa rerũ neceſſitas deducat ad defenſionem?Adhuc,aut vtique voluit oc cidere inſidiatorẽ Clodium,aut non.tutius ſi noluit.Fecerunt ergo ſerui Milonis neque iubente, neque ſciente Milone. At hæc tam timida defenſio detrahit authoritatem illi,qua rectè dicebamus occiſum. Adijcietur:Quod ſuos quiſque ſeruos in tali re facere voluiſſet.Hoc eo eſt vtilius,quòd ſæpe nihil placet,& aliquid dicendum eſt.Intueamur ergo omnia, ita apparebit, aut id quod optimum eſt, aut id quod minimè malum. [Propoſitione aliquando aduerſarij vtendum,& eſſe nonnunquam communem eam ſuo loco dictum eſt. ¶Multis millibus verſuum ſciò apud quoſdam eſſe quæſitũ,quomodo inueniremus vtra pars deberet prior dicere,quod in foro,vel atro citate formularum,vel modo petitionum,vel nouiſſimè ſorte diiudicatur.In ſchola quæri nihil attinet,cum in declamationibus ijſdem narrare, & cõtradictiones ſoluere tam ab actore,quàm à poſſeſſore conceſſum ſit.Sed in plurimis controuerſijs ne inueniri quidem poteſt,vt in illa:Qui tres liberos habebat,Oratorem,philoſophum,& medicum,teſtamẽto quatuor partes fecit, & ſingulas ſingulis dedit : vnam eius eſſe voluit, qui eſſet vtiliſſimus ciuitati . Contendunt quis primus dicat, incertum eſt,propoſitio tamen certa. Ab eo enim cuius perſonam tuebimur,incipiẽdum erit.¶Et hæc quidem de diuiden do in vniuerſum præcipi poſſunt. At quo modo inueniemus etiam illas occultiores quæſtiones ? ſcilicet quo modo ſententias,verba,figuras,colores:ingenio,cura,exercitatione.Non tamen ferè vnquam niſi imprudentem fugerint, ſi(vt dixi)naturam ſequi ducem velit.Sed plerique eloquentiæ famam affectantes contenti ſunt locis ſpecioſis modo, vel nihil ad pro-

Diuiſio adiuuat inuentionem,& deſe- ctũ eius præſtat.

Vtri parti prius dicẽdũ.

De occultiori bus quæſtioni bus.

bationem conferentibus. Alij nihil vitantes,ea quæ in oculos incurrunt, exquirenda putant. Quod quo facilius appareat, vnã de ſchola cõtrouerſiam non ita ſanè difficilẽ, aut nouam proponam in exemplum:Qui reo proditionis patri non affue rit,exhæres ſit.Proditionis damnatus cũ aduocato exulet.Reo proditionis patri diſertus filius affuit,ruſticus nõ affuit: dãnatus abijt cum aduocato in exilium.Ruſticus cum fortiter feciſ ſet,pręmij nomine impetrauit reſtitutionem patris & fratris. pater reuerſus inteſtatus deceſſit, petit ruſticus partem bonorum,Orator totum ſibi vendicat. Hic illi eloquẽtes,quibúſq; nos circa lites raras ſolicitiores ridiculi videmur,inuadũt perſonas fauorabiles:Actio pro ruſtico contra diſertum,pro viro forti cõtra imbellẽ,pro reſtitutore contra ingratũ, pro eo qui parte contentus ſit,contra eũ qui fratri nihil dare ex paternis velit.Quæ omnia ſunt in materia,& multũ iuuant,victoriam tamen non tradunt.In hac quærẽtur ſententiæ,ſi fieri poterit, præcipites vel obſcuræ.Nam ea nunc virtus eſt, *& pulchrè fuerit cum materia tumultu & clamore tranſactum. Illi verò quibus propoſitũ quidem melius,ſed cura in proximo eſt,hęc velut innatantia videbunt,excuſatum eſſe ruſticum, qui non interfuerit iudicio nihil collaturus patri, ſed ne diſertum quidem habere quod imputet reo,cum is damnatus ſit. Dignum eſſe hæreditate reſtitutorem,non auarum,impium,ingratum, qui diuidere nolit cum fratre, eóque ſic merito. Quæſtionem quoq; illam primã ſcripti & voluntatis, qua nunc expugnata, non ſit ſequentibus locus.At qui naturã ſequetur,illa cogitabit,primo hoc dicturũ ruſticũ: Pater inteſtatus duos nos filios reliquit,partẽ iure gẽtium peto.Quis tam imperitus?quis tam procul à literis?quin ſic incipiat,etiã ſi neſcierit quid ſit propo ſitio?Hanc cõmunem omnium legem leuiter adornabit,vt iu ſtam : Nempe ſequetur, vt quæramus quid huic tam æquæ poſtulationi reſpondeatur.At id manifeſtum eſt.Lex eſt,quæ iu bet exhæredem eſſe eum,qui patri proditionis reo non affuerit,tu autem non affuiſti.Hanc propoſitionẽ neceſſariò ſequitur legis laudatio,& eius qui non affuerit,vituperatio Adhuc verſamur in confeſſis, redeat animus ad petitorem: nunquid non hoc cogitet neceſſe eſt,niſi quis ſit planè hebes?Si lex obſtat,nulla lis eſt,inane iudicium eſt:atqui & legem eſſe, & hoc quod ea puniat,à ruſtico factum, extra dubitationẽ eſt. Quid ergo dicemus?Ruſticus eram.Sed lex erat,omnes cõplectitur,

Exemplo docet vtiſia ſpecioſis i deligẽdis quæſtionibus prçponenda eſſe.

nihil proderit. Quæramus ergo, num infirmari in aliqua parte lex poſſit: Quid aliud (ſæpius dicā) natura permittit, quàm vt cum verba contrà ſint, de voluntate quæratur? Generalis igitur quæſtio, verbis an voluntate ſit ſtandum. Sed enim in commune de iure omni diſputandum ſemper, nec vnquam ſatis iudicatū eſt. Quærendum igitur in hac ipſa, qua conſiſtimus, an aliquid inueniri poſſit, quod ſcripto aduerſetur. Ergo quiſquis nō affuerit, exhæres erit? quiſquis ſine exceptione? Iam ſe illa vel vltrò offerent argumenta: Filius infans & æger non affuit, & qui aberat, & qui militabat, & qui in legatione erat. Iam multum acti eſt, poſſet aliquis nō affuiſſe, & hæres eſſe. Tranſeat nunc idem ille qui cogitauit, vt ait Cicero, tibicinis latini modo ad diſertum, Vt iſta concedam, tu nec infans es, nec æger eras, nec abfuiſti, nec militaſti. Non aliud occurrit quàm illud, Sed ruſticus ſum. Contrà, quod palàm eſt, dicet: Vt agere non potueris, aſſidere potuiſti. Et verum eſt, quare redeundum eſt ruſtico ad animū legumlatoris: Impietatem punire voluit, ego autem impius non ſum. Contra quæ diſertus: Tu impie feciſti, inquit, cum exhæredationem meruiſti, licet te poſtea, vel pœnitentia, vel ambitus ad hoc genus optionis adduxerit. præterea propter te damnatus eſt pater. Videbaris enim de cauſa pronūtiaſſe. Ad hæc ruſticus: Tu verò in cauſa damnationis fuiſti: Multos offenderas: Inimicitias domi cōtraxeras. Hæc coniecturalia. Illud quoque quod coloris loco ruſticus dicit, patris fuiſſe tale cōſilium, ne vniuerſam domum periculo ſubijceret. Hæc prima quæſtione ſcripti & voluntatis continentur. Intendamus vltrà animum, videamúſque an aliquid inueniri præterea poſſit, quo id modo fiat. Sedulò imitor quærentem, vt quærere doceam, & omiſſo ſpecioſiore illo ſtyli genere ad vtilitatem me ſubmitto diſcentium. Omnes adhuc quęſtiones ex perſona petitoris ipſius duximus: Cur nō aliquid circa patrem quærimus? Dictum verò eſt, cui quis non affuerit, exhæres erit. Cur non conamur & hic quærere, num cuicunq; non affuerit? Facimus hoc ſæpe in ijs cōtrouerſijs, in quibus petuntur in vincula, qui parētes ſuos non alunt, an eum teſtimonium in filium impietatis reum dixit, an eum qui filium lenoni vendidit? In hoc de quo loquimur patre, quid apprehendi poteſt? Damnatus eſt. Nunquid igitur lex ad abſolutos tantum patres pertinet? dura prima fronte quæſtio eſt. Non deſperemus, credibile eſt hoc voluiſſe legūlatorē, ne auxilia libero-

Pro Murena

rum innocentibus deeſſent. Sed hoc dicere ruſtico verecundum eſt, quia innocentem fuiſſe patrem fatetur. Dat aliud argumentum controuerſia. Damnatus proditionis cum aduocato exulet. Vix videtur poſſe fieri, vt pœna filio eadem, patri & ſi affuerit, & ſi non affuerit, conſtituta ſit. Præterea lex ad exules nulla pertinet: Non ergo credibile eſt de non aduocato damnari ſcriptum. An poſſint enim bona eſſe vlla exulis, ruſticus in vtraque parte dubium facit. Diſertus & verbis inhærebit, in quibus nulla exceptio eſt, & propter hoc ipſum pœnã eſſe conſtitutã eis, qui non affuerint, ne periculo exili deterreantur ab aduocatione, & ruſticum innocenti non affuiſſe dicet. Illud protinus non indignum quod annotetur, poſſe ex vno ſtatu duas generales fieri quæſtiones: An quiſquis, an cuicunque. hæc ex duabus perſonis quæſita ſunt. E tertia autem, quæ eſt aduerſarij, nulla oriri quæſtio poteſt: quia nulla fit ei de ſua parte controuerſia. Nondum tamen cura deficiat. Iſta enim omnia dici poſſent, etiam nõ reſtituto patre. Nec ſtatim eò tendamus, quod occurrit vltrò à ruſtico reſtitutum. Qui id ſubtiliter quæret aliquid ſpectabit vltrà. Nam vt genus ſpecies ſequitur, ita ſpeciem genus præcedit. Fingamus ergo ab alio reſtitutum, ratiocinatiua atque collectiua quæſtio orietur: an reſtitutio pro ſublatione iudicij ſit, & perinde valeat, ac ſi iudicium non fuiſſet. Vbi tentabit ruſticus dicere, ne impetrare quidem aliter potuiſſe ſuorum reſtitutionem vno præmio, niſi patre perinde ac ſi accuſatus non eſſet, reuocato: quæ res aduocati quoque pœnam tanquam is non affuiſſet, remiſerit. Tum veniemus ad id quod primum occurrebat, à ruſtico reſtitutum eſſe patrẽ. Vbi rurſus ratiocinamur, an reſtitutor accipi debeat pro aduocato, quando id præſtiterit, quod aduocatus petijt, nec improbum ſit pro ſimili accipi quod plus eſt: Reliqua iam æquitatis ſunt, vtrius iuſtius ſit deſiderium. Id ipſum adhuc diuiditur, etiam ſi vterque ſibi totum vendicaret, nũc vtique cum alter ſemiſſem, alter vniuerſa fratre excluſo. Sed his tractatis etiam habet magnum momentum apud iudices patris memoria, cum præſertim de bonis eius quæratur. Erit ergo coniectura, qua mẽte pater inteſtatus deceſſerit. Sed ea pertinet ad qualitatẽ, quæ alterius ſtatus inſtrumentum eſt. Plerumque autem in fine cauſarum de æquitate tractabitur, quia nihil libentius iudices audiunt. Aliquãdo tamen hunc ordinẽ mutabit vtilitas, vt ſi in iure minus fiduciæ erit, æquitate

iudicem præparemus.[Nihil habui amplius, quod in vniuerſum præciperem. Nunc eamus per ſingulas cauſarũ iudicialiũ partes, quas vt perſequi ad vltimam ſpeciem, ideſt ad ſingulas lites cõtrouerſiáſque nõ poſſum, ita de generalibus ſcribere licet: vt quæ in quéque ſtatũ frequentiſſimè incidát, tradam. Et quia natura prima quæſtio eſt, factúmne ſit, ab hac exordiar.

De coniectura. Cap. I I.

Coniectura omnis aut de re, aut de animo eſt. Vtriuſq; tria tẽpora, præteritum, præſens, futurum. De re, & generales quæſtiones ſunt, & definitæ, id eſt, & quæ non cõtinentur, & quę continẽtur. De animo quęri non poteſt, niſi vbi perſona eſt, & de facto cõſtat. [Ergo cum de re agitur, aut quid factũ ſit, in dubium venit, aut quid fiat, aut quid ſit futurum. Vt in generalibus, An atomorũ concurſu mundus ſit effectus: an prouidentia regatur: an ſit aliquãdo caſurus. In definitis: an parricidium commiſerit Roſcius: An regnũ affectet Manlius: An rectè Verrẽ ſit accuſaturus Q. Cæcilius. In iudicijs præteritũ tempus maximè valet. Nemo enim accuſat, niſi quæ facta ſunt. Nam & quæ fiant, & quæ futura ſint, ex præteritis colligũtur. Quæritur & vnde quid ortũ, vt peſtilẽtia, an ira deûm, an intẽperie cœli, an corruptis aquis, an noxio terræ halitu. Et quæ cauſa facti, vt quare ad Troiã quinquaginta Reges nauigauerint, iureiurãdo adacti, an exẽplo moti, an gratiſicantes Atridis. Quæ duo genera nõ multũ inter ſe diſtant. Ea verò quæ ſunt præſentis tẽporis, ſi non argumẽtis, quæ neceſſe eſt pręceſſiſſe, ſed oculis deprehendenda ſunt, non egent coniectura: vt ſi apud Lacedæmonios quæratur an Athenis muri fiant. Sed & illud poteſt videri extra hoc propoſitum coniecturę genus, cũ de aliquo homine quæritur quis ſit, vt eſt quæſitum contra Vrbiniæ hæredes, ſi is qui tãquam filius petebat bona, Figulus eſſet, an Soſipater: nã & ſubſtantia eius ſub oculos venit, vt non poſſit quæri, an ſit. Quomodo vltra oceanũ, nec quid ſit, nec quale ſit, ſed an quid ſit. Verùm hoc quoque genus litis ex præterito pendet: An hic ſit ex Vrbinia natus Cluſinius Figulus. Fuerunt autem tales noſtris etiam temporibus controuerſiæ, atq; aliquæ in meum quoq; patrocinium inciderunt. [Animi coniectura non dubiè in omnia tempora cadit. Qua mẽte Ligarius in Africa fuerit. Qua mente Pyrrhus fœdus petat. Quo modo laturus ſit Cæſar, ſi Ptolemæus Pompeium occiderit. [Quæritur per coniecturam & quantitas &

Cõiecturæ diuiſio, cuius primum genera oſtẽdit, deinde docet quomodo tractãda ſit.

Genera facit tria, facti, animi, rerum.

CONIECtura in iudicijs, quæ eſt triplex, de authore & facto ſimul: de animo tantũ, & de authore tantũ, ex quo ſæpe ἀντικατηγορία naſcitur.

qualitas circa modum, ſpeciem, numerum. An ſol maior quàm terra. Luna globoſa, an plana, an acuta. Vnus mundus, an plures. Itémque extra naturales quæſtiones: Maius bellum Troianum, an Peloponeſiacum: Qualis clypeus Achillis. An vnus Hercules. ¶ In his autem quæ accuſatione ac defenſione conſtant, vnum eſt genus, in quo quæritur & de facto, & de authore. Quod interim coniunctam quæſtionem habet, & vtrunque pariter negatur: interim ſeparatam, cum & factum ſit, nec ne: & ſi de facto conſtet, à quo factum ſit ambigitur. Ipſum quoque factum aliquando ſimplicem quæſtionem habet, an homo perierit: aliquando duplicem, veneno, an cruditate perierit. Alterum eſt genus de facto tantũ, cum, ſi id certum ſit, non poteſt de authore dubitari. Tertiũ de authore tantum, cum factum conſtet: ſed à quo factum ſit, in controuerſiam venit. Et quod tertio loco poſui, nõ eſt ſimplex: Aut enim reus feciſſe tantummodo ſe negat, aut alium feciſſe dicit. Sed ne in alterum quidem transferendi criminis vna forma eſt: Interdum enim ſubſtituitur mutua accuſatio, quam Græci ἀντικατηγορίαν vocant, noſtrorũ quidam concertatiuam. Interdum in aliquam perſonã, quæ extra diſcrimẽ iudicij eſt, transfertur, & aliàs certam, aliàs incertam: Et cum incertam, aut in extrariam, aut ipſius, qui perijt voluntatem. In quibus ſimilis atque in ἀντικατηγορίᾳ perſonarũ, cauſarum, cæterorum comparatio eſt: Vt Cicero pro Vareno, in familiam Ancharianam: pro Scauro, circa mortem Boſtaris in matrem auertens crimen, facit. Eſt etiam illud huic contrarium comparationis genus, in quo vterque à ſe factum eſſe dicit, & illud in quo non perſonæ inter ſe, ſed ipſæ res colliduntur, id eſt, non vter fecerit, ſed vtrum factum ſit. ¶ Cum de facto & de authore cõſtat, de animo quæri poteſt. Nunc de ſingulis, cum pariter vtrunque negatur, hoc modo: Adulterium non commiſi: Tyrannidem non affectaui. In cædis ac veneficij cauſis frequens eſt illa diuiſio: non eſt factum, & ſi eſt factum, ego non feci. Sed cum dicimus proba hominem occiſum, accuſatoris tantum partes ſunt: à reo nihil dici contrà, præter aliquas fortaſſe ſuſpiciones, poteſt, quas ſpargere quammaximè variè oportebit: quia ſi vnum aliquid affirmaris, probandũ eſt, aut cauſa periclitandum. Nam vt cum inter id quod ab aduerſario, & id quod à nobis propoſitum eſt, quæritur, videtur vtique alterum verum: ita ex aduerſo vnum eſt quo defendimur, reliquũ eſt quo pre-

mimur. At cũ quærimus de ambiguis ſignis cruditatis & veneni, nihil tertium eſt. Ideóque vtraque pars, quod propoſuit, tuetur. Interim autẽ ex re quæritur, veneficium fuerit, an cruditas, cum ex ipſa aliqua citra perſonam quoque argumẽta ducuntur. Refert enim conuiuium præceſſerit, an triſtitia: labor, an ocium, vigilia, an quies. Aetas quoque eius qui perierit, diſcrimen facit. Intereſt ſubitò defecerit, an longiore valetudine conſumptus ſit. Liberior tamen adhuc in vtráque partem diſputatio, ſi tantum ſubita mors in quæſtionem venit. Interim ex perſona probatio rei petitur, vt propterea credibile ſit venenum fuiſſe, quia credibile ab hoc factũ veneficium, vel cõtrà. Cum verò de reo & de facto quæritur, naturalis ordo eſt, vt prius factum eſſe accuſator probet: deinde à reo factum. Si tamen plures in perſonã probationes habuerit, conuertet hunc ordinẽ. Defenſor autem prius negabit eſſe factũ, quia ſi in hac parte vicerit, reliqua non neceſſe habet dicere. Victo ſupereſt, vt tueri ſe poſſit. Illic quoque vbi de facto tantum controuerſia eſt, quod ſi probetur, non poſſit de authore dubitari: ſimiliter argumenta & ex perſona, & ex re ducuntur, ſed in vnam facti quæſtionẽ: ſicut in illa controuerſia (vtendũ eſt enim & his exẽplis, quę ſunt dicentibus magis familiaria): Abdicatus medicinæ ſtuduit, cũ pater eius ægrotaret, deſperãtibus de eo cæteris medicis, adhibitus ſanaturum ſe dixit, ſi is potionem à ſe datam bibiſſet. Pater acceptæ potionis epota parte dixit venenum ſibi datum, filius quod reliquum erat, exhauſit; pater deceſſit, ille parricidij reus eſt. Manifeſtum quis potionem dederit, nulla quæſtio de authore, tantum an fuerit venenum ex argumentis à perſona ductis colligetur. [Supereſt tertiũ, in quo factum eſſe conſtat aliquid, à quo ſit factum quæritur: eius rei ſuperuacuum eſt ponere exemplum, cum plurima ſint huiuſmodi iudicia: vt ſi hominem occiſum eſſe manifeſtum eſt, vel ſacrilegium commiſſum: is autem qui arguitur feciſſe, neget. Ex hoc naſcitur ἀντικατηγορία. Vtique hoc factum eſſe conuenit: quod duo inuicẽ obijciunt. In quo quidẽ genere cauſarum admonet Celſus fieri id in foro non poſſe, quod neminẽ ignorare arbitror. De vno enim reo cõſilium cogitur, & ſi qui ſunt qui inuicem accuſent, alterum iudicium præferre neceſſe eſt. Apollodorus quoque ἀντικατηγορίαν duas eſſe controuerſias dixit: & ſunt reuera ſecundũ forenſe ius duæ lites. Poteſt tamen hoc genus in cognitionem venire Senatus, aut principis. Sed in

Mutua accuſatio, in qua ſemper prior debet eſſe defenſio, itẽ & cõparatio argumentorum adhibenda.

iudicio quoque nihil intereſt actionum, vtrum ſimul de vtroque pronunciet ur, an de vno ſeorſum. Quo in genere ſemper prior debebit eſſe defenſio. Primum, quia natura potior eſt ſalus noſtra quàm aduerſarij pernicies. Deinde quòd plus habebimus in accuſatione authoritatis, ſi prius de innocentia noſtra conſtiterit. Poſtremo, quòd ita demum duplex cauſa erit. Nam qui dicit, ego non occidi, habet reliquã partem, vt dicat, occidiſti. At qui dicit, tu occidiſti, ſuperuacuũ habet poſtea dicere, ego non occidi. [Hæ porrò actiones conſtant comparatione, ipſa comparatio non vna via ducitur. Aut enim totam cauſam noſtram cum tota aduerſarij cauſa componimus, aut ſingula argumenta cum ſingulis: Quorũ vtrum ſit faciendum non poteſt niſi ex ipſius litis vtilitate cognoſci: vt Cicero ſingula pro Vareno comparat in primo crimine. Eſt enim ſuperior, quum perſona alieni, cum perſona matris temerè comparetur. Quare optimum eſt, ſi fieri poterit, vt ſingula vincantur à ſingulis. Sed ſi quando in partibus laborabimus, vniuerſitate pugnandum eſt: ſiue inuicem accuſant, ſiue crimen reus citra accuſationem in aduerſarium vertit: vt Roſcius in accuſatores ſuos, quamuis reos non feciſſet, ſiue in ipſos, quos ſua manu perijſſe dicemus, factum deflectitur: nõ aliter quàm in in ijs quæ mutuam accuſationem habent, vtriuſque partis argumenta inter ſe comparantur. Id autem genus, de quo nouiſſimè dixi, non ſolum in ſcholis ſæpè tractatur, ſed etiam in foro. Nam id eſt in cauſa Næuij Apruniani ſolum quæſitum: præcipitata ne eſſet ab eo vxor, an ſe ipſa ſua ſponte ieciſſet. Cuius actionem equidẽ ſolam in hoc tempus emiſeram, quod ipſum feciſſe ſeductum iuuenili cupiditate glorię fateor. Nam cæteræ quæ ſub nomine meo feruntur, negligentia excipientium in quæſtum notariorum corruptæ minimam partem mei habent. [Eſt & alia duplex coniectura, huic ἀντικατηγορίᾳ non diuerſa, de præmijs: vt in illa controuerſia, Tyrannus ſuſpicatus à medico ſuo datum ſibi venenũ, torſit eum, & cum id dediſſe ſe negaret, accerſit alterum medicum: ille datum ei venenum dixit, ſed ſe antidotum daturũ, & dedit ei potionem, qua epota tyrannus deceſſit. De præmio duo medici contendunt. Nam vt illic factum in aduerſarium transferentium, ita hic ſibi vendicantium, perſonæ, cauſæ, facultates, tempora, inſtrumenta, teſtimonia comparantur. Illud quoque, etſi non eſt ἀντικατηγορία, ſimili tamen ratione tractatur, in quo citra accu

ſationem quæritur, vtrum factum ſit. Vtraq; enim pars expoſitionem ſuam habet, atque eam tuetur: vt in lite Vrbiniana, petitor dicit, Cluſiniũ Figulum filium Vrbiniæ acie victa, in qua ſteterat, fugiſſe: iactatúmque caſibus varijs, retentũ etiam à rege, tandem in Italiam ac patriam ſuam Marginos veniſſe, atque ibi agnoſci. Pollio contrà, ſeruiſſe eum Piſauri dominis duobus, medicinam factitaſſe, manumiſſum alienæ ſe familiæ vænalem immiſcuiſſe, ac rogantem vt eis ſeruiret emptum. Nónne tota lis conſtat duarum cauſarum comparatione, & coniectura duplici atque diuerſa? Quæ autem accuſantium atque defendentium, eadem petentium & inficiantium ratio eſt. ¶Ducitur coniectura primũ à præteritis. In his ſunt perſonæ, cauſæ, conſilia. Nam is ordo eſt: vt facere voluerit, potuerit, fecerit. [Ideóque intuendum ante omnia, qualis ſit de quo agitur. Accuſatoris autẽ eſt efficere, vt ſi quid obiecerit, non ſolum turpe ſit, ſed etiam crimini, de quo eſt iudicium, quammaxime conueniat. Nam ſi reum cædis impudicum vel adulterum vocet, lædat quidem infamia: minus tamen hoc ad fidem valeat, quàm ſi audacem, petulantem, crudelem, temerarium oſtenderit. Patrono ſi fieri poterit, id agendum eſt, vt obiecta vel neget, vel defendat, vel minuat. Proximum eſt, vt à præſenti quæſtione ſeparet. Sunt enim pleraque non ſolum diſſimilia, ſed etiam aliquando contraria: vt ſi reus furti, prodigus dicatur aut negligens. Neque enim videtur in eundem & contemptus pecuniæ, & cupiditas cadere. Si deerunt hęc remedia, ad illa declinandum eſt, nõ de hoc quæri, nec eum qui aliquando peccauerit, vtique commiſiſſe omnia, & hanc fiduciam fuiſſe accuſatoribus falſa obijciendi, quòd læſum & vulneratum reum ſperauêre hac inuidia opprimi poſſe. Alia propoſitio eſt accuſatoris, contra quam loci oriuntur ſæpè à perſona, & interim generaliter. Incredibile eſſe à filio patrem, ab vxore virum occiſum: ab Imperatore proditam hoſtibus patriam. Facilè reſpondetur, vel quòd omnia ſcelera in malos cadant: ideóque ſæpè deprehenſa ſint, vel quòd indignum ſit, crimina ipſa atrocitate defendi. Interim propriè, quod eſt varium. Nam dignitas & tuetur reum, & nõnunquã ipſa in argumentum facti conuertitur, tanquam inde fuerit ſpes impunitatis: ſed perinde paupertas, humilitas, opes, vt cuique ingenio vis eſt, in diuerſum trahuntur. Probi verò mores, & anteactæ vitæ integritas nunquam non plurimum profuerint. Si nihil

CONIECTURÆ *tractatio, quæ cõtinetur tribus capitibus.*

AN VOLUIT, *in quo ſpectantur perſonæ, cauſæ, conſilia.*

Perſonæ.

obijcietur, patronus quidem in hoc vehementer incumbet. Accuſator autem ad præſentem quæſtionem de qua ſola iudicium ſit, cognitionē allegabit, dicens, neminē non aliquādo cœpiſſe peccare, nec per ἐγκαίνια ducendum ſcelus primū. Hoc in reſpondendo. Sic autem præparabit actione prima iudicū animos, vt noluiſſe potius obijcere, quàm non potuiſſe credatur. Eóque ſatius eſt omni ſe anteactæ vitæ abſtinere côuicio, quàm leuibus, aut friuolis, aut manifeſto falſis reum inceſſere, quia fides cæteris detrahitur: & qui nihil obijcit, omiſiſſe credipoteſt maledicta tanquā ſuperuacua: qui vana cōgerit, cōfitetur vanum in anteactis argumētum, in quibus vinci quàm tacere maluerit. Cętera quę à perſonis duci ſolent, in argumētorum locis expoſuimus. [Proxima eſt ex cauſis probatio, in

Cauſæ.

quibus hæc maximè ſpectantur: ira, odium, metus, cupiditas, ſpes. Nam reliqua in has ſpecies cadunt, quorū ſi quid in reū conueniet, accuſatoris eſt efficere, vt ad quicquid faciendum cauſæ valere videātur, eáſq; quas in argumentū ſumet, augere: Si minus, illuc conferenda eſt oratio, aut aliquas fortaſſe latentes fuiſſe, aut nihil ad rem pertinere cur fecerit: ſi fecit aut etiā dignius eſſe odio ſcelus, quòd non habuerit cauſam. Patronus verò quoties poterit, inſtabit huic loco, vt nihil credibile ſit factum eſſe ſine cauſa: quod Cicero vehementiſſimè in multis orationibus tractat, præcipuè tamē pro Vareno, qui omnibus malis premebatur: nā & damnatus eſt. At ſi proponitur cur factum ſit, aut falſam cauſam aut leuem, aut ignotam reo dicet. Poſſunt eſſe aliquæ interim ignotæ: an hæredem habuerit: an accuſaturus fuerit eū, à quo dicitur occiſus Si alia defecerint, non vtiq; ſpectandas eſſe cauſas. Nam quē poſſe reperiri, qui non metuat, oderit, ſperet, iraſcatur, cupiat? plurimos tamen hæc ſalua innocentia facere. Neque illud eſt omittendū, non omnes cauſas in omnibus perſonis valere: nam vt alicui ſit furandi cauſa paupertas, non erit idem in T. Curio Fabritióq; momentum. De cauſa prius an de perſona dicendum ſit, quæritur: varięq; eſt ab oratoribus factū: à Cicerone etiā prælatæ frequentiſſimè cauſæ. Sed mihi ſi ſine vllo litis côuicio proponeretur, ſecundum naturam videtur incipere à perſona. Nam hoc magis generale eſt, rectiórque diuiſio, aut in nullo crimen credibile, aut in hoc Poteſt tamē idipſum, ſicut pleraq;, vertere vtilitas Nec tantū cauſæ voluntatis ſunt quærendæ, ſed interim & erroris: vt ebrietas & ignorātia: nam hæc vt in quali-

tate crimen eleuant,ita in cōiectura premunt. Et perſona quidem neſcio an vnquā vtiq; in vno actu rei poſſit incidere,de qua neutra pars dicat,de cauſis frequēter quęri nihil attinet:vt in adulterijs,in furtis,quia illas per ſe ipſa crimina ſecū habēt. [Poſt hæc intuenda videntur & conſilia, quæ latè patent: an credibile ſit reū ſperare id ă ſe ſcelus effici poſſe: an ignorari cum feciſſet:an etiam ſi ignoratū non eſſet,abſolui,vel pœna leui tranſigi,vel tardiore, vel ex qua minus incommodi conſecuturus, q̄ ex facto gaudij videretur : an etiam tanti putauerit pœnam ſubire.Poſt hæc an alio tempore,& aliter facere, vel facilius,vel ſecurius potuerit: vt dicit Cicero pro Milone enumerās plurimas occaſiones,quibus ab eo Clodius impunè occidi potuerit.Prætera cur potiſſimū illo loco,illo tempore, illo modo ſit aggreſſus,qui & ipſe diligentiſſimè tractatur pro eodem locus . An etiamſi nullā ratione ductus eſt , impetu raptus ſit,& abſq; ſententia: Nam vulgo dicitur, Scelera non habere conſilium. An etiam conſuetudine peccandi ſit allectus. Conſilia.

¶Excuſſa prima parte an voluerit, ſequitur an potuerit. Hic tractatur locus,tempus:vt furtū in loco clauſo vel recluſo,frequenti vel ſolo : tempore vel diurno cum teſtes plures, vel nocturno cum maior difficultas.Inſpiciūtur vtique difficultates & occaſiones,quę ſunt plurimæ,ideóq; exemplis non egent.Hic ſequens locus talis eſt,vt ſi fieri non potuit,ſublata lis ſit,ſi potuit,ſequatur quæſtio,an fecerit. Sed hæc etiam ad animi coniecturā pertinent : nā & ex his colligitur an ſperauerit Ideo ſpectari debent & inſtrumēta,vt Clodij ac Milonis comitatus: AN POtuerit.

¶Quæſtio an fecerit,incipit à ſecundo tempore, id eſt præſenti,ac deinde coniuncto,hoc eſt inſequenti:quorū ſunt ſonus,clamor,gemitus,latitatio,metus,ſimilia.His accedunt ſigna, de quibus tractatū eſt : Verba etiam & facta,quæque anteceſſerunt quæque inſecuta ſunt.Hæc aut noſtra ſunt aut aliena Sed verba magis nocēt aut minus: magis nocent, & minus proſunt noſtra q̄ aliena : magis proſunt & minus nocent aliena q̄ noſtra . Facta autem interim magis proſunt noſtra, interim aliena: vt ſi quid quod pro nobis ſit, aduerſarius fecit Semper verò magis nocent noſtra q̄ aliena.Eſt & illa in verbis differentia ꝙ aut aperta ſunt, aut dubia, ſeu noſtra, ſeu aliena ſunt Infirmiora in vtrúque ſint neceſſe dubia,tamē noſtra ſæpè magis nocent:vt in illa cōtrouerſia:Interrogatus filius vbi eſſet pater, dixit,vbicunque eſt viuit: at ille in puteo An fecerit.

mortuus eſt inuentus. Aliena quæ ſunt dubia, nunquã poſſunt nocere, niſi aut incerto authore, aut mortuo. Noctè audita eſt vox: Cauete tyrannicidam, & interrogatus, cuius veneno moreretur, reſpondit: Non expedit tibi ſcire. Nam ſi eſt qui poſſit interrogari, ſoluet ambiguitatem. Cum autem dicta factáque noſtra defendi ſolo animo poſſint, aliena variè refutantur.

Depoſiti furti, creditæ pecuniæ quæſtiones.

¶De vno quidem maximè genere cõiecturalium controuerſiarum locuti videmur, & in omnes aliquid de his cadit. Nam depoſiti furti, creditæ pecuniæ, & à facultatibus argumẽta veniunt, an fuerit quod deponeretur: & à perſonis, an illum depoſuiſſe apud hũc, vel huic credidiſſe credibile ſit: an petitorẽ calumniari: an reum inficiatorem eſſe, vel furem. Sed etiam in furti reo ſicut in cædis, quæritur de facto & de authore. Crediti & depoſiti duæ ſunt quæſtiones, ſed nonnunquã iunctæ, an datum ſit, an redditum. Habent aliquid proprij, adulterij cauſæ, quòd plerũque duorum diſcrimen eſt, & de vtriuſque vita dicendum: quanquam & id quæritur an vtrũque pariter defendi oporteat. Cuius rei conſilium naſcetur ex cauſa. Nam ſi adiuuabit pars altera, coniungã: ſi nocebit, ſeparabo. Ne quis autem mihi putet temerè excidiſſe, quòd plerũque duorum crimen eſſe adulterium, non ſemper dixerim: poteſt accuſari ſola mulier incerti adulterij. Munera domi inuenta ſunt, pecunia, cuius author non extat: codicilli, dubium ad quẽ ſcripti. In falſo quoque ratio ſimilis: Aut enim plures in culpam vocantur, aut vnus. Et ſcriptor quidem ſemper tueri ſignatorem neceſſe habet, ſignator ſcriptorem non ſemper: nam & decipi potuit. Is autem qui hos adhibuiſſe, & cui id factum dicitur, & ſcriptorem & ſignatores defendet. Iidem argumentorum loci in cauſis proditionis, & affectatæ tyrannidis. Verum illa ſcholarum conſuetudo ituris in forum poteſt nocere, quòd omnia quæ in themate nõ ſunt, pro nobis ducimus. Adulteriũ obijcis, quis teſtis? quis index? quod precium? quis cõſcius? Venenum, vbi emi? à quo? quando? quanti? per quem dedi? Pro reo tyrannidis affectatæ, vbi ſunt arma? quos contraxi ſatellites? Neque hæc nego eſſe dicenda, & ipſis vtendum pro parte ſuſcepta. Nam & in foro ſiquãdo aduerſarius probare non poterit, deſiderabo. Sed in foro tantum illam facultatem olim deſiderauimus, vbi non ferè cauſa agitur, vt nõ aliquid ex his, aut plura ponantur. Huic ſimile eſt, quòd in epilogis quidã, quibus volunt, liberos, nutrices, parentes accõmodant: niſi quòd magis

conceſſeris ea, quæ non ſint poſita, deſiderare quàm dicere. ¶De animo quomodo quæratur, ſatis dictum eſt, cum ita diuiſerimus, an voluerit, an potuerit, an fecerit. Nã qua via tractatur an voluerit, eadem quo animo fecerit: id enim eſt, an malè facere voluerit. Ordo quoque rerum, aut affert, aut detrahit fidem, multo ſcilicet magis res prout congruunt, aut repugnant. Sed hæc niſi in ipſo complexu cauſarum non deprehenduntur. Quærendum tamen ſemper quid cuique connectatur: & quid cuique conſentiat.

Animi coniectura.

¶De finitione. Cap. IIII.

SEquitur coniecturam finitio. Nam qui non poteſt dicere nihil feciſſe, proximum habebit, vt dicat, non id feciſſe quod obijciatur. Itaque plerũque legibus ijſdem quibus coniectura verſatur, defenſionis tantum genere mutato, vt in furtis, depoſitis, adulterijs. Nam quemadmodũ dicimus, non feci furtum, non accepi depoſitum, non commiſi adulterium: ita, non eſt hoc furtum, non eſt hoc depoſitum, non eſt hæc mutuatio, non eſt hoc adulterium. Interim à qualitate ad finitionẽ deſcenditur: vt in actionibus dementię, malę tractationis, reip. lęſæ. In quibus ſi rectè facta eſſe quæ obijciuntur, dici non poteſt: illud ſuccurrit, non eſt hoc dementem eſſe, malè tractare, remp. lædere. ¶Finitio igitur eſt rei propoſitæ propria & dilucida & breuiter comprehenſa verbis enunciatio. Conſtat maximè, ſicut eſt dictũ, genere, ſpecie, differentibus, proprijs: vt ſi finias equum (noto enim maximè vtar exẽplo) Genus eſt animal: Species, mortale: Differentia, irrationabile. Nam & homo mortale erat. Proprium, hinniens. [Hæc adhibetur orationi in pluribus cauſis. Nam tum eſt certum de nomine, ſed quæritur quæ res ei ſubijcienda ſit: tum res eſt manifeſta, ſed de nomine non conſtat. De re cum dubiũ eſt, interim coniectura eſt, vt ſi quæratur, quid ſit deus. Nam qui id neget, deum eſſe ſpiritum omnibus partibus immixtum, non hoc dicat, falſam eſſe illius diuinæ naturæ appellationẽ: ſicut Epicurus qui humanã ei formã locúmq; inter mundos dedit: ſed nomine vterque vno vtitur, vtrum ſit in re, cõiectat. Interim qualitas tractatur: vt quid ſit Rhetorice, Vis perſuadendi, an benè dicendi ſciẽtia. Quod genus eſt in iudicijs frequẽtiſſimum. Sic enim quæritur, an deprehenſus in lupanari cum aliena vxore adulter ſit, quia non de appellatione, ſed de vi facti eius ambigitur, an omnino peccarit: nam ſi peccauit, non

Finitio quid ſit & vbi adhibenda.

poteſt aliud eſſe quàm adulter.[Diuerſum eſt genus,cum controuerſia conſiſtit in nomine,quod pendet è ſcripto,nec verſatur in iudicijs,niſi propter verba,quæ litem faciunt.An qui ſe interfecit,homicida ſit:an qui tyrannũ in mortẽ compulit, tyrãnicida:an carmina magorum,veneficiũ.Res enim manifeſta eſt,ſcitúrq; non idem eſſe occidere ſe,quod alium: Non idem occidere tyrannum,quod compellere ad mortem:Non idem carmina,ac mortiferam potionem.Quæritur tamen an eodem nomine appellanda ſint.¶Quanquam autẽ diſſentire vix audeo à Cicerone, qui permultos ſecutus authores dicit, finitionem eſſe de eodẽ,& de altero(ſemper enim neganti aliquod eſſe nomen,dicendum quid ſit potius) tamen in eandẽ tres habeo velut ſpecies.[Nam interim conuenit ſic quærere, an habendum ſit adulterium in lupanari.Cum hoc negamus, nõ neceſſe eſt dicere quid id vocetur,quia totum crimen inficiamur. [Interim quæritur,an hoc furtum,an ſacrilegium: nõ quin ſufficiat nõ eſſe ſacrilegiũ,ſed quia neceſſe ſit dicere quid ſit aliud, quo in loco vtrũque finiendum eſt. [Interim quæritur in rebus ſpecie diuerſis, an & hoc eodem modo ſit appellandum, cum res vtraq; habeat ſuum nomen, vt amatorium,venenum.In omnibus autem huius generis litibus quæritur, an etiam hoc,quia nomen de quo ambigitur, vtique in alia re certum eſt. Sacrilegiũ eſt rem ſacram de templo ſurripere, num & priuatam? Adulterium cum aliena vxore domi coire,an & in lupanari?Tyrannicidium occidere tyrannum, an etiam in mortem compellere? Ideóque συλλογισμὸς, de quo poſtea dicam,velut infirmior eſt finitio,quia hac quæritur,an idem ſit huius rei nomen, quod alterius: illo, an perinde habenda ſit hæc atque illa. [Eſt & talis finitionum diuerſitas, vt quidam ſentiunt:num idem diuerſis verbis cõprehendatur,vt Rhetorice bene dicendi ſcientia, & eadem benè inueniendi & benè enunciandi,& dicendi ſecundum virtutem orationis, & dicendi quid ſit officij.Atque prouidendum vt ſi ſenſu nõ pugnant, comprehenſione diſſentiant: ſed de his diſputatur, nõ litigatur.Opus eſt aliquãdo finitione,obſcurioribus & ignotioribus verbis,vt quid ſit clarigatio.Erit & interim notis nomine verbis:vt quid ſit penus quid littus. Quæ varietas efficit vt eam quidam coniecturę,quidã qualitati, quidam legitimis quæſtionibus ſubiecerint. ¶Quibuſdam ne placuit quidem omnino ſubtilis hæc,& ad morẽ dialecticorum formata con-

Finitiuarum quæſtionum ſpecies.

De forma de finiendi quo-

cluſio:vt in diſputationibus potius per argumenta verborum cauillatrix,quàm in oratoris officio multũ allatura momenti. Licet enim valeat in ſermone tantum,vt conſtrictũ in vinculis ſuis habeat eum, qui reſponſurus eſt,& vel tacere, vel etiã inuitum id quod ſit contrà,cogat fateri,non eadem eſt tamẽ eius in cauſis vtilitas. Perſuadendũ enim iudici eſt:qui etiam ſi verbis deuinctus eſt,tamẽ niſi ipſi rei acceſſerit,tacitus diſſentiet. Agenti verò quæ tanta eſt huius præciſæ comprehenſionis neceſſitas? An ſi non dixero homo eſt animal rationale,mortale, non potero expoſitis tot corporis animíque proprietatibus, latius oratione ducta, vel à dijs eum, vel à mutis diſcernere? Quid? ꝙ non vno modo diffinitur res eadem, ſed latiore,varióque tractatu: vt facit Cicero, vt omnes oratores plerũque fecerunt.Rariſſima enim apud eos reperietur illa ex conſuetudine philoſophorum ducta ſeruitus, (eſt enim ſeruitus)ad certa ſe verba aſtringendi: ídque faciendum in libris Ciceronis de Oratore vetat M. Antonius. Nam eſt etiam periculoſum,cum ſi vno in verbo ſit erratum,tota cauſa cecidiſſe videamur.Optimáque eſt illa via,qua vtitur Cicero pro Cecinna,vt res proponatur,verba non periclitentur.Etenim Recuperatores, non ea ſola vis eſt,quæ ad corpus noſtrũ vitámq; peruenit,ſed etiam multo maior ea,quæ periculo mortis iniecto, formidine animum perterritum loco ſæpè & certo de ſtatu dimouet. Aut cum finitionem præcedit probatio,vt in Philippicis Cicero, Seruium Sulpitiũ occiſum ab Antonio colligit,& in clauſula demũ ita finit : Is ei profecto mortem attulit, qui cauſa mortis fuit. Non negauerim tamen hæc quoque vt expedit cauſæ,eſſe facienda.Et ſi quando firma cõprehendi poterit, & breui complexu verborum finitio, eſſe id tum elegans,tum etiam fortiſſimum,ſi modò erit illa inexpugnabilis.

modo oratori tractãda ſit.

¶Eius certus ordo eſt,quid ſit,an hoc ſit: & in hoc ferè labor maior eſt, vt finitionem confirmes,quàm vt in rem finitionẽ applices. In eo quid ſit,duplex opus eſt.Nam & eſt noſtra cõfirmanda,& aduerſæ partis deſtruenda finitio.Ideóq; in ſchola,vbi nobiſipſis fingimus contradictionem,duos ponere debemus fines, quales vtrinque eſſe optimi poterunt. At in foro prouidendum, num fortè ſuperuacua, & nihil ad cauſam pertinens:an ambigua,an contraria, an communis ſit finitio: quorũ nihil accidere,niſi agentis culpa poteſt. Vt rectè autẽ finiamus ita fiet,ſi prius in animo cõſtituerimus,quid velimus

ORDO *queſtionum, Quid ſit, An hoc ſit,& quo modo vtrũq; genus tractãdum.*

efficere. Sic enim accommodari ad voluntatem verba pōterunt. Atque vt à notiſſimo exemplo, quo ſit res lucidior, non recedamus: Qui priuatam pecuniam de templo ſurripit, ſacrilegij reus eſt: culpa manifeſta. Quæſtio eſt: an huic crimini nomen quod eſt in lege, conueniat. Ergo ambigitur, an hoc ſacrilegium ſit. Accuſator quia de templo ſit ſurrepta pecunia vtitur hoc nomine: Reus, quia priuatam ſurripuerit negat eſſe ſacrilegiū, ſed furtum fatetur. Actor ergo ita finiet: Sacrilegiū eſt ſurripere aliquid de ſacro. Reus ita finiet: Sacrilegium eſt, ſurripere aliquid ſacri. Vterque alterius finitionē impugnat. Ea duobus generibus euertitur: ſi aut falſa eſt, aut parū plena. Nam illud tertium, niſi ſtultis nō accidit, vt nihil ad quæſtionem pertineat. Falſa eſt, ſi dicas: Equus eſt animal rationale: nam eſt equus animal, ſed irrationale. Quod autem commune cum alio eſt, deſinet eſſe proprium. Hic reus falſam dicit eſſe finitionem accuſatoris: Accuſator autem non poteſt dicere falſam eſſe rei. Nam eſt ſacrilegium, ſurripere aliquid ſacri. Dicit parum plenam, adijciendum enim ait ex ſacro. Maximus autem vſus in approbando refellendóq; fine propriorū ac differentium, nonnunquā etiam etymologiæ. Quæ tamen omnia, ſicut in cæteris, confirmat æquitas: nonnunquā etiam coniectura mentis. Etymologia maximè rara eſt. Quid enim eſt aliud tumultus, niſi perturbatio tanta, vt maior timor oriatur? Vnde etiam nomen ductū eſt tumultus. Circa propria ac differentia magna ſubtilitas, vt cum quæritur, an addictus, quem lex ſeruire donec ſoluerit, iubet, ſeruus ſit. Altera pars finit ita: Seruus eſt, qui eſt iure in ſeruitute. Altera: qui in ſeruitute eſt eo iure, quo ſeruus: aut vt antiqui dixerunt, qui ſeruitutem ſeruit. Quæ finitio etiam ſi conſtat æquo, niſi tamen proprijs & differentibus adiuuetur, inanis eſt. Dicet enim aduerſarius ſeruire eum ſeruitutem, aut eo iure quo ſeruum. Videamus ergo propria differentiáque liberorū, quę libro quinto leuiter in trāſitu attigerā. Seruus cum manumittitur, fit libertinus: addictus recepta libertate eſt ingenuus. Seruus inuito domino libertatem non conſequitur: addictus ſoluendo citra voluntatem domini conſequitur. Ad ſeruū nulla lex pertinet: addictus legem habet. Propria liberi: quæ nemo habet niſi liber, prænomen, nomen, cognomen tribū: habet hæc addictus.

AN HOC *ſit.* [Excuſſo quid ſit, propè peracta eſt queſtio, an hoc ſit. Id enim agimus, vt ſit cauſæ noſtræ conueniens finitio. Potentiſſima

autẽ eſt in ea qualitas,an amor, an inſania. Huc pertinebunt probationes,quas Cicero dicit proprias eſſe finitionis,ex antecedentibus, cõſequentibus,adiunctis,repugnãtibus, cauſis,effectis,ſimilibus,de quorũ argumentorũ natura dictũ eſt.Breuiter autẽ pro Cecinna Cicero initia,cauſas,effecta,antecedentia,cõſequẽtia cõplexus eſt:Quid igitur fugiebãt?propter metum. Quid metuebant?vim videlicet poteſtatis.Igitur principia negare poteſtis,cum extrema conceditis?Sed ſimilitudine quoq; vſus eſt: Quæ vis in bello appellatur, ea in otio non appellabitur?Sed ex cõtrario argumenta ducũtur,vt ſi quęratur, an amatorium,venenũ ſit nec ne,quia venenũ, amatoriũ non ſit. Illud alterũ genus,quo ſit manifeſtius adoleſcẽtibus meis,(Meos enim ſemper adoleſcẽtes putabo)hic quoq; fictę controuerſiæ vtar exẽplo: Iuuenes qui cõuiuere ſolebant, conſtituerunt vt in littore cœnarent.Vnius,qui cœnæ defuerat,nomen tumulo,quẽ extruxerant,inſcripſerunt.Pater eius à trãſmarina peregrinatione cũ ad littus idem appuliſſet, lecto nomine ſuſpendit ſe.Dicuntur hi cauſa mortis fuiſſe.Hic finitio eſt accuſatoris:Per quẽ factũ eſt,vt quis perierit,cauſa mortis eſt.Rei eſt: Qui fecit quid ſciens, per quod perire homini neceſſe eſſet. Remota finitione, accuſatori ſat eſt dicere: Cauſa mortis fuiſtis, per vos enim actũ eſt, vt homo periret:quia niſi vos illud feciſſetis,viueret.Cõtrà,non ſtatim per quẽ factũ eſt vt quis periret, is dãnari debet: vt accuſator, teſtis, iudex rei capitalis Nec vndecunque cauſa fluxit,ibi culpa eſt:vt ſi quis profectionẽ ſuaſerit, vt ad amicũ acceſſerit trans mare, & is naufragio perierit:ad cœnã inuitarit,& is cruditate illic contracta deceſſerit.Nec fuerit in cauſa mortis ſolũ adoleſcentiũ factũ,ſed credulitas ſenis,& in dolore ferũdo infirmitas:denique ſi fortior fuiſſet aut prudentior,viueret. Nec mala mente fecerunt, & ille potuit vel ex loco tumulũ,vel ex opere tumultuario ſuſpicari non eſſe monumentum. Qui ergo puniri debent? in quibus omnia ſunt homicidæ præter manũ. ¶Eſt interim certa finitio,de qua inter vtrãque partem cõuenit:vt Cicero dicit maieſtas eſt in imperio atq; in omni populi Romani dignitate.Quæritur tamen an maieſtas minuta ſit,vt in cauſa Cornelij quæſitũ eſt.Sed hic etiã ſimilis videri poteſt finitiuę, tamen quia de finitione nõ ambigitur, iudicatio eſt qualitas, atque ad eum potius ſtatum reducenda,ad cuius forte quadã venimus mentionem,ſed & erat ordine proximus locus.

In Topicis.

TERTIum genus cũ certa eſt finitio, ad qualitatem reducitur.

¶De qualitate. Cap.V.

QVALItas generalis.

EST autem qualitas alia de ſummo genere, atque ea quidem non ſimplex. Nam & qualis ſit cuiuſque rei natura,& quæ forma,quæritur: An immortalis anima: an humana ſpecie deus:& de magnitudine ac numero,quantus ſol,an vnus mundus. Quæ omnia coniectura quidẽ colliguntur, quæſtionem tamen habent in eo, qualia ſint. Hæc & in ſuaſorijs aliquando tractari ſolent : vt ſi Cæſar deliberet, an Britanniam impugnet:quæ ſit Oceani natura:an Britannia inſula:(nam tum ignorabatur)quanta in ea terra:quo numero militum aggredienda,in conſiliũ ferendum ſit.Eidem qualitati ſuccedunt facienda ac non facienda, appetenda, vitanda:quæ in ſuaſorias quidẽ maximè cadunt, ſed in controuerſijs quoq; ſunt frequentia:hac ſola differentia,quia illic de futuris,hic de factis agitur. Item demõſtratiuæ partis omnia ſũt in hoc ſtatu,factum eſſe conſtat,quale ſit factũ quęritur.

QVALItas iuridicialis,quę eſt vel de pœna, vel de pręmio,vel de quãtitate.

¶Lis eſt omnis,aut de præmio,aut de pœna,aut de quantitate. Igitur primum genus cauſæ, aut ſimplex, aut comparatiuũ. Illic quid æquum, hic quid æquius, aut quid æquiſſimum ſit excutitur. Cum de pœna iudicium eſt, à parte eius,qui cauſam dicit,aut defenſio eſt criminis,aut imminutio,aut excuſatio,aut vt quidã putant,deprecatio.[Defenſio longè potentiſſima eſt, qua ipſum factum quod obijcitur,dicimus honeſtũ eſſe. Abdicatur aliquis, quòd inuito patre militarit, honores petierit, vxorem duxerit:tuemur quod fecimus. Partem hanc vocant Hermagorei κατ' ἀντίληψιν, ad intellectum id nomen referentes. Latinè ad verbum tranſlatũ non inuenio,abſoluta appellatur. Sed enim de re ſola quæſtio, iuſta ſit ea,nec ne. Iuſtum omne continetur natura, vel conſtitutione. Natura, quod ſit ſecũdum cuiuſque rei dignitatem: hæc ſunt pietas,fides,continentia,& talia. Adijciunt & id quod ſit par, verum id nõ temerè intuendum eſt. Nam & vis contra vim,& talia nihil habent aduerſum eum, qui prior fecit iniuſtè : & non quoniam res pares ſunt,etiam id eſt iuſtum quod anteceſſit. Illa vtrinq; iuſta,eadem lex,eadem conditio,ac forſitan ne ſint quidẽ paria,quæ vlla parte ſunt diſſimilia. Conſtitutio eſt in lege, more,iudicato,pacto.

Pœnæ defenſio duplex, abſoluta, & aſſumptiua.

[Alterum eſt defenſionis genus, in quo factum per ſe improbabile aſſumptis extrinſecus auxilijs tuemur,id vocant προσληπτικήν. Latini hoc quoq; non ad verbum tranſferũt. Aſſumptiua enim dicitur cauſa,In quo genere for-

tiſſimum eſt, ſi crimen cauſa facti tuemur, qualis eſt defenſio Oreſtis, oratio Milonis. ἀντίγκλημα dicitur, quia omnis noſtra defenſio conſtat eius accuſatione qui vindicatur. Occiſus eſt, ſed latro. exectus, ſed raptor. Eſt & illa ex cauſis facti ducta defenſio priori cõtraria, in qua neque factum ipſum per ſe, vt in abſoluta quæſtione defenditur, neq; ex cõtrario facto: ſed ex aliqua vtilitate aut reipublicę, aut hominũ multorũ, aut etiam ipſius aduerſarij, nõnunquã & noſtra, ſi modo id erit quod facere noſtra cauſa fas ſit: quod ſub extrario accuſatore & legibus agẽte prodeſſe nũquã poteſt, in domeſticis diſceptationibus poteſt. Nã & filijs pater in iudicio abdicationis, & maritus vxori, ſi malæ tractationis accuſabitur: & patri filius, ſi demẽtiæ cauſa erit, non inuerecundè dicet multum ſua interfuiſſe. In quo tamen incommoda vitantis melior, quàm commoda petentis, eſt cauſa. Quibus ſimilia etiã in vera rerũ quæſtione tractantur. Nam quæ in ſcholis abdicatorũ, hæc in foro exhæredatorũ à parentibus, & bona apud Cõſules repetentiũ ratio eſt: quæ illic malæ tractationis, hic rei vxoriæ, cum quæritur vtrius culpa diuortiũ factum ſit: quæ illic dementiæ, hic petendi curatoris. Subiacet vtilitati etiam illa defenſio, ſi peius aliquid futurũ fuit. Nam in cõparatione malorum boni locum obtinet leuius, vt ſi Mãcinus fœdus Numantinũ ſic defendat, quòd periturus niſi id factũ eſſet, fuerit exercitus Romanus. Hoc genus ἀντίστασις græcè nominatur, comparatiuum noſtri vocant. Hæc circa defenſionem facti, quæ ſi neque per ſe ipſam, neq; adhibitis alijs auxilijs dabitur, proximum eſt in aliũ transferre crimen, ſi poſſumus. Ideóque etiam in hos qui iam ſcripti ſunt ſtatus, viſa eſt cadere tranſlatio. Interdũ ergo culpa in hominẽ relegatur: vt ſi Gracchus reus fœderis Numantini, cuius metu leges populares tuliſſe in Tribunatu videtur, miſſum ſe ab Imperatore ſuo diceret. Interim deriuatur in rem, vt ſi is qui teſtamento quid iuſſus nõ fecerit, dicat per leges id fieri non potuiſſe. Hoc μετάστασιν dicunt. [Excluſis quoq; his excuſatio ſupereſt, ea eſt aut ignorantiæ, vt ſi quis fugitiuo ſtigmata ſcripſerit, eóque ingenuo iudicato, neget ſciſſe ſe liberum eum fuiſſe: aut neceſſitatis, vt cum miles ad cõmeatus diem non affuit, dicit ſe fluminibus interclуſum, aut valetudine. Fortuna quoque ſæpè ſubſtituitur culpæ. Nonnunq̃ malè feciſſe nos, ſed bono animo dicimus. Vtriuſque rei multa & manifeſta exempla ſunt, idcirco nõ eſt eorũ neceſſaria expoſitio.

Recuſatio, quã alij trãſlationẽ criminis vocant.

Comparatio criminis.

Tranſlatio, quæ ab alijs remotio vocatur.

Excuſatio ſiue purgatio.

Imminutio culpæ. [Si omnia quæ ſuprà ſcripta ſunt deerunt, videndum an minui culpa poſſit. Hic eſt ille qui à quibuſdã dicitur ſtatus quãtitatis. Sed ea cum ſit aut pœnæ, aut honoris, ex qualitate facti conſtituitur: eóque nobis ſub hoc ſtatu videtur, ſicut eius quoque quæ ad numerum refertur à Græcis. Nam & ποιότητα, & ποσότητα dicunt, nos vtrũque eadem appellatione cõplectimur.

Deprecatio. [Vltima eſt deprecatio, quod genus cauſę plerique negarunt in iudiciũ vnquã venire. Quin Cicero quoq; pro Quinto Ligario idem teſtari videtur, cum dicit: Cauſas Cęſar egi multas: & quidem tecum, dum te in foro tenuit ratio honorũ tuorum. Certè nunquam hoc modo, Ignoſcite Iudices, errauit, lapſus eſt, non putauit, ſi vnquam poſthac, & cætera. In Senatu vero, & apud populum, & apud Principem, & vbicunque iuris clementia eſt, habet locum deprecatio. In qua plurimum valent ex ipſo qui reus eſt, hæc tria in vita præcedere: ſi innocens, ſi bene meritus, ſi ſpes in futurum innocenter victuri, & in aliquo vſu futuri. Præterea ſi vel alijs incõmodis, vel præſenti periculo, vel pœnitentia videatur ſatis pœnarum dediſſe. Extra, nobilitas, dignitas, propinqui, amici. In eo tamen qui cognoſcit, plurimum ponendum, ſi laus eum miſericordis potius, quàm reprehenſio diſſoluti conſecutura eſt. Verùm & in iudicijs etiam ſi non toto genere cauſæ, tamen ex parte magna hic locus ſæpè tractatur. Nam & diuiſio frequẽs eſt, etiam ſi feciſſet, ignoſcendum fuiſſe. Idque in cauſis dubijs ſæpè præualuit, & epilogi omnes in eadem ferè materia verſari ſolent. Sed nonnunquam etiam reus hic totius ſummam conſtituit, ſi exhæredatum à ſe filium pater teſtatus fuerit elogio, præterea quòd is meretricẽ amauerit. Nã omnis hic quæſtio, an huic delicto pater debuerit ignoſcere, & Centumuiri tribuere debeãt veniam. Sed etiam in formulis, cum pœnariæ ſunt actiones, nos ita cauſam partimur, an cõmiſſa ſit pœna, an exigi debeat. Id autem quod illi viderunt, verum eſt, reum à iudicibus hoc defenſionis modo liberari non poſſe.

DE PRAE*mio, quod genus quæſtionis ex meritis ſpectatur.* ¶De præmijs autem quærũtur duo: an vllo ſit dignus qui petit, an tanto: ex duobus, vter dignior: ex pluribus, quis digniſſimus. Quorum tractatus ex ipſo meritorũ genere ducuntur. Et intuebimur non rem tantum, ſiue alleuanda, ſiue comparanda erit, ſed perſonam quoque. Nam & multum intereſt, tyrannũ iuuenis occiderit an ſenex, vir an fœmina, alienus an coniunctus. Eſt & ad locum multipliciter, in ciuitate tyrãnis aſſueta,

an libera ſemper: in arce, an domi: & quomodo factum ſit: an ferro, an veneno: & quo tempore, bello an pace: an cum depoſiturus eſſet eam poteſtatem: an cum aliquid noui ſceleris auſurus. Habetur in meritis gratia, periculum quoque ac difficultas. Similiter liberalitas à quo profecta ſit refert. Nam in paupere gratior quàm in diuite, dante beneficium quàm reddente, patre quàm orbo. Item quam rem dederit, & quo tempore, & quo animo, id eſt, num in aliquam ſpem ſuam: ſimiliter alia. Et ideo qualitas maxima Oratoris recipit opera, quia in vtrãque partem plurimum eſt ingenio loci, nec vſquã tantum affectus valent. Nam coniectura extrinſecus quoque adductas frequenter probationes habet, & argumenta ex materia ſumit: vt quale quicque videatur, eloquentia opus eſt, hic regnat, hic imperat, hic ſola vincit. ¶Huic parti ſubiungit *Præmijs ſubiacent varia cauſarum genera, vt* Virginius cauſas abdicationis, dementiæ, malæ tractationis, orbarum nuptias indicentiũ. Nam & iudicium ferè ſic accidit, inuentíque ſunt qui has materias officiorũ vocarent. Sed alios quoque nonnunquam leges hæ recipiunt ſtatus. Nam & coniectura eſt aliquando in pleriſque horum, cum ſe vel non feciſſe, vel bona mente feciſſe, contendunt. Cuius generis exẽpla ſunt multa. Et quid ſit dementia, & mala tractatio finitur. Nã iuris quæſtiones plerũque leges præcurrere ſolent, & ex quibus cauſis non fiat ſtatutum. Quod tamen facto defendi non poterit, iure nitetur. Et quot & quibus cauſis abdicare non liceat: & in quæ crimina malæ tractationis actio detur: & cui accuſare dementiæ non permittatur. [Abdicationum formæ *Abdicationũ.* ſunt duæ: altera criminis perfecti, vt ſi abdicetur raptor, adulter: altera imperfecti, velut pendentis, & adhuc in cõditione poſiti: quales ſunt, in quibus abdicatur filius, quia non pareat patri. Illa ſemper aſperam abdicantis actionem habet, (immutabile eſt enim quod factum eſt:) hæc ex parte blandam & ſuadendi ſimilẽ. Mauult enim pater corrigere, q̃ abdicare. At pro filijs in vtroque genere ſummiſſam, & ad ſatiſfaciendum compoſitam, à quo diſſenſuros ſcio, qui libenter patris figurã lædunt: quod non auſim dicere, nunquam eſſe faciendũ (poteſt enim materia incidere, quæ hoc exigat) cæterum videndum eſt quoties aliter agi poteſt. Sed de figuris in alio libro tractabimus. Non diſſimiles autem abdicationũ actionibus ſunt malæ tractationis actiones. Nã & ipſæ habent eandem in accuſationibus moderationem. [Dementiæ quoque iudicia, aut *Dementiæ.*

propter id quod factũ eſt,aut propter id quod adhuc fieri vel non fieri poteſt,inſtituuntur: & actor in eo quod factum eſt, liberum habet impetum: ſic tamen,vt factum accuſet, ipſius patris tanquam valetudine lapſi miſereatur:in eo verò,cuius libera mutatio eſt, diu roget & ſuadeat, & nouiſſimè dementiam rationi quęratur obſtare,non mores,quos quanto magis in præteritũ laudauerit,tanto facilius probabit morbo eſſe mutatos. Reus quoties cauſa patietur, debebit eſſe in defenſionẽ moderatus,quia ferè ira,cõtentio,& concitatio furori ſunt ſimilia. Omnibus his cõmune eſt, quòd rei non ſemper defenſione facti, ſed excuſatione ac venia frequenter vtuntur. Eſt enim domeſtica diſceptatio, in qua & ſemel peccaſſe, & per errorem,& leuius quàm obijciatur,abſolutioni nonnunquam ſufficit. [Sed alia quoq; multa controuerſiarũ genera in qualitatem cadunt.Iniuriarum:quanquam enim reus aliquãdo feciſſe negat, plerũque tamen hæc actio facto,atque animo cõtinetur. [De accuſatore conſtituendo,quæ iudicia Diuinationes vocantur:(in quo genere Cicero quidẽ, qui mandantibus ſocijs Verrem accuſabat,hac vſus eſt diuiſione) ſpectandum à quo maximè agi velint ij,de quorum vltione quæritur,à quo minimè velit is,qui accuſatur.Frequentiſſimę tamen hæ ſunt quæſtiones, vter maiores cauſas habeat, vter plus induſtriæ, aut virium ſit allaturus ad accuſandum, vter id meliore fide ſit facturus. [Tutelæ præterea, in quo iudicio ſolet quæri, an alia de re quàm de calculis cognoſci oporteat: an fidem præſtare debeat tantum, non etiam conſiliũ & euentum. [Cui ſimile eſt malæ geſtæ procurationis in foro negociorum geſtorum,nam & mãdati actio eſt.[Præter hæc finguntur in ſcholis & ſcripti maleficij,in quibus aut hoc quæritur,an ſcriptum ſit:aut hoc,an maleficium ſit,raro vtrũque.[Malæ geſtæ legationis,apud Græcos & veris cauſis frequẽs,vbi iuris loco quæri ſolet,an omnino aliter agere quàm mandatum ſit,liceat:& quouſque ſit legatus,quoniam alij in renunciando ſunt.vt is, qui teſtimonium in Verrem dixerat,poſt perlatam legationẽ. Plurimum tamen eſt in eo,quale ſit factum.[Reip.læſæ.Hinc mouentur quidem mille iuris cauillationes, quid ſit remp.lædere, & læſerit ne an profuerit, & ab ipſo an propter ipſum læſa ſit.In facto tamen plurimum ineſt. [Ingrati quoque: In quo genere quæritur, an is cum quo agitur, acceperit beneficium:quod raro negãdum eſt(ingratus eſt enim qui negat)an

Iniuriarum. *De accuſatore cõſtituẽdo.* *Tutelæ.* *Procurationis malæ geſtæ.* *Scripti maleficij.* *Malę geſtę legationis.* *Reipub.læſę.* *Ingrati.*

quantũ acceperit reddiderit: an prot inus,qui non reddiderit, ingratus ſit:an potuerit redder e:an id quod exigebatur,debue rit:quo animo ſit. [Simpliciores illæ iniuſti repudij,ſub qua lege cõtrouerſiæ illud proprium habent,quòd à parte accuſantis defenſio eſt,& defendentis accuſatio. [Præterea cum quis rationem mortis in Senatu reddit,vbi vna quęſtio eſt iuris,an is demum prohibendus ſit,qui mori vult vt ſe legum actionibus ſubtrahat.Cætera qualitatis. [Finguntur & teſtamenta,in quibus de ſola quæratur voluntate:vt in cõtrouerſia quã ſuprà expoſui,in qua de parte patrimonij quarta,quã pater digniſſimo ex filijs reliquerat,cõtendunt philoſophus,medicus,Orator. [Quod item accidit,ſi orbæ nuptias indicãt pares gradu, & ſi inter propinquos de idoneo quæratur. Sed mihi nec omnes perſequi materias in animo eſt:fingi enim adhuc poſſunt, nec communes ſunt earum quæſtiones,quia poſitionibus mutantur.Hoc tantum admiror,Flauium cuius apud me meritò ſumma eſt authoritas, cum artem ſcholæ tantum cõponeret, tam anguſtè materiam qualitatis terminaſſe.¶ Quãtitas quoque(vt dixi) etiam ſi nõ ſemper, tamen plerũque eidem ſubiacet,ſeu modi eſt, ſeu numeri. Sed modus aliquando conſtat æſtimatione facti,quanta ſit culpa,quantúmve beneficiũ: aliquando iure,cum id in controuerſiam venit,qua quis lege puniendus,vel honorandus ſit. Stuprator an decem millia dare debeat,quæ pœna huic crimini conſtituta eſt: an quia ſtupratus ſe ſuſpendit,capite puniri,tanquam cauſa mortis.Quo in genere falluntur, qui ita dicunt,tanquã inter duas leges quæratur.Nam de decem millibus nulla controuerſia eſt,quę nec petuntur. Iudicium redditur,an reus cauſa ſit mortis.In coniecturam quoque eadem ſpecies cadit,cum perpetuo,an quinquennali ſit exilio multandus,in controuerſiam venerit:num prudens cædem commiſerit,quæritur. Illa quoque,quę ex numero ducitur,pendet ex iure,an Thraſybulo triginta præmia debeantur:& cum duo fures pecuniam abſtulerunt,ſeparatim quadruplum quiſque, an duplũ debeat. Sed hic factũ quoque æſtimatur, & tamen ius ipſum pendet ex qualitate.

Iniuſti repudij. *Cauſæ mortis in Senatu.* *Teſtamenti. Nuptiarum orbæ.* *De QVANtitate vel pœnæ vel Præmij.*

¶ De actionis quæſtione. Cap.VI.

QVI neq; feciſſe ſe negabit, neq; aliud eſſe quod fecerit dicet,neque factũ defendet,neceſſe eſt in ſuo iure cõſiſtat.In quo plerũque actionis eſt quæſtio, quæ nõ ſem-

per eadem eſt,vt quidam putauerunt. Nam & iudicium antecedit,qualia ſunt Præturæ curioſa conſilia, cum de iure accuſatoris ambigitur, & in ipſis frequentiſſimè iudicijs verſatur.

Ex præſcriptione. ¶Eſt enim duplex eius diſceptationis conditio, quòd aut intentio, aut præſcriptio habet controuerſiam. Ac fuerunt, qui præſcriptionis ſtatum facerent, tanquam ea non ijſdem omnibus,quibus cæteræ leges quæſtionibus contineretur.Cum ex præſcriptione lis pendet,de ipſa re quæri nõ eſt neceſſe.Ignominioſo patri filius præſcribit, de eo ſolo iudicatio eſt, an liceat. Quoties tamen poterimus efficiendũ eſt,vt de re quoque bene ſentiat. Sic enim iuri noſtro libentius indulgebit: vt in ſpõſionibus, quæ ex interdictis fiunt,etiam ſi nõ proprietatis eſt quæſtio,ſed tantũ poſſeſſionis,tamen non ſolum poſſediſſe nos,ſed etiam noſtrum poſſediſſe docere oportebit. [Sed frequentius etiam quæritur de intentione, Vir fortis optet quicquid volet, nego illi dandum quicquid optauerit, non habeo præſcriptionẽ,ſed tamen volũtate cõtra verba præſcriptionis modo vtor.[In vtroque autẽ genere ſtatus idem fit.Porrò lex omnis, aut tribuit, aut adimit, aut punit, aut iubet, aut vetat, aut permittit.Litẽ habet,aut propter ſe ipſam,aut propter alterã. Quæſtio eſt aut in ſcripto,aut in volũtate.In ſcripto,aut apertum eſt,aut obſcurũ,aut ambiguũ. Quod de legibus dico, idem accipi volo de teſtamentis,pactis,ſtipulationibus, omni denique ſcripto,idem de voce.Et quoniã quatuor eius generis quæſtiones vel ſtatus facimus,ſingulos percurram.

¶De ſtatu ex ſcripto & voluntate. Cap.VII.

SCripti & voluntatis frequentiſſima inter cõſultos quæſtio eſt,& pars magna cõtrouerſiæ iuris hinc pendet:quo minus id in ſcholis accidere mirũ eſt, vbi etiam ex induſtria fingitur. ¶Eius genus vnum eſt,in quo & de ſcripto,& de voluntate quæritur. Id tum accidit, cum eſt in lege aliqua obſcuritas, & in ea aut vterque ſuam interpretationem confirmat, aut aduerſarij ſubuertit: vt hic, Fur quadruplum ſoluat,duo ſurripuerunt pariter decem millia, petuntur ab vtroque quadragena, illi poſtulant vt vicena conferant. Nam & actor dicit, hoc eſſe quadruplum quod petat, & rei hoc quod offerant. [Voluntas quoque vtrinque defenditur,aut cum de altero intellectu certum eſt, de altero dubiũ.Ex meretrice natus,ne concionetur.Quæ filiũ habebat,proſtare cœpit. Prohibetur adoleſcens cõcione.Nam de eius filio,quæ ante partum

meretrix fuit,certũ eſt: an eadem huius cauſa ſit,dubium eſt, quia ex hac natus, & hæc meretrix eſt. [Solet & illud quæri, quo referatur quod ſcriptum eſt,bis de eadem re ne ſit actio, id eſt,hoc bis ad actorem,an ad actionẽ.Hęc ex iure obſcuro. ¶ Alterum genus eſt ex manifeſto,quod qui ſolum viderunt, hunc ſtatũ plani & volũtatis appellauerunt.In hoc altera pars ſcripto nititur,altera voluntate.Sed cõtra ſcriptum tribus generibus occurritur. [Vnum eſt,in quo id ſeruari ſemper non poſſe ex ipſo patet.Liberi parentes alant aut vinciantur.Non enim alligabitur infans. [Hinc erit ad alia trãſitus & diuiſio, num quiſquis non aluerit,nũ hic.Propter hoc proponunt quidam tale genus controuerſiarum,in quo nullum argumẽtum eſt, quod ex lege ipſa peti poſſit, ſed de eo tantum, de quo lis eſt,quærendum ſit.Peregrinus,ſi murum aſcenderit,capite puniatur.Cum hoſtes murum aſcendiſſent, peregrinus eos depulit.petitur ad ſupplicium. Non erunt hic ſeparatæ quæſtiones, an quiſquis,an hic:quia nullum poteſt afferri argumentũ contra ſcriptum vehementius eo quod in lite eſt:ſed hoc tantum, an ne ſeruandæ quidem ciuitatis cauſa.Ergo & æquitate & voluntate pugnandũ.Fieri tamen poteſt,vt ex alijs legibus exempla ducamus,per quæ appareat ſemper ſtari ſcripto non poſſe, vt Cicero pro Cecinna fecit.[Tertium,cũ in ipſis verbis legis reperimus aliquid per quod probemus aliud legũlatorem voluiſſe:vt in hac controuerſia,Qui nocte cum ferro deprehẽſus fuerit,alligetur.Cum annulo ferreo inuentum magiſtratus alligauit. Hic quia eſt verbum in lege,deprehenſus, ſatis etiam ſignificatum videtur non contineri lege niſi noxium ferrum. Sed vt qui volũtate nitetur,ſcriptum quoties poterit infirmare debebit:ita qui ſcriptum tuebitur,adiuuare ſe etiam voluntate tentabit.[In teſtamentis & illa accidunt,vt voluntas manifeſta ſit,ſcriptum nihil ſit:vt in iudicio Curiano,in quo nota L. Craſſi & Scæuolæ fuit contentio.Subſtitutus hæres erat,ſi poſthumus ante tutelę ſuæ annos deceſſiſſet.Nõ eſt natus.propinqui bona ſibi vendicabant.Quis dubitaret,quin ea voluntas fuiſſet teſtãtis,vt is non nato filio hæres eſſet,qui mortuo? ſed hoc non ſcripſerat.[Id quoque,quod huic contrarium eſt, accidit nuper,vt eſſet ſcriptum quod appareret ſcriptorem noluiſſe, qui ſeſtertiûm numiûm quinque millia legauerat , cum emendaret teſtamentum,ſublatis ſeſtertijs numis,argẽti pondo poſuit,quinque millia remanſerunt. Apparuit tamen quin-

De teſtamentis.

De Orat. I.

que pondo dari voluiſſe, quia ille in argento legato modus, & inauditus erat, & incredibilis. Sub hoc etiam ſtatu generales ſunt quæſtiones, ſcripto an voluntate ſtandum ſit: quæ fuerit ſcribentis voluntas, tractatus omnes qualitatis aut coniecturæ, de quibus ſatis dictum arbitror.

¶De contrarijs legibus. Cap.VIII.

Antinomia. PRoximum eſt de legibus contrarijs dicere, quia inter omnes artium ſcriptores cõſtat in Antinomia duos eſſe, ſcripti & voluntatis, ſtatus: neq; immerito, quia cum lex legi obſtet, vtrinque contra ſcriptum dicitur, & quæſtio eſt de voluntate. in vtraque id ambigitur, an vtique illa lege ſit vtendum. Omnibus autem manifeſtum eſt, nunquam eſſe legem legi contrariam iure ipſo: quia ſi diuerſum ius eſſet, alterum altero abrogaretur: ſed eas caſu collidi, & euentu. [Colliduntur autem aut pares inter ſe, vt ſi optio tyrãnicidæ, & viri fortis comparentur, vtrique data quod velit petendi poteſtate, hic meritorum temporis, præmij collatio eſt: aut ſecum ipſæ: vt duorum fortium, duorũ tyrannicidarum, duarum raptarum: in quibus non poteſt eſſe alia quæſtio quàm tẽporis, vtra prior ſit: aut qualitatis, vtra iuſtior ſit petitio. [Diuerſæ quoq; leges cõfligunt, aut ſimiles. Diuerſæ, quibus etiam citra aduerſam legem contradici poſſit: vt in hac controuerſia, Magiſtratus ne ab arce diſcedat, Vir fortis optato quæ volet: vel alia nulla obſtante, quæri poteſt an quicquid optarit accipere debeat: & à magiſtratu multa dicentur, quibus ſcriptum expugnatur. Si incendium in arce fuerit: ſi in hoſtes recurrendum. [Similes, cõtra quas nihil opponi poteſt, niſi lex altera. Tyrannicidæ imago in gymnaſio ponatur: contrà mulieris imago in gymnaſio ne ponatur. Mulier tyrannum occidit. Nam neque mulieris imago vllo alio caſu poni poteſt, neque tyrannicidæ vllo alio caſu ſummoueri. [Impares ſunt, cũ alteri multa ſunt quæ opponi poſſunt, alteri nihil, niſi quod in lite eſt: vt cum vir fortis impunitatem deſertoris petit. Nam cõtra legem viri fortis (vt ſuprà oſtendi) multa dicũtur: aduerſus deſertores ſcripta non poteſt niſi optione ſubuerti. ¶Item aut confeſſum eſt ex vtraque parte ius, aut dubium. Si confeſſum eſt, hęc ferè quæruntur: Vtra lex potentior: ad deos pertineat, an ad homines: ad rempublicam, an ad priuatos: de honore, an de pœna: de magnis rebus, an de paruis. Permittat, an vetet, an imperet. Solet tractari & vtra ſit antiquior, & velut potentiſſima,

Diuerſæ. *Similes.* *Impares.* *Cum confeſſum ius.*

vtra minus perdat: vt in deſertore,& viro forti,quòd illo non occiſo, lex tota tollatur: occiſo, ſit reliqua viro forti alia optio. Plurimum tamen eſt in hoc,vtrum fieri ſit melius atque æquius,de quo nihil præcipi,niſi propoſita materia poteſt.[Si dubium,aut alteri,aut inuicem vtrique de iure ſit controuerſia,vt in re tali.Patri in filium,patrono in libertum manus iniectio ſit. Liberti hæredem ſequantur. Liberti filium quidam fecit hæredem, inuicem petitur manus iniectio , & patronus negat ius patris illi fuiſſe, quia ipſe in manu patroni fuerit. *Cum ius dubium.* ¶Duplices leges ſicut duæ colliduntur, vt nothus ante legitimum natus legitimus ſit,poſt legitimum tantũ ciuis.¶Quod de legibus,idem de Senatuſconſultis dictum, quæ ſi aut inter ſe pugnent aut obſtent legibus,non tamen aliud ſit eius ſtatus nomen.

¶De ſyllogiſmo,ſeu ratiocinatione. Cap.IX.

SYllogiſmus habet aliquid ſimile ſcripto & voluntati, quia ſemper pars in eo altera ſcripto nititur.Sed hoc intereſt,quòd illic contra ſcriptum dicitur,hic ſuper ſcriptum:illic qui verba defendit,hoc agit vt fiat vtiq; quod ſcriptum eſt,hic ne aliud quàm ſcriptum eſt.Eius nonnulla etiam cum finitione eſt cognatio. Nam ſæpe ſi finitio infirma eſt,in ſyllogiſmum delabitur . Sit enim lex, Venefica capite puniatur. Sæpè ſeparanti amatorium dedit,eundem repudiauit,per propinquos rogata vt rediret,non eſt reuerſa,ſuſpendit ſe maritus:mulier veneficij rea eſt. Fortiſſima eſt actio dicẽtis amatorium venenum eſſe,id erit finitio: quæ ſi parum valebit,fiet ſyllogiſmus,ad quẽ velut remiſſa priore cõtentione veniemus an perinde puniri debeat,ac ſi virum veneno necaſſet.¶Ergo hic ſtatus ducit ex eo quod ſcriptum eſt,id quod incertum eſt: quod quoniã ratiocinatione colligitur, ratiocinatiuus dicitur. ¶In has autem ferè ſpecies venit: An quod ſemel ius eſt,idem & ſæpius.Inceſti damnata,& pręcipitata de ſaxo vixit,repetitur, An quod in vno,& in pluribus.Qui duos vno tempore tyrannos occidit,duo præmia petit.An quod ante,& poſtea.Raptor profugit , rapta nupſit , reuerſo illo petit optionem . An quod in toto, idem in parte.Aratrum accipere pignore non licet,vomerẽ accepit.An quod in parte,idem in toto.Lanas vehere Tarento non licet,oues vexit.[In his ſyllogiſmis ſcripto alter nititur,alter non ſatis cautum eſſe dicit.Poſtulo vt præcipitetur inceſta,lex eſt: & rapta optionem petit,& in oue lanæ *Vnũ genus cũ incertum ex ſcripto ducitur,quod plures habet ſpecies.*

ſunt ſimiliter alia. Sed quia reſpõderi poteſt, non eſt ſcriptum vt ſæpius præcipitetur damnata, vt quandocũque rapta optet, vt tyrãnicida duo præmia accipiat, nihil de vomere cautum, nihil de ouibus: ex eo quod manifeſtũ, colligitur quod dubium eſt. ❡ Maioris pugnæ eſt, ex ſcripto ducere quod ſcriptum non eſt. An quia hoc, & hoc. Qui patrem occiderit, culeo inſuatur: matrem occidit. Ex domo in ius educere ne liceat: tabernaculis eduxit. [In hoc genere hæc quæruntur: An quoties propria lex non eſt, ſimili ſit vtendum. An id de quo agitur, ei de quo ſcriptum eſt, ſimile ſit. Simile autem & maius eſt, & par & minus. In illo priore, an ſatis lege cautum ſit, an etſi parum cautum eſt, hac ſit vtendum. In vtroque de voluntate legumlatoris, ſed de æquo tractatus potentiſſimi.

Aſt etiã genus tum id quod ſcriptũ nõ eſt ex ſcripto diſ ſitur.

❡ De ambiguo, ſeu amphibologia. Cap. X.

AMphibologiæ ſpecies ſunt innumerabiles: adeo vt philoſophorum quibuſdã nullum videatur eſſe verbum, quod non plura ſignificet: genera admodũ pauca. Aut enim vocibus accidit ſingulis, aut coniunctis. Singula afferunt errorem cum pluribus rebus, aut hominibus eadem appellatio eſt: ὁμωνυμία dicitur, vt gallus. Vtrum enim auem, an gentem, an nomen, an fortunam corporis ſignificet, incertum eſt. Aiax Telamonis an Oilei filius. Verba quoque quædam diuerſos intellectus habent, vt cerno: quæ ambiguitas plurimis modis accidit. Vnde ferè lites præcipuè ex teſtamentis, cum de libertate, aut etiam de hæreditate contendunt ij, quibus idem nomen eſt, aut quid ſit legatum quæritur. Alterum eſt in quo alia verbo integro ſignificatio eſt, alia diuiſo: vt ingenua, & armamentum, & coruinum, ineptæ ſanè cauillationes, ex qua tamen Græci controuerſias ducũt: inde αὐλητρὶς illa vulgata, cum quęritur, vtrum aula quę ter ceciderit, an tibicina ſi ceciderit, debeat publicari. Tertia eſt ex compoſitis, vt ſi quis corpus ſuum in occulto loco poni iubeat, circáque monumentum multum agri ab hæredibus in tutelam cinerum, vt ſolet leget, ſit latus hoc cultum. Sic apud Græcos contendit λέων & πανταλέων, cum ſcriptura dubia eſt, bona omnia λέοντι, an bona πανταλέοντι relicta ſint. [In coniunctis plus ambiguitatis eſt. Fit autem per caſus: vt, Aio te Aeacida Romanos vincere poſſe. Per collocationem, vbi dubium eſt quid quò referri oporteat: ac frequentiſſime cum id quod medium eſt, vtrinque poſſit trahi, vt de Troilo Virgilius, Lora tenens tamen. Hic vtrum quòd te-

neat tamen lora,an quamuis teneat,tamen trahatur,quæri po teſt.Vnde controuerſia illa,Teſtamento quidã iuſſit poni ſtatuam auream haſtam tenentẽ.Quæritur ſtatua haſtam tenens aurea eſſe debeat,an haſta eſſe aurea in ſtatua alterius materię. Fit per flexum idem magis,Quinquaginta vbi erant centum inde occidit Achilles. Sæpe vtri duorum antecedentium ſermo ſubiunctus ſit,in dubio eſt.Vnde eſt controuerſia, Hæres meus vxori meæ dare damnas eſto argenti,quod elegerit,pondo centum. Vter eligat quæritur. Verùm id quod ex his primum eſt mutatione caſuum:ſequens diuiſione verborum,aut tranſlatione emendatur : tertium adiectione. Accuſatiui geminatione facta,amphibologia ſoluitur ablatiuo, vt illud,Lachetem audiui percuſſiſſe Demeam : fiat, à Lachete percuſſum Demeam.Sed ablatiuo ipſi,vt in primo diximus,ineſt naturalis amphibologia, Cælo decurrit aperto. Vtrum per apertũm cælum, an cum cælum apertũ eſſet. Diuiſio reſpiratione & mora conſtat. Statuam,deinde auream haſtam:vel ſtatuam auream,deinde haſtam.Adiectio talis eſt,argentum quod elegerit ipſe,vt hæres intelligatur:vel ipſa,vt vxor. Adiectione facta amphibologia,qualis ſit,Nos flentes illos deprehendimus, detractione ſoluetur.Pluribus verbis emendandum,vbi eſt id, quod quò referatur,dubium eſt, & ipſum eſt ambiguum. Hæres meus dare illi damnas eſto omnia ſua.In quod genus incidit Cicero loquens de C. Fannij ſoceri inſtituto , quem quia cooptatus in Augurum collegium non erat, nõ admodum diligebat:præſertim cum ille Q. Scæuolam ſibi minorem natu generum prætuliſſet. Nam id ſibi & ad ſocerum referri, & ad Fannium poteſt. Productio quoque in ſcripto & correptio, in dubio relicta, cauſa eſt ambiguitatis, vt in hoc Cato: aliud enim oſtendit breuis ſecunda ſyllaba caſu nominatiuo , aliud eadem ſyllaba producta caſu datiuo aut ablatiuo . Plurimæ præterea ſunt aliæ ſpecies,quas perſequi nihil neceſſe eſt. Nec refert quo modo facta ſit amphibologia , aut quo reſoluatur. Duas enim res ſignificari manifeſtum eſt,& quod ad ſcriptum vocémve pertinet,in vtrãque par eſt partem.Ideóque fruſtra præcipitur , vt in hoc ſtatu vocem ipſam ad noſtram partem conemur vertere.Nam ſi id fieri poteſt,amphibologia nõ eſt. Amphibologiæ autẽ omnis in his erit quæſtio,aliquando vter ſit ſecũdum naturam magis ſermo, ſemper vtrum ſit æquius, vtrum is qui ſic ſcripſit ac ſic dixit, ſic voluerit. Quarum in

Damnas pro dãnatus, vetuſta loquendi forma.

vtranque partem ſatis ex his,quæ de cõiectura & qualitate di ximus,præceptum eſt.

¶Quæ ſit inter ſtatus cognatio,& quæ diuerſitas. Cap.XI.

EST autẽ quædam inter hos ſtatus cognatio. Nam & in finitione,quæ ſit voluntas nominis quæritur:& in ſyllogiſmo,qui ſecũdus à finitione ſtatus eſt,ſpectatur,quid voluerit ſcriptor:& ex cõtrarijs legibus duos eſſe ſcripti & volũtatis ſtatus apparet.Rurſus finitio quodãmodo eſt amphibologia,cum in duas partes diducatur intellectus nominis.Scriptum & voluntas habet in verbis vocis quæſtionẽ,quod idem in Antinomia petitur.Ideóque omnia hæc quidam ſcriptum & voluntatem eſſe dixerũt,alij in ſcripto & voluntate amphibologiam eſſe,quæ facit quæſtionem.Sed diſtincta ſunt.Aliud eſt enim obſcurum ius,aliud ambiguum. Igitur finitio in natura ipſa nominis quæſtionem habet generalem,& quæ eſſe etiam citra complexum cauſæ poſſit. Scriptum & voluntas de eo diſputat verbo quod eſt in lege: Syllogiſmus de eo, quod non eſt:Amphibologiæ lis in diuerſum trahit:Legum contrariarũ ex diuerſo pugna eſt. Neque immerito recepta eſt à doctiſſimis hæc differentia,& apud plurimos, ac prudentiſſimos durat.¶Et de hoc quidem genere diſceptationis,etiam ſi non omnia tradi,tamen aliqua potuerunt. Sunt alia, quæ niſi propoſita de qua dicendum eſt,materia, viam docendi non præbeant. Non enim cauſa vniuerſa in quæſtiones ac locos diducenda eſt.Sed ipſæ hæ partes habent rurſus ordinẽ ſuum.Nam & in proœmio primum eſt aliquid,& ſecundũ,ac deinceps. Et quæſtio omnis ac locus habet ſuam diſpoſitionem,vt theſes etiam ſimplices.An ſic forte ſatis erit diuidẽdi peritus,qui controuerſiam in hæc diduxerit? An omne præmiũ viro forti dandum ſit,an ex priuato,an nuptiæ,an ea quæ nupta ſit,an hæc? deinde cum fuerit de prima quæſtione dicendum, paſſim & vt quicque in mentem veniet,miſcuerit? non primum in ea ſcierit eſſe tractandum,verbis legis ſtandum ſit, an voluntate,huius ipſius particulæ aliquod initium fecerit? Deinde proxima ſubnectens ſtruxerit orationẽ,vt pars hominis eſt manus,eius digiti,illorum quoq; articuli?Eſt & hoc,quod ſcriptor demonſtrare non poſſit,niſi certa definitáq; materia.Sed quid vna faciat aut altera?quinimò centũ ac mille in re infinita, atq; materia?Præceptoris eſt,in alio atq; alio genere quotidie oſtẽdere quis ordo ſit rerum, & quæ copulatio, vt paulatim fiat vſus &

Nõ omnia arte tradi poſſe ſed naturam quoq; & ſtudium eſſe neceſſarium.

ad ſimilia trãſitus. Tradī enim omnia quæ ars efficit, non poſ ſunt. Nam quis pictor omnia, quæ in rerũ natura ſunt, adumbrare didicit? Sed percepta ſemel imitandi ratione aſſimilabit quicquid acceperit. Quis enim non faber vaſculum aliquod, quale nũquam viderat, facit? Quædam verò non docentiũ ſunt ſed diſcentiũ. Nam medicus quid in quoque valetudinis genere faciendũ ſit, quid quibuſque ſignis prouidendum, docebit. Vim ſentiẽdi, pulſus venarum, caloris motus, ſpiritus meatum, coloris diſtantiam, quæ ſua cuiuſque ſunt, ingenium dabit. Quare plurima petamus à nobis, & cum cauſis deliberemus, cogitemúſque homines antè inueniſſe artẽ quàm docuiſ ſe. Illa enim potentiſſima eſt, quæque verè dicitur œconomica totius cauſæ diſpoſitio, quæ conſtitui niſi velut in re præſenti non poteſt. Vbi aſſumendum procemium, vbi omittendum, vbi vtendũ expoſitione cõtinua, vbi partita, vbi ab initijs incipiendum, vbi more Homerico à medijs vel vltimis, vbi omnino non exponendum, quando à noſtris, quando ab aduerſariorũ propoſitionibus incipiamus, quãdo à firmiſſimis probationibus, quando à leuioribus, qua in cauſa præponẽdæ procemijs quæſtiones, qua præparatione præmuniendæ, quid iudicis animus accipere poſſit ſtatim dictum, quò paulatim deducendus. Singulis an vniuerſis opponenda refutatio. Reſeruandi perorationi, an per totam orationem diffundendi affectus. De iure prius an de æquitate dicẽdum. An anteacta crimina, an de quibus iudicium eſt, prius obijcere, vel diluere cõueniat. Si multiplices cauſæ erũt, quis ordo faciendus, quę teſtimonia, tabulæve cuiuſque generis in actione recitandæ, quæ reſeruandæ. Hæc eſt velut imperatoria virtus copias ſuas partientis ad caſus præliorũ, retinentis partes propter caſtella tuenda cuſtodiendáſve vrbes, petendos commeatus, obſidenda itinera, mari denique ac terra diuidentis. Sed hæc in oratione præſtat omnia cui affuerint natura, doctrina, ſtudiũ. Quare nemo expectet, vt alieno tantum labore ſit diſertus. Vigilandum ducat, iterum enitendum, pallendum eſt, facienda ſua cuique vis, ſua ratio, non reſpiciendũ ad hæc, ſed in prõptu habẽda: nec tanquam tradita, ſed tanquã innata. Nam viam demõſtrare velociter ars poteſt, ſi qua eſt. Verum ars ſatis præſtat, ſi copias eloquentiæ ponit in medio. Noſtrũ eſt vti eis ſcire. Reliqua partiũ eſt demũ diſpoſitio. Et in his ipſis primus aliquis ſenſus, & ſecũdus & tertius: qui non modo vt ſint ordine collocati, elabo-

randum eſt,ſed vt inter ſe iuncti,atque ita cohærētes,ne com miſſura perluceat,corpus ſit non membra.Quod ita cõtingit, ſi & quid quaque conueniat viderimus, & vt verba verbis applicemus,non pugnantia,ſed quæ inuicem complectantur:Ita res non diuerſæ diſtãtibus ex locis,quaſi inuicem ignotæ colli dentur,ſed aliqua ſocietate ſe cum prioribus ac ſequẽtibus,co puláque tenebunt: ac videbitur non ſolum compoſita oratio, ſed etiam continua.Verùm longius fortaſſe progredior fallen te trãſitu,& à diſpoſitione ad elocutionis pręcepta labor,quod proximus liber inchoabit.

M. FABII QVINTILIANI INſtitutionum oratoriarum, Liber VIII.

PROOEMIVM.

HIs ferè,quæ in proximos quinque libros col lata ſunt, ratio inueniendi, atque inuenta diſponẽdi continetur: quam vt per omnes numeros penitus cognoſcere,ad ſummam ſcientiæ neceſſarium eſt, ita incipientibus breuius ac ſimplicius tradi magis conuenit. Aut enim difficultate inſtitutionis tam numeroſæ,atque perplexæ deterreri ſolent, aut eo tempore quo præcipuè alenda ingenia,atque indulgentia quadam enutrien da ſunt,aſperiorum tractatu rerum atteruntur.Aut ſi hęc ſola didicerint,ſatis ſe ad eloquentiam inſtructos arbitrantur, aut quaſi ad certas quaſdam dicendi leges alligati, conatum omnem reformidant.Vnde exiſtimãt accidiſſe,vt qui diligentiſſimi artiũ ſcriptores extiterunt,ab eloquentia longiſſime fuerint. Via tamẽ opus eſt incipientibus,ſed ea plana,& cum ad ingrediendum,tum ad demonſtrandum expedita.Eligat itaq; peritus ille pręceptor ex omnibus optima,& tradat ea demum in præſentia,quæ placent,remota refutandi cætera mora. Sequuntur enim diſcipuli quo duxeris.Mox cum robore diſcen di creſcet etiam eruditio.Iidem primo ſolum iter credant eſſe, in quod inducentur, mox illud cogrituri etiam optimum. Sunt autem neque obſcura,neque ad percipiendum difficilia, quæ ſcriptores diuerſis opinionibus pertinaciter tuẽdis inuol-

uerũt.Itaq; in toto artis huiuſce tractatu difficilius eſt iudicare quid doceas, quàm cum iudicaris, docere: præcipuéque in duabus his partibus perquã ſunt pauca: circa quæ ſi is,qui inſtituitur,non repugnauerit:pronũ ad cætera habiturus eſt curſum. [Nempe enim plurimum in hoc laboris exhauſimus, vt oſtenderemus, rhetoricen bene dicendi ſcientiam,& vtilẽ,& artem & virtutẽ eſſe: Materiam eius,res omnes,de quibus dicendum eſſet.Tum & eas in tribus ferè generibus: demõſtratiuo, deliberatiuo, iudicialíſque reperiri. Orationem porrò omnem cõſtare rebus, & verbis. In rebus intuendam inuentionem, in verbis elocutionem, in vtriſque collocationem: quæ memoria complecteretur, actio commendaret. Oratoris officium docendi, mouendi, delectandi partibus contineri. Ex quibus ad docendum, expoſitio & argumentatio: ad mouendum affectus pertinerent,quos per omnẽ quidem cauſam,ſed maximè tamen in ingreſſu ac fine dominari. Nam delectationem,quãuis in vtroq; ſit eorum,magis tamen proprias in elocutione partes habere. Quæſtiones alias infinitas,alias finitas,quæ perſonis,locis,temporibus continerẽtur.In omni porrò materia tria eſſe quærẽda:an ſit,quid ſit,quale ſit.His adijciebamus,demonſtratiuam laude ac vituperatione cõſtare.In ea,quæ ab ipſo de quo diceremus,quæ poſt eum acta eſſent intuendum. Hoc opus tractatu honeſtorum,vtiliúmque conſtare.Suaſorijs accedere tertiam partem ex coniectura,poſſet ne fieri,& an eſſet futurum,de quo deliberaretur.Hic pręcipuè diximus ſpectãdum,quis,apud quem,quid diceret. Iudicialium cauſarum,alias in ſingulis,alias in pluribus controuerſijs conſiſtere:& in quibuſdam ſufficere modò intentionẽ, modò depulſionem: porrò depulſionem omnem inficiatione duplici, factúmne,& an hoc factum eſſet:præterea defenſione ac trãſlatione conſtare. Quæſtionem aut ex facto, aut ex ſcripto eſſe. Ex facto,de rerum fide,proprietate, qualitate. Ex ſcripto, de verborum vi, aut voluntate: in quibus vis,tum cauſarum, tum actionum inſpici ſoleat: quæque aut ſcripti & volũtatis, aut ratiocinatiuæ, aut ambiguitatis, aut legum contrariarum ſpecie continetur. In omni porrò cauſa iudiciali quinque eſſe partes: quarum exordio conciliari audientem, narratione cauſam proponi,confirmatione roborari,refutatione diſſolui, peroratione aut memoriam iudicis refici,aut animos moueri. His argumentandi & afficiẽdi locos,& quibus generibus con-

Epilogus omnium quæ ſuprà dicta ſũt

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUEL

citari, placari], reſolui iudices oporteat, adiecimus. Acceſſit ratio diuiſionis.Credere modo,qui diſcet,velit,certam quandam viam eſſe,in qua multa etiam ſine doctrina præſtare debeat per ſeipſa natura,vt hæc de quibus dixi,non tam inuenta à præceptoribus, quàm cum fierent obſeruata eſſe videantur.¶Plus exigunt laboris & curæ quæ ſequuntur.Hinc enim iam elocutionis rationem tractabimus, partem operis, vt inter omnes oratores conuenit,difficillimam.Nam & M.Antonius, cuius ſuprà habuimus mentionem, cum ait à ſe diſertos viſos eſſe multos, eloquentem autem neminem: diſertis ſatis putat dicere quæ oporteat:ornatè autem dicere proprium eſſe eloquentiſſimi.Quæ virtus ſi vſque ad eum in nullo reperta eſt,ac ne in ipſo quidem,aut L.Craſſo,certum eſt & in his,& in prioribus eam deſideratam,quia difficillima fuit.Et M.Tullius inuentionem quidem, ac diſpoſitionem prudentis hominis putat,eloquentiã oratoris. Ideóque præcipuè circa præcepta partis huius elaborauit.Quod eum meritò feciſſe,etiã ipſo rei de qua loquimur, nomine,palàm declaratur. Eloqui enim hoc eſt,omnia quæ mente conceperis, promere, atque ad audiẽtes perferre,ſine quo ſuperuacua ſunt priora,& ſimilia gladio condito,atque intra vaginam ſuam hærenti.Hoc itaq; maxime docetur,hoc nullus niſi arte aſſequi poteſt,huic ſtudium adhibendum,hoc exercitatio petit,hoc imitatio,hic omnis ætas conſumitur, hoc maxime orator oratore præſtantior, hoc genera ipſa dicendi alia alijs potiora.Neque enim Aſiani,aut quocunq; alio genere corrupti,res non viderunt, aut eas non collocauerunt,neque quos aridos vocamus,ſtulti,aut in cauſis cæci fuerunt:ſed his iudicium in eloquendo ac modus,illis vires defuerunt,vt appareat in hoc & vitium & virtutem eſſe dicendi.

Elocutio difficillima.

¶Non ideo tamen ſola eſt agenda cura verborũ.Occurram enim neceſſe eſt,& velut in veſtibulo protinus apprehenſuris hanc confeſſionem meam reſiſtam ijs,qui omiſſa rerum (qui nerui ſunt in cauſis)diligentia,quodam inani circa voces ſtudio ſeneſcunt:idque faciunt gratia decoris: quod eſt in dicendo(mea quidem opinione)pulcherrimum,ſed cum ſequitur,non cum affectatur. Corpora ſana,& integri ſanguinis, & exercitatione firmata,ex iiſdem his ſpeciem accipiũt, ex quibus vires: namque & colorata, & aſtricta, & lacertis expreſſa ſunt:ſed eadẽ,ſi quis vulſa atq; fucata muliebriter comat, fœdiſſima ſunt ipſo formæ labore.Et cultus cõceſſus atq; magni-

Cura verborum cũ rebus coniungenda.

ficus addit hominibus, vt Græco verſu teſtatũ eſt, authoritatẽ. At muliebris & luxurioſus, non corpus exornat, ſed detegit mentem. Similiter illa trãſlucida & verſicolor quorũdam elocutio res ipſas effœminat, quæ illo verborũ habitu veſtiuntur. Curam ergo verborum, rerũ volo eſſe ſolicitudinem. Nam plerunq; optima rebus cohærent, & cernuntur ſuo lumine. At nos quærimus illa tanquam lateant ſemper, ſéque ſubducant. Ita nunquam putamus circa id eſſe, de quo dicendum eſt, ſed ex alijs locis petimus, & inuẽtis vim afferimus. Maiore animo aggredienda eloquentia eſt, quæ ſi toto corpore valet, vngues polire, & capillum reponere non exiſtimat ad curam ſuam pertinere. [Sed euenit plerũque, vt hac diligentia deterior etiam fiat oratio. Primũ, quia ſunt optima minimè accerſita, & ſimplicibus, atque ab ipſa veritate profectis ſimilia. Nam illa quæ curam fatentur, & ficta atq; cõpoſita videri etiam volunt, nec gratiã conſequuntur, & fidem amittunt propter id quòd ſenſus obumbrant, & velut læto gramine ſata ſtrãgulant. Nam & quod recte dici poteſt, circumimus amore verborũ: & quod ſatis dictum eſt, repetimus: & quod vno verbo patet, pluribus oneramus: & pleraq; ſignificare melius putamus quàm dicere. Quid? quòd nihil iam proprium placet, dum parum creditur diſertum, quod & alius dixiſſet. A corruptiſſimo quoque poetarum figuras ſeu tranſlationes mutuamur, tum demum ingenioſi ſcilicet, ſi ad intelligendos nos opus ſit ingenio. Atqui ſatis aperte Cicero præceperat in dicẽdo vitium vel maximum eſſe, à vulgari genere orationis, atque à conſuetudine cõmuni abhorrere. Sed ille & durus & ineruditus, nos melius quib⁹ ſordent omnia quæ natura dictauit, qui non ornamenta quærimus, ſed lenocinia. Quaſi verò ſit vlla verborum, niſi rei cohęrentium, virtus, quæ vt propria ſint & dilucida & ornata, & apte collocentur, ſi tota vita laborandum eſt, omnis ſtudiorum fructus amiſſus eſt. Atque pleroſque videas hærentes circa ſingula, & dum inueniunt, & dum inuenta põderant, ac dimetiuntur. Quod etiam ſi idcirco fieret, vt ſemper optimis vterentur, abominanda tamẽ hæc infelicitas erat, quæ & curſum dicẽdi refrenat, & calorem cogitationis extinguit mora & diffidentia. Miſer enim, & (vt ſic dicam) pauper Orator eſt, qui nullum verbũ æquo animo perdere poteſt. Sed ne perdet quidem, qui rationẽ loquendi primum cognouerit, tum lectione multa & idonea copioſam ſibi verborum ſupellectilem com-

Corrũpit orationem nimia diligentia.

De Orat. I.

ſe id deprehendiſſe interrogata reſpōdit, quàm quòd nimium Atticè loqueretur. Et in Tito Liuio miræ facundiæ viro putat ineſſe Pollio Aſinius quandam Patauinitatem. Quare ſi fieri poteſt, & verba omnia, & vox huius alumnū vrbis oleant: vt oratio Romana planè videatur, non ciuitate donata.

❡De perſpicuitate. Cap. II.

PErſpicuitas in verbis præcipuam habet proprietatem, ſed proprietas ipſa non ſimpliciter accipitur. [Primum enim intellectus eſt ſua cuiuſq; rei appellatio, qua non ſemper vtimur. Nam & obſcœna vitabimus, & ſordida, & humilia. Sunt autem humilia infra dignitatem rerum, aut ordinis. In quo vitio cauendo non mediocriter quidam errare ſolent, qui omnia, quæ ſunt in vſu, etiam ſi cauſæ neceſſitas poſtulet, reformidant: vt ille, qui in actione Ibericas herbas ſe ſolo nequicquam intelligente dicebat, niſi irridens hanc vanitatem Caſſius Seuerus, ſpartum eum dicere velle indicaſſet. Nec video quare clarus orator duratos muria piſces, nitidius eſſe crediderit, quàm ipſum id quod vitabat. In hac autē proprietatis ſpecie, quæ nominibus ipſis cuiuſque rei vtitur, nulla virtus eſt: atque ei contrarium eſt vitium, id apud nos improprium, ἄκυρον apud Græcos vocatur: quale eſt, Tantum ſperare dolorem. Aut quod in oratione Dolabellæ emēdatum à Cicerone annotaui, Mortem ferre: aut qualia nūc laudantur à quibuſdam, quorū eſt, De cruce verba ceciderūt. Non tamē quicquid non erit propriū, protinus & improprij vitio laborabit. Quia primum omnium multa ſunt, & græcè, & latinè, nō denominata. Nam & qui iaculum emittit, iaculari dicitur: qui pilam aut ſudem, appellatione priuatim ſibi aſſignata caret. Et vt lapidare quid ſit manifeſtum eſt, ita glebarum teſtarúmque iactus non habet nomen. Vnde abuſio, quæ κατάχρησις dicitur, neceſſaria. Tranſlatio quoque in qua vel maximus eſt orationis ornatus, verba non ſuis rebus accommodat. Quare proprietas non ad nomen, ſed ad vim ſignificādi refertur: nec auditu, ſed intellectu perpendenda eſt. [Secundo modo dicitur proprium inter plura quæ ſunt eiuſdem nominis, id vnde cætera ducta ſunt: vt vortex eſt cōtorta in ſe aqua, vel quicquid aliud ſimiliter vertitur. Inde propter flexum capillorum pars eſt ſumma capitis, & ex hoc quod eſt in montibus eminentiſſimum. Rectè inquam dixeris hæc omnia vertices, propriè tamen, vnde initiū eſt. Sic ſoleæ, & turdi piſces, & cætera. [Ter-

PERSPICUITAS propriis verbis conſtat, quæ ſunt varia. 1

ἄκυρον vitioſum.

Abuſio in multis neceſſaria 2

3 tius eſt huic diuerſus modus, cum res communis pluribus in
vno aliquo habet nomen eximium:vt carmẽ funebre proprie
4 nænia:& tabernaculum ducis, Auguſtale.[Item quod commu
ne eſt & alijs nomen, intellectu alicui rei peculiariter tribui-
tur:vt, Vrbem,Romam accipimus:& venales,nouitios: & Co-
rinthia,æra:cum ſint vrbes aliæ quoq;,& venalia multa:& tam
aurum & argentũ,quàm æs Corinthium.Sed ne in his quidem
5 virtus oratoris inſpicitur.[At illud iam non mediocriter pro-
bandum, quod hoc etiam laudari modo ſolet vt propriè di-
ctum,id eſt,quo nihil inueniri poſſit ſignificantius:vt Cato di
xit,Caium Cæſarem ad euertendam rempub.ſobrium acceſſiſ
ſe:vt Virgilius Deductum carmẽ,& Horatius Acrem tibiam,
6 Annibalémque dirum.[In quo modo illud quoq; eſt à quibuſ-
dam traditum proprij genus ex appoſitis,quæ epitheta dicun
tur.vt dulce muſtum,& cum dẽtibus albis:de quo genere alio
loco dicendum eſt. [Etiam quæ benè tranſlata ſunt, propria
7 dici ſolent.[Interim autem quæ ſunt in quoque pręcipua,pro-
prij locum accipiunt,vt Fabius inter plures imperatorias vir-
8 tutes,cunctator eſt appellatus.[Poſſunt videri verba,quæ plus
ſignificant quàm eloquuntur,in parte ponenda perſpicuitatis,
intellectum enim adiuuant. Ego autem libẽtius emphaſim re-
tulerim ad ornatum orationis,qui nõ vt intelligatur,efficiat,
ſed vt plus intelligatur.¶At obſcuritas fit etiã verbis ab vſu
remotis, vt ſi commentarios quis pontificum, & vetuſtiſſima
fœdera,& exoletos ſcrutatus authores, idipſum petat ex eis,
vt quæ inde contraxerit,non intelligantur. Hinc enim aliqui
famam eruditionis affectant,vt quædam ſoli ſcire videantur.
[Fallunt etiam verba,vel regionibus quibuſdam magis fami-
liaria, vel artium propria, vt Atabulus ventus,& nauis ſacca-
ria,& in malaco ſanum, quæ vel vitanda apud iudicem igna-
rum ſignificationum earum,vel interpretanda ſunt.[Sicut in
his quæ homonyma dicuntur,vt Taurus animal ſit,an mons,
an ſignum in cælo, an nomen hominis, an radix arboris, ni-
ſi diſtinctum,non intelligitur.[Plus tamen eſt obſcuritatis in
contextu & continuatione ſermonis, & plures modi. Quare
nec ſit tam longus, vt eum proſequi non poſſit intentio: nec
traiectione tam tardus, vt in hyperbaton finis eius deferatur.
tur. [Quibus adhuc peior eſt mixtura verborum,qualis in il-
lo verſu,Saxa vocãt Itali,medijs quæ in fluctibus,aras.[Etiam
interiectione,qua & oratores, & hiſtorici frequenter vtuntur,

Emphaſis ad ornatum referenda eſt.

OBSCVritas, *cuius plures ſunt modi.*

vt medio ſermone aliquem inſerant ſenſum, impediri ſolent intellectus, niſi quod interponitur breue eſt. Nam Virgilius illo loco, quo pullum equinum deſcribit, cum dixiſſet: Nec vanos horret ſtrepitus, cõpluribus inſertis; alia figura, quinto demum verſu redit: Tum ſiqua ſonum procul arma dedere, Stare loco neſcit. [Vitãda in primis ambiguitas, non hæc ſolum, de cuius genere ſuprà dictum eſt, quæ incertũ intellectum facit, vt Chremetem audiui percuſſiſſe Demeam: ſed illa quoq;, quæ etiam ſi turbare non poteſt ſenſum, in idem tamen verborum vitium incidit: vt ſi quis dicat, viſum eſſe hominem librum ſcribentem. Nam etiam ſi librum ab homine ſcribi pateat, malè tamen compoſuerat, feceràtque ambiguũ, quantum in ipſo fuit. [Eſt etiam in quibuſdam turba inanium verborũ, qui dum communem loquendi morẽ reformidant, ducti ſpecie nitoris circumeunt omnia copioſa loquacitate, quæ dicere volunt: ipſam deinde illam ſeriem cum alia ſimili iungentes, miſcentéſque, vltra quàm vllus ſpiritus durare poſſit, extendunt. In hoc malum etiam à quibuſdam laboratur: neq; id nouum vitium eſt, cum iam apud Titum Liuium inueniam fuiſſe præceptorẽ aliquem, qui diſcipulos obſcurare quę dicerent, iuberet, Græco verbo vtens σκότισον. Vnde illa ſcilicet egregia laudatio, tanto melior, ne ego quidem intellexi. [Alij breuitatis æmuli, neceſſaria quoque orationi ſubtrahunt verba, & velut ſatis ſit ſcire ipſos quæ dicere velint, quãtum ad alios pertineat, nihil putant. At ego ocioſum ſermonẽ dixerim, quem auditor ſuo ingenio non intelligit. [Quidam emutatis in peruerſum dictis de figuris, idem vitiũ conſequũtur. [Peſſima verò ſunt ἀδιανόητα, hoc eſt, quæ verbis aperta, occultos ſenſus habent, vt conductus eſt cæcus ſecus viam ſtare: & qui ſuos artus morſu laceraſſet, fingitur in ſcholis ſupra ſe cubaſſe. Ingenioſa hæc & fortia, vt ex ancipiti diſerta credantur, perficiunt. At peruaſit quidem iam multos iſta perſuaſio, vt id iam demum eleganter atque exquiſitè dictũ putent, quod interpretandum ſit. Sed auditoribus etiam nonnullis grata ſunt hæc, quæ cum intellexerint, acumine ſuo delectantur & gaudent, non quaſi audiuerint, ſed quaſi inuenerint. ¶Nobis ſit prima virtus perſpicuitatis propria verba, rectus ordo, non in longũ dilata concluſio, nihil neq; deſit, neq; ſuperfluat. Ita ſermo & doctis probabilis, & planus imperitis erit. Hæc eſt eloquendi obſeruatio. Nam rerũ perſpicuitas quo modo pertractanda ſit, diximus in

Georgic. 1.

Summa perceptio perſpicuitatis.

præceptis narrationis.Similis autē ratio eſt in omnibus.Nam ſi neque pauciora quàm oportet,neque plura,neque inordinata, aut indiſtincta dixerimus, erunt dilucida, & negligenter quoque audientibus aperta: quia idipſum in conſilio eſt habendum, non ſemper tam eſſe acrem iudicis intentionem,vt obſcuritatem apud ſeipſe diſcutiat, & tenebris orationis inferat quoddam intelligētiæ ſuæ lumen: ſed multis eum frequenter cogitationibus auocari,niſi tam clara fuerint quæ dicemus vt in animum eius oratio vt ſol in oculos,etiamſi in eam non intendatur, incurrat. Quare non vt intelligere poſſit, ſed ne omnino poſſit non intelligere,curādum. Propter quod etiam repetimus ſæpe, quæ non ſatis percepiſſe eos qui cognoſcunt, putamus. Quæ cauſa vtrique noſtra culpa dicta obſcurius eſt, *qua cauſa ad planiora,& communia magis verba deſcendimus,cum id ipſum optime fiat, quod nos aliquando non optimè feciſſe ſimulamus.

¶De ornatu. Cap.III.

ORNAtus dicendi proprius oratoris,& in eodem magna virtus.

VEnio nunc ad ornatum, in quo ſine dubio plus quàm in cæteris dicendi ſibi partibus indulget orator. Nam emendatè quidem ac dilucidè dicentium, tenue præmium eſt: magíſque vitijs carere, quàm vt aliquam magnam virtutem adeptus eſſe videaris. Inuentio cum imperitis ſæpè communis, diſpoſitio modicæ doctrinæ credi poteſt, & quæ ſunt artes altiores, plerumque occultantur, vt artes ſint. Denique omnia hæc ad vtilitatem cauſarum ſolam referenda ſunt.Cultu verò atque ornatu ſe quoque commendat ipſe qui dicit:& in cæteris iudicium doctorū,in hoc verò etiam popularem laudem petit.Nec fortibus modo,ſed etiam fulgentibus armis, præliatus eſt Cicero in cauſa Cornelij, qui non aſſecutus eſt docendo iudicem tantum,ſed vtiliter demum, ac latinè,perſpicuéque dicēdo, vt populus Romanus admirationem ſuam non acclamatione tantum, ſed etiam plauſu confiteretur. Sublimitas profecto, & magnificentia, & nitor, & authoritas expreſſit illum fragorem.Nec tam inſolita laus eſſet proſecuta dicentem, ſi vſitata, & cæteris ſimilis fuiſſet oratio. Atque ego illos credo,qui aderant,nec ſenſiſſe quid facerent, nec ſponte iudicióque plauſiſſe, ſed velut mente captos, & quo eſſent in loco ignaros erupiſſe in hunc voluntatis affectū. [Sed ne cauſæ quidē parum confert idem hic orationis ornatus.Nā qui libenter audiunt,& magis attendunt,& facilius cre

dunt, plerūque ipſa delectatione capiuntur, nonnunquam admiratione auferuntur. Nā & ferrum affert oculis terroris aliquid, & fulmina ipſa non tam nos confunderent, ſi vis eorum tantum non etiam ipſe fulgor timeretur. Rectéque Cicero his ipſis ad Brutum verbis quadam in epiſtola ſcribit, Nam eloquentiam quæ admirationem non habet, nullam iudico. Ariſtoteles quoq; eandem petendam maximè putat. [Sed hic ornatus (repetam enim) virilis, fortis, & ſanctus ſit: nec effœminatam leuitatem, nec fuco eminentem colorem amet, ſanguine & viribus niteat. Hoc autē adeo verum eſt, vt cum in hac maximè parte ſint vicina virtutibus vitia, etiā qui vitijs vtuntur, virtutis tamē his nomen imponāt. Quare nemo ex corruptis dicat, me inimicum eſſe cultè dicentibus. Non nego hanc eſſe virtutem, ſed illis eam non tribuo. An ego fundum cultiorem putem, in quo mihi quis oſtenderit lilia, & violas, & amœnos fontes ſurgentes, q̄ vbi plena meſſis, aut graues fructu vites erunt? Sterilem platanū, tonſáſq; myrtos, quàm maritam vlmū, & vberes oleas præoptauerim? Habeant illa diuites licet, quid eſſent, ſi aliud nihil haberēt? Nullus ne ergo etiā fructiferis adhibendus eſt decor? quis negat? Nā & in ordinē certáq; interualla redigam eas arbores. Quid enim illo quincunce ſpecioſius? quid in quācunque partem ſpectaueris, rectius eſt? Sed protinus in id quoque prodeſt, vt terræ ſuccum æqualiter trahant. Surgentia in altum cacumina oleæ ferro coercebo: in orbem ſe formoſius fundet, & protinus fructum ramis pluribus feret. Decentior equus cuius aſtricta ſunt ilia, ſed idem velocior. Pulcher aſpectu ſit athleta, cuius lacertos exercitatio expreſſit, idem certamini paratior. Nunquā vera ſpecies ab vtilitate diuiditur. Sed hoc quidē diſcernere modici iudicij eſt. Illud obſeruatione dignius, quòd ipſe honeſtus ornatus pro materiæ genere debet eſſe variatus. Atq; vt à prima diuiſione ordiar, non idem demonſtratiuis, & deliberatiuis, & iudicialibus cauſis conueniet. Nāque illud genus oſtentationi cōpoſitum, ſolam petit audientium voluptatē: ideóq; omnes dicendi artes aperit, ornatúmq; orationis exponit: vt qui non inſidietur, nec ad victoriam, ſed ad ſolum finē laudis & gloriæ tendat. Quare quicquid erit ſententijs populare, verbis nitidum, figuris iucundum, trāſlationibus magnificum, cōpoſitione elaboratū, velut inſtitor quidam eloquentiæ intuendum, & penè pertractandū dabit. Nam euentus ad ipſum non

Ornatus qualis eſſe debeat.

ad cauſã refertur. At vbi res agitur, & vera dimicatio eſt, vltimus fit famæ locus. Præterea, non debet quiſquã, vbi maxima rerum momenta verſantur, de verbis eſſe ſolicitus. Neq; hoc eò pertinet, vt in his nullus ſit ornatus, ſed vti preſſior & ſeuerior, eò minus cõfeſſus, præcipuè ad materiam accõmodatus. Nam & ſuadendo ſublimius aliquid Senatus, concitatius populus, & in iudicijs publicæ, capitaléſque cauſæ poſcunt accuratius dicendi genus. At priuatũ conſilium, cauſáſq; paucorũ (vt frequenter accidit) calculorum, purus ſermo, & diſſimilis curæ magis decuerit. An non pudeat certam creditã pecuniã periodis poſtulare, aut circa ſtillicidia affici, aut in mancipij redhibitione ſudare? Sed ad propoſitum. ¶ Et quoniam orationis tam ornatus quàm perſpicuitas, aut in ſingulis verbis eſt aut in pluribus poſitus: quid ſeparata, quid cõiuncta exigant, conſideremus. Quanquã rectiſſimè traditum eſt, perſpicuitatem proprijs, ornatum tranſlatis verbis magis egere. Sciamus inornatum eſſe quod ſit improprium. [Sed cum idem frequẽtiſſimè plura ſignificent, quod ſυνωνυμία vocatur, iam ſunt alijs alia honeſtiora, ſublimiora, nitidiora, iucundiora, vocaliora. Nam vt ſyllabæ è literis melius ſonantibus clariores ſunt ita verba è ſyllabis magis vocalia: & quo plus quæque ſpiritus habet, auditu pulchrior. Et quod facit ſyllabarũ, idem verborum quoque inter ſe copulatio, vt aliud alij iunctũ melius ſonet. [Diuerſus eſt tamen vſus. Nam rebus atrocibus verba etiam ipſo auditu aſpera magis conuenient. In vniuerſum quidem optima ſimpliciũ creduntur, quæ aut maximè exclamant, aut ſono ſunt iucundiſſima. Et honeſta quidem turpibus potiora ſemper, nec ſordidis vnquam in oratione erudita locus. Clara illa, atque ſublimia plerumque materiæ modo cernenda ſunt. Quod enim alibi magnificum, tumidum alibi. Et quæ humilia circa res magnas, apta circa minores videntur. Et ſicut in oratione nitida notabile eſt humilius verbũ & velut macula, ita à ſermone tenui ſublime, nitidúmq; diſcordat: fitque corruptum, quia in plano tumet. Quædã nõ tam ratione q̃ ſenſu iudicantur: vt illud, Cæſa iungebãt fœdera porca: fecit elegans, fictio nominis: quod ſi fuiſſet porco, vile erat. In quibuſdã ratio manifeſta eſt. Riſimus & merito nuper poëtam, qui dixerat, Prætextam in ciſta mures roſère Camilli. At Vergilij miramur illud, Sæpè exiguus mus. Nam epithetõ exiguus aptum propriũ effecit, ne plus expectaremus, & caſus ſingularis ma-

ORNATUS in ſingulis verbis.

Verborũ idẽ ſignificantiũ varietas, & quomodo adhibenda.

Georgi. 4.

gis decuit: & clauſula ipſa vnius ſyllabæ non vſitata addidit gratiam. Imitatus eſt itaque vtrūque Horatius, Naſcetur ridiculus mus.[Nec augenda ſemper oratio, ſed ſubmittenda nōnunquam eſt. Vim rebus aliquando ipſa verborum humilitas affert. An cum dicit in Piſonē Cicero, Cum tibi tota cognatio in ſerraco aduehatur, incidiſſe videtur in ſordidū nomen? non eo contemptū hominis, quem deſtructum volebat, auxiſſe? & alibi, Caput opponis culeo conificans. Vnde interim grati idiotis ioci: qualis eſt ille apud M. Tullium, Puſio qui cū maiore ſorore cubitabat. &, Flauius qui cornicum oculos cōfixit. & pro Milone, Heus vbi Ruſcio? & Erutius Antoniaſter? Id tamen in declamationibus eſt notabilius. Laudaríq; me puero ſolebat, Da patri panem. & in eodē, Etiam canem paſcis. Res quidem præcipuè in ſcholis anceps, ſed frequēter cauſa riſus: nunc vtique, cum hæc exercitatio procul à veritate ſeiuncta laboret incredibili verborū faſtidio, ac ſibi magnā partē ſermonis abſciderit. ❡Cū ſint autem verba propria, ficta, trāſlata, proprijs dignitatem dat antiquitas. Nāque & ſanctiorem, & magis admirabilem faciūt orationem, quibus nō quilibet fuerat vſurus, eóq; ornamento acerrimi iudicij P. Vergilius vnice eſt vſus. Olli enim, & quianā, & mis, & ponè, pellucēt, & aſpergunt illam, quæ etiam in picturis eſt gratiſſima, vetuſtatis inimitabilem arti authoritatem. Sed vtendū modo, nec ex vltimis tenebris repetenda. Satis eſt vetus, Quęſo quid neceſſe eſt dicere, oppidò, quo ſunt vſi paululū tempore noſtro ſuperiores, vereor vt iam nō ferat quiſquā. Certè antigerio, cuius eadē ſignificatio eſt, nemo niſi ambitioſus vtetur. Aerumnas quid opus eſt? tanquā parum ſit ſi dicatur, quod horridū reor, tolerabile autumo. Tragicum, prolem ducendam vniuerſam eius proſapiam, inſulſum. Quid multa? totus propè mutatus eſt ſermo. Quædam tamen adhuc vetera vetuſtate ipſa gratius nitent, quędam etiam neceſſario interim ſumūtur. Enuncupare, & fari, & multa alia etiā audientibus grata inſeri poſſunt: ſed ita demum, ſi non appareat affectatio. In qua mirificè Vergilius, & Hormethiorum amator iſte verborum:

Propria ornata ſunt, ſi antiqua.

Iſte iſte rhetor, namque quatinus totus.
Thucides tyrannus, Atticæ febres.
Taugallicum minæ & ſpinæ: male illi ſit.

Ita omnia iſta verba miſcuit fratri. Cimber hic fuit, à quo fratrem necatum hoc Ciceronis dicto notatum eſt, Germanū

Cimber occidit.Nec minꝰ noto Salluſt.epigrãmate inceſſitur:
Et verba antiqui multum furate Catonis
Criſpe Iugurthinæ conditor hiſtoriæ. Odioſa cura.Nam
eſt cuilibet facilis,& hoc peſſima,ꝙ rei ſtudioſus nõ verba re-
bus aptauit,ſed res extrinſecus arceſſit,quibus hæc verba cõ-
Ficta ſiue nouata verba. ueniãt.[Fingere,vt primo libro dixi, Græcis magis cõceſſum
eſt,qui ſonis etiam quibuſdã & affectibus nõ dubitauerũt no-
mina aptare, non alia libertate, q̃ qua illi primi homines re-
bus appellationes dederũt. Noſtri autẽ in iungendo aut in de-
riuando paulum aliquid auſi vix in hoc ſatis recipiũtur. Nam
memini iuuenis admodũ inter Pomponiũ & Senecam etiam
præfationibus eſſe tractatũ,an gradus eliminat,apud Accium
in Tragœdia dici oportuiſſet.At veteres ne expectorat quidẽ
timuerunt. Et ſanè eiuſdẽ notæ eſt exanimat.At in tractu &
declinatione talia ſunt qualia apud Ciceronẽ beatitas & bea-
titudo: quæ dura quidẽ ſentit eſſe, verũtamen vſu putat poſſe
molliri. Nec à verbis modò, ſed à nominibus quoq; deriuata
ſunt quędam,vt à Cicerone ſubuculatũ,& ab Aſinio fimbria-
tum,& fibulatum. Multà ex Græco formata noua,ac plurima
Plantóque. à Sergio* Flauióque, quorũ dura quædam admodum viden-
tur,vt ens & eſſentia:quæ cur tantopere aſpernemur nihil vi-
deo,niſi quòd iniqui iudices aduerſus nos ſumus,ideóque pau
pertate ſermonis laboramus. Quædam tamen perdurant.Nã
& quæ vetera nunc ſunt,fuerunt olim noua.Et quædam in vſu
perquã recentia,vt Meſſala primus reatum, munerarium Au-
guſtus primus dixerunt.Reatum nemo ante Meſſalam,mune-
rarium nemo ante Auguſtũ dixerat. Piraticam quoq; vt mu-
ſicam,& fabricam dici adhuc dubitabãt mei præceptores.Fa-
uorem & vrbanum Cicero noua credit.Nam & in epiſtola ad
Epiſt.lib.1. Brutum,Eum,inquit,amorem,& eum(vt hoc verbo vtar fauo-
rem in conſilium aduocabo.Et ad Appium Pulchrum,Te ho-
minem non ſolum ſapientem,verũ etiam(vt nunc loquuntur)
vrbanum. Idem putat à Terentio primum dictum eſſe obſe-
quium. Cęcilius ad Ciſennã, Albenti cælo. Ceruicem videtur
Hortenſius primus dixiſſe.Nam veteres pluraliter appellabãt.
Audendum itaque.Neque enim accedo Celſo,qui ab oratore
De orat.iij. verba fingi vetat. Nam cum ſint eorum alia(vt dicit Cicero)
& in parti. natiua, id eſt quæ ſignificata ſunt primo ſenſu : alia reperta,
quæ ex his facta ſunt, vt iam nobis ponere aliqua quæ illi ru-
des homines primiq; fecerunt,fas nõ ſit:at deriuare, flectere,

coniungere,quod natis poſtea conceſſum eſt,quando deſijt licere? Et ſi quid periculoſius finxiſſe videbimur, quibuſdã remedijs præmuniendũ eſt: Vt ita dicam, Si licet dicere, Quodammodo, Permittite mihi ſic. Quod idem etiam in ijs quæ licentius tranſlata erunt,proderit, quæ non tutò dici poſſunt. In quo non falli iudicium noſtrum, ſolicitudine ipſa manifeſtum erit. Qua de re Græcum erit illud elegantiſſimum, quo præcipitur ita, προεπιπλήσσειν τῇ ὑπερβολῇ. [Tranſlata probari *Verba tranſlata.* niſi in contextu ſermonis non poſſunt. Itaque de ſingulis verbis ſatis dictum,quæ vt alio loco oſtendi,per ſe nullam virtu- *Lib.1.ca.10.* tem habent.Sed ne inornata ſunt quidem,niſi cum ſunt infra rei, de qua loquendum eſt, dignitatem, excepto ſi obſcœna nudis nominibus enuncientur. Quod viderint,qui nõ putant eſſe vitãda,quia nec ſit vox vlla natura turpis:& ſiqua eſt rei deformitas, alia quoq; appellatione quacũque ad intellectum eundẽ nihilominus perueniat. Ego Romani pudoris more cõtentus vt iam reſpondi talibus,verecundiam ſilentio vindicabo. ¶Iam hinc igitur ad coniuncti ſermonis rationẽ tranſea- **ORNA-** mus. Cuius ornatus in hæc duo prima diuiditur, quam conci- *tus in verbis* piamus elocutionem,quomodo efferamus. Nam primũ eſt vt *coniunctis.* liqueat,augere quid velimus an minuere, concitatè dicere an moderatè,lætè an ſeuerè, abundanter an preſſè, aſperè an leniter, magnificè an ſubtiliter, grauiter an vrbanè.Tum quo tranſlationis genere, quibus figuris, qualibus ſententijs, quo modo,qua poſtremò collocatione id quod intẽdimus,efficere poſſimus. [Cæterum dicturus quibus ornetur oratio, prius ea quę ſunt huic cõtraria laudi,attingã.Nam prima virtus eſt vitio carere. Igitur ante omnia,ne ſperemus ornatam orationẽ fore,quæ probabilis non erit. [Probabile autem Cicero id ge- *Probabile.* nus dicit,quod non plus minúſve eſt q̃ decet. Non quia comi *In partit.* expoliríq; non debeat (nam & hæc ornatus pars eſt) ſed quia vitium eſt vbique quod nimium eſt. Itaque vult eſſe authoritatem in verbis, ſententias vel graues, vel aptas opinionibus hominũ ac moribus. His enim ſaluis,licet aſſumere ea quibus illuſtrem fieri orationẽ putat.[Delectant tranſlata,ſuperlata, *Delectantia.* ad nomen adiuncta, duplicata,& idem ſignificantia, atque ab imitatione rerum nõ abhorrentia.¶Sed quoniam vitia prius **VITIA** demonſtrare aggreſſi ſumus,vel hoc vitium ſit quod κακόφατον *orationis.* vocatur,ſiue mala conſuetudine in obſcœnum intellectũ ſer- *Cacophatõ.* mo detortus eſt,vt ductare exercitus, & patrare bellum apud

Salluſtiũ. dicta ſanctè & antiquè, ridentur à nobis, ſi dijs placet. quam culpam non ſcribentium quidem iudico, ſed legentium, tamẽ vitandã, quatinus verba honeſta moribus perdidimus, & euincentibus etiam vitijs cedendum eſt. Siue iunctura deformiter ſonat, vt ſi cũ hominibus notis loqui nos dicimus, niſi hoc ipſum hominibus mediũ ſit, in præfata videmur incidere, quia vltima prioris ſyllabę litera, quę exprimi niſi labris coëuntibus nõ poteſt, aut interſiſtere nos indecẽtiſſimè cogit, aut cõtinuata cum inſequente, in naturam eius corrumpitur. Aliæque coniunctiones aliquid ſimile faciunt, quas perſequi longum eſt, in eo vitio quod vitandũ dicimus, commorantes. Sed diuiſio quoque affert eandem iniuriam pudori, vt ſi intercapedinis nominatiuo caſu quis vtatur. Nec ſcripto modò id accidit: ſed etiã ſenſu pleriq; obſcœne intelligere niſi caueris, cupiunt: vt apud Ouidiũ, Quæque latent meliora putat: ac ex verbis quę longiſſimè ab obſcœnitate abſunt, occaſionẽ turpi-

Georg.1. tudinis rapere. Siquidẽ Celſus Cacophaton apud Vergiliũ putat, Incipiunt agitata tumeſcere. quod ſi recipias, nihil loqui

Tapinoſis. tutũ eſt. [Deformitati proximũ eſt humilitatis vitiũ, ταπείνωσιν vocant, qua rei magnitudo vel dignitas minuitur: vt, Saxea eſt verruca in ſummo montis vertice. Cui natura cõtrarium, ſed errore par eſt, paruis dare excedentia modũ nomina, niſi cum ex induſtria riſus inde captatur. Itaque nec parricidam nequã dixeris hominẽ, nec deditum forte meretrici nefariũ: ꝙ alterũ parum, alterũ nimiũ eſt. Proinde quædã hebes, ſordida, ieiuna, triſtis, ingrata, vilis oratio eſt. Quæ vitia facillimè fiunt manifeſta, contrarijs virtutibus. Nam primũ acuto, ſecundũ nitido, tertium copioſo, deinceps hilari, iucundo, accurato diuerſum

Mioſis. eſt. [Vitanda & μείωσις, cum ſermoni aliquid deeſt quo minus plenus ſit, quanq̃ id obſcuræ potius q̃ inornatę orationis vitiũ eſt. Sed hoc quoq; cum à prudentibus fit, ſchema dici ſolet, ſi-

Tautologia cut ταυτολογία, id eſt eiuſdẽ verbi aut ſermonis iteratio. [Hæc enim quanquam non magnopere ſummis authoribus vitata, interim vitiũ videri poteſt, in quod ſæpè incidit etiam Cicero

Pro Cluent. ſecurus tam paruæ obſeruationis, ſicut hoc loco, Non ſolum igitur illud iudicium iudicij ſimile Iudices non fuit. Interim

Epanalepſis mutato nomine ἐπανάληψις dicitur, atque eſt & ipſum inter ſchemata, quorũ exempla illo loco reddam, quo virtutes erũt.

Homœologia. [Peior hac ὁμοιολογία eſt, quæ nulla varietatis gratia leuat tædium, atq; eſt tota coloris vnius, quæ maximè deprehenditur,

carens arte oratoria. Eáq; & in ſententijs, & figuris, & cõpoſitione longa: non animis ſolũ, ſed etiã auribus eſt ingratiſſima. [Vitanda μακρολογία, id eſt, longior quàm oporteat ſermo, vt apud Liuium, Legati non impetrata pace retro domum, vnde venerant, abierũt. Sed huic vicina periphraſis virtus habetur. [Eſt & πλεονασμὸς vitium, cum ſuperuacuis verbis oneratur oratio, Ego meis oculis vidi. Satis eſt enim, vidi. Emendauit hoc enim vrbanè in Hircium Cicero: Qui cum in Panſam declamans, filium à matre decem menſibus in vtero latum eſſe dixiſſet, Quid? aliæ, inquit, in penula ſolent ferre? Nonnunquam tamen illud genus, cuius exemplum, priore loco poſui, affirmationis gratia adhibetur, vocémq; his auribus hauſi. At vitium erit, quoties otioſum fuerit, & ſupererit, nõ cum adijcietur. [Eſt etiam quę περιεργία vocatur, ſuperuacua (vt ſic dixerim) operoſitas, vt à diligenti curioſus, & à religione ſuperſtitio diſtat. Atque vt ſemel finiam, verbũ omne quod neque intellectum adiuuat, neque ornatum, vitioſum dici poteſt. [κακόζηλον, id eſt, mala affectatio, per omne dicendi genus peccat. Nam & tumida, & exilia, & prædulcia, & abundantia, & arceſſita, & exultantia ſub idem nomen cadunt. Denique κακόζηλον vocatur, quicquid eſt vltra virtutem, quoties ingenium iudicio caret, & ſpecie boni fallitur, omnium in eloquentia vitiorum peſſimum. Nam cætera parum vitantur, hoc petitur. Eſt autem totum in elocutione. Nam rerum vitia ſunt ſtultum, commune, contrarium, ſuperuacuum. Corrupta oratio in verbis maximè improprijs, redundantibus, cõprehenſione obſcura, compoſitione fracta, vocum ſimilium, aut ambiguarum puerili captatione conſiſtit. Eſt autem omne κακόζηλον vtique falſum, etiam ſi non omne falſum κακόζηλον. Vt cum dicitur aliter quàm ſe natura habet, & quàm oportet, & quàm ſat eſt. Totidem autem generibus corrumpitur oratio, quot ornatur. Sed de hac parte, & in alio à nobis opere plenius dictum eſt, & in hoc ſæpè tractatur, & adhuc ſpargetur omnibus locis. Loquẽtes enim de ornatu, ſubinde quę ſunt vitanda, ſimilia virtutibus vitia dicemus. [Sunt inornata & hęc, quod male diſpoſitum eſt, id ἀνοικονόμητον: quod male figuratum, id ἀσχήματον: quod male collocatum, id κακοσύνθετον vocant. Sed de diſpoſitione diximus, de figuris & compoſitione dicemus. κοινισμὸς quoque appellatur quædam mixta ex varia ratione linguarũ oratio, vt ſi atticis dorica, ionica, æolica etiã

Pleonaſmus.
Aeneid.4.
Periergia.
Cacozelon.
Anœconometon.
Aſchematon.
Cacoſyntheton.
Cœniſmos.

vrbium captarũ creſcit miſeratio. Sine dubio enim qui dicit expugnatam eſſe ciuitatem, complectitur omnia quæcunque talis fortuna recipit: ſed in affectus minus penetrat breuis hic velut nuncius. At ſi aperias hęc quæ verbo vno incluſa erant, apparebũt effuſæ per domos ac templa flãmę, & ruentium tectorum fragor, & ex diuerſis clamoribus vnus quidam ſonus, aliorum fuga incerta, alij in extremo cõplexu ſuorũ cohærentes, & infantium, fœminarúmque ploratus, & male vſque in illum diem ſeruati fato ſenes: tum illa prohanorũ ſacrorúmq; direptio, efferentium prædas repetentiúmq; diſcurſus, & acti ante ſuum quiſque prædonem catenati, & conata retinere infantem ſuum mater, & ſicubi maius lucrũ eſt pugna inter victores. Licet enim hæc omnia (vt dixi) complectatur euerſio, minus eſt tamen totum dicere, quàm omnia. Cõſequemur autem vt manifeſta ſint, ſi fuerint veriſimilia: & licebit etiam falsò effingere quicquid fieri ſolet. [Contingit eadem claritas etiam ex accidẽtibus, Mihi frigidus horror Mẽbra quatit, gelidúſque coit formidine ſanguis, Et trepidæ matres preſſere ad pectora natos. Atque huius ſummæ, iudicio quidem meo, virtutis facillima eſt via. Naturã intueamur, hanc ſequamur. Omnis elegantia circa opera vitæ eſt, ad ſe refert quiſq; quæ audit, & id facillimè accipiunt animi, quod cognoſcũt ¶ Præclarè verò ad inferendam rebus lucem repertæ ſunt ſimilitudines, quarum aliæ ſunt quæ probationis inter argumenta ponuntur, aliæ ad exprimendam rerum imaginem compoſitæ, quod eſt huius loci proprium, Inde lupi ceu Raptores atra in nebula: &, Miſit aui ſimilis, quæ circũ littora, circum Piſcoſos ſcopulos humilis volat ęquora iuxta. Quo in genere id eſt pręcipuè cuſtodiendũ, ne id quod ſimilitudinis gratia aſciuimus, aut obſcurum ſit, aut ignotum. Debet enim quod illuſtrandæ alterius rei gratia aſſumitur, ipſum eſſe clarius eo quod illuminat. Quare ſanè poëtis quidem permittamus huiuſmodi exempla: Qualis vbi hibernã Lyciam Xanthíq; fluenta Deſerit, aut Delon maternam inuiſit Apollo. Non idem decebit oratorem, vt occultis aperta demonſtret. [Sed illud quoque de quo in argumentis diximus, ſimilitudinis genus ornat orationem, facítque ſublimẽ, floridam, iucũdam, mirabilem. Nã quo quæque longius petita eſt, hoc plus affert nouitatis, atque inexpectata magis eſt. Illa vulgaria videri poſſunt, & vtilia tamen ad conciliandam fidem, vt terram cultu, ſic animũ diſci-

Similitudo.

plinis meliorẽ vberiorẽmq; fieri. Et vt medici abalienata morbis membra pręcidunt, ita turpes ac pernitioſos, etiam ſi nobis ſanguine cohæreant, amputandos. Iã ſublimius illud pro Archia, Saxa atque ſolitudines voci reſpondent: beſtiæ ſæpe immanes cantu flectuntur, atq; conſiſtunt, & cætera. Quod quidẽ genus à quibuſdam declamatoria maximè licentia corruptũ eſt. Nam & falſis vtuntur, nec illa ijs quibus tandem ſimilia videri volunt, applicant: quorum vtrũque in ijs eſt, quæ me iuuene vbique cantari ſolebant. Magnorũ fluminum nauigabiles fontes ſunt, & generoſioris arboris ſtatim planta cũ fructu eſt. [In omni autem parabola aut præcedit ſimilitudo, & res ſequitur: aut præcedit res, & ſimilitudo ſequitur. Sed interim libera & ſeparata eſt, interim (quod longè optimũ eſt) cum re cuius eſt imago, connectitur collatione inuicem reſpondente, quod facit redditio contraria, quæ ἀνταπόδοσις dicitur. Præcedit ſimilitudo illa cuius modo feci mentionem, Inde lupi ceu Raptores atra nebula. Sequitur in primo Georgicon poſt longam de bellis ciuilibus atque externis conqueſtionem: Vt cum carceribus ſeſe effudêre quadrigæ, Addunt ſe in ſpâtia, & fruſtra retinacula tendens Fertur equis auriga, neque audit currus habenas. Sed hæc ſunt ſine Antapodoſi. Redditio autẽ illa rem vtrâque quam cõparat, & velut ſubijcit oculis, & pariter oſtendit. Cuius præclara apud Vergiliũ multa reperio exempla, ſed oratorijs potius vtendum eſt. Dicit Cicero pro Murena, Vt aiunt in Gręcis artificibus eos auloedos eſſe, qui citharoedi fieri non potuerunt: ſic nõnullos videmus, qui oratores euadere non potuerũt, eos ad iuris ſtudiũ deuenire. Illud pro eodẽ iam penè poëtico ſpiritu, ſed tamen cum ſua redditione, quod eſt ad ornatum accommodatius. Nam vt tempeſtates ſæpè certo aliquo cæli ſigno cõmouentur, ſæpè ex improuiſo, nulla certa ratione, obſcura aliqua ex cauſa concitantur: ſic in hac comitiorum tempeſtate populari ſæpè intelligas quo ſigno cõmota ſit, ſæpè ita obſcurũ eſt, vt ſine cauſa excitata videatur. Sunt & illæ breues: Vagíq; per ſyluas ritu ferarum. Et illud Ciceronis in Clodium, Quo ex iudicio velut ex incendio nudus effugit. Quibus ſimilia poſſunt cuicunq; etiam ex quotidiano ſermone ſuccurrere. ¶ Huic ſubiacet virtus nõ ſolum apertè ponendi rem ante oculos, ſed circumciſè atque velociter. Ac merito laudatur breuitas integra, ſed ea minus præſtat quoties nihil

βραχυλογία dicit, niſi quod neceſſe eſt, βραχυλογίαν vocãt, quæ reddetur in-

ter ſchemata. Eſt verò pulcherrima, cum plura paucis complectimur, quale illud Salluſtij eſt, Mithridates corpore ingenti perinde armatus. Hoc male imitantes ſequitur obſcuritas. ❡ Vicina prædictæ, ſed amplior virtus eſt ἔμφασις, altiorẽ præbens intellectũ, q̃ quem verba per ſe ipſa declarant. [Eius duæ ſunt ſpecies: altera quæ plus ſignificat q̃ dicit, altera quæ etiam id quod non dicit. Prior eſt & apud Homerum, cũ Menelaus Graios in equum aſcendiſſe ait: nã verbo vno magnitudinem eius oſtendit: & apud Vergilium, Demiſſum lapſi per funem. Nam ſic quoque altitudo demonſtrata eſt. Idem Cyclopa cum iacuiſſe dicit per antrum, prodigioſum illud corpus ſpatio loci menſus eſt. [Sequens poſitum eſt in voce, aut omnino ſuppreſſa, aut etiã abſciſſa. Supprimitur vox, vt fecit pro Ligario Cicero, Quòd ſi in tanta fortuna bonitas tanta nõ eſſet, quantam tu per te, per te, inquam, obtines. Intelligo quid loquar. Tacuit enim illud, quod nihilominus accipimus, non deeſſe homines qui ad crudelitatem eum impellerent. Abſcinditur per ἀποσιώπησιν, quæ quoniam eſt figura, reddetur ſuo loco. Eſt in vulgaribus quoque verbis emphaſis. Virum eſſe oportet, & homo eſt ille, & viuendum eſt. Adeo ſimilis eſt arti plerũque natura. ❡ Non tamen ſatis eloquentiæ eſt, ea de quibus dicat, clarè atque euidenter oſtendere, ſed ſunt multi ac varij excolendę orationis modi. Nã ipſa illa ἀφέλεια ſimplex & inaffectata habet quendam purum, qualis etiam in fœminis amatur, ornatum. Et ſunt quędam velut è tenui diligentia circa proprietatem ſignificationémque munditiæ. Alia copia locuples, alia floribus læta, virium non vnum genus. Nam quicquid in ſuo genere ſatis effectum eſt, valet. Præcipua tamen eius opera δείνωσις in exaggerãda indignitate, & in cæteris altitudo quædam, φαντασίαι in concipiendis viſionibus, ἐξεργασία in efficiendo velut opere propoſito, cui adijcitur ἐπεξεργασία repetitio probationis eiuſdem, & cumulus ex abundanti. ἐνέργεια confinis ijs eſt ab agendo ducta, & cuius propria ſit virtus nõ eſſe quæ dicuntur otioſa. Eſt & amarum quiddam, quod ferè in contumelia poſitum eſt: quale Caſſij, Quid facies cum in bona tua inuaſero? hoc eſt cum te docuero neſcire maledicere? Et acre, vt illud Craſſi, Ego te conſulem putem, cum tu me non putes eſſe Senatorem? [Sed vis oratoris omnis in augendo minuendóq; conſiſtit. Vtrique parti totidem modi, ex quibus præcipuos attingemus, reliqui ſimiles erunt. Sunt autem

Emphaſis.

ἀφέλεια.

δείνωσις.

φαντασίαι.

ἐξεργασία.

ἐπεξεργασία

ἐνέργεια.

poſiti in rebus & verbis. Sed quæ ſit rerum inuẽtio ac ratio tractauimus, nunc quid elocutio attollat aut deprimat dicendũ.

Amplificatio in nomine.

❡De amplificatione. Cap. IIII.

PRima eſt igitur amplificandi vel minuendi ſpecies in ipſo rei nomine, vt cum eum qui ſit cæſus, occiſum: eũ qui ſit improbus, latronem: contráq; eum, qui pulſauit, attigiſſe: qui vulnerauit, læſiſſe dicimus. Vtriuſque pariter exemplum eſt pro M. Cælio, Si vidua liberè, proterua petulanter, diues effuſè, libidinoſa meretricio more viueret, adulterũ ego putarem, ſi quis hanc paulo liberius ſalutaſſet? Nam & impudicam meretricẽ vocauit, & eum cui longior cum illa fuerat vſus, liberius ſalutaſſe. [Hoc genus increſcit, ac fit manifeſtius, ſi ampliora verba cum ipſis nominibus, pro quibus ea poſituri ſumus, cõferãtur: vt Cicero in Verrem, Nõ enim furem, ſed ereptorem: non adulterum, ſed expugnatorem pudicitiæ: non ſacrilegum, ſed hoſtem ſacrorum, religionũque: non ſicarium, ſed crudeliſſimum carnificem ciuium ſociorũmque in veſtrum iudicium adduximus. Illo enim modo vt ſit multum, hoc etiam plus vt ſit efficitur. ❡Quatuor tamen maximè generibus video conſtare amplificationẽ: incremento, comparatione, ratiocinatione, cõgerie. [Incrementũ eſt potentiſſimũ, cum magna videntur etiã quæ inferiora ſunt. [Id aut gradu vno fit, aut pluribus: per id venitur nõ modò ad ſummum, ſed interim quodãmodo ſupra ſummũ. Omnibus his ſufficit vel vnũ Ciceronis exemplũ, Facinus eſt vincire ciuẽ Romanũ, ſcelus verberare, propè parricidiũ necare: quid dicã in crucẽ tollere? Nam & ſi tantũ vrberatus eſſet, vno gradu increuerat ponẽdo etiam id eſſe facinus, quod erat inferius. Et ſi tantũ occiſus eſſet, per plures gradus aſcenderat. Cum verò dixerit propè parricidium necare, ſupra quod nihil eſt, adiecit, quid dicã in crucẽ tollere? Ita cum id quod maximũ eſt occupaſſet, neceſſe erat in eo quod vltra eſt, verba deficere. [Fit & aliter ſupra ſummum adiectio: vt apud Vergilium de Lauſo, Quo pulchrior alter Non fuit, excepto Laurentis corpore Turni. Summum eſt enim, pulchrior alter non fuit. Huic deinde aliquid ſuprapoſitum eſt. [Tertius quoque eſt modus, ad quem non per gradus itur, & quod non eſt plus quàm maximũ, ſed quo nihil maius eſt. Matrẽ tuam occidiſti, quid dicam amplius? matrem tuam occidiſti. Nam & hoc augendi genus eſt, tantũ aliquid efficere, vt nõ poſſit augeri. [Creſcit oratio minus apertè,

Ex verborum collatione.

PER INcrementum.

1

Act. 7.

2 *Æneid.*

3

4

ſed neſcio an hoc ipſo efficacius, cum citra diſtinctionem in
contextu & curſu ſemper áliquid priore maius inſequitur, vt
de vomitu in Antonium Cicero, In cœtu vero po. Ro. negotiū Philip. 2.
publicū gerens, magiſter equitū. Singula incrementū habent.
Per ſe deforme, vel nō in cœtu vomere: in cœtu, etiā nō popu
li: populi, etiā non Romani: vel ſi nullū negotiū ageret, vel ſi
non publicū, vel ſi non magiſter equitum. Sed alius diuideret
hæc, & circa ſingulos gradus moraretur: hic in ſublime etiam
currit, & ad ſummum peruenit non nixu, ſed impetu. ¶ Verū PER Com-
vt hęc amplificatio in ſuperiora tendit, ita quę fit per compa- parationem.
rationem, incrementum ex minoribus petit. Augendo enim 1
quod eſt infrà, neceſſe eſt extollat id quod ſuprà poſitum eſt:
vt idem, atque in eodē loco, Si hoc tibi inter cœnam & in il-
lis immanibus poculis tuis accidiſſet, quis non turpe duceret?
In cœtu verò po. Ro &c. Sed & in Catilinam, Serui mehercle
mei, ſi me iſto pacto metuerent, vt te metuūt omnes ciues tui,
domum meam relinquendam putarem. [Interim propoſito 2
velut ſimili exemplo efficiendū eſt, vt ſit maius id quod à no-
bis exaggerandum eſt: vt idem pro Cluentio, cum expoſuiſſet
Mileſiam quandam à ſecundis hæredibus pro abortu pecuniā
accepiſſe, Quanto eſt, inquit, Oppianicus in eadē iniuria ma-
iore ſupplicio dignus? Siquidem illa cum ſuo corpori vim at-
tuliſſet, ſe ipſa cruciauit: hic autē idem illud effecit per alieni
corporis mortem atque cruciatum. [Nec putet quiſquam hoc, 3
quanquam eſt ſimile, illi ex argumentis loco quo maiora ex
minoribus colliguntur, idem eſſe. Illic enim probatio petitur,
hic amplificatio. Sicut in Oppianico, non id agitur in illa cō- 4
paratione, vt ille male fecerit, ſed vt peius. Eſt tamen quan-
quam diuerſarum rerum quędam vicinia. Repetam itaque hic
quoque idem, quo ſum illic vſus, exemplum, ſed non in eun-
dem vſum. Nam hoc mihi oſtendendum eſt, augendi gratia
non tota modò totis, ſed etiam partes partibus comparari: ſi-
cut hoc loco, An verò vir ampliſſimus P. Scipio Pont. Max.
Tib. Gracchum mediocriter labefactantem ſtatum reipubli-
cæ priuatus interfecit, Catilinam orbem terræ cæde atque in-
cendio vaſtare cupientem nos COSS. perferemus? Hic & Ca- PER RA-
tilina Graccho, & ſtatus reipub. orbi terrarum, & mediocris tiocinationē.
labefactatio cędi & incendijs & vaſtationi, & priuatus Cōſuli-
bus comparatur. quæ ſi quis dilatare velit, plenos per ſingula lo
cos habeat. ¶ Quas dixi per ratiocinationem fieri amplifica-

tiones,videamus, an ſatis proprio verbo ſignificauerim. Nec ſum in hoc ſolicitus,dum res ipſa volẽtibus diſcere appareat. Hoc ſum tamen ſecutus, quòd hæc amplificatio alibi poſita eſt, alibi valet, vt aliud creſcat, aliud augeatur: inde ad id quod

Philip.2. extolli volumus,ratio deducitur.Obiecturus Antonio Cicero merum & vomitũ, Tu,inquit,iſtis faucibus iſtis lateribus,iſta gladiatoria totius corporis firmitate.Quid fauces & latera ad ebrietatem? Minimè ſunt otioſa.Nam reſpicientes ad hæc poſſumus æſtimare quantum ille vini in Hippiæ nuptijs exhauſerit, quod ferre & coquere non poſſet illa gladiatoria corporis firmitate.Ergo ſi ex alio colligitur aliud,nec improprium,nec inuſitatum nomen eſt ratiocinationis,vt quod ex eadem cauſa inter ſtatus quoque habeamus. [Sic ex inſequentibus amplificatio ducitur.Siquidem tanta vis fuit vini erumpentis,vt non caſum afferret aut voluntatem,ſed neceſſitatem,vbi minimè deceret,vomendi: & cibus non recens,vt accidere interim ſolet,redderetur,ſed qui vſque in poſterum diem redundaret.[Idem hoc præſtant quę anteceſſerunt.Nã cum Aeolus

Aeneid.1. à Iunone rogatus, Cauum conuerſa cuſpide montem Impulit in latus,ac venti velut agmine facto,Qua data porta ruũt, apparet quanta ſit futura tempeſtas. [Quid? cum res atrociſſimas,quáſque in ſummã ipſi extulimus inuidiam, eleuamus conſulto, quo grauiora videantur quæ ſecutura ſunt? vt à Ci-

Act.7. cerone factum eſt,cum illa diceret,Leuia ſunt hæc in hoc reo crimina, metum virgarum Nauarchus nobiliſſimæ ciuitatis pretio redemit, humanum eſt. Alius ne ſecuri feriretur,pecuniam dedit, vſitatum eſt. Nónne vſus eſt ratiocinatione, qua colligerent audientes, quantum illud eſſet quod inferebatur, cui comparata hæc humana viderentur atque vſitata? [Sic quoque ſolet ex alio aliud augeri, vt cum Annibalis bellicis laudibus ampliatur virtus Scipionis: Et fortitudinem Gallorũ Germanorúmque miramur, quo ſit maior C. Cæſaris gloria. [Illud quoque eſt ex relatione ad aliquid, quod non eius rei gratia dictum videtur amplificationis genus. Non putant in-

Iliad.3. dignum Troiani principes Graios Troianóſque propter Helenæ ſpeciem tot mala, tantóque temporis ſpatio ſuſtinere, quænam igitur illa forma credenda eſt? Non enim hoc dicit Paris qui eam rapuit:non aliquis iuuenis,aut vnus è vulgo,ſed ſenes, & prudentiſſimi, & Priamo aſſidentes. Verùm & ipſe rex decenni bello exhauſtus, amiſſis tot liberis, imminente

ſummo diſcrimine, cui faciem illam ex qua tot lachrymarũ origo fluxiſſet, inuiſam atque abominandam eſſe oportebat: & audit hæc,& eam filiam appellans iuxta ſe locat,& excuſat etiam , atque ſibi eſſe malorum cauſam negat. Nec mihi videtur in Sympoſio Plato,cum Alcibiadem confitentem de ſe quid à Socrate pati voluerit narrat,vt illum culparet hæc tradidiſſe: ſed vt Socratis inuictam continentiam oſtenderet, quæ corrumpi ſpecioſiſſimi hominis tam obuia voluptate nõ poſſet. [Quin ex inſtrumento quoque heroum illorum magnitudo æſtimãda nobis datur. Ad hoc pertinet clypeus Aiacis, & haſta Pelias Achillis. Qua virtute egregiè eſt vſus in Cyclope Vergilius.Nam quod illud corpus mente concipiam, cuius Trunca manum pinus regit. Quid? cum vix loricam duo Multiplicem connixi humeris ferrent. Quantus Demoleos, qui indutus eam Curſu palantes Troas agebat? Quid M. Tullius de M.Antonij luxuria tantum ſaltem fingere potuiſſet, quantum oſtendit dicendo? Conchyliatis Cn. Pompeij periſtromatis ſeruorum in cellis ſtratos lectos videres. Conchyliata periſtromata, & Cn. Pompeij,& in cellis ſeruorum,nihil poteſt dici vltra, & neceſſe eſt tamen vltra infinito plus in domino cogitare.Et hoc ſimile eſt illi quod ἔμφασις dicitur:ſed illa ex verbo,hæc ex re coniecturam facit:tantóque plus valet quanto res ipſa verbis eſt firmior.¶Poteſt adſcribi amplificationi cõgeries quoq; verborũ ac ſententiarũ idem ſignificantium.Nam etiam ſi nõ per gradus aſcendant,tamen velut aceruo quodã alleuantur. Quid enim tuus ille Tubero diſtrictus in acie Pharſalica gladius agebat? cuius latus ille mucro petebat? qui ſenſus erat armorũ tuorũ? quæ tua mens? oculi? manus? ardor animi? quid cupiebas? quid optabas? Simile eſt hoc figuræ,quã ſυναθροισμὸν vocãt:ſed illic plurium rerũ eſt cõgeries,hic vnius multiplicatio. [Hæc etiam creſcere ſolet verbis omnibus altius atque altius inſurgentibus. Aderat ianitor carceris,carnifex Prætoris,mors terrórque ſociorũ & ciuium Romanorum,lictor Sextius.¶Eadem ferè eſt ratio minuendi: Nam totidem ſunt aſcendentibus,quot deſcendentibus,gradus.Ideóque vno ero exemplo contentus eius loci,quo Cicero in oratione Rulli hoc dicit,Pauci tamẽ qui proximi aſtiterãt, neſcio quid illum de lege agraria voluiſſe dicere ſuſpicabantur.Quod ſi ad intellectum referas,minutio eſt:ſi ad obſcuritatem,incrementum. ¶Scio poſſe videri quibuſdam ſpeciem

Æneid.iiij. *Æneid.5.* *Philip.2.* PER *Congeriem.* *Pro Liga.* *Act.7.* *Minuendi ratio contraria amplificationi.*

amplificationis Hyperbolē quoq;,nam & hæc in vtrâque partem valet:ſed quia excedit hoc nomen,in tropos differēda eſt. Quos cōtinuo ſubiungerem,niſi eſſet à cæteris ſeparata ratio dicendi,quę cōſtat nō proprijs, ſed trāſlatis.Demus ergo breuiter hoc deſiderio iā penè publico,nec omittamus eū quē plerique præcipuum ac penè ſolum putant,orationis ornatum.

De generibus ſententiarum. Cap.V.

Sentētia quid ſignificet.

SEntentiam veteres quod animo ſenſiſſent vocauerunt. Id cum eſt apud oratores frequentiſſimum, tum etiā in vſu quotidiano quaſdam reliquias habet. Nam & iuraturi, ex animi noſtri ſententia, & gratulantes,ex ſententia dicimus.Nō raro tamen & ſic locuti ſunt,vt ſenſa ſua dicerent, nam ſenſus corporis videbantur. Sed conſuetudo iam tenuit, vt mente concepta ſenſus vocaremus: lumina autem præcipuéque in clauſulis poſita, ſententias:quæ minus crebra apud antiquos, noſtris temporibus modo carent. Ideóque mihi de generibus earum,& de vſu arbitror pauca dicenda.[Antiquiſ-

Sentētię propriè dictæ.

ſimæ ſunt,quæ propriè(quāuis omnibus idem ſit nomen)ſententiæ vocantur,quas Græci γνώμας appellant. Vtrūque tamen nomen ex eo acceperunt,quòd ſimiles ſunt conſilijs aut decretis. Eſt autem hæc vox vniuerſalis, quæ etiam citra complexum cauſæ poſſit eſſe laudabilis. [Interim ad rem tantum relata:vt,Nihil eſt tam populare quàm bonitas.[Interim autem

Pro Liga.

ad perſonam, quale eſt Afri Domitij, Princeps qui vult omnia ſcire, neceſſe habet multa ignoſcere.[Hanc,quidam partem enthymematis, quidam initium aut clauſulam epicherematis eſſe dixerunt:& eſt aliquando,nō tamen ſemper.[Illud

Micipſa apud Salluſtiū.

verius,eſſe eam aliquando ſimplicem, vt ea quam ſuprà dixi, aliquando ratione ſubiecta. Nam in omni certamine qui opulentior eſt, etiam ſi accipit iniuriam,tamen quia plus poteſt, facere videtur.Nonnunquam duplicem,Obſequium amicoś, veritas odium parit. [Sunt & qui decem genera fecerunt,ſed eo modo quo fieri vel plura poſſunt: per interrogationem,cōparationem,inficiationem,ſimilitudinem, admirationem, & cætera huiuſmodi. per omnes enim figuras tractari poteſt. [Illud notabile ex diuerſis,Mors miſera nō eſt:aditus ad mortem miſer eſt. [Ac rectè quidem ſunt tales, Tam deeſt auaro quod habet,quàm quod non habet. [Sed maiorem vim accipiunt ex mutatione figuræ:vt,Vſqueadeo ne mori miſerū eſt? Acrius enim hoc,quàm per ſe,Mors miſera nō eſt.[Et tranſla-

tione à communi ad proprium. Nam cum ſit rectum, Nocere facilè eſt, prodeſſe difficile: vehementius apud Ouidiũ Medea dicit, Seruare potui, perdere an poſſim rogas? Vertit ad perſonam Cicero, Nihil habet Cęſar nec fortuna tua maius quàm vt poſſis: nec natura melius, quàm vt velis ſeruare quampluri mos. Ita quæ erant rerum propria, fecit hominis. In hoc genere cuſtodiẽdum eſt, & id quidem vbique, ne crebræ ſint, ne palàm falſæ, quales frequenter ab his dicuntur qui hæc catholica vocant, & quicquid pro cauſa videtur, quaſi indubitatum pronuntiant: & ne paſſim, & à quocunque dicantur. Magis enim decet eos, in quibus eſt authoritas, vt rei pondus etiam perſona confirmet. Quis enim ferat puerum, aut adoleſcentulũ, aut etiam ignobilem, ſi iudicet in dicendo, & quodammodo præcipiat? [Enthymema quoque eſt omne quod mente concipimus, propriè tamen dicitur quæ eſt ſententia ex contrarijs, propterea quòd eminere videtur inter cæteras, vt Homerus poeta, vrbs Roma. De hoc in argumẽtis ſatis dictum eſt. Non ſemper autem ad probationem adhibetur, ſed aliquãdo ad ornatum, Quorum igitur impunitas Cæſar tuæ clementiæ laus eſt, eorum te ipſorum ad crudelitatem acuet oratio? Non quia ſit ratio diſſimilis, ſed quia iam per alia, vt id iniuſtum appareret, effectum erat. Et addita in clauſula eſt epiphonematis modo non tam probatio, quàm extrema quaſi inſultatio. Eſt enim epiphonema rei narratæ vel approbatæ ſumma acclamatio. Tantæ molis erat Romanam condere gentem. Facere enim probus adoleſcens periculoſè, quàm perpeti turpiter maluit. [Eſt & quod appellatur à nouis νόημα, qua voce omnis intellectus accipi poteſt. Sed hoc nomine donarunt ea quæ non dicunt, verùm intelligi volũt. vt in eum quem ſæpius à ludo redemerat ſoror, agentem cum ea talionis, quòd ei pollicem dormienti recidiſſet, Eras dignus vt haberes integrã manum. Sic enim auditur, vt depugnares. [Vocatur aliquid, & clauſula, quę ſi eſt quod concluſionem dicimus, & rectè, & quibuſdã in partibus neceſſaria eſt. Quare prius de facto veſtro fateamini neceſſe eſt, quàm Ligarij culpam vllam reprehendatis. Sed nunc illud volunt, vt omnis locus, omnis ſenſus in fine ſermonis feriat aurem. Turpe autem & propè nefas ducunt reſpirare vllo loco, qui acclamationem non petierit. Inde minuti corruptíq; ſenſiculi, & extra rem petiti. Neq; enim poſſunt tam multæ bonæ ſententiæ eſſe, quàm neceſſe eſt, vt multæ ſint clauſulæ.

Pro Ligario. *Enthymema.* *Pro Ligario.* *Epiphonema* *Noema.* *Clauſula.* *Pro Ligario.*

[Iam hæc magis noua ſententiarum genera ex inopinato, vt dixit Vibius Criſpus in eum, qui cum loricatus in foro ambularet, prætendebat ſe id metu facere, Quis tibi ſic timere permiſit? Et inſigniter Aphricanus apud Neronem de morte matris, Rogant te Cæſar Galliæ tuæ, vt felicitatem tuam fortiter feras. [Sunt & aliò relata, vt Afer Domitius cum Cloantillam defenderet, cui obiectũ crimen, quòd virum qui inter rebellantes fuerat, ſepeliſſet, remiſerat Claudius, in epilogo filios eius alloquens: Matrem tamen, inquit, pueri ſepelitote. [Et aliunde petita, id eſt, in alium locum ex alio tranſlata: vt pro Spathale Criſpus, quam qui hæredem amator inſtituerat, deceſſit, cum haberet annos duodeuiginti, O hominem diuinum, qui ſibi indulſit. [Facit quaſdam ſententias ſola geminatio: qualis eſt Senecæ in eo ſcripto quod Nero ad Senatum miſit occiſa matre, cum ſe periclitatum videri vellet, Saluum me eſſe adhuc nec credo nec gaudeo. Melior, cum ex contrarijs valet, Habeo quem fugiam, quem ſequar non habeo. Quid? quòd miſer cum loqui non poſſet, tacere non poterat? Ea verò fit pulcherrima, cum aliqua comparatione clareſcit. Trachallus contra Spathalem, Placet hoc ergo? & leges diligentiſſimæ pudoris cuſtodes decimas vxoribus dari, quartas meretricibus iubent?

Cic. ad Attic.

Sententiæ vitioſæ.

[Sed horum quidem generum & bonæ dici poſſunt, & malæ. Illæ ſemper vitioſæ, vti à verbo, patres conſcripti, ſic enim incipiẽdum eſt mihi, vt memineritis patrum. [Peius adhuc quo magis falſum eſt & longius petitum. Cõtra eandem ſororem gladiatoris cuius modo feci mentionẽ, A digito pugnaui. [Eſt etiam generis eiuſdem, neſcio an vitioſiſſimũ, quoties verborum ambiguitas cum rerum falſa quadam ſimilitudine iungitur. Clarum authorem iuuenis audiui, cum lecta in capite cuiuſdam oſſa ſententiæ gratia tenenda matri dediſſet, Infeliciſſima fœmina nõdum extuliſti filium, & iam oſſa legiſti. [Ad hoc plerique minimis etiam inuentiunculis gaudent, quæ excuſſæ riſum habent, inuentæ facie ingenij blandiuntur. De eo qui naufragus, & antè agrorũ ſterilitate vexatus in ſcholis fingitur ſe ſuſpendiſſe, Quem nec terra recipit, nec mare, pendeat. Huic ſimile in illo de quo ſuprà dixi, cui mater ſua membra laceranti venenũ dedit, Qui hæc edit, debet hoc bibere. Et in luxurioſum, qui ἀποκαρτέρησιν ſimulaſſe dicitur, Necte laqueum, habes quod faucibus tuis iraſcaris. ſume venenum, decet luxurioſos bibendo mori. [Alia vana, vt ſuadentis purpu-

ratis, vt Alexandrũ Babylonis incendio ſepeliant, Alexandrũ ſepelio, hoc quiſquam ſpectabit è tecto? quaſi verò id ſit in re tota indigniſſimum. [Alia nimia, vt de Germanis dicentem quendam audiui, Caput neſcio vbi impoſitũ. Et de viro forti, Bella vmbone propellit. Sed finis non erit, ſi ſingulas corruptorum perſequar formas. ❡ Illud potius quod eſt magis neceſſarium. Duæ ſunt diuerſæ opiniones, aliorum ſententias ſolas penè ſpectantium: aliorum omnino damnantium, quorum mihi neutrum admodum placet. Denſitas earum obſtat inuicem vt in ſatis omnibus fructibúſque aruorũ, quorum nihil ad iuſtam magnitudinẽ adoleſcere poteſt, quod loco in quẽ creſcat caret. Nec pictura in qua nihil circumlitũ eſt, eminet. Ideóque artifices etiam cum plura in vnam tabulam opera contulerũt, ſpatijs diſtingunt, ne vmbræ in corpora cadant. Facit res eadẽ conciſam quoque orationem. Subſiſtit enim omnis ſentẽtia. Ideóque poſt eam vtique aliud eſt initium. Vnde ſoluta ferè oratio, & è ſingulis non mẽbris, ſed fruſtis collata, ſtructura caret, cum illa rotunda & vndique circumciſa inſiſtere inuicem nequeant. Præter hoc etiam color ipſe dicendi quamlibet clarus, multis tamen ac varijs velut maculis conſpergitur. Porrò vt affert lumẽ clauus purpurę loco inſertus, ita certe neminem deceat intertexta pluribus notis veſtis. Quare licet hæc enitere, & aliquatenus extare videantur, tamen & lumina illa non flammæ, ſed ſcintillis inter fumum emicantibus ſimilia dixeris: quæ ne appareãt quidem, vbi tota lucet oratio, vt in ſole ſidera ipſa deſinunt cerni: & quæ crebris paruíſque conatibus ſe attollunt, inæqualia tantũ & velut confragoſa, nec admirationem conſequuntur eminentium, & planorum gratiã perdunt. Hoc quoque accidit, ꝙ ſolas captandi ſententias, multas neceſſe eſt dicere leues, frigidas, ineptas. Non enim poteſt eſſe delectus, vbi numero laboratur. Itaque videas & diuiſionẽ pro ſententia poni, & argumentum, ſi tantum in clauſulæ calce pronuntietur. Occidiſti vxorem ipſe adulter, non ferrem te etiam ſi repudiaſſes: diuiſio eſt. Vis ſcire venenum eſſe amatorium? viueret homo, niſi illud bibiſſet: argumentum eſt. Nec multas plerique ſententias dicunt, ſed omnia tanquam ſententias. [Huic quibuſdam contrarium ſtudium, qui fugiunt ac reformidant omnem hanc in dicendo voluptatẽ, nihil probantes niſi planum, & ſine conatu. Ita dum timent ne aliquando cadãt, ſemper iacent. Quod enim tantũ in ſententia bona cri-

Sentẽtiæ quatenus adhibẽdæ in dicẽdo.

men eſt? non cauſæ prodeſt? non iudicem mouet? non dicentem commendat? At eſt quoddam genus quo veteres non vtebantur. Ecquam vos vocatis vetuſtatem? Nam ſi illam extremam, multa Demoſthenes quæ ante eum nemo. Quo modo poteſt probare Ciceronē qui nihil putat ex Catone Gracchíſque immutādum? Sed ante hos ſimplicior adhuc ratio loquendi fuit. Ego verò hæc lumina orationis, velut oculos quoſdam eſſe eloquentiæ credo. Sed neque oculos eſſe toto corpore velim, ne cætera membra ſuum officium perdāt. Et ſi neceſſe ſit, veterem illum horrorem dicendi malim, quàm iſtam nouam licentiam. Sed patet media quædam via, ſicut in cultu victúq; acceſſit aliquis citra reprehenſionem nitor, quem ſicut poſſumus adijciamus virtutibus. Prius tamen ſit vitijs carere, ne, dum volumus eſſe meliores veteribus, ſimus tātùm diſſimiles.

Trāſit ad ornatū in tranſlatis.

¶ Reddam nunc, quam proximam eſſe dixeram partē de Tropis, quos motus clariſſimi noſtrorum authores vocant. Horum tradere pręcepta & grammatici ſolent. Sed à me, cum de illorum officio loquerer, dilata pars hæc eſt, quia de ornatu orationis grauior videbatur locus, & maiori operi ſeruandus.

¶ De tropis. Cap. VI.

Tropus eſt verbi vel ſermonis à propria ſignificatione in aliam cum virtute mutatio. Circa quem inexplicabilis & grammaticis inter ipſos, & philoſophis pugna eſt, quæ ſint genera, quæ ſpecies, qui numerus, quis cuique ſubijciatur.

Troporum diuiſio.

[Nos omiſſis quæ nihil ad inſtituendum oratorē pertinent, cauillationibus, neceſſarios maxime atque in vſum receptos exequemur: hoc modo in his annotaſſe contenti, quoſdam gratia ſignificationis, quoſdā decoris aſſumi: & eſſe alios in verbis proprijs, alios in tranſlatis: vertíque formas non verborum modo, ſed etiam ſenſuum & compoſitionis. Quare mihi videntur erraſſe, qui non alios crediderunt tropos, quàm in quibus verbū pro verbo poneretur. Neque illud ignoro, in ijſdem ferè qui ſignificandi gratia adhibentur, eſſe & ornatum, ſed non idem accidet contrà: erúntq; quidam tantum ad ſpeciem accōmodati.

METAphora.

¶ Incipiamus igitur ab eo, qui cum frequētiſſimus eſt, tum longè pulcherrimus, tranſlationem dico, quæ Metaphora græcè vocatur. Quæ quidē cum ita eſt ab ipſa nobis conceſſa natura, vt indocti quoque ac non ſentientes ea frequenter vtantur: tum ita iucunda atque nitida, vt in oratione quamlibet clara, proprio tamē lumine eluceat. Neque enim

vulgaris eſſe,nec humilis, nec inſuauis, rectè modò aſcita ſit, poteſt. Copiam quoque ſermonis auget permutando aut mutuando quæ non habet, quódque difficillimum eſt,præſtat,ne vlli rei nomen deeſſe videatur.[Tranſfertur ergo nomen aut verbum ex eo loco in quo propriũ eſt, in eum in quo aut proprium deeſt,aut tranſlatum proprio melius eſt.Id facimus,aut quia neceſſe eſt,aut quia ſignificātius,aut(vt dixi)quia decentius.Vbi nihil horum præſtabit,quod trāſferetur,improprium erit.Neceſſitate ruſtici dicunt gemmam in vitibus:quid enim dicerent aliud?& ſitire ſegetes,& fructus laborare. Neceſſitate nos durum hominem aut aſperum: non enim proprium erat,quod daremus his affectibus nomen.Iam incenſum ira,& inflammatũ cupiditate, & lapſum errore, ſignificandi gratia: nihil enim horum ſuis verbis, quàm his accerſitis magis proprium erat. Illa ad ornatum,Lumen orationis:& generis claritatem,& concionum procellas,& eloquentię flumina:vt Cicero pro Milone,Clodium fontem gloriæ eius vocat,& alio loco ſegetem ac materiam.Quædam etiam parum ſpecioſa dictu per hanc explicantur, *Species metaphoræ.*

Hoc faciunt,nimio ne luxu obtuſior vſus
Sit genitali aruo,& ſulcos oblimet inertes.

¶In totum autem metaphora breuior eſt quàm ſimilitudo:eóque diſtat,quòd illa comparatur rei quam volumus exprimere,hæc pro ipſa re dicitur.Comparatio eſt enim,cum dico feciſſe quid hominem vt leonem. Trāſlatio eſt,cum dico de homine,leo eſt.[Huius vis omnis maxime quadruplex videtur: cum in rebus animalibus aliud pro alio ponitur, vt de agitatore, Gubernator magna contorſit equum vi.Et vt Liuius Scipionem à Catone adlatrari ſolitum refert. Inanima pro alijs generis eiuſdem ſumuntur:vt,Claſſique immittit habenas.Aut pro rebus animalibus inanima,Ferro an fato virtus Argiuûm occidit:aut contrà, Sedet inſcius alto,

Accipiens ſonitum ſaxi de vertice paſtor.

Præcipuéque ex his oritur mira ſublimitas,quæ audaciæ proxima periculo tranſlationis attollitur,cum rebus ſenſu carentibus actum quendam & animos damus:qualis eſt,Pontem indignatus Araxes. Et illa Ciceronis, Quid enim tuus ille Tubero diſtrictus in acie Pharſalica gladius agebat?Cuius latus ille mucro petebat? qui ſenſus erat armorum tuorum? Duplicatur interim hæc virtus apud Virgilium,Ferrúmque armare veneno. Nam & veneno

armare,& ferrũ armare tranſlatio eſt.Secantur hæc in plures: vt à rationali ad rationale,& idem de irrationalib⁹:& hæc inuicem,quibus ſimilis ratio eſt & à toto & à partibus.Sed iam non pueris præcipimus, vt accepto genere ſpecies intelligere non poſſint.[Vt modicus autẽ atq; opportunus eius vſus illuſtrat orationẽ,ita frequens & obſcurat,& tædio complet:continuus verò in allegoriã & ænigmata exit.[Sũt etiam quædam

Humilis. & humiles trãſlationes,vt id de quo modo dixi:Saxea eſt ver-

Sordida. ruca:& ſordidę.Non enim ſi Cicero rectè ſentinam reipub.dixit,fœditatem hominũ ſignificans,idcirco probem illud quoque veteris oratoris: Perſecuiſti reipub. vomicas. Optiméque Cicero demonſtrat cauendum,ne ſit deformis trãſlatio,qualis eſt(nam ipſis eius vtar exemplis)Caſtratam morte Aphricani

Maior. rempublicam,& ſtercus curiæ Glauciam.Ne nimio maior,aut

Minor. quod ſæpius accidit, minor. Nec diſſimilis,quorum exempla

Diſſimilis. nimium frequenter deprehẽdet,qui ſcierit hæc vitia eſſe.Sed

Redundans. & copia quoque modum egreſſa vitioſa eſt,præcipuè in eadem

Dura. ſpecie. Sunt & duræ,id eſt à longinqua ſimilitudine ductæ,vt capitis niues:&,Iupiter hybernas cana niue conſpuit alpes.In illo verò plurimum erroris,quòd ea quæ poetis(qui & omnia ad voluptatem referunt, & plurima vertere etiam ipſa metri neceſſitate coguntur)permiſſa ſunt, conuenire quidem etiam proſæ putant. At ego in agendo nec paſtorem populi,authore Homero dixerim, nec volucres pennis remigare: licet Virgilius in apibus ac Dædalo ſpecioſiſſimè ſit vſus. Metaphora enim aut vacantem occupare locum debet, aut ſi in alienum

Synecdoche. venit, plus valere eo quem expellit. ¶Quod aliquanto penè iam magis de Synecdoche dicam.Nam tranſlatio permouendis animis plerumque & ſignandis rebus, ac ſub oculos ſubijciendis reperta eſt. Hæc variare ſermonem poteſt, vt ex vno plures intelligamus,parte totum, ſpecie genus,præcedentibus ſequentia, vel contrà, omnia liberiora poetis quàm oratoribus.Nam proſa vt mucronem pro gladio,& tectum pro domo recipiet : ita non puppim pro naui, nec abietem pro tabellis. Et rurſus vt pro gladio ferrum,ita nõ pro equo quadrupedem. Maximè autem in orando valebit numerorum illa libertas. Nam & Liuius ſæpè ſic dixit,Romanus prælio victor,cum Romanos viciſſe ſignificat.Et contrà Cicero ad Brutum,Populo, inquit,impoſuimus,& oratores viſi ſumus: cum de ſe tantum loqueretur.Quod genus non orationes modo ornat,ſed etiam

quotidiani ſermonis vſus recipit.Quidã Synecdochen vocãt
cum & id in contextu ſermonis quod tacetur accipimus.Ver-
bum enim ex verbo intelligitur, quod inter vitia ἔκλειψις vo-
catur,Arcades ad portas ruere.Mihi hanc figuram eſſe magis
placet,illic ergo reddetur.Aliud etiam intelligitur ex alio,
Aſpice,aratra iugo referunt ſuſpenſa iuuenci.
Vnde apparet noctẽ appropinquare.Id neſcio an oratori con
ueniat,niſi in argumentando,cum rei ſignum eſt. Sed hoc ab
elocutionis ratione diſtat.¶Nec procul ab hoc genere diſce-
dit Metonymia,quę eſt nominis pro nomine poſitio,cuius vis METO-
eſt,pro eo quod dicitur, cauſam propter quam dicitur, pone- nymia ſiue
re. Sed,vt ait Cicero, Hypallagen Rhetores dicunt. [Hæc in- Hypallage.
uenta ab inuentore, & ſubiecta ab obtinentibus ſignificat.vt,
Cererem corruptam vndis: &,receptus Terra Neptunus claſ-
ſes aquilonibus arcet. Quod fit retro durius. Refert autem in
quãtum dictus tropus oratorem ſequatur. Nam vt Vulcanum
pro igne vulgo audiuimus,& vario Marte pugnatum,eruditus
eſt ſermo, & Venerem quàm coitum dixiſſe magis decet:ita
Liberum & Cererem pro vino & panẽ licentius,quàm vt fori
ſeueritas ferat. [Sicut ex eo quod continet id quod contine-
tur,vſus recipit:vt bene moratas vrbes,& poculum epotum,& Æneid.3.
ſeculum felix.At id quod contra eſt,raro audeat quis niſi poe Hora.de art.
ta.Iam proximus ardet Vcalegon.[Niſi forte hoc potius eſt à Æneid.2.
poſſeſſore quod poſſidetur: vt hominem deuorari,cuius patri-
monium conſumitur, quomodo fiunt innumerabiles ſpecies.
Huius enim ſunt generis,cum ab Annibale cæſa apud Cannas
ſexaginta millia dicimus, & apud Tragicos ab Egilao,& car-
mina Virgilij veniſſe, & venire commeatus qui afferantur, &
ſacrilegium deprehenſum non ſacrilegũ,armorum ſcientiam
habere non artis. [Illud quoq; & poetis & oratoribus frequẽs,
quo eum qui efficit,ex eo quod efficitur,oſtendimus.Nã & car
minum authores,Pallida mors æquo pulſat pede pauperum ta Hora.car.1.
bernas Regúmq; turres.Et,Pallentéſq; habitant morbi,triſtíſ- Æneid.6.
que ſenectus.Et orator præcipitẽ iram,hilarem adoleſcẽtiam,
ſegne otium dicet.[Eſt etiã huic tropo quædam cum Synecdo
che vicinia.Nam dico vultus hominis pro vultu. Dico plura-
liter quod ſingulare eſt, quod ſingulare eſt pluraliter. Sed non
id ago,vt vnum ex multis intelligatur(Nam id eſt manifeſtũ)
ſed nomẽ immuto,vt cum aurata tecta,aurea,puſillum à vero
diſcedo,quia nõ eſt niſi pars aurata.Quę ſingula pſequi minu-

ANTONOMASIA. tioris eſt curæ, etiam non oratorem inſtruentibus. ¶Antonomaſia, quæ aliquid pro nomine ponit, poëtis quoque modo frequentiſſima: & per epitheton, quia detracto eo cui apponitur, valet pro nomine. Tytides, Pelides, & ex his quæ in quoque ſunt præcipua. Diuûm pater atque hominum rex. Et ex factis quibus perſona ſignatur, Thalamo quæ fixa reliquit impius. Oratoribus etiamſi rarus, eius rei nonnullus tamen vſus eſt. Nam vt Tytidem & Pelidem non dixerint, ita dixerunt impium pro parricida, euerſorem quoq; Carthaginis & Numantiæ pro Scipione, & Romanæ eloquentiæ principem pro Cicerone poſuiſſe non dubitēt. Cicero ipſe certe vſus eſt hac libertate, Non multa peccas, inquit ille fortiſſimo viro ſenior magiſter: & ſi peccas te regere poſſum. Neutrum enim nomen poſitum eſt, & vtrumque intelligitur.

ONOMATOPOEIA. ¶Onomatopœia quidem, id eſt fictio nominis, Græcis inter maximas habita virtutes, nobis vix permittitur. Et ſunt plurima ita poſita ab ijs qui ſermonem primi fecerunt aptantes affectibus vocem. Nam mugitus, & ſibilus, & murmur inde venerunt. Deinde tanquā conſummata ſint omnia, nihil generare audemus ipſi, cum multa quotidie ab antiquis ficta moriantur. Vix illa quę πεποιημένα vocant, quæ ex vocibus in vſum receptis quocūque modo declinātur, nobis permittimus: qualia ſunt ſullaturit, & proſcripturit, atque laureati poſtes, pro illo, lauro coronati, ex eadem fictione ſunt. Sed hoc feliciter eualuit: at contrà, vio pro eo infelicius. In Græcis obeliſco, coludumo, &c. dure etiam iungere vetamur, qui toleranter videre ſeptem triones videmur

ABVSIO. ¶Eo magis neceſſaria κατάχρησις, quam rectè dicimus abuſionē: quæ non habentibus nomē ſuum, accommodat, quod in proximo eſt: ſic, Equum diuina Palladis arte Aedificant. Et apud Tragicos, Et iam leo pariet, at pater eſt. Mille ſunt hæc, & acetabula quicquid habet, & pyxides cuiuſcūque materiæ ſunt, & parricida matris quoque aut fratris interfector. Diſcernendúmq; eſt hoc totum à tranſlatione genus, quòd abuſio eſt vbi nomen defuit, tranſlatio vbi aliud fuit. Nam poëtæ ſolent abuſiuè etiam in his rebus, quibus nomina ſua ſunt, vicinis potius vti, quod rarum in proſa eſt. Illa quoque quidam κατάχρησιν eſſe volunt, cum pro temeritate virtus, aut pro luxuria libertas dicitur. A quibus hæc quidem diſſonātia ſunt, quòd in his non verbum pro verbo ponitur, ſed pro re. Neq; enim putat quiſquam & luxuriam & liberalitatem idem ſignificare, verùm id quod

ſit, alius luxuriam eſſe dicit, alius liberalitatem: quamuis neutri dubium ſit, hæc eſſe diuerſa. [Supereſt ex his quæ aliter ſignificãt, μετάληψις id eſt tráſſumptio, quæ ex alio in aliud velut viã METALE-
præſtat, tropus & rariſſimus & maximè improprius: Græcis tamen frequentior, qui Cẽtaurum Chirona, & νήσους θοὰς ὀξείας di- pſis.
cunt. Nos quis ferat, ſi Verrem ſuem, aut Lælium doctum nominemus? Eſt enim hæc in metalepſi natura, vt inter id quod tranſfertur, ſit medius quidam gradus, nihil ipſe ſignificãs, ſed præbens tranſitum, quem tropum magis affectamus vt habere videamur, quàm vt vllo in loco deſideremus. Nam eius frequentiſſimum exemplum eſt: Cano, canto, dico: ita cano, dico. Item eſt medium illud cano, nec diutius in eo morandum, nihil enim vſus admodum video, niſi vt dixi, in medijs.

¶ Cætera iam non ſignificandi gratia, ſed ad ornandam modò non augendam orationem aſſumuntur. Ornat enim epithetũ, EPITHE-
quod rectè dicimus appoſitum, à nonnullis ſequens dicitur. ton.
[Eo poetæ & frequentius & liberius vtuntur. Námque illis ſatis eſt conuenire verbo cui opponitur, & ita dentes albi, & humida vina in his non reprehenduntur. Apud oratorem, niſi aliquid efficitur, redundat. Tum autem efficitur, ſi ſine illo quod dicitur minus eſt: qualia ſunt, O ſcelus abominandum, O deformem libidinem. [Exornatur autem res tota maxime tranſlationibus, cupiditas effrenata, & inſanæ ſubſtructiones. Et ſolet fieri alijs adiũctis epithèton tropis. Vt apud Virgiliũ, Turpis egeſtas, & triſtis ſenectus. Verũtamen talis eſt ratio huiuſce virtutis, vt ſine appoſitis nuda ſit, & velut incompta oratio. [Ne oneretur tamẽ multis. Nam fit longa & impedita, vt in quæſtionibus eam iudices ſimilem agmini totidem lixas habenti, quot milites quoque. In quo & numerus eſt duplex, nec duplum virium, quanquam nõ ſingula modo, ſed etiam plura verba apponi ſolent: vt, Cõiugio Anchiſa Veneris dignate ſuperbo. Sed hoc quoque modo duo verba vni appoſita, ne verſum quidem docuerint. [Sunt autem quibus non videatur hic omnino tropus, quia nihil vertat. Neceſſe eſt enim ſemper vt id quod eſt appoſitũ, ſi à proprio diuiſeris, per ſe ſignificet, & faciat antonomaſiã. Nã ſi dicas, Ille qui Carthaginẽ & Numantiã euertit, antonomaſia eſt: ſi adieceris Scipio, appoſitũ. Nõ poteſt ergo non ALLEGO-
eſſe iũctũ. ¶ At ἀλληγορία quã inuerſionẽ interpretamur, aliud ria.

verbis,aliud ſenſu oſtẽdit,ac etiã interim cõtrariũ. Prius,vt,O nauis referẽt in mare te noui Fluctus,ò,quid agis?fortiter occupa Portũ. Totũ'ſq; ille Horatij locus,quo nauim pro repub. fluctuũ tẽpeſtates pro bellis ciuilibus,portũ pro pace atq; cõcordia dicit. Tale Lucretius, Inuia Pieridũ peragro loca.& Virgilius, Sed nos immẽſum ſpatijs cõfecimus æquor.Et iã tẽpus equûm ſpumantia ſoluere colla.[Sine tranſlatione verò in Bucolicis,

Certe equidem audieram,quà ſe ſubducere colles
Incipiunt,mollíque iugum demittere cliuo,
Vſque ad aquam,& veteris iam fracta cacumina fragi,
Omnia carminibus veſtrum ſeruaſſe Menalcam.

Hoc enim loco præter nomen cætera proprijs deciſa ſunt verbis.Verùm non paſtor Menalcas,ſed Virgilius eſt intelligẽdus. [Habet vſũ talis allegoriç frequẽter oratio,ſed raro totius, plerũq; apertis permixta eſt.Tota apud Ciceronẽ talis,Hoc miror enim querorq;,quemquã hominẽ ita peſſundare alterũ verbis velle,vt etiã nauẽ perforet,in qua ipſe nauiget.[Illud cõmixtũ frequẽtiſſimũ:Equidẽ cæteras tẽpeſtates & procellas,in illis dũtaxat fluctibus cõcionũ ſemper Miloni putaui eſſe ſubeundas. Niſi adieciſſet dũtaxat fluctibus cõcionũ, eſſet allegoria: nunc eã miſcuit.Quo in genere & ſpecies ex arceſſitis verbis venit,& intellectus ex proprijs.Illud vero lõge ſpecioſiſſimũ genus orationis,in quo triũ permixta eſt gratia,ſimilitudinis, allegoriæ, & trãſlationis.Quod fretũ,quẽ Euripũ,tot motus,tãtas, tã varias habere creditis agitationes,cõmutationes,fluctus,quantas perturbationes,& quãtos æſtus habet ratio comitiorũ? Dies intermiſſus vnus,aut nox interpoſita ſæpe & perturbat omnia,& totã opinionẽ parua nõnũquã cõmutat aura rumoris.[Nã id quoq; in primis eſt cuſtodiẽdũ,vt quo ex genere cœperis trãſlationis,hoc deſinas.Multi autẽ cũ initiũ à tẽpeſtate ſumpſerũt, incẽdio aut ruina finiũt,quæ eſt incõſequẽtia rerũ fœdiſſima. [Cæterũ allegoria paruis quoq; ingenijs & quotidiano ſermoni frequẽtiſſime ſeruit:nã illa in agẽdis cauſis iã detrita pedẽ conferre,& iugulũ petere,& ſanguinẽ mittere,inde ſunt:nec offendunt tamẽ.Eſt enim grata in eloquendo nouitas & cõmutatio, & magis inopinata delectant.Ideóq; iam in his amiſimus modũ,& gratiã rei nimia captatione cõſumpſimus.[Eſt in exẽplis allegoria, ſi nõ prædicta ratione ponantur.Nã vt Dionyſiũ Co-

Pro Murena.

rinthi eſſe, quo Græci omnes utuntur, ita plura ſimilia dici poſſunt. [Hæc allegoria quæ eſt obſcurior, ænigma dicitur, vitium quidem meo iudicio, ſi quidem dicere dilucide, virtus: quo tamen & poetæ vtuntur,

Dic quibus in terris, & eris mihi magnus Apollo,
Treis pateat cæli ſpatium non amplius vlnas?

Et oratores nõnũquã: vt Cęcilius, Quadrãtariã Clytẽneſtram, & in triclinio Choã, & in cubiculo Nolã. Nãq; & nũc quędã ſoluuntur, & tũ erãt notiora cũ dicerẽtur, & ænigmata ſũt tamẽ: nec ea niſi quis interp̃tetur, intelligas. [In eo verò genere quo cõtraria oſtẽdũtur, Ironia eſt, illuſionẽ vocãt, quę aut pronũciatione intelligitur, aut perſona, aut rei natura: nã ſi qua earũ verbis diſſentit, apparet diuerſã eſſe orationi voluntatẽ: quãquã in plurimis id tropis accidit, vt interſit quid de quo dicatur: quia quod dicitur alibi verũ eſt: aut laudi ſimulatione detrahere, aut vituperatiõi laude cõceſſũ eſt. Quale eſt ꝙ C. Verres prætor vrbanus, homo ſanctus & diligẽs, ſubſortionem eius eo die nõ haberet. Et cõtra, Oratores viſi ſumus, & populo impoſuimus. Aliquãdo cũ riſu quodam cõtraria dicuntur ijs quæ intelligi volũt: quẽadmodũ in Clodiũ, Integritas tua te purgauit, mihi crede, pudor eripuit, vita anteacta ſeruauit. Præter hæc vſus eſt allegoriæ, vt triſtia dicamus melioribus verbis, aut bonæ rei gratia quędã cõtrarijs ſignificem⁹ *aliud textu, quę & enumerauimus. Hæc ſi qs p̃fecto ignorat qbus Græci nominib⁹, appellẽt σαρκασμὸν, ἀστεϊσμὸν, ἀντίφρασιν, παροιμίαν dici ſciat. Sunt etiã q hęc nõ ſpecies allegoriæ, ſed ipſa tropos dicũt, acri quidẽ ratione, ꝙ illa obſcurior ſit, & in his omnib⁹ aperte appareat quod velim⁹. Cui accedit hoc quoq;, ꝙ genus cum diuiditur in ſpecies, nihil habet proprium, vt arboris ſpecies ſunt, pinus, & olea, & cupreſſus, & ipſius per ſe nulla proprietas. Allegoria verò habeat aliquid propriũ: quod quo modo fieri poteſt, niſi ipſa ſpecies eſt? Sed ad vtẽdũ nihil refert. [Adijcitur his μυκτηρισμὸς ſimulatus quidẽ, ſed nõ latẽs deriſus. ¶Pluribus autẽ verbis cum id quod vno aut paucioribꝰ certe dici poteſt explicatur, periphraſim vocant, circuitum loquendi, qui nonnunquam neceſſitatẽ habet quoties dictu deformia operit, vt Salluſtius, Ad requiſita naturę. Interĩ ornatũ petit ſolũ, q eſt apud poetas frequẽtiſſim⁹: vt,

Tempus erat quo prima quies mortalibus ægris

Ironia. Periphraſis.

Incipit,& dono diuûm gratiſſima ſerpit.
¶Et apud oratores nõ rarus,ſemp̃ tamẽ adſtrictior. Quicquid
enim ſignificari breuius poteſt,& cũ ornatu latius oſtẽditur,πε-
ρίφρασις eſt:cui nomẽ latine datũ eſt,nõ ſanè orationis aptũ vir
Periſſologia. tuti,circũlocutio. Verùm hęc vt cũ decorẽ habet, periphraſis:
HYPER-*baton.* ita cũ in vitiũ incidit,περισσολογία dicitur.Obſtat enim quicq̃d
nõ adiuuat.¶Hyperbaton quoq;.i.verbi trãſgreſſionẽ,quã fre-
quẽter ratio cõparatiõis & decor poſcit,nõ immerito inter vir-
tutes habemꝰ. Fit enĩ frequẽtiſſime aſpera,& dura,& diſſoluta,
& hiãs oratio,ſi ad neceſſitatẽ ordinis ſui verba redigãtur, & vt
quodq; oritur,ita ꝓximis etiãſi vinciri nõ põteſt,alligetur. Dif
ferenda igitur quædã & pręſumẽda,atq; vt in ſtructuris lapidũ
impolitiorũ,loco quo cõuenit quicq; ponẽdũ. Nõ enĩ recidere
ea,nec polire poſſumꝰ,quo coagmẽtata ſe magis iũgãt, ſed vtẽ
dũ ijs qualia ſũt,eligẽdęq; ſedes.Nec aliud poteſt ſermonẽ face-
re numeroſũ,q̃ opportuna ordinis mutatio. Neq; alio,κατέβην
De rep.I. χθὲς εἰς πειραιᾶ,Platonis inuenta ſunt quatuor illa verba,quibus
in illo pulcherrimo operũ in Piræũ deſcẽdiſſe ſignificat, pluri-
Anaſtrophe. mis modis ſcripta,ꝙ eũ quoq; maximi facere experiretur.] Ve
rũ id cũ duobus verbis fit,ἀναστροφὴ dicitur,reuerſio quędã:qua-
lia ſunt vulgo,mecũ,ſecũ: apud oratores & hiſtoricos,quibꝰ de
rebꝰ.[At cũ decoris gratia cõtrahitur lõgiꝰ verbũ,proprie hyp̃-
Pro Cluentio. bati tenet nomẽ, Animaduerti Iudices omnẽ accuſatoris ora-
tionẽ in duas diuiſã eſſe partes.Nã in duas partes diuiſã eſſe,re-
ctũ erat,ſed durũ & incõptũ.[Poetę quidẽ etiã verborũ diuiſio
nẽ faciũt,& trãſgreſſionẽ, Hypboreo ſeptẽ ſubiecta trioni, qđ
oratio nequaquã recipiet. At id quod eſt,& propter quod cũ di-
citur,tropus fit,quia cõponẽdus eſt è duobus intellectꝰ. Alioqui
vbi nihil ex ſignificatiõe mutatũ eſt, & ſtructura ſola variatur,
figura potius verborum dici poteſt, ſicut multi narrationem
longis mutant hyperbatis. Ex confuſis quæ vitia accidant, ſuo
HYPER-*bole.* loco diximus. ¶Hyperbolen audacioris ornatus ſummo loco
poſui. Eſt hęc demẽtiens ſuperiectio. Virtus eius ex diuerſo par
agẽdi atque minuendi. [Fit pluribus modis. Aut enim plus fa
cto dicimus, ſicut, Vomens fruſtis eſculentis gremium ſuum
& totum tribunal impleuit. Geminíque minantur, In cælum
ſcopuli. [Aut res per ſimilitudinẽ attollimus. Credas innare re-
uulſas Cycladas. [Aut p̃ cõparationẽ, vt, Fulminis ocyor alis.

[Aut ſignis quaſi quibuſdã, Illa vel intacta ſegetis per ſumma volaret Gramina, nec teneras curſu læſiſſet ariſtas. [Vel tranſlatione, vt ipſũ illud volaret. [Creſcit interim Hyperbole alia inſuper addita: vt Cicero in Antoniũ dicit, Quæ Charybdis tã vorax? Charybdim dico, quę ſi fuit, fuit animal vnũ. Ocean⁹ mediuſfidius vix videtur tot res tã diſſipatas, tã diſtantibus in locis poſitas tã cito abſorbere potuiſſe. [Exquiſitã verò figuram huius rei deprehẽdiſſe apud principem Lyricorũ Pindarum videor in libro, quem inſcripſit ὕμνους. His nãq; Herculis impetũ aduerſus Meropas, qui in inſula Co dicũtur habitaſſe, nõ igni, nec ventis, nec mari, ſed fulmini dicit ſimilẽ fuiſſe: vt illa minora, hoc par eſſet. Quod imitatus Cicero, illa cõpoſuit in Verrẽ, Verſabatur in Sicilia lõgo interuallo nõ Dionyſius ille, nec Phalaris (tulit enim illa quõdã inſula multos & crudeles tyrannos) ſed nouũ quoddã mõſtrũ ex vetere illa immanitate, quæ in iiſdem verſata locis dicitur. Nõ enim Charybdim tam infeſtam, neq; Scyllã nauibus, q̃ iſtũ in eodem freto fuiſſe arbitror. *Act. 7.*

[Nec pauciora ſunt genera minuendi, Vix oſſibus hærent. Et quod Cicero in quodam ioculari libello, *Hyperbole minuens.*

Fundum Varro vocat, quem poſſim mittere, funda:
Ni tamen exciderit, quà caua funda patet.

¶Sed huius quoque rei ſeruetur menſura quædam, quamuis eſt enim omnis hyperbole vltra fidem, non tamẽ eſſe debet vltra modũ, nec alia magis via in κακοζηλίαν itur. Piget referre plurima hinc orta vitia, cũ præſertim minime ſint ignota & obſcura. Monere ſatis eſt, mentiri hyperbolen, nec ita vt mendacio fallere velit. Quo magis intuẽdũ eſt quouſq; deceat extollere, quod nobis nõ creditur. Peruenit hæc ſpecies frequentiſſimẽ ad riſum: qui ſi aptus eſt, vrbanitatis: ſin aliter, ſtultitiæ nomẽ aſſequitur. Eſt autẽ in vſu vulgo quoq;, & inter ineruditos, & apud ruſticos, videlicet quòd natura eſt omnibus augẽdi res vel minuendi cupiditas inſita, nec quiſquam vero contentus eſt. Sed ignoſcitur, quia non affirmamus. Tum eſt hyperbole virtus, cum res ipſa, de qua loquendum eſt, naturalem modum exceſſit. Conceditur enim amplius dicere, quia dici quantum eſt non poteſt: meliúſque vltrà quàm citrà ſtat oratio. Sed de his ſatis, quia eundem locum plenius in eo libro, quo cauſas corruptæ eloquentiæ reddebamus, tractauimus.

Quo differant figuræ à tropis. Cap. I.

Tropi & figuræ quid cõueniant aut quid diſtent.

CVm ſit proximo libro de tropis dictum, ſequitur pertinens ad figuras, quæ ſchemata Græcè vocãtur, locus ipſa rei natura coniũctus ſuperiori. Nam pleriq; has, tropos eſſe exiſtimauerunt, quia ſiue ex hoc duxerint nomen, quòd ſint formati quodam modo: ſiue ex eo quòd vertant orationem, vnde & motus dicuntur: fatendum erit eſſe vtrumque eorum etiam in figuris. Vſus quoque eſt idem. Nam & vim rebus adijciunt, & gratiam præſtant. Nec deſunt qui tropis figuræ nomen imponant, quorum eſt Caius Actorius Proculus. Quin adeo ſimilitudo manifeſta eſt, vt eam diſcernere non ſit in prõptu. Nam quo modo quædam in ijs ſpecies planè diſtant, manente tamen generali illa ſocietate, quòd vtraque res de recta & ſimplici ratione cũ aliqua dicẽdi virtute deflectitur: ita quędam perquam tenui limite diuiduntur, vt cum ironia tam inter figuras ſentẽtiæ, q̃ inter tropos reperiatur: περίφρασιν autem, & ὑπέρβατον, & ὀνοματοποιΐαν, & ἐπίθετον, clari quoque authores figuras verborum potius q̃ tropos dixerunt. Quo magis ſignanda eſt vtriuſque rei differentia. [Eſt igitur tropus ſermo à naturali & principali ſignificatione tranſlatus ad aliam, ornandæ orationis gratia: vel (vt plerique grammatici finiunt) dictio ab eo loco in quo propria eſt, tranſlata in eum in quo propria non eſt. Figura eſt (ſicut nomine ipſo patet) conformatio quædam orationis remota à communi & primum ſe offerente ratione.

Tropus.

Figura.

Quare in tropis ponuntur verba alia pro alijs, vt in μεταφορᾷ, μετωνυμίᾳ, ἀντονομασίᾳ, μεταλήψει, συνεκδοχῇ, καταχρήσει, ἀλληγορίᾳ, ὑπερβολῇ plerumque. ἀλληγορία namque & rebus fit & verbis: ὀνοματοποιΐα fictio eſt nominis. Ergo hoc quoque pro alijs ponitur, quibus vſuri fuimus ſi illud non fingeremus. περίφρασις, etiam ſi frequenter & id ipſum in cuius locum aſſumitur, nomen complecti ſolet, vtitur tamen pluribus pro vno. Ἐπίθετον quoniam plerumque Antonomaſiæ pars eſt, cõiunctione eius

ſit tropus. In hyperbato commutatio eſt ordinis. Ideo multi tropis hoc genus eximunt. Tranſfert tamen verbum aut partem eius à ſuo loco in alienum. Horum nihil in figuras cadit. Nam & proprijs verbis, & ordine collocatis fieri figura poteſt. Quomodo autem ironia alia ſit tropi, alia ſchematis, ſuo loco reddam. Nomine enim fateor eſſe communia hæc, & ſcio quàm multiplicem habeant, quámque ſcrupuloſam diſputationem: ſed ea non pertinẽt ad præſens meum propoſitum. Nihil enim refert quo modo appelletur vtrumlibet eorum, ſi quid orationi proſit, appareat. Nec mutatur vocabulis vis rerũ. Et ſicut homines etſi aliud acceperunt quàm quod habuerant nomen, ijdem ſunt tamen: ita hæc de quibus loquimur, ſiue tropi ſiue figuræ dicantur, idem efficient. Non enim nominibus proſunt, ſed effectibus: vt ſtatum coniecturalem, an inficialem, an facti, an ſubſtantiæ, an de ſubſtantia nominemus, nihil intereſt, dum idem quæri ſciamus. Optimũ ergo in his ſequi maxime recepta, & rem ipſam quocũque appellabitur modo intelligi. [Illud tamen notandum, coire frequẽter in eaſdẽ ſententias, & tropũ, & figuram. Tam enim tranſlatis verbis, q̃ proprijs figuratur oratio. Eſt autem non mediocris inter authores diſſenſio, & quæ vis nominis eius, & quot genera, & q̃ multæ ſint ſpecies. ¶ Quare primum intuendum eſt quid accipere debeamus figuram. Nam duobus modis dicitur: Vno qualiſcũque forma ſentẽtiæ, ſicut in corporibus, in quibus quoquo modo ſunt compoſita, vtique habitus eſt aliquis: Altero, quod propriẽ ſchema dicitur, in ſenſu vel ſermone aliqua à vulgari & ſimplici ſpecie cum ratione mutatio: ſicut, nos ſedemus, incũbimus, reſpicimus. Itaque cum in eoſdem caſus, aut tempora, aut numeros, aut etiam pedes, continuo quis aut certe nimiũ frequenter incurrit, præcipere ſolemus, variandas figuras eſſe vitandæ ſimilitudinis gratia. In quo ita loquimur, tanquã omnis ſermo habeat figuram. Itémque eadẽ figura dicimus curſitare, qua lectitare, id eſt eadẽ ratione declinari. Quare illo intellectu priore & cõmuni nihil non figuratũ eſt. Quo ſi cõtenti ſumus, non immerito Apollodorus (ſi tradenti Cælio credimus) incõprehẽſibilia partis huius præcepta exiſtimauit. Sed ſi habitus quidã, & quaſi geſtus ſic appellãdi ſunt, id demũ hoc loco ſchema dici oportebit, quod ſit à ſimplici ac in promptu poſito

Figura quid.

dicēdi modo poeticè vel oratoriè mutatū. Sic enim verū erit aliam eſſe oratione ἀσχηματισον, id eſt carentē figuris, quod vitiū nō inter minima eſt, aliā ἐσχηματισμένην, id eſt figuratā. Verùm id ipſum anguſtè tamē & Cælius terminauit, qui id ſolum putauerit ſchema, quo aliud ſimulatur dici quàm dicitur, quod ſanè vulgo quoq; ſic accipi ſcio. Vnde & figuratę cōtrouerſię quędā de quibus paulopòſt dicā vocātur. Ergo figura fit arte aliqua nouata forma dicēdi. ¶ Gen⁹ eius vnū quidā putauerūt, in hoc ipſo diuerſas opiniones ſecuti. Nam hi quia verborū mutatiōe ſenſus quoq; verterēt, omnes figuras in verbis eſſe dixerūt: Illi quia verba reb⁹ accōmodarent, omnes in ſenſibus. Quorū vtraq; manifeſta cauillatio eſt. Nam vt eadem dici ſolent aliter atque aliter, manétq; ſenſus elocutione mutata, ita & figura ſententiæ plures habere verborū figuras poteſt. Illa eſt enim poſita in cōcipienda cogitatione, hæc in enūciāda: ſed frequentiſſimè coeunt. vt in hoc, Nemo iamiā Dolabella neque tui, neq; tuorū liberûm, quos tu miſeros in egeſtate atque ſolitudine reliquiſti miſereri poteſt. Nā oratio à iudice auerſa, in ſententia: iamiam, liberûm, in verbis ſunt ſchemata. [Inter plurimos enim quod ſciam conſenſum eſt duas eſſe partes διανοίας. i. mentis, vel ſenſus vel ſententiarum, nam ijs omnibus modis dictū eſt: & λέξεως. i. verborū, vel dictiōis, vel elocutiōis, vel ſermonis, vel orationis. Nam & variatur, & nihil refert. Cornelius tamen Celſus adijcit verbis & ſententijs figuras colorum, nimia profecto nouitatis cupiditate ductus. Nam quis ignoraſſe eruditum alioqui virum credat colores & ſententias ſenſuum eſſe? Quare ſicut omnem orationem, ita figuras quoque verſari neceſſe eſt in ſenſu & in verbis. ¶ Vt verò natura prius eſt cōcipere animo res quàm enunciare, ita de ijs figuris antè loquendum eſt, quæ ad mentem pertinent: quarū quidē vtilitas tū magna, tum multiplex, in nullo non orationis opere vel clariſſimè elucet. Nā etſi minime videtur pertinere ad probationē qua figura quicque dicatur, facit tamen credibilia quæ dicimus, & in animos iudicum qua non obſeruatur irrepit. Namque vt in armorum certamine, & aduerſos ictus, & rectas ac ſimplices manus tum videre, tum etiam cauere ac propulſare facilè eſt: auerſæ tectæque minus ſunt obſeruabiles, & aliud oſtendiſſe q̄ petas artis eſt: ſic oratio quę aſtu caret, pōdere modo & impulſu

Genus figuræ nō vnum ſed duplex, Sentētiarum & verborum.

Laus figurarū διανοίας

prælíatur. Simuláti variantíque conatus in latera, atq; in terga incurrere datur, & arma aduocare, & velut nutu fallere. Iam verò affectus nihil magis ducit. Nam ſi frons, oculi, man⁹, multũ ad motum animorum valent, quanto plus orationis ipſius vultus ad id quod intendimus efficere compoſitus? Plurimum tamen ad commendationem facit, ſiue in conciliandis agentis moribus, ſiue ad promerendum actioni fauorem, ſiue ad leuandum varietate faſtidium, ſiue ad quædam vel decentius indicanda vel tutius. ¶ Sed antequam quæ cuique rei figura conueniat oſtendo, dicendum eſt nequaquam eas eſſe tam multas, q̃ ſint à quibuſdam conſtitutæ. Neq; enim me mouent nomina illa, quę fingere vtique Græcis promptiſſimũ eſt. Ante omnia igitur illi qui totidem figuras putant quot affectus, repudiãdi: non quia affectus non ſit qualitas quædam mentis, ſed quia figura, quam non communiter, ſed propriè nominamus, non ſit ſimplex rei cuiuſcunque enũciatio. Quapropter in dicendo iraſci, dolere, miſereri, timere, confidere, contemnere, non ſunt figuræ, nõ magis quàm ſuadere, minari, rogare, excuſare. Sed fallit parum diligenter intuentes, quòd inueniunt in omnibus his locis figuras, & earum exẽpla ex orationib⁹ excerpũt. Neque enim pars vlla dicendi eſt, quæ non recipere eas poſſit. Sed aliud eſt admittere figuram, aliud figuram eſſe. Neq; enim verebor explicandæ rei gratia frequentiorem eiuſdem nominis repetitionem. Quare dabunt mihi aliquem in iraſcẽte, deprecante, miſerante, figuram, ſcio: ſed non ideo iraſci, miſereri, deprecari, figura erit. Cicero quidem omnia orationis lumina in hunc locum congerit, mediam quandam (vt arbitror) ſecutus viám, vt nec omnis ſermo ſchema iudicaretur, nec ea ſola quæ haberent aliquam remotam ab vſu communi fictionẽ, ſed quæ eſſent clariſſima, & ad mouendum auditorem valerẽt plurimum, quem duobus ab eo libris tractatum locum ad literam ſubieci, ne fraudarẽ legẽtes iudicio maximi authoris. [In tertio de Oratore ita ſcriptum eſt, In perpetua autem oratiõe, cum & coniunctionis lenitatem, & numerorum quam dixi rationem tenuerimus, tum eſt quaſi luminibus diſtinguenda & frequentãda omnis oratio ſententiarum atque verborum. Nã & commoratio vna in re permultum mouet, & illuſtris explanatio, rerũmq; quaſi gerãtur ſub aſpectum penè ſubiectio,

Figuras non eſſe plurimas.

Locus Ciceronis de figuris elocutionis.

quæ & in exponenda re plurimum valet, & ad illuſtrandum id quod exponitur, & ad amplificãdũ, vt ijs qui audiẽt illud quod augebimus, quantum efficere oratio poterit, tantum eſſe videatur. Et huic contraria ſæpe præciſio eſt, & ad plus intelligendũ quàm dixeris, ſignificatio: & diſtinctè conciſa breuitas, & extenuatio: & huic adiuncta illuſio, à præceptis Cæſaris non abhorrens, & ab re non longa digreſſio, in qua cum fuerit delectatio, tum reditus ad rem aptus, & concinnus eſſe debebit: propoſitióque quid ſis dicturus, & ab eo quod eſt dictum ſeiunctio, & reditus ad propoſitum, & iteratio, & rationis apta concluſio, tũ augendi minuẽdíve cauſa veritatis ſuperlatio, atque traiectio & rogatio, atque huic finitima quaſi percontatio, expoſitióque, ſentẽtiæ ſuæ: tum illa quæ maxime quaſi irrepit in hominum mentes, alia dicentis ac ſignificantis diſſimulatio, quæ eſt periucunda cum in oratione non cõtentione, ſed ſermone tractatur. Deinde dubitatio, tum diſtributio, tum correctio, vel ante vel poſtquam dixeris, vel cum aliquid à teipſo reijcias. Præmunitio eſt etiam ad id quod aggrediare, & reiectio in alium: communicatio quæ eſt quaſi cum his ipſis apud quos dicas, deliberatio, morum ac vitæ imitatio, vel in perſonis vel ſine illis magnum quoddam ornamentum orationis, & aptum ad animos conciliandos vel maxime, ſæpe autem etiam ad cõmouendos. Perſonarum ficta inductio, vel grauiſſimum lumen augendi, deſcriptio, erroris inductio, ad hilaritatem impulſio, ante occupatio, tum duo illa quæ maximè mouent ſimilitudo & exemplum, digeſtio, interpellatio, contentio, reticentia, commendatio, vox quædam libera, atque etiam effrenatio augendi cauſa, iracũdia, obiurgatio, promiſſio, deprecatio, obſecratio, declinatio breuis à propoſito, nõ vt ſuperior illa digreſſio, purgatio, cõciliatio, læſio, optatio, atq; execratio. His ferè luminib⁹ illuſtrãt orationem ſententiæ. [Orationis autem ipſius tanquã armorum, eſt vel ad vſum cõminatio & quaſi petitio, vel ad venuſtatem ipſa tractatio. Nam & geminatio verborum habet interdum vim, lepôrem aliàs, & paululum immutatũ verbũ atq; deflexum, & eiuſdẽ verbi crebra tũ à primo repetitio, tũ in extremum conuerſio, & in eadem verba impetus & concurſio, & adiunctio, & progreſſio, & eiuſdem verbi crebrius poſiti quædã diſtinctio, & reuocatio verbi, & illa quæ ſimiliter deſinunt, aut

quæ cadunt ſimiliter, aut quæ paribus paria referũtur, aut quæ ſunt inter ſe ſimilia. Eſt etiam gradatio quædã, & conuerſio, & verborũ concinna tranſgreſſio, & contrariũ, & diſſolutũ, & declinatio, & reprehẽſio, & exclamatio, & imminutio, & quod in multis caſibus ponitur, & quod de ſingulis rebus propoſitis ductum refertur ad ſingula: & ad propoſitũ ſubiecta ratio, & item in diſtributis ſuppoſita ratio, & permiſſio, & rurſus alia dubitatio, & improuiſum quiddam, & dinumeratio, & alia correctio, & diſputatio, & quod cõtinuatũ, & interruptũ, & imago, & ſibi ipſi reſponſio, & immutatio, & diſiunctio, & ordo, & relatio, & digreſſio, & circumſcriptio. Hęc enim ſunt ferè, atq; horum ſimilia, vel plura etiam eſſe poſſunt, quæ ſententijs orationẽ, verborũmq; cõformationibus illuminent. [Eadẽ ſunt in Perfecto oratore plurima, non omnia tamen, & paulo magis diſtincta, quia poſt orationis & ſententiarũ figuras, tertiũ quendam locũ ſubiecit ad alias (vt ipſe ait) quaſi virtutes dicendi pertinentem. [Et reliqua quæ ex collatione verborum ſumuntur quaſi lumina magnũ afferunt ornatũ orationi. Sunt enim ſimilia illis quæ in amplo ornatu ſcenæ aut fori appellantur inſignia, nõ ꝙ ſola ornent, ſed quòd excellant. Eadẽ ratio eſt horũ quę ſunt orationis lumina, & quodammodo inſignia, cũ aut duplicãtur iterantúrq; verba, aut breuiter cõmutata ponũtur, aut ab eodẽ verbo ducitur ſæpius oratio, aut in idẽ cõijcitur, aut in vtrũq;, aut adiungitur idẽ iteratũ, aut idẽ ad extremũ refertur, aut cõtinenter vnũ verbũ nõ in eadẽ ſententia ponitur, aut cũ ſimiliter vel cadũt verba vel deſinũt, aut cũ multis modis cõtrarijs relata cõtraria: aut cũ gradatim ſurſũ verſ⁹ reditur, aut cũ dẽptis cõiũctionib⁹ diſſolutè plura dicũtur, aut cũ aliquid prætereuntes cur id faciam⁹, oſtẽdim⁹: aut cũ corrigim⁹ noſmetipſos quaſi reprehẽdẽtes, aut ſi eſt aliqua exclamatio vel admiratiõis vel cõqueſtionis: aut cũ eiuſdẽ nõis caſus ſæpius cõmutãtur. Sẽtẽtiarũ ornamẽta maiora ſũt: quib⁹ quia frequẽtiſſimè Demoſthenes vtitur, ſunt qui putẽt idcirco eius eloquentiã maximè eſſe laudabilẽ. Enimuero nullus ferè ab eo locus ſine quadã conformatione ſentẽtiæ edicitur: nec aliud quicquã eſt dicere, niſi omnes aut certe pleraſque aliqua ſpecie illuminare ſententias. Quas cũ tu optime Brute teneas, quid attinet nõibus vti, aut exẽplis? tantũmodo notetur loc⁹. Sic igitur dicet ille quẽ expe-

Verba Ciceronis in Bruto.

timus, vt verſet ſæpe multis modis eadem, & in vna re hæreat, in eadémq; commoretur ſentētia. Sæpe etiam vt extenuet aliquid, ſæpe vt irrideat, vt declinet à propoſito deflectátque ſententiam, vt proponat quid dicturus ſit, vt cum tranſegerit iam aliquid definiat, vt ſe ipſe reuocet, vt quod dixit iteret, vt argumentum ratione concludat, vt interrogando vrgeat, vt rurſus quaſi ad interrogata ſibi ipſe reſpōdeat, vt cōtra ac dicat, accipi ac ſentiri velit, vt addubitet quid poti9, aut quo modo dicat, vt diuidat in partes, vt aliquid relinquat ac negligat, vt antè præmuniat, vt in eo ipſo in quo reprehēdatur, culpā in aduerſariū conferat, vt ſæpe cum ijs qui audiūt, nonnunquam etiam cum aduerſario quaſi deliberet, vt hominum mores ſermonéſq; deſcribat, vt muta quædā loquentia īducat, vt ab eo quod agitur auertat animos, vt ſępe in hilaritatē riſúmve cōuertat, vt ante occupet qđ putat opponi, vt comparet ſimilitudines, vt vtatur exemplis, vt aliud alij tribuens diſpertiat, vt interpellatorē coerceat, vt aliquid reticere ſe dicat, vt denunciet quid caueat, vt liberius quid audeat, vt iraſcatur etiam, vt obiurget aliquādo, vt deprecetur, vt ſupplicet, vt medeatur, vt à propoſito declinet aliquātulum, vt optet, vt execretur, vt fiat is apud quos dicet familiaris, atq; alias etiam dicendi quaſi virtutes ſequatur, breuitatem, ſi res petet. Sæpè etiam rem dicendo ſubijciet oculis, ſæpè ſuprà feret rem quàm ferri poſſit: ſignificatio ſæpè erit maior quàm oratio, ſæpè hilaritas, ſæpè vitæ naturarúmq; imitatio. Hoc in genere (nam quaſi ſyluam vides) omnis eluceat oportet eloquentiæ magnitudo.

¶De Figuris ſententiarum. Cap. II.

ERgo cui latius complecti conformationes verborum ac ſententiarum placuerit, habet quod ſequatur, nec affirmare auſim quicquam eſſe melius, ſed hæc ad propoſiti mei rationem legat. Nam mihi de his ſententiarum figuris dicere in animo eſt, quæ ab illo ſimplici modo dicendi recedunt: quod idē multis doctiſſimis viris video placuiſſe. Omnia tamē illa etiā quæ ſunt alterius modi lumina, adeo ſunt virtutes orationis, vt ſine ijs nulla intelligi vere poſſit oratio. Nam quomodo iudex doceri poteſt, ſi deſit illuſtris explanatio, ꝓpoſitio, promiſſio, finitio, ſeiunctio, expoſitio, ſententiæ ſiue rationis apta concluſio, præmunitio, ſimilitudo, exemplum, digeſtio, diſtri-

butio, interpellatio, interpellantis coërctio, contentio, purgatio, læſio? Quid verò agit omnino eloquētia detractis amplificandi minuendíve rationibꝰ? Quarum prior deſiderat illam plus quàm dixeris ſignificationem, id eſt ἔμφασιν, & ſuperlationem veritatis, & traiectionem. Hæc altera extenuationem deprecationémque. Qui affectus erant vel concitati, detracta voce libera, effrenatiore iracūdia, obiurgatione, optatione, execratione: vel illi mitiores, niſi adiuuantur, commendatione, conciliatione, ad hilaritatem impulſiōe? Quę delectatio, aut quod mediocriter ſaltem docti hominis iudiciū, niſi alia repetitiōe, alia commoratione infigere, digredi à re, & redire ad propoſitum ſuum ſcierit: remouere à ſe, in alium traijcere, quæ relinquenda, quæ contemnenda ſunt iudicare? Motus eſt in his orationis atque actus, quibus detractis iacet, & velut agitante corpus ſpiritu caret. Quæ cum adeſſe debent, tum diſponenda atque varianda ſunt, vt auditorem, quod in fidibus fieri videmus, omni ſono permulceant. Verùm ea plerumq; recta ſunt, nec ſe fingunt, ſed confitentur. ¶ Admittunt autem (vt dixi) figuras, quod vel ex proximo doceri poteſt. Quid enim tam cōmune quàm interrogare, vel percōtari? Nam vtroque vtimur indifferenter, cum alterum noſcendi, alterum arguendi gratia videatur adhiberi. At ea res vtrocunque modo dicatur, etiam multiplex habet ſchema. Incipiamus enim ab ijs quibus acrior & vehementior ſit probatio, quod primo loco poſuimus. [Simplex eſt ſic rogare,

INTERrogatio.

Sed vos qui tandem, quibus aut veniſtis ab oris?

[Figuratum autem, quoties non ſciſcitandi gratia aſſumitur, ſed inſtādi. Quid enim tuus ille Tubero diſtrictus in acie Pharſalica gladius agebat? &, Quouſq; tandem abutere Catalina patientia noſtra? & Patêre tua conſilia non ſentis? & totus deniq; hic locus. Quanto enim magis ardet quàm ſi diceretur: Diu abuteris patientia noſtra: & patent tua conſilia. [Interrogamꝰ etiam quod negari non poſſit. Dixitne tandem cauſam C. Fidiculanius Falcula? Aut vbi reſpondēdi difficilis eſt ratio, vt vulgo vti ſolemus, Quo modo? qui fieri poteſt? Aut inuidię gratia, vt Medea apud Senecam, Quas peti terras iubes? Aut miſerationis, vt Sinon apud Virgilium,

Heu quę me tellus, inquit, quę me æquora poſſunt Accipere?

Aut inſtandi & auferendæ diſſimulationis, vt Aſinius, Audis ne? furioſum inquam non inofficioſum teſtamentum reprehẽdimus. Totum hoc plenum eſt varietatis. Nam & indignationi conuenit, Et quiſquam numen Iunonis adoret? Et admirationi, Quid non mortalia pectora cogis Auri ſacra fames? Eſt interim acrius imperandi genus,

Non arma expedient, totáq; ex vrbe ſequentur?

Et ipſi noſmetipſos rogamus: quale eſt illud Terentianũ, Quid igitur faciam? ❡ Eſt aliqua etiam in reſpõdendo figura, cũ aliud

Reſponſio. interroganti, ad aliud (quia vtilius ſit) occurritur: tum augendi criminis gratia, vt teſtis in reũ rogatus, an ab eo fuſtibus vapulaſſet, Et innocens, inquit. Tum declinandi, quod eſt frequentiſſimum, Quæro an occideris hominem, reſpõdetur, latronẽ. An fundum occupaueris, reſpondetur, meum: vt confeſſionẽ præcedat defenſio, vt apud Virgilium in Bucolicis dicenti,

Non ego te vidi Damonis peſſime caprum
Excipere inſidijs? occurritur:
An mihi cantando victus non redderet ille?

Cui eſt confinis diſſimulatio, nõ alibi quàm in riſu poſita, ideóque tractata ſuo loco. Nam ſerio ſi fiat, pro confeſſione eſt.

Interrogandi & reſpõdendi viciſſitudo. ❡ Cæterum etiam interrogandi ſeipſum, & reſpondendi ſibi, ſolent eſſe non ingratæ vices: vt Cicero pro Ligario, Apud quẽ igitur hæc dico? nempe apud eum, qui cum hoc ſciret, tamen me antequam vidit, reipub. reddidit. Aliter pro Cælio ficta interrogatione: Dicet aliquis, Hæc igitur eſt tua diſciplina? ſic tu inſtituis adoleſcentes? & totus loc9. Deinde, Ego ſi quis Iudices hoc robore animi, atque hac indole virtutis ac cõtinentiæ fuit, &c. Cui aduerſum eſt, cum alium rogaueris, non expectare reſponſum, & ſtatim ſubijcere, Domus tibi deerat? at habebas: pecunia ſuperabat? At egebas: quod ſchema quidam per ſubiectionem vocant. Fit & comparatione, Vter igitur facilius ſuæ ſententiæ rationem redderet? & alijs modis tum breuius, tum latius, tum de vna re, tum de pluribus. ❡ Mirè vero in cauſis

Præſumptio. valet præſumptio, quæ πρόληψις dicitur, cum id quod obijci poteſt occupamus. Id neque in alijs partibus rarum eſt, & præcipuè procemio conuenit. Sed quanquam generis vnius, diuerſas tamen ſpecies habet. [Eſt enim quædam præmunitio, qualis Ciceronis contra Q. Cæcilium, quòd ad accuſandum de-

ſcendat qui ſemper defenderat. Quædam cõfeſſio, vt pro Rabirio Poſthumo quem ſua quoque ſententia reprehendendũ fatetur, quòd pecuniam Regi crediderit. Quædã prædictio: vt, Dicam enim nõ augendi criminis gratia. Quędam emendatio: vt, rogo ignoſcatis mihi. ſi longius ſum euectus. Frequẽtiſſima præparatio, cum pluribus verbis, vel quare factuni quid ſimus, vel quare fecerimus dici ſolet. Verborum quoque vis ac proprietas confirmatur vel præſumptione, Quanquam illa non pœna, ſed prohibitio ſceleris fuit. Aut reprehenſione, Ciues, inquam, ſi hoc eos appellari nomine fas eſt. *Pro Cluētio.*

Affert aliquam fidem varietatis & dubitatio, cum ſimulamus quærere nos vnde incipiendum, vbi deſinendum, quid potiſſimum dicendum, an omnino dicendum ſit, cuiuſmodi exemplis plena ſunt omnia: ſed vnum interim ſufficit. Equidem quod ad me attinet, quo me vertam neſcio. Negem fuiſſe infamiam iudicij corrupti? &c. Hoc etiam in præteritum valet. nã & dubitaſſe nos fingimus. A quo ſchemate non procul abeſt illa quæ dicitur communicatio: cum aut ipſos aduerſarios conſulimus, vt Domitius Afer pro Cloantilla, At illa neſcit trepida, quid liceat fœminæ, quid coniugem deceat, forte vos in illa ſolitudine obuios caſ⁹ miſeræ mulieri obtulit: tu frater, vos paterni amici, quod conſilium datis? Aut cum iudicibus quaſi deliberamus, quod eſt frequentiſſimum. Quid ſuadetis? &, vos interrogo, quid tandem fieri oportuit? vt Cato, Cædo ſi vos in eo loco eſſetis, quid aliud feciſſetis? & alibi, Communẽ rem agi putatote, ac vos huic rei prępoſitos eſſe. Sed nonnunquam communicantes aliquid inexpectatum ſubiungimus, quod & per ſe ſchema eſt: vt in Verrem Cicero, Quid deinde? quid cenſetis? furtum fortaſſe? aut prædam aliquam? Deinde cum diu ſuſpendiſſet iudicum animos, ſubiecit quod multo eſſet improbius. Hoc Celſus ſuſtentationem vocat. eſt autem duplex: nam contrà frequenter cum expectationem grauiſſimorum fecimus, ad aliquid quod ſit leue, aut nullo modo criminoſũ, deſcendim⁹: Sed quia non tantũ per cõmunicationẽ fieri ſolet, παράδοξον alij nominauerũt, id eſt ĩopinatũ. Illis nõ accedo, qui ſchema eſſe exiſtimant, etiã ſi quid nobiſipſis dicamus ĩexpectatũ accidiſſe: vt Pollio, Nunq̃ fore credidi Iudices,

Dubitatio. *Cõmunicatio* *Acti. 7.* *Suſtentatio.*

PERMISſio. vt reo Scauro, ne quid in eius iudicio gratia valeret, precaret. ¶Eſt penè idem fons illius quam permiſſionem vocant, qui cõmunicationis, cum aliqua ipſis iudicibus relinquimus æſtimãda, aliqua nonnunquam aduerſarijs quoque: vt Caluus Vatinio, Perfrica frontem, & dic te digniorem qui Prætor fieres, quàm Catonem. SIMVLAtio. ¶Quæ vero ſunt augendis affectibus accommodatæ figuræ, conſtant maximè ſimulatione. Namque & iraſci nos, & gaudere, & timere, & admirari, & dolere, & indignari, & optare, quæque ſunt ſimilia his fingimus. Inde ſunt illa, Liberatus ſum, reſpiraui, &, bene habet, &, quæ amentia eſt hæc? Et, O tempora, ò mores, ò miſerum me: conſumptis enim lachrymis infixus tamen pectori hæret dolor: &, Magnæ nunc hiſcite terræ. Quod exclamationem quidam vocant, ponũntque inter figuras orationis. Hæc quoties vera ſunt, non ſunt in ea forma, de qua nunc loquimur, ſed aſſimulata & arte cõpoſita proculdubio ſchemata ſunt exiſtimanda.

Pro Miſone. Exclamatio.

LICENtia. ¶Quod idem dictum ſit de oratione libera, quam Cornificius licentiam vocat, Greci παῤῥησίαν. Quid enim min⁹ figuratum, quàm vera libertas? Sed frequenter ſub hac facie latet adulatio. Nam Cicero cum dicit pro Ligario, Suſcepto bello, Cæſar, geſto etiã ex parte magna, nulla vi coactus, conſilio ac voluntate mea, ad arma profectus ſum, quæ erant contra te ſumpta: Non ſolum ad vtilitatẽ Ligarij reſpicit: ſed magis laudare victoris clementiam non poteſt. In illa verò ſententia, Quid autem aliud egimus Tubero, niſi vt quod hic poteſt, nos poſſemus? admirabiliter vtriuſque partis facit bonamcauſam: ſed hoc eum demeretur, cuius mala fuerat.

PROSOpopæia. ¶Illa adhuc audaciora, & maiorum (vt Cicero exiſtimat) laterum, fictiones perſonarum, quæ προσωποποιίαι dicuntur. Mirè namque tum variãt orationem, tum excitant. [His etiam aduerſariorum cogitationes, velut ſecum loquentium, protrahimus: quæ tamen ita demum à fide non abhorrent, ſi ea locutos finxerimus, quæ cogitaſſe eos non ſit abſurdum. Et noſtros cum alijs ſermones, & aliorũ inter ſe credibiliter introducimus: & ſuadendo, obiurgando, quęrendo, laudando, miſerando, perſonas idoneas damus. [Quin deducere deos in hoc genere dicendi, & inferos excitare conceſſum eſt. Sermocinatio [Vrbes etiam populíque voces accipiunt. Ac ſunt quidam qui has demum προσωποποιίας dicant, in quibus &

corpora & verba fingimus.[Sermones hominum aſſimulatos dicere διαλόγους malunt, quod Latinorum quidã dixerunt ſermocinationem. Ego iam recepto more vtrumque eodem modo appellaui. Nam certe ſermo fingi nõ poteſt, vt non perſonæ ſermo fingatur.[Sed in his quæ natura non permittit, hæc mõdo mollior fit figura, Etenim ſi mecũ patria, quę mihi vita mea multo eſt charior, ſi cuncta Italia, ſi omnis reſpubl. ſic loquatur, M. Tulli quid agis?[Illud audacius genus, Quæ tecum Catilina ſic agit, & quodammodo tacita loquitur, Nullum iam aliquot annis facinus extitit niſi per te.[Commode etiam aut nobis aliquas ante oculos eſſe rerum perſonarúmve imagines fingimus, aut eadem aduerſarijs aut iudicibus non accidere miramur: qualia ſunt, Videtur mihi, &, nõne videtur tibi? Sed magna quædã vis eloquentiæ deſideratur. Falſa enim & incredibilia natura neceſſe eſt aut magis moueant, quia ſupra vera ſunt: aut pro vanis accipiantur, quia vera non ſunt.[Vt dicta autem quędam, ita ſcripta quoque fingi ſolent, quod facit Aſinius pro Liburnia, Mater mea, quę mihi tum chariſſima, tũ dulciſſima fuit, quæq; mihi vixit, biſq; eadẽ die vitam dedit, & reliqua: & deinde, exhæres eſto.[Hæc tum per ſe figura eſt, tum duplicatur, quoties ſicut in hac cauſa ad imitationem alterius ſcripturæ componitur. Nam contrà recitabatur teſtamentum, P. Nouanius Gallio, cui ego omnia meritiſſimo volo, & debeo pro ei⁹ animi in me ſumma voluntate: & adiectis deinde alijs, hæres eſto.[Incipit eſſe quodammodo παρωδὴ, quod nomen ductũ à canticis ad aliorum ſimilitudinem modulatis, abuſiue etiam in verſificationis ac ſermonum imitatione ſeruatur.[Sed formas quoq; fingimus ſæpè, vt famam Virgilius: vt voluptatem ac virtutem, quemadmodũ à Xenophonte traditur Prodicus: vt mortem ac vitam, quas cõtendentes in ſatyra tradit Enni⁹. [Eſt & incertæ perſonę ficta oratio. Hic aliquis: &, dicat aliquis. [Eſt & iactus ſine perſona ſermo, Hic Dolopum manus, hic ſęuus tendebat Achilles. Quod fit mixtura figurarum, cum προσωποποιία accedit illa quæ eſt orationis per detractionẽ: detractum eſt enim, quis diceret.[προσωποποιία vertitur interim in ſpeciem narrandi. Vnde apud hiſtoricos reperiuntur obliquæ allocutiones, vt in T. Liuij libro primo ſtatim, Vrbes quoq; vt cætera ex infimo naſci, deinde quas ſua virtus ac dij iuuẽt, ma-

Ficta imaginatio.

Parode.

Formæ fictio.

Obliqua narratio.

gnas opes ſibi, magnũ nomen facere. ❡ Auerſus quoque à iu-
Apoſtrophe. dice ſermo qui dicitur ἀποστροφὴ, mirè mouet, ſiue aduerſarios inuaſimus, Quid enim tuus ille Tubero in acie Pharſalica gladius agebat? ſiue ad inuocationem aliquam conuertimur, Vos enim iam ego Albani tumuli atq; luci: ſiue ad inuidioſam implorationem, O leges Porciæ legéſq; Semproniæ. [Sed illa quoq;
Auerſio. vocatur auerſio, quæ à propoſita quæſtione abducit audiẽtem,

Non ego cum Danais Troianam excindere gentem
Aulide iuraui. Quod fit & multis & varijs figuris, cũ aut aliud expectaſſe nos, aut maius aliquid timuiſſe ſimulamus: aut plus videri poſſe ignorãtibus, quale eſt proœmiũ pro Cæcilio. ❡ Illa vero (vt ait Cicero) ſub oculos ſubiectio tũ fieri ſolet, cũ res nõ geſta indicatur, ſed vt ſit geſta oſtẽditur: nec vniuerſa, ſed per partes: quem locũ proximo libro ſubiecimus euidentiæ: & Cel-
Hypotypoſis. ſus hoc nomen iſti figuræ dedit, ab alijs ὑποτύπωσις dicitur propoſita quædã forma rerũ ita expreſſa verbis, vt cerni potius videatur q̃ audiri, Ipſe inflãmatus ſcelere ac furore in forũ venit, ardebant oculi, toto ex ore crudelitas emicabat. [Nec ſolũ quæ facta ſint aut fiant, ſed etiã quæ futura ſint aut futura fuerint,
In Verrem 7. imaginamur. Mirè tractat hæc Cic. pro Mil. quæ facturus fuerit Clodius ſi Præturam inuaſiſſet. Sed hæc quidẽ tranſlatio tẽporum, quæ propriè μετάστασις dicitur, in διατυπώσει verecundior apud priores fuit. Proponebãt enim talia, Credite vos ĩtueri: vt Cicero, Hæc quæ nõ vidiſtis oculis, animis cernere poteſtis. Noui vero & præcipuè declamatores audacius: nec mehercule ſine motu quodã imaginãtur: vt Seneca in cõtrouerſia, cuius ſumma eſt, quòd pater filiũ & nouercã, inducẽte altero filio in adulterio deprehenſos occidit: Duc, ſequor. Accipe hanc ſenilẽ manum, & quocunq; vis imprime. & paulopòſt, Aſpice, inquit, qđ diu non credidiſti: Ego verò non video, nox oboritur, & craſſa caligo. Habet hæc figura manifeſtius aliquid. Non enim narrari res, ſed agi videtur. [Locorum quoq; dilucida & ſignificans
Topographia deſcriptio eidem virtuti aſſignatur à quibuſdã: alij τοπογραφίαν
Ironia. dicunt. ❡ Εἰρωνείαν inueni qui diſſimulationem vocarent, quo nomine, quia parum totius huius figuræ videntur vires oſtẽdi, nimirum ſicut in pleriſq;, græca erimus appellatione contenti. [Igitur εἰρωνεία quæ eſt ſchema, ab illa quæ eſt tropus genere ipſo nihil admodum diſtat (in vtroq; enim contrarium ei quod

dicitur intelligendum eſt:) ſpecies verò prudentius intuẽti diuerſas eſſe, facile eſt deprehendere. Primum, ꝙ tropus apertior eſt: & quanquã aliud dicit ac ſentit, non tamen aliud ſimulat. Nam & omnia circa ferè recta ſunt: vt illud in Catilinã, A quo repudiatus, ad ſodalem tuum virum optimum M. Marcellum demigraſti. In duobus demum verbis eſt Ironia, ergo etiã breuior eſt tropus. At in figura totius voluntatis fictio eſt apparens magis quàm confeſſa: vt illic verba ſint verbis diuerſa, hic ſenſus ſermoni. Et ioci & tota interim cauſæ conformatio, tũ etiã vita vniuerſa, Ironiam habere videtur, qualis eſt vita Socratis. Nam ideo dictus εἴρων, id eſt agens imperitũ, & admirator aliorum tanquam ſapientium: vt quemadmodum ἀλληγορίαν facit continua μεταφορά, ſic hoc ſchema faciat troporum ille contextus.] Quædam vero genera huius figuræ nullã cum tropis habent ſocietatẽ, vt illa ſtatim prima quæ dicitur à negando, quã nonnulli vocant ἀπόφασιν, Non agam tecum iure ſummo, nõ dicam quod forſitã obtinerem: &, Quid ego iſti⁹ decreta? quid rapinas? quid hæreditatum poſſeſſiones datas? quid ereptas proferam? &, Mitto illam primam libidinis iniuriã. Et, Ne illa quidem teſtimonia recito quę dicta ſunt de ſeſtertijs ſeptingentis milibus: &, Poſſum dicere. Quibus generibus per totas interim quæſtiones decurrimus: vt Cicero, Hoc ego ſi ſic agerẽ tanquã mihi crimen eſſet diluendum, hæc pluribus dicerem. [εἰρωνία eſt & cum ſimiles imperantibus vel permittentibus ſumus, I, ſequere Italiam ventis. [Et cum ea quæ nolumus videri in aduerſarijs eſſe, concedimus eis. Id acrius fit cum eadem in nobis ſunt, & in aduerſario nõ ſunt, Méq; timoris Argue tu Drance, quãdo tot cædis aceruos Teucrorum tua dextra dedit. [Quod idem contrà valet, cum aut quæ à nobis abſunt, aut etiam quæ in aduerſarios recidunt, quaſi fatemur, *Apophaſis.*

Me duce Dardanius Spartam expugnauit adulter.

[Nec in perſonis tantũ, ſed & in reb⁹ verſatur, hæc cõtraria dicendi, q̃ quæ intelligi velis, ratio: vt totũ pro Q. Ligario procœmiũ, & illæ eleuatiões videlicet, O dij boni. Scilicet is ſuperis labor eſt? Et ille pro Oppio locus, O amorem mirum: O beneuolẽtiam ſingularẽ. [Nõ procul autẽ abſunt ab hac ſimulatiõe tres inter ſe ſimiles: Cõfeſſio nihil nocitura, qualis eſt, Habes igitur, *Confeſſio.*

Tubero quod eſt accuſatori maximè optandum, confitentem
Conceſſio. reum: Et cōceſſio, cum aliquid etiam iniquum videmur cauſę fiducia pati, Metum virgarum Nauarchus nobiliſſimæ ciuitatis precio redemit, humanum eſt: Et pro Cluentio de inuidia,
Conſenſio. Dominetur in concionibus, iaceat in iudicijs: Tertia cōſenſio, vt pro eodem, Iudiciū eſſe corruptum. Hæc euidentior figura eſt, cum alicui rei aſſentimur, quæ eſt futura pro nobis. Verū id accipere ſine aduerſarij vitio non poteſt. [Quædā etiā vel laudamus, vt Cicero in Verrem circa crimen Apollonij Drepanitani, Gaudeo etiā ſiquid ab eo abſtuliſti, & abs te nihil rectius factum eſſe dico. [Interim augemus crimina quæ ex facili aut diluere poſſumus aut negare: quod eſt frequentius, q̄ vt exēplum deſideret. [Interim hoc ipſo fidē detrahimus illis, ꝙ ſint tam grauia: vt ꝓ Roſcio Cicero, cū immanitatē parricidij, quanq̄ p
Apoſiopeſis. ſe manifeſtā, tamen etiā vi orationis exaggerat. [ἀποσιώπησις, quā idem Cicero reticentiā, Celſus obticentiā, nōnulli interruptionem appellant, & ipſa oſtendit aliquid affectus, vel iræ: vt,

Quos ego, ſed motos præſtat componere fluctus:

Vel ſolicitudinis, & quaſi religionis, An hui⁹ ille legis, quā Clodius à ſe inuētā gloriatus mentionē facere auſus eſſet viuo Milone, ne dicā Cōſule? de noſtra enim omniū, nō audeo totū dicere. Cui ſimile eſt in procemio ꝓ Cteſiphōte Demoſthenis, Nō pari periculo ego & aduerſarius ad iudiciū venimus. [Vel aliò trāſeūdi gratia. Cōmunis aūt, Tametſi, igōſcite mihi Iudices. [In quo eſt & illa (ſi tamē inter ſchemata numerari debet, cū etiā alijs pars cauſæ videatur) digreſſio. Abit enī cauſa ī laudes
Digreſſio. Cn. Pōpeij. Idq; fieri etiā ſine ἀποσιωπήσει potuit. Nā breuior illa (vt ait Cicero) à re digreſſio plurimis fit modis. Sed hęc exēpli gratia ſufficient, Tum C. Varenus is qui à familia Ancharia na occiſus eſt, hoc quæſo Iudices diligenter attēdite: & pro Milone, Et aſpexit me illis quidem oculis, quibus tum ſolebat, cū omnibus omnia minabatur. [Eſt alia non quidem reticentia, quæ ſit imperfecti ſermonis, ſed tamē præciſa velut ante legitimum finem oratio: vt illa, Nimis vrgeo, commoueri videtur adoleſcens: &, Quid plura? ipſum adoleſcentē dicere audiſtis. [Imitatio morum alienorum, quæ ἠθοποιία, vel (vt alij malūt) μίμησις dicitur, iam inter leuiores affectus numerari poteſt. Eſt enim poſita ferè in eludēdo, ſed verſatur & in factis & in dictis.

In factis, quod eſt ὑποτυπώσει vicinū. In dictis, quale eſt apud Terentium, At ego neſciebam quorſum tu ires. Paruula hinc eſt abrepta, eduxit mater pro ſua, ſoror dicta eſt. Cupio abducere vt reddam ſuis. Sed noſtrorum quoque dictorum factorúmque ſimilis imitatio eſt per relationem, niſi quòd frequentius aſſeuerat quàm eludit, Dicebam habere eos actorem Q. Cæcilium. Sunt & illa iucunda, & ad cōmendationem cum varietate, tum etiam ipſa natura plurimū proſunt, quæ ſimplicem quandam & non præparatam oſtendendo orationē minus nos ſuſpectos iudici faciunt. Hinc eſt quaſi pœnitentia dicti, vt pro Cælio, Sed quid ego ita grauem perſonam introduxi? Et quibus vtimur vulgo, Imprudens incidi. Vel cum quærere nos quid dicamus fingimus. Quid reliquum eſt? &, Num quid omiſi? Et cum ibidem in Verrem ait Cicero, Vnum etiam mihi reliquū huiuſmodi crimen eſt. &, Aliud ex alio ſuccurrit mihi. Vnde etiā venuſti tranſitus fiunt: non quia tranſitus ipſe ſit ſchema, vt Cicero narrato Piſonis exemplo, qui annulum ſibi cudi ab aurifice in tribunali ſuo iuſſerat, velut hoc in memoriam adductus, adiecit: Hic modo me cōmonuit Piſonis annulꝰ, quod totum effluxerat, quàm multis iſtū putatis hominibꝰ honeſtis de digitis annulos aureos abſtuliſſe? Et cum aliqua velut ignoramus. Sed earum rerum artificem quē? quémnam? rectè admones, Polycletum eſſe dicebant. Quod quidem nō in hoc tantū valet. Quibuſdam enim dum aliud agere videmur, aliud efficimus: ſicut hic Cicero cōſequitur, ne cum morbum inſignis atque tabulis obijciat Verri, ipſe quoque earum rerum ſtudioſus eſſe credatur. Et Demoſthenes iurando per interfectos in Marathone & Salamine, id agit, vt minore inuidia cladis apud Cheroneam acceptæ laboret. Faciunt illa quoq; iucundā orationē, aliqua mentione habita differre, & deponere apud memoriam iudicis, & repoſcere quæ depoſueris, & ſæparare quædam ſchemate aliquo (non enim eſt iſta ipſa per ſe iteratio ſchema) & excipere aliqua, & dare actioni varios velut vultus. Gaudent enim res varietate: & ſicut oculi diuerſarū aſpectu rerum magis detinentur, ita ſemper animis præſtāt, in quod ſe velut nouum, intendāt. ¶ Eſt Emphaſis etiam inter figuras, cum ex aliquo dicto latens aliquid eruitur, vt apud Virgilium:

Emphaſis, & quæ ſunt, & figuratę controuerſiæ.

Non licuit thalami expertem ſine crimine vitam

Degere more feræ? quanquam enim de matrimonio queritur Dido, tamē huc erupit eius affectus, vt ſine thalamis vitā hominum non putet, ſed ferarū. Aliud apud Ouidium gen⁹, apud quem & Myrrha nutrici amorē patris ſic confitetur, O (dixit) felicem coniuge matrē. [Huic vel confinis, vel eadem eſt, qua nunc vtimur plurimum. Iā enim ad id genus, quod & frequentiſſimum eſt, & expectari maximè credo, veniendū eſt, in quo per quandam ſuſpicionem, quod non dicimus, accipi volum⁹, non vtiq; contrarium, vt in εἰρωνίᾳ, ſed aliud latens, & auditori quaſi inueniendū, quod vt ſuprà oſtendi, iam ferè ſolum ſchema à noſtris vocatur, & vnde controuerſiæ figuratæ dicuntur.

De figuratis cōtrouerſijs. ¶ Eius triplex vſus eſt: vnus ſi dicere palàm parū tutum eſt, alter ſi nō decet, tertius qui venuſtatis modo gratia adhibetur, & ipſa nouitate ac varietate magis q̄ ſi relatio ſit recta delectat. [Ex his quod eſt primum, frequens in ſcholis eſt. Nam & actiones deponentium imperium tyrannorum, & poſt ciuile bellū Senatuſconſulta finguntur, & capitale eſt obijcere anteacta, vt quod in foro non expedit, illic nec liceat. Sed ſchematū conditio non eadem eſt. Quamlibet enim apertū, quod modò & aliter intelligi poſſit, in illos tyrannos benè dixeris: quia periculū tantū, nō etiam offenſa vitatur. Quod ſi ambiguitate ſentētiæ poſſit eludi, nemo nō illi furto fauet. Vera negocia nunquā adhuc habuerunt hanc ſilentij neceſſitatem, ſed aliā huic ſimilē, verum multo ad agendum difficiliorem, cū perſonæ potentes obſtant, ſine quarū reprehenſione teneri cauſa nō poſſit. Ideóque hoc parcius & circūſpectius faciendum: quia nihil intereſt quomodo offendas, & aperta figura perdit hoc ipſum quo figura eſt. Ideóq; à quibuſdam tota res repudiatur, ſiue intelligatur, ſiue non. Sed licet modū adhibere. In primis ne ſint manifeſtę. Non erūt aūt, ſi ex verbis dubijs, vel quaſi duplicibus petētur, qualis eſt in ſuſpecta nuru, Duxi vxorē, quæ patri placuit. Aut quod eſt multo ineptius, cōpoſitionibus ambiguis, vt illa cōtrouerſia, in qua infamis amore virginis filię pater raptā eā interrogat, à quo vitiata ſit. Quis te, inquit, rapuit? tu pater neſcis? Res ipſę perducāt iudicē ad ſuſpicionē, & amoliamur cętera, vt hoc ſolū ſuperſit, in quo multū etiā affectus iuuant, & interrupta ſilentio dictio, & cūctationes. Sic enim fiet vt iudex quærat illud neſcio quid, quod ipſe fortaſſe nō crederet ſi audiret, & ei quod

à ſe inuentũ exiſtimat, credat. Sed ne ſi optimæ quidẽ ſint, eſſe debent frequentes. Nã denſitate ipſa figuræ aperiũtur, nec offẽſæ minus habent, ſed authoritatis. Nec pudor videtur ꝙ nõ palàm obijcias, ſed diffidentia. In ſumma ſic maximè iudex credit figuris, ſi nos putat nolle dicere. Equidẽ quãdoq; & in perſonas incidi tales, & in rẽ quoq; (quod eſt magis rarũ) quæ obtineri niſi hac arte nõ poſſet. Ream tuebar quæ ſubieciſſe dicebatur marito teſtamentũ, & dicebantur chirographũ, marito expirãte, hæredes dediſſe: & verum erat. Nam quia per leges inſtitui vxor non poterat hæres, id fuerat actum, vt ad eã bona per hoc tacitum fidei cõmiſſum peruenirent. Et caput quidẽ quæri facile erat, ſi hoc diceremus palàm, ſed per ſe deperibat hæreditas. Ita ergo fuit nobis agendum, vt iudices illud intelligerẽt factũ, delatores nõ poſſent apprehendere vt dictũ, & cõtigit vtrumq;. Quod non inſeruiſſem, veritus opinionem iactantiæ, niſi probare voluiſſem, in foro quoq; eſſe his figuris locum. Quædam etiam quæ probare non poſſis, figura potius ſpargenda ſunt. Hæret enim nõnunquam telum iſtud occultum, & hoc ipſo quòd non apparet, eximi nõ poteſt. At ſi idem dicas palàm, & defenditur, & probandum eſt. ¶Cum autem obſtat nobis perſonę reuerentia (quod ſecundum poſuimus genus) tanto cautius dicẽdũ eſt, quanto validius bonos inhibet pudor, quàm metus. Hic verò tegere nos iudex quod ſciamus, & verba vi quadam veritatis erumpentia credat coercere. Nam quanto minus, aut ipſi in quos dicimus, aut iudices, aut aſſiſtentes oderint hanc maledicendi laſciuiam, ſi nolle nos credant? Aut quid intereſt quomodo dicatur, cum & res & animus intelligitur? Quid dicendo denique profecimus, niſi vt palàm ſit nos facere, quod ipſi ſciamus non eſſe faciendum? Atqui præcipuè prima, quibus præcipere cœperam, tempora hoc vitio laborarunt. Dicebant enim libenter tales controuerſias, quæ difficultatis gratia placent, cũ ſint multo faciliores. Nam rectum genus approbari niſi maximis viribus non poteſt, hæc diuerticula & anfractus ſuffugia ſunt infirmitatis, vt qui curſu parum valent, flexu eludunt: cũ hæc quæ affectatur ratio ſententiarum non procul à ratione iocãdi abhorreat. Adiuuat etiã ꝙ auditor gaudet intelligere, & fauet ingenio ſuo, & alio dicente ſe laudat. Itaque non ſolũ ſi perſona obſtaret rectæ orationi, quo in genere ſæpius modo q̃

Alterum genus.

figuris opus eſt, decurrebant ad ſchemata: ſed faciebant il lis lo cum etiam vbi perſonæ inutiles ac nefariæ eſſēt: vt ſi pater qui infamē in matrem filiū ſecreto occidiſſet, reus malæ tractationis, iacularetur in vxorem obliquis ſentētijs. Nam quid impurius quàm retinuiſſe talem? Quid porrò tam contrariū, quàm eum qui accuſatur, quia ſummum nefas ſuſpicatus de vxore videatur, confirmare id ipſa defenſione, quod diluendum eſt? At ſi iudicum ſumerent animū, ſcirent quàm eiuſmodi actionem laturi non fuiſſent, multóque etiam minus, cum in parentes abominanda crimina ſpargerētur. [Et quatinus huc incidimus, paulo plus ſcholis demus. Nam & in his educatur orator, & in eo quo modo declametur, poſitum eſt etiā quo modo agatur. Dicendum ergo de ijs quoque in quibus non aſperas figuras, ſed palàm contrarias cauſæ plerique fecerunt: Tyrannidis affectatæ dānatus torqueatur, vt conſcios indicet: Accuſator eius optet quod volet. Patrem qui accuſauit, optat ne is torqueatur. Pater ei contradicit. Nemo ſe tenuit agens pro patre, quin figuras in filium faceret, tanquam illum conſcium in tormentis eſſet nominaturus. Quo quid ſtultius? Nam cum hoc iudices intellexerint, aut nō torquebitur, cum ideo torqueri velit, aut torto non credetur. At credibile eſt hoc eum velle fortaſſe. Diſſimulat ergo vt efficiat. Sed nobis (declamatoribus dico) quid proderit hoc intellexiſſe, niſi dixerimus? Ergo ſi vere ageretur, ſimiliter conſilium illud latens prodidiſſemus. Quid ſi neque vtique verum eſt, & habere alias hic damnatus contradicendi cauſas poteſt, vel quòd legem conſeruandam putet, vel quòd nolit accuſatori debere beneficium, vel (quod ego magis ſequerer) vt ſe innocentem in tormentis eſſe prætendat? Quare ne illud quidem ſemper ſuccurret ſic dicētibus: patrociniū hoc voluit qui controuerſiam finxit. Fortaſſe enim noluit: ſed eſto voluerit, continuo ne ſi ille ſtultè cogitauit, nobis quoque ſtulte dicendū eſt? At ego in cauſis agendis frequenter nō puto intuendum quid litigator velit. Eſt & ille in hoc genere frequēs error, vt putent aliud quoſdam dicere, aliud velle, præcipuè cū in themate eſt aliquē vt ſibi mori liceat poſtulare: vt in illa cōtrouerſia, Qui aliquādo fortiter fecerat, & alio bello petierat vt militia vacaret ex lege, quòd quinquagenari9 eſſet, aduerſante filio ire in aciem coactus deſeruit. Filius qui fortiter eodem

Vicia declamatorū in figuratis cauſis.

prælio fecerat, incolumitatem eius optat, contradicit pater. Nō enim inquiūt, mori vult, ſed inuidiam filio facere. Equidem rideo, ꝙ illi ſic timent tanquam ipſi morituri, & in conſiliū ſuos metus ferunt, obliti tot exemplorum circa voluntariam mortem, cauſarum quoq; quas habet factus ex viro forti deſertor. Sed de vna controuerſia loqui ſuperuacuum eſt. Ego in vniuerſum nec oratoris puto eſſe vnquam præuaricari: neque litē intelligo, in qua pars vtraque idem velit: nec tam ſtultum quenquam, qui ſi viuere velit, mortem potius male petat, quàm omnino non petat. Non tamen nego eſſe controuerſias huiuſmodi figuratas: vt eſt illa: Reus parricidij, quòd fratrē ocidiſſet, dānatum iri videbatur. Pater pro teſtimonio dixit eum ſe iubente feciſſe. Abſolutum abdicat. Nam neq; in totum filio parcit, nec quod priore iudicio affirmauit, mutare palàm poteſt, & vt non durat vltra pœnam abdicationis ira, abdicat tamē, & obliqua figura in patrem plus facit quàm licet, in filium minus. Vt autem nemo contra id quod vult dicit, ita poteſt aliquid meli⁹ velle quàm dicit. Quomodo ille abdicatus, qui à patre, vt filium expoſitum, & ab eo educatum, ſolutis alimentis recipiat, poſtulat, reuocari fortaſſe mauult, non tamen quod petit non vult. Eſt latens & illa ſignificatio, qua cum ius aſperius petitur à iudice, fit ei tamen ſpes aliqua clementiæ: non palàm, ne paciſcamur, ſed per quandam credibilem ſuſpicionem, vt in multis cōtrouerſijs, ſed in hac quoq;: Raptor niſi intra trigeſimum diem, & raptæ patrem exorauerit, & ſuum, pereat. Qui exorato raptæ patre ſuū non exorat, agit cum eo dementiæ. Nam ſi permittat hic pater, lis tollitur: Si nullā ſpem faciat, vt nō demēs, crudelis certè videatur, & à ſe iudicem auertat. Latro igitur optimè: Occidet ergo, ſi potero: Remiſſius, & pro ſuo ingenio pater Gallio: Dura anime hodie, dura, heri fortior fuiſti. Cōfinia ſunt his celebrata apud Græcos ſchemata, per quę res aſperas mollius ſignificāt. Nam Themiſtocles ſuaſiſſe exiſtimatur Athenienſibus, vt vrbem apud deos deponerent, quia durum erat dicere, vt relinquerent: & qui victorias aureas in vſum belli cōflari volebat, ita declinauit, victorijs vtēdū eſſe. Totū autē allegorię ſimile eſt, aliud dicere, aliud intelligi velle. ¶ Quęſitū etiā eſt quo modo contra figuras reſponderi oporteat, & quidē ſemper ex diuerſo aperiēdas eſſe putauerūt, ſicut latentia vitia

Quomodo figuris reſpondendum.

reſcindũtur.Idq; ſanè frequentiſſime faciendũ eſt,aliter enim dilui obiecta non poſſunt,vtiq; cũ quæſtio in eo conſiſtit,quod figuræ petunt. At cum maledicta ſunt tãtum,& non intelligere interim bonæ conſcientiæ eſt:atq; etiam ſi fuerint crebriores figuræ,quàm vt diſſimulari poſſint,poſtulãdum eſt vt illud neſcio quid,quod aduerſarij obliquis ſententijs ſignificare voluerint,ſi fiducia ſit obijciant palàm,aut certè non exigant,vt quod ipſi non audent dicere,id iudices non modo intelligant, ſed etiam credant. Vtilis etiam aliquando diſſimulatio eſt, vt in eo(nota enim fabula eſt)qui cum eſſet cõtra eum dictum,iura per patroni tui cineres,paratum ſe eſſe reſpondit:& iudex cõditione vſus eſt,clamãte multũ aduocato,ſchemata de rerũ natura tolli,vt protinus etiã præceptũ ſit eiuſmodi figuris vtendum temerè non eſſe. Tertium eſt genus,in quo ſola melius dicẽdi petitur occaſio.Ideóque id Cicero non putat eſſe poſitum in contentione. Tale eſt illud,quo idem vtitur in Clodiũ,Quibus iſte qui omnia ſacrificia noſſet,& facile ab ſe deos placari poſſe arbitrabatur . Ironia quoque in hoc genere materiæ frequentiſſima eſt.Sed eruditiſſimum longè,ſi per aliam rem alia indicatur , vt cũ aduerſus tyrannum,qui ſub pacto abolitionis dominationem depoſuerat,agit cõpetitor:mihi in te dicere nõ licet,tu in me dic,& potes. Nuper te volui occidere. Frequens illud eſt,nec magnopere captandum,quod petitur iure iurando, vt eſt pro exhæredato : Ita mihi contingat hærede filio mori. Nã & in totum iurare niſi vbi neceſſe eſt,graui viro parum conuenit. Et eſt à Seneca dictum eleganter , non patronorum hoc eſſe , ſed teſtium. Nec meretur fidem , qui ſententiolæ gratia iurat,niſi ſi poteſt tam bene quàm Demoſthenes , vt ſuprà dixi. Leuiſſimum autem longè genus ex verbo,etiã ſi eſt apud Ciceronem in Clodiam, Præſertim quã omnes amicam omnium potius,quàm cuiuſquam inimicam putauerunt . ¶ Comparationem equidem video figuram non eſſe,cum ſit interim probationis,interim etiam cauſę genus:& ſit talis eius forma,qualis eſt pro Murena, Vigilas tu de nocte,vt tuis conſultoribus reſpõdeas:ille,vt quo cõtendit maturè cum exercitu perueniat. Te gallorũ,illum buccinarum cantus exuſcitat,& cætera . Neſcio an orationis potius quàm ſententiæ ſit. Id enim ſolum mutatur,quòd non vniuerſa vniuerſis , ſed ſingula ſingulis oppo-

Pro Cælio.

Comparatio inter figuras non eſt.

nuntur,Et Celſus tamen,& non negligens author Viſellius, in hac eam parte poſuerũt.Rutilius quidem Lupus in vtroque genere,idque ἀντίθετον vocat.¶Præter illa vero quæ Cicero inter lumina poſuit ſententiarum multa alia,& idem Rutilius Gorgiam ſecutus, non illum Leontinum ſed alium ſui temporis, cuius quatuor libros in vnum ſuum tranſtulit,& Celſus videlicet Rutilio accedens,poſuerunt inter ſchemata.Cõſummationem,quam Græcus διαλλαγὴν vocat,cum plura argumenta ad vnum effectum deducuntur.Conſequens,ille ἐπακολούθησιν, de quo nos in argumentis diximus Collectionem,qui apud illum eſt συλλογισμὸς.Minas,id eſt,κατάπληξιν.Exhortationem,παραινετικόν.Quorum nihil non rectum eſt,niſi cum aliquam ex his de quibus locuti ſumus,figuram accipit.Præter hæc Celſus excludere,aſſeuerare,detractare,excitare iudicẽ, prouerbijs vti, & verſibus,& ioco,& inuidia,& inuocatione intendere crimẽ, quod eſt δείνωσις,adulari,ignoſcere,faſtidire,admonere,ſatiſfacere,precari,corripere,figuras putat. Partitionem quoq;, & ꝓpoſitionẽ, & diuiſionem, & rerum duarum cognationẽ,quod eſt vt idem valeant,quæ videntur eſſe diuerſa, vt non is demũ ſit veneficus,qui vitam abſtulit data potione,ſed etiam qui mẽtem.Quod eſt in parte finitionis Rutilius ſiue Gorgias,ἀναγκαῖον,ἀνάμνησιν,ἀνθυποφορὰν,ἀντίῤῥησιν,παραύξησιν,προέκθεσιν, quod eſt dicere quid fieri oportuerit,deinde quid factum ſit,ἐναντιότητα, vnde ſit enthymema,κατ' αἰτίασιν, μετάληψιν, κατ' αἰτίαν etiã, quo ſtatu Hermagoras vtitur. Viſellius quanq̃ pauciſſimas faciat figuras,facit,ἐνθύμημα tamen,quod commentum vocat,& rationem appellans ἐπιχείρημα inter eas habet,quod quidẽ recipit quodã modo & Celſus:nam cõſequẽs an epicherema ſit dubitat. Viſellius adijcit & ſentẽtiã.Inuenio qui aggregẽt his διασκευάς,ἀπαγορεύσεις,παραδιηγήσεις. Sed vt hęc nõ ſũt ſchemata, ſic alia vel ſunt forſitã,ac nos fugerũt:vel etiã noua fieri adhuc poſſunt,eiuſdẽ tamẽ naturæ,cuius ſunt ea de quibus dictũ eſt.

Variæ figuræ ab alijs poſitæ.

¶De figuris verborum. Cap. III.

VErborũ verò figuræ,& mutatæ ſunt ſemper, & vtcũq; valuit conſuetudo,mutantur. Itaque ſi antiquum ſermonẽ noſtro comparemus, penè iã quicquid loquimur figura eſt,vt huic rei inuidere, nõ vt omnes veteres,& Cicero præcipuè hanc rẽ,& incũbere illi non in illum, & plenum

Schemata λέξεως. vino nō vini, & huic non hunc adulari, iam dicitur, & mille alia, vtinámq; nō peiora vincāt. ¶ Verùm ſchemata λέξεως duorum ſunt generum: alterum loquendi rationem vocant, alterū quod collocatione maximè exquiſitum eſt. Quorum tametſi vtrumq; conuenit orationi, tamen poſſis illud grāmaticū, hoc magis rhetoricum dicere. Prius fit ijſdem generibus quibus vitia. Eſſet enim omne ſchema vitium, ſi non peteretur, ſed accideret. Verum authoritate, vetuſtate, conſuetudine plerumq; defenditur, ſæpè etiam ratione quadam. Ideóq; cū ſit à ſimplici rectóq; loquendi genere deflexa, virtus eſt ſi habet probabile aliquid quod ſequatur. Vna tamen in re maximè vtilis, vt quotidiani & ſemper eodē modo formati ſermonis faſtidiū leuet. & nos à vulgari dicendi genere defendat. Qua ſiquis parcè, & cum res poſcet, vtetur, velut aſperſo quodam condimēto iucundior erit: at qui nimium affectauerit, ipſam illam gratiam varietatis amittet. Quanquam ſunt quædam figuræ ita receptæ, vt penè iam hoc ipſum nomen effugerint: quæ etiam ſi fuerint crebriores, aures conſuetas minus ferient. Nam & ſecretæ & extra vulgarem vſum poſitæ, ideóq; magis nobiles, vt nouitate aurem excitant, ita copia ſatiant: nec ſe obuias fuiſſe dicenti, ſed conquiſitas & ex omnibus latebris extractas congeſtáſq; declarant. [Fiunt ergo & circa genus figuræ in nominib⁹.

Figuræ circa genus. Nam & oculis capti talpæ, & timidi damæ dicuntur à Virgilio: ſed ſubeſt ratio, quia ſexus vterq; altero ſignificatur. Tā enim mares eſſe talpas damáſq;, q̄ fœminas certum eſt. Et in verbis, vt fabricatus eſt gladium, & inimicos punitus eſt. Quod minus mirum eſt, ꝙ in natura verborum eſt, & quæ facimus patiendi modo ſæpè dicere, vt arbitror, ſuſpicor: & contrà faciendi quæ patimur, vt vapaulo: ideóq; frequens permutatio eſt, & pleraq; vtroq; modo efferuntur, luxuriatur luxuriat, fluctuatur fluctuat, aſſentior aſſentio, reuertor reuerto. [Eſt figura & in numero, vel cum ſingulari pluralis ſubiungitur, Gladio pugnaciſſima gēs Romani (gens enim ex multis.) Vel è diuerſo, Cui nō riſēre parentes. Nec deus, hūc menſa, dea nec dignata cubili eſt. Ex illis enim qui non riſēre, hunc non dignatus deus, nec dea dignata. [Et mutatione partium, vt in Satyra, Et noſtrū iſtud viuere triſte Aſpexi: cum infinito verbo ſit vſus pro appellatione. Noſtram enim vitā vult intelligi. Vtimur & verbo pro par-

Circa numerum.

Perſ. Sat. 1.

ticipio, Magnũ dat ferre talentum, tanquam ferendum. Et participio pro verbo, Volo datum. [Interim etiam dubitari poteſt, cui ſimile ſit ſchema, vt in hoc Horatiano, Virtus eſt vitiũ fugere. Aut enim partes orationis mutat, ex illo, Virtus eſt fuga vitiorum: aut caſus, ex illo, Virtutis eſt vitium fugere. multo tamen hoc vtriſque excitatius. Iunguntur interim ſchemata: Sthenelus ſciens pugnæ. Eſt enim, ſcitus Sthenelus pugnandi. [Transferuntur etiam tẽpora, Timarchides negat eſſe ei periculum à ſecuri. præſens enim pro præterito poſitum eſt. Et futurum pro præſenti, Hoc Ithacus velit. Et ne te morer, per omnia fit genera, per quæ ſolœciſmus. [Hæc quoque quam ἑτεροίωσιν vocant, cum diſſimilis eſt tum zeugma dicitur: vt apud Salluſtium, Neque ea res falſum me habuit, &, Duci probare. Ex quibus ferè præter nouitatẽ, breuitas etiã peti ſolet. Vnde eouſque proceſſum eſt, vt nõ pœniturum pro non acturo pœnitentiam, & viſuros, ad videndum miſſos, idem author dixerit. Quæ ille quidem fecerit ſchemata, an idẽ vocari poſſint videndũ, quia recepta ſint. Nã receptis etiam vulgo authore cõtenti ſumus. * Verùm natura eualuit agentibus, quod Pollio in Labieno dãnat, & contumeliam fecit, quod à Cicerone reprehendi notum eſt, Affici enim contumelia dicebat. Alia commendatio vetuſtatis, cuius amator vnicè Virgilius fuit,

Circa partiũ mutationem.

In tẽporibus trãſferẽdis.

ἑτεροίωσις.

Vel cum ſe pauidum contra mea iurgia iactat.
Progeniem ſed enim Troiano à ſanguine duci
Audierat.

Quorum ſimilia apud veteres Tragicos Comicóſq; ſunt plurima. Illud etiam in conſuetudine remãſit, Enimuero. His amplius apud eundem. Nam quis te iuuenum confidentiſſime: cum quis ſermonis initium ſit. &,

Tam magis illa fremens, & triſtibus effera flammis,
Quàm magis effuſo crudeſcunt ſanguine pugnæ.

Quod eſt verſum ex illo, Quàm magis ærumna viget, tam magis ad malefaciendum vrget. Pleni talibus antiqui, ſicut initio Eunuchi Terentius, Quid igitur faciam, inquit, Alluſit tandẽ lerio. *Catullus in Epithalamio, Dum innupta manet, dũ chara ſuis eſt. Sed prius dum, ſignificat quoad: ſequens, vſque eo. [Ex Græco vero trãſlata vel Salluſtij plurima: quale eſt, vulgus amat fieri: vel Horatij. Nam * is maximè probat hoc Ciceronis. Et mutatio caſus; vt, Nec longæ inuidit hauenæ: & Virgilij,

Figuræ grecanicæ.

Tyrrhenum nauigat æquor. Etiam vulgatum actis quoq;, Sau cius pectus. [Ex eadem parte figurarum additio & abiectio eſt. Illáque prior videri poteſt ſuperuacua, ſed non ſine gratia eſt. Nam neque Parnaſſi vobis iuga, nam neq; Pindi. Poteſt enim deeſſe alterum nam. Et apud Horatiũ illud, Fabriciúmq;, Hũc & intonſis Curium capillis. poſſis demere hunc. [Eſt etiam adiectio, quę in cõplexu ſermonis aut vitiũ habet, aut figurã: Figu rã, vt, Accede ad ignẽ hũc, iam caleſces plus ſatis, plus enim q̃ ſatis eſt. De altera quæ detractio eſt, pluribus dicendũ eſt. [Vtimur vulgo & comparatiuis pro abſolutis, vt cum ſe quis infirmiorem eſſe dixerit. [Duo inter ſe comparatiua committim⁹, Si te Catilina comprehendi, ſi interfici iuſſero, credo erit verẽdum mihi, ne non potius omnes boni ſerius à me, quàm quiſquam crudelius factum eſſe dicat. [Sunt illa non ſimilia ſolœciſmo quidem, ſed tamen numerum mutantia, quæ & tropis aſſignari ſolent, vt de vno pluraliter dicamus.

Figuræ in cõparatiuis.

Numerorũ & perſonarum permutatio.

Sed nos immenſum ſpatijs confecimus æquor. Et de plurib⁹ ſingulariter, Haud ſecus ac patrijs acer Romanus in armis. [Specie diuerſa, ſed genere eadem & hæc ſunt:

Néve tibi ad ſolem vergant vineta cadentem,
Nec mihi tum mollis ſub dio carpere ſomnos,
Neu dorſo nemoris libeat iacuiſſe per herbas.

Non enim neſcio cui alij prius, nec poſtea ſibi vni, ſed omnib⁹ præcipit. Et de nobis loquimur tanquam de alijs, Dicit Seruius, Negat Tullius. Et noſtra perſona vtimur pro aliena, & alios pro alijs fingimus. Vtriuſque rei exemplum pro Cecinna. Piſonem aduerſæ partis aduocatum alloquens Cicero dicit, Reſtituiſſe te dixti. Nego me edicto Prætoris reſtitutum eſſe. Verũ enim illud reſtituiſſe Ebútius dixit. Nego me, Cecinna, edicto Prætoris reſtitutũ eſſe. Vbi & ipſum dixti extrita ſyllaba figura in ver bo eſt. [Illa quoq; ex eodem genere poſſunt videri, quã nos interpoſitionem vel interclusionẽ dicimus, Græci παρένθεσιν vocant, dum cõtinuationi ſermonis medius aliquis ſenſus interuenit. Ego cum te (mecum enim ſæpiſſimè loquitur) patriæ red didiſſem [Cui adijciunt Hyperbaton, non illud quod inter tro pos eſſe voluerunt, ſed alterum, quod eſt eius figuræ ſententiarum quæ ἐπιστροφὴ dicitur, ſimile, cum non ſenſus mutatur, verum forma eloquendi, Decios, Marios, magnóſq; Camillos,

Parentheſis.

Hyperbatõ.

Scipiadas duros bello,& te maxime Cæſar. Acuti⁹ adhuc in Polydoro, Fas omne abrumpit, Polydorum obtruncat,& auro. Vi potitur. quid non mortalia pectora cogis Auri ſacra fames? Qui tam parua momenta nominibus diſcreuerunt, μετάβασιν vocant, quam & aliter fieri putant. Quid loquor, aut vbi ſum? Coniunxit autem παρένθεσιν & ἀποστροφὴν Virgilius in illo loco, *Metabaſis.*

Haud procul inde citæ Metium in diuerſa quadrigæ.
Diſtulerant (at tu dictis Albane maneres,
Raptabátque viri mendacis viſcera Tullus.

[Hæc ſchemata aut his ſimilia, quæ erũt per mutationem, adiectionem, detractionem, ordinem,& conuertunt in ſe audito rem, nec languere patiũtur, ſubinde aliqua notabili figura excitatũ,& habẽt quandã ex illa vitij ſimilitudine gratiam, vt in cibis interim acor ipſe iucũdus eſt. quod cõtinget ſi neque ſupra modum multæ fuerint, nec eiuſdem generis, aut iunctæ, aut frequẽtes, quia ſatietatem vt varietas earum, ita raritas effugit. *Quæ vis prædictarum figurarum.*

¶Illud eſt acrius genus, quod non tantũ in ratione poſitum eſt loquendi, ſed ipſis ſenſibus tum gratiam tum etiam vires accõmodat. E quibus primum ſit quod fit per adiectionẽ. plura ſunt genera. Nam & verba geminantur, vel amplificandi gratia, vt Occidi, occidi non Sp. Melium. Alterũ eſt enim quod indicat, alterum quod affirmat. Vel miſerandi, vt, Ah Corydon, Corydon. Quæ eadem figura nonnunquam per Ironiam ad eleuandum cõuertitur. [Similis geminationis poſt aliquã interiectionem repetitio eſt, ſed paulo etiam vehementior, Bona miſerũ me (conſumptis enim lachrymis tamen infixus animo hæret dolor) bona, inquã, Cn. Pompeij acerbiſſimæ voci ſubiecta præconis. Viuis,& viuis non ad deponendam, ſed ad confirmandã audaciam. [Et ab iiſdem verbis plura acriter & inſtanter incipiunt, Nihil ne te nocturnum præſidium palatij, nihil vrbis vigiliæ, nihil timor populi, nihil cõſenſus bonorum omniũ, nihil hic munitiſſimus habẽdi Senatus locus, nihil horũ ora vultúſque mouerunt? [Et iiſdem deſinunt, Quis eos poſtulauit? Appius. quis perduxit? Appius. Quanquam hoc exẽplum ad aliud quoque ſchema pertinet, cuius initia inter ſe & fines iidem ſunt, quis & quis, Appius & Appius. Quale eſt: Qui ſunt qui fœdera ſæpe ruperũt? Carthaginẽſes. Qui ſunt qui Italiã deformauerunt? Carthaginenſes. Qui ſunt qui ſibi ignoſci poſtulant?

Ex adiectione figuræ.

Geminatio verborum & repetitio quę eſt varia.

Carthagineſes. [Etiam in contrapoſitis vel comparatiuis ſolet reſpondere primorum verborum alterna repetitio, quod modo huius eſſe loci potius dixi: Vigilas tu de nocte, vt tuis conſultoribus reſpondeas: ille, vt eò quo intendit, mature cum exercitu perueniat. Te gallorum, illum buccinarum cantus exuſcitant. Tu actionem inſtituis, ille aciem inſtruit. Tu caues ne conſultores tui, ille ne vrbes aut caſtra capiantur. [Sed hac gratia non fuit contentus orator, vertit in contrarium eandem figuram. Ille tenet & ſcit vt hoſtium copię, tu vt aquæ pluuiæ arceantur. Ille exercitatur in propagandis finibus, tu in regendis. [Poſſunt media quoque reſpondere, vel primis: vt,

Te nemus Angitiæ, vitrea te Fucinus vnda: Vel vltimis, vt, Hæc nauis & onuſta præda Sicilienſi: cum ipſa quoque eſſet etiam præda. [Nec quiſquam dubitauit idem poſſe fieri iteratis vtrinque medijs. [Reſpondent primis, & vltima. Multi & graues dolores inuenti parentibus, & propinquis multi. Eſt & illud repetendi genus, quod ſemel propoſita iterat & diuidit,

Iphitus & Pelias mecum, quorum Iphitus æuo

Iam grauior, Pelias & vulnere tardus Vlyſſi, ἐπάνοδος dicitur Græcè, noſtri regreſſionem vocant. Nec ſolum in eodem ſenſu, ſed etiam in diuerſo eadem verba contrà ſumuntur. Principum dignitas erat penè par, non par fortaſſe eorum qui ſequebantur.] Interim variatur caſibus hæc & generibus iteratio. Magnus eſt labor dicendi, magna res eſt. Et apud Rutilium longiore περιόδῳ, & hæc initia ſententiarum ſunt, Pater hic tuus, patrem hunc appellas? patris tu huius filius es? Fit caſibus modo

Polyptoton. hoc ſchema, quod πολύπτωτον vocãt. [Conſtat & alijs etiã modis, vt pro Cluentio, Quod autẽ tempus veneni dandi? illo die? in illa frequentia? per quem porrò datum? vnde ſumptum? quæ porrò interceptio poculi? cur non de integro autem datum?

Metabole. Hanc rerum coniunctam diuerſitatem Cæcilius μεταβολὴν vocat: qualis eſt pro Cluentio locus in Oppianicum, Illum tabulas publicas violaſſe, cenſorias corrupiſſe, Decuriones vniuerſi iudicauerunt: cum illo nemo rationem, nemo rem vllam cõtrahebat, nemo illum ex tam multis cognatis & affinibus tutorẽ

Diſſipata. vnquam liberis ſuis ſcripſit, & deinceps adhuc multa. [Vt hæc in vnum congeruntur, ita contrà illa diſperſa ſunt, quæ à Cicerone diſſipata dici puto.

Hic ſegetes, illic veniunt felicius vuæ, Arborei fœtûs alibi, & deinceps. [Illa vero apud Ciceronem mira figurarum mixtura deprehéditur, in qua & primo verbo, lógo poſt interuallo reddi- tũ eſt vltimũ: & media primis, & medijs vltima congruunt. Ve ſtrum iam hic factum deprehéditur patres cõſcripti, nõ meũ, ac pulcherrimum quidem factum, verùm vt dixi, non meum ſed veſtrum. Hanc frequentiorem repetitionem πλοκὴν vocãt, quæ fit ex permixtis figuris, vt ſuprà dixi, vtque ſe habet epiſto la ad Brutum, Ego cum in gratiam redierim cum Appio Clau- dio, & redierim per Cn. Pompeium, te ego ergo cum redierim. Et in iiſdem ſententijs crebrioribus mutata declinationibus iteratione verborum, vt apud Perſium, Vſqueadeo ne, *Georg.1.* *Ploce.*

Scire tuum nihil eſt, niſi te ſcire hoc ſciat alter?

Et apud Ciceronẽ, Neq; enim poterat indicio ex his dãnatis q̃ in dicãbãtur. [Sed ſenſus quoq; toti queãdmodũ cœpérũt deſi nent, Venit ex Aſia, hoc ipſũ q̃ bonũ? Trib pleb. venit ex Aſia. In eadem tamen periodo & verbũ vltimũ primo refertur, ter- tium iam ſermone adiectum eſt, Verũtamen venit. [Interim ſententia quidem repetitur, ſed eodẽ verborum ordine, Quid Cleomenes facere potuit? Nõ enim poſſum quenquam inſimu- lare falſo, Quid, inquã, Cleomenes facere potuit? [Prioris ſen- tentiæ verbum vltimum ac ſequentis primum frequenter eſt idem. Quo quidem ſchemate vtuntur poetæ ſæpius, *Act.4.*

Pierides vos hæc facietis maxima Gallo,

Gallo, cuius amor tantum mihi creſcit in horas.

Sed ne oratores quidem raro: Hic tamen viuit, viuit? imò e- tiam in Senatum venit. [Aliquãdo, ſicut in geminatione ver- borum diximus, initia quoque & clauſulæ ſententiarũ alijs, ſed nõ aliò tendẽtibus verbis, inter ſe conſonant. Initia hoc modo, Dederim periculis omnibus, obtulerim inſidijs, obiecerim inui diæ. Rurſus clauſulæ: ibidẽ ſtatim, Vos enim ſtatuiſtis, vos ſen- tentiã dixiſtis, vos iudicaſtis. Hoc alij μετωνυμίας, alij diſiunctio- nẽ vocant, vtrũq; (etiã ſi eſt diuerſum) rectè. Nã eſt nominum idem ſignificantium ſeparatio. ¶Cõgregantur quoque verba idẽ ſignificãtia, Quæ cum ita ſint Catilina, perge quo cœpiſti: egredere aliquãdo ex vrbe. patẽt portę, proficiſcere. Et in eũdẽ alio libro, Abijt, exceſſit, erupit, euaſit. Hoc Cæcilio πλεονασμὸς videtur, id eſt abundans ſupra neceſſitatem oratio, ſicut illa, *In Catil. inuect.* *Congregatio verborum.*

Vidi oculis antè ipſe meis.In illo enim vidi ineſt ipſe. Verũ id
vt alio quoque loco dixi,cũ ſuperuacua oneratur adiectione,vi
tiũ eſt;cũ autẽ auget manifeſte ſentẽtiã, ſicut hic,virtus, Vidi
ipſe antè oculis:quot verba,totidẽ ſunt affectus.Cur tamẽ hæc
proprie nomine tali notarit,nõ video.Nã & geminatio,& repe
titio, & qualiſcũq; adiectio, πλεονασμὸς videri poteſt. [Nec ver
ba modo,ſed ſenſus quoque idem faciẽtes aceruantur.Pertur-
batio iſtum mentis,& quædam ſcelerum offuſa caligo,& ardẽ-
Coaceruatio ſenſuum. tes furiarum faces excitarũt.[Congeruntur & diuerſa:Mulier,
tyrãni ſæua crudelitas,patris amor,ira præceps, temeritas,de-
Metamor. 5. mentia.Et apud Ouidium,

Sed graue Nereidum numen, ſed corniger Ammon,
Sed quæ viſcerib⁹ veniebat bellua ponti Exaturãda meis.In-
ueni qui & hoc vocaret πλοκὴν,cui non aſſentior,cũ ſint vnius
figuræ,mixta quoque,& idem & diuerſum ſignificantia: quod
& ipſum διαλλαγὴν vocant.Quæro ab inimicis,ſint ne hæc inue-
ſtigata, comperta,patefacta, ſublata,deleta, extincta per me?
Et inueſtigata,comperta,patefacta,aliud oſtẽdunt:ſublata, de-
leta,extincta,ſunt inter ſe ſimilia,ſed non etiam prioribus.
¶Et hoc autem exemplum,& ſuperius, aliam quoque efficiũt
Diſſolut. figuram,quæ quia coniunctionibus caret, Diſſolutio vocatur:
apta,cum quid inſtantius dicimus. Nam & ſingula inculcan-
tur,& quaſi plura fiunt.Ideóq; vtimur hac figura non in ſingu-
lis modo verbis,ſed ſententijs etiam,vt Cicero dicit contra cõ
cionem Metelli,Qui indicabantur,eos vocari,cuſtodiri,ad Se-
natum adduci iuſſi,in Senatu ſunt poſiti. Et totus hic locus ta-
Dialyſis. lis.Hoc genus διάλυσιν vocant,eorum,quæ poſſunt eſſe copula-
ta,diſſolutionem.[Contrarium eſt ſchema, quod coniunctio-
Aſyndeton. nibus abundat.Illud, ἀσύνδετον,hoc πολυσύνδετον dicitur,hoc eſt,
Polyſyndeton. vel ijſdẽ ſæpius repetitis, vt Tectúmq; larémq;, Armáque,
Amycleúmq; canẽ,Creſſámq; pharetram:Vel diuerſis,vt, Ar
ma virúmq;,Multũ ille & terris,Multa quoq; & bello. Aduer-
bia quoque & pronomina variantur.Hic illum vidi iuuenẽ, Biſ
ſenos cui noſtra dies,Hic mihi reſponſum primus dedit ille pe-
tenti.Sed vtrũque horum coaceruatio,etenim tantum iuncta
aut diſſoluta,omnibus ſcriptores ſua nomina dederunt:ſed va
ria,& vt cuique fingenti placuit.Fons quidem vnus,qui & acrio
ra facit,& inſtantiora quæ dicimus,& vim quãdã præ ſe ferẽtia,

velut ſępius erumpentis affectus.[Gradatio quæ dicitur κλίμαξ, *Gradatio.*
apertiorem habet artem, & magis affectatam, ideóque eſſe ra-
rior debet. Eſt autem ipſa quoqq; adiectionis. Repetit enim quæ
dicta ſunt,& priuſquam ad aliud deſcendat, in prioribus reſi- *Demoſt. pro*
ſtit. Eius exemplum ex Græco notiſſimo transferatur, Nec hæc *Cteſiph.*
dixi quidē, ſed nec ſcripſi: nec ſcripſi quidē, ſed nec obij legatio
nem: nec obij quidē, ſed nec perſuaſi Thebanis: nec pſuaſi qui-
dem. Sunt tamen erudita & Latina. Aphricano virtutem indu
ſtria, virtus gloriam, gloria æmulos comparauit. & Calui, Non
ergo magis pecuniarum repetundarum quàm maieſtatis, ne-
que maieſtatis magis quàm Plautiæ legis, neque Plautiæ legis
magis quàm ambitus, neque ambitus magis quàm omnium le
gum iudicia perierunt. Inuenitur apud poetas quoque, vt apud
Homerum de ſceptro quod à Ioue ad Agamemnonem vſque *Iliad.2.*
deducit:& apud noſtrum etiā tragicū, Ioue propagatus eſt (vt
perhibent) Tantalus, Ex Tantalo Pelops, ex Pelope autē ſatus
Atreus, qui noſtrum porrò propagat genus. ¶ At quæ per detra *Per detra-*
ctionem fiunt figuræ, breuitatis nouitatiſq; maxime gratia pe- *ctionem figu*
tuntur: quarum vna eſt ea, quam libro proximo in figuras diſtu *ræ.*
li, Synecdoche, cum ſubtractum aliquod verbum ſatis ex cæ-
teris intelligitur: vt Cœlius in Antonium, Stupere gaudio Græ
cus, ſubauditur enim cœpit. Cicero ad Brutum, Sermo nullus,
ſcilicet niſi de te. Quid enim potius? Tum Flauius, erras, inquit
tabellarie:& ego ibidem orans iter cœnam exoraui. [Cui ſimi-
lia ſunt illa meo quidem iudicio, in quibus verba decenter pu-
doris gratia ſubtrahuntur:

Nouimus & qui t̄e, tranſuerſa tuentibus hirquis:
Et quod, ſed faciles nymphę riſêre, ſacello. Hāc quidā Apoſio
peſim putāt, fruſtra. Nam illa quid taceat incertum eſt, aut cer-
tè lōgiore ſermone explicandum. Hic vnum verbum & mani-
feſtū quidē deſideratur: quæ ſi Apoſiopeſis eſt, nihil in quo de-
eſt aliquid, non idem appellabitur. Nec ego illud quidem Apo-
ſiopeſim ſemper voco, in quo res quæcūq; relinquitur intelligē
da, vt ea quæ in epiſtolis Cicero, Date lupercalibus, quo die An
tonius Cæſari. quia nihil hic aliud intelligi poterat, q̄ hoc, diade
ma impoſuit. ¶ Altera eſt per detractionē figura, de qua modò
dictū eſt, cui cōiūctiōes eximūtur. ¶ Tertia quæ dicitur συνεζευ *συνεζευγμέ-*
γμένοι, in qua vnū ad verbū plures ſentētię referuntur, quarum *νον.*

vnaquæq; deſideraret illud, ſi ſola poneretur. [Id accidit aut præpoſito verbo ad quod reliqua reſpiciant, Vicit pudorem libido, timorẽ audacia, rationẽ amentia: Aut illato, quo plura clauduntur, Neq; enim is es Catilina, vt te aut pudor vnq̃ à turpitudine, aut metus à periculo, aut ratio à furore reuocauerit. [Medium quoque poteſt eſſe, quod & prioribus & ſequentibus ſufficiat. [Iungit autẽ & diuerſos ſexus, vt cum marem fœminámque filios dicimus. Et ſingularia pluralibꝰ miſcet. Sed hæc adeo ſunt vulgaria, vt ſibi artẽ figurarũ aſſerere non poſſint. [Illud planè figura eſt, qua diuerſa ſermonis forma cõiungitur, Socijs tunc arma capeſſant Edico, & dira bellum cum gente gerendũ. Quamuis enim pars bellum poſterior participio inſiſtat, vtrique tamẽ conuenit illud, edico: nã vtriq; detractionis gratia

συνοικείωσις. facta cõiunctio. ⁋ συνοικείωσιν vocant, quæ duas res diuerſas colligat, Tam deeſt auaro quod habet, q̃ quod non habet. [Huic

Paradiaſtole diuerſam volunt eſſe diſtinctionem, cui dant nomen παραδιαστολήν, qua ſimilia diſcernũtur, Cum te pro aſtuto ſapientẽ appelles, pro cõfidente fortẽ, pro illiberali diligentem, quod pẽdet ex finitione, ideóque an figura ſit dubito. [Cui contraria eſt ea quę ex vicinia trãſit ad diuerſa aut ſimilia, Breuis eſſe laboro, obſcurus fio, & quæ ſequũtur. ⁋ Tertium eſt genus figurarũ, quæ aut ſimilitudine aliqua vocum, aut paribus, aut contrarijs vertunt in ſe aures & animos excitant. Huic nomen eſt προσωνομασία, quæ dicitur agnominatio. [Ea non vno modo fieri ſolet, ſed ex vicinia quadam prædicti nominis ducta caſibus declinatur, vt Domitius Apher pro Cloantilla, Mulier rerũ omnium imperita, in omnibus rebus infelix. [Et cum verbo idem verbum plus ſignificanter ſubiungitur. Quando homo, hoſtis homo. Quibus exemplis ſum in aliud vſus, ſed in vno facilis eſt geminatio. [παρονομασία ei cõtrarium eſt, quod eodem verbo quaſi falſum augetur. Quæ lex priuatis hominibus eſſe lex nõ videbatur. ⁋ Cui confinis eſt ἀντανάκλασις, eiuſdem verbi contraria ſignificatio, Cũ Proculeius quereretur de filio, ꝙ is mortẽ ſuã expectaret, & ille dixiſſet, ſe verò nõ expectare: Imò, inquit, rogo expectes. [Non ex eodẽ ſed diuerſo vicinũ accipitur, cũ ſupplicio afficiedũ dicas quẽ ſupplicatione dignũ iudicaris. [Aliter quoq; voces aut eædẽ diuerſa in ſignificatione ponũtur, aut ꝓductione tãtũ vel correptiõe mutatę, quod etiã in iocis frigidũ,

Ex ſimilitudine & paribus & cõtrarijs figuræ.

Proſonomaſia.

Paronomaſia

Antanaclaſis.

equidem tradi inter præcepta miror, eorúmque exempla vitandi potius quàm imitandi gratia pono. A mari iucundum eſt, ſi curetur ne quid inſit amari. Auium dulcedo ad auium ducit. & apud Ouidium, Ludentem cur non dicam furiare Furiam. Cornificius hanc traductionem vocat, videlicet alterius intellectus ad alterum. Sed elegātius, quod eſt poſitum in diſtinguēdam rei proprietatem. Hanc reipublicæ peſtem pauliſper reprimi, non in perpetuum comprimi poſſe. [Et quæ propoſitionibus in contrarium mutantur. Non emiſſus ex vrbe, ſed immiſſus in vrbem eſſe videatur. [Melius atque acrius, quod cum figura iucundum eſt, tum etiam ſenſu valet. Emit morte immortalitatem. Illa leuior eſt, Non Piſonum, ſed piſtorum, & ex aratore orator. Peſſimum verò, Ne patres conſcripti videantur circumſcripti. Raro euenit, ſed vehementer venit. Sic contingit vt aliquis ſenſus vehemens & acer venuſtatem aliquam non eodem ex verbo non diſſonam accipiat. Et cur me prohibeat pudor vti domeſtico exemplo? Pater meus contra eum qui ſe legationi immoriturum dixerat, deinde vix paucis diebus inſumptis re infecta redierat, Non exigo vti immoriaris legationi, immorare. Nam & valet ſenſus ipſe, & in verbis tantum diſtantibus iucundè conſonat vox, præſertim non captata, ſed velut oblata, cum altero ſuo ſit vſus, alterum ab aduerſario acceperit. [Magnæ veteribus curæ fuit gratiam dicendi è paribus cōtrarijs acquirere. Gorgias in hoc immodicus, copioſus vtique prima ætate Iſocrates fuit. Delectatus eſt his etiam M. Tullius, verùm & modum adhibuit non ingratæ (niſi copia redundet) voluptati, & rem alioqui leuem ſententiarum pondere impleuit. Nam per ſe frigida & inanis affectatio cum in acreis incidit ſenſus, innata videtur eſſe non accerſita. ¶ Similium ferè quadruplex ratio eſt. [Nam eſt primum, quoties verbum verbo ſimile, aut non diſſimile valde quæritur: vt Puppéſque tuæ pubéſque tuorū. &, Si in hac calamitoſa fama quaſi in aliqua pernicioſiſſima flamma. &, Non enim tam ſpes laudāda quàm res eſt. Aut certe par eſt extremis ſyllabis conſonans, Non verbis ſed armis. Et hoc quoque quoties in ſentētias acres incidit, pulchrum eſt. Quantum poſſis in eo ſemper experire vt proſis. Hoc eſt πάρισον, vt pleriſq; placuit. Cleoſtelæus πάρισον exiſtimat, quod ſit è membris non diſſimilibus. [Secundum,

Paribus.

Pariſon.

vt clauſula ſimiliter cadat vel iiſdem in vltimã partẽ collatis, *Homœoteleuton.* ὁμοιοτέλευτον, ſimilem duarum ſentẽtiarũ vel plurium finem, Nõ modo ad ſalutẽ eius extinguẽdã, ſed etiã gloriam per tales viros infringendam. Ex quibus ferè ſunt, non tamen vt ſemper vltimis conſonent, quæ τρίκωλα dicunt, Vicit pudorem libido, timorẽ audacia, rationẽ amentia. Sed in quaternas quoq; ac plures hęc ratio ire ſentẽtias poteſt. Fit etiam ſingulis verbis, Hæc cubat, dolet, piget, pudet. &, abijt, exceſſit, erupit, euaſit. *Homœoptotõ* [Tertiũ, quod in eoſdẽ caſus cadit ὁμοιόπτωτον dicitur. Sed neq; quod finem habet ſimilem, eſt ὁμοιόπτωτον vtique in eundẽ finem venit ὁμοιοτέλευτον. Eſt enim ὁμοιόπτωτον tantum caſus ſimilis, etiã ſi diſſimilia ſint quæ declinentur: nec tãtum in fine deprehenditur, ſed reſpondent vel prima inter ſe, vel medijs, vel extremis: vel etiã permutatis his, vt media primis, & ſumma medijs accõmodentur, & quocũq; modo accõmodari potẽrũt. Nec enim ſemper parib⁹ ſyllabis cõſtat, vt eſt apud Afrũ, Amiſſo nuper infelicis aulæ, ſi non præſidio inter pericula, tamen ſolatio vitæ inter aduerſa. Ea verò vidẽtur optima, in quibus initia ſententiarum & fines conſentiunt: vt hic, Præſidio, ſolatio. & vt penè ſimilia ſint verbis, & paribus cadant, & eodẽ modo deſinant. Etiam vt ſint (quod eſt quartum) membris æ- *Iſocolon.* qualibus, quod ἰσόκωλον dicitur. Si quantum in agro locíſq; deſertis audacia poteſt, tantum in foro atque iudicijs impudentia valeret, ἰσόκωλον eſt, & ὁμοιόπτωτον habet. Non minus nũc in cauſa cederet Aulus Cecinna Sexti Ebutij impudentię, quàm tum in vi facienda ceſſit audacię, ἰσόκωλον, ὁμοιόπτωτον, ὁμοιοτέλευτον. Accedit & ex illa figura gratia, qua nomina dixi mutatis caſib⁹ repeti. Non minus cederet quàm ceſſit. Adhuc ὁμοιοτέλευτον & παρωνομασία eſt, Neminem poſſe alteri dare matrimonium, ni- *Ex cõtrarijs.* ſi quem penes ſit patrimonium. ¶ Contrapoſitũ autem, vel vt quidam vocant, contentio (ἀντίθετον dicitur) nõ vno fit modo. [Nã & fit ſi ſingula ſingulis opponũtur, vt in eo quod modo dixi, Vicit pudorẽ libido, timorẽ audacia. [Et bina binis, Nõ noſtri ingenij, veſtri auxilij eſt. [Et ſentẽtiæ ſentẽtijs, Dominetur in cõcionibus, iaceat in iudicijs. Cui cõmodiſſimè ſubiũgitur & ea ſpecies, quã diſtinctionẽ diximus, Odit populus Ro. priuatã luxuriã, publicã magnificẽtiã diligit. [Et quę ſũt ſimili caſu, diſſimili ſentẽtia in vltimo locata: vt, Quod in tẽpore mali fuit,

nihil obſit,qûin quod in cauſa boni fuit,proſit.[Nec ſemper cō trapoſitū ſubiūgitur,vt in hoc,Eſt igitur Iudices nō ſcripta,ſed nata lex.Verū,ſicut Cicero dicit,quod de ſingulis rebus propoſitis refertur ad ſingula:vt in eo quod ſequitur,Quā nō didicimus,accepimus,legimus,verū ex natura ipſa arripuimus,hauſimus,expreſſimus.Nec ſemper quod aduerſum eſt cōtraponitur,quale eſt apud Rutiliū,Nobis primis dij immortales fruges dederūt:nos quod ſoli accepimus,p omnes terras diſtribuim⁹. Nobis maiores noſtri rēpublicā reliquerunt: nos etiā ſocios noſtros de ſeruitute eripuimus &c. [Fit etiā aſſumpta illa figura, qua verba declinata repetūtur,quod ἀντιμεταβολὴ dicitur,Non vt edā viuo,ſed vt viuā edo.Et quod apud Ciceronē cōuerſum ita eſt,vt cū mutationē caſus habeat, etiam ſimiliter deſinat: vt,Sine inuidia culpa plectatur, & ſine culpa inuidia ponatur. [Quod & eodē cluditur verbo,vt quod dicit de Sexto Roſcio, Etenim cū artifex eiuſmodi ſit, vt ſolus dignus videatur eſſe qui ſcenam introeat:tum vir eiuſmodi ſit,vt ſolus videatur dignus,q eò nō accedat.[Eſt & in nominibus ex diuerſo collocatis ſua gratia,Si conſul Antonius,Brutus hoſtis:ſi conſeruator reip.Brutus,hoſtis Antonius. ¶Omnino plura de figuris q̃ neceſſe erat,& adhuc erit q putet eſſe figurā:Incredibile eſt quod dico,ſed verū,ἀνθυποφορὰν vocant:& aliquis hoc, Semel tulit, ego bis,ego ter, διέξοδον,&, Longius euectus ſum, ſed redeo ad propoſitū,ἄφοδον.Quædā verborū figuræ paulum figuris ſentētiarum declinātur,vt dubitatio.Nam cum eſt in re, priori parti aſſignāda eſt:cum in verbo,ſequēti:Siue me malitiam, ſiue ſtultitiā dicere oportet.[Item correctionis eadem ratio eſt.Nā quod illic dubitat,hic emendat.Etiam in perſonæ fictione,accidere quidā idem putauerunt,vt in verbis etiam eſſet hæc figura,Crudelitatis eſt mater auaritia.Et apud Salluſtiū in Ciceronē,O Romule Arpinas,quale eſt & apud Menādrum,Oedipus Othryaſius.Hæc omnio copioſius ſunt executi, qui non vt partem operis trāſcurrerunt, ſed propriè libros huic operi dedicauerunt:ſicut Cæcilius,Dionyſius,Rutilius, Cornificius, Viſellius,alijq; non pauci.ſed nō minor erit eorū qui viuunt, gloria. ¶Vt fateor autē verborū figuras poſſe plures repiri à quibuſdā, ita ijs quę ab authorib⁹ claris tradūtur,meliores,nō aſſētior.Nā in primis M.T.multas in tertio de Oratore libro poſuit,quas in

Quædam & verborum & ſententiarum figuræ.

Quædā figuræ ab alijs traditæ quæ nō recipiūtur

Oratore poſtea ſcripto tranſeundo videtur ipſe damnaſſe: quarum pars eſt quæ ſententiarum potius quàm verborum ſit: vt imminutio, improuiſa imago, ſibijpſi reſponſio, digreſſio, permiſſio, contrariũ, (hoc enim puto quod dicitur ἐναντιότης) ſumpta ex aduerſo probatio. Quędã omnino nõ ſunt figuræ, ſicut ordo, dinumeratio, circũſcriptio, ſiue hoc nomine ſignificatur cõprehẽſa breuiter ſentẽtia, ſiue finitio. (Nã & hæc Cornificius atque Rutilius ſchema λέξεως putant.) Verborum autem concinna tranſgreſſio, id eſt, hyperbaton, quod Cęcilius quoque putat ſchema, à nobis eſt interpoſita. Et mutatio: quæ ſi ea eſt, quã Rutilius ἀλλοίωσιν vocat, diſſimilitudinẽ oſtendit hominũ, rerum, factorũq;: ſi latius fiat, figura nõ eſt: ſi anguſtius, in ἀντίθετον cadet. Si vero hæc appellatio ſignificat ὑπαλλαγὴν, ſatis de ea dictum eſt. Quod verò ſchema eſt ad propoſitum ſubiecta ratio? vtrum quod Rutilius ἀιτιολογίαν vocat? (nam de illo dubitari poſſit an ſchema ſit) diſtributis ſubiecta ratio. qđ apud eũdẽ primo loco poſitũ eſt προσαπόδοσις dicitur, quæ vt maxime ſeruetur, ſanè eſt in pluribus propoſitis, quia aut ſingulis ſtatim ratio ſubijcitur: vt eſt apud C. Antonium, Sed neque accuſatorem eum metuo, qui ſum innocens: neque competitorem vereor, qui ſum Antonius: neque Cõſulem ſpero, qui eſt Cicero. Aut poſitis duobus vel tribus, eodem ordine ſingulis continuo redditur: quale apud Brutum de Dictatura Cn. Pompeij, Præſtat enim nemini imperare, quàm alicui ſeruire. Sine illo enim viuere honeſtè licet, cum hoc viuendi nulla conditio eſt. Sed
Georgic.1. vni rei multiplex ratio ſubijcitur: vt apud Virgilium,

Siue inde occultas vires & pabula terræ
Pinguia cõcipiunt, ſiue illis omne per ignem Excoquitur vitiũ, & totus locus: Seu plures calor ille vias: Seu durat magis. Rela-
In partis. tionem quid accipi velit, non mihi liquet. Nã ſi ἀπαλλαγὴν, aut ἐπάνοδον aut ἀντιμεταβολὴν dicit, de omnibus locuti ſumus. Sed quicqnid eſt, neque hęc, neque ſuperiora in Oratorẽ repetit. Sola in eo libro poſita ponitur inter figuras verborum, exclamatio, quam ſententiæ potius puto. Affectus enim eſt, & cæteris omnibus conſentio. Adijcit his Cæcilius περίφρασιν, de qua dixi: Cornificius interrogotionem, ratiocinationem, ſubiectionem, tranſlationem, occultationem: præterea ſententiam, mẽbrũ, articulum, interpretationẽ, concluſionẽ: quorũ priora al-

terius generis ſunt ſchemata, ſequentia ſchemata omnino nõ ſunt. Itẽ Rutili⁹ præterea quæ apud alios quoq; ſunt ſchemata, παρομολογίαν, ἀναγκαῖον, ἠθοποιίαν, δικαιολογίαν, πρόληψιν, χαρακτηρισμὸν, βραχυλογίαν, παρασιώπησιν, παῤῥησίαν. de quibus idẽ dico. Nã eos quidã authores, qui nullũ propè finẽ fecerũt exquirẽdis nominibus, præteribo: qui etiã quæ ſunt argumentorum, figuris adſcripſerunt. ¶ Ego etiam de his quæ veræ ſunt, adijciam breuiter: ſicut ornant orationes opportunè poſitæ, ita ineptiſſimas eſſe, cum immodice petuntur. *Figuris quomodo vtendũ.* Sunt qui neglecto rerum pondere, & viribus ſentẽtiarum, ſi vel inania verba in hos modos deprauarint, ſummos ſe iudicent artifices: ideóque non deſinunt eas nectere, quas ſine ſentẽtia ſectari tam eſt ridiculum, quàm quærere habitum, geſtúmq; ſine corpore. Sed ne hæ quidẽ quæ rectè fiunt, denſandæ ſunt nimis. Nam & vultus mutatio, oculorúmq; coniectus multum in actu valet, ſed ſi quis ducere os exquiſitis modis, & frontis ac luminum inconſtantia trepidare nõ deſinat, rideatur. Et oratio habeat rectam quãdam velut faciem: quæ vt ſtupere immobili rigore non debebit, ita ſæpius in ea, quam natura dedit, ſpecie continenda eſt. Sciendum verò in primis quid quiſque orando poſtulet locus, quid perſona, quid tempus. Maior enim pars harum figurarum poſita eſt in delectatione. Vbi verò atrocitate, inuidia, miſeratione pugnandum eſt, quis ferat contrapoſitis, & pariter cadentibus, & conſimilibus, iraſcentem, flentem, rogantem? cum in his rebus cura verborum deroget affectibus fidem: & vbicunq; ars oſtẽtatur, veritas abeſſe videatur.

De compoſitione. Cap. IIII.

De compoſitione non equidem poſt Marcum Tullium ſcribere auderem, cui neſcio an vlla pars operis huius ſit magis elaborata, niſi & eiuſdem ętatis homines ſcriptis ad ipſum etiam literis reprehendere vel collocãdi gen⁹ auſi fuiſſent, & poſt eum plures multa ad eandem rem pertinentia memoriæ tradidiſſent. Itaq; accedam in pleriſque Ciceroni, atque in his ero, quæ indubitata ſunt, breuior: in quibuſdam paulum fortaſſe diſſentiam. Nam etiam cum iudicium meũ oſtendero, ſuum tamen legentibus relinquam. ¶ Neq; ignoro quoſdam eſſe, qui curam omnem compoſitionis excludant, atque illum horridum ſermonem vt fortè effluxerit, modo magis *Cõtra eos qui curã cõpoſitionis negligendam cenſebant.*

naturalem, modo etiam magis virilem eſſe cõtendant. Qui ſi id demum naturale eſſe dicunt, quod à natura primum ortum eſt, & quale ante cultũ fuit, tota hęc ars orãdi ſubuertetur. Neq; enim locuti ſunt ad hanc regulã & diligentiã primi homines, nec procemijs præparare, docere expoſitione, argumẽtis probare, affectibus cõmouere ſcierũt. Ergo ijs omnibus, nõ ſola cõpoſitione caruerũt: quorũ ſi fieri nihil melius licebat, ne domibus quidem caſas, aut veſtibus pelliũ tegmina, aut vrbibus mõtes ac ſyluas mutari oportuit. Quæ porrò ars ſtatim fuit? quid non cultu niteſcit? cur vites corercemus manu? cur eas fodimus? rubos arnis excidim⁹? terra & hæc generat. Mãſuefacim⁹ animalia? indomita naſcuntur. Verũ id eſt maxime naturale, qđ fieri natura optimè patitur. Forti⁹ verò quî incõpoſitũ poteſt eſſe, q̃ iunctũ & bene collocatũ? Neq; ſi parui pedes vim detrahũt rebus, aut Sotadeorũ, & Galliamborũ, & quorũdã in oratione ſimili penè laſciuia laſciuientiũ, cõpoſitionis eſt iudicandũ. Cæterum quanto vehementior fluminũ curſus eſt prono alueo, ac nullas moras obijciente, q̃ inter obſtantia ſaxa fractis aquis ac reluctantibus: tanto quæ cõnexa eſt, & totis viribus fluit, fragoſa, atq; interrupta melior oratio. Cur ergo vires ipſas ſpecie ſolui putent, quãdo nec vlla res ſine arte ſatis valeat, & comitetur ſemper artẽ decor? An non eã quæ emiſſa optime eſt, haſtã ſpecioſiſſimè contortã ferri videmus? & arcu dirigentiũ tela quo certior manus, hoc eſt habitus ipſe formoſior? Iã in certamine armorum atq; in omni paleſtra quid ſatis recte cauetur ac petitur, cui non artifex motus, & certi quidã pedes adſint? Quare mihi compoſitione velut amentis quibuſdã neruiſve intendi & concitari ſentẽtię vidẽtur. Ideóq; eruditiſſimo cuiq; perſuaſum eſt, valere eam quàmplurimum, non ad delectationẽ modo, ſed ad motum quoq; animorum. Primũ quia nihil intrare poteſt in affectum, quod in aure velut quodã veſtibulo ſtatim offendit. Deinde quòd natura ducimur ad modos. Neq; enim aliter eueniret, vt illi quoque organorum ſoni, quanquã verba non exprimunt, in alios tamen atq; alios motus ducerent auditorem. In certaminibus ſacris non eadẽ ratione concitant animos ac remittũt, nec eoſdem modos adhibent cum bellicum eſt canendum, & cum poſito genu ſupplicandum. Nec idem ſignorum concentus eſt procedente ad prælium exercitu, idẽ re,

ceptui carmen. Pythagoreis certe moris fuit, & cũ euigilaſſent, animos ad lyram excitare, quo eſſent ad agendum erectiores: & cum ſomnum peterent, ad eandem prius lenire mentes, vt ſi quid fuiſſet turbidiorum cogitationum, cõponerent. Quòd ſi numeris & modis ineſt quædam tacita vis, in oratione eo vehemẽtiſſima: quantũq; intereſt ſenſus idẽ quibus verbis efferatur, tantum verba eadem qua compoſitione vel in exitu iungãtur, vel fine claudantur. Nam quædam & ſententijs parua, & elocutione modica, virtus hæc ſola commendat. Deniq; quod cuique viſum erit vehementer, dulciter, ſpecioſe dictũ, ſoluat & turbet: abierit omnis vis, iucunditas, decor. Soluit quædam ſua in Oratore Cicero, Nam neque me diuitiæ mouent, quibus omnes Aphricanos & Lælios, multi venalitij mercatoréſq; ſuperarunt: vt ſit multi mercatores ſuperarunt, venalitiiq;: & inſequentes deinceps periodos, quas ſi ad illum modum perturbes, velut fracta aut tranſuerſa tela proieceris. Idem corrrigit quæ à Graccho compoſita durius putat. Illum decet, nos hac ſimus probatione contenti, quòd in ſcribendo quæ ſe nobis ſolutiora obtulerint, componemus. Quid enim attinet eorũ exempla quęrere, quæ ſibi quiſq; experiri poteſt? illud notaſſe ſatis habeo, quo pulchriora & ſenſu & elocutione diſſolueris, hoc orationem magis deformem fore, quia negligentia collocationis ipſa verborum luce deprehenditur. Itaq; vt confiteor penè vltimam oratorib⁹ artem compoſitionis, quæ perfecta ſit, contigiſſe: ita illis priſcis habitam inter curas, in quantum adhuc proficerant, puto. Neq; enim mihi quamlibet magnus author Cicero perſuaſerit Lyſiam, Herodotum, Thucydidem, parum ſtudioſos eius fuiſſe, Genus fortaſſe ſint ſecuti non idem quod Demoſthenes, aut Plato, quanquam & ij ipſi inter ſe diſſimiles fuerunt. Nam neque illud in Lyſia dicendi textum tenue atq; rarum lætioribus numeris corrumpẽdum erat. Perdidiſſet enim gratiam, quæ in eo maxima eſt, ſimplicis atq; inaffectati coloris: perdidiſſet fidem quoq;. Nã ſcribebat alijs, non ipſe dicebat, vt oportuerit eſſe illa rudibus & incompoſitis ſimilia, quod ipſum cõpoſitio eſt. Et hiſtorię (quæ currere debet ac ferri) minus cõueniſſent interſiſtentes clauſulæ, & debita actionibus reſpiratio, & claudẽdi inchoãdíq; ſentẽtias ratio. In cõcionibus quidem etiã ſimiliter cadẽtia quædã & cõtrapoſita deprehẽdas: in

Ad Brutum.

In ora perf.

Herodoto verò cùm omnia (vt ego quidem ſentio) leniter fluunt: tum ipſa διάλεκτος habet eam iucunditatem, vt latentes etiam numeros complexa videatur. Sed de propoſitorum diuerſitate poſt paulum. Nunc quę prius ijs qui rectè componere volent, diſcẽda ſint.

Compoſitionis diuiſio.

¶Eſt igitur ante omnia, oratio alia vincta atq; contexta, ſoluta alia qualis in ſermone & epiſtolis: niſi cũ aliquid ſupra naturam ſuã tractant, vt de philoſophia, de repu. ſimilibúſq;. Quod nõ eò dico, quia nõ illud quoq; ſolutum habeat ſuos quoſdam, & forſitan difficiliores etiam pedes: neque enim aut hiare ſemper vocalibus, aut deſtitui temporibus volunt ſermo & epiſtola: ſed non fluunt nec cohærent, nec verba de verbis trahunt, vt potius laxiora in his vincula, quàm nulla ſint. Nonnunquam in cauſis quoq; minorib⁹ decet eadem ſimplicitas, quæ non illis, ſed alijs vtitur numeris, diſſimulátque eos, & tantùm communit occultius. [At illa cõnexa ſeries tres habet formas: inciſa, quæ κόμματα dicũtur: membra, quæ κῶλα: & περίοδος, quæ eſt vel ambitus, vel circunductum, vel cõtinuatio, vel concluſio. ¶In omni porrò compoſitione tria ſunt neceſſaria: ordo, iunctura, numerus.

Ordo.

¶ Primum igitur de ordine. Eius obſeruatio in verbis eſt ſingulis & contextis. Singula ſunt quæ diximus ἀσύνθετα. In his cauendum eſt ne decreſcat oratio, & fortiori ſubiungatur aliquid infirmius: vt ſacrilego fur, aut latroni petulans. Augeri enim debent ſententiæ & inſurgere: vt optimè Cicero, tu, inquit, iſtis faucibus, iſtis lateribus, iſta gladiatoria totius corporis firmitate. Aliud enim maius alio ſuperuenit. At ſi cœpiſſet à toto corpore, nõ bene ad latera faucéſque deſcẽderet. Eſt & alius naturalis ordo, vt viros ac fœminas, diem ac noctem, ortum & occaſum dicas potius, quàm retrorſum. Quædam ordine permutato fiunt ſuperuacua, vt fratres gemini. Nam ſi præceſſerint gemini, fratres addere non eſt neceſſe. Illa nimia quorũdam fuit obſeruatio, vt vocabula verbis, verba rurſus aduerbijs, nomina appoſitis, & pronominibus rurſus eſſent priora. Nam fit contrà quoq; frequenter nõ indecore. Nec non & illud nimiæ eſt ſuperſtitionis, vt quæque ſint tempore, ea etiam facere ordine priora: non quin freqũeter ſit hoc melius, ſed quia interdum plus valent ante geſta, ideóque leuioribus ſuperponenda ſunt. Verbo ſenſum cludere multo, ſi cõpoſitio patiatur, optimum eſt. In verbis enim ſermonis vis

ineſt. At ſi id aſperũ erit, cædat hęc ratio numeris, vt fit apud ſũmos Gręcos Latinóſq; oratores frequẽtiſſimè. Sine dubio enim omne quod nõ cludet, hyperbaton eſt. Ipſum hoc inter tropos vel figuras, quę ſunt virtutis, receptum eſt. Non enim ad pedes verba dimenſa ſunt. Ideóq; ex loco trãſferuntur in locum, vt iungantur quo congruũt maxime, ſicut in ſtructura ſaxorum rudium, etiam ipſa enormitas inuenit cui applicari, & in quo poſſit inſiſtere. Feliciſſimus tamen ſermo eſt, cui & rectus ordo, & apta iunctura, & cum ijs numerus opportunè cadens contingit. Quædam verò tranſgreſſiones & longę ſunt nimis, vt in ſuperioribus diximus libris, & interim etiam compoſitione vitioſæ, quæ in hoc ipſum petuntur, vt exultent atq; laſciuiant, quales illæ Mecœnatis, Sole & aurora rubent plurima. Inter ſacra mouit aqua fraxinos. Ne exequias quidem vnus inter miſerrimos viderem meas. Quod inter hæc peſſimum eſt, quia in re triſti ludit compoſitio. Sæpe tamen eſt vehemens aliquis ſenſus in verbo, quod ſi in media parte ſententiæ latet, tranſiri intentione, & obſcurari circumiacentibus ſolet, in clauſula poſitum aſſignatur auditori & infigitur: quale illud Ciceronis, Vt ti- *Philip.ij.*
bi neceſſe eſſet in conſpectu populi Romani vomere poſtridie. Transfer hoc vltimum, minus valebit. Nam totius ductus hic eſt quaſi mucro, vt per ſe fœdæ vomendi neceſſitati, iam nihil vltra expectantibus hanc quoq; adijceret deformitatem, vt cibus teneri non poſſet poſtridie. Solebat Afer Domitius traijcere in clauſulas verba tantum aſperandæ compoſitionis gratia, & maxime in prooemijs, vt pro Cloantilla, Gratias agam continuo: & pro Lælia, Eis vtriſque apud te iudicem periclitatur Lęlia. Adeo refugit teneram delicatámq; modulandi voluptatẽ vt occurrentibus per ſe numeris quo eos inhiberet, obijceret. Amphibologiam quoq; fieri vitioſa locatiõe verborum nemo eſt qui neſciat. Hæc arbitror, vt in breui, de ordine fuiſſe dicenda: qui ſi vitioſus eſt, licet & iuncta ſit, & apte cadens oratio, tamẽ merito incompoſita dicatur. ¶ Iunctura ſequitur. Ea eſt in *Iunctura.*
verbis, inciſis, membris, periodis. Omnia nanque iſta & virtutes, & vitia in complexu habent. Atq; vt ordinem ſequar, primum quę imperitis quoq; ad reprehenſionem notabilia videntur, id eſt quæ commiſſis inter ſe verbis duobus ex vltima prioris, ac prima ſequentis ſyllaba, deforme aliquod nomẽ efficiũt.

Tum vocalium concurſus: qui cum accidit, hiat & interſiſtit, & quaſi laborat oratio. Peſſimè longæ, quæ eaſdem inter ſe literas committunt, ſonabunt. Præcipuus tamen erit hiatus earũ, quæ cauo aut patulo maximè ore efferuntur. E plenior litera eſt, I, anguſtior, ideóq; obſcurius in his vitium. Minus peccabit qui longis breues ſubijciet, & adhuc qui præponet longæ breuem. Minima eſt in duabus breuibus offenſio. Atque cum aliæ ſubiunguntur alijs perinde aſperiores erunt, prout oris hiatu ſimili, aut diuerſo pronunciabuntur. Non tamen id vt crimen ingens expaueſcendum eſt, ac neſcio an negligentia in hoc, an ſolicitudo ſit peior. Inhibeat enim neceſſe eſt, hic metus impetum dicendi, & à potioribus auertat. Quare vt negligentiæ eſt hoc pati, ita humilitatis vbique perhorreſcere, nimióſque non immerito in hac cura putant omnes Iſocratem ſecutos, præcipuéque Theopompum. At Demoſthenes & Cicero modice reſpexerunt in hanc partem. Nã & coeuntes literæ, quæ συναλοιφὴ dicuntur, etiam leniorem faciunt orationem, quàm ſi omnia verba ſuo fine cludantur: & nonnunquam hiulca etiam decent, faciúntque ampliora quædam, vt, pulchra oratione apta omnino iactare: tum longè per ſe, & velut optimæ ſyllabæ aliquid etiam medij temporis inter vocales quaſi interſiſtatur, aſſumunt. Qua de re vtar Ciceronis potiſſimum verbis: Habet, inquit, ille tanquam hiatus & concurſus vocalium molle quiddam, & quod indicet non ingratam negligentiam de re hominis magis quàm de verbis laborantis. Cęterũ conſonantes quoque, eæque præcipuè quę ſunt aſperiores, in commiſſura verborum rixantur, & s vltima cum x proxima, quarum triſtior, etiam ſi binæ collidãtur ſtridor eſt, vt ars ſtudiorum quæ fuit cauſa & Seruio (vt dixi) ſubſtrahendæ s literæ, quoties vltima eſſet, aliáque conſonante ſuſciperetur. quod reprehendit Lauranius, Meſſala defendit. Nam neque Lucilium putent vti eadem vltima, cum dicit, Serenu'fuit & dignu'loco. Quinetiam Cicero in Oratore plures antiquorum tradit ſic locutos. Inde Belligerare po'meridiem. & illa Cenſorij Catonis, Die'hanc ęq; m litera in e mollita: quæ in veteribus libris reperta mutare imperiti ſolent, & dum librariorum inſcitiam inſectari volunt, ſuam confitentur. Atqui eadem illa litera quoties vltima eſt, & vocalem verbi ſequentis ita contingit, vt in eam tranſire

poſſit, etiam ſi ſcribitur, tamē parum exprimitur, vt, Multum ille. &, Quantum erat, adeo vt penè cuiuſdam nouæ literæ ſonum reddat. Neq; enim eximitur, ſed obſcuratur, & tantū aliqua inter duas vocales velut nota eſt, ne ipſæ coeant. Videndū etiam ne ſyllabæ verbi prioris vltimæ, ſint primæ ſequentis. Id ne quis præcipi miretur, Ciceroni in Epiſtolis excidit, Res mihi inuiſæ viſæ ſunt Brute. Et in carmine, O fortunatā natam me conſule Romam. Etiam monoſyllaba ſi plura ſunt, male continuabuntur, quia neceſſe eſt compoſitio multis clauſulis conciſa ſubſultet. Ideóque etiam breuium verborum ac nominum vitanda continuatio, & ex diuerſo quoque longorum: afferunt enim quandam dicendi tarditatem. Illa quoque vitia ſunt eiuſdem loci, ſi cadentia ſimiliter, & ſimiliter deſinentia, & eodem modo declinata multa iungantur. Nec verba quidē verbis, aut nomina nominibus, ſimiliáque ijs continuari decet, cum virtutes etiam ipſæ tædium pariant, niſi gratia varietatis adiutę. Membrorum inciſorúmque iunctura non eo modo eſt obſeruanda, quo verborum, quāquam & in his extrema & prima coeunt. Sed plurimū refert compoſitionis, quæ quibus anteponas. Nam & vomens fruſtis eſculentis, vinum redolentibus gremium ſuum & totum tribunal impleuit. Et contrà (Nam frequentius vtar ijſdem diuerſarū quoq; rerū exemplis, quo ſint magis familiaria) Saxa atque ſolitudines voci reſpondent, beſtiæ ſæpè immanes cantu flectuntur atque conſiſtunt. Māgis id ĩſurgebat ſi verteretur. Nam etſi plus eſt ſaxa q̃ beſtias commoueri, ineſt tamen cōpoſitioni decor. Sed trāſeamus ad numeros. ❡ Omnis ſtructura ac dimenſio, & copulatio vocum cōſtat aut numeris (numeros ῥυθμοὺ accipi volo) aut μέτρῳ, id eſt dimenſione quadam. Quod etiam ſi conſtat vtrūq; pedibus, habet tamen non ſimplicem differentiam. Nā rhythmi, id eſt numeri ſpatio tēporum conſtant: Metra etiā ordine. ideóque alterum eſſe quantitatis videtur, alterum qualitatis, ῥυθμὸς aut par eſt, vt dactylus (vnā enim ſyllabam parem breuibus habet. Eſt quidem vis eadem & alijs pedibus, ſed nomen illud tenet. Longā eſſe duorum temporū, breuē vnius, etiā pueri ſciunt.) Aut ſeſquiplex, vt Pæon (cuius vis eſt longa & trib⁹ breuibus: quíq; ei contrarius ex tribus breuibus & lōga, vel alio quoquo modo tempora tria ad duo relata ſeſquiplum faciunt)

Numerus.

Rhythmus & metrum quid differant.

Aut duplex,vt Iambus,nam eſt ex breui & longa: quiq; eſt ei contrarius.Sunt hi & metrici pedes.Sed hoc intereſt,ꝙ rhythmo indifferens eſt,dactylus ne ille priores habeat breues,an ſequentes.Tempus enim ſolum metitur,vt à ſublatione ad poſitionem iiſdem ſit ſpatijs pedũ,nec Pæon eadem ratione à breuibus incipiet ac deſinet.Neq; ſolum alium pro alio pedem metrorum ratio non recipit, ſed ne dactylum quidem aut forte ſpondeum,alterum pro altero.Itaque ſi quinque continuos dactylos(vt ſunt in illo, Panditur interea domus omnipotentis Olympi)confundas,ſolueris verſum. Sunt & illa diſcrimina, ꝙ rhythmis libera ſpatia,metris finita ſunt:& his certæ clauſulæ,illi quo modo cœperant currunt vſque ad μεταβολὴν, id eſt trãſitum in aliud genus rhythmi.Et quòd metrũ in verbis modo,rhythmus etiam in corporis motu eſt.Inania quoq; tempora rhythmi facilius accipient,quanquam hæc & in metris accidunt.maior tamen illic licentia eſt, vbi tempora etiam animo metiuntur, & pedum & digitorum ictu interualla ſignant quibuſdam notis,atque æſtimant quot breues illud ſpatiũ habeat. Inde τετράσημον πεντάσημον. Deinceps longiores fiunt percuſſiones. Nam σημεῖον tempus eſt vnũ. In cõpoſitione orationis certior,& magis oĩbus aperta ſeruari debet dimenſio. Eſt igitur in pedibus.Et metrici quidem pedes adeo reperiuntur in oratione,vt in ea frequenter non ſentientibus nobis omnium generum excidant verſus.Et contrà, nihil eſt proſa ſcriptum,quod non redigi poſſit in quædam verſiculorum genera. Sed in adeo moleſtos incidimus grammaticos,quorum fuerunt, qui Lyricorum quædam carmina in varias menſuras coegerunt. At Cicero frequentiſſime dicit totum hoc conſtare numeris, ideóq; reprehenditur à quibuſdam, tanquam orationẽ ad rhythmos alliget.Nam ſunt numeri rhythmi,vt & ipſe conſtituit,& ſecuti eum Virgilius cum dicit,Numeros memini ſi verba tenerẽ: & Horatius,Numeriſq; fertur lege ſolutis. Inuadunt ergo hãc inter cæteras vocem.Neq; enim Demoſthenes fulmina tantopere vibraſſe diceretur,niſi numeris contorta ferrentur.In quo ſi hoc ſentit,rhythmis contorta, diſſentio. Nam rhythmi, vt dixi,neq; finem habent certum,nec vllam in contextu varietatem,ſed qũa cœperunt ſublatione ac poſitione ad finem vſque decurrunt.Oratio non deſcendit ad ſtrepitum digitorum.

id quod Cicero optimè videt, ac teſtatur frequẽter, ſe quod numeroſum ſit quærere, vt magis non ἄρυθμον, quod eſſet inſcitũ atq; agreſtè, quàm ἔνρυθμον, quod poëticum eſt, eſſe compoſitionem velit: ſicut etiam quos palæſtritas eſſe nolumus, tamẽ eſſe nolumus eos qui dicũtur ἀπάλαιςροι. ¶ Verùm ea quæ efficitur è pedibus ę qua clauſula, nomen aliquod deſiderat. Quid ſit igitur potiꝰ q̃ numerꝰ, & oratorius numerus, vt enthymema Rhetoricus ſyllogiſmꝰ? Ego certe ne in calumniam cadam, qua nè M. quidem Tullius caruit, poſco hoc mihi, vt cum pro compoſito dixero numerum, & vbicunq; iam dixi, oratorium dicere intelligar. Collocatio autem verba iam probata, & electa, & velut aſſignata ſibi debet connectere: nam vel dura inter ſe commiſſa potiora ſunt inutilibus. Tamen & eligere quædam, dum ex ijs quæ idem ſignificent, atq; idem valeant, permiſerim: & adijcere dum non ocioſa, & detrahere dum non neceſſaria. Sed & figuris mutare & caſus & numeros, quorum varietas frequẽter gratia compoſitionis adſcita etiam ſine numero ſolet eſſe iucunda. Etiam vbi aliud ratio, aliud conſuetudo poſcit, vtrum volet ſumat compoſitio, vitauiſſe, vel vitaſſe, deprehẽdere vel deprẽdere. Coitus etiam ſyllabarum non negabo, & quicquid ſententijs aut eloquentiæ non nocebit. Præcipuum tamen in hoc opus eſt, ſcire quod quoq; loco verbum maximè quadret. Atque is optimè componet, qui hoc ſolùm componẽdi gratia faciet. Ratio verò pedum in oratione eſt multo quàm in verſu difficilior. Primũ quòd verſus paucis continetur, oratio longiores habet ſæpè circuitus. Deinde, quòd verſus ſemper ſimilis ſibi eſt, & vna ratione decurrit: orationis cõpoſitio niſi varia eſt, & offendit ſimilitudine, & affectatione deprehẽditur. Et in omni quidẽ corpore totóq; (vt ita dixerim) tractu numeris inſerta eſt. Neque enim loqui poſſumus niſi à ſyllabis breuibus ac lõgis, ex quibus pedes fiunt. Magis tamen & deſideratur in clauſulis, & apparet: primum quia ſenſus omnis habet ſuum finem, poſſidétque naturale interuallum, quo à ſequentis initio diuidatur. Deinde quòd aures continuam vocem ſecutæ, ductæq; velut prono decurrentis orationis flumine tum magis iudicãt, cum ille impetus ſtetit, & intuendi tempus dedit. Nõ igitur durum ſit neque abruptum, quo animi velut reſpirant ac reficiũtur: hæc eſt ſedes orationis, hoc auditor expectat, hic laus om-

nis declamat. ¶ Proximam clauſulis diligentiam poſtulant initia, nam & ad hęc intentus auditor eſt. Sed eorum facilior ratio eſt. Non enim cohærent alijs nec præcedentibus ſeruiunt, ſed nouum exordium ſumunt, cum illa quamlibet ſit compoſita, ipſam gratiam perdat, ſi ad eam rupta via veniamꝰ. Nāque cū ſit, vt videtur, ſeuera Demoſthenis compoſitio, πρῶτον μὲν ὦ ἄνδρες ἀθηναῖοι τοῖς θεοῖς εὔχομαι πᾶσι καὶ πάσαις & illa quę ab vno (qđ ſciam) Bruto minus probatur, cæteris placet, κἂν μήπω βάλλῃ, μηδὲ τοξεύῃ. Non deſunt qui Ciceronem carpant in his, Familiaris cœperat eſſe balneatori. & non minus dura archipiratę: nam balneatori & archipiratæ idē finis eſt, qui πᾶσι καὶ πάσαις; & qui μηδὲ τοξεύῃ. ſed priora ſunt, ideo ſeueriora. Eſt in eo quoque nonnihil quòd hic ſingulis verbis bini pedes cōtinentur, quod etiā in carminibus eſt permolle, nec ſolum vbi quinæ ſyllabæ nectuntur, vt in his, Fortiſſima Tyndaridarum: ſed etiam quaternæ, cū verſus cluditur, Apennino, & armamentis, & Oriona. Quare hoc quoque vitandum eſt, ne plurium ſyllabarum verbis vtamur in fine. Medijs quoque non ea modò cura ſit, vt inter ſe cohæreant, ſed ne pigra, ne longa ſint, ne (quod nunc maximum vitium eſt) breuium contextu reſultent, ac ſonū reddant penè puerilium crepitaculorum. Nam vt initia clauſulęq; plurimum momenti habent, quoties incipit ſenſus aut definit, ſic in medijs quoque ſunt quidam conatus qui leuiter interſiſtunt: Vt currentium pes etiam ſi nō moratur, tamen veſtigiū facit. Itaque non modo membra atq; inciſa benè incipere atq; cludi decet, ſed etiam in his quę nō dubiè cōtexta ſunt, nec reſpiratione vtuntur, illi vel occulti gradus. (Quis enim dubitet vnum ſenſum, & vniꝰ ſpiritus eſſe?) Animaduerti Iudices omnem accuſatoris orationem in duas diuiſam eſſe partes. Tamē & duo prima verba, & tria proxima, & deinceps duo rurſus, ac tria, ſuos quaſi numeros habent ſpiritū ſuſtinentes: ſicut apud rhythmicos æſtimantur hę particulę, prout ſunt graues, acres, lentæ, celeres, remiſſæ, exultantes. Proinde, id quod ex illis conficitur, aut ſeuerum, aut luxurioſum, aut quadratum, aut ſolutum erit. Quædam etiam clauſulæ ſunt claudæ atq; pendētes, ſi relinquantur, ſed ſequentibus ſuſcipi ac ſuſtineri ſolent: eóq; facto, vitium quod erat in fine, continuatio emendat. Nō vult Po. Ro. obſoletis criminibꝰ accuſari Verrē. Durū ſi deſinas. Sed

cum eſt continuatum ijs quæ ſequuntur, quanq̃ natura ipſa diuiſa ſint, Noua poſtulat, inaudita deſiderat: ſalu⁹ eſt curſus. Vt adeas, tantum dabis, malè cluderet. Nam & trimetri verſ⁹ pars vltima eſt. Excipit, Vt cibum veſtitúmq; introferre liceat, tantum: præceps adhuc firmatur ac ſuſtinetur vltima. Recuſabit nemo. Verſum in oratione fieri multo fœdiſſimum eſt totũ, ſicut etiã in parte deforme, vtiq; ſi pars poſterior in clauſula deprehẽdatur, aut rurſus prior in ingreſſu. Nã quod eſt contrà ſæpè etiã decet: quia & cludit interim optimè prima pars verſus, dum intra paucas ſyllabas, præcipuè ſenarij atq; octonarij. In Aphrica fuiſſe, initium ſenarij eſt: primũ pro Q. Ligario caput cludit, Eſſe videatur, Nã nimis frequẽs octonariũ inchoat. Talia ſunt Demoſthenis, πᾶσι καὶ πάσαις. καὶ πᾶσιν ὑμῖν ὅσιν εὔνοιαν, & totum penè principium. Et vltima verſuum initio cõueniũt orationis, Etſi vereor Iudices: &, Animaduerti Iudices. Sed initia initijs non conueniunt. T. Liuius hexametri exordio cœpit, Facturúſne operæpreciũ ſim. Nam ita edidit, éſtq; melius, q̃ quo modo emendatur. Nec clauſulæ clauſulis, vt Cicero, Quo me vertam neſcio. qui trimetri finis eſt. Trimetrũ &, Pro miſero dicere liceat. Sex enim pedes, tres percuſſiones habent. Peius cludit finis hexametri, vt Brutus in Epiſtolis, Neq; enim illi malunt habere tutores aut defenſores, quanq̃ ſciunt placuiſſe Catoni. Illic minus ſunt notabiles, quia hoc gen⁹ ſermoni proximum eſt. Itaque & verſus hi ferè excidunt, quos Brutus ipſo componẽdi ductus ſtudio ſæpiſſimè facit, non raro Aſini⁹, ſed etiam Cicero nonnunquam, vt in principio ſtatim orationis in Lucium Piſonẽ, Prò dij immortales, quis hic illuxit dies? Non minore autem cura vitandum eſt, quicquid ἔνρυθμόν, quale eſt apud Salluſtiũ, Falſò queritur de natura ſua. Quanuis enim vincta ſit, tamen ſoluta videri debet oratio. Atqui Plato diligẽtiſſimus compoſitiõis in Timæo prima ſtatim parte vitare iſta nõ potuit. Nam & initium hexametri ſtatim inuenias, & Anacreontion protinus colon efficias, & ſi velis trimetron, & quod duobus pedibus & parte, πενθημιμερὴς à Grecis dicitur, & hęc omnia ĩ trib⁹ verbis, vt Thucydidis, ἐν ἐρύμασι κᾶρες ἐφάνησαν, ex molliſſimo rhythmorũ genere excidãt. ¶ Sed quia orationẽ oratoriã cõſtare pedibus dixi, aliqua de his quoq;, quorũ nomina quoniã varia tradũtur cõſtituẽdũ eſt, quo quẽq; appellem⁹: & qdẽ

Ciceronem ſequar, nam is eminentiſſimos Græcorum eſt ſecutus, excepto quòd pedes mihi triſyllabos non videtur excedere, quanquam illæ Pæone Dochimóque, quorum prior in quatuor, ſecundus in quinq; excurrit, vtatur. Nec tamen ipſe diſſimulat quibuſdam numeros videri non pedes, neque immerito. Quicquid enim ſupra treis ſyllabas habet, id ex pluribus eſt pedibus. ¶ Ergo cum conſtent quatuor pedes binis, octo ternis, Spódæum longis duabus, Pyrrhichium quem alij Periambum vocant, breuibus: Iambum breui longáque, huic contrarium è longa & breui, hunc choreũ nos, nõ vt alij trochæum, nominemus. Ex ijs vero qui ternas ſyllabas habent, Dactylum, longa duabúſque breuibus: huic temporibus parem, ſed retro actum, appellari conſtat Anapæſton. Media inter longas breuis faciet Amphimacrum, ſed frequentius eius nomen eſt Creticus. Longa inter breues, Amphibrachys. Duabus longis breuẽ ſequentibus Bacchius, totidem longis breuem præcedentibus huic contrarius Palimbacchius erit: Tres breues Trochæum, quem Tribrachyn dici volunt, qui choreo trochæi nomen imponunt: totidem longæ Moloſſon efficiunt. Horum pedũ nullus non in orationem venit. Sed quo quique ſunt temporibus pleniores, longíſque ſyllabis magis ſtabiles, hoc grauiorem faciunt orationem, breues celerem ac mobilem. Vtrũq; locis vtile. Nam & illud vbi opus eſt velocitate, tardum & ſegne: & hoc vbi pódus exigitur, præceps ac reſultans meritò damnetur. Sit in hoc quoque aliquid fortaſſe momenti, quòd & longis longiores, & breuibus ſunt breuiores ſyllabæ, vt quamuis neque plus duobus temporibus, neq; vno minus habere videantur (idéoq; in metris omnes breues longæq; inter ſe obſeſſæ ſunt pares) lateat tamen neſcio quid, ſi quicquam ſuperſit aut deſit. Nã verſuum propria conditio eſt, ideóque in his quædam etiam communes. Veritas verò quia patitur æquè breuem eſſe vel longã vocalem cum eſt ſola, quàm cum eam conſonãtes vna pluréſve præcedunt, certè in dimenſione pedum ſyllaba quæ eſt breuis, inſequẽte alia vel breui quæ tamen duas primas conſonãtes habeat, fit lõga, vt Agreſtẽ tenui muſam meditaris auena. Nam licet gre breuis ſit, fecit tamen a priorẽ. Dat igitur longã illi aliquid ex ſuo tẽpore: quomodo? niſi habeat plus quàm quę breuiſſima, qualis ipſa eſſet detractis conſonantibus? nunc vnũ

De pedibus, & ſtructura eorum.

tempus accommodat priori, & vnum accipit à ſequente: ita duæ natura breues, poſitione ſunt temporum quatuor. Miror autē in hac opinione doctiſſimos homines fuiſſe, vt alios pedes ita eligerent, vt alios damnarent, quaſi vllus eſſet quem non ſit neceſſe in oratione deprehendi. Licet enim Pæonem ſequatur Ephorus inuentum à Thraſymacho, probatum ab Ariſtotele, dactylúmque, vt temperatos breuibus ac longis, fugiat ſpondæum & trochæum, alterius tarditate, alterius celeritate damnata: & herous qui eſt idem dactylus, Ariſtoteli amplior, iambus inhumanior videatur: trochæum vt nimis currētem damnet, eíque Chordacis nomen imponat, eadémq; dicant Theodectes ac Theophraſtus, ſimilia poſt eos Halicarnaſeus Dionyſius: irrumpent etiam ad vicinos, nec ſemper illis heroo aut pæone ſuo, quem quia verſus raro facit, maximè laudant, vti licebit. Vt ſint tamen alijs alij crebriores, non verba facient, quæ neque augeri, nec minui, nec ſicut modulatione produci aut corripi poſſint: ſed tranſmutatio & collocatio. Plerique enim ex commiſſuris eorum vel diuiſione fiūt pedes, quo fit vt iiſdem verbis alij atque alij verſus fiant: vt memini quendam non ignobilem poëtam ita luſiſſe, Aſtra tenet cælū, mare claſſes, area meſſem. Hic retrorſum fit Sotadeus. Itémque Sotadeo adiūgat retro trimetros. Caput hoc exeruit mobile pinus repetita. Miſcendi ergo ſunt, curandúmque vt ſint plures qui placeāt, & circūfuſi bonis deteriores lateant. Nec verò in literis ſyllabíſque natura mutatur, ſed refert quæ cum qua optimè coeat. Plurimum igitur authoritatis (vt dixi) & ponderis habent longæ, celeritatis breues: quæ ſi miſcentur quibuſdam longis, currunt: ſi continuantur, exultant. Acres, quæ ex breuibus ad longas inſurgunt: leniores, quæ à longis in breues deſcendunt. Optimè incipitur à longis, rectè aliquando à breuibus: vt, Nouum crimen C. Cæſar: leuius, vt Animaduerti Iudices, pro Cluentio, quod initium eius partitioni ſimile eſt, quæ celeritate gaudet. Clauſula quoque è longis firmiſſima eſt, ſed cludent & breues, quamuis habeatur indifferens vltima. Neque enim ego ignoro in fine pro longa accipi breuem, quòd videtur aliquid vacantis temporis, ex eo quod inſequitur, accedere: aures tamen conſulens meas intelligo multum referre, vtrum ne longa ſit quę cludit, an pro longa. Neque enim tam plenum eſt

dicere incipientem timere:q̃ illud, Auſus eſt cõfiteri. Atqui ſi nihil refert,breuis an longa ſit vltima, idẽ pes erit: verũ neſcio quo modo ſedebit hoc,illud ſubſiſtet.Quo moti quidã, longæ vltimæ tria tẽpora dederunt,vt illud tẽpus qđ breuis ex longa accipit,huic quoq; accederet: Nec ſolũ refert quis claudat, ſed quis antecedat.Retrorſum aũt neq; plus tribus,iiſq; ſi non ternas ſyllabas habebunt,repetendi ſunt(abſit tamen poetica obſeruatio)neq; minus duobus,alioqui pes erit nõ numerus. Poteſt tamen vel vnus eſſe dichoreus,ſi vnꝰ eſt qui cõſtet ex duobus choreis.Itémq; Pæon,qui eſt ex choreo & pyrrhichio, quẽ aptum initijs putant:vel contrà qui eſt ex tribus breuibus & lõga ,cui clauſulã aſſignant:de quibus ferè duobus ſcriptores huius artis loquuntur.Alios omnes quotcunq; ſint tẽporum,quæ ad orationem pertineant,Pæonas appellant. Eſt & Dochimus, qui fit ex bacchio & iambo, vel iambo & cretico,ſtabilis in clauſulis & ſeuerus. Spondæus quoque,quo plurimum eſt Demoſthenes vſus,moram ſemper per ſe habet: optimè præcedet eũ Creticus,vt in hoc,De quo ego nihil dicam niſi depellendi criminis cauſa.Illud eſt quod ſuprà dixi,multum referre, vno ne verbo pedes ſint duo comprehenſi, an vterque liber. Sic enim fit forte,criminis cauſa:molle,archipiratæ:mollius ſi tribrachꝰ præcedat,facilitates,temeritates.Eſt enim quoddã in ipſa diuiſione verborum latens tempus,vt in pentametri medio ſpondæo:qui niſi alterius verbi fine, alterius initio conſtet, verſum non efficit.Poteſt etiam ſi minus bene,præponi anapæſtus,Muliere non ſolum nobili,verùm etiam nota. Tum anapæſtus & creticus.Iambus quoque,qui eſt vtroque ſyllaba minor:pręcedet enim tres longas breuis. Sed & ſpondæus iambo rectè præponitur,Ijſdem in armis fui.Tum ſpondæus & bacchius, ſic enim fiet vltimus dochimus,Ijſdem in armis fui.Ex ijs quæ ſuprà probaui,apparet Moloſſon quoque clauſulæ conuenire, dũ habeat ex quocunque pede ante ſe breuem: Illud ſcimus, vbicunque ſunt eſſe pro nobis.Minus grauis erit ſpondæus præcedente bene Pyrrhichio,vt,Iudicij Iuniani:& adhuc peius priore Pæone,vt Brute dubitaui. niſi potius hoc eſſe velimus dactylum & bacchium.Duo ſpondæi non ferè coniungi patiuntur, quæ in verſu quoq; notabilis clauſula eſt, niſi cũ id fieri poteſt ex tribus quaſi membris,Cur de profugis noſtris copias compa-

ratis contra nos? vna ſyllaba, duabus, vna. Ne dactylus quidem ſpondæo bene præponitur, quia finē verſus damnamus in fine orationis. Bacchius & cludit & ſibi iūgitur, Venenum timeres. Vitat choræum, ſpondæum autem amat, vt, Nō venena timeres, ſed virus timeres. Contrario quoque quis cludet, niſi ſi vltimam longam eſſe volumus: optiméque habebit ante ſe moloſſon: vt, Et ſpinis reſperſum: aut bacchiū, Quod hic poteſt nos poſſemus. Sed verius erit cludere choreum præcedenti ſpondæo. Nam hic potius eſt numerus, Nos poſſemus &, Romanus ſum. Claudet & dichoreus, ſi pes idē ſibijpſi iungetur, quo Aſiani ſunt vſi plurimum. Cuius exemplum Cicero ponit, Patris dictum ſapiens temeritas filij comprobauit. Accipiet ante ſe choreus & Pyrrhichium, Omnes propè ciues virtute, gloria, dignitate, ſuperabat. Claudet & dactylus, niſi eum obſeruatio vltimæ creticum facit, vt Muliercula nixus in littore. Habebit bene ante creticum & iambum, ſpondæum male, peius choreū. Cludit amphibrachus, Q. Ligarium in Aphrica fuiſſe: ſi non eū malumus eſſe bacchium. Non optimus eſt trochæus, ſi vltima eſt breuis, quod certe ſit neceſſe eſt, alioqui quomodo cludet, qui placet pleriſq; dichoreus? Illa obſeruatione ex trochæo fit anapæſtus. Idem trochæus præcedēte longa fit Pæon, quale eſt, Si potero. &, Dixit hoc Cicero, Obſtat inuidia: Sed hoc initijs dederūt. Cludit & Pyrrhichius choreo præcedente. Nā ſic Pæō eſt, Omnes ij qui in breues excidunt, minus erunt ſtabiles: nec alibi ferè ſatis apti, quàm vbi curſus orationis exigitur, & clauſulis non interſiſtitur. Creticus eſt initijs optimus, Quod precatus à dijs immortalibus ſum. & clauſulis, in conſpectu populi Romani vomere poſtridie. Apparet verò quàm bene eum præcedant, vel anapæſtus, vel qui videtur fini aptior, Pæon. Sed & ſe ipſe ſequitur, Seruare quamplurimos. Sic melius, quàm choreo præcedente, Quis non turpe duceret? niſi vltima breuis pro longa ſit. Sed fingamus ſic, Nō turpe, duceret? Sed hic eſt illud inane quod dixi, Paululum enim morę damus inter vltimum atq; proximum verbum, & turpe illud interuallo quodam producim⁹: alioqui ſit exultātiſſimū, & trimetri finis. Quis nō turpe duceret? Sicut illd', Ore ſpiritū excipere liceret. ſi iūgas, laſciui carminis eſt, ſed interpūctis quibuſdā, & trib⁹ quaſi initijs ſit plenū authoritatis. Nec ego cū præcedentes pedes poſui, legem

dedi,ne alij eſſent,ſed quid ferè accideret,quod in præſentia videretur optimum,oſtendi. Et quidem non optimè eſt ſibi iunctus anapęſtus,vt qui ſit pentametri finis:vel rhythm⁹, qui nomen ab eo traxit,Nam vbi libido dominatur, innocentiæ leue præſidium eſt.Nam ſinalœphe facit,vt vltimæ ſyllabę pro vna ſonent.Mollior fiet præcedente ſpondæo vel bacchio,vt ſi mutes idem,Leue innocentiæ præſidiũ eſt.Non me capit(vt à magnis viris diſſentiam)pæon,qui eſt ex tribus breuibus & longa. Nam eſt ipſe vna plus breui anapæſto,facilitas,& agilitas: quod quid ita placuerit ijs non video,niſi ꝙ illum ferè probauerint, quibus loquendi magis q̃ orandi ſtudium fuit. Nam & ante ſe breuibus gaudet pyrrhichio & choreo,mea vel noſtra facilitas. At pręcedente ſpondęo tamen planè eſt finis trimetri,cum ſit per ſe quoq; ei contrarius principijs merito laudatur. Nã & primam ſtabilem & tres celeres habet,tamen hoc quoq; meliores alios puto. Totus vero hic locus non ideo tractatur à nobis, vt oratio quæ ferri debet ac fluere,dimetiendis pedibus,ac perpendendis ſyllabis conſeneſcat:nam id tum miſeri,tũ in minimis occupati eſt.Neq; enim qui ſe totum in hac cura cõſumpſerit, potioribus vacabit:ſiquidem relicto rerum pondere ac nitore cõtempto,teſſerulas(vt ait Lucilius)ſtruet, & vermiculate inter ſe lexeis committet.Nónne ergo refrigeretur,ſi calor & impetus pereat,vt equorum curſum qui dirigit,minuit: & paſſus qui æquat,curſum frangit,quaſi numeri non fuerint in compoſitiõe deprehẽſi?Sicut poëma nemo dubitauerit imperito quodam initio fuſum & aurium menſura, & ſimiliter decurrentiũ ſpatiorum obſeruatione eſſe generatum,mox in eo repertos pedes.Satis igitur in hoc nos componit multa ſcribendi exercitatio,vt ex tempore etiam ſimilia fundamus. Neq; verò tã ſunt intuẽdi pedes,quàm vniuerſa comprehenſio.Vt verſum faciẽtes,totum illum decurſum, non ſex vel quinq; partes, ex quibus conſtat verſus,aſpiciunt.Ante enim carmẽ ortũ eſt,quàm obſeruatio carminis.Indéq; illud, Verſibu' quos olim Fauni vateſq; canebant.Ergo quẽ in poemate locum habet verſificatio, eum in oratione cõpoſitio.Optimè autẽ de illa iudicant aures, quæ & plena ſentiunt,& parũ expleta deſiderant,& fragoſis offenduntur,& lenibus mulcẽtur,& contortis excitãtur,& ſtabilia probant,clauda reprehẽdũt,redundãtia & nimia faſtidiunt.

Ideóq; docti rationem componendi intelligunt, & indocti voluptatem. Quædam verò tradi arte non poſſunt. Mutandus eſt caſus, ſi durius is quo cœperamus, feratur: nũ in quẽ trãſeam⁹ ex quo præcipi poteſt? Figuræ laborãti etiam compoſitioni variatæ ſępè ſuccurrũt. Quę? cum orationis, tũ etiã ſententiæ: nũ pręſcriptum eius rei vllum eſt? Occaſionibus vtendum, & cum re præſenti deliberandũ. Enimuero ſpatia ipſa, quæ in hac quidem parte plurimũ valent, quod poſſunt niſi aurium habere iudicium? Cur alia paucioribus verbis ſatis plena, vel nimium: alia plurib⁹ breuia & abſciſſa ſunt? Cur in circũductionibus etiã cum ſenſus finitus eſt, aliquid tamen loci vacare videatur? Neminem veſtrum ignorare arbitror Iudices, hunc per hoſce dies ſermonem vulgi, atque hãc opinionem Populi Romani fuiſſe. Cur hoſce potius quàm hos? neque enim erat aſperum. Rationẽ fortaſſe non reddam, ſentiam eſſe melius. Cur non ſatis ſit, ſermonem vulgi fuiſſe? compoſitio enim patiebatur. Ignorabam, ſed ita vt audio hoc, animus accipit, plenum ſine hac geminatione non eſſe. Ad ſenſum igitur referenda ſunt. Ne quis ſatis fore putet quid ſeuerum, quid iucundum ſit, intelligere. facias quidem natura duce melius q̃ arte, ſed naturæ ipſi ars inerit.

¶Illud prorſus oratoris, ſcire, vbi quoq; genere compoſitionis ſit vtẽdum. Ea duplex obſeruatio, altera quæ ad pedes refertur, altera quæ ad comprehenſiones, quæ efficiuntur ex pedibus. Et de ijs prius. Diximus igitur eſſe inciſa, membra, circuitus. [Inciſum (quantum mea fert opinio) erit ſenſus nõ expleto numero concluſus, pleriſq; pars membri. Tale eſt enim quo Cicero vtitur, Dom⁹ tibi deerat? at habebas. pecunia ſuperabat? at egebas. Fiunt autem etiam ſingulis verbis inciſa, vt, Diximus, teſtes dare voluimus. Inciſum eſt, dixim⁹. Membrum autem eſt ſenſus numeris concluſus, ſed à toto corpore abruptus, & per ſe nihil efficiẽs. Id enim, O callidos homines, perfectum eſt: at remotum à cæteris vim nõ habet, vt per ſe manus, & pes, & caput. &, O rem excogitatam. quando ergo incipit corpus eſſe? cũ venit extrema concluſio, Quem, quæſo, noſtrum fefellit, id vos ita eſſe facturos? quam Cicero breuiſſimam putat. Itaq; ferè inciſa membra mixta ſunt, & concluſionem vtique deſiderant. [Periodo plurima nomina dat Cicero, ambitum, circuitum, comprehenſionem, continuationem, circumſcriptionẽ,

Quo genere cõpoſitionis vbiq; vtẽdũ.

Inciſum.

Membrum.

Periodus.

Genera eius duo ſunt, alterũ ſimplex, cum ſenſus vnus lõgiore ambitu circũducitur: alterũ quod cõſtat mẽbris & inciſis, quæ plures ſenſus habẽt, Aderat ianitor carceris, & carnifex Prætoris, & reliqua. Habet periodus membra minimũ duo. Medius numerus videtur quatuor, ſed recipit freqũẽter & plura. Modus eius à Cicerone, aut quatuor ſenarijs verſibus, aut ipſius ſpirit⁹ modo terminatur. Præſtare debet, vt ſenſum concludat: ſit aperta, vt intelligi poſſit: nõ immodica, vt memoria contineri. Mẽbrũ lõgius, tardũ: breuius, inſtabile eſt. Vbicũq; acriter erit & inſtanter pugnacitérq; dicendũ, mẽbratim cæſimq; dicem⁹. Nam hoc in oratione plurimum valet: adéoq; rebus accommo danda compoſitio, vt aſperis aſperos etiam numeros adhiberi oporteat, & cum dicente æquè audientem inhorreſcere. Membratim plerũq; narrabimus, aut ipſas periodos maioribus interuallis, & velut laxioribus nodis reſoluemus, exceptis quæ nõ do cendi gratia, ſed ornandi narrantur, vt in Verrẽ Proſerpinæ raptus. Hæc enim lenis & fluens cõtextus decet. [Periodus apta procemijs maiorũ cauſarũ, vbi ſolicitudine, cõmendatione, miſeratione res eget. Itẽ cõmunibus locis, & in omni ãplificatione: ſed poſcitur tum auſtera, ſi accuſes: tum fuſa, ſi laudes. Multũ & in epilogis pollet. Totum autẽ adhibendũ eſt, quo ſit amplius cõpoſitionis genus, cũ iudex non ſolũ rẽ tenet, ſed etiã captus eſt oratione, & ſe credit actori, & voluptate iam ducitur.

Procemium.

Hiſtoria.

[Hiſtoria nõ tã finitos numeros, q̃ orbẽ quendã contextũmq; deſiderat. Nãq; omnia eius mẽbra connexa ſunt, quoniã lubrica eſt, ac fluit: vt homines, qui manibus inuicẽ apprehẽſis gradũ firmãt, continent, & continentur. Demõſtratiuũ genus om ne fuſiores habet liberioréſq; numeros. Iudiciale & concionale vt materia varium eſt, ſic etiam ipſa collocatione verborum. Vbi iam nobis pars ex duabus (quas modo fecimus) ſecũda tractanda eſt. Nam quis dubitat alia lenius, alia concitatius, alia ſublimius, alia pugnacius, alia gracilius, alia grauius eſſe dicẽda? Grauibus, ſublimibus, ornatis, longas magis ſyllabas cõuenire? Ita vt lenia ſpatiũ, ſublimia & ornata claritatẽ quoque vocũ poſcant, potius quàm his contraria, Magis laudarẽ, breuibus argumẽta, partitiones, iocos, & quicq̃d eſt ſermoni magis ſimile. Itaq; cõponem⁹ procemiũ varie, atq; vt ſenſus eius poſtulabit. Neq; enim acceſſerim Celſo, qui vnã quandam huic parti for-

mã dedit,& optimã compoſitionẽ eſſe procemij, vt apud Aſinĩũ,dixit,Si Cæſar ex omnibus mortalib⁹,qui ſint ac fuerint, poſſet huic cauſę diſceptator legi,nõ quiſquã te potius optãdus nobis fuit.Nõ q̃a negẽ hoc bene eſſe cõpoſitũ,ſed quia legẽ hãc eſſe cõponẽdi in omnib⁹ principijs recuſem. Nã iudicis anim⁹ variè præparatur,tũ miſerabiles eſſe volum⁹, tũ modeſti, tum acres,tũ graues,tũ blandi, tũ flectere,tum ad diligẽtiã hortari. Hæc vt ſunt diuerſa natura,diſſimilem cõponẽdi quoq; rationem deſiderant. An ſimilibus Cicero vſus eſt numeris in exordio pro Milone,pro Cluẽtio pro Ligario? Narratio ferè tardiores,atq;(vt ſic dixerim)modeſtiores deſiderat pedes, & nominibus maxime mixtos.Nã & verbis,vt ſæpius preſſa eſt, ita interim inſurgit,ſed docere & infigere animis res ſemper cupit: quod minimè feſtinãtiũ opus eſt. Ac mihi videtur tota narratio cõſtare lõgioribus mẽbris,breuioribus periodis.[Argumenta acria & citata,pedib⁹quoq; ad hãc naturã accõmodatis vtẽtur.Nõ tamẽ ita vt trochæis,quæ celeria quidẽ, ſed ſine virib⁹ ſunt.Verùm quãuis ſint breuibus longiſq; mixta,nõ tamẽ plures lõgas q̃ breues habẽtia.Illa ſublimia, ſpatioſas claráſq; voces habẽt,amãt ãplitudinẽ.Dactyli quoq; ac pæones, etiam ſi maiori ex parte ſyllabis breuibus,tẽporibus tamẽ ſatis pleni.Aſpera cõtra iãbis maxime cõcitãtur:nõ ſolum ꝙ ſint è duabus modo ſyllabis,eóq; frequẽtiorẽ quaſi pulſum habẽt, quæ res lenitati cõtraria eſt,ſed etiã ꝙ omnibus pedib⁹ inſurgũt,& à breuibus in lõgas nitũtur & creſcũt.Ideóq; meliores choreis, qui à longis in breues cadunt.Summiſſa,qualia in epilogis, lentas & ipſa ſed minus exclamãtes exigũt.Vult eſſe Celſus aliquã & ſuperiorẽ cõpoſitionẽ,quã ſi quidẽ ſciremus, doceremus: ſed ſit neceſſe eſt tarda & ſupina. Verùm niſi ex verbis atꝙ ſentẽtijs per ſeſe id quæritur,ſatis odioſa eſſe non poterit.[Denique, vt ſemel finiam, ſic ferè componendũ quomodo pronunciandũ erit.An non in procemijs plerumque ſummiſſi,niſi cum in accuſatione cõcitãdus eſt iudex,aut aliqua indignatione cõplendus?In narratione pleni atq; expreſſi?In argumẽtis citati, atq; ipſo etiã motu celeres ſumus?vt in locis ac deſcriptionibus fuſi ac fluentes,in epilogis plerũq; deiecti & infracti? Atqui corporis quoq; motu ſua quædã tẽpora,& ad ſigna pedum,nõ minus ſaltationi, q̃ modulationibus adhibet muſica ratio numeros.

Narratio.

Argumẽtatio

Generalis præceptio.

Quid? nõ vox ad actus accõmodatur naturæ ipſarũ de quibus dicimus rerũ? Quo minus id mirũ in pedibus orationis, cũ debeât ſublimia ingredi, lenia duci, acria currere, delicata fluere. Itaq; vbi eſt neceſſe, affectam⁹ etiã tumorẽ, qui ſpõdęis atq; iãbis maximè cõtinetur, Hyperoarg⁹ ſceptra mihi liquit Pelops. At ille comicus æque ſenarius, quem trochaicũ vocât, pluribus choreis, q̃ trochæi ab alijs dicũtur. Pyrrhichius quidẽ decurrit: ſed quãtũ celeritatis habet tãtũ grauitatis amittit, Quid igitur faciã? nõ eã? ne nũc quidẽ? Aſperũ verò & maledicũ dictũ etiã in carmine iãbis graſſatur. Quis hoc poteſt videre? quis poteſt pati? niſi impudicus, & vorax, & aleo? In vniuerſum autẽ, ſi ſit neceſſe, durã potius atq; aſperã cõpoſitionẽ malim eſſe, q̃ effœminatã & eneruẽ: qualis apud multos, & quotidie magis laſciuimus, Sybaritarũ modis ſaltitãtes. At ne tã bona qdẽ vlla erit, vt debeat eſſe cõtinua, & in eoſdẽ ſemper pedes ire. Nã & verſificãdi genus eſt vnã legẽ omnibus ſermonibus dare, & id cũ manifeſta affectatione. cuius rei maximè cauenda ſuſpicio eſt, tũ etiã tędiũ ex ſimilitudine ac ſatietatẽ creat. Quóq; eſt dulci⁹, magis perdit amittitq; & fidẽ & affectus, motúſq; omnes, qui eſt in hac cura deprehẽſus: nec poteſt ei credere, aut propter eũ dolere, & iraſci iudex, cui putat hoc vacare. Ideóq; initia quædã quaſi ſoluẽda de induſtria ſunt, illa quidẽ maximi laboris, ne laborata videãtur. Sed neq; lõgioribus q̃ oportet hyperbatis cõpoſitioni ſeruiamus, ne quę eius gratia fecerimus, propter eã feciſſe videamur. Et certe nullũ aptũ atq; idoneũ verbũ prætermittemus gratia lenitatis. Neq; enim erit vllũ tam difficile, quod non cõmodè inſeri poſſit, niſi quòd in euitandis eiuſmodi verbis non decorem compoſitionis quærimus, ſed facilitatẽ. Non tamen mirabor Latinos magis indulſiſſe compoſitioni, quàm Atticos, quamuis minus in verbis habeant varietatis & gratiæ. Nec vitiũ dixerim ſi Cicero à Demoſthene paululũ in hac parte deſciuit. Sed quæ ſit differentia noſtri Græcíq; ſermonis, explicabit ſũmus liber. Cõpoſitio (nã finẽ imponere egreſſo deſtinatũ modũ volumini feſtino) debet eſſe honeſta, iucũda, varia. Eius tres partes: ordo, cõiũctio, numer⁹. Ratio in adiectiõe, detractione, mutatiõe. Vſus ꝓ natura rerũ, quas dicim⁹. Cura magna & ſētiẽdi atq; loquẽdi prior ſit: diſſimulatio curę pręcipua, vt numeri ſpontè fluxiſſe, non arceſſiti, & coacti eſſe videãtur.

M. FABII QVINTILIANI DE inſtitutione oratoria, Liber X.

¶ De copia verborum. Cap. I.

SEd hæc eloquẽdi præcepta ſicut cognitioni ſunt neceſſaria, ita non ſatis ad vim dicendi valent, niſi illis firma quædã facilitas, quæ apud Græcos ἕξις nominatur, acceſſerit: quam ſcribẽdo plus, an legendo, an dicẽdo cõſequamur, ſolere quæri ſcio. Quod eſſet diligenti nobis examinandũ cura, ſi qualibet earum rerum poſſemus vna eſſe contenti. Verùm ita ſunt inter ſe connexa & indiſcreta omnia, vt ſi qui flexus iiſdem defuerint, fruſtra ſit in cæteris laboratum. Nam neque ſolida atque robuſta fuerit vnquam eloquentia, niſi multo ſtylo vires acceperit, & citra lectionis exemplum labor ille carens rectore fluit. Qui autem ſcierit quo ſint quæque modo dicenda, niſi tanquam in procinctu paratam quidem ad omnes caſus habuerit eloquentiam, velut clauſis theſauris incubabit. Non autem vt quicque præcipuè neceſſarium eſt, ſic ad efficiẽdum oratorem maximi protinus erit momenti. Nam certè cũ ſit in eloquendo oratoris officium poſitum, dicere ante omnia eſt: atque hinc initium eius artis fuiſſe manifeſtũ eſt: proximã deinde imitationem: nouiſſimã ſcribendi quoq; diligentiam. Sed vt perueniri ad ſummam niſi ex principijs non poteſt, ita procedente iam opere, minima incipiunt eſſe, quæ prima ſunt. Verùm nos non quomodo inſtituẽdus orator, hoc loco dicim⁹ (nã id quidẽ, aut ſatis, aut certè vti potuimus à nobis dictum eſt) ſed vt athleta qui omnia iam perdidicerit à præceptore, nimirum quo genere exercitationis ad certamina præparandus ſit: ita eum qui res inuenire & diſponere ſciet, verba quoque & eligendi & collocandi rationem perceperit, inſtruamus qua in oratione quæ dicere, quam optimè, quam facillimè poſſit. Non ergo dubium eſt, quin ei velut opes ſint quædam parandæ, quibus vti vbicunq; deſideratum erit, poſſit: eæ conſtant copia rerum ac verborum. ¶ Sed res proprię ſunt cuiuſcunque cauſæ, aut paucis communes, verba in vniuerſas paranda: quæ ſi in

Verborum copia legendo potiſſimũ & audiendo paranda.

rebus ſingulis eſſent, ſingula minorem curã poſtularent: nam cuncta ſeſe cum ijs protinus rebus offerrent. [Sed cũ ſint alijs alia, aut magis propria, aut magis ornata, aut plus efficiẽtia, aut melius ſonantia, debẽt eſſe nõ ſolũ nota omnia, ſed in prõptu, atq; (vt ita dicã) in cõſpectu: vt cũ ſe iudicio dicẽtis oſtẽderint, facilis ex his optimorũ ſit electio. Equidẽ ſcio quoſdã collecta quæ idẽ ſignificarẽt vocabula ſolitos ediſcere, quo facilius & occurreret vnũ ex pluribus: & cũ eſſent vſi aliquo, ſi breue intra ſpatiũ rurſus deſideraretur, effugiẽdæ repetitionis gratia ſumerẽt aliud quo idẽ intelligi poſſet. Quod cũ eſt puerile, & cuiuſdã infelicis operæ, tũ etiã vtile parum. Turbã enim modo congregat, ex qua ſine diſcrimine occupet ꝓximũ quodq;. Nobis autẽ copia cũ iudicio paranda eſt, vim orandi, nõ circulatoriam volubilitatem ſpectantibus. [Id autem conſequemur optima legendo & audiendo. Non enim ſolum ipſa nomina rerũ cognoſcimus hac cura, ſed cui quicque loco ſit aptiſſimũ. Omnibus enim ferè præter pauca quę ſunt parum verecunda, in oratione locus eſt. Nã ſcriptores iamborũ veteriſq; comœdię etiã in illis ſæpe laudãtur. Sed nobis noſtrũ opus interi tueri ſatis eſt. Omnia verba (exceptis de quibus dixi) ſũt alicubi optima, & humilibus interim & vulgaribus opus eſt: & quæ cultiore in parte videntur ſordida, vbi res poſcit, propria dicuntur. Hęc vt ſciamus, atq; eorũ nõ ſignificationem modo, ſed formas etiam mẽſuraſq; norimus, & vbicunq; erũt poſita cõueniãt, niſi multa lectione atq; auditione aſſequi nõ poſſumus, cũ omnẽ ſermonẽ auribus primũ accipiamus. Propter quod infantes à mutis nutricibus iuſſu regum in ſolitudine educati, etiam ſi verba quædam emiſiſſe tradũtur, tamẽ loquẽdi facultate caruerũt. ¶ Sũt autẽ alia huius naturæ, vt idem pluribus vocibus declarent, ita vt nihil ſignificationis, quo potius vtaris, interſit, vt enſis & gladius: alia quæ etiã ſi propria rerum aliquarũ ſunt nomina, τροπικῶς tamẽ quaſi ad eundẽ intellectũ ferũtur, vt ferrũ & mucro. Nã per abuſionẽ ſicarios etiã omnes vocamus, qui cædem telo quocunq; cõmiſerint. Alia circuitu verborũ plurium oſtendimus: quale eſt, Et preſſi copia lactis. Plurima verò mutatione figuramus. Scio, non ignoro, & non me fugit, nõ me præterit: &, quis neſcit? nemini dubiũ eſt. Sed etiam ex proximo mutari licet. Nam & intelligo, & ſentio, & video ſæpe idẽ valent, quod ſcio.

Verborũ idẽ valentium varietas.

Quorum nobis vbertatem ac diuitias dabit lectio, vt non ſolũ quum occurrerint,ſed etiam cum oportet,vtamur. Non ſemper enim hæc inter ſe idem faciunt:nec ſicut de intellectu animi rectè dixerim video,ita de viſu oculorum intelligo.Nec vt mucro gladium, ſic mucronem gladius oſtendit. Sed vt copioſus verborum ſit paratus,ita non verborum tantum gratia legendum vel audiendum eſt. Nã omnium quæcunque docemus,hæc ſunt exempla potentiora etiã ipſis quæ traduntur artibus,cũ eò qui diſcit perductus eſt,vt intelligere ea ſine demõſtrãte,& ſequi iã ſuis viribus poſſit:quia quæ doctor præcipit,orator oſtẽdit.❡ Alia verò legẽtes,alia audientes magis adiuuãt. *Auditio.* Et excitat qui dicit ſpiritu ipſo,nec imagine & ambitu rerũ,ſed rebus incendit:Viuũt enim omnia & mouentur,excipimúſq; noua illa velut naſcentia cum fauore ac ſolicitudine.Nec fortuna modo iudicij,ſed etiam ipſorũ qui orãt,periculo afficimur. Præter hæc vox & actio decora commendabit quid quiſque locus poſtulabit,& pronunciandi vel potiſſima in dicendo ratio: & vt ſemel dicam pariter omnia docent.❡ In lectione certius iudicium,quod audienti frequenter, aut ſuus cuiuſque fauor,aut ille laudantium clamor extorquet. Pudet enim diſſentire, & ab illis tacita quadam verecundia inhibemur plus nobis credere,cum interim & vitioſa pluribus placeant,& à corrogatis laudentur etiam quæ non placent.Sed econtrario quoque accidit vt optimè dictis gratiam praua iudicia non referant. Lectio libera eſt,nec actionis impetu tranſcurrit,ſed repetere ſæpius licet,ſiue dubites,ſiue memoriæ affigere velis. Repetimus autẽ & tractamus,& vt cibos manſos ac propè liquefactos demittimus,quo facilius digerantur,ita lectio non cruda,ſed multa iteratione mollita, & velut confecta,memoriæ imitationíq; tradatur.❡ Ac diu non niſi optimus quiſque,& qui credentem ſibi minimè fallat legendus eſt,ſed diligenter ac penè ad ſcribendi ſolicitudinem: nec per partes modo ſcrutanda omnia, ſed perlectus liber vtique ex integro reſumẽdus, præcipuè oratio, cuius virtutes frequenter ex induſtria quoque occultantur. Sæpe enim præparat diſſimulatim inſidias orator, atque in prima parte actionis dicit,quæ ſunt in ſumma profutura.Itaq; ſuo loco minus placent, adhuc nobis quare dicta ſunt ignorantibus, ideóq; erũt cognitis omnibus repetẽda. ❡ Illud verò vtiliſſimũ, *Lectio.*

Optimi quique autores quo modo ſegendi.

noſſe eas cauſas quarũ orationes in manus ſumpſimus,& quoties continget,vtrinque habitas legere actiones,vt Demoſthenis & Aeſchinis,inter ſe contrarias:vt Seruij Sulpitij & Meſſalæ,quorum alter pro Aufidia,contra dixit alter:vt Pollionis & Caſſij , reo Aſprenate,aliáſque plurimas, [Quinetiam ſi minꝰ pares videbũtur,aliquæ tamen ad cognoſcendam litium quæſtionem rectè requirentur,vt contra Ciceronis orationes, Tuberonis in Ligarium,& Hortenſij pro Verre. [Quinetiam eaſdem cauſas vtile erit ſcire.Nam pro domo Ciceronis dixit Callidius:& pro Milone orationẽ Brutus exercitationis cauſa ſcripſit,etiã ſi egiſſe eũ Cornelius Celſus falſò exiſtimat. Et Pollio & Meſſala defenderũt eoſdẽ,& nobis pueris inſignes pro Voluſeno Catulo,Domitij Afri,Criſpi Paſſieni,Decimi Lęlij,orationes ferebantur.[Neque id ſtatim legenti perſuaſum ſit, omnia quæ omnes authores dixerunt,vtique eſſe perfecta . Nam & labant aliquando,& oneri cedunt,& indulgent ingeniorũ ſuorũ voluptati,nec ſemper intendũt animũ, nõnunquã fatigantur, cũ Ciceroni dormitare interi Demoſthenes, Horatio etiã Homerus ipſe videatur .Sũmi enim ſunt,homines tamẽ: accidítque ijs, qui quicquid apud illos repererunt, dicẽdi legẽ putãt, vt deteriora imitentur(id enim eſt facilius)ac ſe abũde ſimiles putẽt,ſi vitia magnorum conſequantur.Modeſte tamen & circumſpecto iudicio de tantis viris pronũciandum eſt,ne (quod pleriſque accidit) damnent quæ non intelligunt . Ac ſi neceſſe eſt in alteram errare partem , omnia eorum legẽtibus placere, quàm multa diſplicere maluerim.

De Orat.

De poetis ſegendis.

¶ Plurimũ dicit oratori conferre Theophraſtus lectionem poetarum , multiq; eius iudiciũ ſequuntur:neque immerito.Namque ab ijs & in rebus ſpiritus, & in verbis ſublimitas,& in affectibus motus omnis , & in perſonis decor petitur,præcipuéque velut attrita quotidiano actu forenſi ingenia optimè rerum taliũ blanditia reparantur.Ideóque in hac lectione Cicero requieſcẽdum putat.Meminerimus tamen non per omnia poetas eſſe oratori ſequendos , nec libertate verborum,nec licentia figurarum, genus oſtentationi cõparatum,& præter id quòd ſolam petit voluptatem,& eam fingendo nõ falſa modo,ſed etiam quędam incredibilia ſectatur: patrocinio quoq; aliquo iuuari poſcit , quòd alligati ad certam pedum neceſſitatem non ſemper vti proprijs poſſint, ſed depul

ſi à recta via neceſſario ad eloquēdi quędā diuerticula cōfugiant, nec mutare quædā modo verba, ſed extendere, corripere, cōuertere, diuidere cogātur. Nos verò armatos ſtare in acie, & ſummis de rebus decernere, & ad victoriam niti decet. Neque ego arma ſquallere ſitu ac rubigine velim, ſed fulgore munita eſſe, qui terreat, qualis eſt ferri, quo mēs ſimul viſúſq; perſtringatur: nō qualis auri argentíq; imbellis, & potius habēti periculoſus. ¶ Hiſtoria quoq; alere orationem quodā molli iucundóque ſucco poteſt. Verùm & ipſa ſic eſt legenda, vt ſciamus pleraſque eius virtutes oratori eſſe vitandas. Eſt enim proxima poetis, & quodammodo carmen ſolutum, & ſcribuntur ad narrandum, non ad probandum, totúmq; opus non ad intuitū rei pugnámque præſentem, ſed ad memoriam poſteritatis & ingenij famā componitur. Ideóque & verbis liberioribus & remotioribus figuris narrandi tædium euitat. Itaque vt dixi, neque illa Salluſtiana breuitas qua nihil apud aures vacuas atque eruditas poteſt eſſe perfectius, apud occupatum varijs cogitationibus iudicem, & ſæpius ineruditum captanda nobis eſt: neq; illa Liuij lactea vbertas ſatis docebit eū, qui nō ſpeciē expoſitionis, ſed fidem quærit. Adde ꝙ M. Tullius ne Thucydidem aut Xenophōtē vtiles oratori putat, quanq̄ illius bellicū canorē, huius ore Muſas eſſe locutas exiſtimet. Licet tamē nobis in digreſſionibus vti vel hiſtorico nōnunq̄ nitore, dū in ijs, de quib⁹ erit quęſtio, meminerimus nō athletarū toros, ſed militū lacertos eſſe: nec verſicolorem illam, qua Demetrius Phalereus dicebatur vti, veſtem bene ad forenſem puluerem facere. Eſt & alius ex hiſtorijs vſus, & is quidem maximus, ſed non ad præſentem pertinens locum, ex cognitione rerum exemplorúmq;, quibus in primis inſtructus eſſe debet orator, ne omnia teſtimonia expetat à litigatore: ſed pleraque ex vetuſtate diligenter ſibi cognita ſumat, hoc potentiora, quòd ea ſola criminibus odij & gratiæ vacant. ¶ A philoſophorum verò lectione vt eſſent nobis multa petenda, vitio factū eſt oratorū, qui quidē illis optima ſui operis parte ceſſerunt. Nam & de iuſtis, honeſtis, vtilibus, ijſque quæ ſint contraria, & de rebus diuinis maximè dicunt, & argumentantur acriter. Et altercationibus atque interrogationibus oratorem futurum optimè Socratici præparant. Sed ijs quoq; adhibēdū eſt ſimile iudiciū, vt etiā cū in rebus verſemur

De hiſtoria.

De philoſophis.

Quæ ſint in quoque virtutes præcipuæ. iiſdem, nō tamē eandē eſſe conditionem ſciamus litiū ac diſputationū, fori & auditorij, præceptorū & periculorū. ¶Credo exacturos pleroſq;, cum tantum eſſe vtilitatis in legendo iudicemus, vt id quoq; adiūgamus operi q, ſint, quæ in quoq; authore præcipua virtus: ſed pſequi ſingulos infiniti fuerit operis. Quippe cum in Bruto M. Tullius tot millibus verſuum de Romanis tantum oratoribus loquatur, & tamen de omnibus ætatis ſuæ, quibúſque conuiuebat, exceptis Cæſare atq; Marcello, ſilētiū egerit: quis erit modus, ſi & illos q poſtea fuerūt, & Græcos omnes, & philoſophos perſequar? Fuerit igitur breuitas illa tutiſſima, quæ eſt apud Plinium in epiſtola ad filium ſcripta, Legendos Demoſthenem atque Ciceronem, tū ita vt quiſq; eſſet Demoſtheni & Ciceroni ſimillimus. Non eſt tamen diſſimulanda noſtri quoq; iudicij ſumma. Paucos & vix vllū ex iis qui vetuſtatē pertulerūt, exiſtimo poſſe reperiri, qui iudiciū adhibentib⁹ *In Bruto.* non allaturus ſit vtilitatis aliquid, cū ſe Cicero ab illis quoq; vetuſtiſſimis authoribus, ingenioſis quidem, ſed arte carentibus, plurimum fateatur adiutum. Nec multo aliud de nobis ſentio: quid enim quiſque in varietate tumens, poténſq;, ne minima quidem alicuius certæ fiducia partis memoriā poſteritatis ſperauerit? qui ſi quis eſt, intra primos ſtatim verſus deprehendetur, & citius nos dimittet, quàm vt eius nobis magno temporis detrimēto cōſtet experimētū. Sed nō quicquid ad aliquā partē ſciētiæ pertinet, protinus ad faciēdā etiam φράσιν (de qua loquimur) accommodatū. *Opiniones de legendis authoribus.* ¶Verū antequam de ſingulis loquar pauca in vniuerſum de varietate opinionum dicenda ſunt. Nam quidam ſolos veteres legendos putant, neq; in vllis aliis eſſe naturalem eloquentiam & robur viris dignum arbitrantur, Alios recens hæc laſciuia deliciæq;, & omnia ad voluptatem multitudinis imperitæ compoſita delectant. Sunt etiam qui rectum dicendi genus ſequi volūt. Alij preſſa demum & tenuia, atq; quæ minimum ab vſu quotidiano recedant, ſana & verè Attica putant. Quoſdā elatior ingenij vis, & magis concitata, & aliàs ſpiritus plena capit. Sunt etiam lenis, & nitidi, & compoſiti generis non pauci amatores. de qua diligentia diſſeram diligētius, cū de genere dicendi quærendum erit. Interim ſummam, quam, & à qua lectione petere poſſint, qui confirmare facultatem dicēdi volunt, attingam. Paucos (ſunt enim eminentiſſimi) excer-

pere in animo eſt, facile eſt autẽ ſtudioſis, qui ſint ijs ſimillimi iudicare. Nec quiſquam queratur omiſſos forte aliquos, quos ipſe valde probet. Fateor enim plures legendos eſſe, quàm qui nominabuntur. Sed nunc genera ipſa lectionum quæ præcipue conuenire intendẽtibus vt oratores fiant, exiſtimẽ, perſequar.

¶ Igitur vt Aratus ab Ioue incipiendum putat, ita nos rite cœpturi ab Homero videmur. Hic enim (quemadmodũ ex Oceano dicit ipſe amniũ vim fontiúmq; curſus initium capere) omnibus eloquentiæ partibus exẽplum & ortum dedit. Hunc nemo in magnis rebus ſublimitate, in paruis proprietate ſuperauit. Idem lætus ac preſſus, iucundus & grauis, tum copia, tum breuitate mirabilis; nec poetica modo, ſed oratoria virtute eminẽtiſſimus. Nãq; vt de laudibus, exhortationibus, cõſolationibúſque taceam, nónne vel nonus liber, quo miſſa ad Achillem legatio continetur, vel in primo inter duces illa contentio, vel dictæ in ſecundo ſentẽtiæ, omnes litiũ ac conſiliorum explicãt artes? Affectus quidem vel illos mites, vel hos concitatos, nemo erit tam indoctus, qui non in ſua poteſtate hunc authorem habuiſſe fateatur. Age verò, nónne in ſui vtriuſq; operis ingreſſu pauciſſimis verſibus legem proœmiorum nõ dico ſeruauit, ſed conſtituit? Nã & beneuolum auditorem inuocatione Dearum, quas præſidere vatibus creditum eſt, & intentum propoſita rerum magnitudine, & docilem ſumma celeriter comprehẽſa facit. Narrare verò quis breuius, quàm qui mortem nunciat Patrocli? quis ſignificantius poteſt, quàm qui Curetum Aetolorúmque prælium exponit? Iam ſimilitudines, amplificationes, exempla, digreſſus, ſigna rerum & argumenta, cæteráq; probandi ac refutãdi, ſunt ita multa, vt etiã qui de artibus ſcripſerũt, plurima earum rerum teſtimonia ab hoc poeta petant. Nam & epilogus quidẽ quis vnquã poterit illis rogantis Achillẽ Priami precibus ęquari? Quid? in verbis, ſentẽtijs, figuris, diſpoſitiõe totius operis, nónne humani ingenij modũ exceſſit? vt magni ſit viri, virtutes eius nõ ęmulatione (quod fieri nõ poteſt) ſed intellectu ſequi. Verũ hic omnes ſine dubio, & in omni genere eloquentiæ procul à ſe reliquit: heroicos tamẽ pręcipuè, videlicet quia clariſſima ĩ materia ſimilis cõparatio eſt. Raro aſſurgit Heſiodus, magnáq; pars ei⁹ in nominibus eſt occupata, tamẽ vtiles circa pręcepta ſẽtẽtię, lenitáſq; verborũ & cõpoſitiõis ꝓbabilis:

Homerus.

Iliad. 18.

Iliad. 19.

Iliad. 24.

Heſiodus.

datúrq; ei palma in illo mediocri genere dicẽdi. Contra in An-
Antimachus. timacho vis & grauitas, & minime vulgare eloquẽdi genus, ha
bet laudẽ. Sed q̃uis ei ſecũdas ferè grãmaticorum cõſenſus de-
ferat, & affectibus, & iucunditate, & diſpoſitione, & omnino ar
te deficitur, vt planè manifeſtéq; appareat quanto ſit aliud pro-
Panyaſis. ximum eſſe, aliud ſecundum. Panyaſin ex vtroque mixtũ pu-
tãt, in eloquendo neutrius æquare virtutes, alterum tamen ab
Apollonius. eo materia, alterum diſponẽdi ratione ſuperari. Apollonius in
ordinẽ à grãmaticis datũ non venit, quia Ariſtarchus atq; Ari-
ſtophanes poetarũ iudices neminẽ ſui tẽporis in numerũ rede-
gerunt, nõ tamẽ contẽnendũ edidit opus, æquali qũadã medio
Aratus. critate. Arati materia motu caret, vt in qua nulla varietas, nul
lus affectus, nulla perſona cui vſq̃ ſit oratio: ſufficit tamẽ operi,
Theocritus. cui ſe parẽ credidit. Admirabilis in ſuo genere Theocritus, ſed
muſa illa ruſtica & paſtoralis nõ forũ modo, verũ ipſam etiã vr
bẽ reformidat. Audire videor vndiq; cõgerentes nomina pluri
Piſander. morũ poetarũ. quid? Herculis acta non bene Piſandros? quid?
Nicander. Nicãdrum fruſtra ſecuti Macer atq; Virgilius? quid? Euphorio
Euporion. nẽ fruſtra tranſibimus? quem niſi probaſſet Virgilius, idem nũ-
quã certe conditorũ Chalcidico verſu carminum feciſſet in Bu
Tyrtæus. colicis mentionem. quid? Horatius fruſtra Tyrtæum Home-
ro ſubiungit? Nec ſanè quiſq̃ eſt tam procul à cognitione eorũ
remotus, vt non indicem certe ex bibliotheca ſumptum tranſ
ferre in libros ſuos poſſit. Nec ignoro igitur quos trãſeo, nec vti
q; damno, vt qui dixerim eſſe in omnibus vtilitatis aliquid: ſed
ad illos iam perfectis conſtitutíſque viribus reuertemur: quod
etiam in cœnis grandibus ſæpe facimus, vt cum optimis ſatia-
ti ſimus, varietas tamen nobis ex vilioribus grata ſit. [Tunc &
Callimachus elegiã vacabit in manus ſumere, cuius princeps habetur Calli-
Philætas. machus, ſecundas confeſſione plurimorũ Philætas occupauit.
Sed dũ aſſequimur illã firmã (vt dixi) facilitatẽ, optimis aſſue-
ſcẽdũ eſt, & multo magis quia multorũ lectione firmãda mẽs,
& ducẽdus color. Itaq; ex tribus receptis Ariſtarchi iudicio ſcri
Archilochus. ptoribus iamborum ad ἕξιν maximè pertinebit vnus Archilo-
chus. Summa in hoc vis elocutionis, cum validæ, tum breues
vibrantéſque ſententiæ, plurimum ſanguinis atque neruorũ,
adeo vt videatur quibuſdam, quòd quidem minor eſt materię
Pindarus. eſſe, non ingenij vitium. [Nouem verò lyricorum longe Pin-

darus princeps, ſpiritus magnificentia, ſententijs, figuris, beatiſſima rerum verborúmque copia, & velut quodam eloquentiæ flumine: propter quæ Horatius eũ merito credidit nemini imitabilem. Steſichorum, q̃ ſit ingenio validus, materię quoq; oſtẽdunt, maxima bella, & clariſſimos canentem duces, & epici carminis onera lyra ſuſtinentem. Reddidit enim perſonis in agendo ſimul loquendóque debitam dignitatem, ac ſi tenuiſſet modum, videtur æmulari proximus Homerũ potuiſſe: ſed redundat atq; effunditur, quod vt eſt reprehẽdẽdũ, ita copię vitiũ eſt. *Steſichorus.*

Alcæus in parte operis aureo plectro merito donatur, quia tyrãnos inſectatur: multũ etiã moribus confert, in eloquendo quoque breuis, & magnificus, & diligens, Homero ſimilis, ſed in luſus & in amores deſcendit, maioribus tamen aptior. *Alcæus.* Simonides tenuis, alioqui ſermone proprio & iucunditate quadam commendari poteſt: præcipua tamen eius in commouenda miſeratione virtus, vt quidam in hac eum parte omnibus eiuſdem operis authoribus præferant. *Simonides.* [Antiqua illa Comœdia cum ſynceram illam ſermonis Attici gratiam propè ſola retinet, tum fœcundiſſimæ libertatis, et ſi eſt in inſectandis vitijs præcipua, plurimum tamen virium etiam in cæteris partibus habet. Nã & grandis, & elegans, & venuſta, & neſcio an vlla, poſt Homerũ tamen, quem vt Achillem ſemper excipi par eſt, aut ſimilior ſit oratoribus, aut ad oratores faciẽdos aptior. Plures eius authores: Ariſtophanes tamẽ, & Eupolis, Cratinúſque præcipui. *Comœdia antiqua.* *Ariſtophanes* [Tragœdias primus in lucem Aeſchylus protulit, ſublimis, & grauis & grandiloquus ſæpe vſque ad vitium, ſed rudis in pleriſque & incompoſitus, propter quod correctas eius fabulas in certamen deferre poſterioribus poetis Athenienſes permiſere: Súntq; eo modo multi coronati. *Tragœdiæ.* *Aeſchylus.* Sed longe clarius illuſtrauerũt hoc opus Sophocles atque Euripides, quorum in diſpari dicendi via vter ſit poeta melior inter plurimos quæritur. *Sophocles.* *Euripides.* Idque ego ſanè, quoniam in præſentem materiam nihil pertinet, iniudicatum relinquo. Illud quidem nemo nõ fateatur neceſſe eſt, ijs qui ſe ad agendum comparant, vtiliorem longè Euripidem fore. Nam is ſermone, quo ipſum reprehẽdunt, quibus grauitas & cothurnus & ſonus Sophoclis videtur eſſe ſublimior magis accedit oratorio generi, & ſentẽtijs denſus, & in ijs quæ à ſapientibus tradita ſunt, penè ipſis par, & in dicẽdo atque reſpondẽdo cuilibet

eorum,qui fuerunt in foro diſerti comparandus.In affectibꝰ ve
rò cum omnibus mirus,tum in ijs qui miſeratione conſtant fa
cile præcipuus,& admirandus maxime eſt, vt ſæpe teſtatur &
Menander. eum ſecutus,quanq̃ in opere diuerſo, Menander: qui vel vnus
meo quidem iudicio diligēter lectus,ad cuncta quæ præcipimꝰ
efficienda ſufficiat:ita omnem vitæ imaginem expreſſit, tanta
in eo inueniendi copia,& eloquendi facultas:ita eſt omnibus re
bus,perſonis,affectibus accommodatus.Nec nihil profecto vi-
derunt,qui orationes quæ Chariſij nomine eduntur, à Menan-
dro ſcriptas putant.Sed mihi longè magis orator probari in ope
re ſuo videtur, niſi forte aut illa mala iudicia, quæ Epitrepon-
tes,Epicleros,Locros habent,aut meditationes in Sophocle, &
Nomothete Hypobolimæo,non omnibꝰ oratorijs numeris ſūt
abſolutæ. Ego tamen plus adhuc quiddam collaturum eſſe de-
clamatoribus puto,quoniam ijs neceſſe eſt ſecundum cōditio-
nem controuerſiarū plures ſubire perſonas,patrum,filiorū,ma
ritorum,militū,ruſticorum,diuitum,pauperum,iraſcentium,
deprecātium,mitium,aſperorum.In quibus omnibus mirè cu
ſtoditur ab hoc poeta decor.Atq; ille quidem omnibus eiuſdē
operis authoribus abſtulit nomen,& fulgore quodā ſuæ clarita-
tis tenebras obduxit.Habēt tamen alij quoque comici: ſi cum
Philemon. venia legantur,quædam quæ poſſis decerpere,& præcipue Phile
mō,qui vt prauis ſui tēporis iudicijs Menādro ſæpe pręlatꝰ eſt,
Hiſtoriographi. ita cōſenſu omnium meruit credi ſecundus. [Hiſtoriam mul-
ti ſcripſere præclarè,ſed nemo dubitat longe duos cęteris præfe
rendos,quorum diuerſa virtus laudem penè eſt parem conſecu
Thucydides. ta. Denſus & breuis & ſemper inſtans ſibi Thucydides, dulcis
Herodotus. & candidus & effuſus Herodotus:ille cōcitatis,hic remiſſis affe
ctibus melior:ille concionibus,hic ſermonibus:ille vi, hic volu
Theopōpus. ptate.Theopōpus ijs proximus,vt in hiſtoria prędictis minor,
ita oratori magis ſimilis,vt qui antequam eſt ad hoc opus ſolici
Philiſtus. tatus, diu fuerit orator,Philiſtus quoque meretur * qui turbæ,
quāuis bonorū poſt hos authorū eximatur,imitator Thucydi-
Ephorus. dis: & vt multo infirmior,ita aliquatenus lucidior.Ephorus vt
Clitarchus. Iſocrati viſum,calcaribꝰ eget.Clitarchi probatur ingeniū,fides
Timagenes. infamatur.Longo poſt interuallo temporis natus Timagenes,
vel hoc ipſo probabilis,quòd intermiſſam hiſtorias ſcribēdi in-
Xenophon. duſtriā noua laude reparauit.Xenophō nō excidit mihi,ſed in-

ter philoſophos reddendus eſt.[Sequitur oratorum ingens ma- *Oratores.*
nus,vt decem ſimul Athenis ætas vna tulerit, quorũ lõge prin
ceps Demoſthenes,ac penè lex orandi fuit:tãta vis in eo,tã dẽ- *Demoſthenes*
ſa omnia,ita quibuſdã neruis intẽta ſunt,tã nihil ocioſũ, is di-
cẽdi modus,vt nec quid deſit in eo,nec quid redũdet inuenias.
Plenior Aeſchines,& magis fuſus,& grandiori ſimilis,quo mi- *Aeſchines.*
nus ſtrictus eſt: carnis tamẽ plus habet,minus lacertorum.Dul
cis in primis & acutus Hyperides eſt, ſed minoribus cauſis, vt *Hyperides.*
nõ dixerim vtilior,magis par.His ætate Lyſias maior, ſubtilis *Lyſias.*
atq; elegãs & quo nihil,ſi oratori ſatis ſit docere, quæras perfe-
ctius:nihil enim eſt inane,nihil arceſſitum:puro tamẽ fonti, q̃
magno flumini propior.Iſocrates in diuerſo genere dicendi ni- *Iſocrates.*
tidus & comptus,& palæſtræ q̃ pugnę magis accõmodatus,om
nes dicendi veneres ſectatus eſt:nec immerito:auditorijs enim
ſe,nõ iudicijs cõpararat:inuẽtione facilis, honeſti ſtudioſus: in
compoſitione adeo diligens,vt cura eius reprehendatur.Neque
ego in his,de quibus ſum locutus,has ſolas virtutes,ſed has prę
cipuas puto,nec cæteros parum fuiſſe magnos.Quinetiam Pha *Phalereus*
lereum illum Demetrium(quanquam is primus inclinaſſe elo- *Demetrius.*
quẽtiã dicitur)multũ ingenij habuiſſe,& facũdiæ fateor,vel ob *Philoſophi.*
hoc memoria dignũ,ꝙ vltimus eſt ferè ex Atticis qui dici poſ- *Plato.*
ſit orator,quẽ tamẽ in illo medio genere dicẽdi præfert omni-
bus Cicero.[Philoſophorum,ex quibus plurimũ ſe traxiſſe elo-
quentiæ M.Tullius confitetur, quis dubitet Platonẽ eſſe præci-
puum? ſiue acumine diſſerendi,ſiue eloquendi facultate diuina
quadam & Homerica? multũ enim ſupra proſam orationem,
& quã pedeſtrẽ Græci vocãt,ſurgit:vt mihi non hominis inge- *Pedeſtris*
nio,ſed quodã Delphico videatur oraculo inſtinctꝰ.Quid ego *oratio.*
cõmemorẽ Xenophontis illã iucunditatẽ inaffectatã? ſed quã *Xenophon.*
nulla affectatio cõſequi poſſit,vt ipſæ ſermonẽ Gratiæ finxiſſe
videantur: & quod de Pericle veteris comœdiæ teſtimonium
eſt,in hunc tranſferri iuſtiſſimè poſſit,In labris eius ſediſſe quã
dam perſuadendi deam. Quid reliquorum Socraticorum ele-
gantiam? quid Ariſtotelẽ? quem dubito ſcientia rerum an ſcri- *Ariſtoteles.*
ptorũ copia, an eloquendi ſuauitate, an inuentionum acumi-
ne, an varietate operũ clariorẽ putẽ. Nã in Theophraſto tam *Theophra-*
eſt eloquendi nitor ille diuinus, vt ex eo quoque nomen tra- *ſtus.*
xiſſe dicatur. Minus indulſere eloquentiæ Stoici veteres, ſed *Stoici.*

ſed cũ honeſta ſuaſerunt, tũ in eligendo probandóq; quod inſti
tuerãt, plurimũ valuerunt: rebus tamẽ acuti magis, q̃ (id quod
Latini autho res. ſanè non affectant) oratione magnifici. ❡Idẽ nobis per Roma-
nos quoq; authores ordo ducẽdus eſt. Itaq; vt apud illos Home
Virgilius. rus, ſic apud nos Virgilius auſpicatiſſimũ dederit exordiũ, om-
niũ generis eiꝰ poetarũ Græcorũ noſtrorúmq; illi haud dubiè ꝓ
ximus. Vtar enim verbis ijſdem, quæ ab Afro Domitio iuue-
nis excepi: qui mihi interroganti, quem Homero crederet ma
xime accedere, Secundus, inquit, eſt Virgilius, propior tamen
primo quàm tertio. Et hercle vt illi naturæ cæleſti atque im-
mortali ceſſerimus, ita curę & diligẽtiæ vel ideo in hoc plus eſt,
quòd ei fuit magis laborandum, & quantum eminentioribus
vincimur, fortaſſe æqualitate penſamus. Cæteri omnes longè
Macer. ſequentur. Nam Macer & Lucretius legendi quidem, ſed non
Lucretius. vt phraſin, id eſt corpus eloquentiæ faciãt: elegantes in ſua quiſ
Varro. que materia, ſed alter humilis, alter difficilis. Attacinus Varro
in ijs per quæ nomen eſt aſſecutus, interpres operis alieni, non
Ennius. ſpernendus quidem, verùm ad augendã facultatẽ dicẽdi parũ
locuples. Enniũ ſicut ſacros vetuſtate lucos adoremus: in qui-
bus grandia & antiqua robora iam non tantam habent ſpeciẽ,
quantam religionem. Propiores alij, atque ad hanc phraſin de
qua loquimur, magis vtiles. Laſciuus quidem in heroicis quan-
Ouidius. quam Ouidius, nimium amator ingenij ſui, laudandus tamen
Cornelius. parcius. Cornelius autem Seuerus, etiam ſi verſificator quàm
Seuerus. poeta melior, ſi tamen vt eſt dictũ, ad exemplar primi libri bel
lũ Siculum perſcripſiſſet, vendicaret ſibi iure ſecundum locũ.
Sed eũ conſummari mors immatura non paſſa eſt: puerilia ta-
men eius opera & maximam indolem oſtendunt, & admirabi-
lem præcipuè in ætate illa recti generis volũtatem. Multum in
Val. Flaccus Valerio Flacco nuper amiſimus. Vehemens & poeticũ ingeniũ
Saleius Baſſus. Saleij Baſſi fuit, nec ipſum ſenectute maturuit. Rabirius, ac Pe-
do non indigni cognitione, ſi vacet. Lucanus ardens, & conci-
Rabirius. tatus, & ſentẽtijs clariſſimꝰ, & vt dicã quod ſentio, magis ora-
Pedo. toribus q̃ poetis annumerandus. Hos nominauimus, quia Ger-
Lucanus. manicum Auguſtũ, ab inſtitutis ſtudijs deflexit cura terrarũ,
Germanicus Auguſt. parúmq; dijs viſum eſt eſſe eũ maximum poetarum. Quid ta-
mẽ ijſipſis eius operibus, in quę donatus imperio iuuenis ſucceſ
ſerat, ſublimius, doctius, omnibus deniq; numeris pręſtantius?

Quis enim caneret bella melius, quàm qui ſic gerit? quem prę-
ſidentes ſtudijs deæ propius audirent? cui magis ſuas artes ape-
riret familiare numen Mineruæ? Dicent hæc plenius futura ſe-
cula. Nũc enim cæterarum fulgorẽ virtutum laus iſta pręſtrin-
gitur. Nos tamen ſacra literarum colentes, feras Cęſar, ſi non
tacitum hoc præterimus, & Virgiliano certe verſu teſtamur, *Elegiaci.*
Inter victrices hederã tibi ſerpere lauros. [Elegia Græcos quo- *Tibullus.*
que prouocamus, cuius mihi terſus atque elegans maxime vi- *Propertius.*
detur author Tibullus. Sunt qui Propertium malint. Ouidius *Ouidius.*
vtroq; laſciuior, ſicut durior Gallus. [Satyra quidem tota no- *Gallus.*
ſtra eſt, in qua primus inſignem laudẽ adeptus eſt Lucilius, qui *Satyrici.*
quoſdam ita deditos ſibi adhuc habet amatores, vt eum nõ eiſ- *Lucilius.*
dem modo operis authoribus, ſed omnibus poetis præferre nõ
dubitent. Ego quantum ab illis, tantum ab Horatio diſſentio,
qui Lucilium fluere lutulẽtum, & eſſe aliquid quod tollere poſ-
ſis, putat. Nam eruditio in eo mira, & libertas, atq; inde acerbi-
tas, & abunde ſalis. Multo eſt terſior, ac purus magis Horatius, *Horatius.*
& ad notandos hominum mores præcipuus. Multũ & veræ glo-
riæ, quamuis vno libro, Perſius meruit. Sunt clari hodie quoq; *Perſius.*
& qui olim nominabuntur. Alterum illud eſt & prius Satyræ *Iuuenalis.*
genus, quod non ſola carminum varietate mixtum condidit
Terentius Varro vir Romanorũ eruditiſſimus. Plurimos hic *Varro.*
libros & doctiſſimos cõpoſuit, peritiſſimus linguę latinæ, & om
nis antiquitatis, & rerum Græcarum noſtrarũmq;, plus tamen
ſcientiæ collaturus quàm eloquentiæ. [Iambus non ſane à Ro *Iambici.*
manis celebratus eſt vt proprium opus à quibuſdam interpoſi-
tus, cuius acerbitas in Catullo, Bibaculo, Horatio, quanquam il *Catullus.*
li epodos interuenire non reperiatur. [At lyricorum idem Ho *Bibaculus.*
ratius ferè ſolus legi dignus. Nã & inſurgit aliquando, & plenus *Horatius.*
eſt iucunditatis & gratiæ, & varijs verbis & figuris feliciſſimè *Lyrici.*
audax. Si quẽ adijcere velis, is erit Cæſius Baſſus, quem nuper *Cæſius*
vidimus, ſed eum longe præcedunt ingenia viuentium. [Tra- *Baſſus* *Martialis.*
gœdiæ ſcriptores Acciꝰ atq; Pacuuius, clariſſimi, grauitate ſen- *Tragici.*
tentiarum verborũmque pondere & authoritate perſonarum. *Accius.*
Cæterum nitor & ſumma in excolendis operibus manus, ma- *Pacuuius.*
gis videri poteſt temporibus quàm ipſis defuiſſe. Virium tamẽ
Accio plus tribuitur: Pacuuium videri doctiorem, qui eſſe do-
cti affectant, volunt. Iam Varij Thyeſtes cuilibet Græcorum *Varius.*

Ouidius. cōparari poteſt. Ouidij Medea videtur mihi oſtendere, quan-
Pomponius tum vir ille præſtare potuerit, ſi ingenio ſuo temperare quàm
Secundus. indulgere maluiſſet. Eorum quos viderim, lōge princeps Pom-
ponius Secundus, quem ſenes parum tragicum putabant, erudi
Comici. tione ac nitore præſtare confitebantur. [In comœdia maxime
claudicamus: licet Varro Muſas Aelij Stolonis ſententia, Plau
Plautus. tino dicat ſermone locuturas fuiſſe, ſi latinè loqui vellent: licet
Cæcilius. Cæciliū veteres laudibus ferant: licet Terētij ſcripta ad Scipio-
Terentius. nem Aphricanum referantur. Quæ tamen ſunt in hoc genere
elegantiſſima, & plus adhuc habitura gratiæ, ſi intra verſus tri-
metros ſtetiſſent. Vix leuē conſequimur vmbrā, adeo vt mihi
ſermo ipſe Romanus non recipere videatur illam ſolis conceſ-
ſam Atticis venerem, quādo eam ne Græci quidē in alio gene-
Togati. re linguæ obtinuerint. Togatis excellit Afranius, vtinámq; nō
Afranius. inquinaſſet argumenta puerorum fœdis amoribus, mores ſuos
Hiſtorici. faſſus. [At hiſtoria non ceſſerit Græcis, nec opponere Thucydi
di Salluſtium verear, nec indignetur Herodotus ſibi æquari T.
Liuium, cum in narrando miræ iucunditatis, clariſſimíq; can-
T.Liuius. doris, tum in concionibus ſupra, quàm narrari poteſt eloquen-
tem: ita dicuntur omnia cū rebus, tū perſonis accōmodata: ſed
affectus quidem præcipuè eos qui ſunt dulciores, vt parciſſimè
dicam, nemo hiſtoricorum cōmendauit magis. Ideóq; immor
talem illam Salluſtij velocitatem, diuerſis virtutibus conſecu-
tus eſt. Nam mihi egregiè dixiſſe videtur Seruilius Nouianus,
pares eos magis quàm ſimiles, qui & ipſe à nobis auditus eſt cla
rus ingenio, & ſententijs crebrior, ſed minus expreſſus q̄ hiſto-
Baſſus riæ authoritas poſtulat: quam paulum ætate præcedens eū Baſ-
Aufidius. ſus Aufidius egregiè vtique in libris belli Germanici præſtitit,
genere ipſo probabilis in omnibus, ſed in qubuſdam viribus mi
Corn.Tac. nor. Supereſt adhuc, & exornat ætatis noſtræ gloriam vir ſecu-
lorum memoria dignus, qui olim nominabitur, nunc intelligi-
tur. Habet amatores, nec imitatores, vt libertas quanquā circū
ciſis quæ dixiſſet, ei nocuerit. Sed elatū abunde ſpiritū, & auda-
ces ſententias deprehēdas etiam in ijs quæ manent. Sūt & alij
ſcriptores boni, ſed nos genera deguſtamus, non bibliothecas
Oratores. excutimus. [Oratores verò vel præcipue latinam eloquētiam
parem facere Grecę poſſunt. Nam Ciceronem cuicunq; eorum
fortiter oppoſuerim. Nec ignoro quantam mihi concitem pu-

gnam,cum præſertim id nõ ſit propoſiti, vt eum Demoſtheni cõparem hoc tẽpore. Neq; enim attinet, cũ Demoſthenem in primis legendum vel ediſcendum potius putem. Quorum ego virtutes pleraſq; arbitror ſimiles, cõſiliũ, ordinem diuidendi, probandi rationem, omnia deniq; quæ ſunt inuentionis. In eloquendo eſt aliqua diuerſitas: denſior ille, hic copioſior: ille concludit aſtrictus, hic latius pugnat: ille acumine ſemper, hic frequenter & pondere: illi nihil detrahi poteſt, huic nihil adijci: curæ plus in illo, in hoc naturæ. Salibus certe & commiſeratione, qui duo plurimum affectus valent, vincimus. Et fortaſſe epilogos illi mos ciuitatis abſtulerit, ſed & nobis illa quæ Attici mirantur, diuerſa Latini ſermonis ratio minus permiſerit. In epiſtolis quidem, quanq̃ ſunt vtriuſq;, nulla contentio eſt. Cedendum verò in hoc, ꝙ & ille prior fuit, & ex magna parte Ciceronem, quãtꝰ eſt, fecit. Nã mihi videtur M. Tullius cũ ſe totũ ad imitationẽ Græcorũ cõtuliſſet, effinxiſſe vim Demoſthenis, copiam Platonis, iucunditatẽ Iſocratis. Nec verò quod in quoq; optimũ fuit, ſtudio conſecutus eſt tantũ, ſed plurimas vel potiꝰ omnes ex ſeipſo virtutes extulit, immortalis ĩgenij beatiſſima vbertate. Nõ enim pluuias (vt ait Pindarus) aquas colligit, ſed viuo gurgite exundat, dono quodã prouidẽtiæ genitus, in quo totas vires ſuas eloquẽtia experiretur. Nã quis docere diligẽtiꝰ? mouere vehemẽtius poteſt? cui tãta vnq̃ iucũditas affuit? vt ipſa illa quæ extorquet, impetrare eũ credas: & cũ tranſuerſum vi ſua iudicem ferat, tamen ille non rapi videatur, ſed ſequi. Iã omnibus quæ dicit tãta authoritas ineſt, vt diſſentire pudeat: nec aduocati ſtudiũ, ſed teſtis aut iudicis affectat fidẽ. Tum interim hæc omnia, quæ vix ſingula quiſq̃ intentiſſima cura cõſequi poſſet, fluunt illaborata: & illa qua nihil pulchriꝰ auditu eſt oratio, præ ſe fert tamen feliciſſimã facilitatẽ. Quare nõ immerito ab hominibus ætatis ſuæ regnare in iudicijs dictꝰ eſt: apud poſteros vero id conſecutus, vt Cicero iam nõ hominis nomẽ, ſed eloquentiæ habeatur. Hũc igitur ſpectemus, hoc propoſitũ nobis ſit exemplũ: ille ſe profeciſſe ſciat, cui Cicero valde placebit. Multa in Aſinio Pollione inuẽtio, ſumma diligentia, adeo vt quibuſdã etiã nimia videatur, & cõſilij & animi ſatis, à nitore & iucũditate Ciceronis ita longe abeſt, vt videri poſſit ſeculo prior. At Meſſala nitidꝰ & cãdidꝰ, & quodãmodo præ ſe ferẽs in

Ciceronis & Demoſthenis cõparatio.

Ciceronis laudes.

Aſinius Pollio.

Meſſala.

C.Cæſar. dicendo nobilitatem ſuam,viribus minor. C. verò Cæſar ſi fo-
Cic.in Bru. ro tantum vacaſſet,non alius ex noſtris contra Ciceronem no-
minaretur:tanta in eo vis eſt,id acumen,ea concitatio, vt illũ
eodem animo dixiſſe,quo bellauit,appareat. Exornat tamẽ hæc
omnia mira ſermonis, cuius proprie ſtudioſus fuit, elegantia.
Cælius. Multum ingenij in Cælio,& præcipuè in accuſando, multa vr-
banitas,dignúſq; vir cui & mens melior & vita longior conti-
Caluus. giſſet.Inueni qui Caluum præferrent omnibus,inueni qui con-
trà crederent eum nimia contra ſe calumnia verum ſanguinẽ
perdidiſſe.Sed eſt & ſancta & grauis oratio,&caſtigata & frequẽ
ter vehemens quoq;.Imitator autem eſt Atticorum, fecítque
illi properata mors iniuriam,ſi quid adiecturus,non ſi quid de-
Seruius tracturus fuit. Et Seruius Sulpitius inſignẽ nõ immerito famã
Sulpitius. tribus orationibus meruit.Multa ſi cum iudicio legatur, dabit
Caſſius imitatione digna Caſſius Seuer9,qui ſi cæteris virtutibus colo-
Seuerus. rem & grauitatem orationis adieciſſet, ponendus inter præci-
puos foret.Nam & ingenij plurimum eſt in eo,& acerbitas mi-
ra, & vrbanitas, & vis ſumma: ſed plus ſtomacho quàm con-
ſilio dedit:præterea vt amari ſales:ita frequenter amaritudo ip
ſa ridicula eſt. Sunt & alij multi diſerti, quos perſequi longum
Domitius eſt.Eorum quos viderim, Domitius Afer, & Iulius Africanus
Afer. longe præſtantiſſimi:verborum arte ille,& toto genere dicendi
Iulius Afri- præferendus,& quem in numero veterum locare non timeas:
canus. hic concitatior,ſed in cura verborum nimius,& compoſitione
nonnunquam longior,& tranſlationibus parũ modicus.Erant
Trachallus. clara & nuper ingenia. Nam & Trachallus plerumq; ſublimis,
& ſatis apertus fuit,& quẽ velle optima crederes,auditus tamẽ
maior. Nam & vocis quãtam in nullo cognoui felicitas:& pro-
nunciatio vel ſcenis ſuffectura, & decor, omnia deniq; ei quæ
Vibius ſunt extra ſuperfuerunt.Et Vibius Criſpus compoſitus, & iucũ
Criſpus. dus,& delectationi natus, priuatis tamen cauſis quàm publicis
Iulius Secun- melior.Iulio Secundo, ſi longior contigiſſet ætas,clariſſimum
dus. profecto nomen oratoris apud poſteros foret. Adieciſſet enim
atque adijciebat cæteris virtutibus ſuis quod deſiderari poteſt.
Id eſt autem vt eſſet multo magis pugnax, & ſæpius ad curam
rerum ab elocutione reſpiceret.Cæterum interceptus quoque
magnum ſibi vendicat locum.Ea eſt facundia,tanta in explicã
do quod velit,gratia,tam candidum, & lene, & ſpecioſum di-

cendi genus, tāta verborum etiam quę aſſumpta ſunt, proprietas, tanta etiam in quibuſdam ex periculo petitis ſignificantia. Habebunt qui poſt nos de oratoribus ſcribēt, magnam eos qui nunc vigent materiam vere laudandi. Sunt enim ſumma hodie, quibus illuſtratur forum, ingenia. Namque & conſummati iam patroni veteribus æmulantur, & eos iuuenum ad optima tendentium imitatur ac ſequitur induſtria. [Superſunt qui de philoſophia ſcripſerunt, quo in genere pauciſſimos adhuc eloquentes literæ Romanæ tulerunt. Idem igitur M. Tullius, qui vt vbiq;, etiam in hoc opere Platonis æmulus extitit. Egregius verò multóq; quàm in orationibus pręſtantior Brutus, ſuffecit ponderi rerum, ſcias eum ſentire quæ dicit. Scripſit non parū multa Cornelius Celſus Scepticos ſecutus, non ſine cultu ac nitore. Plancus in Stoicis rerum cognitioni vtilis. In Epicureis leuis quidem, ſed non iniucundus tamen author eſt Catius. Ex induſtria Senecam in omni genere eloquentiæ verſatū diſtuli, propter vulgatam falſò de me opinionem, qua damnare eum, & inuiſum quoque habere ſum creditꝰ. Quod accidit mihi, dū corruptum, & omnibus vitijs fractum dicendi genus reuocare ad ſeueriora iudicia contēdo. Tum autem ferè ſolus hic in manibus adoleſcentium fuit. quem non equidem omnino conabar excutere, ſed potioribus præferri non ſinebam, quos ille nō deſtiterat inceſſere, cum diuerſi ſibi cōſcius generis, placere ſe in dicendo poſſe, in quibus illi placerent, diffideret. Amabāt autem eum magis quàm imitabantur: tantúmque ab eo defluebant, quantum ille ab antiquis deſcenderat. Foret enim optandum, pares aut ſaltem proximos illi viro fieri. Sed placebat propter ſola vitia, & ad ea ſe quiſque dirigebat effingenda, quæ poterat. Deinde cum ſe iactaret, eodem modo dicere, Senecā infamabat. Cuius & multæ alioqui & magnæ virtutes fuerunt, ingenium facile & copioſum, plurimum ſtudij, & multarum rerum cognitio: in qua tamen aliquando ab ijs quibus inquirenda quędam mandabat, deceptus eſt. Tractauit etiam omnem ferè ſtudiorum materiam. Nam & orationes eius, & poemata, & epiſtolæ, & dialogi feruntur. In philoſophia parum diligens, egregius tamen vitiorum inſectator fuit. Multæ in eo claræq; ſententiæ, multa etiam morum gratia legēda: ſed in eloquendo corrupta pleraq;, atque eo pernicioſiſſima, ꝙ abundant dulcibus vitijs,

Philoſophi latini.
Tullius.
Brutus.
Cor. Celſus.
Plancus.
Catius.
Seneca.

velles eum ſuo ingenio dixiſſe, alieno iudicio. Nam ſi aliqua contempſiſſet, ſi parum concupiſſet, ſi non omnia ſua amaſſet, ſi rerum pondera minutiſſimis ſententijs non fregiſſet, cõſenſu potius eruditorũ quàm puerorum amore cõprobaretur. Verùm ſic quoq; iam robuſtis, & ſeueriore genere ſatis firmatis legendus, vel ideo quòd exercere poteſt vtrumq; iudiciũ. Multa enim (vt dixi) probanda in eo, multa etiam admiranda ſũt: eligere modo curæ ſit, quod vtinam ipſe feciſſet. Digna enim fuit illa natura, quæ meliora vellet, quæ quod voluit effecit.

¶ De imitatione. Cap. II.

EX his cæteriſq; lectione dignis authoribus & verborum ſumenda copia eſt, & varietas figurarum, & componendi ratio, tum ad exemplum virtutum omnium mens dirigenda. Neque enim dubitari poteſt, quin artis pars magna contineatur imitatione. Nam vt inuenire primum fuit, éſtq; præcipuum, ſic ea quæ benè inuenta ſunt, vtile ſequi. Atque omnis vitę ratio ſic conſtat, vt quæ probamus in alijs, facere ipſi velimus. Sic literarũ ductus, vt ſcribendi fiat vſus, pueri ſequũtur: ſic muſici vocem docentium, pictores opera priorũ, ruſtici probatam experimento culturam in exemplũ intuentur. Omnis denique diſciplinæ initia ad propoſitum ſibi præſcriptum formari videmus. Et hercule neceſſe eſt, aut ſimiles bonis, aut diſſimiles ſimus. Similem raro natura præſtat, frequẽter imitatio. Sed hoc ipſum quod tanto faciliorem nobis rationem rerũ omnium facit, quàm fuit, ijs qui nihil quod ſequerentur habuerũt niſi caute & cum iudicio apprehẽditur, nocet. [Ante omnia igitur imitatio per ſe ipſa non ſufficit, vel quia pigri eſt ingenij contentum eſſe ijs quæ ſunt ab alijs inuenta. Quid enim futurum erat temporibus illis quæ ſine exemplo fuerunt, ſi homines nihil niſi quod iam cognouiſſent, faciendũ ſibi, aut cogitandum putaſſent? Nempe nihil fuiſſet inuentũ. Cur igitur nefas eſt reperiri aliquid è nobis, quod ante non fuerit? An illi rudes ſola mentis natura ſunt in hoc vt tã multa generarent, nos ad quærendũ non eo ipſo cõcitemur, ꝙ certe ſcimus inueniſſe eos qui quæſierint? Et cum illi qui nullum cuiuſquam rei habuerunt magiſtrum, plurima in poſteros tradiderint, nobis vſus illarum rerum ad eruendas alias nõ proderit? ſed nihil habebimus niſi beneficij alieni? quemadmodum quidã pictores

Imitatio vtilis eſt, ſed per ſe non ſufficit.

in id ſolū ſtudēt, vt deſcribere tabulas menſuris ac lineis ſciāt. Turpe etiam illud eſt, eſſe cōtentum id conſequi, quod imiteris. Nam rurſus quid erat futurū, ſi nemo pl⁹ effeciſſet eo quod ſequebatur? Nihil in poetis ſupra Liuium Andronicū, nihil in hiſtorijs ſupra pontificum annales haberemus: ratibus adhuc nauigaremus: non eſſet pictura niſi quæ lineas modo extremas vmbræ, quam corpora in ſole feciſſent, circunſcriberet. At ſi omnia percenſeas, nulla ſit ars qualis inuenta eſt, nec intra initium ſtetit: niſi forte noſtra potiſſimum tempora damnamus huius infelicitatis, vt nunc demū nihil creſcat. Nihil enim creſcit ſola imitatione. Quòd ſi prioribus adijcere fas nō eſt, quomodo ſperare poſſimus vllum oratorē perfectū? cū in ijs quos maximos adhuc nouimus, nemo ſit inuentus, in quo nihil aut deſideretur, aut reprehendatur. Sed etiā qui ſummā non appetent, cōtendere potius, quàm ſequi debent. Nā qui agit vt prior ſit, forſitan etiam ſi nō tranſierit, æquabit. Eum verò nemo poteſt æquare, cuius veſtigijs ſibi vtiq; inſiſtēdum putat. Neceſſe enim ſemper ſit poſterior, qui ſequitur. Adde ꝙ plerumq; facilius eſt plus facere, quàm idem. Tātam enim difficultatem habet ſimilitudo, vt ne ipſa quidē natura in hoc ita eualuerit, vt nō res quæ ſimillimæ videātur, vtiq; diſcrimine aliquo diſcernantur. Adde quòd quicquid alteri ſimile eſt, neceſſe eſt min⁹ ſit eo quod imitatur, vt vmbra corpore, & imago facie, & act⁹ hiſtrionum veris affectibus. Quod in orationib⁹ quoq; euenit. Namq; ijs quæ in exemplū aſſumimus, ſubeſt natura, & vera vis: cōtrà omnis imitatio ficta eſt, & ad alienū propoſitū accommodatur. Quo fit, vt minus ſanguinis ac viriū declamationes habeāt, ꝗ̄ orationes: quòd in illis vera, in his aſſimilata materia eſt. Adde ꝙ ea quę in oratore maxima ſunt, imitabilia nō ſunt, ingeniū, inuentio, vis, facilitas, & quicquid arte non traditur. Ideóq; pleriq; cum verba quædā ex orationib⁹ excerpſerūt, aut aliquos cōpoſitionis certos pedes, mirè à ſe quæ elegerūt, effingi arbitrantur: cum verba intercidant, inualeſcántq; temporibus, vt quorū certiſſima ſit regula in cōſuetudine: eáq; non ſua natura ſint bona aut mala (nā per ſe ſoni tantū ſunt) ſed prout opportunè propriéq; aut ſec⁹ collocata ſūt, & cōpoſitio cū reb⁹ accōmodata ſit, tū ipſa varietate grauiſſima. ¶ Quapropter exactiſſimo iudicio circa hāc partē ſtudiorū examinādа ſunt oīa.

Primo ſpectandum & quos imitemur, & qua in re.

Primum quos imitemur. Nam ſunt plurimi, qui ſimilitudinẽ peſſimi cuiuſque & corruptiſſimi concupierunt. Deinde in ipſis quos elegerimus, quid ſit ad quod efficiendum nos comparemus. Nam in magnis quoq; authoribus incidũt aliqua vitioſa, & à doctis inter ipſos etiam mutuo reprehenſa: atq; vtinam tam bona imitantes dicerent melius, quàm mala peius dicũt. Nec verò ſaltem ijs quibus ad euitanda vitia iudicij ſatis fuit, ſufficiat imaginem virtutis effingere, & ſolam, vt ſic dixerim, cutem, vel potius illas Epicuri figuras, quas è ſummis corporibus dicit effluere. Hoc autem ijs accidit, qui non introſpectis penitus virtutibus ad primum ſe velut aſpectum orationis aptarunt, & cum ijs feliciſſime ceſſit imitatio, qui verbis atq; numeris ſunt non multũ differentes, vim dicendi atq; inuentionis non aſſequuntur: ſed plerumque declinant in peius, & proxima virtutibus vitia comprehendunt, fiúntque pro grandibus tumidi, preſſis exiles, fortibus temerarij, lætis corrupti, cõpoſitis exultantes, ſimplicibus negligentes. Adeóq; qui horridè atque incõpoſitè quidlibet frigidũ & inane extulerint, antiquis ſe pares credũt: qui carẽt cultu atq; ſententijs, Atticis: qui pręciſis concluſionibus obſcuri, Salluſtium atq; Thucydidem ſuperant: triſtes & ieiuni, Pollionem æmulantur: ocioſi & ſupini, ſi quid modo longius circunduxerunt, iurant ita Ciceronem loquuturum fuiſſe. Noueram quoſdam, qui ſe pulchrè expreſſiſſe genus illud huius cæleſtis in dicendo viri ſibi viderentur, ſi in clauſula poſuiſſent, Eſſe videatur.

Intelligendũ id quod imitari velis, & pro modo virium ſuſcipiẽdum.

¶ Ergo primũ eſt, vt quod imitaturus eſt quiſq;, intelligat: & quare bonum ſit, ſciat. Tũ in ſuſcipiendo onere conſulat ſuas vires. Nam quia quædam ſunt inimitabilia, quibus aut infirmitas naturæ non ſufficiat, aut diuerſitas repugnet, ne cui tenue ingenium erit, ſola velit fortia & abrupta: cui forte quidem, ſed indomitum, amore ſublimitatis & vim ſuam perdat, & elegantiam quam cupit, non perſequatur. Nihil eſt enim tam indecens, quàm cum mollia dura fiunt. Atque ego illi præceptori, quem inſtitueram in lib. ij. tradidi non ea ſola docenda eſſe, ad quæ quemq; diſcipulorũ natura compoſitum videret. Nam is & adiuuare debet quæ in quoque eorum inuenerit bona, & quantum fieri poteſt, adijcere quæ deſunt, & emendare quædam & mutare. Rector enim eſt aliorum ingeniorum atq; formator: difficilius eſt naturam

ſuam fingere. Sed ne ille quidem doctor, quanquã omnia quæ recta ſunt velit eſſe in ſuis auditoribus quàm pleniſſima, in eo tamen cui naturam obſtare viderit, laborabit. ¶ Id quoque vitãdum, in quo magna pars errat, ne in oratione poëtas nobis & hiſtoricos, in illorũ operibus oratores aut declamatores imitãdos putemus. Sua cuiq; propoſita lex, ſuus cuiq; decor eſt. Nec comœdia in cothurnos aſſurgit, nec contra tragœdia ſocco ingreditur. Habet tamen omnis eloquentia aliquid commune. Id imitemur, quod cõmune eſt. [Etiam ſolet hoc incommodi accidere ijs, qui ſe vni alicui generi dediderũt, vt ſi aſperitas ijs placuit alicuius, hanc etiam in leni ac remiſſo cauſarum genere non exuant: ſi tenuitas ac nuditas, in aſperis grauibúſq; cauſis ponderi rerum parum reſpondeant. Cum ſit diuerſa nõ cauſarum modo inter ſeipſas cõditio, ſed in ſingulis etiam partiũ cauſæ: ſintque alia leniter, alia aſperè, alia concitatè, alia remiſſè, alia docendi, alia mouẽdi gratia dicenda, quorum omnium diſſimilis atq; diuerſa inter ſe ratio eſt. ¶ Itaque ne hoc quidẽ ſuaſerim, vni ſe alicui propriè, quem per omnia ſequatur, addicere. Longe omnium perfectiſſimus Grecorum Demoſthenes, aliquid tamen aliquo in loco melius alij: plurima ille, ſed non qui maximè imitandus, etiam ſolus imitãdus eſt. Quid ergo? non eſt ſatis omnia ſic dicere quomodo M. Tullius dixit? Mihi quidem ſatis eſſet, ſi omnia conſequi poſſem. Quid tamen noceret vim Cæſaris, aſperitatẽ Cælij, diligentiã Pollionis, iudicium Calui, quibuſdam in locis aſſumere? Nam preter id quòd prudentis eſt, quod in quoq; optimũ eſt, ſi poſſit, ſuum facere: tum in tãta rei difficultate, vnum intuentes vix aliqua pars ſequitur. Ideóq; cum totum exprimere quẽ elegeris penè ſit homini incõceſſum, plurium bona ponamus ante oculos, vt aliud ex alio hæreat, & quod cuiq; cõueniat, aptemus. ¶ Imitatio aũt (nam ſæpius idẽ dicã) non ſit tantũ in verbis. Illic intendenda mens, quantum fuerit illis viris decoris in rebus atq; perſonis, quod conſilium, quæ diſpoſitio, quàm omnia etiam quæ delectationi videantur data, ad victoriã ſpectẽt, quid agatur procemio, quæ ratio, & quàm varia narrandi, quæ vis probandi ac refellendi, quanta in affectibus omnis generis mouẽdis ſcientia, quantáque laus ipſa popularis vtilitatis gratia aſſumpta. quæ tum eſt pulcherrima, cum ſequitur, non cum accerſitur. Hæc

Decorũ materię ſeruandũ.

Non vni ſoli inhærẽdũ, ſed plures proponendos.

Quæ in imitãdo ſpectãda.

ſi præuiderimus,tum verè imitabimur. Qui verò etiã propria his bona adiecerit,vt ſuppleat quę deerant,circuncidat ſi quid redundabit,is erit(quem quærimus)perfectus orator: quē nũc conſummari potiſſimum oportebat,cum tanto plura exempla bene dicendi ſuperſunt,quàm illis qui adhuc ſummi ſunt,contigerunt.Nam erit hæc quoque laus eorũ, vt priores ſuperaſſe, poſteros docuiſſe dicantur.

¶Quis modus ſcribendi ſit. Cap. III.

ET hæc quidem auxilia extrinſecus adhibentur:in ijs aũt quæ nobiſipſis paranda ſunt, vt laboris ſic vtilitatis etiã longe plurimum affert ſtylus.Nec immerito M.Tullius hunc optimum effectorem ac magiſtrum dicendi vocat. Cui ſententiæ perſonã L.Craſſi in diſputationibus quæ ſunt de oratore aſſignando, iudiciũ ſuum cũ illius authoritate coniunxit: Scribendum ergo quàm diligentiſſime,& quamplurimũ.Nam vt natura altius effoſſa generandis alendiſq; ſeminibus fœcundior fit;ſic profectus à ſummo petitus ſtudiorum fructus effundit vberius,& fidelius continet.Nã ſine hac quidē conſcientia, ipſa illa ex tempore dicendi facultas inanē modo loquacitatē dabit,& verba in labris naſcentia:illic radices, illic fundamēta ſunt,illic opes, velut ſanctiore quodã ærario reconditæ, vnde ad ſubitos quoq; caſus,cũ res exiget,proferãtur. Vires faciamꝰ ante omnia quæ ſufficiant labori certaminũ,& vſu nõ exhauriantur.Nihil enim rerũ ipſa natura voluit magnũ effici citò, ꝓpoſuitq; pulcherrimo cuiq; operi difficultatē:quæ naſcēdi quoque hanc fecerit legem,vt maiora animalia diutius viſceribus parentũ cõtinerentur.¶Sed cũ ſit duplex quæſtio, quo modo, & quæ maxime ſcribi oporteat,iam hinc ordinē ſequar.Sit primo vel tardus,dum diligens ſtylus: quæramus optima,nec ꝓtinus ſe offerentibus gaudeamus: adhibeatur iudiciũ inuentis, diſpoſitio probatis.Delectus enim rerũ verborúmq; habendus eſt,& pondera ſingulorum examinãda.Poſtea ſubeat ratio collocandi: verſentúrq; omni modo numeri, non vt quodque ſe proferet verbum occupet locum. Quæ quidem vt diligentius exequamur,repetēda ſæpius erunt ſcriptorum proxima. Nam præter id quòd ſic melius iunguntur prioribus ſequentia,calor quoq; ille cogitationis,qui ſcribēdi mora refrixit, recipit ex integro vires,& velut repetito ſpatio ſumit impetũ,quod in cer-

De ora.i.

Quomodo ſcribendũ.

ta mine ſaliendi fieri videmus,vt conatum longius petãt,& ad illud quo contenditur ſpatiũ,curſu ferantur:vtq; in iaculando brachia reducimus,& expulſuri tela neruos retro tendimꝰ. Interim tamen,ſi fuerit flatus,danda ſunt vela,dũ nos indulgentia illa nõ fallat.Omnia enim noſtra dũ naſcuntur placẽt: alioqui nec ſcriberentur.Sed redeamus ad iudiciũ,& tractemus ſuſpectam facilitatem. Sic ſcripſiſſe Salluſtium accepimus,& ſane manifeſtus eſt etiam ex opere ipſo labor. Virgiliũ quoq; pauciſſimos die cõpoſuiſſe verſus,author eſt Varrꝰ.Oratoris quidẽ alia conditio eſt.Itaq; hanc morã & ſolicitudinem initijs impero.Nam primum hoc conſtituendum,hoc obtinendum eſt,vt quàm optimè ſcribamus:celeritatem dabit conſuetudo.Paulatim res facilius ſe oſtendent,verba reſpondebunt,cõpoſitio ſequetur:cuncta denique, vt in familia bene inſtituta,in officio erunt.Summa hæc eſt rei,cito ſcribendo non fit vt bene ſcribatur,bene ſcribendo fit vt cito. Sed tũ maxime cum facilitas illa contigerit,reſiſtamus,prohibeamus, & efferentes equos frenis quibuſdã coerceamus:quod nõ tam morã faciet,quàm nouos impetus dabit.Nec enim rurſꝰ eos qui robur aliquod in ſtylo fecerunt, ad infelicem calũniandi ſe pœnã alligandos puto. Nam quo modo ſufficere ciuilibus officijs poſſit, qui ſingulis actionum partibus inſeneſcat?[Sũt autẽ quibus nihil ſit ſatis, omnia mutare,omnia aliter dicere q̃ occurrit,velint: ĩcreduli quidã, & de ĩgenio ſuo peſſime meriti,qui diligentiã putant facere ſibi ſcribendi difficultatẽ.Nec prõptũ eſt dicere,vtros peccare validius putẽ,quibus omnia ſua placent, an quibus nihil. Accidit etiã ingenioſis adoleſcẽtibus frequenter, vt labore cõſumantur,& in ſilentium vſq; deſcendant nimia bene dicendi cupiditate.Qua de re memini narraſſe mihi Iuliũ Secundum illum æqualem meũ,atq; à me,vt notum eſt, familiariter amatũ,miræ facundiæ virũ,infinitæ tamen curę,quid eſſet ſibi à patruo ſuo dictum. Is fuit Iulius Florus in eloquentia Galliarum (quoniam ibi demum exercuit eam)princeps, alioqui inter paucos diſertus, & dignus illa propinquitate. Is cum Secundum ſcholæ adhuc operam dantem,triſtem forte vidiſſet, interrogauit,quæ cauſa frontis tã obductæ? nec diſſimulauit adoleſcẽs,tertiũ iã diẽ eſſe,ex quo omni labore materiæ ad ſcribẽdum deſtinatæ non inueniret exordium: quo ſibi non præſens

Vitia in vtrãque partem.

tantum dolor, ſed etiam deſperatio in poſterum fieret. Tũ Florus arridens, Nunquid tu, inquit, melius dicere vis q̃ potes? Ita ſe res habet, curandum eſt, vt quàm optime dicamus: dicendũ tamen pro facultate. Ad profectum enim opus eſt ſtudio, non indignatione. Vt poſſimus autem ſcribere etiam plura & celerius, non exercitatio modo præſtabit, in qua ſine dubio multũ eſt, ſed etiam ratio: ſi non reſupini ſpectantéſque tectum, & cogitationẽ murmure agitantes expectauerimus quid obueniat, quid res poſcat, quid perſonam deceat, quod ſit tempus, qui iudicis animus, quo animo tandem ad ſcribendum acceſſerim⁹. Sic nobis & initia, & quæ ſequuntur, natura ipſa præſtabit. Certa ſunt enim pleraque, & niſi conniueamus, in oculos incurrũt. Ideo nec indocti, nec ruſtici diu quærunt vnde incipiant: quo pudendum eſt magis, ſi difficultatem facit doctrina. Non ergo putem⁹ optimũ eſſe ſemper quod latet, ne immuteſcam⁹, alioqui nihil dicendum videatur, niſi quod non inuenimus. [Diuerſum eſt huic eorum vitium, qui primo quaſi decurrere per materiam ſtylo quàmuelociſſimo volunt, & ſequentes calorem atque impetum, ex tempore ſcribunt: hanc ſyluam vocant. Repetunt deinde, & componunt quæ effuderant: ſed verba emendantur & numeri manent in rebus temere congeſtis, quæ fudit leuitas. Protinus ergo adhibere curam rectius erit, atque ab initio ſic opus ducere, vt cælandum, non ex integro fabricandum ſit. Aliquando tamẽ affectus ſequemur, in quibus ferè plus calor quàm diligentia valet. ¶ Satis apparet ex eo quòd hanc ſcribentium negligentiam damno, quid de illis di-

De dictãdo. ctandi delicijs ſentiam. Nam in ſtylo quidem quamlibet properato dat aliquam cogitationi moram non conſequens celeritatem eius manus. Ille cui dictamus vrget, atque interim pudet etiam dubitare, aut reſiſtere, aut mutare, quaſi conſcium infirmitatis noſtræ timentes. Quo fit, vt non rudia tantum & fortuita, ſed impropria interim, dum ſola eſt connectendi ſermonis cupiditas, effluant, quæ nec ſcribentium curam, nec dicentium impetum conſequantur. At idem ille qui excipit, ſi tardior in ſcribẽdo aut inertior in legẽdo, velut offenſator fuerit, inhibetur curſus, atq; omnis quæ erat cõceptæ mentis intẽtio, mora, & interdũ iracundia excutitur. Tum illa quæ altiorẽ animi motum ſequũtur, quæque ipſa animum quodammodo

concitant,quorum eſt iactare manum, torquere vultũ, ſimul vertere latus,& interim obiurgare,quæ q; Perſius notat cum leniter dicendi genus ſignificat,Nec pluteum(inquit)cędit,nec demorſos ſapit vngues,etiã ridicula ſunt,niſi cum ſoli ſumus. ¶ Deniq; ut ſemel,quod eſt potentiſſimum, dicam,ſecretum in dictando,atque liberum arbitris locum,&quàmaltiſſimum ſilentium ſcribentibus maximè conuenire nemo dubitauerit. Non tamen protinus audiendi, qui credũt aptiſſima in hoc nemora ſyluáſque,quòd illa cæli libertas locorúmque amœnitas ſublimem animum,& beatiorem ſpiritum parent. Mihi certe iucundus hic magis,quàm ſtudiorum hortator videtur eſſe ſeceſſus. Namque illa ipſa quæ delectant, neceſſe eſt auocent ab intentione operis deſtinati. Neque enim ſe bona fide in multa ſimul intendere animus totum poteſt: & quocunque reſpexerit, deſinit intueri quod propoſitum fuerat. Quare ſyluarum amœnitas,& præterlabentia flumina, & inſpirantes ramis arborum auræ, volucrúmque cãtus,& ipſa latè circumſpiciendi libertas,ad ſe trahũt:vt mihi remittere potius voluptas iſta videatur cogitationem,quàm intendere. Demoſthenes melius, qui ſe in locum,ex quo nulla exaudiri vox,nihilq; proſpici poſſet,recondebat,ne aliud agere mentem cogerent oculi. Ideóque lucubrantes ſilentium noctis, & clauſum cubiculum, & lumen vnum velut tectos maximè teneat. ¶ Sed cum in omni ſtudiorum genere,tum in hoc præcipuè bona valetudo,quęque eam maximè præſtat, frugalitas neceſſaria eſt,cum tempora ab ipſa rerum natura ad quietem refectionémque nobis data, in acerrimum laborem conuertimus. Cui tamen non plus irrogandum eſt,quàm quod ſomno ſupererit,haud deerit. Obſtat enim diligẽtiæ ſcribendi etiã fatigatio:& abundè,ſi vacet, lucis ſpatia ſufficiunt,occupatos in noctẽ neceſſitas agit. Eſt tamen lucubratio,quoties ad eam integri ac refecti venimus,optimum ſecreti genus. ¶ Sed ſilentium, & ſeceſſus, & vndique liber animus, vt ſunt maximè optanda, ita non poſſunt ſemper contingere. Ideóque non ſtatim ſi quid obſtrepet, abijciendi codices erunt,& deplorandus dies: verùm incommodis repugnandum,& hic faciendus vſus, vt omnia quæ impediunt, vincat intentio: quam ſi tota mente in opus ipſum direxeris, nihil eorum quæ oculis vel auribus incurſant, ad animum

Satyr.1.

Locus ſecretus eligẽdus.

Valetudini ſeruiendum.

re, luxuriantia ſtringere, inordinata digerere, ſoluta componere, exultantia coërcere, duplicis operæ. Nam & damnanda ſunt quæ placuerant, & inuenienda quæ fugerant.[Nec dubiũ eſt, optimum eſſe emendandi genus, ſi ſcripta in aliquod tempus reponantur, vt ad ea poſt interuallum velut noua atque aliena redeamus, ne nobis ſcripta noſtra quaſi recentes fœtus blandiantur. Sed neque hoc contingere ſemper poteſt, præſertim oratori, cui ſæpius ſcribere ad præſentes vſus neceſſe eſt. Et ipſa emendatio finem habet. Sunt enim qui ad omnia ſcripta tanquam vitioſa redeant, & quaſi nihil fas ſit rectum eſſe quod primum eſt, melius exiſtiment, quicquid eſt aliud: idque faciant, quoties librum in manus reſumpſerint, ſimiles medicis etiam integra ſecantibus. Accidit itaq; vt cicatricoſa ſint, & exanguia, & cura peiora. Sit ergo aliquãdo quod placeat, aut certe quod ſufficiat: vt opus poliat lima, non exterat.[Temporis quoque eſſe debet modus. Nam quòd Cinnæ Smyrnam nouem annis accipimus ſcriptam, & Panegyricum Iſocratis, qui parciſſimè decem annis dicunt elaboratum, ad oratorem nihil pertinet: cuius nullum erit, ſi tam tardum fuerit auxiliũ.

¶ Quæ ſcribenda ſint præcipue. Cap. V.

Proximum eſt vt dicamus, quæ præcipuè ſcribẽda ſint. Hoc exuberantis quidem eſt operis, vt explicemus quæ ſint materiæ: quæ prima aut ſecunda, aut deinceps tractanda ſint. Nam id factum eſt etiam primo libro, quo puerorum: & ſecundo, quo iam robuſtorum ſtudijs ordinem dedimus. Sed de quo nunc agitur, vnde copia & facilitas maximè veniat. ¶ Vertere græca in latinum veteres noſtri oratores optimum iudicabant. Id ſe L. Craſſus in illis Ciceronis de Oratore libris dicit factitaſſe. Id Cicero ſua ipſe perſona frequentiſſimè præcipit. Quinetiam libros Platonis atque Xenophontis edidit hoc genere tranſlatos. Marco id Meſſalæ placuit, multæque ſunt ab eo ſcriptæ ad hunc modum orationes: adeo vt etiam cum illa Hyperidis pro Phryne difficillima Romanis ſubtilitate cõtenderet. Et manifeſta eſt exercitationis huiuſce ratio: nam & rerum copia Græci authores abundant, & plurimum artis in eloquentiã intulerunt, & hos trãſferentibus, verbis vti optimis licet. Omnibus enim vtimur noſtris. Figuras verò quibus maximè ornatur oratio, multas & varias excogitãdi

Vertẽda græca in latinũ.

etiam neceſſitas quædam eſt:quia plerumque à Græcis Romana diſſentiunt. ¶ Sed etiam illa ex latinis conuerſio multũ & ipſa contulerit. Ac de carminibus quidem neminem credo dubitare, quo ſolo genere exercitationis dicitur vſus eſſe Sulpitius. Nam & ſublimis ſpiritus attollere orationem poteſt, & verba poetica libertate audaciora præſumunt eandem propriè dicendi facultatem. Sed & ipſis ſententijs adijcere licet oratoriũ robur, & omiſſa ſupplere, & effuſa ſubſtringere. Neque ego παράφρασιν eſſe interpretationem tãtum volo, ſed circa eoſdem ſenſus certamen atque æmulationem. [Ideóque ab illis diſſentio, qui vertere orationes latinas vetant, quia optimis occupatis, quicquid aliter dixerimus, neceſſe ſit eſſe deterius. Nam neque ſemper eſt deſperãdum aliquid illis quæ dicta ſunt, melius poſſe reperiri: neq; adeo ieiunam ac pauperem natura eloquentiã fecit, vt vna de re bene dici niſi ſemel non poſſit. Niſi forte hiſtrionum multa circa voces eaſdẽ variare geſtus poteſt, orandi minor vis, vt dicatur aliquid, præter quod in eadẽ materia nihil dicendũ ſit. Sed eſto, neq; melius quod inuenimus ſit, nec par: eſt certe ꝓximis locus. An nõ ipſi nos bis ac ſæpius de eadẽ re dicimus, & quidem continuas nonnunquam ſententias? Niſi forte contendere nobiſcum poſſumus, cum alijs non poſſumus. Nam ſi vno tãtum genere bene dicetur, fas erit exiſtimari præcluſam nobis à prioribus viam in dicendo. Nunc verò innumerabiles ſunt modi, plurimęq; eódem viæ ducunt: ſua breuitati gratia, ſua copiæ, alia tranſlatis virtus, alia proprijs. Hoc oratio recta, illud figura declinata cõmendat. Ipſa deniq; vtiliſſima eſt exercitationi difficultas. Quid, ꝙ authores maximi ſic diligentius cognoſcuntur? Non enim ſcripta, lectione ſecura tranſcurrimus, ſed tractamus ſingula, & neceſſariò introſpicimus, & quantũ virtutis habeant vel hoc ipſo cognoſcimus, ꝙ imitari non poſſumus. ¶ Nec aliena tantum trãſferre, ſed etiã noſtra pluribus modis tractare ꝓderit, vt ex induſtria ſumam⁹ ſententias quaſdã, eáſq; verſemus quàm numeroſiſſime, velut eadẽ cæra aliæ atq; aliæ formæ duci ſolent. Plurimũ autẽ parari facultatis exiſtimo ex ſimpliciſſima quaque materia. Nã in illa multiplici perſonarũ, cauſarum, temporũ, lócorũ, dictorũ, factorũ diuerſitate facilè deliteſcet infirmitas, tot ſe vndiq; reb⁹ ex quibus aliqua apprehẽdas, offerẽtibus. Illud virtutis indiciũ

Latina in ſe ipſa vertẽda.

eſt,fundere quæ natura contracta ſunt,augere parua,varietatẽ ſimilibus,voluptatẽ expoſitis dare,& benedicere multa de paucis.In hoc optimè facient infinitæ quæſtiones, quas vocari Theſeis diximus:quibus Cicero iam princeps in rep. exerceri ſolebat.His confinis eſt deſtructio & confirmatio ſentẽtiarum. Nã cum ſit ſententia decretum quoddam atque præceptum,quod de reo idem de iudicio rei quæri poteſt. Tum loci communes, quos etiam ſcriptos ab oratoribus ſcimus.Nam qui hęc recta tãtum,& in nullos flexus recedentia copioſe tractauerit: vtique in illis plures excurſus recipientibus magis abũdabit, erítque in omnes cauſas paratus. Omnes enim generalibus quæſtionibus conſtant.Nam quid intereſt,Cornelius Trib.pl. quòd codicem legerit,reus ſit,an quæramus violetur ne maieſtas, ſi magiſtratus rogationem ſuam populo ipſe recitauerit? Milo Clodium recte ne occiderit,veniat in iudicium,an oporteat ne inſidiatorem interfici,vel pernicioſum reipub. ciuẽ,etiam ſi non inſidietur?Cato Martiam honeſtè ne tradiderit Hortenſio, an cõueniat,nec ne talis bono viro?De pſonis iudicatur,ſed de rebus contenditur. ¶Declamationes verò quales in ſcholis rhetorũ dicũtur,ſi modo ſunt ad veritatem accommodatę,& orationibus ſimiles, non tantũ dũ adoleſcit iuuenis, ſunt vtiliſſimæ,quæ inuentionem & diſpoſitionem pariter exercent, ſed etiam cũ eſt conſummatus,ac iam in foro clarus. Alitur enim atque eniteſcit velut pabulo lætiore facundia,& aſſidua contẽtionum aſperitate fatigata renouatur.Quapropter hiſtoriæ nõnunq̃ vbertas in aliqua exercendi ſtyli parte ponenda,& dialogorum libertate geſtiendum.Ne carmine quidem ludere contrarium fuerit,ſicut athletæ remiſſa quibuſdam temporibus ciborum atque exercitationum certa neceſſitate, ocio & iucundioribus epulis reficiuntur.Ideóque mihi videtur M.Tullius tãtum intuliſſe eloquentiæ lumen,ꝙ in hos quoque ſtudiorum ſeceſſus excurrit.Nam ſi nobis ſola materia fuerit ex litibus, neceſſe eſt deteratur fulgor,& dureſcat articulus, & ipſe ille mucro ingenij quotidiana pugna retundatur.[Sed quemadmodũ forenſibus certaminibus exercitatos,& quaſi militantes reficit ac reparat hæc velut ſagina dicendi:ſic adoleſcentes non debẽt nimiũ in falſa rerũ imagine detineri,& inanibus ſimulacris,vſqueadeo vt difficilis ab ijs digreſſus ſit aſſuefacere,ne ab illa in

De declamãdo.

qua propè conſenuerint vmbra, vera diſcrimina velut quendã ſolem reformident. Quod accidiſſe etiam Porcio Latroni, qui in primis clari nominis profeſſor fuit, traditur: vt cum ei ſummam in ſcholis opinionem obtinenti cauſa in foro eſſet oranda, impenſe petierit, vti ſubſellia in baſilicam tranſferrentur: ita illi cælum nouum fuit, vt omnis eius eloquentia contineri tecto ac parietibus videretur. Quare iuuenis, qui rationem inueniendi eloquendique à præceptoribus diligenter acceperit (quod nõ eſt infiniti operis, ſi docere ſciãt) & vel exercitationẽ quoque modicam fuerit conſecutus, oratorem ſibi aliquem (quod apud maiores fieri ſolebat) deligat, quem ſequatur, quem imitetur, iudicijs interſit quamplurimis, & ſit certaminis cui deſtinatur frequens ſpectator, tum cauſas vel eaſdem quas agi audierit, ſtylo & ipſe componat, vel etiã alias, veras modo, & vtrunque tractet, & quod in gladiatoribus fieri videmus, in rebus actis exerceatur: vt feciſſe Brutũ diximus pro Milone. Melius hoc quàm reſcribere veteribus orationibus, vt fecit Sextius contra Ciceronis actionem habitam pro eodem, cum alteram partem ſatis noſſe non poſſet ex ſola defenſione. Citius autem ſic idoneus erit iuuenis, quem præceptor coegerit in declamando quãſimillimum eſſe veritati, & per totas ire materias, quarum nunc facillima & maximè fauorabilia decerpunt. Obſtat huic (quod ſecundo libro poſui) ferè turba diſcipulorum, & conſuetudo claſſium certis diebus audiendarum, nonnihil etiam perſuaſio patrum numerantium potius declamationes, quàm æſtimantium. Sed quod dixi primo (vt arbitror) libro, nec ille ſe bonus præceptor maiore numero, quàm ſuſtinere poſſit, onerabit, & nimiam loquacitatem recidet, vt omnia quæ ſunt in controuerſia, non (vt quidam volunt) quæ in rerum natura dicantur: & vel longiore potius dierum ſpatio laxabit dicendi neceſſitatem, vel materias diuidere permittet: Vna enim diligenter effecta plus proderit, quàm plures inchoatę, & quaſi deguſtatę. Propter quod accidit, vt nec ſuo loco quicquam ponatur, nec illa quæ prima ſunt ſeruent ſuam legem, iuuenibus floſculos omnium partium in ea quæ ſunt dicturi congerentibus: quo fit, vt timentes ne ſequentia perdant, priora confundant.

¶ De cogitatione. Cap. VI.

PRoxima ſtylo cogitatio eſt, quæ & ipſa vires ab hoc accipit, & eſt inter ſcribendi laborem, extemporalémq; fortunam media quædã, & neſcio an vſus frequentiſſimi. Nam ſcribere, nec vbiq; nec ſemper poſſumus, cogitationi tẽporis ac loci plurimũ eſt. Hæc paucis admodum horis magnas etiam cauſas complectitur. Hæc quoties intermiſſus eſt ſomnꝰ ipſis noctis tenebris adiuuatur. Hæc inter medios rerum actus aliquid inuenit vacui, nec ocium patitur. Neq; verò rerum ordinem modo (quod ipſum ſatis erat) intra ſe ipſa diſponit: ſed verba etiam copulat, totámq; ita contexit orationem, vt ei nihil præter manum deſit. Nam memoriæ quoq; plerunq; inhæret fidelius, quod nulla ſcribendi ſecuritate laxatur. [Sed] ne ad hanc quidem vim cogitandi perueniri poteſt, aut ſubito, aut cito. Nam primũ facienda multo ſtylo forma eſt, quæ nos etiam cogitantes ſequatur. tum aſſumendus vſus paulatim, vt pauca primum cõplectamur animo, quæ reddi fideliter poſſint: mox per incremẽta tam modica, vt onerari ſe labor ille nõ ſentiat, augenda vſu, & exercitatione multa continenda eſt, quæ quidem maxima ex parte memoria conſtat: ideóq; aliqua mihi in illum locum differenda ſunt. Eò tamen peruenit, vt is cui non refragetur ingenium, acri ſtudio adiutus tantum conſequatur, vt ea etiam quæ cogitarit, quæque ſcripſerit atq; edidicerit, in dicendo fidem ſeruent, Cicero certe Græcorum Metrodorum Sceptium, & Eriphylũ Rhodium, noſtrorũq; Hortenſium tradidit, quæ cogitauerãt ad verbum in agendo retuliſſe. Sed ſi forte aliquis inter dicendum effulſerit extemporalis color, non ſuperſtitioſè cogitatis demum eſt inhærendum. Neq; enim tantum habent curæ, vt non ſit dandus & fortunæ locus, cum ſæpè etiam ſcriptis ea quæ ſubitò nata ſunt, inſerantur. Ideóq; totum hoc exercitationis genus ita inſtituendum eſt, vt & digredi ex eo, & redire in id facile poſſimus. Nam vt primum eſt domo afferre paratam dicendi copiam & certam, ita refutare tẽporis munera longè ſtultiſſimũ eſt. Quare cogitatio in hoc pręparetur, vt nos fortuna decipere non poſſit, adiuuare poſſit. Id autẽ fiet memoriæ viribus, vt ea quæ cõplexi animo ſimꝰ, fluãt ſecura, ne ſolicitos & reſpiciẽtes, & vna ſpe ſuſpẽſos recordationis nõ ſinãt pręuidere. alioqui vel extẽporalẽ temeritatẽ malo,

quàm male cohærentem cogitationem. Peius enim quæritur retrorſus: quia cũ illa deſideramus, ab alijs auertimur, & ex memoria potius repetimus, q̃ ex materia. Plura ſunt autem ſi ſtrictius vtrumque quærendũ eſt, quæ inueniri poſſunt, quàm quę inuenta ſunt.

¶Quemadmodum extemporalis facultas paretur & contineatur. Cap. VII.

MAximus verò ſtudiorum fructus eſt, & velut præmiũ quoddam amplius longi laboris ex tempore dicendi facultas: quam qui nõ erit conſecutus, mea quidem ſententia ciuilibus officijs renunciabit, & ſolam ſcribendi facultatem potius ad alia opera conuertet. Vix enim bonę fidei viro cõuenit, auxilium in publicum polliceri, quod præſentiſſimis quibuſque periculis deſit, vt indicare portũ, ad quem nauis accedere niſi lenibus ventis vecta, non poſſit. Siquidem innumerabiles accidũt ſubitæ neceſſitates vel apud magiſtratus, vel repræſentatis iudicijs continuo agendi: quarum ſi qua nõ dico cuicũque innocentium ciuium, ſed amicorum atque propinquorũ alicui euenerit, ſtabit ne mutus, & ſalutarem petentibus vocẽ, ſtatimque ſi non ſuccurratur, perituris, moras & ſeceſſum & ſilentium quæret, dum illa verba fabricentur, & memoriæ incidant, & vox ac latus præparetur? Quæ verò patitur hoc ratio, vt quiſquam ſit orator imparatus ad caſus? Quid cum aduerſario reſpondendum erit, fiet? Nam ſæpè ea quæ opinati ſumus, & contrà quæ ſcripſimus fallunt, ac tota ſubitò cauſa mutatur. Atque vt gubernatori ad incurſus tempeſtatum, ſic agenti ad varietatem cauſarũ ratio mutãda eſt. Quid porrò multus ſtylus, & aſſidua lectio, & longa ſtudiorum ætas facit, ſi manet eadem quæ fuit incipientibus difficultas? Periſſe profectò confitẽdum eſt præteritum laborem, cui ſemper idem laborãdum eſt. Neque ego hoc ago, vt ex tempore dicere malit, ſed vt poſſit.

Quid faciendum. ¶Id autem maximè hoc modo conſequemur. Nota ſit primũ dicendi via. Neque enim prius contingere curſus poteſt, quàm ſcierimus quò ſit, & quà perueniẽdum. Nec ſatis eſt non ignorare quæ ſint cauſarum iudicialium partes, aut quæſtionum ordinem rectè diſponere, quanquam iſta ſunt præcipua: ſed quid quoque loco primum ſit, quid ſecundum, ac deinceps: quæ ita ſunt natura copulata, vt mutari aut interuelli ſine confuſione

non poſſint. Quiſquis autem viam qua ſit ingrediendum diſcet, ducetur ante omnia rerum ipſa ſerie, velut duce: propter quod homines etiã modicè exercitati, facillimè tenorẽ in narrationibus ſeruãt. Deinde quid quoq; loco quęrãt, ſciẽt, nec circũſpectabũt, nec offerentibus ſe aliũde ſenſibꝰ turbabũtur: nec confundent ex diuerſis orationẽ velut ſaltantes huc, illuc, nec vſquam inſiſtentes. Poſtremo habebunt modum & finem, qui eſſe citra diuiſionem nullus poteſt. Expletis pro facultate omnibus quæ propoſuerint, perueniſſe ſe ad vltimũ ſentiẽt. [Et hæc quidẽ ex arte, illa verò ex ſtudio, vt copiam ſermonis optimi, quemadmodum præceptum eſt, comparemus: multo ac fideli ſtylo ſic formetur oratio, vt ſcriptorum colorem etiam ea quę ſubito effuſa ſint reddant, vt cum multa ſcripſerimus, etiam multa dicamus. Nam conſuetudo & exercitatio facilitatẽ maximè parit: quæ ſi paulum intermiſſa fuerit non velocitas illa modo tardatur, ſed ϰάϱκημα ipſum coit atq; concurrit. Quanq̃ enim opus eſt naturali quadam mobilitate animi, vt dum proxima dicimus, ſtruere vlteriora poſſimus, ſempérq; noſtrã vocem prouiſa & formata cogitatio excipiat, vix tamen aut natura aut ratio in tã multiplex officium diducere animũ queat, vt inuẽtioni, diſpoſitioni, elocutioni, ordini verborũ rerúmq;, tũ ijs quę dicit, quæ ſubiũcturꝰ eſt, quę vltra ſpectãda ſunt, adhibita vocis, ꝓnũciationis, geſtus obſeruatione vna ſufficiat. Lõge enim pręcedat oportet intentio ac præ ſe res agat: quãtũq; dicẽdo cõſumitur, tantũ ex vltimo ꝓrogetur: vt donec perueniamus ad finem, non minus proſpectu procedamus q̃ gradu, ſi non interſiſtentes offenſantéſq; breuia illa, atq; conciſa ſingultantiũ modo eiecturi ſumus. Eſt igitur vſus irrationabilis quidam, quẽ Græci ἄλογον τϱιϐὴν vocãt, quo manus in ſcribẽdo decurrit, quo oculi totos ſimul in lectione verſus flexúſq; eorum, & trãſitus intuentur, & antè ſequentia vident, quàm priora dixerũt. Quo conſtant miracula illa in ſcenis pilariorum ac ventilatorum, vt ea quæ emiſerint, vltro venire in manus credas, & qua iubẽtur decurrere. Sed hic vſus ita ꝓderit, ſi ea de qua locuti ſumus ars anteceſſerit, vt ipſum illud quod in ſe rationem non habet, in ratione verſetur. Nam mihi ne dicere quidem videtur, niſi qui diſpoſitè, ornatè, copioſè dicit. Sed nec tumultuarij nec fortuiti ſermonis contextum mirabor vnq̃, quem iurgãtibus etiam

Studium.

mulierculis ſuperfluere video: quẽ ſi calor & ſpiritus tulit (frequenter enim accidit, vt ſucceſſum extẽporalem conſequi cura non poſſit) Deum tunc affuiſſe, cũ id eueniſſet, veteres oratores (vt Cicero dicit) aiebant. Sed ratio manifeſta eſt. Nam bene concepti affectus, & recentes rerum imagines continuo impetu feruntur, quæ nonnunquam mora ſtyli refrigeſcunt, & dilatæ non reuertuntur. Vtiq; verò cũ infelix illa verborũ cauillatio acceſſit, & curſus ad ſingula veſtigia reſtitit, non poteſt ferri contorta vis. Sed vt optimè vocum ſingularũ cedat electio, non continua ſed cõpoſita eſt.

Phantaſia. [Quare capiendæ ſunt illæ (de quibus dixi) rerũ imagines, quas vocari φαντασίας indicauimus, omniáq; de quibus dicturi erimus, perſonæ, quæſtiones, ſpes, metus, habenda in oculis affectus recipienda. Pectus eſt enim quod diſertos facit, & vis mentis. Ideóq; imperitis quoq; ſi modo ſunt aliquo affectu concitati, verba non deſunt.

Intentio. [Tum intendendus animus, non in aliquam rem vnam, ſed in plures ſimul continuas: vt ſi per aliquam rectam viam mittamus oculos, ſimul omnia quæ ſunt in ea, circáq; intuemur, non vltimũ tantum videmus, ſed vſq; ad vltimũ.

Pudor. [Addit ad dicendum etiam pudor ſtimulos, habet & dicendorũ expectata laus, mirũq; videri poteſt, quòd cũ ſtylus ſecreto gaudeat, atq; omnes arbitros reformidet, extemporalis actio auditorum frequẽtia, vt miles congeſtu ſignorum excitatur. Nanq; & difficiliorem cogitationem exprimit, & expellit dicendi neceſſitas, & ſecundos impetus auget placendi cupido. Adeo præmium omnia expectant, vt eloquentia quoque, quanquã plurimũ habet in ſe voluptatis, maximè tamen præſenti fructu laudis opinioníſque ducatur.

Facultas diſficilis. [Nec quiſquam tantũ fidat ingenio, vt id ſibi ſperet incipiẽti ſtatim poſſe contingere. Sed ſicut in cogitatiõe pręcepimus, ita facultatẽ quoq; extẽporalẽ à paruis initijs paulatim perducemus ad ſummã, quæ nec perfici, nec contineri niſi vſu poteſt. Cæterum peruenire eò debet, vt cogitatio non vtiq; melior ſit ea, ſed tutior, cum hanc facilitatem non in proſa modo multi ſint conſecuti, ſed etiam in carmine, vt Antipater Sidonius, & Licinius Archias. Credendum enim Ciceroni eſt: non quia noſtris quoque temporibus non & fecerint quidam hoc & faciant: quod tamen ipſum non tam probabile puto (neque enim habet aut vſum res, aut neceſſitatẽ) q̃ exhortandis in hãc

ſpē qui foro præparantur, vtile exemplum. [Neq; verò eſſe vnq̄ tantam fiduciam facilitatis velim, vt non breue ſaltē tempus, quod nuſq̄ ferè deerit, ad ea quæ dicturi ſumus diſpicienda ſumamus. Quod quidem in iudicijs ac foro datur ſemper. Neq; enim quiſquam eſt, qui cauſam quā non didicerit, agat. Declamatores quoſdā peruerſa ducit ambitio, vt expoſita controuerſia protinus dicere velint: quin etiam quod eſt in primis friuolum ac ſcenicū, verbū petant quo incipiant. Sed tam contumelioſos in ſe ridet inuicem eloquentia, & qui ſtultis eruditi videri volunt, ſtulti eruditis videntur. Si qua tamen fortuna tam ſubitam fecerit agendi neceſſitatem, mobiliore quodam opus erit ingenio, & vis omnis intendenda rebus, & in præſentia remittendū aliquid ex cura verborum. Si ſequi vtrūq; non dabitur, tum & tardior pronunciatio moras habet, & ſuſpēſa ac veluti dubitās oratio, vt tamē deliberare, nō hæſitare videamur. Hoc dū egredimur è portu, ſi nos nōdū aptatis ſatis armamētis aget ventus: deinde paulatim ſimul euntes aptabimus vela, & diſponemus rudentes, & impleri ſinus optabimus. Id potius, quàm ſe inani verborum torrenti dare quaſi tempeſtatibus, quo volent auferendū. Sed non minore ſtudio continetur hæc facultas, quàm paratur. Ars enim ſemel percepta non labitur, ſtylus quoq; intermiſſione paulum admodum de celeritate perdit, promptum hoc & in expedito poſitū exercitatione ſola continetur. Hac vti ſic optimum eſt, vt quotidie dicamus audientibus pluribus, maximè de quorū ſumus iudicio ac opinione ſoliciti. Rarum eſt enim vt ſatis ſe quiſquam vereatur. Vel ſoli tamen dicamus potius, quàm non omnino dicamus. Eſt alia exercitatio cogitandi, totáſq; materias vel ſilentio, dū tamen quaſi dicat intra ſeipſum, perſequendi: quæ nullo non & tempore & loco, quando non aliud agimus, explicari poteſt, & eſt in parte vtilior quàm hæc proxima. Diligentius enim componitur, quàm illa in qua contextum dicendi intermittere veremur. Rurſus illa prior plus confert vocis firmitate, oris facilitate, motu corporis, qui & ipſe (vt dixi) excitat oratorem, & iactatione manus, pedis ſupploſione, ſicut cauda leones facere dicuntur, hortatur. Studendū verò ſemper & vbique. Neque enim ferè tā vllus eſt dies occupatus, vt nihil lucratiuæ (vt Cicero Brutum facere tradit) operæ ad ſcribendū, aut ad legendum,

Meditatio adhibenda.

aut ad dicendum rapi aliquo momento temporis poſſit. Siqui dem C.Carbo etiã in tabernaculo ſolebat hac vti exercitatione dicendi. Ne id quidem tacendum eſt, quod eidem Ciceroni pla cet, nullũ noſtrum vſquam negligentem eſſe ſermonem: quic quid loquemur, vbicunque ſit pro ſua ſcilicet portione perfe ctum. Scribendum certe nunquam eſt magis, q̃ cum multa di cemus ex tempore. Ita enim ſeruabitur pondus, & vibrans illa verborum facilitas in altum reducetur: ſicut ruſtici proximas vitis radices amputant quæ illam in ſummum ſolum ducunt, vt inferiores penitus deſcẽdẽdo firmẽtur. Ac neſcio an vtrũq; cũ cura & ſtudio fecerimus, inuicẽ proſit, vt ſcribẽdo dicamus diligentius, dicendo ſcribamus facilius. Scribendũ ergo quoties licebit: ſi id non dabitur, cogitandum: ab vtroq; excluſi, debẽt tamen adniti, vt neq; deprehenſus orator, neq; litigator deſtitu tus eſſe videatur. Plerũq; autẽ multa agentibus accidit, vt ma ximè neceſſaria, & vtiq; initia ſcribant: cætera quæ domo affe runt, cogitatione cõplectantur, ſubitis ex tempore occurrant. Quod feciſſe M. Tullium cõmentarijs ipſius apparet. Sed ferũ tur aliorũ quoq; & inuenti forte, vt eos dictur⁹ quiſq; cõpoſue rat, & in libros digeſti, vt cauſarũ quæ ſunt actæ à Seruio Sul pitio, cuius tres orationes extant. Sed hi, de quibus loquor, cõ mentarij ita ſunt exacti, vt ab ipſo mihi in memoriam poſteri tatis videantur eſſe compoſiti. Nam Ciceronis ad præſens mo do tempus aptatos libertus Tiro contraxit: quos non ideo excu ſo, quia non probem, ſed vt ſint magis admirabiles. In hoc ge nere prorſus recipio hanc breuem annotationẽ, libellóſq; qui vel manu teneantur, & ad quos interim reſpicere fas ſit. Illud quod Lenas præcipit, diſplicet mihi, quæ ſcripſerimus, in ſum mas ſiue commentarios & capita conferre. Facit enim & diſcẽ di negligentiam hæc ipſa fiducia, & lacerat ac deformat oratio nem. Ego autem ne ſcribendum quidem puto quod nõ ſimus memoria proſecuturi. Nã hoc quoq; accidit, vt reuocet nos co gitatio ad illa elaborata, nec ſinat præſentem fortunã experi ri. Sic anceps inter vtrumq; animus æſtuat, cum & ſcripta per dit, & non quærit noua. Sed de memoria deſtinatus eſt proxi mo libro locus, nec huic parti ſubiũgendus, quia ſunt alia prius nobis dicenda.

M. FABII QVINTILIANI DE institutione oratoria, Liber XI.

De apte dicendo. Cap. I.

PArata, ſicut ſuperiore libro continetur, facultate ſcribendi cogitandique, & ex tempore etiam cum res poſcet orandi, proxima eſt cura vt dicamus aptè: quam virtutem elocutionis quartam Cicero demonſtrat, quæque eſt meo quidem iudicio maximè neceſſaria. Nam cum ſit ornatus orationis varius & multiplex, conueniátque alius alij, niſi fuerit accommodatus rebus atque perſonis, non modo non illuſtrabit eam, ſed & deſtruet & vim rerum in contrariũ vertet. Quid enim prodeſt eſſe verba & latina, & ſignificantia, & nitida, figuris etiam numeríſque elaborata, niſi cum ijs in quæ iudicẽ duci formariq; volumus, conſentiant? Si genus ſublime dicendi paruis in cauſis, paruum limatúmque grandibus, lætum triſtibus, lene aſperis, minax ſupplicibus, ſummiſſum concitatis, trux atque violentum iucundis adhibeamus? vt monilibus & & margaritis, ac veſte longa, quæ ſunt ornamenta fœminarũ, deformentur viri: nec habitus triumphalis, quo nihil excogitari poteſt auguſtius, fœminas deceat. [Hũc locũ Cicero breuiter in tertio de Oratore libro pſtringit: neq; tamẽ videri poteſt qcq̃ omiſiſſe, dicẽdo, Nõ omni cauſæ, nec auditori, nec pſonæ, nec tẽpori congruere orationis vnũ gens: nec ferè pluribus in Oratore eadem. Sed illic L. Craſſus, cum apud ſummos oratores, homineſq; erudititiſſimos dicat, ſatis habet partem hanc velut notare inter agnoſcentes. Et hic Cicero alloquens Brutum teſtatur eſſe hæc ei nota, ideóq; breuius à ſe dici, quanq̃ ſit fuſus locus, tractetúrq; à philoſophis latius. Nos inſtitutionẽ profeſſi, non ſolũ ſcientibus iſta, ſed etiã diſcẽtibus, tradim⁹: ideóque paulo pluribus verbis debet haberi venia. Quare notum ſit nobis ante omnia, quid conciliando, docendo, mouendo iudici conueniat, quid quaq; parte orationis petamus. Ita nec vetera, nec trãſlata, aut ficta verba incipiendo, narrando, argumẽtando tractabimus, neq; de currẽtis contexto nitore circuitus, *Apte dicere.*

vbi diuidenda erit cauſa,& in partes ſuas digerẽda, neq; humile atque quotidianum ſermonis genus, & cõpoſitione ipſa diſſolutum epilogis dabimus, nec iocis lachrymas, vbi opus erit miſeratione, ſiccabimus. Nam ornatus omnis non tam ſua q̃ rei cui adhibetur,conditione conſtat:nec plus refert quid dicas quàm quo loco.Sed totum hoc apte dicere,non elocutionis tãtum genere conſtat,ſed eſt cum inuentione cõmune.Nã ſi tantũ habẽt etiam verba momentũ,quanto res ipſæ maius? Quarum quæ eſſet obſeruatio, ſuis locis ſubinde ſubiecimus.[Illud eſt diligentius docendũ,cum demum dicere aptè, qui nõ ſolũ quid expediat,ſed etiã quid deceat,inſpexerit.Nec me fugit plerumque hęc eſſe coniuncta.Nam quod decet,ferè prodeſt:neq; alio magis animi iudicum conciliari,aut ſi res in cõtrarium tulit,alienari ſolent.Aliquando tamen & hæc diſſentiunt. Quoties autẽ pugnabũt,ipſam vtilitatẽ vincet quod decet.Nã quis neſcit nihil magis profuturũ ad abſolutionẽ Socrati fuiſſe, q̃ ſi eſſet vſus illo iudiciali genere defenſionis, & oratione ſummiſſa cõciliaſſet iudicũ animos ſibi,crimẽnq; ipſum ſolicitè redarguiſſet? Verũ id minimè eũ decebat, ideóque ſic egit,vt qui pœnã ſuam honoribus ſummis eſſet æſtimatur[9]. Maluit enim vir ſapientiſſimus quod ſupereſſet ex vita ſibi perire , quàm quod præteriſſet.Et quando ab hominibus ſui temporis parũ intelligebatur,poſterorũ ſe iudicijs reſeruauit,breui detrimento iam vltimæ ſenectutis,æuũ ſeculorũ omniũ conſecutus.Itaq; quãuis Lyſias,qui tum in dicendo præſtantiſſimus habebatur, defenſionem illi ſcriptã obtuliſſet,vti ea noluit, cum bonam quidem,ſed parum ſibi conuenientem iudicaſſet. Quo vel ſolo patet,non perſuadendi,ſed bene dicendi finem in oratore ſeruandũ,cũ interim perſuadere deforme ſit.Nõ fuit hoc vtile abſolutioni:ſed(quod eſt maius)homini fuit. Et nos ſecũdũ communem potius loquẽdi conſuetudinẽ,q̃ ipſam veritatis regulã,diuiſione hac vtimur,vt ab eo quod deceat,vtilitatem ſeparem[9]. Niſi forte prior ille Aphricanus,qui patria cedere, quàm cum Trib.pl.humillimo contendere de innocentia ſua maluit, inutiliter ſibi videtur conſuluiſſe : aut P. Rutilius, vel cum illo penè Socratico genere defenſionis eſt vſus, vel cum reuocante eum P.Sylla manere in exilio maluit, quid ſibi maximè cõduceret neſciebat. Hi vero parua illa, quæ abiectiſſimus quiſque

Decorum ſeruandum.

Honeſtum ab vtili nõ ſeparandum.

animus vtilia credit, ſi cũ virtute conferantur, deſpicieda iudi cauerũt, ideóq; perpetua ſeculorum admiratione celebrantur. Neque nos ſimus tam humiles, vt quæ laudamus inutilia credamus. Sed hoc qualecũque diſcrimẽ raro admodum euenit. [Cæterum idem ferè (vt dixi) in omni genere cauſarum & proderit & decebit. Eſt autem quod omnes & ſemper & vbique perſuadere ac dicere honeſtè, honeſtéq; facere deceat, contráq; neminem vnq̃ vllo in loco turpiter. Minora verò quæ ſunt ex medijs, plerũq; ſũt talia, vt alijs ſint cõcedenda, alijs nõ ſint, aut ꝓ pſona, tẽpore, loco, cauſa, magis ac minus, vel excuſata debeãt videri, vel reprehẽdenda. ¶Cum dicamus autem de rebus, aut alienis, aut noſtris, diuidenda eſt ratio eorum, dum ſciamus pleraq; neutro loco conuenire. In primis igitur omnis ſui vitioſa iactatio eſt, eloquentiæ tamen in oratore præcipuè: affértque audientibus non faſtidium modo, ſed plerumque etiam odiũ. Habet enim mens noſtra natura ſublime quiddam & erectum & impatiens ſuperioris. Ideóque abiectos aut ſubmittentes ſe libẽter alleuamus, quia hoc facere tanquam maiores videmur: & quoties diſceſſit æmulatio, ſuccedit humanitas. At qui ſe ſupra modum extollit, premere ac deſpicere creditur: nec tam ſe maiorem, quàm minores cæteros facere. Inde inuident humiliores: nam hoc vitium eſt eorum, qui nec cedere volunt, nec poſſunt contendere: rident ſuperiores, improbant bonos. Plerũque verò deprehẽdas arrogantium fallacem de ſe opinionem, ſed in veris quoque ſufficit conſcientia. Reprehenſus eſt in hac parte non mediocriter Cicero: quãquam is quidem rerum à ſe geſtarum maior, quàm eloquentiæ fuit in orationibus vtiq; iactator. Ac plerumque illud quoque non ſine aliqua ratione fecit. Aut enim tuebatur eos, quibus erat vſus adiutoribus in opprimenda coniuratione: aut reſpondebat inuidiæ, cui tamen non fuit par, ſeruatæ patriæ pœnam paſſus exilium: vt illorum quæ egerat in Conſulatu frequens commemoratio, poſſit videri non gloriæ magis quàm defenſioni data. Eloquentiam quidẽ cum pleniſſimam diuerſæ partis aduocatis concederet, ſibi nũquam in agendo immodicè arrogauit. Illius ſunt enim, Siquid eſt in me ingenij Iudices, quod ſentio q̃ ſit exiguum: &, Nã quo minus ingenio poſſum, ſubſidio mihi diligentiam comparaui. Quinetiam contra Q. Cæcilium de accuſatore in Verrem

Iactatio ſui vitanda.

In diuin. conſtiuendo, quamuis multũ eſſet in hoc quoq; momenti, vter ad agendum magis idoneus veniret, dicendi tamen facultatem magis illi detraxit q̃ arrogauit ſibi: ſeq; non conſecutum, ſed omnia feciſſe, vt poſſet eã cõſequi, dixit. In epiſtolis aliquãdo familiariter apud amicos, nõnunq̃ in dialogis, aliena tamen perſona, verum de eloquentia ſua dicit. [Et apertè tamẽ gloriari neſcio an ſit magis tolerabile, vel ipſa vitij huius ſimplicitate q̃ illa iactatione peruerſa, ſi abundans opibus, pauperem ſe neget, nobilis obſcurum, & potens infirmum, & ſi ſe diſertus imperitũ planè & infantem vocet. [Ambitioſiſſimum gloriandi genus eſt etiam deridere. Ab alijs ergo laudemur. Nã ipſos (vt Demoſthenes ait) erubeſcere etiam cum ab alijs laudamur, decet. [Neq; hoc dico, non aliquãdo de rebus à ſe geſtis oratori eſſe dicendũ, ſicut eidem Demoſtheni pro Cteſiphonte: quod tamen ita emendauit, vt neceſſitatem id faciẽdi oſtenderet, inuidiámq; omnẽ in eum regereret, qui hoc ſe coegiſſet. Et M. Tullius ſæpè dicit de oppreſſa coniuratione Catilinæ, ſed modò id virtuti Senatus, modò prouidentiæ deorum immortalium aſſignat: plerũq; contra inimicos atque obtrectatores plus vendicat ſibi. Erant enim tuenda cũ obijcerentur. In carminibus vtinam pepercisſet, quæ nõ deſierunt carpere maligni, Cedant arma togæ, cõcedat laurea linguæ. &, O fortunatã natã me Cõſule Romã: & Iouẽ illũ à quo in cõciliũ deorum aduocatur: & Mineruã quæ omnes eũ artes edocuit: quæ ſibi ille, ſecutus quædã Græcorum exempla, permiſerat. [Verùm eloquentiæ vt indecora iactatio, ſic nonnunquam concedenda fiducia eſt. Nam quis reprehendat hæc, Quid putem? contemptúmne me? non video nec in vita, nec in gratia, nec in rebus geſtis, nec in hac mea mediocritate ingenij, quid deſpicere poſſit Antonius. Et paulo pòſt apertius, An decertare mecũ voluit contentione dicendi? Hoc quidẽ beneficium eſt. Quid enim plenius, quid vberius, q̃ mihi pro me, & contra Antonium dicere? [Arrogantes & illi, qui ſe iudicaſſe de cauſa, nec aliter affuturos fuiſſe proponunt. Nam & inuiti iudices audiunt præſumentem partes ſuas, nec hoc oratori contingere inter aduerſarios, quod Pythagoræ inter diſcipulos contigit, poteſt: Ipſe dixit. Sed iſtud magis minúſve vitioſum eſt pro perſonis dicentium. Defenditur enim aliquatenus ætate, dignitate, authoritate: quę tamẽ

vix in vllo tanta fuerint, vt non hoc affirmationis genus tẽperandum ſit aliqua moderatione, ſicut omnia in quibus patron⁹ argumentum ex ſeipſo petet. Quod fuiſſet tumidius, ſi criminis loco eſſe negaſſet Cicero, equitis Romani eſſe filium ſe defendente. At ille fecit hoc etiam fauorabile, cõiungendo cũ iudicibus dignitatẽ ſuam. Equitis autem Romani eſſe filium, criminis loco poni ab accuſatorib⁹, neq; his iudicãtibus oportuit, nec defendentibus nobis. ¶Impudens, tumultuoſa, iracunda actio omnibus indecora, ſed vt quiſq; ætate, dignitate, vſu præcedit, magis in ea reprehendendus. Videas autẽ rixatores quoſdam, neque iudicum reuerẽtia, neq; agendi more ac modo cõtineri. quos ipſo mentis habitu manifeſtum ſit, tam in ſuſcipiẽpiendis quàm in agendis cauſis nihil pẽſi habere. Profert enim mores plerũque oratio, & animi ſecreta detegit. Nec ſine cauſa Græci prodiderunt, vt viuat, quemque etiam dicere. [Humiliora illa vitia, ſummiſſa adulatio, affectata ſcurrilitas, in rebus ac verbis parum modeſtis ac pudicis vilis pudor, in omni negocio neglecta authoritas: quæ ferè accidunt ijs, qui nimium aut blãdi eſſe, aut ridiculi volunt. ¶Ipſum etiam eloquentiæ genus alios aliud decet. Nam neq; tam plenum & erectum, & audax, & præcultum ſenibus conuenerit, quàm preſſum, & mite, & limatum, & quale intelligi vult Cicero, cum dicit orationem ſuam cœpiſſe caneſcere: ſicut veſtibus quoque non purpura coccóque fulgentibus illa ætas ſatis apta ſit. In iuuenibus etiam vberiora paulo & penè periclitãtia feruntur. At in ijſdem ſiccũ, & ſolicitum, & contractum dicendi propoſitum, plerunque affectatione ipſa ſeueritatis inuiſum eſt, quando etiam morũ ſenilis authoritas immatura in adoleſcentibus creditur. Simpliciora militares decent. Philoſophiam ex profeſſo (vt quidã faciunt) oſtentantibus parum decori ſunt plerique orationis ornatus, maximéq; ex affectibus, quos illi vitia dicunt. Verba quoq; exquiſitiora, & compoſitio numeroſa tali propoſito diuerſa. Non enim ſolum illa lætiora, qualia à Cicerone dicuntur, Saxa atque ſolitudines voci reſpondent: ſed etiam illa, quanquã plena ſanguinis, Vos enim iam Albani tumuli atq; luci, vos inquã imploro atq; teſtor, vóſq; Albanorum obrutæ aræ ſacrorũ Po. Ro. ſociæ & æquales, non conueniant barbæ illi atque triſtitiæ. At vir ciuilis veréq; ſapiens, qui ſe non ocioſis diſputationibus,

Actio indecora fugienda.

Genus eloquẽtiæ ad perſonas, tẽpora, & cauſas accõmodãdũ.

ſed adminiſtrationi reip.dediderit, à qua longiſſimè iſti qui philoſophi vocantur, receſſerunt, omnia quæ ad efficiendum oratione quod propoſuerit valent, libenter adhibebit, cum prius quod honeſtum ſit, efficere in animo ſuo conſtituerit. Eſt quod principes deceat, alijs non conceſſeris. Imperatorum ac triumphantium ſeparata eſt aliqua ex parte ratio eloquētiæ, ſicut Pōpeius abunde diſertus rerum ſuarum narrator, & hic qui bello ciuili ſe interfecit Cato, eloquens Senator fuit. Idem dictum ſępè in alio liberum, in alio furioſum, in alio ſuperbum eſt. Verba aduerſus Agamemnonem à Therſite habita ridentur. Da illa Diomedi, aliive cui pari, magnum animum præ ſe ferre videbuntur. Ego te, cōſulē putem, inquit L. Craſſus Philippo, cū tu me non putes Senatorem? Vox honeſtiſſimæ libertatis, non tamen ferres quęcunque dicentem. Negat ſe magni facere aliquis poetarum, Cæſar ater an albus homo ſit, inſania. Verte, vt idem Cæſar de illo dixerit, arrogantia eſt. Maior in perſonis obſeruatio eſt apud comicos tragicóſque. Multis enim vtuntur & varijs. Eadem & eorum qui orationes alijs ſcribebant fuit ratio, & declamantium eſt. Non enim ſemper vt aduocati, ſed plerumque vt litigatores dicimus. Verùm etiam in ijs cauſis, quibus aduocamur, eadem differentia diligenter eſt cuſtodienda. Vtimur enim fictione perſonarū, & velut ore alieno loquimur, dandíq; ſunt ijs quibus vocem accōmodamus, ſui mores. Aliter enim P. Clodius, aliter Appius Cæcus, aliter Cæcilianus ille, aliter Terētianus pater fingitur. Quid aſperius lictore Ver-
Act. 7. ris? Vt adeas tantū dabis. Quid fortius illo? Cuius inter ipſa verberū ſupplicia vna vox audiebatur, Ciuis Romanus ſum. Quā dignæ Milonis in peroratione ipſa voces eo viro, qui pro rep. ſeditioſū ciuē toties cōpeſcuiſſet? quíq; inſidias virtute ſuperaſſet? Denique non modo quot in cauſa, totidem in proſopopœia ſunt varietates: ſed hoc etiā plures, quòd in his puerorū, fœminarū, populorum, mutarum etiam rerum aſſimulamus affectus, quibus omnibus debetur ſuus decor. Eadē in ijs pro quibus agemus, obſeruanda ſunt. Aliter enim pro alio ſæpe dicendum eſt, vt quiſq; honeſtus, humilis, inuidioſus, fauorabilis erit, adiecta propoſitorū quoq;, & anteactæ vitæ differentia. [Iucundiſſima verò in oratore humanitas, facilitas, moderatio, beneuolētia. Sed illa quoq; diuerſa bonum virum decent, malos odiſſe,

publica vice cômouêri,vltũ ire ſcelera & iniurias:& omnia, vt initio dixi,honeſta.[Nec tãtũ quis,& pro quo, ſed etiam apud quem dicas,intereſt.Facit enim & fortuna diſcrimen, & poteſtas:nec eadem apud principem,magiſtratum,Senatorem, priuatum,tamen liberum,ratio eſt:nec eodem ſono publica iudicia,& arbitrorum diſceptationes aguntur. Nam vt orantẽ pro capite ſolicitudo deceat & cura, & omnes ad amplificandam orationem quaſi machinæ, ita in paruis rebus iudicijſque vana ſint eadẽ.Rideatúrque meritò qui apud diſceptatorem de re leuiſſima ſedens dicturus vtatur illa Ciceronis confeſſione, non modo ſe animo cõmoueri,ſed etiam corpore ipſo perhorreſcere.Quis verò neſciat quin aliud dicẽdi gen⁹ poſcat grauitas ſenatoria,aliud aura popularis?cũ etiã ſingulis iudicãtibus, non idẽ apud graues viros,quod leuiores: non idẽ apud eruditum,quod militarem ac ruſticũ deceat, ſitq; nonnunquã ſubmittenda & contrahenda oratio,ne iudex eã vel intelligere vel capere non poſſit. [Tẽpus quoque ac locus egent obſeruatione propria.Nam & tempus tum lætum, tum triſte:tum liberum, tum anguſtum eſt.Atqui ad hæc omnia componendus orator, & loco publico priuatóne, celebri an ſecreto,aliena ciuitate an tua, in caſtris denique an foro dicas,intereſt plurimum,ac ſuã quicque formam, & proprium quendã modũ eloquentiæ poſcit.Cum etiã in cæteris actibus vitæ non idem in foro, curia, cãpo,theatro,domi,facere conueniat:& pleraq; quę natura nõ ſunt reprehendenda,atq; adeo interim ſunt neceſſaria, alibi q̃ mos permiſerit,turpia habeantur.[Illud iam diximus, quanto plus nitoris & cultus demonſtratiuæ materiæ,vt ad delectationẽ audientium compoſitæ, quàm quæ ſunt in actu & contentione,ſuaſoriæ iudicialéſque permittant. [Hoc adhuc adijciendum, aliquas etiam quæ ſunt egregiæ dicendi virtutes, quo minus deceant, effici conditione cauſarum. An quiſquam tulerit rerũ in diſcrimine capitis,præcipue qui apud victorẽ & princ ipẽ pro ſe ipſe dicat, frequenti tranſlatione,fictis aut repetitis ex vetuſtate verbis,cõpoſitione quæ ſit maximè à vulgari vſu remota,decurrentibus periodis, q̃ lætiſſimis locis ſententiíſq; dicentem? Non perdant hæc omnia neceſſarium periclitanti ſolicitudinis colorem,petendúmque etiã innocentibus miſericordiæ auxilium? Commoueatur ne quiſquam eius fortuna,

Apud quem dicas.

Tẽporis obſeruatio.

Lib.8.ca.3.

Decorum ex cauſæ conditione.

quem tumidũ, ac ſui iactantem, & ambitioſum inſtitorem eloquentiæ in ancipiti ſorte videat? non, imò oderit reũ verba aucupantem, & anxium de fama ingenij, & cui eſſe diſerto vacet. Quod mirè M. Cælius in defenſione cauſæ, qua reus de vi fuit, cõprehendiſſe mihi videtur. Ne cui veſtrũ atque etiã omnium, qui ad rẽ agendam adſunt, mens aut vultus moleſtior, aut vox immoderatior aliqua, aut denique quod nimiũ eſt, iactanctior geſtus fuiſſe videatur. Atqui ſunt quædam actiones in ſatiſfactione, deprecatione, confeſſione poſitæ: ſententiolíſne flendũ erit? Epiphonemata aut enthymemata exorabunt? nõ quicquid meris adijcietur affectibus, omnes eorũ diluet vires, & miſerationem ſecuritate laxabit? Age ſi de morte filij ſui, vel iniuria (quæ morte ſit grauior) dicendum patri fuerit, aut in narrando gratiam illam expoſitionis, quæ continget ex ſermone puro atque dilucido, quæret, breuiter ac ſignificanter ordinem rei protuliſſe contentus, aut argumenta diducet in digitos, & propoſitionum ac partitionum captabit lepôrem? & vt plerumque in hoc genere moris eſt, intentione omni remiſſa loquetur? Quò fugerit interim dolor ille? vbi lachrymæ ſubſtiterint? vnde ſe in mediũ tã ſecura obſeruatio artiũ miſerit? Nõ ab exordio vſq; ad vltimã vocem continuus quidam gemitus: & idẽ triſtitiæ vultus ſeruabitur: ſi quidem volet dolorem ſuum etiã in audientes transfundere? quem ſi vſquam remiſerit, in animũ iudicantiũ non reducet. Quod præcipuè declamãtibus (neque enim me pœnitet ad hoc quoq; opus meum, & curam ſuſceptorum ſemel adoleſcentiũ reſpicere) cuſtodiendũ eſt, quòd plures in ſchola finguntur affectus, quos non vt aduocati, ſed vt paſſi ſubimus. Cum etiam hoc genus ſimulari litium ſoleat, cum ius mortis à Senatu quidam, vel ob aliquam magnam infelicitatem, vel etiam pœnitentiã petunt. in quibus non ſolum cantare, quod vitium perſuaſit, aut laſciuire, ſed ne argumentari quidem niſi mixtis, & quidem ita, vt in ipſa probatione magis emineant, affectibus decet. Nam qui intermittere in agẽdo dolorẽ poteſt, videtur poſſe etiã deponere. Neſcio tamẽ an huius (de quo loquimur) decoris cuſtodia maximè circa eos, contra quos dicimus, examinanda ſit. Nam ſine dubio in omnibus ſtatim accuſationibus hoc agendum eſt, ne ad eas libenter deſcendiſſe videamur. Ideóque mihi illud Caſſij Seueri nõ

mediocriter diſplicet, Dij boni viuo: & quo me viuere iuuet, Aſprenatem reum video. Non enim iuſta ex cauſa vel neceſſaria videri poteſt poſtulaſſe eum, ſed quadã accuſandi voluptate. ¶ Præter hoc tamen quod eſt commune, propriam moderationem quædam cauſæ deſiderant. Quapropter & qui curationem bonorum patris poſtulabit, doleat eius valetudine, & quãlibet grauia filio pater obiecturus miſerrimam ſibi oſtẽdat eſſe hanc ipſam neceſſitatem: nec hoc paucis modo verbis, ſed toto colore actionis, vt id eum non dicere modo, ſed etiam vere dicere appareat. Nec cauſandi pupillo ſic tutor iraſcatur vnquam, vt non remaneant amoris veſtigia, & ſacra quædam patris eius memoria. Iam quo modo cõtra abdicantem patrem, querẽtem vxorem, agi cauſam oporteret, in libro (vt arbitror) ſeptimo dixi. Quando etiam aduocati voce vti deceret, quartus liber, in quo procemij præcepta ſunt, cõtinet. Eſſe & in verbis quod deceat, aut turpe ſit, nemini dubium eſt. ¶ Vnum iã igitur huic loco, quod eſt ſanè ſummæ difficultatis, adijciendũ videtur, quibus modis ea quæ ſunt natura parum ſpecioſa, quæque non dicere, ſi vtrum libet eſſet liberum, maluiſſemus, non tamen ſint indecora dicentibus. Quid aſperiorem habere frontem poteſt, aut quid aures hominum magis reſpuunt, quàm cum eſt filio filiiſve aduocatis in matrem perorandum? Aliquando tamen neceſſe eſt, vt in cauſa Cluentij Habiti. Sed non ſemper illa via, qua contra Saſiam Cicero vſus eſt: non quia nõ ille optime, ſed quia plurimũ refert, qua in re, & quomodo lædat. Itaque illa cum filij caput palàm impugnaret, fortiter fuit repellenda. Duo tamen quæ ſola ſuperant, diuinè Cicero ſeruauit. Primum, ne obliuiſceretur reuerentiæ quæ parentibus debetur: deinde vt repetitis altius cauſis, diligentiſſimè oſtenderet, quàm id quod erat in matrem dicturus non oporteret modo fieri, ſed etiam neceſſe eſſet. Primáque hęc expoſitio fuit quanquam ad pręſentem quæſtionem nihil pertinebat adeo in cauſa difficili atque perplexa, nihil prius intuendum credidit quàm quid deceret. Fecit itaque nomen parentis non filio inuidioſum, ſed ipſi in quam dicebatur. [Poteſt tamen aliquando mater & in re leuiore, aut minus infeſta contra filium ſtare, tũ lenior atq; ſummiſſior decebit oratio. Nam & ſatiſfaciẽdo, aut noſtram minuemus inuidiam: aut etiam in diuerſum eã tranſ

Quomodoque natura indecora ſunt, tractanda, quod totũ in perſonis eſt ſpectandum.

ferem⁹:& ſi grauiter dolere filiũ palã erit, credetur abeſſe ab eo culpa, ſiétq; vltro miſerabilis.[Auertere quoq; in alios crimen decet, vt fraude aliquorũ concita credatur:& omnia nos paſſuros, nihil aſpere dicturos, teſtandũ, vt etiã ſi quid non poſſum⁹ conuitiari, nolle videamur.[Etiam ſi quid obijciendũ erit officium eſt patroni, vt id filio inuito, ſed fide cogente facere credatur. Ita poterit vterque laudari. Quod de matre dixi, de vtro que parente accipiendũ eſt. Nam inter patres etiã filióſque, cũ interueniſſet emancipatio, litigatũ ſcio. In alijs quoque propinquitatibus cuſtodiendũ eſt, vt inuiti & neceſſario, & parce iudicemur dixiſſe, magis autẽ aut minus, vt cuique perſonæ debetur reuerentia.[Eadẽ pro libertis aduerſus patronos obſeruantia:& vt ſemel plura cõplectar, nunquã decebit ſic aduerſus tales agere perſonas, quo modo contra nos agi ab hominibus con ditionis eiuſdẽ, iniquo animo tuliſſemus.[Præſtatur hoc aliquando etiã dignitatib⁹, vt libertatis noſtræ ratio reddatur, ne quis nos aut petulantes in legendis ijs, aut etiã ambitioſos putet. Itaq; Cicero quanquã erat in Cottã grauiſſimè dicturus, ne que aliter agi P. Oppij cauſa poterat, longa tamen præfatione excuſauit neceſſitatẽ.[Aliquando etiã inferioribus, pręcipuéq; adoleſcẽtulis parcere, aut mederi decet. Vtitur hac moderatio ne Cicero pro Cælio contra Atracium, vt eũ non inimicè corripere, ſed penè patriè monere videatur. Nã & iuuenis, & nobilis, & non iniuſto dolore venerat ad accuſandum.[Sed in ijs quidem in quibus vel iudici, vel etiã aſſiſtentibus ratio noſtræ moderationis probari debet, minor eſt labor: illic plus difficultatis, vbi ipſos contra quos dicimus, veremur offendere. Duæ ſimul huiuſmodi perſonæ Ciceroni pro Murena dicenti obſtiterunt, M. Catonis, Seruiíq; Sulpitij: q̃ decenter tamen Sulpitio cum omnes conceſſiſſet virtutes, ſcientiam petẽdi Conſulatus ademit? Quid enim aliud eſſet quo ſe victũ homo nobilis, & iuris antiſtes magis ferret? Vt verò rationem defenſiõis ſuæ reddit, cum ſe ſtuduiſſe petitioni Sulpitij cõtra honorem Murenæ, nõ idem debere accuſationi cõtra caput, diceret? Quàm molli autem articulo tractauit Catonem? Cuius naturã ſummè admiratus, nõ ipſius vitio, ſed Stoicæ ſectæ, quibuſdã in rebus factã duriorẽ videri volebat? Vt inter eos nõ forenſem cõtentionẽ, ſed ſtudioſam diſputationẽ crederes incidiſſe.[Hæc eſt profe-

Perſonæ contra quas dicitur.

ćto ratio,& certiſſimũ præceptorũ genus,illius viri obſeruatio, vt cum aliquid detrahere ſalua gratia velis, cõcedas alia omia, in hoc ſolo vel minus peritũ,q̃ in cæteris,adiecta(ſi poterit fieri)etiam cauſa cur ita ſit : vel paulò pertinaciorẽ, vel credulũ, vel iratum,vel impulſum ab alijs. Hoc illis cõmune remediũ eſt,ſi ĩ tota actiõe æqualiter appareat nõ honor modo,ſed etiã charitas,præterea cauſa ſit nobis iuſta ſic dicẽdi:neq; id moderatè tantum faciamus,ſed etiã neceſſario.[Diuerſum ab hoc ſed facilius,cum hominum aut alioqui turpium,aut nobis inuiſorum,quædã facta laudãda ſunt.Decet enim rẽ ipſam probare in qualicunq; perſona.Dixit Cicero pro Gabinio, & P. Vatinio inimiciſſimis antea ſibi hoĩbus,& in quos oratiões etiã ſcripſerat.Verùm cauſa iuſta ſit fatẽda,nõ ſe de ingenij fama,ſed de fide eſſe ſolicitũ.Difficilior ei ratio in iudicio Cluẽtiano fuit, cum Scamãdrum neceſſe haberet dicere nocentem,cuius egerat cauſam.Verùm illud elegantiſſimè,cum eorum,à quib⁹ ipſe perductus eſſet,preces,tum etiam adoleſcẽtiam ſuam excuſat,detracturus alioqui plus authoritatis, ſi in cauſa præſertim ſuſpecta,ſe eum eſſe,qui temerè nocentes reos ſuſciperet,fateretur.[Apud iudicem verò,quòd aut propter alienum cõmodum in cauſa quam ſuſceperimus,aut ſuum,vt perſuadendi ardua ratio,ita dicendi expeditiſſima.Fiducia enim iuſtitiæ eius, non cauſæ,nihil nos timere ſimulabimus.Ipſe erit gloria inflãdus,vt tanto clarior futura ſit fides ac religio in pronunciando, quãtò minus vel offenſæ,vel vtilitati ſuæ indulſerit.[Hoc modo & apud eos à quibus appellatum erit (ſi fortè ad eoſdem remittentur)adijcienda ratio,vel neceſſitatis alicuius,ſi id cauſę cædit,vel erroris,vel ſuſpicionis.Tutiſſimum ergo pœnitentię confeſſio,& ſatiſfactio culpæ, perducendúſq; omni modo iudex ad iræ pudorem.Accidit etiam nonnunq̃ vt eandem cauſam de qua pronunciauit,cognoſcat iterũ:tũ illud quidẽ cõmune,apud aliũ nos iudicẽ diſputaturos de illi⁹ ſentẽtia nõ fuiſſe. Neq; enim emendari ab alio quàm ab ipſo fas eſſe.Cæterum ex cauſa vt quæq; permittet,aut ignorata quædam,aut defuiſſe teſtes,aut(quod timidiſſimè,& ſi nihil aliud planè fuerit,dicẽdũ eſt)patronos nõ ſatiſfeciſſe. Succurret etiã ſi apd' alios iudices agetur,vt in ſecũda aſſertione,aut in Centũuiralib⁹ iudicijs duplicib⁹,parte victa:decẽti⁹ erit quoties cõtigerit ſeruare iudicũ

Perſona inimici aut hominis parũ honeſti, ſi quod factum eius laudandũ ſit.

Iudicis perſona.

Reprehendẽdi ratio in alijs, quæ ipſe feceris. pudorem, de qua re latius in probationũ loco dictum eſt. [Poteſt euenire, vt in alijs reprehendenda ſint, quę ipſi fecerimus: vt obijcit Tubero Ligario, ꝙ in Africa fuerit. Et ambitus quidam damnati, recuperandæ dignitatis gratia: reos eiuſdem criminis detulerunt, vt in ſcholis luxuriantem patrem luxurioſ⁹ iuuenis ipſe accuſat. Id quî decenter fieri poſſit equidem non inuenio, niſi aliquid reperiatur, quod interſit, perſona, ætas, tẽpus, cauſa, locus, animus. Tubero iuuenem ſe patri hæſiſſe, illũ à Senatu miſſum non ad bellum, ſed ad frumentum coëmendum ait, vt primum licuerit à partibus receſſiſſe. Ligarium & perſeueraſſe, & non pro Cn. Pompeio, inter quẽ & Cæſarem dignitatis fuerit contentio, cum ſaluam vterq; remp. vellet, ſed pro Iuba atq; Afris inimiciſſimis po. Ro. ſtetiſſe. Cæterum vel facillimum eſt ibi alienam culpam accuſare, vbi fateris tuã. Verùm id iam iudicis eſt, non actoris. Quòd ſi nulla cõtingit excuſatio, ſola colorem habet pœnitentia. Poteſt enim videri ſatis emendatus, qui in odium eorum in quib⁹ errauerat, ipſe cõuerſus eſt. Sunt enim quidam, qui hoc natura ipſa rei non indecens faciunt, vt cum pater ex meretrice natum, ꝙ amet meretricem in matrimonium, abdicat. Scholaſtica materia, ſed nõ quæ non poſſit accidere. Hic igitur multa non deformiter dicet, quòd omniũ ſit votum parentũ, vt honeſtiores quàm ſint ipſi, liberos habeant. Nã & filia nata, meretrix eam mater pudicam eſſe voluiſſet. Vel ꝙ humilior ipſe fuerit (licet enim hoc dicere) vel ꝙ non habuerit patrem qui moneret: quin eo min⁹ faciendum filio fuiſſe, ne renouaret dom⁹ pudorẽ, & exprobraret patri nuptias, matri prioris vitæ neceſſitatem, ne deniq; legem quandam ſuis quoq; ſubinde liberis daret: & credibilis erit etiã propria quædam in illa meretrice turpitudo, quam nunc hic pater ferre non poſſit. alia prætereo. Neq; enim nũc declamam⁹, ſed oſtendimus nonnunquam poſſe ipſis incommodis dicentẽ bene vti. [Illic maior æſtus, vbi quis pudenda queritur, vt ſtu-

Quomodo pudenda ſignificãda, aut quę aſpera ſunt, mollienda. prum præcipue in maribus, aut os prophanatum. Non dico ſi loquatur ipſe (nã quid aliud ei q̃ gemitus & fletus & execratio vitæ conueniat? vt iudex intelligat potius dolorẽ illum, quàm audiat) ſed patrono quoq; per ſimiles affectus eundum erit, quia hoc iniuriæ genus verecundius ineſt paſſis q̃ auſis. [Mollienda eſt in pleriſque alio colore aſperitas orationis, vt Cicero de pro-

ſcriptorum libris fecit, Quid enim crudelius quàm homines honeſtis parẽtibus ac maiorib⁹ natos à repub. ſummoueri? Itaque durum id eſſe ſummus ille tractandorum animorum artifex confitetur: ſed ita legibus Syllæ cohęrere ſtatum ciuitatis affirmat, vt ijs ſolutis ſtare ipſa nõ poſſit. Aſſecutus itaq; eſt, vt aliquid eorum quoq; cauſa videretur facere, contra quos diceret. [Illud etiam in iocis monui, quàm turpis eſſet fortunæ inſectatio, & ne in totos ordines, aut gentes, aut populos petulantia incurreret. Sed interim fides patrocinij cogit quædã de vniuerſo genere aliquorum hominum dicere, vel libertinorũ, vel militum, vel publicanorum, vel ſimuliter aliorũ: in quibus omnibus cõmune remediũ eſt, vt ea quæ lædunt, non libenter tractare videaris: nec in omnia impetũ facias, ſed in id quod expugnadum eſt: & reprehendens, alia laude compenſes. Si milites cupidos dicas eſſe, non mirum: ꝙ periculorum ac ſanguinis maiora ſibi deberi pręmia putẽt: eoſdẽ petulãtes, & hoc fieri quòd bellis magis q̃ paci aſſueuerint. Libertinis detrahenda eſt authoritas: licet ijs teſtimonium reddere induſtriæ, per quã exierint de ſeruitute. [Quod ad nationes exteras pertinet, Cicero variè detracturus Græcis teſtibus fidem, doctrinã ijs concedit ac literas, ſeq; eius gentis amatorem fuiſſe profitetur. Sardos cõtemnit, Allobrogas vt hoſtes inſectatur: quorum nihil tunc cũ diceretur, parum aptum aut remotũ à cura decoris fuit. [Verborum etiam moderatione detrahi ſolet, ſi qua eſt rei inuidia, ſi aſperum dicas nimium ſeuerum, iniuſtum perſuaſione labi, pertinacem vltra modum tenacem eſſe propoſiti, plerumq; velut ipſos coneris ratione vincere, quod eſt molliſſimum. [Indecorum eſt ſuper hæc omne nimium: ideóque etiam quod natura rei ſatis aptum eſt, niſi modo quoq; temperetur, gratiam perdit. Cuius rei obſeruatio iudicio magis quodam ſentiri, quàm præceptis tradi poteſt, quantum ſatis ſit, & quantum recipiant aures. Non habet hæc res menſuram, & quaſi pódus, quia vt in cibis alia alijs magis cõplent. [Adijciendũ etiam breuiter videtur, ꝙ feré dicendi virtutes diuerſiſſimæ, non ſolũ ſuos amatores habeant, ſed ab eiſdem ſæpe laudentur. Nam Cicero quodam loco ſcribit id eſſe optimum, quod cum te facile credideris conſequi imitatione, non poſſis. Alio verò, non ſe id egiſſe, vt ita diceret quomodo ſe quilibet poſſe cõfideret, ſed quomo-

Odioſa fortunę inſectatio

Indecorum quicquid nimium eſt.

In Orat.

do nemo quod poteſt pugnare inter ſe videri. verùm vtrumq; ac meritò laudatur. Cauſa enim modóque diſtat: quia ſimplicitas illa, & velut ſecuritas inaffectatæ oratiōis, mirè tenues cauſas decet. Maioribus illud admirabile dicendi genus magis cōuenit. in vtroq; eminet Cicero, ex quibus alterum imperiti ſe poſſe conſequi credent, neutrum qui intelligunt.

¶De memoria. Cap. II.

Memoriæ cōmendatio.

MEmoriam quidam naturę modo eſſe munus exiſtimauerunt, éſtque in ea non dubiè plurimum, ſed ipſa excolendo, ſicut alia omnia, augetur: & tot⁹ de quo diximus, adhuc inanis eſt labor, niſi cęteræ partes hoc velut ſpiritu continentur. Nam & omnis diſciplina memoria conſtat, fruſtráq; docemur, ſi quicquid audimus, præterfluat, & exemplorum, legum, reſponſorum, dictorum, benéque factorum, quæ velut quaſdam copias, quibus abundare, quáſque in promptu ſemper habere debet orator, eadem illa vis repræſentat. Neque immerito theſaurus hic eloquentię dicitur. Sed non firmè tantum continere, verùm etiam cito percipere, multa acturos oportet: nec quæ ſcripſeris modo iterata lectione complecti: ſed in cogitatis quoque rerum ac verborum contextum ſequi, & quæ ſint ab aduerſa parte dicta meminiſſe, neque vtique ea quo dicta ſunt ordine refutare, ſed opportunis locis ponere. Quid extemporalis oratio? non alio mihi videtur mentis vigore conſtare. Nam dum alia dicimus, quæ dicturi ſumus intuenda ſunt: Ita cū ſemper cogitatio vltra id quod eſt, longius quærit, quicquid interim reperit, quodammodo apud memoriam deponit, quod illa quaſi quædam media manus acceptū ab inuentione tradit elocutioni. [Non arbitror autem mihi in hoc

Vis memorię.

immorandum, quid ſit quod memoriam faciat, quanq̄ pleriq; imprimi quædam veſtigia noſtro animo, quæ velut in ceris annulorum ſigna ſeruentur, exiſtimant. Neq; ero tā credulus, vt quaſi habitu tardiorē firmiorémq; memoriā fieri putē. Ei⁹ autē quod ad animū pertinet, magis admirêre naturā, ſubito res vetuſtas tanto ex interuallo repetitis reddere ſe & offerre, nec tātum requirentibus, ſed etiā ſponte interim, nec vigilantibus, ſed etiā quiete cōpoſitis magis: eóq; illa quoq; animalia quæ carere intellectu videmus, meminerunt & agnoſcunt: & quamlibet lōgo itinere diducta ad aſſuetas ſibi ſedes reuertūtur. Quid?

non hæc varietas mira eſt, excidere proxima, vetera inhærere: heſternorũ immemores, acta pueritiæ recordari? Quid? ꝙ quædam requiſita ſe occultant, & eadẽ forte ſuccurrũt: nec manet ſemp memoria, ſed aliquando etiã redit? Neſciretur tamẽ quãta vis eſſet eius, quanta diuinitas illa, niſi hoc lumẽ orandi extuliſſet: nõ enim rerũ modo ſed etiam verborũ ordinem præſtat: nec ea pauca contexit, ſed durat propè in infinitũ, & in longiſſimis actionibus prius audiẽdi patiẽtia, q̃ memoriæ fides deficit. Quod & ipſum argumentũ eſt, ſubeſſe artẽ aliquã, iuuaríq; ratione naturã, cùm idẽ docti facere illud, indocti & inexercitati nõ poſſimus: quanquã inuenio apud Platonem obſtare memoriæ, vſum literarũ: videlicet ꝙ illa quæ ſcriptis repoſuimus, velut cuſtodire deſinimus, & ipſa ſecuritate dimittimus. Nec dubium eſt, quin plurimũ in hac parte valeat mentis intentio, & velut acies luminum à proſpectu rerũ quas intuetur, non auerſa. Vnde accidit, vt quæ per plures dies ſcribimus ediſcẽdi cauſa, cogitatione ipſa contineat. [Artem autẽ memoriæ primus oſtendiſſe dicitur Simonides: cuius vulgata fabula eſt, cum pugili coronato carmẽ, quale componi victoribus ſolet, mercede pacta ſcripſiſſet, abnegata ei pecunię pars eſt, quòd de more poẽtis frequentiſſimo digreſſus in laudes Caſtoris & Pollucis exierat: quapropter partem ab ijs petere, quorum facta celebraſſet, iubebatur: & perſoluerunt, vt traditum eſt. Nã cum eſſet grande conuiuium in honorem eiuſdem victoriæ, atq; adhibitus ei cœnæ Simonides, nũcio eſt excitus, quòd eũ duo iuuenes equis aduecti deſiderare maiorẽ in modũ dicebantur. Et illos quidẽ non inuenit, fuiſſe tamen gratos erga ſe exitu comperit. Nã vix eo limen egreſſo, tricliniũ illud ſupra conuiuas corruit, atq; ita contudit, vt non ora modo oppreſſorum, ſed membra etiã omnia requirentes ad ſepulturam propinqui, nulla nota poſſent diſcernere. Tum Simonides dicitur, memor ordinis quo quiſq; diſcubuerat, corpora ſuis reddidiſſe. Eſt autem magna inter authores diſſenſio, Glauco ne Caryſtio, an Leocrati, an Agatharcho, an Scopæ ſcriptũ ſit id carmen: & Pharſali fuerit hæc domus, vt ipſe quodam loco ſignificare Simonides videtur, atque Apollodorus, & Eratoſthenes, & Euphorion, & Lariſſeus Eurypilus tradiderunt: an Cranone, vt Apollas Callimachus, quẽ ſecutus Cicero hanc famam latius fudit. Scopam nobilem

Simonides artificioſæ memoriæ inuentor.

De orat.2. Theſſalum periſſe in eo conuiuio conſtat, adijcitur ſororis fili⁹: putant & ortos pleroſque ab illo Scopa, qui maior ætate fuerit: quanquam mihi totum de Tyndaridis fabuloſũ videtur. Neq; omnino huius rei meminit vſquã poëta ipſe, profecto non taciturus de tanta ſua gloria. Ex hoc Simonidis facto notatũ videtur iuuari memoriam ſignatis animo ſedibus, idque credere ſuo quiſq; experimento. Nam cum in loca aliqua poſt tempus reuerſi ſumus, non ipſa agnoſcimus tantum, ſed etiam quæ in ijs fecerimus reminiſcimur, perſonæq; ſubeunt, nõnunquam tacitæ quoq; cogitationes in mentem reuertuntur. ¶ Nata eſt igitur, vt in pleriſq;, ars ab experimento. *Ars memoriæ cõfirmandæ.* Loca diſcũt, vt quàm maxime ſpatioſa, multa varietate ſignata, domum forte magnam, & in multos diductam receſſus. In ea quicquid nobile eſt animo diligenter affigitur, vt ſine cunctatione ac mora partes eius omnis cogitatio poſſit percurrere. Et primus hic labor eſt, non hærere in occurſu. Plus enim quàm firma debet eſſe memoria, quæ aliam memoriam adiuuet. [Tũ quæ ſcripſerunt, vel cogitatione complectuntur, & alio ſigno quo moneãtur notant: quod eſſe vel ex re tota poteſt, vt de nauigatiõe, militia: vel ex verbo aliquo. Nam etiam excidentes, vni⁹ admonitione verbi in memoriam reponũtur. Sit autem ſignum nauigationis, vt anchora: militiæ, vt aliquid ex armis. Hæc ita digerunt, primum locum veſtibulo quaſi aſſignant, ſecundũ atrio, tum impluuia circumeũt, nec cubiculis modo aut exedris, ſed ſtratis etiam ſimilibúſq; per ordinem cõmittunt. [Hoc facto cum eſt repetenda memoria, incipiunt ab initio loca hæc recẽſere, & quod cuiq; crediderunt, repoſcunt, & eorũ imagine admonentur, vt quamlibet multa ſint, quorum meminiſſe oporteat, fiant ſingula connexa quodam choro, ne errent coniũgentes prioribus ſequentia ſolo ediſcendi labore. Quod de domo dixi, & in operib⁹ publicis, & in itinere longo, vt vrbium ambitu, & picturis fieri poteſt. Etiam fingere ſibi has imagines licet.

Loca & imagines. ¶ Opus eſt ergo locis, quæ vel finguntur, vel ſumuntur imaginibus, vel ſimulacris, quæ vtiq; fingenda ſunt. Imagines notæ ſunt, quibus ea quæ ediſcenda ſunt notamus: vt quomodo Cicero dicit, locis pro cæra, ſimulacris pro literis vtamur. Illud quoque ad verbum ponere optimum fuerit. Locis eſt vtendum multis, illuſtribus, explicatis, modicis interuallis: imagini-

bus autem agentibus,acribus,inſignitíſque,quæ occurrere,ce-
leriterq; percutere animũ poſſint.[Quo magis miror quomo-
do Metrodorus in xij.ſignis per quæ Sol meat, trecenos & ſexa
genos inuenerit locos. Vanitas nimirũ fuit atque iactatio circa
memoriam ſuã potius arte q̃ natura gloriantis.¶ Equidem hęc
ad quædam prodeſſe non negauerim,vt ſi rerum nomina mul
ta per ordinem audita reddenda ſint. Námq; in ijs quæ didice-
runt,locis reponũt res illas,menſam(vt hoc vtar)in veſtibulo,
in atrio puluinũ,& ſic cætera.deinde relegentes,inueniunt vbi
poſuerint.Et forſitan in hoc ſunt adiuti, qui auctione dimiſſa,
quid cuiq; vendidiſſent teſtibus argentariorum tabulis reddi-
derunt.Quod præſtitiſſe Hortenſium dicunt.¶ Minus idẽ pro
derit in ediſcendis,quæ orationis perpetuæ erunt. Nã & ſenſus
non eãdem imaginem quam res habent, cum alterum fingen-
dũ ſit,& horum tamen vtrũque commonet.Sed ſermonis ali-
cuius habitu verborum contextus, eadẽ arte quo modo cõpre-
hendetur?Mitto ꝙ quędã nullis ſimulacris ſignificari poſſunt,
vt certæ cõiunctiones.Habeamus enim ſanè,vt qui notis ſcri-
bunt,certas imagines omnium,& loca ſcilicet infinita,per quę
verba,quæ ſunt in quinq; cõtra Verrẽ ſecundæ actionis libris,
explicentur,vt meminerimus etiã omniũ quaſi depoſitorũ,nõ
ne impediri quidem eorũ quæ dicit decurſum neceſſe eſt dupli
ci memoriæ cura?Nã quomodo poterũt copulata fluere,ſi pro-
pter ſingula verba ad ſingulas formas reſpiciendũ erit? Quare
& Carneades & Sceptius(de quo modo dixi)Metrodorus,quos
Cicero dicit vſos hac exercitatione,ſibi habeant ſua:nos ſimpli
ciora tradamus.¶ Si longior cõplectenda memoria fuerit ora-
tio,proderit per partes ediſcere(laborat enim maxime onere)
& hæ partes nõ ſint perexiguæ,alioqui nimis multæ erũt, & eã
diſtinguẽt atq; cõcident. Nec vtiq; certũ imperauerim modũ,
ſed maxime vt quiſq; finietur locus. Ni forte tã ſit numeroſꝰ,
vt ipſe quoq; diuidi debeat.Dãdi ſũt certi quidã termini vt cõ-
textũ verborũ(qui eſt difficillimꝰ)cõtinuet crebra meditatio,
partes deinceps ipſas repetitus ordo cõiungat.[Non eſt inutile
quo facilius hæreant,aliquas apponere notas,quarũ recordatio
commoneat,& quaſi excitet memoriã.Nemo enim ferè tã in-
felix,vt quod cuiq; loco ſignum deſtinauerit,neſciat: vt ſi erit
tardus ad hoc,eo quoq; adhuc remedio vtatur, vt ipſæ excitẽt

Artificiũ pręſcriptũ quatenus vtile.Nã id improbat in perpetua oratione ediſcenda.

De orat.2. Quæ ratio memoriæ placeat Fabio.

notæ. Hinc eſt ex illa arte nō inutile attendere ſigna ad eos qui i exciderunt ſenſus, anchoram (vt ſupra poſui) ſi de naue dicendum eſſet: ſpiculum, ſi de prælio. Multum enim ſigna faciunt, & ex alia memoria venit alia, vt cum tranſlatus annulus vel alligatus commoneat nos cur id fecerimus. [Hæc magis adhuc aſtringunt, quæ memoriā ab aliquo ſimili tranſferunt ad id qđ continendū eſt, vt in nominibus, ſi Fabius forte ſit tenēdus, referamus ad illum cunctatorē, qui excidere nō poteſt, aut ad aliquē amicū, qui idē vocetur: qđ eſt facili⁹ in Apris & in Vrſis, & Naſone aut Criſpo, vt id memoriæ affigatur, vnde ſunt nomina. [Origo quoq; aliquando declinatorū tenendi magis cauſa eſt: vt in Cicerone, Verrio, Aurelio, ſi debet inſeri. [Illud nemi nem nō iuuabit, iiſdem quibus ſcripſerit cæris ediſcere. Sequitur enim veſtigijs quibuſdam memoriā, & velut oculis intuetur nō paginas modo, ſed verſ⁹ prope ipſos, qui tū dicit ſimilis legēti. Iā verò ſi litura aut adiectio aliqua aut mutatio interueniat, ſigna ſunt quædā quæ intuentes errare nō poſſumus. [Eſt ratio, vt illi de qua primū locutus ſum arti nō diſſimilis, ita (ſi quid me experimenta docuerūt) & expeditior & potētior, ediſcere tacitè. Nā id quoq; eſt, quod tum erat optimū, ſi nō ſubirent velut ocioſum animū plerunq; aliæ cogitationes, propter quas excitandus eſt voce, vt duplici motu iuuetur memoria, di cendi & audiendi. Sed hæc vox ſit modica, & magis murmur. Qui aūt legente alio ediſcit, in parte tardatur, ꝙ acrior eſt oculorum, q̄ auriū ſenſus: in parte iuuari poteſt, ꝙ cū ſemel aut bis audierit, continuo illi memoriā ſuā experiri licet, & cū legente cōtendere. [Nā & alioqui id maximè faciendū eſt, vt nos ſubinde tentemus, quia cōtinua lectio & quæ magis & quæ minus hærent, æqualiter tranſit. In experiēdo teneáſne, & maior intē tio eſt, & nihil ſuperuacui tēporis perit, quo etiā quæ tenemus repeti ſolent, ita ſola quæ exciderūt retractātur, vt crebra reite ratione firmētur: quanq̄ ſolent hoc ipſo maxime hærere, ꝙ exciderunt. Illud ediſcendo ſcribendóq; cōmune eſt vtriq; plurimum cōferre bonam valetudinē, digeſtum cibum, animū co gitationibus alijs liberū. [Verùm etiam in ijs quæ ſcripſim⁹, cō plectendis multum valent, & in ijs quæ cogitamus cōtinendis propè ſolæ, excepta quæ potiſſima eſt, exercitatione, diuiſio & cōpoſitio. Nā qui rectè diuiſerit, nūq̄ poterit in rerū ordine er-

rare. Certa ſunt enim nó ſolũ in digerẽdis quæſtionib⁹, ſed etiã in exequendis, ſi modo rectè dicimus, prima, ac ſecũda, & deinceps: cohærétq; omnis rerũ copulatio, vt ei nihil nec ſubtrahi ſine manifeſto intellectu, nec inſeri poſſit. An verò Scæuola in luſu duodecim ſcruporũ, cũ prior calculũ promouiſſet, eſſétq; victus, dum rus tendit, repetito totius certaminis ordine, quo dato erraſſet, recordatus redijt ad eũ, quicum luſerat, iſq; ita factum eſſe confeſſus eſt. Minus idẽ ordo valebit in oratione, præſertim tot⁹ noſtro arbitrio cõſtitutus, cũ tantũ ille valeat alternus? [Etiã quæ benè cõpoſita erũt, memoriã ſerie ſua ducent. Nã ſicut facilius verſus ediſcimus q̃ proſam orationẽ, ita proſã iunctã quàm diſſolutã. Sic contingit, vt etiã quę ex tempore videbãtur effuſa, ad verbum repetita reddãtur, quod meæ quoq; mediocritatẽ memoriæ ſequebatur, quãdo interuẽtus aliquorum, qui hunc honorẽ mererẽtur, iterare declamationis partẽ coegiſſet. Nec eſt mendacio locus, ſaluis qui interfuerunt. [Si quis tamẽ vnã maximámq; à me artẽ memoriæ quærat, exercitatio eſt, & labor multa ediſcere, multa cogitare, & (ſi fieri poteſt) quotidie, potẽtiſſimũ eſt. Nihil æquè vel augetur cura, vel negligẽtia intercidit. Quare & pueri ſtatim, vt præcepi, q̃plurima ediſcãt, & quæcũq; ætas operã iuuãdæ ſtudio memoriæ dabit, deuoret initio tædium illud & ſcripta & lecta ſæpius reuoluendi, & quaſi eundẽ cibũ remandendi. Quod ipſum hoc fieri poteſt leuius, ſi pauca primũ, & quæ tædium nõ afferãt, cœperimus ediſcere, tũ quotidie adijcere ſingulos verſus, quorũ acceſſio labori ſenſum incrementi nõ afferat, in ſummã ad infinitũ vſq; perueniat, & poetica prius tum oratorũ, nouiſſimè etiã ſolutiora numeris, & magis ab vſu dicẽdi remota, qualia ſunt iuriſconſultorũ. Difficiliora enim debent eſſe quæ exercẽt, quo ſit leuius ipſum illud in quod exercent, vt athletæ ponderibus plũbeis aſſuefaciunt man⁹ quibus vacuis & nudis in certamine vtẽdũ eſt. [Nõ omittã etiã quod quotidianis experimẽtis deprehẽditur, minime fidelẽ eſſe paulo tardioribus ingenijs recẽtem memoriam. Mirum dictu eſt, nec in promptu ratio, quantum nox interpoſita afferat firmitatis, ſiue requieſcit labor ille, cuius ſibi ipſa fatigatio obſtabat, ſiue maturatur ac coquitur, ſeu firmiſſima eius pars eſt recordatio quæ ſtatim referri nõ poterant, cõtexuntur poſtero die: confirmátq; memoriam idem

Summa vis in ediſcẽdo, exercendaq; memoria.

illud tempus,quod eſſe in cauſa ſolet obliuionis.Etiã illa præuelox ferè citò effluit,& velut præſenti officio functa nihil in poſterũ debeat,tanquã dimiſſa diſcedit.Nec eſt mirũ magis hęre re animo,quæ diutius affixa ſint.

Quatenus ediſcendũ.

¶Ex hac ingeniorum diuerſitate nata dubitatio eſt,an ad verbum ſit ediſcendũ dicturis,an vim modo rerum atq; ordinem complecti ſatis ſit,de quo ſine dubio non poteſt in vniuerſum pronunciari. Nam ſi memoria ſuffragatur,tempus non deſit,nulla me velim ſyllaba effugiat, alioqui etiam ſcribere ſit ſuperuacuum.Idq; præcipuè à pueris obtinendum,atq; in hanc conſuetudinem memoria exercitatione redigenda,ne nobis diſcamus ignoſcere. Ideóq; admoneri, & ad libellũ reſpicere vitioſum,ꝙ libertatem negligentiæ facit:nec quiſq̃ ſe parum tenere iudicat,quod ne ſibi excidat nõ timet. Inde interruptus actionis impetus,& reſiſtẽs ac ſalebroſa oratio,& qui dicit ediſcẽdi ſimilis,etiam omnem bene ſcriptorum gratiam perdit,vel hoc ipſo ꝙ ſcripſiſſe ſe confitetur. Memoria autem facit & prompti ingenij famam,vt illa quæ dicimus nõ domo attuliſſe,ſed ibi protinus ſumpſiſſe videamur, quod oratori & ipſi cauſæ plurimũ confert. Nam & magis miratur,& minus timet iudex,quæ non putat aduerſus ſe præparata.Ideóq; in actionib⁹ inter præcipua ſeruandũ eſt,vt quædã etiam quæ optime iunximus,velut ſoluta enunciemus,& cogitantibus nonnunq̃,& dubitantibus ſimiles quærere videamur, quæ attulimus.Ergo quid ſit optimũ,neminem fugit.[Si vero aut memoria natura durior erit,aut non ſuffragabitur tempus, etiã inutile erit ad omnia ſe verba alligare,cũ obliuio vnius eorum cuiuſlibet,aut deformẽ hęſitationem,aut etiã ſilentiũ inducat. Tutiúſq; multo cõprehenſis animo rebus ipſis,libertatẽ ſibi eloquendi relinquere. Nã & inuitus perdit quiſque id quod elegerat verbum,nec facile reponit aliud dũ id quod ſcripſerat, quærit.Sed ne hoc quidẽ infirmæ memorię remediũ eſt,niſi in ijs q ſibi facultatẽ aliquã dicendi ex tẽpore parauerũt.[Quòd ſi cui vtrumq; defuerit,huic omittere omnino totũ actionum laborem,ac ſi quid in literis valet ad ſcribendũ potius ſuadebo conuertere.Sed hæc rara infelicitas erit.

Exempla memoriæ.

¶Cęterum quantũ natura ſtudióq; valeat memoria , vel Themiſtocles teſtis, quem vnum intra annũ optime locutũ eſſe Perſice cõſtat:vel Mithridates, cui duas & viginti linguas , quot nationibus imperauit,

traditur notas fuiſſe: vel Craſſus ille diues: qui cũ Aſiæ pręeſſet, quinq; Gręci ſermonis differẽtias ſic tenuit, vt qua quiſq; apud eum lingua poſtulaſſet, eadẽ ius ſibi redditũ ferret: vel Cyrus, quem omnium militum tenuiſſe creditum eſt nomina. Quin ſemel auditos quálibet multos verſus protinus dicitur reddidiſſe Theodectes. Dicebantur etiam eſſe nũc qui facerent, ſed mihi nunq̃ vt ipſe intereſſem contigit: habenda tamen fides eſt vel in hoc, vt qui crediderit, & ſperet.

De pronunciatione. Cap. III.

PRonunciatio à pleriſque actio dicitur, ſed prius nomen à voce, ſequens à geſtu videtur accipere. Namque actionem Cicero aliàs quaſi ſermonem, aliàs eloquentiã quãdam corporis dicit. Idem tamẽ duas eius partes facit, quæ ſunt eædem pronũciationis, vocem atq; motum. Quapropter vtraque appellatione indifferenter vti licet. Habet autem res ipſa miram quandam in orationibus vim ac poteſtatem. Nec enim tam refert qualia ſint, quæ intra noſmetipſos compoſuimus, q̃ quo modo efferantur. Nam ita quiſq; vt audit, mouetur. Quare nec probatio vlla quæ aliquo modo venit ab oratore, tam firma eſt, vt non perdat vires ſuas niſi adiuuetur aſſeueratione dicentis. Affectus omnes langueſcãt neceſſe eſt, niſi voce, vultu, totius propè habitu corporis inardeſcant. Nam cũ hæc omnia fecerimus, felices tamen ſi noſtrũ illum ignem iudex cõceperit, nedum eũ ſupini ſecuriq; moueamus, & ipſe noſtra oſcitatione ſoluatur. Documẽto ſunt vel ſcenici actores, qui & optimis poëtarum tantum adijciunt gratiæ, vt nos infinitè magis eadem illa audita quàm lecta delectẽt, & viliſſimis etiam quibuſdam impetrent aures, vt quibus nullus eſt in bibliothecis locus, ſit etiam frequens in theatris. Quòd ſi in rebus quas fictas eſſe ſcimus, & inanes, tantum pronunciatio poteſt, vt iram, lachrymas, ſolicitudinem afferat, quanto plus valeat neceſſe eſt vbi & credimus? Equidem vel mediocrem orationem cõmendatam viribus actionis affirmauerim plus habiturã eſſe momẽti, quàm optimam eadem illa deſtitutam. Siquidem & Demoſthenes quid eſſet in toto genere dicẽdi ſummũ, interrogatus, pronũciationi palmã dedit, eidémq; ſecũdũ ac tertiũ locũ, donec ab eo quæri deſierit: vt eam videri poſſit nõ præcipuã, ſed ſolam iudicaſſe. ideóq; ipſe tam diligenter apud Andronicum

Pronunciatio ſiue Actio.

Pronunciationis cõnnexio. [margin note partly illegible: "Pronunciat'o nis cõ n:nei • datio."]

hypocriten ſtuduit, vt admirantibus eius orationem Rhodijs, nõ immerito Aeſchines dixiſſe videatur, Quid ſi ipſum audiſſetis? Et M. Cicero vnam in dicẽdo actionem dominari putat. Hac Cn. Lentulum plus opinionis conſecutum, quàm eloquẽtia tradit. Eadem C. Gracchum in deflenda fratris nece totius Po. Ro. lachrymas concitaſſe. Antonium & Craſſum multum valuiſſe, plurimum verò Q. Hortenſium: cuius rei fides eſt, ꝙ eius ſcripta tantum intra famam ſunt, qui diu princeps oratorum, aliquando æmulus Ciceronis exiſtimatus eſt, nouiſſimè quoad vixit ſecundus, vt appareat placuiſſe aliquid eo dicente, quod legentes non inuenimus. Et hercle cum valeant multum verba per ſe, & vox propriam vim adijciat rebus, & geſtus motúſq; ſignificet aliquid, profectò perfectum quiddam fieri, cũ omnia coierint, neceſſe eſt. [Sunt tamẽ qui rudẽ illam, & qualẽ impetus cuiuſq; animi tulit, actionẽ iudicent fortiorẽ, & ſolam viris dignam: ſed non alij ferè, quàm qui etiam in dicendo curam, & artem, & nitorem, & quicquid ſtudio paratur, vt affectata, & parum naturalia ſolent improbare, vel qui verborum atque ipſius etiam ſoni ruſticitate, vt L. Cottam dicit Cicero feciſſe, imitationem antiquitatis affectant. Verùm illi perſuaſione ſua fruantur, qui hominibus vt ſint oratores, ſatis putant naſci: noſtro labori dent veniam, qui nihil credimꝰ eſſe perfectũ, niſi vbi natura cura iuuetur. In hoc igitur non contumaciter conſentio, primas partes eſſe naturæ. Nam certe bene pronunciare non poterit, cui aut in ſcriptis memoria, aut in ijs quæ ſubito dicenda erunt, facilitas prompta defuerit, nec ſi inemẽdabilia oris incommoda obſtabũt. Corporis etiã poteſt eſſe aliqua tanta deformitas, vt nulla arte vincatur. Sed ne vox quidẽ niſi liberalis, actionem habere optimam poteſt. Bona enim firmáque, vt volumus, vti licet: mala vel imbecilla & inhibet multa, vt inſurgere, exclamare: & aliqua cogit, vt ſummittere, deflectere, & raucas fauces ac latus fatigatum deformi cantico reficere. Sed nos de eo nũc loquamur, cui non fruſtra præcipitur.

Improbatio erroris quorũdam.

¶Cum ſit autem omnis actio, vt dixi, in duas diuiſa partes, vocem geſtúmq;: quorũ alter oculos, altera aures mouet, per quos duos ſenſus omnes ad animum penetrant affectus, prius eſt de voce dicere, cui etiam geſtus accommodatur. ¶In ea prima obſeruatio eſt, qualem habeas: ſecunda quo modo vtaris. [Natu-

Pronunciatio in voce & geſtu.

ra vocis ſpectatur quantitate & qualitate.Quantitas eſt ſimpli- *Vox in natu-*
cior.In ſumma enim grandis aut exigua eſt:ſed inter has extre- *ra & vſu ſpe*
mitates mediæ ſunt ſpecies: & ab ima ad ſummam, ac retrò, *ctanda.*
multi ſunt gradus.Qualitas magis varia. Nã eſt & candida, & fuſca,& plena,& exilis, & lenis,& aſpera, & contracta,& fuſa, & dura,& flexibilis,& clara,& obtuſa.Spiritus etiã longior breuiórq;.[Nec cauſas cur quicque eorũ accidat,perſequi propoſito operi neceſſarium eſt:eorum ne ſit differentia in quibus aura illa concipitur,an eorum per quæ velut organa meat,an ipſi propria natura, an prout mouetur, lateris pectoríſve firmitas, an capitis plus adiuuet.Nã opus eſt omnibus,ſicut non oris modo ſuauitate,ſed nariũ quoq;,per quas quod ſupereſt vocis egreditur. Dulcis tamen eſſe debet non exprobrans ſonus. ¶ Vten- *Vſus vocis.*
di voce multiplex ratio. Nam præter illam differentiã,quæ eſt tripertita,acutæ,grauis,flexæ,tum intentis, tũ remiſſis, tũ elatis,tum inferioribus modis opus eſt, ſpatijs quoq; lentioribus aut citatioribus:ſed ijſipſis media interiacent multa: & vt facies,quanquã ex pauciſſimis conſtat,infinitam habet differentiam,ita vox, etſi paucas quæ nominari poſſent, continet ſpecies,propria cuiq; eſt,& non hæc minus auribus,quàm oculis il- *Vox quomo-*
la dignoſcitur.[Augentur autẽ ſicut omnia,ita vocis quoq; bo- *do curanda.*
na,cura:& negligentia minuũtur. Sed cura nõ eadẽ oratoribꝰ, quæ phonaſcis,conuenit: tamen multa ſunt vtriſq; cõmunia, firmitas corporis,ne ad ſpadonum,& mulierũ, & ægrorum exilitatem vox noſtra tenuetur: quod ambulatio, vnctio, veneris abſtinentia,facilis ciborũ digeſtio,id eſt frugalitas,præſtat.Prçterea vt ſint fauces integræ, id eſt molles ac lenes, quarũ vitio & frangitur,& obſcuratur,& exaſperatur,& ſcinditur vox.Nã vt tibiæ eodem ſpiritu accepto alium clauſis,alium apertis foraminibus,alium non ſatis purgatæ,aliũ quaſſæ ſonũ reddunt:ita fauces tumentes ſtrangulant vocem, obtuſæ obſcurant, raſæ exaſperãt,conuulſæ fractis ſunt organis ſimiles. Finditur etiã ſpiritus obiectu aliquo,ſicut lapillo tenues aquæ, & quarum fluxus etiam ſi vltra paulũ coit,aliquid tamen caui relinquit poſt idipſum quod offenderat.Humor quoq; vocẽ vt nimius impedit,ita conſumptus deſtituit.Nam vt fatigatio corpora,non ad præſens modo tempus,ſed etiam in futurum afficit.Sed vt cõmuniter & phonaſcis, & oratoribus neceſſaria eſt exercitatio,

qua omnia conualeſcunt, ita curæ non idem genus. Nam neq; certa tempora ad ſpatiandum dari poſſunt tot ciuilibus officijs occupato, nec præparare ab imis ſonis vocem ad ſummos, nec ſemper à contentione cōcedere licet: cum pluribus iudicijs ſæpe dicendum ſit. Ne ciborum quidē eſt eadem obſeruatio. Nō enim tam molli teneráq; voce, quàm forti ac durabili op⁹ eſt. Cum illi omnes etiam altiſſimos ſonos leniant cantu oris, nobis pleraq; aſperè ſint cōcitatéq; dicenda, & vigilandæ noctes, & fuligo lucubrationum bibenda, & in ſudata veſte durādum. Quare vocem delicijs non molliamus, nec imbuamur ea conſuetudine, quę duratura nō ſit: ſed exercitatio eius talis ſit, qualis vſus: nec ſilētio ſubſidat, ſed firmetur cōſuetudine, qua difficultas omnis leuatur. ¶ Ediſcere aūt quo exercearis, erit optimum (nam ex tēpore dicenti auocatur cura vocis ille, qui ex rebus ipſis cōcipitur, affectus) & ediſcere q̄ maximè varia quæ & clamorem, & diſputationem, & ſermonē, & flexus habeant, vt ſimul in omnia paremur. Hoc ſatis eſt, alioqui nitida illa, & curata vox inſolitū laborē recuſabit, vt aſſueta gymnaſijs, & oleo corpora, quālibet ſint ī ſuis certaminib⁹ ſpecioſa atq; robuſta, ſi militare iter, faſcéſq;, & vigilias imperes, deficiāt, & quærāt vnctores ſuos, nudúmq; ſudorē. Illa tamē in hoc opere præcipi quis ferat? vitandos ſoles atq; ventos, & nubila etiam ac ſiccitates? Ita ſi dicendū in ſole, aut vētoſo, humido, calidóve die fuerit, reos deſeremus? Nam crudū quidem, aut ſaturum, aut ebrium, aut eiecto modo vomitu, quæ cauēda quidam monēt, declamare neminem, qui ſit mentis compos, puto. Illud nō ſine cauſa eſt ab omnibus præceptum, vt parcatur maximè voci in illo à pueritia in adoleſcentiā trāſitu, quia naturaliter impeditur: non, vt arbitror, propter calorem, quod quidā putauerūt (nam eſt maior in alijs) ſed propter humorem potius. Nā hoc ætas illa turgeſcit. Itaque nares etiam, ac pectus eo tempore tument, atque omnia velut germinant, eóque tenera & iniuriæ obnoxia. ¶ Sed vt ad propoſitū redeā, iam confirmatæ conſtitutæque vocis genus exercitationis optimum duco, quod eſt operi ſimillimum, dicere quotidie ſicut agimus. Namque hoc modo non vox tātum confirmatur & latus, ſed etiam corporis decens & accommodatus orationi motus componitur. Non alia eſt autem ratio pronunciationis, quàm ipſius orationis.

Exercitatio vocis.

Vox ad orationem accōmodanda, vt ſit emēdata, dilucida, ornata, apta.

[Nā vt illa emendata,dilucida,ornata,apta,eſſe debet,ita hæc quoque emendata erit,id eſt,vitio carebit,ſi fuerit os facile,explanatū,iucūdū,vrbanū,id eſt,in quo nulla neq; ruſticitas, neque peregrinitas reſonet.Non enim ſine cauſa dicitur barbarū Græcúmve.Nā ſonis homines,vt æra tinnitu dignoſcimus.Ita fiet illud quod Ennius probat,cum dicit ſuauiloquenti ore Cethegum fuiſſe:non quod Cicero in ijs reprehendit, quos ait latrare,non agere.Sunt enim multa vitia,de quibus dixi, cum in quadam primi libri parte puerorū ora formarem,opportunius ratus in ea ætate facere illorum mentionem in qua emendari poſſunt.Itaque ſi ipſa vox primum fuerit(vt ſic dicā)ſana,nullum eorum de quibus nunc dixi,patietur incommodū:deinde non ſubſurda,rudis,immanis, dura, rigida,varia, præpinguis, aut tenuis,inanis,acerba,puſilla,mollis,effœminata: Spiritus, nec breuis, nec pārum durabilis, nec in receptu difficilis. *Dilucida pronunciatio.*

¶ Dilucida verò erit pronunciatio primum, ſi verba tota exegerit, quorum pars deuorari, pars deſtitui ſolet, pleriſque extremas ſyllabas non proferentibus, dum priorum ſono indulgent. Vt autem eſt neceſſaria verborum explanatio, ita omnes cōputare, & velut annumerare literas moleſtū,& odioſum. Nam & vocales frequentiſſimè coeunt, & coſonantium quædam in ſequente vocali diſſimulantur.vtriuſq; exemplum poſuimus,Multum ille & terris. Vitatur etiam durior inter ſe cōgreſſus,vnde pellexit,& collegit,& quæ alio loco dicta ſunt. Ideóque laudatur in Catullo ſuauis appellatio literarum. [Secūdum eſt,vt ſit oratio diſtincta,id eſt vt qui dicit, & incipiat vbi oportet,& deſinat.Obſeruandum etiam quo loco ſuſtinendus,& quaſi ſuſpendēdus ſermo ſit,qđ Græci ὑποδιαστολὴν, vel ὑποσυστολὴν,vel ὑποστιγμὴν vocant, quo deponendus. Suſpenditur, Arma, virúmque cano,quia illud virum,ad ſequentia pertinet,vt ſit,virum Troiæ qui primus ab oris, & hic iterum. Nā etiamſi aliud eſt vnde venit, q̄ quò venit,non diſtinguendum tamen,quia vtrumque eodem verbo continetur, venit. tertio Italiam,quia interiectio eſt,Fato profugus, & continuum ſermonem qui faciebat,Italiam,Lauináq;,diuidit: ob eandémq; cauſam,quarto profugus,deinde Lauináq; venit Littora, vbi iā erit diſtinctio, quia inde alius incipit ſenſus.Sed in ipſis etiā diſtinctionibus tempus,aliàs breuius,aliàs lōgius dabimus. In-

tereſt enim ſermonē finiat, an ſenſum. Itaq; illam diſtinctionē Littora, protinus altero ſpiritus initio inſequar, cū illuc venero, Atq; altæ mœnia Romæ, deponam: & morabor, & nouū rurſus exordiū faciā. Sūt aliquādo & ſine reſpiratione quędam moræ etiā in periodis: vt in illa, In cœtu verò Populi Romani, negotiū publicū gerens, magiſter equitū, & cętera, multa habēt mēbra. Sēſus enim ſunt alij atq; alij: aliquādo ſub vnā circūductionē: & ſicut vna circūductio eſt, ita paulum morādū in ijs interuallis: nō interrūpēdus eſt cōtextus: & ecōtrario ſpiritū interim recipere ſine intellectu morę neceſſe eſt: quo loco quaſi ſurripiēdus eſt, alioqui ſi inſcite recipiatur, nō minus afferat obſcuritatis, q̄ vitioſa diſtinctio. Virt⁹ autē diſtinguēdi fortaſſe ſit parua, ſine qua tamē eſſe nulla alia in agendo poteſt.

Ornata pronunciatio.

¶ Ornata eſt pronūciatio, cui ſuffragatur vox facilis, magna, beata, bona, & flexibilis, firma, dulcis, durabilis, clara, pura, ſecās aera, & auribus ſedēs. Eſt enim quædā ad auditū accōmodata, nō magnitudine, ſed proprietate ad hoc velut tractabilis, vtiq; habens omnes in ſe, qui deſiderantur, ſonos intētionéſq;, & toto (vt aiūt) organo inſtructa: cui aderit lateris firmitas, ſpiritus cū ſpatio pertinax, tū labori nō facile ceſſurus. Neq; grauiſſimus autē in muſica ſonus, nec acutiſſimus orationibus conuenit. Nā & hic parum clarus, nimiúmq; plenus nullū afferre animis motū poteſt: & ille prætenuis & immodicæ claritatis, cū eſt vltra verū, tum neq; pronūciatione flecti, nec diutius ferre intentionē poteſt. Nā vox, vt nerui, quo remiſſior, hoc & grauior & planior: quo tenſior, hoc tenuis & acuta magis eſt. Sic ima vim non habet, ſumma rūpi periclitatur. Medijs igitur vtendū ſonis: ijque, cum augenda intentio eſt, excitandi: cum ſummittenda, ſunt tēperādi.

Pronunciatio tenēda æquabiliter, ac pro rerū & verborū natura varianda.

¶ Nā prima eſt obſeruatio rectè pronūciādi, æqualitas, ne ſermo ſubſultet īparib⁹ ſpatijs ac ſonis, miſcēs lōga breuibus, grauia acutis, elata ſummiſſis, & inęqualitate horum omniū ſicut pedum, claudicet ſermo. [Secūda varietas eſt, quæ ſolū eſt pronūciatio. Ac ne quis pugnare inter ſe putet æqualitatē & varietatem, cum illi virtuti contrarium ſit vitium inæqualitas, huic qui dicitur μονοειδὴς, quaſi quidam vnus aſpectus. Ars porrò variandi cum gratiam præbet, ac renouat aures, tum dicentem ipſa laboris mutatione reficit, vt ſtandi, ambulandi, ſedendi, iacendi vices ſunt, nihílque eorum pati vnum diu poſſu-

mus.[Illud vero maximum(ſed id paulò poſt tractabimus) ꝙ ſecundum rationem rerum de quibus dicimus, animorúmq; habitus conformanda vox eſt, ne ab oratione diſcordet. Vitemus igitur illam quæ Græcè μονοτονία vocatur, vna quædã ſpiritus ac ſoni intentio, non ſolum ne dicamus omnia clamoſè, quod inſanum eſt: aut intra loquendi modum, quod motu caret: aut ſubmiſſo murmure, quo etiam debilitatur omnis intẽtio: ſed vt in iiſdem partibus, iiſdémque affectibus, ſint tamen quædam non ita magnæ vocis declinationes, prout aut verborum dignitas, aut ſententiarum natura, au depoſitio, aut inceptio, aut trãſitus poſtulabit, vt qui ſingulis pinxerũt coloribus, alia tamẽ eminentiora, alia reductiora fecerũt, ſine quo ne mẽbris quidẽ ſuas lineas dediſſent. Proponamus enim nobis illud Ciceronis in oratione nobiliſſima pro Milone principium, nónne ad ſingulas penè diſtinctiones, quamuis in eadem facie, tamen quaſi vultus mutãdus eſt? Etſi vereor Iudices, ne turpe ſit pro fortiſſimo viro dicere incipientem, timere. Etiam ſi eſt toto propoſito contractum atque ſubmiſſum, quia & exordium eſt, & ſoliciti exordium, tamen fuerit neceſſe eſt aliquid pleni⁹ & erectius, dũ dicit, Pro fortiſſimo viro dicere, quàm, Etſi vereor, &, Turpe ſit, &, Timere. Iam ſecunda reſpiratio increſcat oportet, & naturali quodam conatu, quo minus pauidè dicimus quæ ſequuntur, & quo magnitudo animi Milonis oſtenditur. Miniméq; deceat, cum T. Annius ipſe magis de reipublicæ ſalute quàm de ſua perturbetur. Deinde quaſi obiurgatio ſui eſt, Me ad eius cauſam parẽ animi magnitudinem afferre nõ poſſe. Tum inuidioſiora, Tamen hæc noui iudicij noua forma terret oculos. Illa verò iã penè apertis (vt aiũt) tibijs, Quia quocunq; inciderũt, veterẽ conſuetudinẽ fori, & priſtinũ morẽ iudiciorũ requirũt. Nã ſequens latum etiã atq; effuſum eſt. Nõ enim corona cõſeſſus veſter cinct⁹ eſt, vt ſolebat. Quod notaui, vt appareret non ſolum in membris cauſæ, ſed etiã in articulis eſſe aliquam pronunciandi varietatem: ſine qua nihil, nec minus, nec maius eſt. [Vox autẽ vltra vires vrgẽda nõ eſt. Nã & ſuffocata ſæpe, & maiore niſu minus clara eſt, & interim eliſa in illum ſonum erumpit, cui Græci κλωσμὸν nomen ab immaturo gallorum cantu dederunt. Nec volubilitate nimia confundenda quæ dicimus, qua & diſtinctio perit & affectus, & nónunquam

etiam verba aliqua ſui parte fraudantur. Cui contrarium eſt vitium nimiæ tarditatis. Nam & difficultatem inueniendi fatetur, & ſegnitia ſoluit animos, & in quo eſt aliquid, temporibus præfinitis aquam perdit. [Promptum ſit os, non præceps: moderatum, non lentũ. [Spiritus quoque nec crebro receptus cõcidat ſententiam, nec eo vſque trahatur, donec deficiat. Nam & deformis eſt cõſumpti illius ſonus, & reſpiratio ſub aqua diu preſſi ſimilis, & receptus longior, & non oportunus, vt qui fiat non vbi volumus, ſed vbi neceſſe eſt. Quare longiorem dicturis periodum colligendus eſt ſpiritus: ita tamen, vt id neq; diu, neq; cum ſono faciamus, neque omnino vt manifeſtum ſit: reliquis partibus optime inter iuncturas ſermonis reuocabitur. Exercendus autem eſt, vt ſit q̃ longiſſimus: quod Demoſthenes vt efficeret, ſcandens in aduerſum continuabat quàm poſſet plurimos verſus. Idẽ quo facilius verba ore libero exprimeret, calculos lingua voluens dicere domi ſolebat. Eſt interim & longus, & plenus, & clarus ſatis, ſpiritus: non tamen ſatis firmę intentionis, ideóq; tremulus: vt corpora quæ aſpectu integra, neruis parum ſuſtinentur: id Græci βράγχοι vocant. Sũt qui ſpiritum cum ſtridore per raritatem dentium non recipiunt, ſed reſorbent. Sunt qui crebro anhelitu, & introrſum etiam clare ſonante, imitentur iumenta onere & iugo laborantia. Quod affectant quoq; tanquàm inuẽtionis copia vrgeantur, maiórque vis eloquentiæ ingruat, q̃ quæ emitti faucibus poſſit. [Eſt aliis concurſus oris, & cum verbis ſuis colluctatio. [Iã tuſſire, & expuere crebro, & ab imo pulmone pituitam trochleis adducere, & oris humore proximos ſpargere, & maiorem partem ſpiritus in loquendo per nares effundere, etiam ſi non vtiq; vocis ſunt vitia, quia tamẽ propter vocem accidunt, potiſſimum huic loco ſubijciantur. [Sed quodcũque ex iis vitium magis tulerim, quàm quo nũc maxime laboratur in cauſis omnibus ſcholiſq;, cantandi: quod inutilius ſit an fœdius, neſcio. Quid enim minus oratori conuenit, quàm modulatio ſcenica, & nonnunquã ebriorum, aut comeſſantium licentiæ ſimilis? Quid verò mouendis affectibus contrarium magis, quàm cum dolẽdum, iraſcendum, indignandum, commiſerandum ſit, non ſolum ab iis affectibus, in quos inducendus eſt iudex, recedere, ſed ipſam fori ſanctitatem, ludorum talarium licentia ſoluere? Nam Ci-

De ora. 1.

cero illos ex Lycia & Caria rhetores penè cantare in epilogis dixit. Nos etiam cantādi ſeueriorem paulo modum exceſſimus. Quiſquam ne, nō dico de homicidio, ſacrilegio, parricidio, ſed de calculis certe atque rationibus: quiſquam denique (vt ſemel finiam) in lite cantat? Quod ſi omnino recipiendum eſt, nihil cauſæ eſt cur non illam vocis modulationem fidibus ac tibijs, imò mehercule, quod eſt huic deformitati propius, cymbalis adiuuemus. Facimus tamen hæc libenter. Nam nec cuiquā ſunt iniucunda quæ cantant ipſi, & laboris in hoc, quàm in agē do minus eſt. Et ſunt quidam qui ſecundum alia vitę vitia, etiā hac vbique audiendi quod aures mulceat, voluptate ducantur. Quid ergo? non & Cicero dicit eſſe aliquem in oratione cantū obſcuriorem? Et hoc quodam naturali vitio venit. Oſtendā nō multo poſt, vbi & quatenus recipiendus ſit hic flexus, & cantus quidem, ſed (quod pleriq; intelligere nolunt) obſcurior. ¶ Iam enim tempus eſt dicendi quæ ſit apta pronunciatio, quæ certè ea eſt, quæ ijs de quibus dicimus, accommodatur: quod quidē maxima ex parte præſtant ipſi motus animorum, ſonátq; vox vt feritur. Sed cum ſint alij veri affectus, alij ficti & imitati: veri naturaliter erumpunt, vt dolentium, iraſcentium, indignantium, ſed carent arte, ideóq; non ſunt diſciplinæ traditione formandi: contrà qui effinguntur imitatione, artem habēt: ſed hi carent natura, ideóq; in ijs primum eſt bene affici, & concipere imagines rerum, & tanquā veris moueri: ſic velut media vox, quem habitum à nobis acceperit, hunc iudicum animis dabit. Eſt enim mentis index, & velut exemplar, ac totidem quot illa mutationes habet. Itaque lætis in rebus plena, ſimplex, & ipſa quodam modo hilaris fluit: at in certamine erecta totis viribus, & velut omnibus neruis intēditur. Atrox in ira & aſpera ac dēſa, & reſpiratione crebra. Neque enim poteſt eſſe longus ſpiritus, cum immoderatè effunditur. Paulùm in inuidia facienda lentior, quia non ferè ad hanc niſi inferiores confugiunt: at in blādiendo, fatendo, ſatiſfaciendo, rogando, lenis & ſubmiſſa. Suadentium, & monentium, & pollicentium & conſolantium grauis, in metu & verecundia contracta, adhortationibus fortis, diſputationibus teres, miſeratione flexa & flebilis, & cōſultò quaſi obſcurior: at in egreſſionibus fuſa & ſecuræ claritatis, in expoſitione ac ſermonibus recta, & inter acutum ſonum & grauem

Pronunciatio apta.

media. Attollitur autem cõcitatis affectibus, compoſitis deſcẽdit, pro vtriuſq; rei modo altius vel inferius. ¶ Quid autẽ quiſque in dicẽdo poſtulet locus, paulum differam, vt de geſtu pri⁹ dicam, qui & ipſi voci conſentit, & animo cum ea ſimul paret.

De geſtu pronunciationis. Is quantum habeat in oratore momenti: ſatis vel ex eo patet, quòd pleraque etiam citra verba ſignificat. Quippe non manus ſolum, ſed nutus etiam declarant noſtram voluntatem, & in mutis pro ſermone ſunt, & ſalutatio frequenter ſine voce intelligitur atque afficit, & ex vultu ingreſſúque perſpicitur habitus animorum, & animalium quoq; ſermone carentium ira, lætitia, adulatio, & oculis, & quibuſdam alijs corporis ſignis deprehẽditur. Nec mirum ſi iſta, quę tamen in aliquo poſita ſunt motu, tantum in animis valent, cum pictura tacens opus, & habitus ſemper eiuſdem, ſic in intimos penetret affectus, vt ipſam vim dicendi nonnunquam ſuperare videatur. Contra ſi geſtus ac vultus ab oratione diſſentiant, triſtia dicamus hilares, affirmemus aliqua renuentes: non authoritas modo verbis, ſed etiã fides deſit. Decor quoq; à geſtu atque à motu venit. Ideóq; Demoſthenes grãde quoddam ſpeculum intuens cõponere actionem ſolebat. Adeo quãuis fulgor ille ſiniſtras imagines reddat, ſuis demum oculis credidit, quod efficeret. [Præcipuum verò

Caput. in actione ſicut in corpore ipſo, caput eſt, cum ad ipſum de quo dixi decorem, tum etiam ad ſignificationem decoris illa ſunt, vt ſit primo rectum & ſecundum naturam. Nam & deiecto humilitas, & ſupino arrogantia, & in latus inclinato languor, & præduro ac rigente barbaria quædam mentis oſtenditur: Tum accipiat aptos ex ipſa actione motus, vt cum geſtu cõcordet, & manibus ac lateribus obſequatur. Aſpectus enim ſemper eodẽ vertitur quò geſtus, exceptis quæ aut dãnare, aut non concedere, aut à nobis remouere oportebit, vt idem illud vultu videamur auerſari, manu repellere. Dij talem terris auertite peſtem. Haud equidem tali me dignor honore. Significat verò plurimis modis. Nam præter annuẽdi, renuẽdi, confirmandiq; motus, ſunt & verecũdiæ, & dubitationis, & admirationis & indignationis, noti & cõmunes omnibus. Solo tamẽ eo facere geſtũ ſcenici quoque doctores vitioſum putauerunt. Etiã frequens eius nutus non caret vitio, adeo iactare id, & comas excutientẽ

Vultus. rotare phanaticum eſt. [Dominatur autem maximè vultus.

Hoc ſupplices,hoc minaces,hoc blandi,hoc triſtes,hoc hilares, hoc erecti,hoc ſubmiſſi ſumus,hoc pendent homines, hũc intuentur,hunc ſpectãt etiã anteq̃ dicamus,hoc quoſdã amamꝰ, hoc odimus,hoc plurima intelligimus:hic eſt ſæpè pro omnibꝰ verbis.Itaq; in ijs quæ ad ſcenã cõponuntur fabulis, artifices ꝓnunciandi à perſonis quoque affectus mutuantur, vt ſit Niobe in tragœdia triſtis, atrox Medea,attonitus Aiax, truculentus Hercules.In comœdijs verò præter aliã obſeruationẽ, qua ſerui,lenones,paraſiti,ruſtici,milites,vetulæ,meretriculæ,ãcillæ, ſenes auſteri ac mites,iuuenes ſeueri ac luxurioſi,matronæ,puellæ,inter ſe diſcernũtur:Pater ille cuius præcipuæ partes ſunt, quia interim concitatus, interim lenis eſt, altero erecto, altero compoſito eſt ſupercilio:atque id oſtendere maximè Latinis actoribus moris eſt,quod cum ijs quas agunt partibus congruat.[Sed in ipſo vultu plurimũ valent oculi, per quos maximè animus emanat, vt citra motũ quoque, & hilaritate eniteſcant,& triſtitia quoddam nubilum ducãt.Quinetiam lachrymas ijs natura mentis indices dedit,quę aut erumpunt dolore, aut lætitia manant. Motu verò intenti, remiſſi,ſuperbi, torui, mites,aſperi fiunt,quæ vt actus popoſcerit, fingentur. Rigidi verò & extenti,aut languidi & torpentes,aut ſtupentes, aut laſciui & mobiles,aut natantes,& quadam voluptate ſuffuſi, aut limi,&(vt ſic dicam) venerei, aut poſcentes aliquid pollicentéſve nonnunquam eſſe debebunt. Nam opertos compreſſóſve eos in dicendo, quis niſi planè rudis & ſtultus habeat? Et ad hæc omnia exprimenda in palpebris etiã & in genis eſt quoddã deſeruiens ijs miniſterium.Multum & ſupercilijs agitur. Nam & oculos formant aliquatenus, & fronti imperant. His contrahitur, attollitur, demittitur, vt nulla res in ea plus valeat. Sanguis ille, qui mentis habitu mouetur, & cum infirma verecundia cutem accipit, effunditur in ruborem, cum metu refugit,abit omnis, & pallore frigeſcit, tẽperatus mediũ quoddã ſerenũ efficit. Vitiũ in ſupercilijs,ſi aut immota ſunt omnino,aut nimiũ mobilia,aut inæqualitate(vt modo de perſona comica dixeram) diſſident, aut contra id quod dicimus finguntur. Etenim contractis triſtitia, diductis hilaritas, remiſſis pudor oſtenditur. Annuendi quoque renuendíve ratione demittuntur aut alleuantur. [Naribus labríſque non ferè

Oculi.

Palpebræ.

Genæ.

Supercilia.

Nares & labra. quicquam decenter oſtendimus, tametſi deriſus, contẽmptus, faſtidium ſignificari ſolet. Nam & corrugare nares (vt Horati⁹ ait) & inflare, & mouere, & digito inquietare, & impulſu ſubito ſpiritum excutere, & diducere ſæpius, & plana manu reſupinare, indecorum eſt, cum emunctio etiam frequentior non ſine cauſa reprehendatur. Labra & porriguntur male, & ſcindũtur & aſtringuntur, & diducuntur, & dentes nudant, & in latus ac penè ad aurẽ trahũtur, & velut quodam faſtidio replicantur, & pendent, & vocem tantum altera parte dimittunt. Lambere quoque ea & mordere deforme eſt, cum etiam in efferendis verbis, modicus eſſe eorum debeat motus. Ore enim magis q̃ labris loquendum eſt. *Ceruix, & collum, & humeri.* [Ceruicem erectam oportet eſſe, non rigidam aut ſupinam. Collum diuerſa quidem, ſed pari deformitate contrahitur & tenditur, ſed tenſo ſubeſt & labor, tenuatúrque vox ac fatigatur. Affixum pectori mẽtum minus claram, & quaſi latiorem preſſo gutture facit. Humerorum raro decens alleuatio atq; contractio eſt. Breuiatur enim ceruix, & geſtum quendam humilem atque ſeruilem, & quaſi fraudulentum facit, cum ſe in habitũ adulationis, admirationis, metus, fingunt. *Brachium.* [Brachij moderata proiectio remiſſis humeris atque explicantibus ſe in proferenda manu digitis, continuos & decurrẽtes locos maximè decet. At cum ſpecioſius quid vberiúſq; dicendũ eſt, vt illud, Saxa atque ſolitudines voci reſpondent, expatiatur in latus, & ipſa quodãmodo in ſe cum geſtu fundit oratio. *Manus.* [Manus verò ſine quibus trũca eſſet actio ac debilis, vix dici poteſt, quot motus habeant, cum penè ipſam verborum copiam perſequantur. Nam cęteræ partes loquentem adiuuant, hæ (propè eſt vt dicam) ipſæ loquuntur. An non ijs poſcimus? pollicemur? vocamus? dimittimus? minamur? ſupplicamus? abominamur? timemus? interrogamus? negamus? gaudium, triſtitiam, dubitationem, confeſſionem, pœnitentiam, modum, copiam, numerum, tempus, oſtendimus? Non eædem concitant? ſupplicant? inhibent? probant? admirantur? verecundantur? non in demonſtrãdis locis atque perſonis aduerbiorum atque pronominum obtinent vicem? vt in tanta per omnes gentes nationéſque linguæ diuerſitate hic mihi omnium hominum cõmunis ſermo videatur. *Imitatio geſticularis vitioſa.* [Et ij quidẽ de quibus ſum locutus, cũ ipſis vocibus naturaliter exeũt geſtus, alij ſunt qui res imitatione ſignificãt,

vt ſi ægrum tentantis venas medici ſimilitudine, aut citharœdū formatis ad modū percutientis neruos manibus oſtendas. quod eſt genus quā lōgiſſimè in actione fugiendū Abeſſe enim plurimū à ſaltatore debet orator, vt ſit geſtꝰ ad ſenſus magis q̄ ad verba accōmodatus: qđ etiā hiſtrionibus paulò grauioribꝰ facere moris fuit. Ergo vt ad ſe manum referre cū de ſe ipſo loquatur, & in eum quē demōſtret intendere, & aliqua his ſimilia permiſerim, ita non effingere ſtatus quoſdā, & quicquid dicet, oſtēdere. Neque id in manibus ſolum, ſed in omni geſtu ac voce ſeruandum eſt. Non enim aut in illa periodo, Stetit ſoleatus prætor Populi Romani, inclinatio incumbentis in mulierculam Verris effingenda eſt: aut in illa, Cædebatur in medio foro Meſſalæ, motus laterum, qualis eſſe ad verbera ſolet torquendus: aut vox qualis dolore exprimitur, eruenda. Cum mihi comœdi quoque peſſime facere videantur, qui etiam ſi iuuenem agant, cū tamen in expoſitione, aut ſenis ſermo, vt in Hydriæ prologo: aut mulieris, vt in Georgo, incidit, tremula vel effœminata voce pronunciāt. Adeo in illis quoq; eſt aliqua vitioſa imitatio, quorum ars omnis cōſtat imitatione. [Eſt autem geſtus ille maxime cōmunis, quo medius digitus in pollicem contrahitur explicitis tribus, & principijs vtilis, cum leni in vtramq; partem motu modice prolatus, ſimul capite atque humeris ſenſim ad id quo manus feratur obſecundantibus: & in narrando certus, ſed tum paulo productior, & in exprobrando, & in arguendo acer atque inſtans. Longius enim partibus ijs & liberius exeritur. Vitioſè vero idem ſiniſtrum quaſi humerum petens in latus agi ſolet, q̄q̄ adhuc peius aliqui tranſuerſum brachium proferunt, & cubito pronunciant. Duo quoque medij ſub pollicem veniunt, & eſt hic adhuc priore geſtus inſtantior, principio & narrationi non accommodatus. At cum tres contracti pollice premuntur, tum digitus ille, quo vſum optime Craſſum Cicero dicit, explicari ſolet. Is in exprobrando & indicando (vnde ei nomē eſt) valet: & alleuata ac ſpectāte numerū manu paulū inclinatus affirmat. Verſus in terram & quaſi pronus vrget: aliquando pro humero eſt. Idem ſummo articulo vtrinq; leuiter apprehenſo, duobus modice curuatis, minus tamen minimo, aptus ad diſputandū eſt. Acrius tamen argumētari videtur, qui medium articulum potius tenēt, tāto contractioribus vltimis

Act. 7.

Digiti.

Index Craſſi.

digitis,quãto priores deſcenderunt.Eſt & ille verecundæ actioni aptiſſimus,quo quatuor primis leuiter in ſummũ coeuntib⁹ digitis,nõ procul ab ore aut pectore fertur ad nos manus, & deinde prona ac paululũ ꝓlata laxatur.Hoc modo cœpiſſe Demoſthenẽ credo in illo pro Cteſiphõte timido ſummiſſoq; principio: ſic formatã Ciceronis manũ,cum diceret, Si quid eſt in me ingenij Iudices,quod ſentio q̃ ſit exiguum.Eadẽ aliquatenus liberius deorſum ſpectãtibus digitis colligitur in os,& fuſius paulo in diuerſa reſoluitur,vt quodam modo ſermonẽ ipſum proferre videatur.Binos interim digitos diſtinguimus, ſed non inſerto pollice,paulum tamen inferioribus intra ſpectãtibus, ſed ne illis quidem tenſis qui ſupra ſunt.Duo interim palmã circa ima pollicis premunt,ipſe prioribus ad medios articulos iungitur:interim quartus obliquè reponitur,interim quatuor remiſſis magis q̃ tenſis,pollice intus inclinato, habilem in latus demonſtrando aut diſtinguendo quæ dicimus manum facimus, cum ſupina in ſiniſtrum latus,prona in alterum fertur.Sunt & illi breues geſtus,cum manus leuiter pandata, qualis vouentiũ eſt,paruis interuallis,& ſubaſſentiẽtib⁹ humeris mouetur,maximè apta parcè & quaſi timidè loquẽtibus.Eſt admirationi cõueniẽs ille geſtus,quo manus modice ſupinata,ac per ſingulos à minimo collecta digitos redeũte flexu ſimul explicatur atq; conuertitur.Nec vno modo interrogãtes geſtum cõponimus, plerũq; tamen vertẽtes manũ,vtcũque cõpoſita eſt.Pollici proximus digitus,mediũmq; cõtingens qua dexter eſt,vnguẽ pollici ſummo ſuo iungẽs, remiſſis cæteris,eſt & approbãtibus, & narrantibus,& diſtinguentibus decorus. Cui nõ diſſimilis, ſed cõpreſſis tribus digitis,quo nunc Græci plurimum vtũtur etiã vtraq; manu,quoties enthymemata ſua geſtu velut cornu tundũt cæſim.Manus lenior promittit & aſſentatur,citatior hortatur,interim laudat.Eſt & ille vrgens orationem geſtus vulgaris magis q̃ ex arte,qui cõtrahit alterno celeríq; motu, & explicat manũ.Eſt & illa caua,& rara,& ſupra humeri altitudinem elata cum quodam motu velut hortatrix manus à peregrinis ſcholis iam propè recepta. Tremula ſcenica eſt. Digitos, cum ſummi coierunt,ad os referre,cur quibuſdam diſplicuerit, neſcio. Nã id & leuiter admirantes, & interim ſubita indignatione velut paueſcẽtes & deprecantes, facimus. Quin compreſſam etiam

Pro Archia.

manum in ſignũ pœnitentiæ vel iræ, pectori admouemus, vbi vox vel inter dentes expreſſa non dedecet. Quid nunc agam? quid faciam? Auerſo pollice demonſtrare aliquid, receptũ magis puto, quàm oratori decorũ. Sed cum omnis motus ſex partes habeat, ſeptimúſq; ſit ille q̇ in ſe redit orbis, vitioſa eſt vna circumuerſio, reliqui ante nos, & dextra lęuáq;, & ſurſum & deorſum aliquid oſtẽdunt, in poſteriora geſtus nõ dirigitur. Interim tamẽ velut reijci ſolẽt. Optime autẽ manus à ſiniſtra parte incipit, in dextra deponitur, ſed vt deponere nõ vt ferire videatur: quãquã & in fine interim cadit, vt cito tamẽ redeat, & nõnunquam reſilit, vel negãtibus nobis, vel admirãtibus. Hic veteres artifices illud rectè adiecerũt, vt manus cum ſenſu & inciperet, & deponeret. Alioqui enim aut ante vocẽ erit geſtus, aut poſt vocẽ, quod eſt vtrũq; deforme. In illo lapſi nimia ſubtilitate ſunt, quòd interuallum motus tria verba eſſe voluerũt, quod nec obſeruatur, nec fieri poteſt, ſed illi quaſi menſuram tarditatis celeritatíſque aliquam eſſe voluerunt, nec immeritò, ne aut diu ocioſa eſſet manus, aut (quod multi faciũt) actionem continuo motu conciderent. Aliud eſt quod & fit frequẽtius, & magis fallit. Sunt quædam latentes ſermonis percuſſiones, & quaſi aliqui pedes, ad quos plurimorum geſtus cadit, vt ſit vnus motus, Nouum crimen: alter, C. Cæſar: tertius, Et ante hanc diem: quartus, Inauditum: deinde, Propinquus meus: &, Ad te Quintus Tubero detulit. Vnde id quoque fluit vitiũ, vt iuuenes cum ſcribunt, geſtu præmodulati cogitationem ſic componant, quomodo caſura manus ſit. Inde & illud vitium, vt geſtus qui in fine dexter eſſe debet, in ſiniſtram frequenter deſinat. Melius illud cum ſint in ſermone omni breuia quædã membra, ad quæ ſi neceſſe ſit, recipere ſpiritum liceat, ad hæc geſtum diſponere: vtputa, Nouum crimen C. Cæſar, habet per ſe finem quendam ſuum, quia ſequitur coniunctio: deinde, Et ante hanc diem inauditum, ſatis circunſcriptum eſt. Ad hæc commodanda manus eſt, idque dum eruperit prima & compoſita actio. At vbi iam calor eam cõcitauerit, etiam geſtus cum ipſa orationis celeritate crebreſcet. Alijs locis citata, alijs preſſa conueniet pronunciatio. Illa tranſcurrimus, congerimus, feſtinamus: hac inſtamus, inculcam9, infigim9. Plus autẽ effect9 habent lentiora. Ideóq; Roſcius citatior, Aeſopus grauior fuit:

ꝙ ille comœdias, hic tragœdias egit. Eadem motus quoq; obſeruatio eſt. Itaq; in fabulis iuuenum, ſenum, militum, matronarum grauior ingreſſus eſt: ſerui, ancillæ, paraſiti, piſcatores, citatius mouentur. Tolli autem manum artifices ſupra oculos, demitti infra pectus vetāt: adeo à capite eā petere, aut ad imū vētrē deducere vitioſum habetur. At ſiniſtrā intra humerū promouere, vltra non decet. Sed cum auerſantes in læuam partē velut propellemus manum, ſiniſter humerus proferendus, vt cum capite ad dextrā ferente conſentiat. ¶ Manus ſiniſtra nūquam ſola recte geſtum facit, dextræ ſe frequenter accommodat, ſiue in digitos argumenta digerimus, ſiue auerſis in ſiniſtrum palmis abominamur, ſiue obijcimus aduerſas, ſiue in latus vtrūq; diſtendimus, ſiue ſatiſfacientes, aut ſupplicantes. Diuerſi ſunt autem ij geſtus, ſiue ſummittimus, ſiue adorantes attollim⁹, ſiue aliqua demōſtrationi, aut inuocationi portēdim⁹, Vos albani tumuli atq; luci. aut Gracchanū illud, Quò me miſer cōferā? quò vertā? in capitoliū ne? at fratris ſanguine redundat. an domū? matrem ne vt miſeram lamētantémq; videam & abiectam? Plus enim affectus in ijs iunctæ exhibēt manus. In rebus paruis, triſtibus, mitibus, breues: magnis, lætis, atrocibus, extenſiores ſunt. [Vitia quoque earum ſubijcienda ſunt, quæ quidē accidere etiam exercitatis actoribus ſolent. Nam geſtū poculum poſcentis, aut verbera minantis, aut numerum quingentorū pollice flexo efficientis, quæ ſunt à quibuſdā ſcriptoribus notata, ne in ruſticis quidē vidi. At vt brachio exerto introſpiciatur latus, vt manum alius vltra ſinū proferre nō audeat, alius in quantum patet longitudo protēdat, aut ad tectum erigat, aut repetito vltra læuū humerū geſtu ita in tergum flagellet, vt conſiſtere poſt eum parum tutum ſit, aut ſiniſtrum ducat orbem, aut temerè ſparſa manu in proximos offendat, aut cubitum vtrunque in diuerſum latus ventilet, ſæpè ſcio euenire. Solet eſſe & pigra, & trepida, & ſecanti ſimilis, interim vncis etiam digitis, aut à capite deijciatur, aut eadē manus ſupinata in ſuperiora iactetur. Fit & ille habitus, qui eſſe in ſtatuis pacificator ſolet, qui inclinato in humerū dextrū capite, brachio ab aure prætēſo, manū infeſto pollice extēdit: ꝗ quidē maximè placet ijs, ꝗ ſe dicere ſublata manu iactāt. Adijcias licet eos ꝗ ſētētias vibratis digitis iaculātur, aut manu ſublata denūciant,

Siniſtra manus.

De orat. 3.

Vitia manuū.

aut (quod per ſe interim recipiendum eſt) quoties aliquid ipſis placuit, in vngues eriguntur. ſed vitioſum id faciunt, aut digito quanto plurimum poſſunt erecto, aut etiã duobus, aut vtraque manu ad modum aliquid portantiũ compoſita. [His accedunt vitia non naturæ, ſed trepidationis, cum ore cõcurrẽte rixari, ſi memoria fefellerit, aut cogitatio non ſuffragetur, quaſi faucib⁹ aliquid obſtiterit inſonare, in aduerſum tergere nares, obambulare ſermone imperfecto, reſiſtere ſubito, & laudẽ poſcere ſilẽtio, quę omnia perſequi propè infinitum eſt. Sua enim cuiq; ſunt vitia. Pectus ac venter ne proijciãtur, obſeruãdum. Pandunt enim poſteriora, & eſt odioſa omnis ſupinitas. Latera cũ geſtu conſentiant. Facit enim aliquid & totius corporis motus, adeo vt Cicero plus illo agi, q̃ manibus ipſis putet. Ita enim dicit in oratore, Nullæ argutiæ digitorũ, non ad numerũ articulus cadens, trunco magis toto ſe ipſe moderans, & virili laterũ flexione. Femur ferire, quod Athenis primus feciſſe creditur Cleon, & vſitatum eſt, & indignantes decet, & excitat auditorẽ. Idque in Callidio Cicero deſiderat. Non frons, inquit, percuſſa, non femur, pedũ (quod nimiũ eſt) nulla ſupploſio: q̃q̃ (ſi licet) de fronte diſſentio. Nã etiã complodere manus ſcenicum eſt, & pectus cædere. Illud quoq; raro decebit, caua manu ſummis digitis pectus appetere, ſiquando noſmetipſos alloquimur, cohortantes, obiurgantes, miſerantes. quod ſiquando fiet, togã quoque inde remouere nõ decebit. [In pedibus obſeruãtur ſtatus & inceſſus. Prolato dextero ſtare, & eandẽ manum ac pedẽ proferre, deforme eſt. In dextrũ incumbere interim datur, ſed æquo pectore, qui tamen comicus magis q̃ oratorius geſtus eſt. Malè etiam in ſiniſtrũ pedem inſiſtentium dexter aut attollitur, aut ſummis digitis ſuſpenditur. Varicare ſupra modum, & in ſtando deforme eſt, & accedente motu propè obſcœnũ. Procurſio opportuna, breuis, moderata, rara: conuenit etiã & ãbulatio quædã propter immodicas laudationum moras: quanquã Cicero rarum inceſſum, neque ita longũ probat. Diſcurſare vero & quod Domitius Apher de Sura Manilio dixit ſatagere, ineptiſſimũ. Vrbaneq; Flauius Virginius interrogauit de quodã ſuo ãtiſophiſte, quot millia paſſuũ declamaſſet. Pręcipi & illud ſcio, ne ãbulãtes auertamur à iudicibus, ſed ſint obliq pedes ad conciliũ nobis reſpicientibus. Id fieri iudicijs priuatis non po-

Alia vitia.

De cla. ora.

De pedum geſtu.

De ora. I.

teſt. Verum & breuiora ſint ſpatia, nec auerſi diu ſimus, interim tamen recedere ſenſim datur. Quidam & reſiliunt, quod eſt planè ridiculum. Pedis ſupploſio vt loco eſt opportuna (vt
De ora.3. ait Cicero) in contentionibus, aut incipiendis, aut finiendis, ita crebra & inepti eſt hominis, & deſinit iudicem in ſe conuertere. Eſt & illa indecora in dextrum ac læuum latus vacillatio alternis pedibus inſiſtentium. Longiſſimè fugienda mollis actio,
De cla.ora. qualem in Tityo Cicero dixit fuiſſe. Vnde & ſaltationis quoddam genus Tityus eſt appellatum. Reprehendenda eſt & illa frequens, & concitata in vtramq; partẽ nutatio, quam in Curione patre irriſit & Iunius, quærens quis è lintre loqueretur, & Sicinius. Nam cum aſſidente collega qui erat propter valetudinem & deligatus, & pluribus medicamentis propter dolorẽ artuum delibutus, multum ſe Curio ex more iactaſſet, Nunq̃, inquit, Octaui collegæ tuo gratiã referes: qui niſi fuiſſet iſtic, hodie te muſcæ comediſſent. Iactãtur & humeri, quod vitiũ Demoſthenes ita dicitur emendaſſe, vt cum in anguſto quodã pulpito ſtãs diceret, haſta humero dependens immineret, vt ſi calore dicẽdi vitare id excidiſſet, offenſatione illa cõmoneretur. Ambulantẽ loqui ita demũ oportet, ſi in cauſis publicis, in quibus ſunt multi iudices, quod dicimus, quaſi ſingulis inculcare peculiariter velimus. Illud verò refellendũ, ꝙ quidã reiecta in humerum toga, cum dextera ſinum vſque ad lumbos reduxerunt, vt ſiniſtra geſtũ faciẽtes ſpatientur & fabulentur, cũ etiã læuã reſtringere prolata longius dextra ſit odioſum. Vnde moneor vt ne id quidem tranſeam ineptiſſimè fieri, cũ inter moras laudationũ, aut in aurẽ alicuius loquuntur, aut cum ſodalibus iocantur, aut nonnunquam ad librarios ſuos ita reſpiciunt, vt ſportulam dictare videantur. Inclinari ad iudicem cum doceas, vtique ſi id de quo loquaris, ſit obſcurius, decet. Incumbere aduocato aduerſis ſubſellijs ſedenti, contumelioſum eſt. Reclinari etiam ad ſuos, & manibus ſuſtineri, niſi planè iuſta fatigatio eſt, delicatũ, ſicut palàm moneri excidentis, aut legere. Nam in his omnibus & vis illa dicendi ſoluitur, & frigeſcit affectus, & iudex parum ſibi præſtari reuerentiæ credit. Tranſire in diuerſa ſubſellia parũ verecundũ eſt. Nam & Caſſius Seuerus vrbanè aduerſus hoc facientes, lineã popoſcit. Et ſi aliquando concitatè itur, nunquam non frigidè reditur. ¶ Multa ex ijs

quæ præcipimus mutari neceſſe eſt ab ijs qui dicunt apud tribunalia. Nam & vultus erectior, vt eum apud quẽ dicitur ſpectet: & geſtus, vt ad eundẽ tendens elatior ſit, neceſſe eſt, & alia quæ occurrere etiã me tacente omnibus poſſunt. Itémq; ab ijs qui ſedentes agunt. Nam & ferè fit hoc in rebus minoribus: & ijdẽ impetus actionis eſſe non poſſunt, & quædam vitia fiunt neceſſaria. Nam & dexter pes à læua iudicis ſedentis proferendus eſt, & ex altera parte multis geſtus neceſſe eſt in ſiniſtrum eant, vt ad iudicẽ ſpectent. Equidẽ pleroſq; & ad ſingulas clauſulas ſententiarum video aſſurgentes ſibi, & nonnullos ſubinde aliquid etiam ſpatiantes: quod an deceat ipſi viderint, cũ id faciunt, nõ ſedentes agunt. Bibere, aut etiam eſſe inter agendũ, quod multis moris fuit, & eſt quibuſdam, ab oratore meo procul abſit. Nam ſi quis aliter dicendi onera perferre non poſſit, nõ ita miſerum eſt non agere, potiúſq; multo, quàm & operis & hominum contemptũ fateri. ¶Cultus non eſt proprius oratoris aliquis, ſed magis in oratore conſpicitur. Quare ſit (vt in omnibus honeſtis debet eſſe) ſplẽdidus & virilis. Nã & toga, & calceus, & capillus, tam nimia cura, q̃ negligẽtia ſunt reprehendenda. Eſt aliquid in amictu, quod ipſum aliquatenus temporum conditione mutatũ eſt. Nã veteribus nulli ſinus, pquàm breues poſt illos fuerũt. Itaque & geſtu neceſſe eſt vſus eſſe in principijs eos alio, quorum brachium ſicut Græcorum, veſte continebatur. Sed nos de præſentibus loquimur. [Cui laticlaui ius nõ erit, ita cingatur, vt tunicæ prioribus oris infra genua paulum, poſterioribus ad medios poplites vſq; perueniant. Nam infra mulierum eſt, ſupra centurionũ. Vt purpuræ rectè deſcendant, leuis cura eſt. Notatur interim negligentia. Latum habentium clauũ modus eſt, vt ſit paulum cinctis ſummiſſior. [Ipſam togã rotundã eſſe, & aptè cæſam velim. Aliter enim multis modis fiet enormis. Pars eius prior medijs cruribus optimè terminatur, poſterior eadẽ portione altius q̃ cinctura. Sinus decentiſſimus, ſi aliquãto ſupra imã toga fuerit, nunq̃ certe ſit inferior. Ille qui ſub humero dextro ad ſiniſtrũ obliquè ducitur, velut balteus, nec ſtrãgulet, nec fluat. Pars togę quę poſtea imponitur, ſit inferior: nã ita & ſedet melius, & cõtinetur. Subducẽda etiã pars aliqua tunicę, ne ad lacertũ in actu redeat, tũ ſin⁹ inijciẽdus humero, cuius extremã orã reieciſſe non dedecet. Operiri autẽ humerũ

Quid ſedentes deceat.

De cultu oratoris.

Cinctura.

Togæ habitus

cum toto iugulo non oportet. Alioqui a mictu fiet anguſtus: & dignitatem, quæ eſt in latitudine pectoris, perdet. Siniſtrũ brachium eo vſque alleuandũ eſt, vt quaſi normalẽ illũ angulum faciat, ſuper quod ora ex toga duplex æqualiter ſedeat. Manus non impleatur annulis, præcipuè medios articulos non tranſeuntibus: cuius erit habitus optimus, alleuato pollice, & digitis leuiter inflexis, niſi ſi libellum tenebit, quod non vtique captãdũ eſt. Videtur enim fateri memoriæ diffidentiam, & ad multos geſtus eſt impedimẽto. Togã veteres ad calceos vſq; demittebãt, vt Græci palliũ. Idq; vt fiat, qui de geſtu ſcripſerunt circa tẽpora illa, Plotius Nigidiúſq; præcipiũt. Quo magis miror Plinij Secundi docti hominis, & in hoc vtiq; libro penè etiã nimiũ curioſi, perſuaſionem, qui ſolitum id facere Ciceronem velandarum varicum gratia tradit, cũ hoc amictus genus in ſtatuis eorũ quoq;, qui poſt Ciceronẽ fuerunt, appareat. Palliolũ ſicut faſcias quibus crura veſtiuntur, & focalia, & aurium ligamenta ſola excuſare poteſt valetudo. ¶ Sed hęc amictus obſeruatio, dũ incipimus, procedẽte verò actu iã penè ab initio narrationis ſinus ab humero rectè velut ſpontè dilabitur, & cum ad argumẽta ac locos ventum eſt, reijcere à ſiniſtro togã, deijcere etiam, ſi hæreat, ſinum conueniat. Læuã à faucibus ac ſummo pectore abducere licet. Ardent enim iam omnia, & vt vox vehemẽtior ac magis varia eſt, ſic amictus quoq; habet actum quendã velut præliantẽ. Itaq; vt læuam inuoluere toga, & incingi, penè furioſum eſt, ſinũ verò in dextrũ humerũ ab imo reijcere, ſolutũ ac delicatũ eſt, fiúntq; adhuc peius aliqua: ita cur laxiorẽ ſinũ ſiniſtro brachio non ſubijciamus? Habet enim acre quiddam atque expeditum, & calori concitatióníque non inhabile. Cum verò magna pars eſt exhauſta orationis, vtique afflante fortuna penè omnia decent, ſudor ipſe, & fatigatio, & negligentior amictus, & ſoluta ac velut labens vndique toga. Quo magis miror hanc quoque ſuccurriſſe Plinio curam, vt ita ſudario frontem ſiccari iuberet, ne comæ turbarentur, quas componi poſt paulum, ſicut dignum erat, grauiter & ſeuerè vetuit. Mihi verò illæ quoque turbatæ præ ſe ferre aliquid affectus, & ipſa obliuione curæ huius commẽdari videntur. At ſi incipientibus ac paulum progreſſis decidat toga, non reponere eam prorſum negligentis aut pigri, aut quo modo debeat amiciri neſcientis eſt.

Quis in amictu geſtus adhibendus.

¶ Hæc ſunt vel illuſtramenta pronunciationis, vel vitia, quib⁹ ppoſitis multa cogitare debet orator. Primũ quid, apud quos, quibus præſentibus ſit acturus. Nam vt dicere alia alijs, & apud alios magis conceſſum eſt, ſic etiam facere. Neq; eadem in voce, geſtu, inceſſu, apud principem, Senatum, populũ, magiſtratum, priuato, publico iudicio, poſtulatione, actione ſimiliter decent. Quam differẽtiam ſubijcere ſibi quiſq;, qui animum intenderit, poteſt, tũ qua de re dicat, & efficere quid velit. ¶ Rei quadruplex obſeruatio eſt. Vna in tota cauſa. Sunt enim triſtes, hilares: ſolicitæ, ſecurę: grandes, puſillæ: vt vix vnquam ita ſolicitari partibus earum debeamus, vt non ſummæ meminerimus. Altera quæ eſt in differẽtia partiũ, vt in prooemio, narratione, argumẽtatione, epilogo: Tertia in ſententijs ipſis, in quibus ſecundum res & actus variantur omnia. Quarta in verbis, quorum vt eſt vitioſa, ſi efficere omnia velimus, imitatio: ita quibuſdam niſi ſua natura redditur, vis omnis aufertur. Igitur in laudationibus (niſi ſi funebres erunt) gratiarum actione, exhortatione, ſimilibúſq;, læta & magnifica, & ſublimis eſt actio. Funebres conciones, conſolationes, plerunq; cauſæ reorum, triſtes ac ſubmiſſæ. In Senatu conſeruanda authoritas apud populum dignitas, in priuatis modus. De partibus cauſę, & ſentẽtijs, & verbis, quia ſunt multiplicia, pluribus dicendum. ¶ Tria autem pręſtare debet pronunciatio: cõciliet, perſuadeat, moueat: quibus natura cohæret, vt etiam delectet. Conciliatio ferè aut cõmendatione morum, qui neſcio quo modo ex voce etiam atque actione, perlucent, aut orationis ſuauitate conſtat. [Perſuadendi vis aſſeueratione, quæ interim plus ipſis probationibus valet. An iſta (inquit Callidio Cicero) ſi vera eſſent, ſic à te dicerentur? &, Tantum abeſt vt inflammares noſtros animos, ſomnũ iſto loco vix tenebamus. Fiducia igitur appareat, & conſtantia, vtiq; ſi authoritas ſubeſt. [Mouendi autem ratio etiã aut in repræſentandis eſt, aut imitandis affectibus. Ergo cũ iudex in priuatis, aut præco in publicis dicere de cauſa iuſſerit, leuiter conſurgendum: tum cõponenda toga, vel (ſi neceſſe erit) etiam ex integro inijcienda, duntaxat in iudicijs (Apud principem enim & magiſtratus ac tribunalia non licebit) paulum eſt cõmorandum, vt & amictus ſit decentior, & protinus aliquid ſpatij ad cogitandum. Etiam cum ad iudicem nos conuerteri-

Pronunciatio ad rẽ & affectũ dicẽdorũ accõmodãda.

Res quadruplex.

Affectus cõciliandi, perſuadendi, mouendi.

mus,& conſultus permiſerit dicere, non protinus eſt erumpendum, ſed danda breuis cogitationi mora. Mirè enim auditurũ dicturi cura delectat, & iudex ſe ipſe cõponit. Hoc præcepit Homerus Vlyſſis exemplo, quẽ ſtetiſſe oculis in terram defixis, immotóq; ſceptro, priuſquam illam eloquentiæ procellã effunderet, dicit. In hac cunctatione ſunt quædã non indecentes (vt appellant ſcenici) moræ, caput mulcere, manũ intueri, infringere articulos, ſimulare conatũ, ſuſpiratione ſolicitudinẽ fateri, aut quod quenq; magis decet: eóq; diutius ſi iudex nondũ intendit animũ. Status quidẽ ſit rectus: æqui & diducti paulũ pedes, vel procedens minimo ſiniſter: genua recta, ſic tamen vt non extẽdãtur. Humeri remiſſi, vultus ſeuerus, nõ mœſtus, nec ſtupẽs, nec languidus: brachia à latere modicè remota, manꝰ ſiniſtra, qualem ſupra demonſtraui: dextra cũ iam incipiendũ erit, paulum prolata vltra ſinũ, geſtu q̃ modeſtiſſimo, velut expectans quãdo incipiendũ ſit. Vitioſa enim ſunt illa, intueri lacunaria, perfricare faciẽ, & quaſi improbã facere, tendere cõfidẽtia vultum, aut quo ſit magis toruus, ſuperciliũ aſtringere, capillos à fronte cõtra naturã retro agere, vt ſit horror ille terribilis, tũ id quod Græci frequẽtiſſime faciũt, crebro digitorũ labrorũmque motu cõmentari, clare excreare, pedẽ alterũ lõgè proferre, partẽ togæ ſiniſtra tenere, ſtare diductũ, vel rigidũ, vel ſupinũ, vel incuruum, vel humeris, vt luctaturi ſolent, ad occipitiũ ductis.

Iliad. 3.

¶Procemio frequẽtiſſimè lenis cõuenit pronũciatio. Nihil eſt enim ad conciliandũ gratius verecundia: nõ tamẽ ſemper. Nec enim vno modo dicuntur exordia, vt docui. Plerumq; tamẽ & vox tẽperata, ac geſtus modeſtus, & ſedens humero toga, & laterum lenis in vtrãq; partẽ motus, eodem ſpectantibus oculis, decebit. [Narratio magis prolatam manum, amictũ recidẽtẽ, geſtum diſtinctum, vocẽ ſermoni proximam, & tamẽ apertiorem, ſonum ſimplicem frequentiſſimè poſtulabit, in his duntaxat, Quintus igitur Ligarius cum eſſet adhuc nulla belli ſuſpicio: &, A. Cluentius Habitus pater huiuſce. Aliud in eadem poſcent affectus vel cõcitati, Nubit genero ſocrus: vel flebiles, Cõſtituitur in foro Laodiceæ ſpectaculum acerbũ & miſerũ toti Aſiæ prouinciæ. [Maximè varia & multiplex actio eſt ꝓbationum. Nã & proponere, partiri, interrogare, ſermoni ſunt proxima, & cõtradictionem ſumere. Nã ea quoq; diuerſa propoſitio

De partibus cauſæ ad quas pronunciatio eſt accommodanda.

eſt. Sed hæc tamen aliquando irridentes, aliquando imitantes pronunciamus. Argumentatio plerumque agilior, & acrior, & inſtantior, cõſentientẽ orationi poſtulat etiã geſtum, id eſt fortem celeritatem. Inſtandũ quibuſdã in partibus, & denſanda oratio. [Egreſſiones ferè lenes, & dulces, & remiſſæ, raptus Proſerpinæ, Siciliæ deſcriptio, Cnæi Pompeij laus. Neq; enim mirum, minus habere contentionis ea quæ ſunt extra quæſtionẽ. Mollior nõnunq̃ cum reprehenſione diuerſæ partis imitatio. Videor videre alios intrantes, alios autẽ exeuntes, quoſdã ex vino vacillantes. Vbi non diſſidens à voce permittitur geſtus. at quoq; in vtranq; partem tenera quædã, ſed intra manꝰ tamen, & ſine motu, laterũ tranſlatio. [Accendẽdi iudicis plures ſunt gradus. Summus ille, & quo nullus eſt in oratore acutior, Suſcepto bello, Cęſar, geſto etiam iã ex parte magna. Prædixit enim, Quantum potero voce cõtendã, vt populus hæc Romanus exaudiat, Paulum inferior, & habens aliquid etiam iucunditatis, Quid enim tuus ille Tubero in acie Pharſalica gladius agebat? Plenius adhuc & lentius, ideóq; dulcius, In cœtu verò populi Romani, negociũ publicum gerens. Producenda omnia, trahẽdæq; tum vocales, aperiendæq; ſunt fauces. Pleniore tamẽ hæc canali fluũt, Vos Albani tumuli atq; luci. Nã cantici quiddam habent, ſenſimq; reſupina ſunt, Saxa atq; ſolitudines voce reſpondent. Tales ſunt illę inclinationes vocis, quas inuicem Demoſthenes atq; Aeſchines exprobrant, nõ ideo improbãdę. Cũ enim vterq; alteri obijciat, palàm eſt vtrumq; feciſſe. Nã neq; ille per Marathonis, & Platearum, & Salaminis propugnatores recto ſono iurauit, nec hic Thebas ſermone defleuit. Eſt his diuerſa vox, & penè extra organum, cui Græci nomen amaritudinis dederunt, ſupra modũ ac penè naturã vocis humanæ acerba, Quin cõpeſcitis vocẽ iſtam indicẽ ſtultitiæ, teſtem prauitatis? Sed id quod excedere modum dixi, in illa parte prima eſt, Quin cõpeſcitis. [Epilogus, ſi enumerationẽ rerũ habet, deſiderat quandam conciſorum cõtinuationem: ſi ad concitandos iudices eſt accommodatus, aliquid ex ijs quæ ſuprà dixi: ſi placandos, inclinatam quandam lenitatẽ: ſi miſericordia cõmouendos, flexum vocis & flebilem ſuauitatem, qua præcipuè frangũtur animi, quæq; eſt maxime naturalis. Nã etiã orbos viduáſq; videas in ipſis funeribus canoro quodam modo proclamantes.

Hic etiam fuſca illa vox, qualem Cicero fuiſſe in Antonio dicit, mire faciet. habet enim in ſe quod imitemur. Duplex eſt tamen miſeratio, altera cum inuidia, qualis modo dicta de damnatione Philodami: altera cum deprecatione demiſſior. Quare etiam ſi eſt in illis quoq; cantus obſcurior: In cœtu verò populi Romani. Non enim hæc rixantis modo dixit: &, Vos Albani tumuli. Neq; enim quaſi inclamaret aut deteſtaretur locutꝰ eſt, tamen infinita magis illa flexa & circunducta ſunt, Me miſerum, &, me infelicem: &, Quid reſpõdebo liberis meis? &, Reuocare tu me in patriam potuiſti Milo per hos, ego te in eadem patria per eoſdem retinere non potero? Et cum bona C. Rabirij vno ſeſtertio addicit, O meum miſerũ acerbũmq; præconiũ. Illa quoq; mirè facit in peroratione velut deficientis dolore & fatigatione confeſſio, vt pro eodẽ Milone, Sed finis ſit. Neq; enim præ lachrymis iam loqui poſſum. Quæ ſimilem verbis habere debent etiam pronunciationem. Poſſunt videri alia quoq; huius partis atque officij, reos excitare, pueros attollere, propinquos producere, veſtes laniare, ſed ſuo loco dicta ſunt. Et quia in partibus cauſæ etiam alijs eſt varietas, ſatis appareat accommodandam ſententijs ipſis pronunciationem, ſicut oſtẽdimꝰ.

Lib. 7.

Quomodo ad verba accommodanda pronũciatio.

¶ Sed verbis quoq;, quod nouiſſimè dixeram, non ſemper, ſed aliquando. An non hæc miſellus, & pauperculus, ſubmiſſa atq; contracta: fortis, & vehemens, & latro, erecta & concitata voce dicenda ſunt? Accedit enim vis & proprietas rebus tali aſtipulatione, quæ niſi adſit, aliud vox, aliud animus oſtendat. Quid? ꝙ eadem verba mutata pronunciatione indicant, affirmãt, exprobrant, negant, mirantur, indignantur, interrogant, irridẽt, eleuant? Aliter enim dicitur, Tu mihi quodcunque hoc regni. &, Cantando tu illum? Et, tu ne ille Aeneas? & Méque timoris Argue tu Drance. Et ne morer, intra ſe quiſque vel hoc, vel aliud quod volet, per omnes affectus verſet, verum eſſe quod dicimus ſciet.

Aliud alios decere in agẽdo.

¶ Verùm iam ijs adijciendum eſt, cum præcipuè in actione ſpectetur decorum, ſæpe aliud alios decere. Eſt enim latens quædam in hoc ratio, & inenarrabilis, & vt vere hoc dictum eſt, caput eſſe artis decere quod facias: ita id nec ſine arte eſt, nec totum arte tradi poteſt. In quibuſdam virtutes non habent gratiam, in quibus vitia ipſa delectant. Maximos actores comœdiarum Demetrium & Stratoclem placere diuerſis vir

tutibus vidimus. Sed illud min⁹ mirum, quòd alter deos, & iuuenes, & bonos patres ſeruóſque, & matronas, & graues anus optimè: alter acres ſenes, calidos ſeruos, paraſitos, lenones, & omnia agitatiora melius. Fuit enim natura diuerſa. Nam vox quoque Demetrij iucundior, illius acrior erat. Annotandæ magis proprietates, quæ tranſferri non poterant, manus iactare, & dulces exclamationes theatri cauſa producere, & ingrediendo ventum concipere veſte, & nonnunquam dextro latere facere geſtus, quod neminem alium præter Demetrium decuit. Namque in hæc omnia, ſtatura & mira ſpecie adiuuabatur. Illum curſus & agilitas, & vel parum conueniens perſonæ riſus, quem non ignarus rationis populo dabat, & contracta etiam ceruicula. Quicquid horum alter feciſſet fœdiſſimũ videretur. Quare norit ſe quiſque, nec tantum ex cõmunibus præceptis, ſed etiam ex natura ſua capiat conſilium formandæ actionis. Neque illud tamen eſt nefas, vt aliquem vel omnia vel plura deceant. ¶Huius quoque loci clauſula ſit eadem neceſſe eſt *Modus adhibendus.* quæ cæterorum eſt, regnare maximè modum. Non enim comœdum eſſe, ſed oratorem volo. Quare, nec in geſtu perſequemur omnes argutias, nec in loquendo diſtinctionibus, temporibus, effictionibus moleſtè vtemur: vt ſi ſit in ſcena dicendum, Quid igitur faciam? non eam? ne nunc quidem Cum acceſſor vltro? an potius ita me comparem, Non perpeti meretricum contumelias? Hic enim dubitatione moras, vocis flexus, varias manus, diuerſos nutus actor adhibebit. Aliud oratio ſapit, nec vult nimium eſſe condita. Actione enim conſtat, non imitatione. Quare non immerito reprehenditur pronunciatio vultuoſa, & geſticulationibus moleſta, & vocis mutationibus reſultans. Nec inutiliter ex Græcis veteres trãſtulerunt, quod ab his ſumptum Lenas Popilius poſuit, eſſe hanc inocioſam actionem. Optimè igitur idem, qui omnia, Cicero præceperat, quæ ſupra ex Oratore poſui. Quibus ſimilia in Bruto de Marco Antonio dicit. Sed iam recepta eſt actio paulò agitatior etiam, & exigitur, & quibuſdam partibus conuenit: ita tamen temperanda, ne dum actoris captamus elegantiam, perdamus viri boni & grauis authoritatem.

M. FABII QVINTILIANI DE inſtitutione oratoria, Liber XII.

Procœmium.

VEntum eſt ad partem operis deſtinati longe grauiſſimam. Cuius equidem onus, ſi tãtum opinione prima concipere potuiſſem, quanto me premi ferens ſentio, maturius conſuluiſſem vires meas. Sed initia pudor omittendi quæ promiſeram tenuit: mox quãquam per ſingulas quoque partes labor creſceret, ne perderem quæ iam effecta erant, per omnes difficultates animo me ſuſtentaui. Quare nunc quoq;, licet maiori quàm vnquam mole premar, tamen proſpicienti finem mihi conſtitutum eſt vel deficere potius, quàm deſperare. Fefellit autem quòd initium à paruis ceperamus, mox velut aura ſolicitante prouecti longius, dum tantum nota illa, & pleriſq; artiũ ſcriptoribus tractata præcipimus, nec adhuc à littore procul videbamur, & multos circa velut iiſdem ſe ventis credere auſos habebamus. Iam cum eloquẽdi rationem nouiſſimè repertam, pauciſſimiſq; tentatam ingreſſi ſumus, rarus qui iam procul à portu receſſiſſet, reperiebatur. Poſtquam verò nobis ille, quem inſtituebamus orator, à dicẽdi magiſtris dimiſſus, aut ſuo iam impetu fertur, aut maiora ſibi auxilia ex ipſis ſapientiæ penetralibus petit, quàm in altum ſimus ablati, ſentire cœpim⁹. Nũc cœlum vndiq;, & vndiq; pontus. Vnum modo in illa immenſa vaſtitate cernere videmur M. Tullum, qui tamen ipſe, quãuis tanta atq; ita inſtructa naue hoc mare ingreſſus, cõtrahit vela, inhibétq; remos, & de ipſo demũ genere dicẽdi, quo ſit vſurus perfectus orator, ſatis habet dicere. At noſtra temeritas, etiã mores ei conabitur dare, & aſſignabit officia. Ita nec antecedẽtem conſequi poſſumus, & longius eũdum eſt, vt res feret. Probabilis tamen cupiditas honeſtorum, & tutioris audaciæ eſt tentare, quibus paratior venia eſt.

¶ Non poſſe oratorem eſſe niſi virum bonum. Cap. I.

SIt ergo nobis orator, quem inſtituimus, is qui à M. Catone finitur, vir bonus dicendi peritus. Verùm id quod ille poſuit prius, & ipſa natura potius ac mai⁹ eſt, vtiq; vir bo-

nus. Id non eò tantum quòd ſi vis illa dicendi malitiam inſtru xerit, nihil ſit publicis priuatiſq; rebus pernicioſius eloquentia: nóſq; ipſi qui pro virili parte conferre aliquid ad facultatē dicē di conati ſumus, peſſimè mereamur de rebus humanis, ſi latroni cōparemus hæc arma, non militi. Quid de nobis loquor? Rerum ipſa natura in eo quod præcipue indulſiſſe homini videtur, quóq; nos à cæteris animalib9 ſeparaſſe, nō parens, ſed nouerca fuerit, ſi facultatem dicendi ſociam ſcelerum, aduerſam innocentiæ, hoſtem veritatis inuenit. Mutos enim naſci, & egere omni ratione ſatius fuiſſet, q̄ prouidentiæ munera in mu tuam perniciē conuertere. Longius tendit hoc iudiciū meum. Neq; enim tantum id dico, eum qui ſit orator, virum bonum eſſe oportere, ſed ne futurum quidem oratorem niſi virum bonum. Nam certe, neq; intelligentiam conceſſeris ijs, qui propoſita honeſtorum ac turpium via, peiorem ſequi malint: neque prudentiam, qui in grauiſſimas frequēter legum, ſemper verò malæ cōſcientię pœnas à ſemetipſis improuiſo rerū exitu indu cantur. Quòd ſi neminem malum eſſe niſi ſtultū eundem, nō modò à ſapientibus dicitur, ſed vulgo quoq; ſemper eſt creditum, certe non fiet vnquā ſtultus orator. Adde ꝙ ne ſtudio qui dem operis pulcherrimi vacare mens, niſi omnibus vitijs libera, poteſt. Primum ꝙ in eodem pectore nullum eſt honeſtorū turpiúmq; conſortium: & cogitare optima ſimul & deterrima, non magis eſt vnius animi, quàm eiuſdem hominis bonū eſſe ac malum. Tum illa quoque ex cauſa, ꝙ mentem tantæ rei intētam vacare omnibus alijs etiam culpa carentibus curis oportet. Ita demum enim libera, ac tota, nulla diſtringente, atque aliò ducente cauſa, ſpectabit id ſolū ad quod accingitur. Quòd ſi corporum nimia cura, & ſolicitior rei familiaris diligentia, & venandi voluptas, & dati ſpectaculis dies, multum ſtudijs auferunt (huic enim rei perit tempus quodcunque alteri datur) quid putamus facturas cupiditatem, auaritiam, inuidiam? quarum impotentiſſimæ cogitationes ſomnos etiam ipſos, & illa per quietem viſa perturbant. Nihil eſt enim tam occupatum, tam multiforme, tot ac tam varijs affectibus conciſum atque laceratum, quàm mala mens. Nam & cum inſidiatur, ſpe, curis, labore diſtringitur: & cum ſceleris cōpos fuerit, ſolicitudine, pœnitentia, pœnarum omnium expectatione torquetur.

Quis inter hæc literis, aut vlli bonæ arti cultus? non hercle ma gis quàm frugibus in terra ſentibus ac rubis occupata. Age, non ad perferendos ſtudiorum labores neceſſaria frugalitas? Quid ergo ex libidine ac luxuria ſpei? Non præcipuè acuit ad cupiditatem literarum amor laudis? Num igitur malis eſſe laudem curæ putamus? Iam hoc quis non videt, maximam partem orationis in tractatu æqui boníque conſiſtere? Dicet ne de ijs ſecundum debitam rerum dignitatem malus atque iniquus? Deniq; vt maximam partem quæſtionis eximam, demus id quod nullo modo fieri poteſt, idē ingenij, ſtudij, doctrinæ, peſſimo, atq; optimo viro, vter melior dicetur orator? nimirum qui homo quoq; melior. Non igitur vnquam malus idem homo, & perfectus orator. Nō enim perfectum quicquam, quo melius eſt aliud. Sed ne more Socraticorum nobiſmetipſis reſponſum finxiſſe videamur, ſi ſit aliquis adeo contra veritatem obſtinatus, vt audeat dicere eodem ingenio, ſtudio, doctrina præditum nihilo deteriorem futurum oratorem malum virū quàm bonum, conuincamus huius quoq; amentiam. Nam hoc certe nemo dubitabit, omnem oratorē id agere, vt iudici quæ propoſita fuerint, vera, & honeſta videantur. Vtrum hoc igitur facilius bonus vir perſuadebit, an malus? Bonus quidem, & dicet ſæpius vera atq; honeſta. Sed etiam ſi quando aliquo duct⁹ officio (quod accidere, vt mox docebimus, poteſt) falſò hæc affirmare conabitur, maiore cū fide neceſſe eſt audiatur. At malis hominibus ex contemptu opinionis, & ignorantia recti, non nunquam excidit ipſa ſimulatio. Inde immodeſtè proponunt, ſine pudore affirmant. Sequitur in ijs quæ certum eſt effici nō poſſe, deformis pertinacia & irritus labor. Nam ſicut in vita, ita in cauſis quoq; ſpes improbas habent. Frequenter autem accidit, vt ijs etiam vera dicentibus fides deſit, videatúrq; talis aduocatus malæ cauſæ argumentum. ¶Nunc de ijs dicendū eſt, quæ mihi quaſi conſpiratione quadam vulgi reclamari videntur. Orator ergo Demoſthenes non fuit? Atqui malum virum accepimus. Non Cicero? atqui huius quoq; mores multi reprehenderunt. Quid agam? magna reſponſi inuidia ſubeunda, mitigandæ ſunt prius aures. Mihi enim nec Demoſthenes tā graui morum dignus videtur inuidia, vt omnia, quæ in eum ab inimicis congeſta ſunt credā, cum & pulcherrima eius in repub.

De Cicerone & demoſthene.

conſilia,& finem vitæ clarum legam. Nec Marco Tullio defuiſſe video in vlla parte ciuis optimi voluntatem teſtimonio eſt actus nobiliſſimè Conſulatus: integerrime ꝓuincia adminiſtrata,& repudiatus Vigintiuiratus,& ciuilibus bellis, quæ in ætate eius grauiſſima inciderunt, neq; ſpe, neq; metu declinatus animus quo minus optimis, id eſt, reipub. ſe iungeret. Parum fortis videtur quibuſdam, quibus optime reſpondit ipſe, Nō ſe timidum in ſuſcipiendis, ſed in prouidendis periculis: quod probauit morte quoque ipſa, quā præſtantiſſimo ſuſcepit animo. Quòd ſi defuit ijs viris ſumma virtus, ſic quęrētibus an oratores fuerint, reſpondebo, quo modo Stoici, ſi interrogentur an ſapiens Zeno, an Cleantes, an Chryſippus, ipſi reſpondeant magnos quidem illos ac venerabiles, non tamen id quod natura hominis ſummū habebat conſecutos. Nam & Pythagoras nō ſapientem ſe, vt qui ante eum fuerūt, ſed ſtudioſum ſapientiæ vocari voluit. Ego tamen ſecundum cōmunem loquendi conſuetudinē ſępe dixi, dicámq; perfectū oratorem eſſe Ciceronē, vt amicos & bonos viros, & prudētiſſimos dicimus vulgo, quorum nihil niſi perfectè ſapienti datur. Sed cū proprie, & ad legē ipſam veritatis loquendum erit, eum quærā oratorem quē & ille quærebat. Quanq̃ enim ſtetiſſe eum in faſtigio eloquentiæ fateor, ac vix quid adijci potuerit inuenio, fortaſſe inuētur⁹ quid adhuc abſciſſurum putem fuiſſe. Nam ferè ſic docti iudicauerunt, plurimum in eo virtutū, nonnihil fuiſſe vitiorū, & ſe ipſe multa ex illa iuuenili abundantia coercuiſſe teſtatur, tamē quādo nec ſapientis ſibi nomen minimè ſui cōtemptor aſſeruit, & melius dicere certe data lōgiore vita, ætate ad ſe componendū ſeueriore potuiſſet, nō maligne crediderim defuiſſe ei ſummā illam, ad quam nemo propi⁹ acceſſit. Et licebat ſi aliud ſentirē, fortius id liberiúſq; defendere. An verò M. Antonius neminē à ſe viſum eloquentem, quod tanto minus erat, profeſſus eſt, ipſe etiam M. Tullius quærit adhuc eum, & tantum imaginatur ac fingit: ego non audeam dicere aliquid in hac quæ ſupereſt ęternitate inueniri poſſe eo quod fuerit, perfectius? Trāſeo illos qui Ciceroni & Demoſtheni ne in eloquentia quidem ſatis tribuunt: quanquam neq; ipſi Ciceroni Demoſthenes ſatis videatur eſſe perfect⁹: quē dormitare interim dicit: nec Cicero Bruto Caluóq;, qui certe compoſitionem illius etiam apud ipſum

reprehendunt:nec Aſinio vtriq;,qui vitia orationis eius etiam inimicè pluribus in locis inſequuntur. Cōcedamus ſanè(quod minime natura patitur)repertum eſſe aliquem malū virū ſum me diſertum,nihilo tamen minus oratorem eum negabo. Nā nec omnibus qui fuerint manu prompti,viri fortis nomen con ceſſerim,quia ſine virtute intelligi non poteſt fortitudo. An ei qui ad defendendas cauſas aduocatur, non eſt ôpus fide,quam nec cupiditas corrūpat,nec gratia auertat, nec metus frangat: ſed proditorem,tranſfugam,præuaricatorē,donabimus oratoris illo ſacro nomine? Quòd ſi mediocribus etiam patronis cōuenit hæc,quæ vulgo dicitur bonitas,cur nō orator ille qui nōdum fuit,ſed poteſt eſſe,tam ſit moribus q̄ dicēdi virtute perfectus? Nō enim forenſem quandam inſtituimus operā,nec mercenariam vocem,nec(vt aſperioribus verbis parcamus) inutilem ſanè litium aduocatum, quem deniq; cauſidicum vulgo vocant:ſed virum cum ingenij natura pręſtantem,tū verò tot pulcherrimas artes penitus mente cōplexum, datum tandem rebus humanis,qualem nulla antea vetuſtas cognouerit, ſingularē perfectūmq; vndiq;, optima ſentientē, optiméq; dicentē. In hoc quota pars erit,ꝙ aut innocentes tuebitur, aut improborum ſcelera cōpeſcet, aut in pecuniarijs quæſtionibus veritati cōtra calumniā aderit? Summus ille quidē in ijs quoq; operibus fuerit, ſed in maioribus clarius elucebit,cum regēda Senatus cōſilia,& popularis error ad meliora ducēdus. An nō talē quendā videtur finxiſſe Virgilius,quē in ſeditione vulgi iam faces & ſaxa iaculantis, moderatorē dedit animi? Tum pietate grauem ac meritis ſi forte virū quē Conſpexêre,ſilent, arrectiſq; auribus adſtant. Habemus igitur ante omnia virū bonum:poſt hæc adiecit dicendi peritū, Ille regit dictis animos & pectora mulcet. Quid? nō in bellis quoq; idē ille vir, quē inſtituimus ſi ſit ad prælium miles cohortandus, ex medijs ſapientiæ præceptis orationē trahet? Nā quomodo pugnā ineuntibus tot ſimul metus,laboris,doloris,poſtremo mortis ipſius exciderint,niſi in eorum locū pietas,& fortitudo, & honeſti præſens imago ſucceſſerit? Quæ certe melius perſuadebit alijs, qui prius perſuaſerit ſibi. Prodit enim ſe,quamlibet cuſtodiatur ſimulatio,nec vnq̄ tanta fuerit eloquēdi facultas,vt nō titubet ac hæreat, quoties ab animo verba diſſentiunt. Vir autē malus,aliud dicat neceſſe

eſt q̃ ſentiat. Bonos nunq̃ honeſtus ſermo deficiet, nũquã rerũ optimarũ (nam ijdẽ etiam prudentes erunt) inuentio: quę etiã ſi lenocinijs deſtituta ſit, ſatis tamen natura ſua ornatur, nec quicq̃ non diſertè, quod honeſtè dicitur. Quare iuuentus, imò omnis ætas (neq; enim rectæ voluntati ſerũ tempus eſt vllũ) totis mẽtibus huc tẽdamus, in hoc elaboremus: forſan & cõſummare cõtingat. Nam ſi natura nõ prohibet, & eſſe virum bonũ, & eſſe dicendi peritum, cur non aliquis etiam vnus vtrũq; conſequi poſſit? cur autẽ non ſe quiſq; ſperet fore illum aliquẽ? ad quod ſi vires ingenij non ſuffecerint, tamen ad quem vſq; modum proceſſerimus, meliores erimus ex vtroq;. Hoc certe prorſus eximatur animo, rerũ pulcherrimam eloquentiam cum vitijs mentis poſſe miſceri. Facultas dicẽdi, ſi in malos incidit, & ipſa iudicanda eſt malum, peiores enim illos facit, quibus cõtigit. ¶ Videor mihi audire quoſdã (nec enim deerunt vnq̃ qui diſerti eſſe q̃ boni malint) illa dicentes, Quid ergo tantum artis eſt in eloquentia? cur tu de coloribus, & difficilium cauſarũ defenſione, nonnihil etiã de confeſſo loquutus es, niſi aliquando vis & facultas dicendi expugnat ipſam veritatẽ? Bon⁹ enim vir non agit niſi bonas cauſas, eas porrò etiã ſine doctrina ſatis per ſe tuetur veritas ipſa. Quibus ego, cũ de meo primũ opere reſpondero, etiam pro boni viri officio, ſiquãdo eum ad defenſionẽ nocentiũ ratio duxerit, ſatiſfaciã. Pertractare enim quomodo aut pro falſis, aut etiã pro iniuſtis aliquãdo dicatur, nõ eſt inutile, vel propter hoc ſolum, vt ea facilius & deprehendam⁹ & refellamus, quẽadmodũ remedia melius adhibebit, cui nota quæ nocent, fuerint. Neq; enim Academici cum in vtrãq; diſſerunt partẽ, nõ ſecundũ alteram viuunt. Neq; Carneades ille, qui Romæ audiente Cenſorio Catone, non minoribus viribus cõtra iuſtitiã dicitur diſſeruiſſe, q̃ pridie ꝓ iuſtitia dixerat, iniuſtus ipſe vir fuit. Verũ & virtus quid ſit, aduerſa ei malitia detegit, & æquitas fit ex iniqui contemplatione manifeſtior, & plurima contrarijs probantur. Debent ergo oratori ſic eſſe aduerſariorum nota conſilia, vt hoſtiũ Imperatori. Verũ & illud quod prima propoſitione durũ videtur, poteſt afferre ratio, vt vir bonus in defenſione cauſæ velit auferre aliquãdo iudici veritatẽ. Quod ſi quis à me proponi mirabitur (quanquã nõ eſt hęc mea proprie ſententia, ſed eorũ quos grauiſſimos ſapiẽtię magiſtros

Occurrit obiectioni, & ſoluit.

ætas vetus credidit) ſic iudicet, pleraq; eſſe quæ nō tam factis q̄ cauſis eorum vel honeſta fiant, vel turpia. Nā ſi hominē occidere ſæpe virtus, liberos necare nōnunq̄ pulcherrimū eſt, aſperiora quædā adhuc dictu, ſi cōmunis vtilitas exegerit, facere cōceditur: ne hoc quidē nudum eſt intuendū, qualē cauſam vir bonus, ſed etiā quare, & qua mēte defendat. Ac primū concedāt mihi omnes oportet, quod Stoicorum quoq; aſperrimi confitētur, facturum aliquādo bonū virū, vt mendacium dicat, & quidem nonnunquam leuioribus cauſis, vt in pueris ęgrotantibus vtilitatis eorū gratia multa fingimus, multa non facturi promittimus, nedum ſi ab homine occidendo graſſator auertendus ſit, aut hoſtis pro ſalute patriæ fallendus, vt hoc quod aliàs in ſeruis quoq; reprehēdendū eſt, ſit aliàs in ipſo ſapiente laudādum. Id ſi conſtiterit, multa iā video poſſe euenire, ꝓpter quę orator bene ſuſcipiat tale cauſæ gen⁹, quale remota ratione honeſta nō ſuſcepiſſet. Nec hoc dico, quia ſeueriores ſequi placet leges pro patre, fratre, amicǫ, periclitantib⁹, tametſi nō mediocris hęſitatio eſt, hinc iuſtitiæ propoſita imagine, inde pietatis, nihil dubij relinquamus. Sit aliquis inſidiatus tyranno, atq; ob id reus, vtrúmne ſaluū eū nolet is qui à nobis finitur orator? an ſi tuēdum ſuſceperit, non tā falſis defendet, q̄ qui apud iudices malam cauſam tuetur? Quid ſi quædam benefacta dānaturus eſt iudex, niſi ea non eſſe facta conuicerimus, non vel hoc modo ſeruabit orator, non innocentem modò, ſed etiam laudabilem ciuem? Quid ſi quædā iuſta natura, ſed conditione temporum inutilia ciuitati ſciemus: nónne vtemur arte dicēdi bona quidem, ſed malis artibus ſimillima? Ad hoc nemo dubitabit, quin ſi nocentes mutari in bonā mētem aliquo modo poſſint, ſicut poſſe interdum conceditur, ſaluos eſſe eos magis è repub. ſit quàm puniri. Si liqueat igitur oratori futurum bonum virū, cui vera obijcientur, non id aget, vt ſaluus ſit? Da nunc vt crimine manifeſto premiatur dux bon⁹, & ſine quo vincere honeſte ciuitas nō poſſit, nónne ei communis vtilitas oratorē aduocabit? Certe Fabricius Cornelium Rufinum, alioqui & malum ciuem, & ſibi inimicum, tamen quia vtilē ſciebat ducē, imminente bello palàm Conſulem ſuffragio ſuo fecit: atque id admirantibus quibuſdā reſpondit, à ciue ſe ſpoliari male, q̄ ab hoſte vænire. Ita ſi hic fuiſſet orator, nō defendiſſet eundē Rufinum.

vel manifeſti peculatus reū? Multa dici poſſent ſimilia, ſed vel
vnū ex ijs quodlibet ſufficit. Nō enim hoc agimus, vt iſtud illi,
quē formamus, viro ſit ſæpè faciendum, ſed vt ſi talis coēgerit
ratio, ſit tamen vera finitio, oratorē eſſe virū bonū dicendi peri
tum. Præcipere verò ac diſcere quomodo etiā probatione diffi-
cilia tractentur, neceſſe eſt. Nā frequenter etiā optimæ cauſæ ſi
miles ſunt malis, & innocens reus multis veriſimilibus premi-
tur. Quo fit, vt eadē actionis ratione defendendus ſit, quaſi no-
cēs eſſet. Iā innumerabilia ſūt bonis cauſis maliſq; cōmunia, te
ſtes, literæ, ſuſpiciones, opiniones. Nō aliter autē veriſimilia q̄
vera & confirmantur, & refelluntur. Quapropter vt res feret,
flectetur oratio manente honeſta voluntate.

¶Cognoſcenda eſſe oratori quibus mores formētur. Cap. II.

Virtutis ratio, vt honeſte viuere poſſimus cognoſcenda.

QVando igitur orator eſt vir bonus, is autem citra virtu-
tem intelligi non poteſt, virtus etiā ſi quoſdam impetꝰ
à natura ſumit, tamen perficienda doctrina eſt: mores
ante omnia oratori ſtudijs erūt excolēdi, atq; om-
nis honeſti iuſtiq; diſciplina pertractanda, ſine qua nemo nec
vir bonus eſſe, nec dicendi peritus poteſt: niſi forte accedamus
ijs, qui natura cōſtare mores, & nihil adiuuari diſciplina putāt.
Scilicet vt ea quidem, quæ manu fiunt, atq; eorū contemptiſſi-
ma cōfiteantur egere doctoribus, virtutem verò, qua nihil ho-
mini quo ad deos immortales propiꝰ accederet, datū eſt, obuiā
& illaboratam tantū quia nati ſumus habeamus. Abſtinēs erit,
qui quid ſit abſtinentia ignorarit? Et fortis, qui metus doloris,
mortis, ſuperſtitionis, nulla ratione purgauerit? Et iuſtus, qui
æqui boniq; tractatum, qui leges, quæ natura ſunt omnibus da
tæ, quæq; proprie populis & gentibus cōſtitutæ, non eruditiore
aliquo ſermone tractauerit? O q̄ iſtud parum putant, quibus tā
facile videtur. ¶Sed hoc tranſeo, de quo neminem, qui literas
vel primis (vt aiunt) labris deguſtarit, dubitaturum puto, ad il-
lud ſequens reuertar, ne dicēdi quidem ſatis peritum fore, qui
non & naturæ vim omnem penitus perſpexerit, & mores præ-
ceptis ac ratione formarit. Neq; enim fruſtra in tertio de Ora-
tore libro, L. Craſſus cūcta quæ de æquo, iuſto, vero, bono, déq;
ijs quæ ſunt contrà poſita dicuntur, propria eſſe oratoris affir-
mat: ac philoſophos cum ea dicendi viribus tuentur, vti rheto-
rum armis, nō ſuis. Idē tamen confitetur ea iam eſſe à philoſo-

Philoſophiæ cognitio oratori neceſſaria.

phia petenda, videlicet quia magis hæc illi videtur in poſſeſſione earum rerum fuiſſe. Hinc etiam illud eſt, quod Cicero pluribus libris & epiſtolis teſtatur, dicendi facultatem ex intimis ſapientiæ fontibus fluere: ideóq; aliquandiu præceptores eoſdem fuiſſe morum atque dicendi. Quapropter hæc exhortatio mea non eò pertinet, vt eſſe oratorem philoſophum velim, quando non alia vitæ ſecta longius à ciuilibus officijs, atq; ab omni munere oratoris receſſit. Nã quis philoſophorũ aut in iudicijs frequens, aut clarus in concionibus fuit? Quis denique in ipſa, quam maximè plerique eorũ vitandam præcipiunt, reipub. adminiſtratione verſatus? Atqui ego illum quem inſtituo, Romanum quendam velim eſſe ſapiẽtem, qui non ſecretis diſputationibus, ſed rerum experimentis atque operibus vere ciuilẽ virum exhibeat. Sed quia deſerta ab ijs qui ſe ad eloquentiam contulerunt, ſtudia ſapientię, non iam in actu ſuo atque in hac fori luce verſantur, ſed in porticus & gymnaſia primum, mox in conuentus ſcholarum receſſerunt: id quod eſt oratori neceſſarium, nec à dicendi præceptoribus traditur, ab ijs petere nimirum neceſſe eſt, àpud quos remanſit: euoluendi penitus authores, qui de virtute præcipiunt, vt oratoris vita cum ſcientia di-

Philoſophis rationalis, mortalis, naturalis.

uinarum rerum ſit humanarúmque coniuncta. Quæ ipſæ quáto maiores ac pulchriores viderentur, ſi illas ij docerent, qui etiam eloqui præſtantiſſimè poſſent? Vtinámq; ſit tempꝰ vnq̃, quo perfectus aliquis (qualem optamꝰ) orator hãc partẽ ſuperbo nomine & vitijs quorundã bona eiꝰ corrumpentiũ inuiſam vẽdicet ſibi, ac velut rebus repetitis in corpus eloquẽtiæ adducat. [Quæ quidem cum ſit in tres diuiſa partes, naturalẽ, moralem, rationalem, quæ tandem nõ eſt cum oratoris opere cõiuncta? Nam vt ordinem retrò agamus, de vltima illa quæ tota verſatur in verbis, nemo dubitauerit, ſi & proprietates vocis cuiuſq; noſſe, & ambigua aperire, & perplexa diſcernere, & de falſis iudicare, & colligere ac reſoluere quæ velis, oratoris eſt: quanq̃ ea nõ tã eſt minutè atq; conciſe in actionibus vtendũ, q̃ in diſputationibus: quia non docere modo, ſed mouere etiã ac delectare audientes debet orator, ad quod impetu quoq; & viribus ac decore eſt opus: vt vis amniũ maior eſt altis ripis, multóq; gurgitis tractu fluentium, quàm tenuis aquæ, & obiectu lapillorum reſultantis. Et vt palæſtrici doctores illos quos nu-

meros vocant, nõ idcirco diſcentibus tradunt, vt his omnibus ij qui didicerunt, in ipſo luctandi certamine vtãtur: plus enim pondere, & firmitate, & ſpiritu agitur: ſed vt ſubſit copia illa, ex qua vnum aut alterũ, cuius ſe occaſio dederit efficiant. Ita hæc pars dialectica, ſiue illã dicere malimus diſputatricem, vt eſt vtilis ſæpe, & finitionibus, & cõprehenſionibus, & ſeparãdis quæ ſunt differentia, & reſoluenda ambiguitate, & diſtinguendo, diuidendo, illiciendo, implicando: ita ſi totum ſibi vendicauerit in foro certamen, obſtabit melioribus, & ſectas ad tenuitatem ſuam vires ipſa ſubtilitate cõſumet. Itaq; reperias quoſdã in diſputãdo mirè callidos, cũ ab illa vera cauillatione diſceſſerint, non magis ſufficere in aliquo grauiore actu, quàm parua quædam animalia, quæ in anguſtijs mobilia, in campo deprehẽduntur. [Iam quidẽ pars illa moralis quæ dicitur Ethice, certè tota oratori eſt accõmodata. Nã in tanta cauſarũ (vt ſuperioribus libris diximus) varietate, cum alia cõiectura quærãtur, alia finitionibus cõcludantur, alia iure ſummoueantur, vel tranſferantur, alia corrigantur, vel ipſa inter ſe cõcurrant, vel in diuerſum ambiguitate ducantur, nulla ferè dici poteſt, cuius nõ parte in aliqua tractatus æqui & boni reperiantur. Pleraſq; verò eſſe quis neſcit, quę totę ĩ ſola qualitate cõſiſtãt? In cõſilijs verò, quæ ratio ſuadẽdi eſt ab honeſti quæſtione ſepoſita? Quid etiã pars tertia, quę laudãdi ac vituperandi officijs cõtinetur? Nẽpe in tractatu recti prauíq; verſatur. An de iuſtitia, fortitudine, abſtinentia, tẽperantia, pietate, nõ plurima dicet orator? Sed ille vir bonus, qui hæc nõ vocibus tantũ ſibi nota, atq; nominibus aurium tenus in vſum linguæ perceperit, ſed qui virtutes ipſas mente cõplexus, ita ſentiet, nec in cogitando ita laborabit, ſed quod ſciet, verè dicet. Cũ aũt ſit omnis generalis quęſtio ſpeciali potentior, quia vniuerſali partes cõtinentur, nõ vtiq; accedit parti quod vniuerſum eſt: profectò nemo dubitabit generales quęſtiones in illo maximè ſtudiorum more verſatas. Iam verò cum ſint multa proprijs breuibuſq; comprehenſionibus finienda, vnde etiam ſtatus cauſarum dicitur finitiuus, nónne ad id quoque inſtrui ab ijs qui plus in hoc ſtudij dederunt, oportet? Quid? nõ quæſtio iuris omnis, aut verborũ ꝓprietate, aut æqui diſputatione, aut voluntatis coniectura continetur? quorum pars ad rationalem, pars ad moralem tractatũ redundat.

Ergo natura permixta eſt omnibus iſtis oratio, quæ quidē oratio eſt verè. Nam ignara quidem huiuſce doctrinæ loquacitas erret neceſſe eſt, vt quæ vel nullos, vel falſos duces habeat. [Pars verò naturalis cum ad exercitationem dicendi tanto cæteris vberior, quanto maiore ſpiritu de diuinis rebus quàm humanis loquendum eſt, tum illam etiam moralem, ſine qua nulla eſſe (vt docuimus) oratio poteſt, totam complectitur. Nam ſi regitur prouidentia mundus, adminiſtranda certe bonis viris erit reſpub. Si diuina noſtris animis origo, tendēdum ad virtutem, nec voluptatibus terreni corporis ſeruiendum. An hoc non frequenter tractabit orator? Iam de Augurum reſpōſis, religionéque omni, de quibus maxima ſæpe in Senatu cōſilia verſata ſunt, non erit ei diſſerendum? Si quidem (vt nobis placet) futurus eſt vir idem ciuilis. Quæ deniq; intelligi ſaltem poteſt eloquentia hominis optima neſcientis? Hæc ſi ratione manifeſta non eſſent, exemplis tamen crederemus. Siquidem & Periclem (cuius eloquentiæ etiam ſi nulla ad nos monimenta venerunt, vim tamen quādam incredibilem cum hiſtorici, tum etiam liberrimū genus hominum comici veteres tradūt) Anaxagoræ Phyſici cōſtat auditorem fuiſſe: & Demoſthenē principem omnium Græciæ oratorem dediſſe operam Platoni. Nam M. Tullius non tantum ſe debere ſcholis rhetorū, quantū Academię ſpatijs frequenter ipſe teſtatꝰ eſt. Neq; ſe tanta in eo vnq̄ fudiſſet vbertas, ſi ingenium ſuum cōſepto fori, non ipſius rerū naturæ finibus terminaſſet. ¶ Verùm ex hoc alia mihi quæſtio exoritur, quæ ſecta conferre plurimum eloquentiæ poſſit, quāquam ea non inter multos poteſt eſſe contentio. Nam Epicurus in primis nos à ſe ipſe dimittit, qui fugere omnem diſciplinā nauigatione quāuelociſſima iubet. Neque verò Ariſtippꝰ ſummum in voluptate corporis bonum ponens, ad hunc nos laborem adhortetur. Pyrrho quidem quas habere in hoc opere partes poteſt, cui iudices eſſe apud quos verba faciat, & reum pro quo loquatur, & Senatum in quo ſit dicenda ſententia, non liquebit? Academiam quidam vtiliſſimam credunt, quòd mos in vtramque partem diſſerendi ad exercitationem forenſium cauſarum proxime accedat. Adijciunt loco probationis, quòd ea præſtantiſſimos in eloquentia viros ediderit. Peripatetici ſtudio quoque ſe quodam oratorio iactant.

Oratori non vna aliqua ſecta, ſed optima quæq; amplectenda.

Nā theſes dicere exercitationis gratia ferè ab ijs eſt inſtitutū. Stoici ſicut copiam nitorémque eloquentiæ ferè præceptorib⁹ ſuis defuiſſe concedāt neceſſe eſt, ita nullos aut probare acrius, aut concludere ſubtilius contendūt. Sed hæc inter ipſos, qui velut ſacramento rogati, vel etiam ſuperſtitione conſtricti, nefas ducunt à ſuſcepta ſemel perſuaſione diſcedere. Oratori verò nihil eſt neceſſe in cuiuſquā iurare leges. Maius enim eſt opus atque præſtantius ad quod ipſe tendit, & cuius eſt velut candidatus: ſiquidem eſt futurus tum vitæ, tum etiā eloquentiæ laude perfectus. Quare in exemplum bene dicendi facundiſſimū quęque proponet ſibi ad imitandum, moribus verò formandis q̄ honeſtiſſima præcepta, rectiſſimámq; ad virtutem viam deliget. Exercitatione quidem vtetur omni, ſed tamen erit plurimus in maximis quibuſque ac natura pulcherrimis. Nā quæ poteſt materia reperiri ad grauiter copioſéq; dicendum magis abundans quàm de virtute, de rep. de prouidentia, de origine animorum, de amicitia? Hæc ſunt quibus mens pariter atq; oratio inſurgant, quæ vere bona, quid mitiget metus, coerceat cupiditates, eximat nos opinionibus vulgi, animúmque exiſtimet cœleſtē. Neq; ea ſolū quę talibus diſciplinis cōtinentur, ſed magis etiā quæ tradita antiquitus, dicta ac facta præclarè, & noſſe, & animo ſemper agitare conueniet. Quæ profecto nuſquā plura maioráq;, quàm in noſtræ ciuitatis monimentis reperiētur. An fortitudinem, fidem, iuſtitiam, cōtinentiam, frugalitatē, contemptum doloris ac mortis, melius alij docebunt quàm Fabricij, Curij, Reguli, Decij, Mutij, aliíq; innumerabiles? Quantū enim Græci præceptis valent, tantū Romani (quod eſt maius) exemplis. Tātúmq; non cognatis id è rebus admoneri, qui non modo proximū tēpus lucémq; præſentē intueri ſatis credat, ſed omnem poſteritatis memoriam, ſpatiū vitæ honeſtæ, & curriculum laudis exiſtimet. Hinc mihi ille iuſtitiæ hauſtus bibat, hinc ſumptam libertatem in cauſis atque conſilijs præſtet. Neq; erit perfectus orator, niſi qui honeſte dicere & ſciet, & audebit.

¶ Neceſſariam iuris ciuilis oratori ſcientiam. Cap. III.

IVris quoque ciuilis neceſſaria huic viro ſcientia eſt, & morum ac religionū eius reipub. quā capeſſet. Nam qualis eſſe ſuaſor in conſilijs publicis priuatíſve poterit, tot rerum

quibus præcipuè ciuitas continetur, ignarus? Quo autẽ modo patronũ ſe cauſarum non falſo dixerit, qui quod eſt in cauſis potentiſſimũ, ſit ab altero petiturus, penè non diſſimilis ijs qui poetarum ſcripta pronunciant? Nam quodãmodo mandata perferet, & ea quæ ſibi à iudice credi poſtulaturus eſt, aliena fide dicet, & ipſe litigantium auxiliator egebit auxilio. Quod vt fieri nonnunquam minore incommodo poſſit, cum domi præcepta & compoſita, & cætera quæ iu cauſa ſunt, in diſcendo cognita ad iudicẽ perferet, quid fiet in ijs quæſtionibus quæ ſubito inter ipſas actiones naſci ſolent? non deformiter reſpectet, & inter ſubſellia minores aduocatos interroget? Poteſt autem ſatis diligenter accipere, quæ tũ audiet cũ ei dicenda ſunt? aut fortiter affirmare, aut ingenue pro ſuis dicere? Poſſit in actionibus, quid fiet in altercatione, vbi occurrendũ continuo, nec libera ad diſcendũ mora eſt? Quid ſi forte peritus iuris ille nõ aderit? quid ſi quis non ſatis in ea re doctus, falſum aliquid ſubiecerit? Hoc enim eſt maximũ ignorantiæ malũ, quòd credit eum ſcire qui moneat. Neque ego ſum noſtri moris ignarus, oblitúſve eorũ qui velut ad arculas ſedent, & tela agentibus ſubminiſtrant: neque idẽ Græcos quoque neſcio factitaſſe, vnde nomẽ ijs Pragmaticorũ datum eſt. Sed loquor de oratore, qui non clamorẽ modo ſuũ cauſis, ſed omnia quæ profutura ſunt debet. Itaque eum nec inutilem ſi ad horã forte conſtiterit, neque in teſtationibus faciendis eſſe imperitũ velim. quis enim potius præparabit ea, quæ cũ aget eſſe in cauſa velit? Niſi forte Imperatorem quis idoneũ credit in prælijs quidem ſtrenuum & fortẽ, & omniũ quæ pugna poſcit artificẽ, ſed neque delectus agere, nec copias contrahere, atque inſtruere, nec proſpicere commeatus, nec locũ capere caſtris ſcientem: prius eſt enim certe parare bella quàm gerere. Atqui ſimillimus huic ſit aduocatus, ſi plura quæ ad vincendum valent, alijs reliquerit. Cum præſertim hoc quod eſt maxime neceſſariũ nõ tã ſit arduum q̃ procul intuentibus fortaſſe videatur. Nãque omne ius quod eſt certũ, aut ſcripto, aut morib9 cõſtat. Dubiũ æquitatis regula examinãdũ eſt. Quæ ſcripta ſunt, aut poſita in more ciuitatis, nullã habent difficultatẽ, cognitionis enim ſunt non inuẽtionis: at quæ conſultorũ reſponſis explicantur, aut in verborũ interpretatione ſunt poſita, aut in recti prauíque diſcrimine. Vim cuiuſq; vocis in-

Pragmatici.

telligere,aut cõmune prudentiũ eſt,aut propriũ oratoris, æquitas optimo cuique notiſſima eſt. Nos porrò & bonum virũ, & prudentẽ in primis oratorẽ putamus,qui cũ ſe ad id quod eſt optimum natura direxerit,non magnopere cõmouebitur, ſi quis ab eo conſultus diſſentiet,cũ ipſis illis diuerſas inter ſe opiniones tueri conceſſum ſit.Sed etiam ſi noſſe quid quiſque ſenſerit volet,lectione opus eſt,qua nihil eſt in ſtudijs minus laborioſum. Quòd ſi plerique deſperata facultate agendi ad diſcendũ ius declinauerunt, q̃ id ſcire facile eſt oratori,quod diſcunt qui ſua quoq; confeſſione oratores eſſe non poſſunt? Verum & M.Cato cum in dicendo præſtantiſſimus, tum iuris fuit idem peritiſſimus.Et Scæuolæ Seruióq; Sulpitio conceſſa eſt etiã facundiæ virtus. Et M. Tullius non modo inter agendũ nunquã eſt deſtitutus ſcientia iuris,ſed etiã cõponere aliqua de eo cœperat,vt appareat poſſe oratorẽ non diſcendo tantũ iuri vacare, ſed etiam docendo. Verùm ea quæ de moribus excolendis ſtudióq; iuris præcipimus, ne quis eo credat reprehendenda,ꝙ multos cognouimus,qui tædio laboris quẽ ferre tẽdentibus ad eloquẽtiam neceſſe eſt, cõfugerint ad hæc diuerticula deſidiæ: quorũ alij ſe ad albũ ac rubricas trãſtulerũt,& formularij, vel (vt Cicero ait)legulei quidã eſſe maluerunt, tanq̃ vtiliora eligentes ea, quorum ſolam facilitatem ſequebantur:alij pigritiæ arrogantioris qui ſubito fronte cõficta immiſſáq; barba, veluti deſpexiſſent oratoria præcepta, paulũ aliquid ſederunt in ſcholis philoſophorum,vt deinde in publico triſtes, domi diſſoluti, captarẽt authoritatem contẽptu cæterorũ. Philoſophia enim ſimulari poteſt,eloquentia non poteſt. *Formularij.*

¶ Neceſſariã oratori cognitionem hiſtoriarũ. Cap.IIII.

IN primis verò abundare debet orator exemplorũ copia, cum veterum,tũ etiã nouorũ: adeo vt non ea modo quę conſcripta ſunt hiſtorijs, aut ſermonibus velut per manus tradita,quęq; quotidie aguntur,debeat noſſe,verùm ne ea quidem quæ ſunt à clarioribus poetis ficta, negligere. Nam illa quidem priora,aut teſtimoniorum, aut etiam iudicatorum obtinent locum.Sed hæc quoque aut vetuſtatis fide tuta ſunt, aut ab hominibus magnis præceptorum loco ficta creduntur. Sciat ergo quamplurima, vnde etiam ſenibus authoritas maior eſt, quòd plura noſſe & vidiſſe credunt: quód Homerus

frequẽtiſſimè teſtatur. Sed non eſt expectanda vltima ætas, cũ ſtudia præſtent, vt quantum ad cognitionem pertinet rerum, etiam præteritis ſeculis vixiſſe videamur.

¶ Quæ ſint oratoris inſtrumenta. Cap. V.

HAec ſunt quæ me redditurum promiſerã inſtrumẽta, nõ artis (vt quidã putauerunt) ſed ipſius oratoris. Hęc arma habere ad manũ, horũ ſcientia debet eſſe ſuccinctus accedente verborum figurarúmq; facili copia, & inuentionis ratione, & diſponendi vſu, memoriæ firmitate, & actionis gratia. [Sed plurimum ex ijs valet animi pręſtantia, quam nec metus frangat, nec acclamatio terreat, nec audientium authoritas vltra debitã reuerentiam tardet. Nã vt abominanda ſunt contraria ijs vitia, confidentiæ, temeritatis, improbitatis, arrogantiæ: ita citra cõſtantiã, fiduciã, fortitudinẽ, nihil ars, nihil ſtudiũ nihil ꝓfectus ipſe profuerit, vt ſi des arma timidis & imbellibus. [Inuitus me hercle dico (quoniã & aliter accipi poteſt) ipſam verecundiã, vitiũ quidẽ, ſed amabile, & quæ virtutes facillime generet: eſſe interim aduerſam, multiſq; in cauſa fuiſſe vt bona ingenij ſtudiiq; in lucẽ non prolata, ſitu quodã ſecreti conſumerentur. Sciat autẽ, ſi quis hæc forte minus adhuc peritus diſtinguendi vim cuiuſq; verbi, legat, nõ probitatẽ à me reprehẽdi, ſed verecundiã, quæ eſt timor quidã reducens animũ ab ijs quæ facienda ſunt. Inde confuſio, & cœpti pœnitentia, & ſubitũ ſilẽtiũ. Quis porrò dubitet vitijs aſcribere affectum propter quẽ facere honeſtè pudet? Neq; ego rurſus nolo eum qui ſit dicturus, & ſolicitũ ſurgere, & colorẽ mutare, & periculũ intelligere, quæ ſi non accident, etiã ſimulanda erunt: ſed intellectus hic ſit operis, nõ metus, moueamúrq; non concidamus. Optima eſt autem emendatio verecundiæ, fiducia: & quamlibet imbecilla frons magna conſcientia ſuſtinetur. [Sunt & naturalia (vt ſuprà dixi) quæ tamen & cura iuuantur, inſtrumenta, vox latus, decor: quæ quidẽ tantum valent, vt frequenter famã ingenij faciant. Habuit oratores ætas noſtra copioſiores, ſed cum diceret eminere inter æquales Trachalus videbatur, ea corporis ſublimitas erat, is ardor oculorum, frontis authoritas, geſtus præſtantia, vox quidem, nõ vt Cicero deſiderat, penè tragœdorum, ſed ſuper omnes, quos ego quidem audierim, tragœdos. Certe cum in Baſilica Iulia diceret primo tribunali, quatuor au

Verecundia interim aduerſa oratori.

tem iudicia vt moris eſt cogerētur, atq; omnia clamoribus fremerent, & auditum eum, & intellectum, & quod agentibus cæteris contumelioſum fuit, laudatum quoq; ex quatuor tribunalibus memini. Sed hoc votum eſt, & rara felicitas: quæ ſi nō adſit, ſanè ſufficiat ab ijs quibus quis dicit, audiri. Talis eſſe debet orator, & hæc ſcire.

¶Quod ſit incipiendi cauſas agere tempus. Cap. VI.

AGendi autem initium ſine dubio ſecundum vires cuiuſq; ſumendum eſt: neque ego annos definiam, cum Demoſthenem puerum admodum actiones populares habuiſſe manifeſtum ſit: Caluus, Cæſar, Pollio multum ante Quæſtoriā omnes ætatem grauiſſima iudicia ſuſceperint: Prætextatos egiſſe quoſdam ſit traditum, Cæſar Auguſtus duodecim natus annos auiam pro roſtris laudauerit. Modus mihi videtur quidam tenēdus, vt neq; præpropere diſtringatur immatura frons, & quicquid eſt illud adhuc acerbum, proferatur. Nā inde & contemptus operis naſcitur, & fundamenta iaciuntur impudentiæ, & (quod eſt vbique pernicioſiſſimum) præuenit vires fiducia. Nec rurſus differendum eſt tyrociniū in ſenectutē. Nam quotidie metus creſcit, maiūſq; fit ſemper quod auſuri ſumus, & dum deliberamus quando incipiendum ſit, incipere iam ſerum eſt. Quare fructum ſtudiorum viridē, & adhuc dulcem promi decet, dum & venia, & ſpes eſt, & paratus fauor, & audere non dedecet: & ſi quid deſit operi, ſupplet ætas: & ſiqua dicta ſunt iuueniliter, pro indole accipiuntur: vt totus ille Ciceronis pro Sexto Roſcio locus, Quid enim tam commune q̄ ſpiritus viuis, terra mortuis, mare fluctuātibus, littus eiectis? Quę cum ſex & viginti natus annos ſummis audientium clamoribus dixerit, deferbuiſſe tempore, & annis liquata iā ſenior idē fatetur. Et hercle quantumlibet ſecreta ſtudia contulerint, eſt tamen proprius quidam fori profectus: alia lux, alia veri diſcriminis facies: plúſq; ſi ſepares, vſus ſine doctrina, q̄ citra vſum doctrina valeat. Ideóque nonnulli ſenes in ſchola facti ſtupent nouitate cum in iudicia venerunt, & omnia ſuis exercitationibus ſimilia deſiderant. At illic & iudex tacet, & aduerſarius obſtrepit, & nihil temerè dictum perit, & ſi quid tibi ipſe ſumas, probandum eſt, & laboratam congeſtámque dierum ac noctiū ſtudio actionem aqua deficit, & omiſſo magna ſemper flandi

De orat. perf.

tumore, in quibuſdam cauſis loquendum, quod illi deſerti minime ſciunt. Itaque nonnullos reperies, qui ſibi eloquentiores videantur, q̄ vt cauſas agant. Cæterùm illum quem iuuenem tenerísq; adhuc viribus nitentem in forum deduximus, & incipere quammaximè facili ac fauorabili cauſa velim, vti catuli ferarum molliore præda ſagiântur, & non vtiq; ab hoc initio cõtinuare operam, ingenio adhuc alendo callum inducere, ſed iam ſcientem quid ſit pugna, & in quam rem ſtudendum ſit reſici atque reuocari. Sic & tyrocinij metum dum facilius eſt audere, tranſierit, nec audendi facilitatem vſq; ad contemptum operis adduxerit. Vſus eſt & hac ratione M. Tullius, & cũ iam clarum meruiſſet inter patronos qui tunc erant, nomen, in Aſiam nauigauit, ſéque & alijs ſine dubio eloquentiæ ac ſapientiæ magiſtris, ſed præcipue tamen Apollonio Moloni, quem Romæ quoq; audierat, Rhodi rurſus formandum, ac velut recoquendum dedit. Tum dignum operæprecium venit, cum inter ſe congruunt præcepta & experimenta.

¶ Quæ in ſuſcipiendis cauſis oratori obſeruãda ſint. Cap. VII.

Defendere quã facere reos præſtat, accuſare tamen interdũ decet.

CVm iam ſatis in omne certamẽ virium fecerit, prima ei cura in ſuſcipiendis cauſis erit. In quibus defendere quidem reos profectò q̄ facere vir bonus malet: nõ tamen ita nomen ipſum accuſatoris horrebit, vt nullo neque publico neque priuato duci poſſit officio, vt aliquem ad reddendam rationem vitæ vocet. Nam & leges ipſæ nihil valent, niſi actoris idonea voce munitæ: & ſi pœnas ſcelerum expetere fas non eſt, prope eſt vt ſcelera ipſa permiſſa ſint, & licentiam malis dari certe contra bonos eſt. Quare neq; ſociorum querelas, nec amici vel propinqui necem, nec erupturas in rẽpub. cõſpirationes inultas patietur orator: nõ pœnæ nocentium cupidus, ſed emendandi vitia, corrigẽdíq; mores. Nam qui ratione traduci ad meliora nõ poſſunt, ſolo metu continentur. Itaq; vt accuſatoriam vitam viueret, & ad defendendos reos præmio duci, proximum latrocinio eſt: ita peſtem inteſtinam propulſare, cum propugnatoribus patriæ comparandum. Ideóq; principes in repub. viri non detrectauerunt hanc officij partem: creditíq; ſunt etiam clari iuuenes obſidem reipub. dare malorum ciuium accuſationem, quia nec odiſſe improbos, nec ſimultates prouocare, niſi ex fiducia bonæ mentis videbantur. Idq; cum

ab Hortenſio, Lucullis, Sulpitio, Cicerone, Cæſare, plurimis alijs, tum ab vtroq; Catone factum eſt: quorum alter appellatus eſt ſapiẽs, alter niſi creditur fuiſſe, vix ſcio cui reliquerit huius nominis locum. Nãq; defendet omnis orator, idẽmq; portũ illũ eloquẽtię ſuæ ſalutarem, non etiã piratis patefaciet, deducetúrq; in aduocationem maxime cauſa. Quoniam tamen omnes qui non improbè litigabunt, quorũ certè bona pars eſt, ſuſtinere non poteſt vnus, aliquid etiã commẽdantium perſonis dabit, & ipſorum qui iudicio decernent, aut optimi cuiuſq; volũtate moueatur. nãq; hos & amiciſſimos habebit vir bonꝰ. Summouendum verò eſt vtrumq; ambitus genus, vel potẽtibus cõtra humiles vẽditandi operam ſuam, vel illud etiam iactãtius, minores vtiq; contra dignitatem attollendi. Nõ enim fortuna cauſas vel iuſtas vel improbas facit. ❡Neq; verò pudor obſtet, quo minus ſuſceptam, cum melior videretur, litẽ cognita inter diſceptandum iniquitate, dimittat, cum prius litigatori dixerit verum. Nam & in hoc maximum, ſi æqui iudices ſumus, beneficium eſt, vt non fallamus vana ſpe litigãtem. Neq; enim dignus opera patroni, qui non vtitur conſilio. Et certe non conuenit ei quem oratorem eſſe volumus, iniuſta tueri ſciẽtẽ. Nã ſi ex illis quas ſupra diximus cauſis falſum tuebitur, erit tamen honeſtũ quod ipſe faciet. ❡Gratis ne ei ſemper agendũ ſit, tractari poteſt. Quod ex prima ſtatim fronte diiudicare imprudẽtiũ eſt. Nam quis ignorat, quin id longe ſit honeſtiſſimum, ac liberalibus diſciplinis, & illo quẽ exigimus animo digniſſimũ, nõ vendere operam, nec eleuare tanti beneficij authoritatẽ? Cum pleraque hoc ipſo poſſint videri vilia, ꝙ pretium habent. Cęcis hoc (vt aiunt) ſatis clarum eſt, nec quiſquam qui ſufficientia ſibi (modica autem hæc ſunt) poſſidebit, hunc quæſtum ſine crimine ſordium fecerit. At ſi res familiaris amplius aliquid ad vſus neceſſarios exiget, ſecundum omniũ ſapientiũ leges: patietur ſibi gratiã referri, cum & Socrati collatum ſit ad victum, & Zeno, Cleantes, Chryſippus mercedes à diſcipulis acceptauerint. Neque enim video quæ iuſtior acquirendi ratio, quàm ex honeſtiſſimo labore, & ab ijs de quibus optime meruerint, quíque ſi nihil inuicem præſtãt, indigni fuerint defenſione. Quod quidẽ non iuſtũ modo, ſed neceſſarium etiã eſt, cum hæc ipſa opera, tempúſve omne alienis negocijs datum, facultatẽ aliter

Cauſa iniqua etiã cũ ſuſceperis deſerẽda.

Merces quatenus accipiẽda.

acquirendi recidant. Sed tum quoque tenendus eſt modus: ac plurimum refert, & à quo accipiat, & quantũ, & quouſque. Paciſcendi quidem ille piraticus mos, & imponentium periculis pretia, procul abominanda negociatio, etiã à mediocriter improbis aberit: cum præſertim bonos homines bonáſque cauſas tuenti non ſit metuendus ingratus: qui ſi futurus, malo tamen ille peccet. Nihil ergo acquirere volet orator vltra quàm ſatis erit, ac ne pauper quidẽ tanquam mercedem accipiet, ſed mutua beneuolentia vtetur, cum ſciat ſe tãto plus præſtitiſſe: quia nec vænire hoc beneficium oportet, nec perire. Deniq; vt gratus ſit, ad eum magis pertinet qui debet.

¶ Quæ in diſcendis cauſis oratori obſeruanda ſint. Cap. VII.

PRoxima diſcendæ cauſæ ratio, quod eſt oratoris fundamentum. Neque enim quiſquam tam ingenio tenui reperitur, qui cum omnia quæ ſunt in cauſa diligenter cognouerit, ad docendũ certe iudicem non ſufficiat. Sed eius rei pauciſſimis cura eſt. Nam vt taceam de negligentibus, quorum nihil refert vbi litium cardo vertatur, dum ſint quæ vel extra cauſam ex perſonis ac communi tractatu locorum occaſionẽ clamandi largiantur. Aliquos & ambitio peruertit: qui partim tanquam occupati, ſempérq; aliud habentes quod ante agendũ ſit, pridie ad ſe venire litigatorem, aut eodem matutino iubẽt, nonnunquã etiam inter ipſa ſubſellia didiciſſe ſe gloriantur: partim iactantia ingenij, vt res cito accepiſſe videantur, tenere ſe & intelligere penè prius q̃ audiant mentiti, cum multa & diſerte ſummíſq; clamoribus, quæ neque ad iudicem, neq; ad litigatorem pertinẽt, decantauerunt, bene ſudantes benéq; comitati per forum reducuntur. [Ne illas quidẽ tulerim delicias eorum qui doceri amicos ſuos iubent: quanquam minus mali eſt, ſi illa ſaltem recte diſcant, rectéq; doceant. Sed quis diſcet tam bene q̃ patronus? Quomodo autẽ ſequeſter ille, & media litium manus, & quidam interpres impendet æquo animo laborem in alienas actiones, cum dicturus ipſe non ſit? Peſſimę vero cõſuetudinis, libellis eſſe contentum, quos componit aut litigator, qui confugit ad patronum, quia liti ipſe non ſufficit: aut aliquis ex eo genere aduocatorum, qui ſe nõ poſſe agere cõfitentur. deinde faciunt id quod eſt in agendo difficillimũ. Nã

qui iudicare quid dicendum, quid diſſimulandum, quid declinandũ, imitandúmve, fingendũ etiam ſit, poteſt, cur nõ ſit orator, quando quod difficilius eſt facit? Hi porrò non tantũ nocerent, ſi omnia ſcriberẽt vti geſta ſunt. Nunc conſiliũ & colores adijciũt, & aliqua peiora veris, quæ pleriq; cũ acceperũt mutare nefas habẽt, & velut themata ĩ ſcholis poſita cuſtodiũt. Deinde deprehenduntur, & cauſam quã diſcere ex ſuis litigatoribus noluerunt, ab aduerſarijs diſcunt. ¶ Liberum igitur demus ante omnia ijs, quorũ negociũ erit, tempus ac locum, exhortemúrq; vltro, vt omnia quàlibet verboſè & vnde volent repetita ex tempore exponant. Nõ enim tã obeſt audire ſuperuacua, quàm ignorare neceſſaria. Frequẽter autem & vulnus, & remedium in ijs orator inueniet, quæ litigatori in neutram partem habere momentum videbantur. Nec tanta ſit acturo memoriæ fiducia, vt ſubſcribere audita pigeat. Nec ſemel audiſſe ſit ſatis, cogendus eadem iterum ac ſæpius dicere litigator: non ſolum quia effugere aliqua prima expoſitione potuerunt, præſertim hominem (quod ſæpè euenit) imperitum, ſed etiam vt ſciamus an eadem dicat. Plurimi enim mentiuntur, & tanquã non doceant cauſam, ſed agant: non vt cum patrono, ſed vt cũ iudice loquuntur. Quapropter nunquam ſatis credendum eſt, ſed agitandus omnibus modis, & turbandus, & euocandus. Nã vt medicis non apparentia modo vitia curanda ſunt, ſed etiam inuenienda quæ latent, ſæpè ea ipſis qui ſanandi ſunt occulentibus, ita aduocatus plura q̃ oſtenduntur aſpiciat. Nam cum ſatis in audiendo patientiæ impenderit, in aliam rurſus ei perſonam tranſeundum eſt, agendúſque aduerſarius, proponẽdum quicquid omnino excogitari contra poteſt, quicquid recipit in eiuſmodi diſceptatione natura. Interrogandus quàm infeſtiſſime, ac premendus. Nam dum omnia quærimus, aliquando ad verũ, vbi minimè expectauimus, peruenimus. In ſumma, optimus eſt in diſcendo patronus incredulus. Promittit enim litigator omnia, teſtem populum, paratiſſimas conſignationes, ipſum denique aduerſarium quædam non negaturum. Ideoque opus eſt intueri omne litis inſtrumentum: quod videre non eſt ſatis, perlegendum erit. Nam frequentiſſime aut non ſunt omnino quæ promittebantur, aut minus continent, aut cum alio aliquo nocituro permixta ſunt, aut nimia ſunt, & fidem hoc

Cauſa quomodo ex litigatore diſcẽda.

ipſo detractura, quòd non habent modum. Denique linum ruptum, aut turbata cæra, aut ſine agnitione ſigna frequenter inuenies: quę niſi domi excuſſeris in foro inopinata decipiēt, plúſque nocebunt deſtituta, quàm non promiſſa nocuiſſent. Multa etiam quæ litigator nihil ad cauſam pertinere crediderit, patronus eruet, modo per omnes quos tradidimus argumentorū locos eat: quos vt circūſpectare in agendo, & attētare ſingulos minimè cōuenit, ꝓpter quas diximus cauſas, ita etiā in diſcendo rimari neceſſariū eſt, quæ pſonę quæ tempora, quæ loca, inſtituta, inſtrumenta, cæteráque, ex quibus non tantum illud quod eſt artificiale probationis genus colligi poſſit, ſed qui metuēdi teſtes, quo modo ſint refellendi. Nam plurimum refert, inuidia reus an odio, an contemptu laboret: quorum ferè pars prima ſuperiores, proxima pares, tertia humiliores premit. Sic cauſam perſcrutatus, propoſitis ante oculos omnibus quæ proſint noceántve, tertiam deinde perſonam induat iudicis, fingátq; apud ſe agi cauſam: & quod ipſum mouiſſet, de eadem re pronūciaturum, id potētiſſimum apud quemcunq; agetur exiſtimet: & ſic eum raro fallet euentus, aut culpa iudicis erit.

¶ Quæ ſeruāda in agēdis cauſis oratori ſint. Cap. IX.

QVæ ſint in agendo ſeruanda, toto ferè opere executi ſumus, pauca tamen propria huius loci, quæ non tā dicēdi arte, quàm officijs agendi continentur, attingam. Ante omnia ne (quod pleriſq; accidit) ab vtilitate eum cauſæ præſentis cupido laudis abducat. Nam vt gerentibus bella non ſemper exercitus per plana & amœna ducendus eſt, ſed adeūdi plerūq; aſperi colles, expugnādæ ciuitates, quálibet præciſis poſitæ montibus, aut operū mole difficiles, ita oratio gaudebit quidem occaſione latius decurrēdi, & æquo congreſſa cāpo, totas vires populariter explicabit: at ſi iuris anfractus, aut eruendæ veritatis latebras adire cogetur, non obequitabit, nec illis vibrantibus concitatíſque ſentētijs velut miſſilibus vtetur, ſed operibus, & cuniculis, & inſidijs, & occultis artibus rem geret. Quę omnia non dum fiunt laudantur, ſed cū facta ſunt: vnde etiam minus cupidis opinionis, plus fructus venit. Nā cū illa dicendi vitioſa iactatio inter plauſores ſuos detonuit, reſurgit veræ virtutis fortior fama, nec iudices à quo ſint moti diſſimu

lant,& doctis creditur,nec eſt orationis vera laus,niſi cum fini- *Eloquentia*
ta eſt.[Veteribus quidem etiam diſſimulare eloquentiam fuit *occultanda.*
moris:idque M.Antonius præcipit,quo plus dicẽtibus fidei,mi
nuſq; ſuſpectæ aduocatorum inſidiæ forẽt. Sed illa diſſimulari
quæ tum erat potuit:nondum enim tantum dicendi lumẽ ac-
ceſſerat,vt etiam per obſtãtia erumperet.Quare artes quidem,
& conſilio lateant,& quicquid ſi deprehenditur perit,hactenus
eloquentia ſecretum habet.Verborum quidem delectus,graui
tas ſententiarum,figurarum elegantia,aut non ſunt,aut appa-
rent.ſed vel propter hoc ipſum oſtendenda non ſunt,quòd ap-
parent:aut ſi vnum ex duobus eligendum, cauſa laudetur po-
tius quàm patronus.Finem tamen hunc præſtabit orator,vt vi
deatur optimam cauſam optimè egiſſe.Illud certũ erit, nemi-
nem peius agere quàm qui diſplicente cauſa placet.neceſſe eſt
enim extra cauſam ſit quod placet. Nec illo faſtidio laborabit
orator,non agendi cauſas minores,tanquã infra eũ ſint,aut de-
tractura ſit opinioni minus liberalis materia.Nã & ſuſcipiendi
ratio iuſtiſſima eſt,officium:& optandum etiã vt amici q̃mini
mas lites habeant,& abundè dixit bene, quiſquis rei ſatis fecit.
At quidam etiã ſi forte ſuſceperint negocia paulum ad dicẽdũ
tenuiora,extrinſecus adductis ea rebus circumliniunt:ac ſi de-
fecerint alia,conuicijs implent vacua cauſarum: ſi cõtingerit,
veris,ſi minus,fictis:modo ſi materia ingenij, mereatúrq; cla-
morem dum dicitur. Quod ego adeo lõge puto ab oratore per-
fecto,vt eum ne vera quidem obiecturum,niſi id cauſa exigat,
credã.Ea eſt enim prorſus canina(vt ait Appius)eloquentia,cẽ
ſurã male dicendi ſubire,quod facientibus etiam male audien
di præſumenda patientia eſt.Nã & in ipſos ſit impetus frequen-
ter qui egerunt, & certe patroni petulantiam litigator luit. Sed
hæc minora ſunt ipſo illo vitio animi,quo maledicus à malefi-
co non diſtat,niſi occaſione. Turpis voluptas & inhumana ,&
nulli audientiũ bona grata, à litigatoribus quidẽ frequẽter exi-
gitur,qui vltionem malunt,quàm defenſionem. Sed neque a-
lia multa ad arbitriũ eorum faciẽda ſunt.Hoc quidem quis ho-
minũ liberi modo ſanguinis ſuſtineat,petulans eſſe ad alterius
arbitriũ? Atqui etiam in aduocatos partis aduerſæ libenter nõ-
nulli inuehuntur: quod niſi forte meruerint, & inhumanũ eſt,
reſpectu communium officiorum,& cum ipſi qui dicit inutile

(nam idem iuris reſponſuris datur) tum cauſæ contrariũ, quia planè aduerſarij fiunt, & inimici, & quantulumcũque ijs viriũ eſt, contumelia augetur. Super omnia perit illa quæ plurimum oratori, & authoritatis & fidei affert, modeſtia, ſi à viro bono in rabulam latratorémque conuertitur, compoſitus non ad animum iudicis, ſed ad ſtomachum litigatoris. Frequenter etiam ſpecies libertatis deducere ad temeritatem ſolet, non cauſis modo, ſed ipſis quoque qui dixerunt periculoſam. Nec immerito Pericles ſolebat optare, ne quod ſibi verbum in mentẽ veniret, quo populus offenderetur. Sed quod ille de populo, id ego de omnibus ſentio, qui tantũdem poſſunt nocere. Nã quæ fortia dum dicuntur videbantur, ſtulta cum læſerunt vocantur. Nunc quia variũ ferè propoſitum agentiũ fuit, & quorũdã cura tarditatis, quorundam facilitas temeritatis crimine laborauit, quem credã fore in hoc oratoris modum, tradere non alienum videtur. Afferet ad dicendum curæ ſemper quantũ plurimum poterit. neque enim ſolum negligentis, ſed & mali, & in ſuſcepta cauſa perfidi ac proditoris eſt peius agere q̃ poſſit. Ideóque ne ſuſcipiẽdæ quidem ſunt cauſæ plures, q̃ quibus ſuffecturum ſe ſciat. Dicet ſcripta quàm res patietur plurima, & vt Demoſthenes ait, ſi continget, & ſculpta. Sed hoc aut primæ actiones, aut quæ in publicis iudicijs poſt interiectos dies dantur, permiſerint: at cum protinus reſpondendum eſt omnia parari non poſſunt, adeo vt paulo minus promptis etiã noceat ſcripſiſſe, ſi alia ex diuerſo q̃ opinati fuerũt, occurrerint. Inuiti enim recedũt à præparatis, & tota actione reſpiciũt, requirúntq; nũ aliquid ex illis interuallis, atque ex tempore dicendis inſeri poſſit: quod ſi fiat nõ cohæret, nec commiſſuris modo vt in opere male iũcto hiãtibus, ſed ipſa coloris inęqualitate detegitur. Ita nec liber eſt impetus, nec cura contexta, & vtrũq; alteri obſtat. Illa enim quæ ſcripta ſunt, retinẽt animũ, nõ ſequũtur. Itaque in his actionibus omni (vt agricolæ dicunt) pede ſtandũ eſt. Nã cum in propoſitione ac refutatione cauſa conſiſtat, quę noſtrę partis ſunt ſcripta eſſe poſſent, quæ etiã reſpõſurum aduerſarium certũ eſt, (eſt enim aliquãdo certum) pari cura refellũtur. Ad alia vnum paratũ afferre poſſumus, vt cauſam bene nouerimus, alterũ ibi ſumere, vt dicẽtẽ aduerſariũ diligẽter audiamus. Licet tamẽ præcogitare plura, & animum ad omnes

Modeſtia oratori neceſſaria.

caſus componere, idque eſt tutius ſtylo, quo facilius & omittitur cogitatio, & tranſfertur. Sed ſiue in reſpondendo fuerit ſubito dicēdum, ſiue quæ alia ita exegerit ratio, nunquam oppreſſum ſe, ac deprehenſum credet orator, cui diſciplina & ſtudiū & exercitatio dederit vires etiam facilitatis, quémq; armatū ſemper, ac velut in procinctu ſtantem, non magis vnquam in cauſis oratio, quàm in rebus quotidianis ac domeſticis ſermo deficiet, nec ſe vnquā ꝓpter hoc oneri ſubtrahet, modo ſit cauſæ diſcendæ tempus, nam cætera ſemper ſciet.

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE

¶De genere dicendi. Cap. X.

SVpereſt vt dicam de genere orationis. Hic erat propoſitꝰ à nobis in diuiſione prima locus tertius, nā ita promiſerā me de arte, de artifice, de opere dicturū. ¶Cū ſit aūt rhetorices atq; oratoris opus oratio, pluréſq; eius formæ, ſicut oſtēdam, in omnibus ijs & ars eſt, & artifex, plurimum tamen inuicem differunt, nec ſolum ſpecie, vt ſignum ſigno, & tabula tabulæ, & actione actio, ſed genere ipſo, vt à Græcis Tuſcanicæ ſtatuæ, & Aſianus eloquens Attico. [Suos autē hęc operū genera quæ dico, vt authores, ſic etiam amatores habent, atq; ideo nondum eſt perfectus orator, ac neſcio an ars vlla, non ſolum quia aliud in alio magis eminet, ſed quòd nō vna omnibus forma placuit, partim conditione vel temporum vel locorum, partim iudicio cuiuſque atque propoſito. [Primi, quorum quidē opera nō vetuſtatis modo gratia viſēda ſunt, clari pictores fuiſſe dicuntur Polygnotus atq; Aglaophon, quorū ſimplex color tam ſui ſtudioſos adhuc habet, vt illa prope rudia, ac velut futuræ mox artis primordia, maximis, qui poſt eos extiterūt, authoribus præferantur, proprio quodam intelligendi (vt mea opinio fert) ambitu, Poſt Zeuſis atq; Parrhaſius, non multū ætate diſtātes (circa Peloponneſia ambo tempora. nam cum Parrhaſio ſermo Socratis apud Xenophōtem inuenitur) plurimū arti addiderunt. Quorum prior luminum vmbrarúmq; inueniſſe rationem, ſecundus examinaſſe ſubtilius lineas traditur. Nā Zeuſis plus membris corporum dedit, id amplius atq; auguſtius ratus, atque (vt exiſtimant) Homerum ſecutus, cui validiſſima quæque forma etiam in fœminis placet. Ille vero ita circūſcripſit omnia, vt eum legumlatorem vocēt, quia deorum atq; heroū effigies, quales ab eo ſunt traditæ, cæteri tāquā ita neceſſe

Variū genus dicendi.

Cōfert oratores pictoribus ac ſtatuarijs, quos plures & varios artificij ratione commemorat.

ſit ſequuntur. Floruit autẽ circa Philippũ,& vſque ad ſucceſſores Alexãdri, pictura præcipuè, ſed ex diuerſis virtutibus: nam cura Protogenes, ratione Pamphilus ac Melanthius, facilitate Antiphilus, concipiendis viſionibus (quas φαντασίας vocant) Theõ Samius, ingenio & gratia, quã ipſe in ſe maximè iactat, Apelles eſt præſtãtiſſimus. Euphranorẽ admirandũ facit, quòd & cæteris optimis ſtudijs inter præcipuos, & pingẽdi fingendíq; idẽ mirus artifex fuit. Similis in ſtatuis differentia, nã & duriora, & Tuſcanicis proxima Calon atque Egeſias, iam minus rigida Calamis, molliora adhuc ſupradictis Myrõ fecit. Diligẽtia ac decor in Polycleto ſupra cæteros, cui quanquam à pleriſque tribuitur palma, tamen ne nihil detrahatur, deeſſe pondus putant. Nam vt humanæ formæ decorem addiderit ſupra verũ, ita non expleuiſſe deorum authoritatem videtur. Quin ætatem quoq; grauiorem dicitur refugiſſe, nihil auſus vltra leues genas. At quæ Polycleto defuerunt, Phidiæ atque Alcamini dãtur. Phidias tamen dijs quàm hominibus efficiendis melior artifex traditur, in ebore verò longe citra æmulum, vel ſi nihil niſi Mineruam Athenis, aut Olympium in Elide Iouẽ feciſſet, cuius pulchritudo adiecisse aliquid etiam receptæ religioni videtur, adeo maieſtas operis deum æquauit. Ad veritatem Lyſippũ & Praxitelem acceſſiſſe optimè affirmant. Nam Demetrius tanquã nimius in ea reprehenditur, & fuit ſimilitudinis q̃ pulchritudinis amantior. [In oratione verò ſi ſpecies intueri velis, totidem penè reperies ingeniorum, quot corporum formas. Sed fuerunt quædam genera dicendi conditione temporũ horridiora, alioqui magnam iam vim ingenij præ ſe ferentia. Hinc ſunt Lælij, Africani, Catones, Gracchíque, quos tu licet Polygnotos vel Calonas appelles. Mediam illam formã teneãt L. Craſſus Q. Hortenſius. Tum deinde effloreſcat non multũ inter ſe diſtantium tempore oratorũ ingens prouẽtus, hinc vim Cæſaris, indolẽ Cælij, ſubtilitatẽ Callidij, grauitatẽ Bruti, acumẽ Sulpitij, acerbitatẽ Caſſij, diligentiã Pollionis, dignitatẽ Meſſalæ, ſanctitatem Calui reperiemus. In his etiam quos ipſi vidimus, copiam Senecæ, vires Africani, maturitatem Afri, iucũditatem Criſpi, ſonum Trachali, elegantiam Secũdi. At M. Tullium non illum habemus Euphranorem circa plurimarũ artiũ ſpecies præſtantem, ſed in omnibus quæ in quoque laudã-

Redditio cõparationis.

Cicero.

tur, eminentiſſimũ. Quẽ tamen & ſuorũ homines temporum inceſſere audebant, vt tumidiorẽ, & Aſianũ, & redundantem, & in repetitionibus nimium, & in ſalibus aliquando frigidũ, & in compoſitione fractum, exultantem, ac penè (quod procul abſit) viro molliorem. Poſtea verò quàm Triumuirali proſcriptione cõſumptus eſt, paſſim qui oderãt, q inuidebãt, qui æmulabantur, adulatores etiã præſentis potentiæ, non reſponſurũ inuaſerunt. Ille tamen qui ieiunus à quibuſdã atque aridus habebatur, non aliter ab ipſis inimicis male audire, quàm nimijs floribus & ingenij affluentia potuit. Falſum vtrũq;, ſed tamen illa mentiendi propior occaſio. Præcipuè verò preſſerunt eum, qui videri Atticorum imitatores concupiebant. Hæc manus quaſi quibuſdã ſacris initiata, vt alienigenã, & virũ ſuperſtitioſum, deuinctũmque illis legibus inſequebãtur. Vnde nũc quoque aridi, & exucci, & exangues. Hi ſunt enim qui ſuæ imbecillitati ſanitatis appellationem, quæ eſt maximè contraria, obtendant: qui quia clariorẽ vim eloquentiæ velut ſolem ferre non poſſunt, vmbra magni nominis deliteſcũt, quibus quia multa, & pluribus locis Cicero ipſe reſpõdit, tutior mihi de hoc differendi breuitas erit. [Et antiqua quidẽ illa diuiſio inter Aſianos & Atticos fuit, cũ hi preſſi & integri, contra inflati illi & inanes haberentur: in his nihil ſuperflueret, illis iudiciũ maximè ac modus deeſſet. Quod quidã, quorũ & Sãtra eſt, hoc putant accidiſſe, ꝙ paulatim ſermone Græco in proximas Aſię ciuitates influente, nondũ ſatis periti loquendi facundiam concupierint, ideóque ea quæ propriè ſignari poterãt, circuitu cœperint enunciare, ac deinde in eo perſeuerarint. Mihi autem orationis differentiam feciſſe, & dicentium, & audientium naturæ videntur, quòd Attici limati quidem & emuncti, nihil inane aut redundans ferebant. Aſiana gens tumidior alioqui & iactantior, vaniore etiam dicendi gloria inflata eſt. Tertium mox qui hæc diuidebant, adiecerunt genus Rhodiũ, quod velut medium eſſe, atque vtroque mixtũ volunt. Neque enim Attice preſſi, neque Aſiane ſunt abundantes: vt aliquid habere videantur gentis aliquid authoris. Aeſchines enim qui hũc exilio delegerat locum, intulit eò ſtudia Athenarum, quæ velut ſata quædã cœlo terráque degenerant, ſaporem illũ Atticũ peregrino miſcuerunt. Lenti ergo quidem ac remiſſi, non ſine

Tria genera dicẽdi, Atticum, Aſianũ, Rhodium.

Atticum genus optimũ.

pondere tamen, neque fontibus puris, neque torrentibus turbidis, ſed lenibus ſtagnis ſimiles habentur. ¶ Nemo igitur dubitauerit longe eſſe optimum genus Atticorũ, in quo vt eſt aliquid inter ipſos commune, id eſt, iudicium acre terſúmq;, ita ingeniorũ plurimæ formæ. Quapropter mihi falli multũ videntur, qui ſolũ eſſe Atticos credunt tenues, & lucidos, & ſignificãtes, ſed quadam eloquẽtiæ frugalitate contentos, ac ſemper manũ intra pallium cõtinentes. Nam quis erit hic Atticus? ſit Lyſias, hunc enim amplectuntur amatores iſtius nominis modũ. Non igitur iam vſque ad Coccum & Antocidem remittemur? Interrogare tamẽ velim an Iſocrates Atticè dixerit. Nihil enim tam eſt Lyſiæ diuerſum. Negabunt? At eius ſchola principes oratorum dedit. Quęratur ſimilius aliquid. Hyperides Atticus? certe. At plus indulſit voluptati. Tranſeo plurimos, Lycurgũ, Ariſtogitona, & ijs priores Iſæum, Antiphõtem: quos vt homines inter ſe genere ſimiles, differentes dixeris ſpecie. Quid ille cuius modo fecim⁹ mẽtionẽ Aeſchines? nónne ijs latior, & audẽtior, & excelſior? Quid deniq; Demoſthenes? nõ cũctos illos tenues & circũſpectos ſublimitate, vi, impetu, cultu, cõpoſitione ſuperauit? non inſurgit locis? non figuris gaudet? nõ trãſlationibus nitet? non oratione ficta dat tacentibus vocem? non illud iuſiurandũ, per cæſos in Marathone ac Salamine propugnatores reipub. ſatis manifeſto docet præceptorem eius Platonẽ fuiſſe? Quem ipſum nũ Aſianum appellabimus, plerumque inſtinctis diuino ſpiritu vatibus cõparandum? Quid Periclea? ſimilẽne credimus Lyſiacæ gracilitati, quẽ fulminibus, & cæleſti fragori cõparant Comici, dũ illi cõuiciãtur? Quid eſt igitur, cur in ijs demũ qui tenui venula per calculos fluunt, Atticũ ſaporem putẽt? ibi demum thymũ redolere dicant? Quos ego exiſtimo, ſi quod in ijs finibus vberius inuenerint ſolũ, fertiliorémve ſegetem, negaturos Atticam eſſe, quòd plus quàm acceperit ſeminis reddat. Quia hanc eius terræ fidem Menander eludit. Itaq; nunc ſi quis ad eas Demoſthenis virtutes, quas ille ſummus oratos habuit, tamen quæ defuiſſe ei, ſiue ipſius natura, ſiue lege ciuitatis videntur, adiecerit, vt affectus concitatius moueat, audiam dicentem, non fecit hoc Demoſthenes? & ſi quid exierit numeris aptius, fortaſſe nõ poſſit, ſed tamẽ ſi quid exierit, nõ erit Atticũ? Meli⁹ de hoc nomine ſentiãt, credántq;

Atticè dicere, eſſe optime dicere. Atq; in hac tamen opinione perſeuerātes Græcos magis tulerim. ¶ Latina mihi facūdia, vt inuentione, diſpoſitione, cōſilio, cæteriſq; huius generis artibꝰ ſimilis Græcæ, ac prorſus diſcipula eiꝰ videtur, ita circa rationē eloquendi vix habere imitationis locū. Nāq; ipſis eſt ſtatim ſonus dulcior, quando & iucundiſſimas ex Græcis literas υ & ζ non habemus. Vocalem alterā, alteram cōſonantē, quibus nullę apud eos dulcius ſpirāt, quas mutuari ſolemus, quoties illorū nominibus vtimur. Quod cum contingit, neſcio quo modo hilarior protinus renidet oratio, vt in Zephyris Zopyriſq;, quę ſi noſtris literis ſcribantur, ſurdum quiddam, & barbarum efficient, & velut in locum earum ſuccedent triſtes, & horridæ, quibus Græcia caret. Nam & illa quæ ſexta eſt noſtrarum, penè nō humana voce, vel omnino nō voce potius inter diſcrimina dētium efflanda eſt, quæ etiam cum vocalem proximam accipit, quaſſa quodam modo, vtiq; quoties aliquam conſonantiū frangit, multo fit horridior. Aeolicæ quoq; literæ, qua ceruum ſeruúmq; dicimus, etiam ſi forma à nobis repudiata eſt, vis tamē nos ipſa perſequitur. Duras & illa ſyllabas facit, quæ ad coniūgēdas demum ſubiectas ſibi vocales eſt vtilis, aliàs ſuperuacua, vt equos ac æquū ſcribimus, cum ipſæ etiam vocales duæ efficiāt ſonum, qualis apud Græcos nullus eſt, ideóq; ſcribi illorum literis non poteſt. Quid ꝙ pleraq; nos illa quaſi mugiente litera cudimus m, qua nullum Græcè verbum cadit? At illi ν iucūdam, & in fine præcipuè quaſi tinnientem, illius loco ponunt, quæ eſt apud nos rariſſima in clauſulis. Quid quòd ſyllabæ noſtræ in b literam, & d innituntur? adeo aſpere, vt pleriq; non antiquiſſimorum quidem, ſed tamen veterum mollire tentauerint, non ſolum aſuerſa pro aduerſis dicendo, ſed & in propoſitione b literæ abſonam & ipſam s ſubijciendo. Sed accentus quoque cū rigore quodam, tum ſimilitudine ipſa minus ſuaues habemus, quia vltima ſyllaba nec acuta vnquam excitatur, nec flexa circumducitur, ſed in grauem, vel duas graues cadit ſemper. Itaq; tanto eſt ſermo Græcus Latino iucundior, vt noſtri poëtæ quoties dulce carmen eſſe voluerunt, illorum id nominibus exornent. His illa potentiora, quòd res plurimæ carent appellationibus, vt eas neceſſe ſit tranſferre aut circumire, etiam in his

Latina facūdia græcæ minime par, præſertim in eloquendo.

quæ denominata ſunt, ſumma paupertas in eadem nos frequentiſſimè reuoluit: at illis non verborum modo, ſed linguarũ etiã inter ſe differẽtium copia eſt. Quare qui à Latinis exigit illam gratiam ſermonis Attici, det mihi in loquendo eandem iucunditatem & parem copiam. Quod ſi negatum eſt, ſententias aptabimus iis vocibus quas habemus, nec rerum nimiam tenuitatem, vt non dicam pinguioribus, fortioribus certe verbis miſcebimus, ne virtus vtraque pereat ipſa confuſione. Nam quo minus adiuuat ſermo, rerum inuentione pugnandũ eſt. Senſus ſublimes varijq; eruantur. Permouendi omnes affectus erunt. Oratio tranſlationum nitore illuminanda. Non poſſumus eſſe tam graciles, ſimus fortiores. Subtilitate vincimur, valeamus pondere. Proprietatis penes illos eſt certior copia, vincamus ingenio. Græcorum etiam minora ſuos portus habẽt, nos plerumque maioribus velis moueamur, validior ſpiritus ſinus noſtros tendat. Non tamen alto ſemper feremur, nam & littora interim ſequenda ſunt. Illis facilis per quælibet vada acceſſus, ego aliquid non multo tamen altius in quo mea cymba non conſidat inueniã. Neq; enim ſi tenuiora hæc ac preſſiora Græci melius, in eóque vincimur ſolo, & ideo in comœdijs non cõtendimus, prorſus tamen non omittenda pars hæc orationis, ſed exigenda vt optime poſſumus, poſſumus autem rerum & modo & iudicio eſſe ſimiles, verborum gratia quam in ipſis non habemus, extrinſecus condienda eſt. An nõ in priuatis, & acutus, & non aſper, & non indiſtinctus, & nõ ſupra modũ elatus M. Tullius? nõ in M. Callidio inſignis hæc virtus? nõ Scipio, Lælius, Cato in loquendo velut Attici Romanorũ fuerunt? Cui porrò non ſatis eſt quo eſſe melius nihil poteſt? ¶ Adhuc quidam nullam eſſe naturalẽ putant eloquentiã, niſi quæ ſit quotidiano ſermoni ſimillima, quo cũ amicis, cõiugibus, liberis, ſeruis loquimur, contenti promere animi volũtatem, nihilq; acceſſiti, & elaborati requirẽtes: quicquid huc ſit adiectum, id eſſe affectationis, & ambitioſæ in loquendo iactantię, remotũ à veritate, fictúmque ipſorum gratia verborum, quibus ſolum à natura ſit officium attributum ſeruire ſenſibus, ſicut athletarũ corpora etiã ſi validiora fiant exercitatione, & lege quadam ciborum, non tamen eſſe naturalia, atque ab illa ſpecie quæ ſit cõceſſa homi-

Eloquẽtia naturalis.

nibus, abhorrere. Quid enim, inquiunt, attinet circuitu res oſtẽdere, & tranſlationibus, id eſt, aut pluribus, aut alienis verbis, cũ ſua cuiq; ſint aſſignata nomina? Deniq; antiquiſſimum quẽq; maximè ſecundum naturã dixiſſe contendunt, mox poetis ſimiliores extitiſſe, etiã ſi parcius, ſimili tamen ratione falſa & impropria virtutes ducentes. [Qua in diſputatione nonnihil veri eſt, ideóque non tam procul, quàm fit à quibuſdam, recedendum à proprijs atque communibus. Si quis tamen (vt in loco dixi compoſitionis) ad neceſſaria, quibus nihil minus eſt, aliquid melius adiecerit, non erit hac calumnia reprehendendus. Nã mihi aliã quandã videtur habere naturã ſermo vulgaris, aliam viri eloquentis oratio: cui ſi res indicare modò ſatis eſſet, nihil vltra verborum proprietatem elaboraret: ſed cũ debeat delectare, mouere, in plurimas animum audientis ſpecies impellere, vtetur ijs quoque adiutorijs, quæ ab eadem ſunt nobis cõceſſa natura. Nã etiã lacertos, exercitatione conſtringere, & augere vires, & colorẽ trahere naturale eſt. Ideoq; in omnibus gẽtibus alius alio facundior habetur, & eloquẽdo dulcis magis. Quod ſi non eueniret, omnes pares eſſent, & idem omnes decerent. At loquuntur, & ſeruant perſonarum diſcrimen: ita quo quiſq; plus efficit dicẽdo, hoc magis ſecundum naturã eloquẽtiæ dicit. Quapropter ne illis quidem nimiũ repugno, qui dandum putant nonnihil eſſe temporibus atque auribus, nitidius aliquid atq; affectatius poſtulantibus. Itaque non ſolũ ad priores Catonem Gracchóſque, ſed ne ad hos quidem oratorem alligandum puto. Atque id feciſſe M. Tullium video, vt cum omnia vtilitati, tum partem quandam delectationi daret, cum & ipſam ſe rem agere diceret (agebat autẽ maximè) litigatoris. Nam hoc ipſo proderat quòd placebat. Ad cuius voluptates nihil equidẽ quod addi poſſit inuenio, ne ſi ſenſus nos quidẽ dicamus plures. Neq; enim fieri poteſt ſalua tractatione cauſæ, & dicendi authoritate, ſi crebra hæc lumina, & continua fuerint, vt non inuicem offecerint. Sed ne hactenus cedentem nemo inſequatur vltra, do tempori ne craſſa toga ſit, nõ ſerica: ne intonſum caput, non in gradus atque annulos comptum: cum in eo qui ſe non ad luxuriam ac libidinem referat, eadem ſpecioſiora quoque ſint, quæ honeſtiora. Cæterũ hoc quod vulgo ſententias vocamus (veteribus præcipuéque Gręcis in vſu nõ fuit,

apud Ciceronem inuenio) dum rem contineant, & copia non
redundent, & ad victoriam ſpectent, quis vtile neget? Feriunt
animum, & vno ictu frequẽter impellunt, & ipſa breuitate ma-
gis hærẽt, & dictione perſuadẽt. At ſunt qui hæc excitatoria lu-
mina etiam ſi dicere permittant, à cõponendis tamen oratio-
nibus excludenda arbitrentur. ¶ Quocirca mihi ne hic quidẽ
De dicendo & ſcribendo. locus intactus eſt omittendus, ꝙ plures eruditorum aliam eſſe
dicendi rationem aliam ſcribendi putauerunt: ideóq; in agen-
do clariſſimos quoſdam nihil poſteritati manſurique mox lite-
ris reliquiſſe, vt Periclem, & Demadem: rurſus alios ad compo
nendum optimos, actionibus idoneos non fuiſſe, vt Iſocratem:
præterea in agendo plus impetus poſſe plerumque, & petitas vel
paulo licentius voluptates. Commouẽdos enim eſſe, docendóſ-
que animos imperitorum. At quod libris dedicatur, & in exem
plum editur, terſum ac limatum, & ad legem ac regulam cõpo
ſitum eſſe oportere, quia veniat in manus doctorum, & iudices
artis habeat artifices. Quin illi ſubtiles, vt ſimiles, ac multi per-
ſuaſerunt magiſtri, παράδειγμα dicendo, ἐνθύμημα ſcribendo eſ-
ſe altius tradiderũt. Mihi vnum atq; idẽ videtur bene dicere, ac
benè ſcribere: neq; aliud eſſe oratio ſcripta, q̃ monimẽtũ actio-
nis habitæ. Itaq; nullas non (vt opinor) debet habere virtutes,
nõ dico nulla vitia. Nã imperitis placere aliquando quæ vitio-
ſa ſunt, ſcio. Quò different igitur? ꝙ ſi mihi des conſilium iudi
cum ſapientum, perq̃ multa recidã ex orationibus, non Cicero
nis modo, ſed etiam eius qui eſt ſtrictior multo, Demoſthenis.
Neque enim affectus omnino mouendi erunt, nec aures dele-
ctatione mulcendæ, cum etiam prooemia ſuperuacua eſſe apud
tales, Ariſtoteles exiſtimet. Non enim trahẽtur ijs illi ſapiẽtes
proprie & ſignificanter rem indicare, probatione colligere ſatis
eſt. Cũ verò iudex detur aut populus aut ex populo, laturíq; ſen
tentiam indocti ſæpius, atque interim ruſtici, omnia quæ ad
obtinendum quod intendimus, prodeſſe credimus, adhibenda
ſunt: eáq; etiam cum dicimus promenda, & cum ſcribimus, vt
doceamus quomodo dici oporteat. An Demoſthenem mallẽ
ſic egiſſe vt ſcripſit, aut Ciceronem? aut eos præſtantiſſimos ora
tores alio q̃ ſcriptis cognoſcimꝰ? Melius egerũt igitur an peius?
nam ſi peius, ſic potius oportuit dici vt ſcripſerunt: ſi melius,
ſic oportuit ſcribi vt dixerunt. Quid ergo? ſemper ſic aget ora-

tor vt ſcribit? ſi licebit, ſemper: ꝙ ſi impediāt breuitate tēpora à iudice data, multū ex eo quod potuit dici, recidetur: editio habebit omnia. Quæ autem ſecundū naturam iudicantiū dicta ſunt, nō ita poſteris tradentur, ne videantur propoſiti fuiſſe nō temporis. Nā id quoq; plurimū refert, quo modo iudex audire velit, atq; ei vultus ſæpè ipſe rectus eſt dicentis, vt Cicero præcepit. Ideóq; inſtandum ijs quę placere intellexeris, reſiliendum ab ijs quæ non recipentur. Sermo ipſe qui facile iudicē doceat, optādus. Nec id mirū ſit, cū etiam teſtiū perſonis aliqua mutētur. Prudenter enim, qui cū interrogaſſet ruſticū teſtē, an Amphiona noſſet, negātē eo, detraxit aſpirationē breuiauítq; ſecūdam eius nominis ſyllabam, & ille eū ſic optimè norat. Huiuſmodi caſus efficiunt, vt aliquando dicatur aliter q̄ ſcribitur, cū dicere quomodo ſcribēdū eſt, nō licet. ¶ Altera eſt diuiſio, quæ in tres partes & ipſa diſcedit, qua diſcerni poſſe etiam recte dicendi genera inter ſe videntur. Namq; vnū ſubtile, quod ἰσχνόν vocant: alterum grande atq; robuſtū, quod conſtituunt ἁδρόν: tertium alij medium ex duobus, alij floridum, nāq; id ἀνθηρόν appellāt, addiderunt: quorū tamē ea ferè ratio eſt, vt primū docendi, ſecundum mouendi, tertium illud vtrocumq; nomine delectandi, ſiue aliud interconciliandi præſtare videtur officiū. In docendo autē acumen, interconciliando lenitas, in mouendo grauitas videatur. Itaque illo ſubtili præcipuè ratio narrādi probandiq; conſiſtet: ſed quod etiam detractis cæteris virtutibus ſuo genere plenū. Medius hic modus, & tranſlationibus crebrior, & figuris erit iucundior, egreſſionibus amœnus, compoſitione aptus ſententijs, dulcis, lenior tamen, vt amnis lucidus quidam, & virentibus vtrinq; ſyluis inumbratus. At ille qui ſaxa deuoluat, & pontē indignetur, & ripas ſibi faciat, multus & torrens iudicē vel nitentem contrà feret, cogétq; ire quà rapit. Hic orator & defunctos excitabit, vt Appium Cæcum apud hunc & patria ipſa exclamabit, aliquandóque Ciceronem in oratione contra Catilinam in Senatu alloquetur. Hic & amplificationibus extollet orationem, & vi ſuperlationum quoq; eriget. Quæ charybdis tam vorax? & oceanus mediuſfidius ipſe. Nota ſunt enim iam ſtudioſis hæc lumina. Hic deos ipſos in congreſſum propè ſuum ſermonémque deducet. Vos enim Albani tumuli atque luci. Vos, inquam, Albanorum obrutæ

Genera dicendi rurſū tria, Subtile, Grāde, Medium.

arx ſacrorum populi Romani, ſociæ & æquales. Hic iram, hic miſericordiam inſpirabit. Hic dicet, Te vidit & fleuit, & appellauit, & per omnes affectus tractatur. Hic itaq; illuc ſequetur, nec doceri deſiderabit. Quare ſi ex tribus his generibus neceſſario ſit eligendum vnum, quis dubitet hoc præferre omnibus, & validiſſimum alioqui, & maximis quibuſq; cauſis accommodatiſſimum? Nam & Homerus breuem quidem cum animi iucunditate, & propriam (id enim eſt non errare verbis) & carentem ſuperuacuis eloquentiam Menelao dedit, quæ ſunt virtutes generis illius primi. Et ex ore Neſtoris dixit dulciorem melle profluere ſermonem, qua certe delectatione nihil fingi maius poteſt. Sed ſummam aggreſſus, vt in Vlyſſe, facundiã, magnitudinẽ illi iũxit, cui orationẽ niuibus hybernis, & copia verborũ, atq; impetu, parem tribuit. Cũ hoc igitur nemo mortaliũ contendet: hunc vt deũ homines intuebuntur. Hanc vim & celeritatem in Pericle miratur Eupolis, hanc fulminibus Ariſtophanes cõparat, hæc eſt vera dicendi facultas. [Sed neq; his tribus quaſi formis incluſa eloquentia eſt. Nam vt inter gracile validúmq;, tertium aliquid conſtitutũ eſt, ita horum interualla ſunt. Atq; inter hæc ipſa mixtum quiddam ex duobus medium eſt eorum. Nam & ſubtili plenius atq; ſubtilius, & vehementi remiſſius atq; vehementius inuenitur, & illud lene aut aſcẽdit ad fortiora, aut ad tenuiora ſummittitur: ac ſic ꝓpè innumerabiles ſpecies reperiuntur, quæ vtiq; aliquo momento inter ſe differant: ſicut quatuor generaliter ventos à totidem mundi cardinibus accepimus flare, cum interim plurimi medij eorum, varietate regionum ac fluminum propriè deprehendantur. Eadémq; muſicis ratio eſt, qui cum in cithara quinque conſtituerunt ſonos, plurima deinde varietate complent ſpatia illa neruorum, atq; ijs quos interpoſuerunt, inſerunt alios, vt pauci illi tranſitus multos gradus habeant. ¶Plures igitur etiam eloquentiæ facies, ſed ſtultiſſimum quærere ad quam recturus ſe ſit orator: cum omnis ſpecies, quæ modo recta eſt, habeat vſum, atque id ipſum omne ſit oratoris, quod vulgo genꝰ dicendi vocant. Vtetur enim vt res exiget omnibus, nec pro cauſa modo, ſed & pro partibus cauſæ. Nam vt nõ eodem modo pro reo capitis, & in certamine hæreditatis, & de interdictis ac ſponſionibus, & de certa re credita dicet, ſentẽtiarum in Se-

Iliad. I.
Iliad. 3.

Orator vnã eloquẽtiæ formã ne ſequatur, ſed omnibus etiã partibus cauſę ſe accommodet.

natu,& concionum,& priuatorum conſiliorum ſeruabit diſcrimina, vitã ex differẽtia perſonarũ, locorũ, temporũmq; mutabit: ita in eadem oratione aliter conciliabit, nõ ex iiſdẽ partib⁹ iram & miſericordiam petet, alias ad docendum, alias ad mouẽdum adhibebit artes. Non vnus color prooemij, narrationis, argumentorum, egreſſionis, perorationis ſeruabitur. Dicet idem grauiter, ſeuerè, acriter, vehementer, cõcitatè, copioſè, amarè, comiter, remiſſè, ſubtiliter, blandè, leniter, dulciter, breuiter, vrbanè: nõ vbiq; ſimilis, ſed vbiq; par ſibi fiet, tũ id propter qđ maximè repertus eſt vſus orationis, vt dicat & vtiliter, & ad efficiendum quod intendit, potenter: tum laudem quoq; nec doctorum modo, ſed etiam vulgi cõſequetur. Falluntur enim plurimum, qui vitioſum & corruptum dicendi genus, quod aut verborum licentia reſultat, aut puerilibus ſententiolis laſciuit, aut immodico tumore turgeſcit, aut inanib⁹ locis bacchatur, aut caſuris, ſi leuiter excutiantur, floſculis nitet, aut præcipitia pro ſublimibus habet, aut ſpecie libertatis inſanit, magis exiſtimant populare, atque plauſibile. Quod quidem placere multis, nec inficior, nec miror. Eſt enim iucundioris ac fauorabilis qualiſcumque eloquentiæ, & ducit animos naturali voluptate vox omnis, neque aliunde illi per fora atque aggerem circuli, quod minus mirum eſt, quòd nulli non agentium parata vulgi corona eſt. Vbi verò quid exquiſitius dictum accidit auribus imperitorum, qualecunque id, quod modo ſe ipſi poſſe deſperent, habet admirationem: neque immerito, nam ne illud quidem facile eſt. Sed euaneſcunt hæc atque moriuntur comparatione meliorum, vt lana tincta fuco citra purpuram placet: at ſi contuleris etiam lacernæ, conſpectu melioris obruatur, vt Ouidius ait. Si verò iudiciũ ijs corruptis acri⁹ adhibeas, vt buccinis purpurã, iam illud quod fefellerat exuat mẽtitum colorem, & quadã vix enarrabili fœditate palleſcat. Luceat igitur hæc citra ſolem, & vt quædam exigua animalia igniculi videntur in tenebris. Deniq; mala multi probãt, nemo improbat bona. Neq; verò omnia iſta de quibus locuti ſumus, orator optimè tantũ ſed etiam facilimè faciet. Neque enim vis ſumma dicendi eſt admiratione digna, ſi infelix vſq; ad vltimũ ſolicitudo perſequitur, ac oratorẽ macerat & coquit, ægre verba vertẽtem, & perpendendis coagmentandiſque eis intabeſcentem.

Nitidus ille,& ſublimis,& locuples,circūfluentibus vndiq; eloquentiæ copijs imperat.Definit enim in aduerſa niti,qui peruenit in ſummum.Scandenti circa ima labor eſt, cæterū quantū proceſſeris,mollietur diues & lætius ſolum.Et ſi hęc quoq; iam leuius ſuprema perſeuerantibus ſtudijs euaſerit,inde fructus illaborati offerunt ſeſe,& omnia ſpontè proueniūt, quæ tamen quotidie niſi decerpantur areſcunt.Sed & copia habet modum, ſine quo nihil nec laudabile, nec ſalutare eſt, & nitor ille cultū virilem,& inuentio iudicium.Sic erunt magna non nimia,ſublimia non abrupta,fortia non temeraria, ſeuera nō triſtia,grauia nō tarda,læta nō luxurioſa,iucunda non diſſoluta,plena nō tumida. Similis in cæteris ratio.Tutiſſima ferè per mediū via, quia vtriuſq; vltimum vitium eſt.

¶Quæ poſt finem ſtudia. Cap. XI.

HIs dicendi virtutibus vſus orator in iudicijs,cōſilijs,cōcionib⁹,Senatu,in omni deniq; officio boni ciuis, finē quoq; dignū & optimo viro,& opere ſāctiſſimo faciet: non quia prodeſſe vnquā ſatis ſit,& illa mente atq; illa facultate prædito non conueniat operis pulcherrimi quàm longiſſimū tempus,ſed quia decet hoc quoq; proſpicere, ne quid peius q̄ fecerit,faciat.Neq; enim ſcientia modo conſtat orator,quæ augetur annis,ſed voce,latere,firmitate:quib⁹ fractis,aut imminutis ætate ſeu valetudine, cauendum eſt ne quid in oratore ſummo deſideretur.ne interſiſtat fatigatus,ne quę dicet,parū audiri ſentiat,ne ſe queratur peiorē. Vidi ego lōge omniū,quos mihi cognoſcere contigit,ſummum oratorem,Domitium Afrū, valde ſenem,quotidie aliquid ex ea quam meruerat authoritate perdentem, cum agente illo, quem principem fuiſſe quondam fori non erat dubium, alij(quod indignum videbatur)riderent,alij erubeſcerent:quę occaſio illis fuit dicendi,malle eū deficere quàm deſinere.Neq; erāt illa qualiacūq; mala, ſed minora.[Quare antequā in has ætatis veniat inſidias,receptui canet,& in portū integra naue perueniet. neq; enim minores eū cum id fecerit,ſtudiorum fructus ſequentur. Aut ille monimēta rerum poſteris, vt L. Craſſus in libris Ciceronis deſtinabat, quærentibus tradet:aut eloquentiæ componet artem : aut pulcherrimis vitæ præceptis dignum os dabit. Frequentabunt verò eius domum optimi iuuenes more veterum,& verā dicēdi

Oratoris ſeneſcentis officia.

viam velut ex oraculo petent. Hos illos formabit quaſi eloquẽtiæ parens, & vt vetus gubernator, littora & portus, & quæ tempeſtatum ſigna, quid ſecundis flatibus, quid aduerſis, ratis poſcat, docebit: non humanitatis ſolũ cõmuni ductus officio, ſed amore quodã operis. Nemo enim minui velit id, in quo maximus fuit. Quid porrò eſt honeſtius, quàm docere quod optime ſcias? Sic ad ſe Cælium deductum à patre Cicero profitetur, ſic Panſam, Hircium, Dolabellam in morẽ præceptoris exercuit, quotidie dicẽs audiẽnſq;. Ac neſcio an eũ tunc beatiſſimũ credi oporteat fore, cum iam ſecretus & cõſecrat⁹, liber inuidia, procul à cõtentionibus, famam in tuto collocarit, & ſentiat viuus eam, quæ poſt fata præſtari magis ſolet, venerationem, & quid apud poſteros futurus ſit videbit. Conſcius ſum mihi quãtum mediocritate valui, quæq; antea ſcierim, quæq; operis huiuſce gratia potuerim inquirere, candidè me atq; ſimpliciter in notitiam eorũ, ſi qui forte cognoſcere voluiſſent, ꝓtuliſſe. Atq; id viro bono ſatis eſt docuiſſe, quod ſcierit. ¶ Vereor tamen ne aut magna nimium videar exigere, qui eundẽ virũ bonũ eſſe, & dicendi peritum velim: aut multa, qui tot artibus in pueritia diſcendis, morum quoq; præcepta, & ſcientiã iuris ciuilis, præter ea quæ de eloquentia tradebantur, adiecerim: quæq; operi noſtro neceſſaria eſſe crediderim, velut põd⁹ rei perhorreſcãt, ac deſperent ante experimentum. Sed hi primum renuncient ſibi, quanta ſit humani generis vis, q̃ potens efficiendi quæ velit. cum mária trãſire, ſiderum curſus numeróſq; cognoſcere, mundum ipſum penè dimetiri, minores ſed difficiliores artes potuerint. Tum cogitent quantã rem petant, quámq; null⁹ ſit hoc propoſito præmio labor recuſandus. Quod ſi mente conceperint, huic quoq; parti facilius accedent, vt ipſum iter, neque imperuium, neq; ſaltem durũ putent. Nã id quod prius, quódque maius eſt, vt boni viri ſimus voluntate maximè conſtat: quam qui vera fide induerit, facilè eaſdẽ quæ virtutem docent artes accipiet. Neq; enim aut tam perplexa, aut tam numeroſa ſunt, quæ premunt, vt nõ paucorum admodum annorum intentione diſcantur. Longam enim facit operam quòd repugnamus. Breuis eſt inſtitutio vitæ honeſtæ, beatæque, ſi credas. Natura enim nos ad mentem optimam genuit: adeóque diſcere meliora volentibus promptum eſt, vt verè intuenti mirum

Non ſunt deſperanda quę de oratore præcepta ſũt, ſi cui modo ingenium & voluntas nõ deſit.

ſit illud magis, malos eſſe tam multos. Nã vt aqua piſcibus, vt ſicca terrenis, circunfuſus nobis ſpiritus volucribus conuenit: ita certè facilius eſſe oportebat ſecundũ naturam, quàm cõtra eam viuere. Cætera verò etiam ſi ætatem noſtram non ſpatio ſenectutis, ſed tempore adoleſcentiæ metiamur, abundè multos ad diſcendum annos habent. Omnia enim breuiora reddet ordo, & ratio, & modus. Sed culpa eſt in pręceptoribus prima, libenter detinentibus puerum, partim cupiditate diutius exigẽdi mercedulas, partim ambitione, quo difficili⁹ ſit quod pollicẽtur, partim etiam inſcitia tradẽdi vel negligentia. Proxima in nobis, qui morari in eo quod nouim⁹, quàm diſcere quæ nõdum ſcimus, melius putamus. Nam vt de noſtris potiſſimum ſtudijs dicam, quid attinet tam multis annis quàm in more eſt plurimorum (vt de his à quibus magna in hoc pars ætatis abſumitur, taceam) declamitare in ſchola, & tãtum laboris in rebus falſis conſumere, cum ſatis ſit modico tempore imaginẽ veri diſcriminis, & dicendi leges comperiſſe? Quod non dicò, quia ſit vnquam omittenda dicendi exercitatio, ſed quia non ſit vna eius ſpecie conſeneſcendum. Cognoſcere enim, & præcepta viuendi perdiſcere, & in foro nos experiri potuimus, dũ ſcholaſtici ſumus. Dicendi ratio talis, vt non multos annos poſcat: quælibet enim ex ijs artibus quarum prius habui mentionem, in paucos libros contrahi ſolet, adeo infinito ſpatio ac traditione opus non eſt. Reliqua eſt quæ vires cito facit conſuetudo, rerum cognitio quotidie creſcit, & tamẽ multorum ad eas librorum neceſſaria lectio eſt, quibus aut rerum exempla ab hiſtoricis, aut dicendi ab oratoribus petuntur: philoſophorũ quoque conſultorũmque opiniones, ſicuti alia, velimus legere neceſſarium eſt. Quæ quidem poſſumus omnia, ſed breue nobis tempus nos facimus. Quantulum enim ſtudijs impartimur? Alias horas vanus ſalutandi labor, alias datum fabulis ocium, alias ſpectacula, alias conuiuia trahunt. Adijce tot genera ludẽdi, & inſanã corporis curam. Trahit inde peregrinatio, rura, calculorum anxiæ ſolicitudines, multæ cauſæ libidinum, & vinum, & flagitioſus omni genere voluptatum anim⁹. Ne ea quidem tempora idonea, quæ ſuperſunt. Quæ ſi omnia ſtudijs impenderentur, iã nobis longa ætas, & abunde ſatis ad diſcendũ ſpatia viderẽtur, & diurna tantũ cõputãtibus tẽpora & noctes,

quarũ bona pars omni ſomno longior eſt, adiuuaret. Nunc cõputamus annos, non quibus ſtuduim9, ſed quibus viximus. Nec verò ſi geometræ, & grãmatici, cæterarũmq; artiũ profeſſores omnem ſuam vitam, quamlibet longa fuerit, in ſingulis artib9 conſumpſerunt, ſequitur vt plures quaſdam vitas ad plura diſcenda deſideremus. Neque illi didicerunt hæc vſque in ſenectutem, ſed ea ſola didiciſſe contenti fuerunt, ac tot annos in vtendo, non in percipiendo exhauſerunt. Cæterum vt de Homero taceam, in quo nullius non artis, aut perfecta, aut certè non dubia veſtigia reperiuntur: vt Eleum Hippiam tranſeam, qui non liberalium modo diſciplinarum prę ſe ſciẽtiam tulit, ſed veſtem & annulum, crepidáſq;, quæ omnia manu ſua fecerat, in vſu habuit, aq; ita ſe præparauit, ne cuius alterius ope egeret, nẽve vllius rei. Gorgias quoque ſummæ ſenectutis, id quærere audituros, de quo quiſq; vellet, iubebat. Quæ tandem ars digna literis Platoni defuit? Quot ſeculis Ariſtoteles didicit, vt nõ ſolũ quæ ad philoſophos atq; oratores pertinent ſcientiã complecteretur, ſed animalium ſatorũmq; naturas omnes perquireret? Illis enim hæc inuenienda fuerunt, nobis cognoſcẽda ſunt. Tot nos præceptorib9, tot exemplis inſtruxit antiquitas, vt poſſit videri nulla ſorte naſcẽdi ętas felicior q̃ noſtra, cui docendæ priores elaborauerunt. M. Cenſorius Cato idem orator, idem hiſtoriæ conditor, idem iuris, idem rerum ruſticarum peritiſſimus fuit: inter tot operas militiæ, tantas domi contentiones, rudi ſeculo, literas Græcas ætate iam declinata didicit, vt eſſet hominibus documento, ea quoque percipi poſſe quæ ſenes concupiſſent. Quàm multa, imò penè omnia tradidit Varro. Quod inſtrumentum dicendi M. Tullio defuit? Quid plura? cum etiam Corn. Celſus mediocri vir ingenio, non ſolum de ijs omnibus conſcripſerit artibus, ſed amplius rei militaris, & ruſticæ etiam, & medicinæ præcepta reliquerit: dignus vel ipſo propoſito, vt eũ ſciſſe omnia illa credamus. [At perficere tãtum op9 arduũ eſt, & nemo perfecit. Ante omnia ſufficit ad exhortationẽ ſtudiorũ, non cadere in rerum naturã, vt quicquid non eſt factum, ne fieri quidem poſſit, cum omnia quæ magna ſunt atq; admirabilia, tempus aliquod, quo primũ efficerẽtur, habuerint. Quantum enim Poëſis ab Homero & Virgilio, tantum faſtigium accepit eloquẽtia à Demoſthene atq; Cicerone.

Deniq; quicquid eſt optimum, antè non fuerat. Verùm etiã ſi quis ſumma deſperet (quod cur faciat, cui ingenium, valetudo, facultas præceptorum non deerunt) tamen eſt (vt Cicero ait) pulchrum in ſecundis tertiiſq; cõſiſtere. Neq; enim ſi quis Achillis gloriam in bellicis conſequi nõ poteſt, Aiacis aut Diomedis laudem aſpernabitur: neq; Heſiodi & Theocriti, qui Homeri non fuerint. Quinimò ſi hanc cogitationem homines habuiſſent, vt nemo ſe meliorem fore eo qui optimus fuiſſet, arbitraretur, ij ipſi qui ſunt optimi, nõ fuiſſent. Neq; poſt Lucretiũ ac Macrũ Virgilius, neq; poſt Craſſum & Hortenſium Cicero: ſed nec alij poſtea eos vicerunt. Verùm vt tranſeundi ſpes non ſit magna, tamen eſt dignitas ſubſequendi. An Pollio & Meſſala, qui iam Cicerone arcem tenente eloquẽtiæ, agere cœperũt, parum in vita dignitatis habuerunt, parum ad poſteros gloriæ tradiderunt? Alioqui peſſimè de rebus humanis perductæ in ſummũ artes mererẽtur, ſi quod optimũ fuiſſet, defuiſſet. Adde quòd magnos modica quoq; eloquentia parit fructus: ac ſi quis hęc ſtudia vtilitate ſola metiatur, penè illi perfectę par eſt. Neq; erat difficile, vel veteribus, vel nouis exemplis palàm facere, nõ aliundè maiores honores, opes, amicitias, laudẽ pręſentem, futuram hominibus contigiſſe, ſi tamen dignum literis eſſet, ab opere pulcherrimo, cuiꝰ tractatus atq; ipſa poſſeſſio pleniſſimam ſtudijs gratiam refert, hãc minorẽ exigere mercedẽ, more eorũ, qui à ſe non virtutes, ſed voluptatẽ quæ fit ex virtutibus, peti dicunt. Ipſam igitur orandi maieſtatẽ, qua nihil dij immortales melius homini dederũt, & qua remota muta ſunt omnia, & luce præſenti, & memoria poſteritatis carẽt, toto animo petamus: nitamúrq; ſemper ad optima, quod faciẽtes aut euademus in ſummum, aut certè multos infra nos videbimꝰ.

¶Habes Marcelle Victori quibus præcepta dicendi pro virili parte adiuuari poſſe per nos videbantur, quorum cognitio ſtudioſis iuuenibus ſi non magnam vtilitatem afferet, at certè, quod magis petimus, bonam voluntatem.

FINIS.